

ИНСТИТУТ
ЗА ПОЛИТИЧКЕ
СТУДИЈЕ

POLITICAL REVIEW

MAGAZINE FOR POLITICAL SCIENCE
COMMUNICATIONS AND APPLIED POLITICS

04
2008

ПОЛИТИЧКА Ревизија

ЧАСОПИС ЗА
ПОЛИТИКОЛОГИЈУ КОМУНИКОЛОГИЈУ
И ПРИМЕЊЕНУ ПОЛИТИКУ

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9
год. (XX) VII vol. 18

Дејана Вукчевић

БЕЗБЕДНОСНА И ОДБРАМБЕНА ПОЛИТИКА ЕУ И
ПОСТОЈЕЋИ ИНСТИТУЦИОНАЛНИ СИСТЕМ ЕУ

Зоран Милошевић

ЕВРОПСКА УНИЈА И РУСИЈА - СТРАТЕШКО
ПАРТНЕРСТВО ИЛИ СТРАТЕШКА ЗАБЛУДА?

Игор Јанев

ОСНОВЕ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Петар Матић

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ЕВРОПСКИ ИЗБОРИ

Јелена Тодровић

РЕГИОНАЛИЗАМ - БУДУЋНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ?

Милош Кнежевић

БЕЗИЗГЛЕДНОСТ ЕВРОПСКОГ АПСОЛУТИЗМА

Миле Ракић

НЕКИ ОД ПРЕДУСЛОВА БЕЗБЕДНОСНОГ
ИНТЕГРИСАЊА У ЕВРОПСКУ УНИЈУ

Александар Јокановић

СТАВОВИ УЧЕНИКА И СТУДЕНАТА ДОБОЈСКЕ РЕГИЈЕ
ПРЕМА СЛОВОМИР П УНИВЕРЗИТЕТУ И ДРУГИМ
ПРИВАТНИМ ФАКУЛТЕТИМА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Јелица Стефановић-Штамбук

ТЕОРИЈСКИ И ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОБЛЕМИ
МЕЂУНАРОДНИХ СТУДИЈА: СЛУЧАЈЕВИ ЕВРОПСКЕ
ИНТЕГРАЦИЈЕ И ДИПЛОМАТИЈЕ

Александар Новаковић

HISTORY AND DANGER OF SOCIALISM:
RETURN TO TRIBALISM

Надежда Гудељ

ПРАВНИ ОСНОВИ САРАДЊЕ ДРЖАВА БИВШЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ СА МЕЂУНАРОДНИМ ТРИБУНАЛОМ
ЗА РАТНЕ ЗЛОЧИНЕ

40 година институту

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9
ISSN 1451-4281

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

ISSBN 1451-4281

Број 4 / 2008 Год. (XX) VII vol. 18 стр. 1011-1560

Часопис излази четири пута годишње

Часопис “Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
“Политичке студије” 1968, обновљен као “Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.yu

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

проф. др Драган Суботић

Секретар редакције:

мр. Владан Станковић
мр. Сања Шуљагић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Чланови редакције:

др Момчило Суботић, проф. др Зоран Милошевић, др Дубравка Стајић,
проф. др Јован Базић, проф. др Миле Ракић, др Драган Марковић,
проф. др Димитриј Константинович Безњук (Белорусија),
др Петар Ковачић Першин (Љубљана, Словенија),
проф. др Пол Шауп (Вирџинија, САД)

Превод на енглески:

мр. Сања Шуљагић

Слог:

Петар Милановић

Штампа:

Драслар партнер, Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

Тема броја:

СРБИЈА И ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

ИСТРАЖИВАЊА

<i>Дејана Вукчевић</i> БЕЗБЕДНОСНА И ОДБРАМБЕНА ПОЛИТИКА ЕУ И ПОСТОЈЕЋИ ИНСТИТУЦИОНАЛНИ СИСТЕМ ЕУ	1021
<i>Зоран Милошевић</i> ЕВРОПСКА УНИЈА И РУСИЈА – СТРАТЕШКО ПАРТНЕРСТВО ИЛИ СТРАТЕШКА ЗАБЛУДА?	1043
<i>Игор Јанев</i> ОСНОВЕ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ	1053
<i>Петар Матић</i> ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ЕВРОПСКИ ИЗБОРИ	1067
<i>Јелена Тодоровић</i> РЕГИОНАЛИЗАМ - БУДУЋНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ?	1087
<i>Милош Кнежевић</i> БЕЗИЗГЛЕДНОСТ ЕВРОПског АПСОЛУТИЗМА	1101
<i>Миле Ракић</i> НЕКИ ОД ПРЕДУСЛОВА БЕЗБЕДНОСНОГ ИНТЕГРИСАЊА У ЕВРОПСКУ УНИЈУ	1119
<i>Драган Јовашевић</i> НАДЛЕЖНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У СПРЕЧАВАЊУ И СУЗБИЈАЊУ КОРУПЦИЈЕ	1139

АКТУЕЛНО

<i>Александар Јанковић</i> СТАВОВИ УЧЕНИКА И СТУДЕНАТА ДОБОЈСКЕ РЕГИЈЕ ПРЕМА СЛОБОМИР П УНИВЕРЗИТЕТУ И ДРУГИМ ПРИВАТНИМ ФАКУЛТЕТИМА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ ..	1163
---	------

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

<i>Јелица Стефановић-Штамбук</i> ТЕОРИЈСКИ И ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОБЛЕМИ МЕЂУНАРОДНИХ СТУДИЈА: СЛУЧАЈЕВИ ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ И ДИПЛОМАТИЈЕ	1183
<i>Александар Новаковић</i> HISTORY AND DANGER OF SOCIALISM: RETURN TO TRIBALISM	1209
<i>Надежда Гудељ</i> ПРАВНИ ОСНОВИ САРАДЊЕ ДРЖАВА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ СА МЕЂУНАРОДНИМ ТРИБУНАЛОМ ЗА РАТНЕ ЗЛОЧИНЕ	1229

Бојан Шево
ИЗБОРИ И ИЗБОРНИ СИСТЕМ 1239

Драган Гостовић
ИЗБОРНИ СИСТЕМ 1261

МЕНАЏМЕНТ, КОМУНИКАЦИЈЕ И ПОЛИТИЧКИ МАРКЕТИНГ

Милена Пешић
ЈАВНОСТ: ДИСТИНКТИВНА ОБЕЛЕЖЈА ПОЈМА 1285

Драган Суботић
УПРАВЉАЊЕ ЗНАЊЕМ У ПОЛИТИЦИ 1309

Ненад Перић
ПРОБЛЕМАТИКА И МЕТОДЕ ЕВАЛУАЦИЈЕ МЕДИЈСКОГ
И ПР ДЕЛОВАЊА 1333

ТРАНЗИЦИЈА

Дубравка Стајић
СОЦИЈАЛНО ПРАВИЧНА ЗАРАДА КАО ТЕМЕЉНИ УСЛОВ
ИНТЕГРАЦИЈЕ СВЕТА РАДА У ЕВРОПСКУ УНИЈУЕ 1359

ТРАДИЦИЈА

Јелена Миљковић-Матић
СИМБОЛИЗОВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ СТЕРЕОТИПА 1373

Александра Мирковић
ЕТНИЧКИ И/ИЛИ ГРАЂАНСКИ ИДЕНТИТЕТ,
ТРАДИЦИЈА И/ИЛИ МОДЕРНОСТ 1383

Мирољуб Јевтић
ИДЕЈА ИСЛАМСКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ СВЕТА 1429

МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ

Драган Р. Симић
ЈОШ ЈЕДАНПУТ О “ЧЕТИРИ ВЕЛИКЕ ДЕБАТЕ” 1465

МЕТОДОЛОШКЕ СТУДИЈЕ

Драган Суботић
ТЕОРИЈСКИ ОКВИРИ МЕТОДОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА 1487

Урош Шуваковић
МОГУЋНОСТИ КОРИШЋЕЊА ИНТЕРНЕТА У СПРОВОЂЕЊУ
НАУЧНОГ ИСПИТИВАЊА ЈАВНОГ МЊЕЊА 1523

ПРИКАЗИ И ОСВРТИ

Владан Станковић
ПУТИНИЗАМ – историја, теорија, пракса - Марија Ђорић 1549

Зоран Милошевић
САКРАЛНА ГЕОПОЛИТИКА ЕВРОАЗИЈЕ 1555

CONTENTS

This issue's topic: SERBIA AND EUROPEAN INTEGRATIONS

RESEARCH

<i>Dejana Vukcevic</i>	SECURITY AND DEFENSE POLITICS OF EU AND CURRENT INSTITUTIONALIZED SYSTEM OF EU	1021
<i>Zoran Milosevic</i>	EUROPEAN UNION AND RUSSIA – STRATEGIC PARTNERSHIP OR STRATEGIC MISTAKE?	1043
<i>Igor Janev</i>	BASICS OF POLITICAL SYSTEM OF THE EUROPEAN UNION	1053
<i>Petar Matic</i>	POLITICAL PARTIES AND EUROPEAN ELECTIONS	1067
<i>Jelena Todorovic</i>	REGIONALISM - THE FUTURE OF THE EUROPEAN UNION?	1087
<i>Milos Knezevic</i>	UNPROMISING FUTURE OF EUROPEAN ABSOLUTISM - An immanent European trait of Serbia –	1101
<i>Mile Rakic</i>	SOME PRECONDITIONS FOR SECURITY INTEGRATION INTO THE EUROPEAN UNION	1119
<i>Dragan Jovasevic</i>	JURISDICTION OF THE EUROPEAN UNION IN PREVENTION AND SUPPRESSION OF THE CORRUPTION ...	1139

TIMELY

<i>Aleksandar Jankovic</i>	STANCE OF PUPILS AND STUDENTS IN DOBOJ REGION TOWARD SLOBOMIR P UNIVERSITY AND OTHER PRIVATE FACULTIES IN REPUBLIC OF SRPSKA	1163
----------------------------	--	------

ESSAYS AND STUDIES

<i>Jelica Stefanovic-Stambuk</i>	THEORETICAL AND RESEARCH PROBLEMS IN INTERNATIONAL STUDIES: SOME CASES OF EUROPEAN INTEGRATIONS AND DIPLOMACY	1183
<i>Aleksandar Novakovic</i>	HISTORY AND DANGER OF SOCIALISM: RETURN TO TRIBALISM	1209
<i>Nadezda Gudelj</i>	LEGAL FOUNDATION FOR COOPERATION OF FORMER YUGOSLAV STATES WITH INTERNATIONAL TRIBUNAL FOR WAR CRIMES	1229
<i>Bojan Sevo</i>	ELECTIONS AND ELECTORAL SYSTEM	1239
<i>Dragan Gostic</i>	ELECTORAL SYSTEM	1261

MANAGEMENT, COMMUNICATIONS AND POLITICAL MARKETING

<i>Milena Pesic</i>	PUBLIC: DISTINCTIVE FEATURES OF THE NOTION	1285
<i>Dragan Subotic</i>	KNOWLEDGE MANAGEMENT IN POLITICS - Is knowledge management possible in politics? –	1309
<i>Nenad Peric⁹</i>	PROBLEMATIZATION AND METHODS OF EVALUATION OF THE MEDIA AND PUBLIC RELATION ACTIVITY	1333

TRANSITION

<i>Dubravka Stajic</i>	SOCIALLY JUSTIFIED SALARY AS A BASIC PRECONDITION FOR INTEGRATION OF WORKING COMMUNITY INTO THE EUROPEAN UNION	1359
------------------------	--	------

TRADITION

<i>Jelena Miljkovic-Matic</i>	SYMBOLISM OF NATIONAL STEREOTYPE – Ratko Mladic as a global hajduk (outlaw) –	1373
<i>Aleksandra Mirovic</i>	ETHNIC AND/OR CIVIC IDENTITY; TRADITION AND/OR MODERNITY	1383
<i>Mirosljub Jevtic</i>	IDEA OF THE ISLAMIC TRANSFORMATION OF THE WORLD	1429

INTERNATIONAL RELATIONS

<i>Dragan R. Simic</i>	ONE MORE WORD ON „FOUR GREAT DEBATES“ - Excerptions from history of science on international relations – .	1465
------------------------	---	------

METODOLOGICAL STUDY

<i>Dragan Subotic</i>	THEORETICAL FRAMES OF METHODOLOGICAL RESEARCH	1487
<i>Uros Suvakovic</i>	POSSIBILITIES OF USING INTERNET IN IMPLEMENTATION OF SCIENTIFIC INVESTIGATION OF PUBLIC OPINION	1523

RETROSPECTIVE REVIEWS AND REVIEWS

<i>Vladan Stankovic</i>	Vinko Djuric, PUTINISM: History, Theory, Practice, Institute for Political Studies, Belgrade, 2008	1549
<i>Zoran Milosevic</i>	SACRAL GEOPOLITICS OF EUROASIA	1555

Ова 18. свеска нашег угледног часописа тематски је посвећена европским интеграцијама и приближавању наше државе, народа и друштва Европској унији. Ови квалитетни, објективни и научно утемељени прилози најбоље сведоче о проевропској оријентацији њихових аутора пре свега др Дејане Вукчевић, иначе француског докторанта, али и других, попут Јелене Тодоровић, Петра Матића...

Свакако, нису изостали ни другачији, пре свега, преиспитујући радови о овој теми. Овај број смо освежили новом рубриком – Методолошке студије – посвећене теоријско-методолошким проблемима наше друштвене, пре свега политичке стварности, као и међународном проблематиком. Оно што охрабрује јесте заинтересованост спољних сарадника за сарадњу у нашем часопису који је у рангу водећег националног часописа (M51).

Подсећамо сараднике да је у наредној 2009. години први број часописа посвећен односу политике и идеологије (радови се предају до 15. фебруара), други о социјалној држави и социјалној правди (15. мај), трећи о демократском капацитету политичких установа Србије (15. август) и четврти о друштвеним и политичким сукобима (15. октобар). Позивамо истраживаче и научне сараднике Института за политичке студије на истрајан, одговоран и предан рад, јер је наредна 2009. година одлучујућа у валоризацији сваког појединца, Пројекта и Института за политичке студије у целини и чини основ за успешан старт у наредном истраживачком периоду 2010-2015. године.

Београд,
12. децембар 2008. год.

Главни и одговорни уредник
проф. др Драган Суботић
научни саветник

Радови сарадника Института за политичке студије
реализовани су у оквиру пројекта 149057Д

ИСТРАЖИВАЊА

1021

Дејана Вукчевић

БЕЗБЕДНОСНА И ОДБРАМБЕНА ПОЛИТИКА ЕУ И
ПОСТОЈЕЋИ ИНСТИТУЦИОНАЛНИ СИСТЕМ ЕУ

1043

Зоран Милошевић

ЕВРОПСКА УНИЈА И РУСИЈА – СТРАТЕШКО
ПАРТНЕРСТВО ИЛИ СТРАТЕШКА ЗАБЛУДА?

1051

Игор Јанев

ОСНОВЕ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА ЕВРОПСКЕ
УНИЈЕ

1064

Петар Матић

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ЕВРОПСКИ ИЗБОРИ

1085

Јелена Тодоровић

РЕГИОНАЛИЗАМ - БУДУЋНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ?

1099

Милош Кнежевић

БЕЗИЗГЛЕДНОСТ ЕВРОПСКОГ АПСОЛУТИЗМА

1117

Миле Ракић

НЕКИ ОД ПРЕДУСЛОВА БЕЗБЕДНОСНОГ ИНТЕГРИ-
САЊА У ЕВРОПСКУ УНИЈУ

1137

Драган Јовашевић

НАДЛЕЖНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ
У СПРЕЧАВАЊУ И СУЗБИЈАЊУ
КОРУПЦИЈЕ

Дејана Вукчевић

Институт за политичке студије, Београд

БЕЗБЕДНОСНА И ОДБРАМБЕНА ПОЛИТИКА ЕУ И ПОСТОЈЕЋИ ИНСТИТУЦИОНАЛНИ СИСТЕМ ЕУ

Сажетак

Сврха овог чланка је да прикаже утицај органа задужених за развој и спровођење безбедносне и одбрамбене политике ЕУ на постојећи институционални систем ЕУ, који се, пре свега, огледа у даљем јачању међувладине сарадње у оквиру другог стуба ЕУ. Развој и спровођење европске безбедносне и одбрамбене политике ЕУ поверено је одређеном броју органа који су „одвојени али неодвојиви“ од остатка институционалног система ЕУ¹⁾. Ови органи јачају принцип међувладине сарадње, пошто је развој безбедносне и одбрамбене политике ЕУ био једино могућ уколико је био схваћен као одраз међувладине сарадње која би сачувала националну сувереност²⁾. То је нарочито видљиво при разматрању интеракције политичких и војних структура ЕУ (I), али и слабљењу улоге комунитарних органа у овој области (II).

Кључне речи: *европска безбедносна и одбрамбена политика ЕУ, спољна политика ЕУ, институционални систем.*

1) Antonio MISSIROLI, „ Qui décide et comment ça marche ? “ in Nicole GNESOTTO (dir.), *La politique de sécurité et de défense de l'UE : les cinq premières années (1999-2004)*, Paris, Institut d'Etudes de sécurité de l'Union européenne, 2004, p. 65.

2) Gisela MÜLLER-BRANDECK-BOCQUET, „ The New CFSP and ESDP Decision Making System of the European Union “, *European Foreign Affairs Review*, September 2002, vol.7, n°3, p. 267.

1 ИНТЕРАКЦИЈА ПОЛИТИЧКИХ И ВОЈНИХ СТРУКТУРА

Безбедносна и одбрамбена политика ЕУ представља саставни део тзв. заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ, која је свој правни основ добила са Уговором из Мастрихта. Исто тако, ова политика треба да представља значајан корак ка постепеном одређењу заједничке одбрамбене политике ЕУ, у складу са чланом 17 Уговора о ЕУ. Заједничка безбедносна и одбрамбена политика ЕУ је дакле, замишљена као саставни део спољне политике ЕУ, који треба да допринесе јачању спољне улоге Уније тако што ће развити цивилне и војне капацитете праћене одговарајућом стратегијом. Ова концептуализација безбедносне и одбрамбене политике ЕУ указује на то да је војна димензија европске политике више схваћена као технички елемент у служби спољне политике, него као тежња ка „милитаризацији“ Европске уније. Војна средства ЕУ су схваћена као део читаве палете инструмената који су на располагању Унији за решавање међународних криза, као практични инструменти који ће Унији омогућити да постане глобални актер него као израз стицања новог идентитета ЕУ³⁾.

Интеракција политичких и војних структура у институционалном систему ЕУ указаће нам на утицај утицај европске безбедносне и одбрамбене политике на постојећи институционални систем ЕУ. Безбедносна и одбрамбена политика се развила као аутономна политика у односу на остале активности Уније, кроз документа Европских савета и захваљујући одлукама Савета министара. Институционални оквир ове политике одражава ову „аутономну“ концепцију. Анализа ће се односити на органе одлучивања (1) и помоћне органе задужене за припрему и извршење (2).

1. ОРГАНИ ОДЛУЧИВАЊА

Европски савет даје политички импулс развоју европске безбедносне и одбрамбене политике, јер је на основу различитих извештаја Европског савета остварен постепени напредак у развоју ове политике. Тако су, нпр. закључци Европског савета у Келну, Хелсинкију, Санта Марија де Феири и Ници дефинисали основне циљеве европске безбедносне и одбрамбене политике. Дакле, Европски савет учествује у успостављању циљева и структура у оквиру ове

3) Henrik LARSEN, „The EU : A Global Military Actor „, *Cooperation and Conflict*, September 2002, vol. 37, n° 3, p. 290.

политике. Документа усвојена на састанцима Европског савета доводе и до питања правне природе ових аката. Према неким ауторима, извештаји Европског савета о европској безбедносној и одбрамбеној политици ЕУ могу да доведу до атипичне измене постојећих уговора а да се притом не следи процедура предвиђена чланом 48 Уговора о ЕУ, који се односи на процес ревизије уговора⁴⁾.

Савет министара „општи послови“ представља основну институцију у процесу доношења одлука везаних за европску безбедносну и одбрамбену политику. Овај орган окупља министре иностраних послова држава чланица ЕУ, и доноси одлуке везане и за заједничку спољну и безбедносну политику. Проблем који овде настаје је укључење министара одбране држава чланица у процес европске безбедносне и одбрамбене политике ЕУ. У прво време, Савет министара је одбијао да министре одбране држава чланица ЕУ укључи у рад у већој мери од онога што је било предвиђено одредбама извештаја Европског савета из Келна, који је предвиђао, „уколико је неопходно“, учешће министара одбране држава чланица ЕУ у раду Савета министара, без права гласа. Европски савет у Хелсинкију је даље истицао да, када Савет министара разматра питања из области безбедносне и одбрамбене политике, министри одбране ће учествовати на тим састанцима, како би дали оријентације у области одбране. Ипак, први кораци ка укључењу министара одбране на редовној основи учињени су на састанку Савета у Бриселу 15. новембра 1999. године, када су министри одбране држава чланица присуствовали састанку министара иностраних послова у Савету. Током белгијског председавања Унијом, предузета је иницијатива ка формализацији праксе састајања министара одбране држава чланица. Коначно, министри одбране су се сами састали 13. маја 2002. године у оквиру састанка Савета министара. Након тога, ова пракса је устала.

Осим Европског савета и Савета министара, и новоосновани Комитет за политичка и безбедносна питања такође спада у органе одлучивања у оквиру безбедносне и одбрамбене политике ЕУ. Комитет за политичка и безбедносна питања је главни орган безбедносне и одбрамбене политике ЕУ, и има значајну улогу у одређивању и праћењу одговора ЕУ на неку одређену кризу. Посебном одлуком коју је у јануару 2001. године донео Савет министара прецизно су

4) Roseline MARILLER, *Quelle stratégie pour l'Europe de la défense ?* Paris, Economica, 2006, pp. 42-43.

утврђени структура и циљеви овог органа⁵⁾. Према тој одлуци, ради се о сталном органу ЕУ, који се може састајати на нивоу политичких директора, али притом није утврђено на ком нивоу ће се Комитет свакодневно састајати. То је утврђено на Европском савету у Хелсинкију у децембру 2001. године, који је истакао да се овај орган састаје свакодневно на нивоу амбасадора. Члан 25 Уговора о ЕУ садржи такође одредбе о овом органу, и даје му овлашћења која је поседовао политички комитет. Према овом члану, Комитет за политичка и безбедносна питања „ прати међународна збивања из области заједничке спољне и безбедносне политике и доприноси утврђивању политика давањем мишљења Савету“ (чл. 25. 1 УЕУ). Овај орган поседује широку лепезу овлашћења: он надгледа спровођење политика, даје другим комитетима смернице из области заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ, шаље директиве Војном комитету и Комитету за цивилне аспекте управљања кризама, води политички дијалог, координира, надгледа и контролише рад радних група у области заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ, и спроводи политичко усмеравање развоја војних капацитета.

Место које Комитет за политичка и безбедносна питања заузима у процесу одлучивања у оквиру другог стуба Уније је веома комплексно. У области безбедносне политике ЕУ овај орган има кључну улогу, јер врши политичку контролу и стратегијско управљање операцијама управљања кризама, и у том циљу може доносити одговарајуће одлуке. То значи да у посебним околностима овај орган обавља функције које припадају Савету министара.

Комитет за политичка и безбедносна питања замишљен је као „мост“ који повезује заједничку спољну и безбедносну политику и европску безбедносну и одбрамбену политику ЕУ. Циљ је да се ојача усклађеност између спољне политике и одбране, те је тако Високи представник ЕУ за заједничку спољну политику ЕУ уједно и на челу Комитета за политичка и безбедносна питања. Поједини аутори посебно подвлаче значај ове иницијативе, сматрајући да двострука улога Комитета за политичка и безбедносна питања омогућава политичко-војни дијалог у оквиру ЕУ⁶⁾. Такође, указује се и на јачање свести о деловању на европском, а не националном нивоу изван институционалног система ЕУ. У тој перспективи,

5) Décision 2001/78/PESC du Conseil du 22 janvier 2001 instituant le Comité politique et de sécurité, *Journal Officiel des Communautés européennes*, n° L 27, du 30 janvier 2001, p.1.

6) Simon DUKE, „CESDP : Nice’s Overtrumped Success ?“, *European Foreign Affairs Review*, June 2001, vol. 6, n° 2, p. 160.

овај орган треба да допринесе приближавању држава чланица и европских институција.

На први поглед, Комитет за политичка и безбедносна питања представља још један од комитета који учествује у комплексном процесу доношења одлука у оквиру другог стуба Уније. Процес доношења одлука установљен у оквиру другог стуба ЕУ пре развоја безбедносне политике ЕУ (дакле, у области спољне политике) је био веома комплексан, посебно када се радило о односу између Политичког комитета и Комитета сталних представника. Према члану 155 Уговора о ЕЗ, Комитет сталних представника има задатак да припрема седнице Савета министара и да извршава послове које му Савет додељује. Након ступања на снагу Уговора из Амстердама, улога Комитета сталних представника је ојачана, пошто је члан 207 Уговора о ЕЗ предвиђао да Савет, на основу свог унутрашњег правилника, може овластити овај комитет да у одређеним случајевима доноси одлуке процедуралне природе. Овај комитет има кључну улогу у комунитарном механизму одлучивања, пошто је тесно повезан са процесом одлучивања и представља орган који припрема али и прати активности Савета⁷⁾. Исто тако, овај орган повезује комунитарне институције и државе чланице, јер обезбеђује представљање ставова националних администрација при ЕЗ и обрнуто. Иако формално нема право одлучивања, Комитет сталних представника је *de facto* то право стекао у пракси, јер он руководи значајним бројем предмета који су му додељени, а и потврђује, без расправе, уговоре у оквиру радних група⁸⁾.

Према члану 25 Уговора о ЕУ, Политички комитет је имао задатак да „прати међународна збивања из области заједничке спољне и безбедносне политике и доприноси утврђивању политика давањем мишљења Савету“, не угрожавајући притом одредбе члана 207 Уговора о ЕЗ који се односи на Комитет сталних представника. Ипак, ове одредбе су довеле до тензије у раду два органа и до неопходности појашњења њиховог односа и координације њиховог рада у оквиру другог стуба Уније. То је било могуће учинити увођењем две различите процедуре. Према тзв. „регуларној“ процедури, Политички комитет би одлучивао о предлогу неког текста или одлуке,

7) Denys SIMON, *Le système juridique communautaire*, Paris, Presses universitaires de France, 2001, p. 218.

8) Paolo PONZANO, „Le COREPER et la Commission européenne“, in Denys SIMON, Vlad CONSTANTINESCO (dir.), *COREPER dans tous ses états*, Strasbourg, Presses universitaires de Strasbourg, 2000, p. 84.

која би била усвојена од стране Савета министара након ревизије предлога од стране Комитета сталних представника. Међутим, будући да је област спољне политике динамична област у којој међународна дешавања захтевају брзе одговоре који могу захтевати и измене текстова који су већ били одобрени од стране Комитета сталних представника, предвиђен је изузетак од постојеће процедуре у таквој ситуацији. Наиме, у том случају Политички комитет разматра евентуалне измене текста и даје нови предлог директно Савету министара⁹⁾.

Овлашћења Комитета за политичка и безбедносна питања ни су изменила постојеће стање ствари. Разлика у односу на Политички комитет је што се Комитет за политичка и безбедносна питања састаје редовно, док се Политички комитет састајао једном месечно. Ипак, та редовност састајања Комитета за политичка и безбедносна питања ојачава његову улогу у припреми састанака Савета „општи послови“. Такође, значајна је и разлика у саставу Политичког комитета и Комитета за политичка и безбедносна питања. Политички комитет је био састављен од политичких директора: такав избор је изражавао намеру држава чланица да спољну политику одрже на националном нивоу, а не да је „европеизују“. Насупрот томе, Комитет за политичка и безбедносна питања састављен је од амбасадора, што одражава жељу ка „европеизацији“ националних ставова, јер амбасадори често делују у интересу институција насупрот националном интересу¹⁰⁾. Амбасадори су у могућности да се непрестано консултују између себе и са Високим представником за заједничку спољну и безбедносну политику, што појачава њихово „европско“ деловање, а да се истовремено задржи консензус као начин доношења одлука. Неки аутори указују на појаву тзв. „бриселизације“ у области спољне политике и одбране, који значи да упркос томе што су овлашћења у другом стубу Уније задржале државе чланице, формулисање и спровођење спољне политике Уније ће бити „европеизовано“ због континуираног деловања представника Комитета за политичка и безбедносна питања¹¹⁾. Одлука Савета

9) Jörg MONAR, „Le rôle du COREPER dans les piliers non-communautaires“, in Denys SIMON, Vlad CONSTANTINESCO (dir.), *COREPER dans tous ses états*, Strasbourg, Presses universitaires de Strasbourg, 2000, p. 85.

10) Gilles ANDREANI, „Why Institutions Matter“, *Survival*, Summer 2000, vol. 42, n°2, p. 85.

11) Gisela MÜLLER-BRANDECK-BOCQUET, „The New CFSP and ESDP Decision Making System of the European Union“, *European Foreign Affairs Review*, September 2002, vol.7, n°3, p.261.

којом је установљен Комитет за политичка и безбедносна питања предвиђа да „Комитет сталних представника обавља своју улогу која му је поверена на основу члана 207 Уговора о ЕЗ, и члана 19 унутрашњег правилника Савета“, те да ће у том циљу, овај комитет бити информисан од стране Комитета за политичка и безбедносна питања. У кризним ситуацијама, предвиђена је координација ова два комитета на тај начин што председник Комитета за политичка и безбедносна питања присуствује састанцима Комитета сталних представника уколико је то неопходно. Ипак, значајнија улога Комитета за политичка и безбедносна питања у односу на Политички комитет указује на комплексније односе овог комитета са Комитетом сталних представника него што је то био случај са Политичким комитетом.

2. ПОМОЋНИ ОРГАНИ

Осим органа одлучивања, постоји читава лепеза помоћних органа задужених за припрему и извршење одлука из области безбедносне и одбрамбене политике. Улога Високог представника ЕУ за заједничку спољну и безбедносну политику ојачана је развојем безбедносне политике ЕУ. Наиме, његова улога у процесу управљања кризама је веома значајна, пошто доприноси утврђивању, праћењу, кохерентности и реализацији акције ЕУ.

Упркос чињеници да не поседује право иницијативе у оквиру другог стуба ЕУ, у пракси је установљена тзв. *квази-иницијатива* овог органа у оквиру спољне политике. То подразумева, у исто време, прихватање од стране националних представника ове нове улоге Високог представника. У области безбедносне и одбрамбене политике ЕУ, Високи представник може председавати Комитетом за политичка и безбедносна питања, после консултација председавајућег, а нарочито када се ради о некој кризној ситуацији. Улога Високог представника у фази која претходи доношењу одлуке о предузимању војне акције у оквиру ЕУ је такође значајна. Наиме, у фази појављивања кризе у неком региону, он може да представи свој став о кризи Комитету за политичка и безбедносна питања. Он такође усмерава рад Сателитског центра ЕУ и стара се да овај центар подржава одлуке Савета министара и да подноси извештаје Комитету за политичка и безбедносна питања. Након доношења одлуке о предузимању војне акције од стране ЕУ, Високи представник је задужен за политичку контролу и стратегијско управљање, у

условима које одреди Савет. Ипак, ниједна прецизна одредба није донета да појасни ову функцију Високог представника.

Јачање улоге Високог представника имало је утицај и на јачање улоге генералног секретаријата Савета ЕУ. Повећање задатака Високог представника у области управљања кризама захтевало је и успостављање нових структура за остваривање тих задатака. „Стари“ генерални секретаријат¹²⁾ је вршио свој политички утицај „иза сцене“, на дискретан начин, преко активности председавајућег Уније. Ради се о институцији састављеној од правних служби и генералних директората који помажу председништву у раду. Насупрот томе, „нови“ генерални секретаријат почиње све више да обавља функције „на сцени“, на један видљивији начин. Његова структура је измењена, и сада се састоји од великог броја „јединица“, тј. служби које су укључене у анализу и процену ситуације у процесу који претходи доношењу одлуке о војној операцији ЕУ. Тако постоје политичка служба, ситуациони центар, штаб ЕУ, као и специјални представници који се шаљу у конфликтна подручја, а који су такође смештени у оквиру генералног секретаријата ЕУ.

Улога политичке службе, предвиђене декларацијом број 6 уговора из Амстердама, односи се на евалуацију интереса Уније у области спољне и безбедносне политике, брзог обавештавања у случају кризе и израду докумената који ће представљати опције за даље спровођење политике. Међутим, са стварањем тзв. ситуационог центра, улога политичке службе је сведена на формулисање препорука о могућем деловању Уније у неком конкретном случају. Циљ је да се омогући стратешка процена, као и пренос информација, будући да је раније била пракса да само националне службе дају информације о спољној политици Уније. Аналитичари су подељени око улоге политичке службе ЕУ: док једни инсистирају на значају рада ове службе, други, пак, сматрају да она остаје зависна од воље држава чланица да размењују информације у оквиру ове службе¹³⁾.

Насупрот амбивалентној улози политичке службе, чини се да је улога ситуационог центра веома значајна за кохерентност спољне и безбедносне политике ЕУ. Ради се о цивилно-војној инстанци

12) Поделу на „стари“ и „нови“ генерални секретаријат налазимо код Thomas CHRISTIANSEN, „Intra-institutional politics and inter-institutional relations in the EU/ towards coherent governance?“, *Journal of European Public Policy*, October 2001, vol.8, n°5, pp. 755-757.

13) MÜLLER-WILLE Bjorn Wilhelm Müller, „Thinking Security in Europe. Is There a European Security and Defence Identity?“, Thèse de doctorat, Université de Münster, p. 37.

институционалног оквира ЕУ, која је некада била интегрисана у оквиру политичке службе. Значај овог органа огледа се, пре свега, у томе што се у њему мешају дипломатске и војна културе држава чланица¹⁴). Његова основна улога је да свакодневно прати ситуацију и да припрема анализе и опције за Политичко-безбедносни комитет и Штаб ЕУ, а састоји се од 7 чланова из редова дипломатских представника и војних експерата (Француска, Велика Британија, Италија, Шпанија, Шведска, Холандија и Немачка). Овај орган располаже јавним и владиним изворима, укључујући и националне обавештајне службе, уколико тако државе одлуче. Упркос чињеници да је замишљен као кључни орган који обједињује војне и цивилне информације, његове анализе нису довољно прецизне и детаљне, будући да се овај орган често бави свакодневним извештајима и изјавама за штампу¹⁵). Такође, присуство војних официра доводи до мешања различитих метода рада, и условљава нижи степен транспарентности у унутрашњој процедури у односу на ранију праксу. Будући да је ситуациони центар успоставио институционалне односе са НАТО-ом, појавиле су се тешкоће у раду због недостатка безбедносних мера које се односе на осетљиве информације. Тако је Високи представник ЕУ за заједничку спољну и безбедносну политику покренуо иницијативу о измени дотадашње одлуке секретаријата о мерама заштите класификованих информација које се примењују на генерални секретаријат Савета ЕУ¹⁶). То је условило и реакцију Европског парламента, док неки аутори сматрају да се ради о „културном шоку“ који је безбедносна и одбрамбена политика ЕУ изазвала у развоју ЕУ¹⁷).

Штаб ЕУ је такође у надлежности Високог представника за заједничку спољну и безбедносну политику ЕУ. Ради се о новооснованом, техничком органу¹⁸), који има троструку улогу: рано уз-

14) GÜSSGEN Florian, „Of Swiss Army and Diplomacy. A Review of the Union’s Diplomatic Capabilities“, Jean Monnet Working Papers in Comparative and International Politics, n° 33, University of Catania, <http://www.fscpo.it/EuroMed/jmwp33.htm>.

15) MÜLLER-WILLE Bjorn Wilhelm, *op. cit.*, p. 37.

16) Décision 2000/C/239/01 du Secrétaire général du Conseil/Haut représentant pour la politique étrangère et de sécurité commune du 27 juillet 2000, relative aux mesures de protection des informations classifiées applicables au secrétariat général du Conseil, *Journal Officiel des Communautés européennes*, n° C 239, du 23 août 2000, p. 1.

17) MÜLLER-BRANDECK-BOCQUET Gisela, *op. cit.*, p. 273.

18) Jean CHARPENTIER, „L’Union européenne et le maintien de la paix en Europe“, in François HERVOUET (dir.), *Démarche communautaire et construction européenne*, Paris, La Documentation française, 2000, vol.1, p.43.

буњивање, процену ситуације и стратешко планирање. У области раног узбуњивања, овај орган има задатак да планира, процењује и даје препоруке о концепту управљања кризама и општој војној стратегији, као и да спроводи одлуке и директиве Војног комитета. Штаб ЕУ има задатак да врши војну процену за потребе органа ЕУ, нарочито Високог представника ЕУ за спољну и безбедносну политику. Овај орган представља везу између Војног комитета и војних средстава која су на располагању ЕУ. Састоји се од пет дирекција: политика и планирање, обавештавање, операције и вежбе, логистика и средства, системи комуникације и информације. Штабом управља генерални директор. Служба за обавештавање у оквиру Штаба ЕУ има задатак да допринесе процени ситуације, брзом одговору и подршци европским операцијама, али њен задатак не укључује и прикупљање документације. Ова служба се састоји од најмање по једног стручњака из сваке државе чланице, који располажу везом са националном службом обавештавања, како би могли да приме информације из својих држава. Процене које ова служба врши прослеђују се генералном директору Штаба ЕУ, Војном комитету и националним службама обавештавања.

Осим Штаба ЕУ, образован је и Војни комитет ЕУ, који је највиши војни орган у оквиру Савета, и представља главни форум консултације и војне сарадње између држава чланица ЕУ у области превенције сукоба и управљања кризама. Овај орган надгледа све војне активности у оквиру ЕУ. Састављен је од шефова штабова држава чланица или њихових опуномоћених представника. Његова основна улога је да даје војна мишљења и да формулише препоруке које доставља Комитету за политичка и безбедносна питања. Мишљења и препоруке Војног комитета се нарочито односе на војне аспекте концепта управљања кризама, на процену ризика које могу да изазову одређене кризе, на војне аспекте политичке контроле операција и ситуација управљања кризама, на процену војних капацитета, војних односа ЕУ са европским чланицама НАТО-а које ни су чланице ЕУ, као и на финансијску процену операција и вежби. Он такође може и да доставља војне директиве Штабу ЕУ. У кризној ситуацији, Војни комитет шаље главну директиву Штабу ЕУ, који на основу тога треба да представи стратешке војне опције, и да их достави Војном комитету, који их даље прослеђује Комитету за политичка и безбедносна питања, уз његову процену и мишљење о концепту и плану операције. На основу војне опције коју Са-

вет министара одабере, Војни комитет одобрава израду директиве за планирање за команданта операције, и доставља Комитету за политичка и безбедносна питања мишљење о завршетку операције. У току операције, овај орган је задужен за надгледање и праћење извршења војне операције. Председник Војног комитета, који је изабран од Савета министара на препоруку Војног комитета, на период од три године, присуствује раду Комитета за политичка и безбедносна питања, где има право да учествује у расправама, као и у раду Савета министара ЕУ, када се ради о питањима везаним за одбрану. Он такође делује као војни саветник Високом представнику ЕУ за заједничку спољну и безбедносну политику ЕУ када се ради о војним питањима.

II УЛОГА КОМУНИТАРНИХ ОРГАНА

Упоредо са јачањем органа међувладине сарадње, улога Европске комисије и Парламента је ослабљена са развојем европске безбедносне и одбрамбене политике ЕУ. Ова два органа су настојала да смање нарастајући јаз и да се активније укључе у развој ове политике.

1. Улога Европске комисије

Заједничка спољна политика ЕУ, и безбедносна и одбрамбена политика као њен део, представљају основни али не и једини инструмент спољне акције ЕУ. Спољна акција ЕУ обухвата и инструменте који припадају „првом стубу“ Уније, а којима управља Европска комисија (економске, хуманитарне мере итд). Спољна акција ЕУ треба, дакле, да буде резултат усклађености првог и другог стуба ЕУ, а развој европске безбедносне и одбрамбене политике ЕУ још више подвлачи неопходност повезаности два стуба Уније, али га истовремено и чини комплекснијим. У ствари, координација и кохерентност између институција у области спољне акције ЕУ, „мантра“ која је годинама понављана од стране европских званичника, још теже се могу постићи образовањем нових органа који су задужени за развој безбедносне политике ЕУ.

Европска комисија је од самог почетка развоја безбедносне политике ЕУ настојала да што активније буде укључена у процес, посебно ако се има у виду да управљање кризама није подразумевало само војне аспекте управљања кризама, већ такође и цивилне аспекте управљања кризама. Почетна иницијатива односила се на

заједнички приступ Савета и Комисије у процесу управљања кризама. Наиме, Високи представник за заједничку спољну и безбедносну политику и Комисија су заједнички представиле документ под називом „Побољшање кохерентности и ефикасности Европске уније у области превенције сукоба“, на састанку Европског савета у Ници 8. децембра 2000. године. У документу се истиче да је превенција сукоба један од приоритета спољне акције ЕУ, и да је неопходно да се превазиђу недостаци усклађености свих инструментата спољне акције ЕУ, као и да се развију средњорочне и дугорочне превентивне мере, нарочито на пољу јачања дипломатије и побољшања капацитета деловања ЕУ. Ипак, и поред тога што је овај извештај представљао заједнички допринос Високог представника и Европске комисије, спровођење мера предвиђених ових извештајем довело је до несугласица између ове две институције. Тако је Савет министара ЕУ инсистирао да Комитет за политичка и безбедносна питања буде једина инстанца која ће имати приступ свим информацијама, предлозима и иницијативама у области превенције сукоба и управљања кризама. Комисија није делила то мишљење, и у Комуникацији о превенцији сукоба која је објављена 11. априла 2001. године¹⁹⁾, она је заступала становиште о „заједничком европском приступу“ у области превенције сукоба. Овај „интегрисани“²⁰⁾ приступ тежио је да обједини све аспекте управљања кризама: економски развој, развој демократије и владавине права, поштовање људских права, итд. У циљу спровођења овог приступа, неопходно је, према мишљењу Комисије, да ова институција мобилише сва расположива средства како би се решили узроци евентуалних сукоба и избегле тензије које би довеле до отворених сукоба.

Приступи Савета и Комисије потврђују два различита становишта, која ипак нису контрадикторна. Савет, са своје стране, истиче да је неопходно да Комитет за политичка и безбедносна питања има кључну улогу у процесу управљања кризама, док Комисија подвлачи неопходност побољшања инструментата које Унија већ поседује. Ова два приступа указују такође и на неопходност постојања политичке воље за међуинституционалну сарадњу и кохерентност у деловању.

19) Communication de la Commission sur la prévention des conflits, COM (2001) 211 final, 11 avril 2001.

20) Chris PATTEN, „Prévention des conflits, gestion des crises : une contribution européenne“, *Politique étrangère*, juillet-septembre 2001, n°3, p. 651.

Иако Комисија није формално укључена у сам процес управљања кризама, тачније у развој безбедносне и одбрамбене политике ЕУ која потпада под други стуб Уније и израз је међувладине сарадње, не може се ни порећи њен значај у процесу управљања кризама. У једном општем смислу, улога Комисије је да омогући кохерентност операције управљања кризама на дужи рок. На пример, напори Комисије да стабилизује ситуацију у неком кризном региону разним дугорочним програмима економског опоравка значајан су елемент процеса управљања кризама. Стога је улога Комисије значајна и за развој европске безбедносне и одбрамбене политике, јер не ради се само о слању трупа у кризно подручје, већ и о дугорочном опоравку тог подручја. Отуда је и неопходно да Комитет за политичка и безбедносна питања и Комисија сарађују. Према постојећој процедури, један представник Комисије присуствује раду Комитета за политичка и безбедносна питања, а приликом појаве кризе у неком подручју, Комисија даје Комитету информације о свим расположивим средствима Уније која могу бити употребљена у решавању дате кризе. Ипак, односи Комисије са органима који учествују у раду европске безбедносне и одбрамбене политике ЕУ су скромни, јер није успостављена сарадња ни са Војним комитетом ЕУ ни са Штабом ЕУ.

Када Савет усвоји одлуку о некој операцији, он позива Комисију да изнесе своје предлоге о спровођењу те одлуке, имајући у виду комунитарне инструменте којима Комисија управља. Међутим, Комисија не поседује јединице за планирање и брзо реаговање. У области превенције сукоба, она располаже једним комитетом, састављеним од четири члана, који потпада под надлежност комесара за спољне послове, и који је одговоран за улогу Комисије у области ЗСБП-а и за координацију свих њених активности у области спољних односа. У реализацији овог задатка, комитету помаже директорат А који потпада под директорат RELEX. У оквиру директората А постоји једна јединица за превенцију сукоба и цивилно управљање кризама, која је одговорна за анализу превенције сукоба²¹⁾. Са овако скромним особљем, Комисији је тешко да се активније укључи у процес цивилног управљања кризама. Треба поменути и да је Високи представник за спољну политику ЕУ изнео, у јулу 2003. године, предлоге за јачање капацитета за планирање у оквиру генералног

21) Bjorn Wilhelm MÜLLER-WILLE, „Thinking Security in Europe. Is There a European Security and Defence Identity?“, Thèse, Münster, Université de Münster, 2003, 243 p, pp. 32-43.

секретаријата. Комисија је на овај предлог одговорила својим предлогом представљеним у септембру исте године, када је изнела став да будући капацитети за планирање не треба да буду смештени само у оквиру Савета, и да, уосталом, такви капацитети већ постоје у оквиру Комисије, те да би то довело до њиховог дуплирања²²⁾. За разлику од Савета, Комисија фаворизује интегрисани приступ у развоју капацитета за планирање, и предлаже оснивање једне међуинституционалне агенције, која би служила као заједничка основа за све цивилне мисије ЕУ.

Различити ставови Савета и Комисије око развоја капацитета за планирање у области цивилних операција потврђују тежњу обе институције да поседују овлашћења у овој области. Комисија је већ дуго укључена у процесе реконструкције након завршетка сукоба, и у процесу превенције сукоба. Ипак, она не поседује искуство у планирању и подршци при управљању кризама, што укључује и слање цивилног особља. Савет, са своје стране, заступа интегрисани приступ цивилног и војног управљања кризама, и сматра да обе области треба да се реализују у оквиру међувладине сарадње, дакле другог стуба Уније. Различите позиције Савета и Комисије такође су последица и различитих тумачења појма цивилног управљања кризама. Савет инсистира на ограничењу појма управљања кризама. Комисија, напротив, сматра да је цивилно управљање кризама у оквиру безбедносне и одбрамбене политике ЕУ значајно политичко средство, али да постоји читава лепеза средстава за цивилно управљање кризама у оквиру првог стуба Уније.

2. Улога Европског парламента

Као и Европска комисија, и Европски парламент је разним иницијативама настојао да буде више укључен у развој безбедносне политике ЕУ. Воља држава чланица ЕУ да омогуће Унији да поседује одговарајуће органе и војне снаге подразумева и покретање питања о демократској контроли ове нове политике ЕУ. Међутим, ово питање као да је било заборављено у закључцима и извештаји-

22) „Comments by the Services of the European Commission on the Paper of 25 July 2003 presented by the Secretary General/High Representative on Planning and Mission Support capability for EU Civilian Missions“, in Catriona GOURLAY, „ Feasibility Study on the European Civil Peace Corps“, 2004, ISIS Europe, p. 9.

ма Европског савета у Келну и Хелсинкију, а и националне владе су ретко покретале ову проблематику у јавности²³⁾.

Улога Европског парламента у области безбедносне и одбрамбене политике ЕУ је скромнија него у домену спољне политике ЕУ²⁴⁾. Основни разлог лежи у томе што одредбе о безбедносној политици нису унете у уговор из Нице. То значи да органи који су формирани у домену безбедносне и одбрамбене политике немају никакву обавезу парламентарног информисања и консултовања. Међутим, у пракси, Савет министара и председништво ЕУ су проширили одредбе члана 21 Уговора о ЕУ и на ову област²⁵⁾, те тако министар одбране државе која председава ЕУ информиса Европски парламент о војним аспектима безбедносне и одбрамбене политике ЕУ. Државе чланице немају обавезу да консултују Европски парламент пре него што донесу одлуку о слању трупа у оквиру једне војне операције ЕУ : то право припада националним парламентима. Исто тако, безбедносна политика ЕУ уноси новину у односу на дотадашњу спољну политику ЕУ, јер Европски парламент поседује ограничени приступ тзв. „осетљивим“ информацијама у области безбедности и одбране. Тачније, 26. јула 2000. године, петнаест држава чланица ЕУ је постигло договор да се донесе одлука која онемогућава јавни приступ неким информацијама из области безбедносне и одбрамбене политике ЕУ. Та одлука је донета 27. јула 2000. године, и односи се на мере заштите класификованих информација²⁶⁾. Према овој одлуци, информације које су класификоване као TRES SECRET/TOP SECRET²⁷⁾, SECRET²⁸⁾ и CONFIDEN-

23) Frederic JENSEN, „ Filling the accountability gap in the CESDP : the parliamentary deminision “, *European Security Review*, October 2000, n°2, <http://www.cesd.org/esr>.

24) Giovanna BONO, „ The European Convention and Common Foreign and Security Policy : More Defence, Less Security “, *Peace Studies Papers*, Working Paper 7, 2004, <http://www.brad.ac.uk/acad/pubs/pdf>.

25) Wolfgang WAGNER, „ The Evolution of CFSP Institutions : Where Does Democratic Accountability Stand ? “, *International Spectator*, April-June 2004, vol. XXXIX, n°2, p. 56.

26) Décision 2000/C/239/01 du Secrétaire général du Conseil/Haut représentant pour la politique étrangère et de sécurité commune du 27 juillet 2000, relative aux mesures de protection des informations classifiées applicables au secrétariat général du Conseil, *Journal Officiel des Communautés européennes*, n°C 239, du 23 août 2000, p.1.

27) Ради се о информацијама „чије би неовлашћено ширење могло да изазове веома озбиљну штету интересима Европске уније или једне или више њених држава чланица“ (чл.2.1 одлуке).

28) Реч је о информацијама „чије би неовлашћено ширење могло озбиљно да угорзи интересе ЕУ или једне или више њених држава чланица“ (чл.2.1).

TEL²⁹⁾, а односе се на област безбедности и одбране, не могу бити јавно доступне. Ради се о 3% докумената из области безбедносне политике ЕУ. Разлог за доношење ове одлуке треба тражити у односу између Европске уније и НАТО-а у области безбедности. Неки аутори наводе да је НАТО (САД) инсистирао на ограничењу приступа информација због очувања војних тајни³⁰⁾. Након доношења ове одлуке, Холандија је 9. октобра 2001. године поднела тужбу Суду правде Европских заједница, сматрајући да ова одлука представља кршење члана 225 Уговора из Амстердама, који предвиђа процедуру саодлучивања између Европског парламента и Савета о питању транспарентности.

Ипак, решење ове ситуације пронађено је у потписивању међуинституционалног споразума између Европског парламента и Савета 20. новембра 2002. године, који се односио на приступ Парламента „осетљивим“ информацијама Савета у области безбедности и одбране³¹⁾. Према одредбама овог уговора, председник Парламента или председник Комисије за спољне послове, људска права, безбедносну и одбрамбену политику Парламента може затражити да председник Савета или генерални секретар/високи представник за заједничку спољну и безбедносну политику ЕУ доставе Парламенту информације о развоју у области безбедносне и одбрамбене политике ЕУ, укључујући и приступ осетљивим информацијама. Исто тако, председник Европског парламента, као и један специјални комитет, којим председава председник Комисије за спољне послове, људска права, безбедносну и одбрамбену политику, и који је састављен од четири члана, биће информисани од стране председавајућег Савета или генералног секретара/високог представника за заједничку спољну и безбедносну политику о садржају осетљивих информација када су ове информације неопходне Парламенту за извршење овлашћења која су му поверена Уговором о ЕУ. Специјални комитет неће бити овлашћен да дели осетљиве информације које је добио од осталих чланова Парламента. Уговор не утврђује

29) Реч је о информацијама „чије би неовлашћено ширење могло да штети интересима ЕУ или једне или више њених држава чланица“ (чл. 2.1).

30) Frederic JENSEN, „Military Secrecy in the EU Council provokes legal challenges“, *European Security Review*, October 2000, n°2.

31) Accord interinstitutionnel entre le Parlement européen et le Conseil du 20 novembre 2002, concernant l'accès du Parlement européen à des informations sensibles du Conseil dans le domaine de la politique de sécurité et de défense, *Journal Officiel des Communautés européennes*, n°C 298, du 30 novembre 2002, p.1.

прецизно области у којима Савет треба да даје осетљиве информације Европском парламенту. Чини се да то укључује не само информације о војном већ и о цивилном управљању кризама. Такође, уговор предвиђа да информације пореклом из трећих држава или међународних организација могу бити прослеђене Парламенту само уз пристанак тих држава или организација.

Према неким ауторима, овај уговор не даје Парламенту право приступа класификованим информацијама, већ даје овлашћење Савету да одлучи када ове информације могу бити подељене са Парламентом, а то је онда „када је то неопходно и могуће имајући у виду природу и садржај информација“³²⁾. Ревизија уговора је предвиђена након две године на захтев Савета или Парламента. Међутим, и поред незадовољства посланика одредбама овог уговора, Парламент није поднео захтев за његову ревизију, већ се више посветио саставу специјалног комитета, што је очигледан пример његовог мањка амбиције.

Парламентарна контрола европске безбедносне и одбрамбене политике ЕУ се врши путем индивидуалне контроле националних парламената. Ипак, ова контрола има неколико недостатака. Наиме, за разлику од Европског парламента који има привилегован положај у области приступа информацијама који се односе на безбедносну политику ЕУ, али мало формалних овлашћења у погледу демократске контроле ове политике, национални парламенти, који су одговорни за контролу одлука које су донете у области међувладине сарадње на нивоу ЕУ (а то је и безбедносна политика ЕУ), немају директан приступ информацијама о процесу доношења одлука на нивоу ЕУ у области безбедности и одбране. Сваки национални парламент је информисан од стране своје владе о питањима везаним за безбедносну политику ЕУ. То значи да национални парламенти не примају директно информације о припреми одлука и мишљења других влада и њихових парламената, јер не постоји механизам који би националним парламентима омогућио да колективно сарађују са европским институцијама и да директно примају информације о одлучивању у области безбедносне политике ЕУ. Дакле, национални парламенти не могу да имају целовити преглед политике вођене на европском нивоу, што их ставља у ситуацију да се изјашњавају о финансијским контрибуцијама своје земље у слу-

32) Wolfgang WAGNER, „The Democratic Control of Military Power Europe“, Paper prepared for the presentation at the University of Oslo, 12 april 2005.

чају једне војне мисије предузете у оквиру ЕУ, као и о слању трупа, а да притом немају директан приступ информацијама о европској безбедносној политици и њеном развоју. Стога је неопходно да национални парламенти буду информисани о развоју безбедносне политике ЕУ, јер се ради о осетљивој области која доводи у опасност животе војника. Неки аутори наводе да је овај мањак информација посебно био очигледан у Великој Британији приликом одржавања прве конференције о европским капацитетима 2000. године, када су медији наглашавали да се радило о образовању „европске војске“³³⁾.

Такође, модели учешћа националних парламената у процедури доношења одлука о слању војних снага су веома различити у државама чланицама ЕУ. Једни аутори разликују моделе „активних“ и „слабих“ парламената³⁴⁾, док други наводе поделу на парламенте који имају тзв. контролу „ex-ante“ и „ex-post“³⁵⁾. Такође постоји разлика између оних држава чланица ЕУ у којима је неопходна сагласност парламента о слању војних трупа, и држава у којима та обавеза не постоји. Тако је у земљама као што су Немачка, Холандија, Данска, Аустрија, Шведска и Ирска, неопходна сагласност парламента за одлуку о слању војних снага у међународним војним операцијама. У другим државама, као што су Француска и Велика Британија, парламенти само поседују право на информисање о слању војних трупа. У Француској, члан 35 Устава захтева гласање парламента (простом већином) о објави рата, али Устав не садржи ниједну одредбу о обавези владе према парламенту када је реч о слању војних снага. Слична ситуација је у Великој Британији где не постоје уставне одредбе о обавези владе према парламенту³⁶⁾. Ове разлике око улоге парламената у области безбедности и одбране онемогућавају развој заједничких минималних стандарда за парламентарно учешће у одлукама о слању војних снага на

33) Jolyon HOWORTH, „European Defence and Changing Politics of the European Union : Hanging Together or Hanging Separately?“, *Journal of Common Market Studies*, November 2001, vol. 39, n° 4, p. 779.

34) Suzana-Elena GAVRILESCU, „Parliamentary Scrutiny of European Security and Defence Policy : Is There Anybody in Charge ?“, *Perspectives: Central European Review of International Affairs*, 2004, vol. 22, p. 79.

35) Wolfgang WESSELS, „The Parliamentary Dimension of CFSP/ESDP – Options for the European Convention“, p. 226.

36) Assemblée de l'Union de l'Europe occidentale, „Le contrôle des parlements nationaux sur l'intervention à l'étranger des forces armées engagées dans les missions internationales : état de législation“, Document A/1762, 4 décembre 2001, par. 25.

нивоу ЕУ у оквиру њене безбедносне политике. У пракси, односи Европског парламента и националних парламената су ограничени и сведе се на позиве упућене председницима националних комитета за спољне послове држава чланица да присуствују седницама Европског парламента два-три пута годишње, како би се дискутовало о питањима из области безбедности и одбране. Ови састанци су, међутим, лишени одговарајућег институционалног оквира за праћење развоја безбедносне политике ЕУ у периодима након тих састанака.

III ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Специфичност безбедносне и одбрамбене политике ЕУ, њена цивилна и војна природа, условљава постојање једне мешовите структуре у институционалном систему ЕУ, која почива на неопходности усклађивања деловања појединачних актера (државе чланице), органа међувладине сарадње (Савет министара, Европски савет) и комунитарних институција (Европска комисија, Европски парламент). Ова структура је комплексна, и често доводи до неусклађености деловања ЕУ на плану спољне и безбедносне политике, што неке ауторе наводи на став да је развој безбедносне и одбрамбене политике ЕУ још више нагласио недовољно развијену кохерентност у спољној акцији ЕУ³⁷⁾. Тзв. „хоризонтална“ кохерентност (национално/супранационално) чини се још комплекснијом са успостављањем нових органа безбедносне и одбрамбене политике ЕУ, јер ова комплексност доводи до конкуренције у раду органа и до преплитања функција, и намеће, као императив, јачање координације различитих актера укључених у ову политику.

Безбедносна и одбрамбена политика ЕУ појачава националну компоненту у институционалном систему ЕУ, јер је заснована на принципу међувладине сарадње и нема за циљ да образује једну једину, заједничку безбедносну и одбрамбену политику. Међутим, сама чињеница да је ова политика уведена у институционални систем ЕУ указује на то да национална сувереност није више апсолутна у овој области, чему доприноси и концепција комунитарне Европе у којој државе „делегирају“ своја овлашћења, и која ремети концепцију „класичне суверености“. Развој Европске уније, и њене

37) Simon DUKE, „CESDP: Nice’s Overtrumped Success?“, *European Foreign Affairs Review*, June 2001, vol. 6, n 2, p.170.

спољне и безбедносне политике указује на кретање у правцу једног облика пост-модерне државе чија се влада ослања на управљање на више нивоа, и која је заснована на националним и супранационалним институцијама. У области спољне политике, безбедности и одбране, суочавају се две концепције: традиционална дефиниција безбедносне и одбрамбене политике, која је искључиво национална, и која се показује недовољном у новом окружењу захтевајући све већу повезаност држава, и нова дефиниција која би укључивала управљање на више нивоа. Чини се да ће у овом новом правцу бити усмерен утицај европске спољне, безбедносне и одбрамбене политике на институционални систем ЕУ.

ЛИТЕРАТУРА

- Antonio MISSIROLI, „Qui décide et comment ça marche?“ in Nicole GNESOTTO (dir.), *La politique de sécurité et de défense de l'UE : les cinq premières années (1999-2004)*, Paris, Institut d'Etudes de sécurité de l'Union européenne, 2004.
- Gisela MÜLLER-BRANDECK-BOCQUET, „The New CFSP and ESDP Decision Making System of the European Union“, *European Foreign Affairs Review*, September 2002, vol. 7, n 3.
- MARILLER, *Quelle stratégie pour l'Europe de la défense?* Paris, Economica, 2006.
- Simon DUKE, „CESDP: Nice's Overtrumped Success?“, *European Foreign Affairs Review*, June 2001, vol. 6, n 2.
- Denys SIMON, *Le système juridique communautaire*, Paris, Presses universitaires de France, 2001.
- Paolo PONZANO, „Le COREPER et la Commission européenne“, in Denys SIMON, Vlad CONSTANTINESCO (dir.), *COREPER dans tous ses états*, Strasbourg, Presses universitaires de Strasbourg, 2000.
- Gilles ANDREANI, „Why Institutions Matter“, *Survival*, Summer 2000, vol. 42, n 2.
- Jolyon HOWORTH, „European Defence and Changing Politics of the European Union: Hanging Together or Hanging Separately?“, *Journal of Common Market Studies*, November 2001, vol. 39, n 4.
- Suzana-Elena GAVRILESCU, „Parliamentary Scrutiny of European Security and Defence Policy: Is There Anybody in Charge?“, *Perspectives: Central European Review of International Affairs*, 2004, vol. 22.
- Wolfgang WAGNER, „The Democratic Control of Military Power Europe“, Paper prepared for the presentation at the University of Oslo, 12 avril 2005.

- Giovanna BONO, „The European Convention and Common Foreign and Security Policy: More Defence, Less Security“, *Peace Studies Papers*, Working Paper 7, 2004, <http://www.brad.ac.uk/acad/pubs/pdf>.
- Wolfgang WAGNER, „The Evolution of CFSP Institutions: Where Does Democratic Accountability Stand?“, *International Spectator*, April-June 2004, vol. XXXIX, n 2.
- Toje ASLE, „The Consensus-Expectations Gap: Explaining Europe’s Ineffective Foreign Policy“, *Security Dialogue*, June 2008, vol.39, n 1.

Dejana Vukcevic

Institute for Political Studies, Belgrade

Resume

Cet article tend à présenter l’influence des organes chargés de développement et la mise en œuvre de la politique de sécurité et de défense de l’UE sur le système institutionnel actuel de l’UE, qui se reflète, avant tout, par un renforcement de coopération intergouvernementale dans le cadre du deuxième pilier de l’UE. La développement et la mise en œuvre de la politique européenne de sécurité et de défense est confié à un ensemble distinct d’organes, qui sont „ séparables mais non séparés “ du reste des institutions de l’Union européenne. Ces organes renforcent le principe de l’intergouvernementalisme, puisque le développement de la politique de sécurité et de défense n’est concevable que comme l’expression d’une coopération intergouvernementale préservant la souveraineté nationale. Cela est surtout évident dans l’analyse de l’interaction des structures politico-militaires de l’UE (I), mais aussi de l’affaiblissement du rôle des organes communautaires dans ce domaine (II).

Mots clefs: *politique européenne de sécurité et de défense, politique étrangère et de sécurité de l’UE, système institutionnel.*

УДК:
327(4-672EU)(470+571)
Примљено:
12. август 2008.
Прихваћено:
10. септембар 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1043-1052.

Зоран Милошевић
Институт за политичке студије, Београд

ЕВРОПСКА УНИЈА И РУСИЈА – СТРАТЕШКО ПАРТНЕРСТВО ИЛИ СТРАТЕШКА ЗАБЛУДА?

Сажетак

Односи Европске уније и Русије заснивају се на неколико докумената, Колективној стратегији Европске уније према Руској федерацији, Споразуму о партнерству и сарадњи, али и на тзв. стратешком партнерству. Анализа економских и политичких чињеница показује да и поред значајне економске сарадње и „безграничних могућности“ у овој сфери, односе оптерећују нерешени политички проблеми. Наиме, Европска унија не подржава територијални суверенитет Русије и жели да се ова велика држава разбије на више „независних“ држава. У том смислу залаже се и за уједињење Јужне и Северне Осетије изван Русије, „са перспективом уласка у НАТО“.

Односи између Европске уније и Русије не могу се, дакле, посматрати у оквиру „стратешког партнерства“, пошто не постоје заједничке вредности, па ни интереси не чине базу овог односа, а такође не постоје ни основни елементи искрености.

Кључне речи: Европска унија, Русија, политика, економија, партнерство, сукоб, сарадња

Када се ради о Европској унији, тачније њеној политици много је тога митологизованог и идеализованог, у сфери недодирљивог, пошто је, бар у медијима, а добрим делом и у научним књигама и публицистици, ова велика надржавна творевина стекла монопол на истину, па тако, између осталог, и на тумачења добра и зла, користи и штете. У том смислу излазак из локалног амбијента (Срби-

је) и разматрање односа два приближно једнако моћна субјекта и њиховог међусобног политичког односа може да пружи доказе о реалном у политици Европске уније.

Своју политику Европска унија, када је у питању Русија гради на неколико докумената, односно одређеној политичкој пракси. Најважнији документ у том смислу је „Колективна стратегија Европске уније према Руској федерацији“ и „Споразуму о партнерству и сарадњу“ (СПС), те политици „стратешког партнерства (од 1990. године).

Први документ („Колективна стратегија“) према Русији се, очигледно је, поставља као „старији брат и брат који има монопол на истину“. Наиме, Европска унија жели:

1. да у Русији уведе и учврсти (нео)либерални концепт демократије, правне државе (што, наравно, подразумева да тога тамо нема);
2. да Русију интегрише у Унију (али не као целовити државу у садашњем обиму);
3. да сарађује са Русијом у циљу учвршћивања стабилности и безбедности у Европи, али иза њених граница, и
4. да заједно трагају за универзалним одговорима на заједничке проблеме.¹⁾

Други документ на основу кога Европска унија гради своју политику према Русији је Споразум о партнерству и сарадњи. СПС је закључен 1994., а ратификован је 1997. године. Споразум је „истекао“ (2007), условно речено, мада је и даље репер, због околности, у односима две стране. Наиме, СПС садржи механизам аутоматског продужетка за још једну годину, а после окончања деценије примене, ако ни једна од страна потписница у року од шест месеци до окончања Споразума не обавести другу, у писменој форми, о својој намери да денонсира споразум.²⁾ До сада се то није догодило, али ни преговори о новом Споразуму нису започети, због противљења Пољске и прибалтичких држава. Пољска поставља два услова: прво, да Русија ратификује енергетски уговор са Пољском и да отвори своје тржиште за пољопривредне производе из Пољске.³⁾ СПС,

1) Колективна стратегия ЕС по отношению к России, www.eur.eu

2) Геннадий Друзенко, Евросоюз – Россия: стратегические партнеры, конкуренты или оппоненты?, *Зеркало недели*, No 45 (624) 25 ноября – 1 декабря 2006

3) За спровођење самита Европска унија – Русија не треба сагласност свих чланица Уније, али за закључивање новог СПС-а – треба!

такође, више не задовољава пошто је стварност далеко премашила зацртане договоре, односно не садржи адекватну правну базу за разноразне и интензивне међусобне односе две стране.

СПС је, између осталог, институционализовао сусрете лидера две стране (два пута годишње). Тако обе стране имају повод за разматрање текућих проблема и перспективе међусобних односа на највишем нивоу.

СТРАТЕШКО ПАРТНЕРСТВО ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И РУСИЈЕ

Трећи елемент односа Европске уније и Русије је теза да се ради о „стратешком партнерству“ две стране. Теза је први пут лансирана 1990. године, а обнављана је приликом сусрета лидера две стране. Овај политички став изазвао је мноштво различитих реакција, а адекватно томе објављено је и низ научних радова на ову тему.⁴⁾

Статистички подаци говоре да су економски показатељи сарадње Европске уније и Русије изузетни, тј да је робна размена у последњих пет година порасла за два пута, али када се погледа структура размене запажа се да овде и нема равноправности. Наиме, трговина између две стране износи само 7,3 посто (од све трговине Уније) и чак 53 посто трговине Русије (Индија и Јапан које имају два пута већи БНД од Русије у трговини са Унијом учествују само са 7 посто).

Када се, дакле, анализира руски извоз у Европску унију карта „стратешко партнерство“ губи на аутентичности, али и убедљивости. Наиме, 68,6 посто руског извоза у Европску унију су производи од минерала (64,4 посто енергенти – нафта и гас), затим 9,1 посто су недрагоцени метали и производи од њих; 3,3 посто су производи хемијске индустрије; 2,3 посто драго и полудраго камење и племенити метали; 1,9 посто дрво и производи од дрвета, итд.

4) „Такође, у САД, ЕУ и њиховим сателитима, јавно се говори о могућности и потреби распада Русије која, очигледно, није по њиховој вољи. Тако, на пример, Марк Штејн у чланку „Смрт мајке Русије“ („The Spectator“, 24. 10. 2005.) пише да Русија умире и да је само питање колико ће агонија трајати и колико ће муслиманских држава настати на тлу Русије“. Види: Зоран Милошевић, *Руско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр. 18. Упор.: Зоран Милошевић, „Веймарска метафора“ и Русија. К вопросу об отношениях России и США // Традиции в контексте русской культуры: Межвузовский сборник научных работ. Выпуск XIII. Череповец, ЧГУ, 2006.- С.122-141.

Следствено реченом $\frac{3}{4}$ руског извоза у Европску унију сачињавају енергенти, метали и сировине.

За разлику од Русије, Европска унију извози механичка оруђа, машине, електро-постројења и производе из ове области (37,6 посто); производе хемијске индустрије (12 посто); транспортна средства (10,2 посто); недрагоцене метале и производе од њих (5,3 посто); материјале од полувинаила, пластике и сл (5, 1 посто) итд.

Економске везе Европске уније и Русије, дакле, стварају рекорде по темпу развоја. Крајем 2006. године робна размена је достигла 231 милијарду долара, а потенцијали сарадње су, практично, безгранични. Међутим, економска сарадња држава Европске уније и Русије често се одвија ван наведених докумената, па и СПС-а. Када се анализира економска сарадња запажа се да Русија сарађује са Немачком, Италијом, Француском, Холандијом, Финском и нешто мало Великом Британијом. Остале земље Уније имају скромну трговину са Русијом.⁵⁾ Ова сарадња је последица билатералних споразума, односно „заобилажења“ органа и институција Уније, тј. њене политике према Русији.

Реални економски односи сведоче следеће:

1. да је опште тржиште Европске уније и даље за руску робу и капитал у одређеном степену затворено;
2. двоструки стандарди Европске уније се исказују и у деловању према Русији (кад то могу); на пример, покушавају да униште производњу одређене робе у Русији тако што компензују своју, која је скупља, а да би била јефтинија и на свом и на страним тржиштима, али и да се створи монопол;
3. Европска унија активно ради на дестабилизацији руске економије, посебно у области трговине у државама источне Европе, да би олакшала своје ширење на Исток;
4. Практично сви споразуми у економској сфери које су потписали са Русијом, Европска унија је условила политичким уступцима (развој грађанског друштва, смањење суверенитета, финансирање невладиног сектора, итд).

Може ли се, дакле, говорити о стратешком партнерству?

Морамо одмах рећи да када се посматрају економски показатељи, има основа говорити о „стратешком партнерству“, али када

5) Г. П. Лесников, Стратегия экономических отношений России с Евросоюзом, <http://econom.mslu.ru>

се њима додају политички, онда ова теза губи на снази.⁶⁾ Списак политичких несугласица је дугачак, а ми издвајамо следеће: непотписивање новог СПС-а, збивања и различити ставови око агресије Грузије на Јужну Осетију, постављање против-ракетног штита од стране САД у Пољској и Чешкој који је усмерен против Русије (а што је Европска унија подржала); жеља Москве да у Уједињеним нацијама издејствује за себе право да спроводи миротворачке акције са организацијама као што су Заједница независних држава, Шангајска организација сарадње и слично; затим, постоје очигледни сукоби око сфере утицаја на Истоку Европе, тј. ширења Уније⁷⁾ на Украјину, Грузију, па и на Русију (у том смислу споре се око финансирања политичких партија, невладиних организација и појединачних са задатком да развијају код Руса жељу да и они уђу у Унију)⁸⁾; онда, Европска унија жели да истисне Русију из Украјине⁹⁾, Придњестровља, Јерменије, Нагорно Карабаха, Казахстана, Узбекистана, итд.; такође Европска унија жели да **добije пуномоћје да она, а не Русија, решава конфликте на постсовјетском простору!** При томе, Европска унија позива Русију на сарадњу, али само као потчињену страну; Унија оптужује Русију и за то што не користи уцене и политичка условљавања када даје техничку подршку другим земљама, како то она чини, што у принципу дискредитује европску политику „штапа и шаргарепе“.

Институције Европске уније, Светске трговинске организације и САД (заједно и координирано) стварају максимум „преграда“,

- 6) Види: Сабина Фишер, Евросоюз и Россия: как спасти партнерство, *Россия в глобальной политике*, No 3, 2008
- 7) Приликом проширења Европске уније на прибалтичке државе, представници Уније уверавали су представнике Русије и руску јавност да ће чланство ових држава у Унији и у западно-европском клубу довести до побољшања опште климе и њихових односа са источним суседом, да ће помоћи у регулисању појава масовног недавања права грађанства Русима који живе у овим државама, смањити дискриминацију нетитуларног становништва, решиће се проблем транзита до Каљинграда, скинуће се са дневног реда историјске фобије Литванаца, Летонаца и Естонаца... Данас можемо констатовати да се практично ништа није догодило, односно ништа од обећаног није испуњено. Види: Михаил Демулин, Россия – Евросоюз: друзья, попутчики, оппоненты, *Ведомости*, No 77, 02. 05. 2006.
- 8) Јуна 1999. године, Европска унија је усвојила Стратегију развоја односа са Русијом, којом је предвидела подршку оном делу (грађанског) друштва у Русији који подржава улазак Русије у Унију. Види: Свен Хирдман, ЕС и Россия: по итогом председательства Швеции в ЕС, <http://www.edc.spb.ru>
- 9) Европска унија у Украјини подржава денацификацију Руса и њихову асимилацију у Украјинце. У науци, међутим, познато је да су Украјинци Малоруси, односно етнички Руси. Види: Зоран Милошевић, *Од Малоруса до Украјинаца*, прилог проучавању промене културног и националног идентитета Малоруса, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2008.

„задржавања“ и „баријера“ за руски бизнис;¹⁰⁾ Европска унија подржава политику тзв. обојених револуција, тј. смене легитимних народних представника револуционарним средствима и довођење прозападних; Другим речима, у сфери „меке безбедности (култура и образовање) постоји сарадња, а у сфери „тврде безбедности“ (многострана кооперација, контрола наоружања, проблеми енергетике) се налазе у основи сукоба Уније и Русије.

Што се тиче последњих збивања око Јужне Осетије и Абхазије, Савет Европске уније је донео одређена решења које у Москви тумаче као покушај да регион Кавказа ставе под своју контролу. „Решење прихваћено од Савета Европске уније сведочи о тежњи те организације да стави под своју контролу још један стратешки важан регион – Кавказ“.¹¹⁾¹¹ Све се то ради по већ опробаном рецепту из Југославије, прво посматрачи, па посматрачка полицијска мисија, па...

Такође, државе Европске уније су се на иницијативу Пољске, прибалтичких држава, затим Румуније, Бугарске и Шведске окупили (25. јуна 2008. године) у Варшави где су демонстрирали политичку подршку Грузији, а жртве Осетије нису ни споменуте. Да је Европска унија на страни Грузије сведочи и њена делатност у Абхазији где је већина невладиних организација финансирана из Брисела, а све се оне, хорски, залажу за идеје сасвим супротне од оних које има власт. Другим речима, траже враћање у састав Грузије.¹²⁾ Невладин сектор који, како пише Андреј Аејешев, финансира Унија, делује и у Јужној и Северној Осетији стварајући тзв. грађанску иницијативу која заговара уједињење две Осетије изван Русије и „са перспективом њеног уласка у НАТО“.¹³⁾

Наравно, за настале политичке кризе Европска унија прозива као кривца Москву и њен „недемократски“, традиционални систем вредности заснован на ауторитарности и одсуству праве демократије, итд.

10) „Међународни“ аналитички центри које контролишу Унија и САД, по правилу, када се изјашњавају о конкурентности увек Русију оцењују најгорим оценама. Ово произилази из тога што Европска унија и САД Русију сматрају главним геополитичким противником.

11) Петр Искендеров, Евросоюз приступил к реализации на Кавказе юсценария, <http://www.fondsk.ru/article.php?id=1560> Аутор упозорава и на чињеницу да се од 27 држава чланица Уније 21, налази и у НАТО-у, тако да њихови посматрачи нису само посматрачи Европске уније већ и овог агресивног војног пакта.

12) Андрей Арешев, Евросоюз: бросок на Кавказ, <http://www.fondsk.ru/article.php?id=1450>

13) Исто.

Са своје стране Кремљ узвраћа да је Европска унија слаба и разједињена, да води политику дуплих стандарда..., да се одриче хришћанства у корист окултизма, да жели да успостави монопол на истину, те да као таква не може бити стратешки партнер. „Стратешког партнерства не може бити“, пише Јевгениј Никонов, „Јер Европа (после Митерана и Шредера) није више самостални политички субјект. Партнерство делује само у трговини. Садашња Европска унија је послушно оруђе, марионета Америке“.¹⁴⁾

Поред тога Русија има моћно средство одбране и напада, има **монопол** над транспортом гаса из Централне Азије у Западну Европу за који је ова животно заинтересована.

ЗАКЉУЧАК

Односи између Европске уније и Русије не могу се, дакле, посматрати у оквиру „стратешког партнерства“, пошто не постоје заједничке вредности, па ни интереси не чине здраву базу овог односа, а не постоји ни елементарна искреност Уније према Русији. Европска унија тежи да са САД разбију Русију на три дела и да дођу до њених природних богатстава, да денацификују Русе и претворе их у неку послушну безличну масу..., да Осетију уједине, али ван државних оквира Русије и „са перспективом чланства у НАТО“. Са друге стране прагматизам економске сарадње тера их на бесконачне сукоба (економски интереси рађају политичке несугласице). Другим речима, економски егоизма Запада разара базу добрих односа са Русијом, а он је готово незасит када се прикажу користи који се могу извући од слабе или разбијене Русије.

Према томе, нема основних услова за формирање стратешког партнерства, утемељеног на искрености, заједничким вредностима и интересима који би водили ка многостраној и свеобухватној сарадњи. Прича о стратешком партнерству само је још једна политичка илузија. Ипак, ако се са оволико политичких проблема у односима Европске уније и Русије остварује рекордна економска сарадња и адекватно томе – добит, шта би било када би се политички проблеми решили? Због тога, иако синтагма о „стратешком партнерству“ Европске уније и Русије није реална, ова илузија ипак ствара у јавном мњењу здраву слику и даје какву-такву наду да је будућност могућа.

14) Евгений Никонов, Прямо на глазах Европа всё больше становится колонией Америки, <http://www.globalaffairs.ru>

ЛИТЕРАТУРА

- Арешњев, Андрей: Евросоюз: бросок на Кавказ, <http://www.fondsk.ru/article.php?id=1450>
- Бегер, Виктор: Россия – ЕС. Время принимать решения, <http://www.fondsk.ru/article.php?id=1447>
- Геннадий Друзенко, Евросоюз – Россия: стратегические партнеры, конкуренты или оппоненты?, *Зеркало недели*, № 45 (624) 25 ноября – 1 декабря 2006
- Демурин, Михаил: Россия – Евросоюз: друзья, попутчики, оппоненты, *Ведомости*, № 77, 02. 05. 2006.
- Искендеров, Петр: Евросоюз приступил к реализации на Кавказе югославского сценария, <http://www.fondsk.ru/article.php?id=1560>
- Коллективная стратегия ЕС по отношению к России, [www. eur. eu](http://www.eur.eu)
- Лесников, Г. П.: Стратегия экономических отношений России с Евросоюзом, <http://econom.mslu.ru>
- Милошевић, Зоран: *Од Малоруса до Украјинаца*, прилог проучавању промене културног и националног идентитета Малоруа, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2008.
- Милошевић, Зоран: “Веймарская метафора” в России. К вопросу об отношениях России и США // Традиции в контексте русской культуры: Межвузовский сборник научных работ. Выпуск XIII.- Череповец, ЧГУ, 2006.
- Милошевић, Зоран: Русија и интеграције на постсовјетском пространству, *Зборник Матице Српске за друштвене науке*, бр. 120, Нови Сад, 2006.
- Милошевић, Зоран: *Руско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2006.
- Милошевић, Зоран: *Путинова политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- **Милошевић, Зоран: Распад Украјине? Украјина после распуштања Верховне раде (парламента), *Нова српска политичка мисао*, http://www.nspm.org.yu/koment_2007/2007_zmilosevic.htm**
- Никонов, Евгений: Прямо на глазах Европа всё больше становится колонией Америки, <http://www.globalaffairs.ru>
- Фишер, Сабина: Евросоюз и Россия: как спасти партнерство, *Россия в глобальной политике*, № 3, 2008
- Хирдман, Свен: ЕС и Россия: по итогам председательства Швеции в ЕС, <http://www.edc.spb.ru>

Zoran Milosevic

Institute for Political Studies, Belgrade

**EUROPEAN UNION AND RUSSIA – STRATEGIC PARTNER-
SHIP OR STRATEGIC MISTAKE?**

Summary

Relations between the European Union and Russia are based on several documents; the Collective strategy of the European Union toward the Russian Federation, the Agreement on Partnership and Cooperation and also on a so-called Strategic partnership. An analysis of economic and political facts proves that, despite significant economic cooperation and „limitless possibilities” in this field, these relations are burdened with unsolved political problems. Particularly, the European Union does not support territorial sovereignty of Russia, and instead wishes to break this big state into several „independent” states. In that context it supports the union of Southern and Northern Osetia outside of Russia, „with a prospect of enrolling into the NATO alliance”. Therefore relations between the EU and Russia cannot really be considered within the framework of a Strategic partnership. This assumption is based upon the apparent lack of mutual interests strategically binding the two entities, the current relationship appears lacking in any form of sincere mutual co operation.

Key Words: *European Union, Russia, politics, economy, partnership, conflict, cooperation*

УДК:
321.01(4-672EU)
Примљено:
10. септембар 2008.
Прихваћено:
10. октобар 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1053-1066.

*Игор Јанев,
Институт за политичке студије Београд*

ОСНОВЕ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Сажетак

У овом раду изложићемо важније аспекте уставног права Европске Уније садржаног у Уговору о Уставу за Европу. Овај ће бити анализиран у светлу битних историјских измена у институционално-правном систему Европске Уније. У политичко-правној анализи посебно место је дато односу органа Уније и односу унутрашњег права чланица Уније и права Уније (као целине-субјекта). Основна хипотеза коју постављамо је да у Уставу ЕУ постоји демократски “дефицит” укорјењен у системским одредбама и нормама с тежњом да се фаворизују интереси мањег броја водећих држава.

Кључне речи: Европска Унија, систем, политика, устав, право, установе, политички систем

УВОД

Разматрајући историјске аспекте развоја усанова ЕУ, ми ћемо се у овом раду осврнути на битне процесе у поретка и устројства у Европској унији и посебно размотрити однос главних органа Уније и облик владавине који произилази. Затим, историјски ће бити размотрени и аспекти спољне политике од значаја за оцену карактеристика и развоја политичког система. Посебно ће овде бити описан облик владавине и установе ЕЗ / ЕУ које су непосредно утицале на спољну и унутрашњу политику и основну динамику режима. Установе које су формиране биле су израз игре интереса између водећих “сила”. Овакви конфликтни и супротстављени ин-

тереси и односи довели су до трансформације “наднационалне” (“супранационалне”) организације у поредак који има особине сложене државне заједнице. Ово се одражава на демократичност нове творевине и особине контроле власти од стране грађана. У овом смислу, најпре ћемо размотрити односе главних политичких органа нове Уније, да би смо утврдили аспекте везане за поделу и ограничење власти и њену контролу..

1. РАЗВОЈ ПОЛИТИЧКИХ ОБЛИКА И УЛОГА ПАРЛАМЕНТА

Уговором из Маастрихта који је ступио на снагу 1993. године повећава се моћ скупштине уније у битним процесима, па и доношењу одлука. Ове новине се односе на ефективно право “вета” за неке области, ојачава се положај овог органа у променама, креирању и допунама закона. Затим, скупштина добија право иницијативе, као и право да захтева да се Комисија ангажује у неком питању или области. Даље, Парламент поприма или развија неке контролне функције. Скупштина има надлежност да формира Комитет за испитивање тврдњи о пропустима и незаконитостима у спровођењу аката Уније.

Оваква допуњавања и потврђивања надлежности или овлашћења се даље шире и Амстердамским уговором 1999. године. Ту се правно увећава сфера функционалних овлашћења скупштине.¹⁾ Назиру се, у овом тексту, и антиципације имплицитне јединствене личности ЕУ, што такође утиче на својства основних тела.

Развој надлежности / овлашћења достиже максимум у реченом Нацрту уговора за Устав Европе 2004. Овде се, најпре, у члану I-20 утврђује да Парламент са министарским саветом врши функцију “законодавног и буџетског” органа.²⁾ Потом, каже се да “спроводи политичку контролу”, даје “мишљења”, и врши избор Председника.³⁾ Обим ових овлашћења се у Нацрту и даље шири. Парламент добија њиме овлашћења која почињу да подсећају или јесу класична државна овлашћења.

Одредбе члана I-20 се допуњавају нормама и правилима из Дела III истог Уговора. Ту се у члану III-330 одређује да Савет утврђује мере за непосредни избор чланова Парламента. Овај одлучује

1) Уговор из Амстердама, 1999.

2) Видети: “Уговора о Уставу за Европу”, чл. I-20.

3) Исто.

о Европском закону или оквирном закону у вези са овим мерама консензусно, а на иницијативу Парламента. Европским законом, који се усваја од Парламента, одређује се статус и услови обављања функција чланова Парламента.

Надлежности и овлашћења су посебно предвиђени у члановима III-332 до III-340. Ови чланови садрже и крајњи исход тежњи да се Европском парламенту битније повећају овлашћења.

Парламент, као што је прописано, може тражити од Комисије подношење предлога о питањима која захтевају доношење законодавних аката на нивоу ЕУ, ради спровођења Устава.⁴⁾ Парламент може да формира привремену комисију у циљу испитивања тврдњи о повреди или неадекватној примени права ЕУ, не задирући у права других органа⁵⁾. У вези с овим, Европским законом који је предмет усвајања од Парламента, одређује се начин вршења истражног поступка. Парламент о истрази доноси одлуку, уз сагласност Савета и Комисије. Надаље, овде следи одредба о контроли права на нивоу интереса и слобода грађана Уније. Сваки грађанин Уније има право подношења петиције Парламенту по питањима делокруга ЕУ која га се непосредно тичу.⁶⁾ Као што видимо овлашћења ове природе нису небитна али нису у свему (и целовито) суштинска за политички систем.

Парламент, даље, има овлашћења да бира Европског омбудсмана. Европски омбудсман се бира после избора Парламента за тај период. Он је независан у вршењу своје функције. Европским законом, који је предмет усвајања од Парламента, одређују се услови и статус овог посебног органа.⁷⁾

Нешто значајније уставне норме садрже, затим, одредбе чланова III-337 и III-340. Европски савет и Савет министара могу бити саслушани од стране Европског парламента, сходно правилима њихових пословника. Комисија може бити саслушана на сопствен захтев и може присуствовати заседањима Парламента. Комисија одговара на питања која јој поставља Парламент и његови чланови на јавним седницама.⁸⁾ Овакве одредбе / правила подсећају на правила о саслушању која поседују класично уређени парламенти

4) Исто, чл. III-332.

5) Исто, чл. III-333.

6) Исто, чл. III-334.

7) Исто, чл. III-335.

8) Исто, чл. III-337.

држава. Домет ових саслушања је, међутим, углавном само информативан, изузев (донекле) у случају Комисије.

Видно битнија је одредба о неповерењу дата у члану III-340. Када се у вези са деловањем Комисије предложи изгласавање њеног неповерења, Парламент је надлежан да одлучује о овом предлогу на јавном гласању. Ако је предлог о неповерењу изгласала квалификована већина, чланови Комисије колективно подносе оставку, укључујући министра дипломатије на функције у Комисији.⁹⁾ Ово је, као што уочавамо, најдаљи “досег” овлашћења скупштине. Таква процедура изглашавања лимитира се, међутим, само на Комисију.

Поредећи ове одредбе о надлежностима и овлашћењима са сродним одредбама националних (државних) устава, видимо да Парламент Уније, ипак, нема класичне надлежности и битна основна овлашћења. Овлашћења и надлежности Парламента Уније квалитативно су другачија и мања од истих или исотипних у унутрашње – уставним системима држава класичног вида.¹⁰⁾

Из наведених одредби закључује се да овлашћења Парламента нису таква да ограничавају и ефективно контролишу извршну власт. Поједини узгредни случајеви (као нпр. у вези Сантерове комисије) не допуштају закључак да ова скупштина има ефикасну контролну функцију. Случај познате Сантерове комисије је био огроман скандал везан за очигледне злоупотребе и ова Комисија је, како се чини, и тако морала “пасти” под притиском узнемирене јавности. Њен пад је само био убрзан деловањем ове скупштине. Ефективна лимитирана контролна овлашћења су изложена, као што запажамо, једино у члану III-340 Уговора. Квалификована већина, међутим, представља једну од “задршки” у поретку ограничавања моћи кључног извршног тела ЕУ. С друге стране, Европски парламент, како закључујемо, нема скоро никакву моћ у контроли и ограничавању власти главних егзекутивних органа односно Европског савета и Савета министара. Оба тела, наиме, имају суштински неограничену моћ у доношењу одлука. Ова димензија релативизује функције и власт Парламента. Комисија у кључним питањима једино извршава у суштини одлуке ових поменутих савета. У том смислу, Европском парламенту недостају атрибути и

9) Исто, чл. III-340.

10) Не могу се наћи уставни демократских држава са овако slabим надлежностима Парламента.

функције контроле свих извршних структура моћи. Надаље, Парламент изричито и реално дели законодавна права и власт са Саветом министара. С овим у вези, може се закључити да извршни органи у превеликој мери контролишу процесе изван извршне сфере. Слабе дефиниције контролних функција Парламента и његова неодређена надлежност омогућавају шири уплив у законодавну област. Овакав закључак намеће општу констатацију да је у систему власти правни механизам допустио недоследну поделу власти. У овом димензионирању, потврђујемо став о “мањку демократичности” европског система владавине. Ова мањкавост корелирана је са високом неодређеношћу норми које уређују надлежност или овлашћења у Унији.

2. УЛОГА САВЕТА УНИЈЕ

У наставку, изложићемо битне надлежности и овлашћења оба савета. Овим ћемо покушати да, из релације више органа, деривирамо потребне закључке о политичком уређењу Уније.

Као што је прописано у члану I-21 Европски савет даје Унији неопходне подстицаје за њен развој и утврђује њену општу политичку орјентацију и приоритете.¹¹⁾ Министар спољних послова ЕУ учествује у раду. Овај савет нема законодавне функције.

Аналитички, овде је очигледно најбитнија одредба којом Савет одлучује о “политичкој орјентацији” и “приоритетима”. Оваква формулација је непрецизно и прешироко утврђена, посебно што није најјасније значење појма “орјентације”, па и, у овом контексту, “приоритета”. Овде је, затим, правно омогућена власт Европском савету као још једном извршном органу, поред Савета министара и Комисије (која има нејасно дефинисане атрибуте власти). Шта више, овакав орган представља последњу инстанцу моћи у поретку власти, када одлуку не могу донети министри у Савету министара. У овом погледу Унија се понаша као међувладина организација или хибрид ове са федералним државним уређењем (скуп држава спојен инструментом везе). Са правног становишта, закључује се да је формулација намерно преопшта.

Савет министара представља друго кључно тело Уније у контексту анализе природе установа. Он доноси конкретне одлуке посебног вида (за разлику од претходног описаног органа). Према

11) Исто, чл. I-21.

члану I-23 Савет министара са Европским парламентом врши функцију законодавног органа и с овим врши буџетске надлежности / овлашћења.¹²⁾ Ова неубичајена формулација је правно подударна са оном у члану I-20 уговора. Савет министара, затим конкретно, може простом већином, тражити од Комисије израду студије из области за коју сматра да је корисна за остварење заједничких циљева, као и деловати на подношењу предлога. Ако Комисија не поднесе предлоге, дужна је да обавести Савет о разлозима. По члану III-346 Савет може да усваја европске одлуке за утврђивање текста статута његових комитета односно оних предвиђених Уставом, при чему овде он одлучује простом већином, после консултација са Комисијом.¹³⁾ Сагласно члану III-297, када међународна ситуација тражи оперативну акцију, Савет доноси потребну европску одлуку. Европска одлука обавезује чланице у погледу заузимања њихових ставова и вођења њихових акција.¹⁴⁾ Према члану III-298, Савет усваја европску одлуку која изражава став Уније по посебном питању географског или тематског карактера, а чланице се брину да са овим ускладе своје политике.¹⁵⁾ Савет може именовати, на предлог Министра иностраних послова Уније, специјалног представника којем поверава мандат у вези са неким политичким питањем.¹⁶⁾ Савет доноси европске одлуке о мисијама војног и безбедносног карактера / подручја, где се дефинише циљ (односно циљеви), обим мисије и начин њеног спровођења.¹⁷⁾ Савет усваја европску одлуку о утврђивању посебних процедура којима се гарантује експедитивно доношење решења за финансирање хитних потреба из буџета за остваривање заједничке спољне и безбедносне политике.¹⁸⁾

Савет, на предлог Комисије, доноси и европске уредбе и одлуке о начину на који чланице у сарадњи са Комисијом, врше објективну и непристрасну оцену о спровођењу политике Уније у области слободе, правде и безбедности.¹⁹⁾ Савет доноси европске уредбе којима се регулише управна сарадња међу надлежним службама у оквиру ових области.²⁰⁾

12) Исто, чл. I-23.

13) Исто, чл. III-346.

14) Исто, чл. III-297.

15) Исто, чл. III-298.

16) Исто, чл. III-302.

17) Исто, чл. III-309(2).

18) Исто, чл. III-313(3)

19) Исто, чл. III-260.

20) Исто, чл. III-263.

Савет, европским законом или оквирним законом, одређује начине на основу којих грађанин ЕУ има право да бира и да буде биран на општинским изборима за Европски парламент.²¹⁾ Савет овакве одлуке доноси после консултовања са Парламентом.

Даље, Савет, на предлог Комисије, доноси европске уредбе и европске одлуке којима се одређују правци и неопходни услови омогућавања уравнотеженог развоја у секторима унутрашњег тржишта.²²⁾ Унутрашње тржиште подразумева простор без граница на којем је обезбеђено слободно кретање роба, лица, услуга и капитала (чл. III-130(2)).

Савет, на предлог Комисије, доноси европске уредбе за реализацију основних принципа који се односе на правила конкуренције предузећа.²³⁾ Савет доноси овакву одлуку после консултовања са Парламентом.

Затим, Савет може европским оквирним законом утврдити мере за приближавање законских одредби, уредби и управних мера чланица које директно утичу на успостављање и функционисање унутрашњег тржишта.²⁴⁾ Савет, овде, одлучује консензусно, после консултација са Европским парламентом и Комитетом за економска и социјална питања.

Сагласно члану III-208, Савет, по консултовању Парламента, простом већином доноси европску одлуку о формирању Комитета за запошљавање, са циљем подстицања координације чланица у области запошљавања и тржишта рада.²⁵⁾ Комитет прати стање запослености и политику запошљавања у Унији и чланицама, затим, даје мишљење, било на захтев Савета, Комисије или самоиницијативно, и тиме доприноси раду Савета.

Даље, Савет, простом већином, доноси европску одлуку о оснивању Комитета за социјалну заштиту, ради унапређења сарадње у области социјалне заштите међу чланицама и са Комисијом. Савет о томе одлучује по консултовању са Парламентом.²⁶⁾

Напоследку, Савет, у области очувања животне средине, једногласно усваја европски закон или оквирни закон којим се одређују

21) Исто, чл. III-126.

22) Исто, чл. III-130(3).

23) Исто, чл. III-163(1).

24) Исто, чл. III-172.

25) Исто, чл. III-208.

26) Исто, чл. III-217.

мере фискалне природе, мере уређења простора, управљања водним ресурсима односно мере у вези са овима, мере коришћења земљишта, мере које битно погађају чланицу при избору извора енергије и општу структуру њеног снабдевања, итд.²⁷⁾ Заштитне мере које су усвојене не спречавају задржавање или увођење од чланица строжих мера.

Остала овлашћења и надлежности Савета односе се на економску, тржишну и, монетарну, пореску, индустријску, пољопривредну и друге сродне и блиске привредне и непривредне политике. Ова овлашћења и надлежности омогућавају доношење европских закона и европских оквирних инструмената, као и (одговарајућих) уредби и одлука.

У процесу доношења законодавних аката, као што смо уочили, у великом броју утврђених случајева неопходно је “консултовати” Парламент. У случају да овај орган има негативан став ово не значи да акт неће бити усвојен у Савету. У овом погледу треба поновити и резимирати да улога Парламента није ни близу изједначена са класичним својствима и улогом националних парламената држава.

Имајући у виду консултативну функцију Европског парламента, може се још једном закључити да је, добрим делом, законодавна моћ концентрисана у Савету министара. Поред ове функције и власти, овај орган има и, као што смо уочили, и битне основне класичне извршне надлежности и овлашћења. Оне се односе на креацију оперативне политике и извршних одлука, којима се надилази законодавна функција. У овом погледу долази до преклапања извршне власти у конкретним областима са законодавном влашћу. Одсуство поделе власти и ограничења поново потврђује став да у систему Уније постоји неодређен и антифункционалан “демократски дефицит” установа. Овај демократски мањак је последица међувладине структуре Уније, која је, и даље, до неке мере чини специфичном правно недовољно дефинисаном међувладином организацијом.

3. УЛОГА КОМИСИЈЕ

Природу наведених односа, надаље, разумевамо из ингеренција и функције Европске комисије. Тек релацијом њених особина са карактеристикама описаних кључних савета и Парламента (на 27) Исто, чл. III-324(2).

шта треба прикључити и функције и улогу Европског суда), могу се дати целовитије оцене о систему. Особености целине система, зависе од релација међу гранама власти у систему. Особине сваке гране власти одређене су њеном релацијом према другим гранама власти.

Према члану I-26, Европска комисија ради на унапређењу општег интереса Уније и у том циљу предузима иницијативе. Она се стара о примени Устава и мера Уније и надгледа примену права, под контролом Суда ЕУ. Она извршава буџет и управља програмима и врши извршне и управне функције са изузетком заједничке спољне и безбедносне политике.²⁸⁾ Сходно одредби става 8. члана I-26, Комисија је колективно одговорна Европском парламенту. Овај може да прихвати захтев за изгласавање неповерења Комисији, а када се овај захтев конкретно усвоји, чланови Комисије (као што је указано) колективно подносе оставке на своје функције, док је Министар иностраних послова подноси само на своје функције у Комисији.²⁹⁾ Сама Комисија има веома ограничене области извршног дејства и нема законодавне надлежности и овлашћења. Предузимање иницијатива и вођење програма Уније, наликује, делимично, управно – извршним карактеристикама секретаријата универзалних међународних организација. Комисија не контролише Савет министара, као ни друге главне органе. Њене функције у представљању ЕУ и вођењу политике Уније, међутим, уочљиво, у многоме превазилазе овлашћења и надлежности класичних управних органа глобалних међународних установа.

Државе – чланице морају да поштују независност чланова Комисије и не могу да утичу на вршење њихових задатака.³⁰⁾ Ово указује на наднационални статус Комисије и директно је у вези са субјективитетом јединствене личности ЕУ.

Европски савет предлаже Европском парламенту кандидата за Председника Комисије. Парламент може изабрати Председника већином од укупног броја својих чланова. Савет министара са изабраним Председником Комисије, утврђује листу лица које намерава да именује за чланове Комисије. Чланови Комисије, Председник и Министар спољних послова Уније подлежу изгласавању поверења у Парламенту. Сагласно чл. III-349, члана Комисије који више не

28) Исто, чл. I-26.

29) Исто.

30) Исто, чл. III-347.

испуњава услове функције или је учинио озбиљне пропусте, може разрешити Суд правде, на захтев Савета односно Комисије.³¹⁾

Као што смо претходно навели у члану III-260, државе-чланице, преко својих надлежних органа, у сарадњи са Комисијом, врше објективну и непристрасну оцену остваривања политика Уније у области слободе, правде и безбедности. У значајном броју случајева, како из текста Устава можемо да видимо, Савет доноси уредбе или одлуке на предлог Комисије. Ово је нпр. случај у члану III-266(3). Овде се утврђује да Савет, на предлог Комисије, може усвојити европску уредбу или одлуку о привременим мерама.³²⁾ Комисија, наиме, поред координације чланица и руковођења оперативним политикама, може и предлагати односно иницирати законодавне акте и политичке одлуке. Комисија у овим процесима, ипак, има само неесенцијалну улогу и углавном конкретизује политику (претходно) донесену од Савета. Надаље, Комисија обезбеђује функционисање извршне власти. Као што је нормирано у члану III-296(3), у вршењу задатака министар иностраних послова ЕУ ослања се на Европску службу за спољне послове, која је састављена од службеника надлежних служби Генералног секретаријата Савета и Комисије.³³⁾ Овде Комисија добија значајну улогу, која се може повезати за хибридную природу организације, о којој је овде било речи.

Основна делатност Комисије везана је за развој програма Европске Уније и, с овим у вези, извршавање послова око буџета ЕУ. Комисија, као што је речено, води и извршава програме који су одобрени од Савета. У овом извршавању функција она има (компаративно) слична основна својства као нпр. техничке агенције Уједињених нација. Сагласно члану III-407, Европска комисија извршава ове програме у сарадњи са чланицама на сопствену одговорност и у границама одобрених средстава буџета ЕУ. У оквиру утврђених средстава, Комисија може вршити прераспodelу за програмске намене.³⁴⁾ Како је регулисано у члану III-412(2) Савет доноси, на предлог Комисије, европску уредбу којом предвиђа начине и поступке којим се буџетски приходи из режима сопствених извора Уније стављају на располагање Комисији.³⁵⁾

31) Исто, чл. III-349.

32) Исто, чл. III-266.

33) Исто, чл. III-296.

34) Исто, чл. III-407, чл. III-408.

35) Исто, чл. III-412.

Све основне одлуке о приоритетима рада Комисије, у суштини, напослетку ипак доноси Савет министара. У овом смислу, може се закључити да је Комисија само оперативно тело оба савета и да врши извршну власт само у лимитираним техничким областима дејства и функција Уније. Стављајући област дипломатије и безбедности у основи ван надлежности Комисије у руке Министра спољних послова, дедукује се општи закључак о slabим овлашћењима Комисије. Комисија је, међутим, једини извршни “наднационални” орган власти и једини фундаментални ослонац заједничког функционисања федерације. Слабост њезиних овлашћења сугерише да је у Унији присутна хибридна намерно недефинисана структура устројства. Хибридноста овде укључује систем (устројености) међународне (међувладине) установе који је неодређено комбинован са неким елементима и основним релацијама федерације. Оваква (оба) устројства, консеквентно, показују да у Унији, заиста, постоји демократски наменски “дефицит”, који је, као што закључујемо, видљив и из релације основних грана власти и истовремено нужан.

4. Улога Европског Суда

Напослетку, важну релацију можемо дедуковати и из основних елемената судске власти. Овим се односима даје коначна реч о особинама расподеле власти у систему. Како је одређено у члану I-29, Суд правде ЕУ обухвата Европски суд правде, Првостепени суд и специјализоване судове. Његова функција / циљ је гарантовање поштовања права у тумачењу и примени Устава.³⁶⁾

У складу са овим чланом (став 3) Суд одлучује о тужбама које подносе чланице, установе, правна и физичка лица, затим, о тумачењу права Уније и валидности акта Уније, у току претходног поступка, и на захтев националних судова. Овим случајевима се додају и други случајеви предвиђени (овим) Уставом.³⁷⁾

Уколико Суд правде тако затражи, Савет може, једногласним одлучивањем, донети европску одлуку о повећању броја општих правобранилаца (“генералних адвоката”).³⁸⁾ Општи правобраниоци помажу Суду у поступку јавног представљања завршних предлога о предметима, за које је тражена њихова интервенција.

36) Исто, чл. I-29.

37) Исто.

38) Исто, чл. III-354.

Сходно члану III-360, ако Комисија процени да држава-чланица није испунила неку обавезу која произилази из Устава, она даје мишљење, пошто је чланици претходно пружила прилику да изнесе примедбе. Уколико ова не поступи по мишљењу у датом року, Комисија може изнети предмет пред Суд правде ЕУ.³⁹⁾

Свака чланица може покренути спор пред Судом правде ЕУ када / ако оцени да друга чланица није испунила обавезу која произилази из Устава. Пре него што чланица поднесе тужбу против друге чланице због повреде обавезе, она мора изнети предмет пред Комисију.⁴⁰⁾ Комисија даје мишљење пошто свакој држави омогући изјашњавање о захтевима или наводима супротне стране, а ако Комисија, у року од три месеца, не да мишљење, изостанак овог не представља сметњу да се предмет изнесе пред Суд.

Као што је прописано у члану III-362(1), ако суд Уније потврди да чланица није испунила неку обавезу, та је чланица обавезна да изврши мере (одлуке) суда.⁴¹⁾

Европским законом или европском уредбом, Савет може дати одговарајуће овлашћење суду да врши предвиђено санкционисање.⁴²⁾ Овде Савет министара делује као основни законодавни орган.

Надлежност Европског суда посебно се илуструје у члану III-365. Овде су надлежности дате на концизан начин. Суд врши контролу законитости европских и оквирних закона и аката Савета, Комисије и Европске централне банке (ЕЦБ), затим аката Парламента и Европског савета и других органа Уније, која производе правно дејство у односу на трећа лица (став 1). Суд је надлежан да се изјашњава о представкама / предметима везаним за ненадлежност, повреду поступака, повреду Устава или аката којима се овај примењује, или аката злоупотребе овлашћења, које могу поднети чланице, Парламент, Савет и Комисија (став 2). Суд је надлежан, под истим условима (става 1 и 2) да се изјасни о предметима које подносе Финансијски суд, Европска централна банка и Регионални комитет, а у вези са заштитом њихових надлежности (став 3). Физичко или правно лице може, под истим условима (из става 1), покренути поступак против одлука које су против њега донете или

39) Исто, чл. III-360.

40) Исто, чл. III-361.

41) Исто, чл. III-362(1).

42) Исто, чл. III-363.

га погађају непосредно и индивидуално, као и против аката који имају карактер уредбе и које га погађају непосредно (став 4).⁴³⁾ На овај начин, у овом члану се, успоставља вид правосудне контроле. Ова контрола је у нпр. УН-у и његовим агенцијама видно слабија. О овоме ће још бити речи у овој монографији.

Као што закључујемо, суд има, у многоме, класичну правосудну контролу над одлукама извршних органа Уније. Ова формална контрола, ипак, није довољно јак ослонац проблематичној демократској структури Уније, имајући у виду функционално изражену концентрацију особина власти у наведеним саветима. Суд, наиме, у бити не контролише извршне савете. Ово се првенствено односи на Европски савет.

Чињеницом да је неопходна власт Парламента умањена до нивоа помоћног органа, улога Европског суда у ограничавању власти извршних тела, такође, је знатно смањена. Када Савет доноси акт који сам извршава или посредством Комисије, тада овакав акт увек бива подесно креиран за његово извршавање од (самог) Савета. Овде суд не може контролисати извршавање аката, као ни креацију ових, јер основе генезе аката и критеријуме процене од суда даје у суштини законотворни орган. Суд може само деловати у оквиру принципа и правила Устава. Ови су, међутим, довољно широко постављени да омогућују најширу законодавну слободу извршног органа. Општи правни принципи и норме овде не утичу битније на општу делотворност суда.

ЗАКЉУЧАК

Уређење ЕУ овде је описано као такво у којем се испољава недовољно разграничење моћи између основних грана власти. Горе објашњење релације основних главних органа, потврђују став о одсуству релевантне базичне демократичности уставног и политичког устројства нове организације ЕУ.

Овде се манифестује “демократски дефицит” установа. Као што може да се уочи, продор нових чланица и кандидата актуелизује проблеме демократичности одлучивања у Унији.

Правни режим, као што смо овде могли да дедукујемо, не решава на одговарајући начин захтеве динамике реалног поретка. Ове захтеве, изгледа да ниједна конкретизована формулација у Унији и

43) Исто, чл. III-365.

не може трајно решити у условима сталних динамичких алтеровања основних интереса деловања чланства.

ЛИТЕРАТУРА

- Dinnan D.: “Ever Closer Union: An Introduction to European Integration”, Lynne Rienner Publishers, 2005.
- Јанев И.: “Међународни односи и спољна политика”, ИПС, Београд, 2002.
- Јанев И.: “Теорија међународне политике и дипломатије и нова дефиниција политике”, ИПС, Београд, 2006.
- Јанев И.: “Уставно право и политички систем Европске Уније”, ИПС, Београд, 2007.
- Леонард Д.: “Водич кроз Европску Унију”, Народна књига, Београд, 2004.
- Мркушић Ж.: “Међународна трговина – Теорија и политика”, Институт економских наука, Београд, 1971.

Igor Janev

Institute for Political Studies, Belgrade

Basics of Political System of the European Union

Summary

In the present article we analyze the version of the European Union constitution enshrined in the Draft Treaty Establishing a Constitution for Europe. This discussion is based on the considerations of historical systemic changes. In the political and juridical analysis basic priority was given to the explanations of the relation of main Union organs, and the relation of the national law(s) and the EU law. Basic hypothesis was that in the EU exists “Democratic Deficit” rooted in the systemic legal norms which provides dominant influence of the strong minority of members.

Key Words: *European Union, system, politics, Constitution, law, institutions, political system*

УДК:
329+324(4-672EU)
Примљено:
10. септембар 2008.
Прихваћено:
23. октобар 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1067-1086.

Петар Матић
Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ЕВРОПСКИ ИЗБОРИ

Резиме

Циљ овог рада је да анализира основне теоријске правце и реформе, као и однос транснационалних политичких групација према европским изборима. Развој изборног законодавства ЕУ није текао упоредо са институционалним и политичким променама. Питање европских избора, путем којих се врши избор чланова јединог демократски легитимног органа Уније, у директној је вези са губитком јавног поверења у Европски Парламент. Демократски дефицит ЕУ последица је недовољно дефинисаних међуинституционалних односа и немогућности ЕП да самостално креира законодавство. Преносом већег броја надлежности на ЕП и унификованим изборним системом дошло би до смањивања јаза између политичке елите Уније и њених грађана, уз јачање европске свести и идентитета.

Кључне речи: европски избори, изборни систем ЕУ, Европски парламент, демократски дефицит, транснационалне политичке групације.

Увод

Избори представљају средисте демократије. У плуралистичким политичким системима, грађани, који бирају између различитих политичких опција, остварују право на суверено вршење власти, преко изабраних представника. Овакав облик власти у литератури се означава као представничка демократија. У научно-теоријској расправи, постоје различита тумачења и дефиниције избора и изборних процеса. Још је Монтескје у чувеном раду „О духу закона“ установио да „грађани и у републици и у демократији

доносе одлуку о томе да ли ће управљати државом, односно бити субјекти, а не објекти владавине.¹⁾ Еволуција избора и изборне теорије, створили су услове за проучавање целокупних изборних система, као и њихову компаративну и емпиријску анализу. Што је још значајније, данас се поред правне и системске регулативе, све више истражују и ефекти изборних процеса, изборно понашање, финансирање изборних кампања, транспарентност рада изборних органа, методи примене савремених информатичких технологија у управљању бирачким списковима итд.

Циљ овог рада је да анализира изборне теорије и законодавство ЕУ, његове одлике, са посебним нагласком на улогу транснационалних политичких групација у развоју изборних институција Уније. Овај задатак изгледа знатно сложенији, с обзиром да је политички систем ЕУ јединствен „организациони хибрид“, и да у већини случајева не постоји јасно дефинисана подела надлежности између појединих институција. Специфичност европских избора и односа бирачког тела према њима, најадекватније описују Сајмон Хикс и Мајкл Марш, тврдњом да на њима грађани изражавају или протест према националним егзекутивама или неслагање са политиком европских интеграција.²⁾

Европску Унију можемо окарактерисати као међународну организацију са увећаним преносом овлашћења од националних држава, или као „регулаторни“ систем са елементима државности, нарочито у домену економије, а не као међународни режим, нити као ембриофедерални систем. Са својим веома лимитираним буџетом који износи само 1% збирног бруто друштвеног производа држава чланица, ЕУ у многим сегментима не може поседовати атрибуте суверености и државности. Самим тим, позиција Европског Парламента, јединог органа Уније чији се чланови бирају на директним, непосредним изборима, неупоредиво је слабија у односу на национална законодавна тела. Пре свега, сам законодавни поступак није у чистој надлежности Парламента, већ он своје легислативне функције остварује кроз процедуре сарадње и саодлучивања са Саветом (министара). Поменути разлог, определио је поједине ауторе да изведу закључак да је кроз историјски развој ЕУ, Европски Савет са Саветом министара одлучивао, Комисија извршавала, док су

1) Монтескје, Шарл, „О духу закона“, Филип Вишњић, Београд, 1989.

2) Hix, Simon, Marsh, Michael, „Punishment or Protest? Understanding European Parliament Elections“, The Journal of Politics, Vol. 69, No. 2, str. 495-510, Blackwell Publishing Ltd. 2007.

надлежности Парламента биле суштински саветодавног карактера. Међутим, већ са усвајањем Јединственог европског акта 1986., а нарочито од ступања на снагу серије Уговора током деведесетих година и текуће декаде, поље надлежности ЕП се у великој мери проширује. Група истраживача тврди да се у протеклих 25 година, ЕП са својим политичким моћима, готово у потпуности изједначио са владама у неким областима од виталног значаја за ЕУ (буџет Уније, могућност вета на избор председника Комисије, избор европског омбудсмана, изгласавање неповерења Комисији итд.).³⁾ Паралелно, и положај европских политичких групација померио се, иако не у потпуности ка позицијама странака у политичким системима држава чланица.

Једну од битних претпоставки рада ЕП представља чињеница да чланови Парламента своје политичке корене и идеолошка опредељења носе из националних политичких партија, и приликом кандидовања на изборима за ЕП они се из њих и делегирају. Овакав положај еуропарламентараца донекле је ублажен правилом да се они приликом доношења одлука у већини случајева опредељују по идеолошком, а не националном кључу, што им омогућава већи степен независности у односу на матичне странке.

У савременој политичкој теорији, постоје различита одређења и дефиниције политичких партија и њихове улоге. Традиционално, политичке партије се посматрају као тела којима се остварује веза грађана и државе, односно преко којих се артикулише народна воља унутар политичких институција. У овом смислу, поставља се питање у коликој мери су транснационалне политичке партије које делују на европском нивоу у могућности да утичу на креирање високе политике ЕУ, односно како сугеришу Хикс и Лорд, „неуобичајено је да се политички процеси у ЕУ анализирају кроз деловање политичких партија“.⁴⁾ Ван Хултен и Клег тврде да је упркос институционалном јачању ЕП-а и „ постепеном увећавању моћи у законодавним и међуинституционалним аранжманима, он и даље недовољно јасан у очима европских бирача.“⁵⁾ Самим тим, рад политичких партија које делују на европском нивоу, већини грађана

3) Hix, Simon, Noury, Abdoul, Roland, Gerard, “Dimensions of Politics in the European Parliament”, American Journal of Political Sciences, Vol. 50, No. 2, str.494-520, Blackwell Publishing Ltd. 2006.

4) Hix, Simon, Lord, Christopher, „Political Parties in the European Union“, Palgrave Macmillan, 1997.

5) Van Hulten, Clegg, “European Parliament Leaves Voters ”Bemused and Confused”, Foreign Policy Centre, Press Release, <http://fpc.org.uk/fsblob/129.pdf>

делује недовољно транспарентан, а без јаснијег увида у њихово деловање, заинтересованост грађана ЕУ за изборе је у константном опадању.

Приметна је тенденција, пре свега у земљама западне Европе, да долази до јачања политичких партија и покрета, које своја идеолошка опредељења заснивају на евроскептицизму. Десно крило британских конзервативаца, различите популистичке партије и покрети мањег значаја, попут белгијског фламанског блока, Босијеве Лиге за Север, данског народног покрета против ЕУ, немачке слободне грађанске алијансе, само су неки од примера странака које својим политичким ангажманом удаљавају бирачко тело од европских избора. Поједине странке, којима се могу приписати атрибути евроскептичности, по својој политичкој позицији припадају екстремној или радикалној десници. Фенема и Мејндерт такав профил политичких партија називају и „антиимиграторним“, чији ставови подстичу страхове код бирача од масовног прилива миграната и смањења броја радних места.⁶⁾ Пример аустријске Партије Слободе Јерга Хајдера, која је под притиском ЕУ одстрањена из процеса формирања националне владе, говори да су друштва оптерећена великим приливом радне снаге из других земаља, склонија евроскептицизму, што се последично може одразити и на затварање граница и неповољнији однос према интеграцијима.

Посматрано у односу на јачање међузависности и компресије временско-просторних токова, ЕУ може бити посматрана као регионални облик глобализације, или као регионални одговор на глобализацију. Као и у државама које су прошле или су и даље у транзицији, и унутар развијених чланица ЕУ, постоје тзв. „губитници“, односно „добитници“ текућих глобализацијских и модернизацијских процеса. Антиимиграторни и евроскептички погледи у много већој мери су присутнији код првих, и они прижељкују затварање националних економија према међународној конкуренцији и рестриктивнију имиграциону политику.⁷⁾ Истраживање које је спровео „Еуробарометар“ за потребе Европске Комисије, а тиче се односа грађана ЕУ према глобализацији, показало је да у економски напреднијим и чланицама које су имале израженије бенефите

6) Van der Brug, Wouter, Fennema, Meindert, „Eurocepticism and Support for Radical Right Parties“, Paper prepared for presentation on April the 1st 2008 in the conference on “Representation, Immigration, and the 2009 election to the European Parliament”, at the Indiana University. str. 2

7) Ibid. str 2.

од европских интеграција, постоје далеко позитивнији ставови о уједињавању Европе. Ако се узме у обзир да је анкетање грађана обављено током 2003. год., дакле непосредно пред пријем 10 нових чланица, може се закључити, да је након ширења ЕУ на просторе Централне и Источне Европе однос према евроинтеграцијама и еуроизборима код тзв. „губитника“ глобализације још неповољнији.⁸⁾

Примена „позитивне“ дискриминације, односно неједнаког транспонувања освојених гласова у мандате, ствара додатни одијум према „једином месту“ на коме грађани Европе изражавају своју политичку вољу, нарочито у бројнијим и економски снажнијим чланицама ЕУ. Величина изборних јединица у чланицама са бројнијом популацијом одражава се негативно на демократске процесе, јер што су јединице мање и хомогеније, политичка репрезентација је ближа базичним демократским начелима.

ИЗБОРИ И ПРОБЛЕМ „ДЕМОКРАТСКОГ ДЕФИЦИТА“

Иако не постоји нека прецизна дефиниција појма „демократски дефицит“, међу многобројним ауторима чије је поље истраживања ЕУ, постоји сагласност да је ово питање једно од оних која ће у многоме оптеретити даљи процес европских интеграција. Пипа Норис и Марк Френклин посматрају „демократски дефицит“ кроз призму друштвеног представљања. Кључна тачка за превладавање овог проблема, како они виде, је равномернија заступљеност појединих друштвених група у ЕП, као и различит приступ поменутих према ЕП и евроизборима. У смислу друштвене репрезентације, демократски дефицит је „начин на који се друштво рефлектује у законодавству кроз политичка сукобљавања друштвених група (полних, религијских, класних итд).⁹⁾ Проблем демократског дефицита у односу на политичко представљање образлажу Томасен и Шмит, тврдњом да политичке борбе за места у ЕП треба да се воде око европских, а не националних питања, као што је то чест случај.¹⁰⁾

За потребе овог рада, ми ћемо демократски дефицит покушати да дефинишемо нешто шире, као феномен који настаје у друштва-

8) http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/FL151bGlobalisationREPORT.pdf

9) Norris, Pippa, Franklin, Mark, "Social Representation", European Journal of Political Research, br.32, str.185-210, Kluwer Academic Publishers, 1997.

10) Thomassen, Jacques, Schmitt, Herman, „Politicity Representation“, European Journal of Political Research, br.32., , str. 165-184, Kluwer Academic Publishers, 1997.

ма које оптерећују јаз између политичке елите и грађана, неприступачност институција и недефинисани односи у политичком систему, а чије су последице повећана апстиненција и апатија бирачког тела праћена кризом легитимитета политичких институција. У европском случају сви побројани разлози су директно узрокују демократски дефицит.

Уколико посматрамо излазност грађана ЕУ на европске изборе, први закључак је да је она ниска, и да је у протекле три деценије заинтересованост бирача у константном паду. Дебата око наведеног проблема, бива нарочито интензивирани након пријема 12 нових држава у чланство ЕУ 2004. и 2008. год. У теорији постоје низ фактора, који се наводе као узрочници овако ниског одзива бирача на европске изборе.

Први критеријум подразумева да су по свом карактеру избори за ЕП од „другоразредног“ значаја, у односу на националне изборе. Теоријски, овај модел избора назива се и „референдумским“, где бирачи изражавају став према дотадашњем перформансу националних влада, а с обзиром да се они у већини држава чланица одржавају између изборних циклуса, најизразитији критичари их називају и „средњорочним такмичењем у лепоти“. Иако не постоји директна веза између националних и европских избора, са сигурношћу можемо закључити да исход једних може бити блиско повезан са резултатима оних који ће уследити у блиској будућности. Емпиријска истраживања, која су упоредно разматрана и приликом националних и избора за Европски Парламент, показала су да се приликом гласања на европском нивоу гласачи у повећаном броју опредељују за опозиционе и мање политичке партије. Постоји несумњива сагласност међу аналитичарима, да овакво гласање представља протест усмерен ка националним владама. Каруба и Тимпоне говоре о значају избора за спровођење будуће политике. Према њиховом мишљењу, ЕП представља мање значајан орган, који не може битије утицати на креирање политичких стратегија и њихово спровођење. Заинтересованост грађана за европске изборе, из тог разлога, у потпуности одсликава стварни институционални положај ЕП-а.¹¹⁾

Друга теза, коју заступају поједини теоретичари, је да су национални избори са становишта бирачког тела неупоредиво битнији,

11) Carruba, Cliff, Timpone J., Richard, „Explaining Vote Switching Across First - and Second - Order Elections: Evidence From Europe“, Comparative Political Studies; 38; 260-281; str.263, Sage Publications.

јер ће за последицу имати стварање парламентарне већине која ће оформити владу. Питање трансфера народног суверенитета, односно преноса воље бирача, овде се показује веома битним. Бирачи покушавају да ЕП посматрају рационално. Основно питање које они себи могу поставити је зашто би својим гласом дали легитимитет органу чије одлуке неће у већој мери утицати на њихов живот. Из наведеног разлога, истраживачи који покушавају да одгонетну модалитете за ефикасније и доследније решавање проблема демократског дефицита, говоре о могућности увођења система непосредних избора и за носиоце извршних органа власти.

Трећи аргумент је да гласачи, као појединци, могу имати другачија мишљења приликом избора представника у различите органе. Наведени закључак добија потпору у већ поменутој чињеници да се термини националних и европских избора не подударају, што може довести до промене у ставу многих грађана према понуђеним политичким опцијама. Овај случај није карактеристичан само за парламентарне изборе ЕУ, већ се јавља и у многим другим политичким системима. Кохабитација власти чест је случај у САД, где се избори за носиоце законодавних и извршних функција не одржавају у истом термину. Иако ово може имати негативне консекуенце, пре свега на успоравање у доношењу политичких одлука, у системима са напредном политичком културом, може довести до правилније употребе „check and balances“ механизма. Последично, то може довести до повећања информисаности грађана о одлукама од општег значаја, и дати подстицај већем учешћу јавне сфере у односу на политичко деловање.

Фјоринина теорија баланса представља нешто другачије виђење бирачких преференци.¹²⁾ Она се ослања на тврдњу да приликом гласања за различите нивое власти, бирачко одређивање зависи првенствено од политичких резултата које они прижељкују, а у мањој мери од самог избора кандидата. Уколико упоредимо већински и пропорционални изборни модел, који је преовлађујући у чланству ЕУ, можемо закључити да ова теорија не може бити у потпуности употребљена у случају европских избора. Једна од основних претпоставки већинског система је да бирачи, избор праве у односу на поједине личности, а не према партијским листама. Изузетак од овог правила могу бити различити облици традиционалног гла-

12) Fiorina, Morris, „The Personal Vote: Constituency Service and Electoral Independence“, Cambridge, Harvard University Press, 1987.

сања који постоје у развијеним демократским друштвима, са мањим бројем релевантних политичких партија. Пошто је једна од чланица (Велика Британија са већинским изборним системом) у дужем временском периоду одбацивала могућност унификације изборног законодавства ЕУ, овај аналитички оквир није могуће применити на њен целокупни систем. Чак и у већини држава, у којима се гласа по пропорционалном систему, изборне процедуре нису у потпуности усаглашене. Избори за ЕП, по речима већ поменуте групе аутора, Хикса, Ролана и Нурија представљају плодно тле за истраживаче који компаративно проучавају изборне процесе.¹³⁾

Од ништа мањег значаја је и несагласје око питања брзине и степена европских интеграција. Приметно је да у европским друштвима која одликује виши ниво националне свести, постоји и већа доза евроскептицизма, што се последично одражава и на апстинентски став према ЕУ изборима. Симптоматичан је пример Белгије, где су јасне разлике по питању излазности између две федералне јединице. Тако, Валона у којој се гаји дух мултикултурализма и чији главни град је политички центар ЕУ, поседује знатно боље параметре када је реч о бирачкој излазности у односу на Фландрију, са јаким националним идентитетом. Ирско „не“ ратификацији Лисабонског уговора, покушају уставног уређивања ЕУ, показује да чак и у државама које су оствариле највећи економски просперитет захваљујући ресурсима Уније, постоји снажан евроскептицизам и несагласност о будућности интегративних процеса.

Економија, односно степен економске развијености сагледан кроз параметре бруто друштвеног производа *per capita*, трговинског суфицита и дефицита још је један у низу фактора који утичу на неуједначеност у излазности на европске изборе. У чланицама чији је бруто национални доходак нижи, и у друштвима која су се доскора налазила у процесу транзиције, приметна су тенденције увећане излазности на изборе и већих очекивања од ЕУ. Изузетак од наведеног, представљају примери Бугарске и Румуније. Резултати истраживања које је Еуробарометар спровео поводом предстојећих избора за ЕП, у одељку који компаративно анализира пројектовану излазност у државама-чланицама, јасно говоре да упркос

13) Hiks, Simon, Roland, Gerard, Noury, Abdoul, „A Normal Parliament? Party Cohesion and Competition in the European Parliament, 1979-2001.„ Истраживање финансирано од стране од стране Савета за економска и друштвена истраживања Уједињеног Краљевства, реф. бр. Ј1213 25 2019.

најлошијим економским показатељима, грађани ове две државе показују најмању заинтересованост за европске изборе.¹⁴⁾

Нешто другачије виђење мање групе истраживача је да питање „демократског дефицита“ није директно повезано са немогућношћу ЕП-а да узме веће учешће у доношењу најбитнијих политичких одлука. Кључно за превазилажење тешкоћа у институционалном развоју ЕУ, према њиховој тврдњи, је шири и непосреднији увид грађана у деловање њених највиших органа. Главни узроци недовољне транспарентности су пре свега прегломазна европска бирократија и нетипична подела власти у политичком систему ЕУ. Покушај да се ниво одлучивања у што већој мери приближи грађанима, путем којих би се учврстила веза бирачког тела и главних политичких актера, првенствено кроз примену начела субсидијарности, још увек није довео до жељених резултата. Вејлер помиње и недостатак консензуса, односно он тврди да је систем ЕУ заснован на „тиранији мањине, која нарушава вољу већине“.¹⁵⁾ На овај начин, он уводи проблем европске елите и њене одвојености од остатка друштва.

Додатни проблем представља процес доношења одлука који је регулисан системом квалификоване већине. Уколико се ово питање не сведе на „просту већину“ у многим сегментима политике ЕУ, оправдано се може отворити простор за нове дебате о будућности европских интеграција. Као што је познато, Уговор из Нице је донео битне промене у том погледу, али само приликом избора Комисије. Уместо принципа једногласности у Европском Савету, од 2004. год. примењује се систем квалификоване већине. Кључни недостатак оваквог система гласања лежи у могућности прегласавања, што код појединих држава чланица и њиховог бирачког тела може створити незадовољство појединим одлукама и подстаћи масовни протест према европским изборима.

Једна од кључних улога Европског Парламента и транснационалних политичких групација је подизање јавне свести о потреби наставка и продубљивања европских интеграција. Али како један орган са тако малом подршком у бирачком телу може утицати на формирање грађанске свести? Мер и Томасен са правом поставља-

14) Истраживање показује да је заинтересованост гласача за европске изборе у Румунији и Бугарској далеко најслабија. Процена је да ће одзив на предстојећим европским изборима у овим државама бити испод трећине бирачког тела (30%).

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_en.htm#299

15) Craig, P. P, "Democracy and Rule Making Within the EC: An Empirical and Normative Assessment", *European Law Journal*, Vol.3, Issue 2, Blackwell Publishing Ltd, стр.105-130, 1997.

ју питање начина на тако амбициозан подухват стварања евродржаве може бити реализован.¹⁶⁾ Без пуне партијске афирмације, њихове денационализације и демократског представљања у свим институцијама ЕУ, тешко може доћи до потпуније ревитализације и реализације европског пројекта. Одељак 10, члан 3 предложеног уставног конституисања Уније предвидео је повећану улогу политичких партија пре свега кроз продубљивање транспарентности, свођењем нивоа политичких одлука ка грађанима. Сви остали чланови не би битније променили положај ЕП, посебно када је реч о међуинституционалним односима. Овај показатељ је доказ да су промене ка стварању европског система са повећаном улогом Парламента још увек недовољне, у смислу потпунијег политичког представљања.

Када се сагледају и подробније анализирају сви поменути елементи, уочљиво је да је „демократски дефицит“ и смањења излазност бирача, директна последица нејасних и недефинисаних односа у политичком систему ЕУ. Питање излазности у чврстој је релацији са кризом демократских институција и смањивањем јавног поверења у њих. Давање већег броја надлежности ЕП, његово отварање према грађанима Уније и ефикаснији приступ институцијама, могли би довести до повратка поверења и позитивнијег односа бирача према европским изборима.

1. ОДНОС ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА ПРЕМА ЕВРОПСКИМ ИЗБОРИМА

Упркос тврдњама веће групе истраживача да су партијске поделе у ЕУ базиране на традиционалним европским сукобима левице и деснице, бројност чланова Европског Парламента који су блиски идејама центра говори управо супротно. Чак 85% посланичких места попуњавају припадници партија које по својим политичким претпоставкама припадају демократском центру, или идеолошки сродним и блиским странкама. Други аргумент који је споран када су у питању транснационалне политичке групације које репрезентују бирачко тело у ЕП, је да ли у њему постоје политичке борбе између 7 до 10 фракција, или је он у суштини двопартијски. Главнина политичких сукобљавања одвија се између европских соци-

16) Mair, Peter, Thommasen, Jacques, "Electoral Democracy and Political Representation in the European Union", Paper prepared for the Conference on Representation, Immigration and the 2009. Election to the European Parliament, Indiana University, Bloomington, April 1, 2008

јалдемократа и народњака, који су у претходних 7 сазива Парламента, чинили окосницу или власти или опозиције. Тас на ваги у одмеравању снага поменутих политичких супарника у појединим сазивима Парламента, представљала је група европских либерала, једина партија изразитог центра, са највећим коалиционим потенцијалом. Језгро политичке борбе, питање око којег се унутар самога ЕП нависе „ломе копља“, чине европски интегративни процеси, пре свега брзина и модалитети њиховог остваривања. Гери Маркс и Марко Стенбергер са Универзитета Северна Каролина праве разликовање четири модела којима се изучавају политички сукоби у вези са европским интеграцијама.¹⁷⁾

Прва од њих искључује улогу политичког груписања у Европском Парламенту, док преостале три у фокус стављају идеолошка сучељавања међу политичким актерима.

Међународни приступ, директно се ослања на реалистичку теорију међународних односа и истраживачи који са овог становишта посматрају ЕУ, сматрају да се у централном пољу сукоба налазе партикуларни национални интереси држава, па су самим тим политичке борбе у ЕП небитне за доношење одлука од виталног значаја. Такав став се потврђује међуинституционалним односима у Унији, у коме по реалном значају и последицама одлука које доносе преовлађују међувладина тела (Европски Савет и Савет министара), у чијем саставу се налазе највиши представници држава чланица. Из тог разлога, националне политичке партије, како тврди ова група истраживача, које директно утичу на формирање свих органа власти у политичким системима чланица, далеко су битније за развој ЕУ од транснационалних политичких групација. Паралелно са наведеним и значај националних избора, на којима се доноси одлука о поменутих политичким функцијама, далеко превазилази оне који постоје на нивоу уједињене Европе.

Хикс - Лорд-ов модел базиран је на претпоставци да су сучељавања политичких актера у Европској Унији дводимензионална и да се воде на линијама традиционалних подела између левице и деснице, али да је заједнички циљ политичких супарника у ЕП пренос ширих овлашћења на ово тело. Циљ сваке политике је борба за моћ, па је логична последица сваког даљег напретка ЕП у легислативним и изборним функцијама, од суштинског значаја и

17) Marks, Gary., Steenberger, Marco, „Understanding Political Contestation in the European Parliament“, Comparative Political Studies, Vol 35, No. 8, October 2002, Sage Publications.

за интерес транснационалних политичких групација да буду што самосталније у односу на матичне националне странке у процесу доношења одлука. Последица оваквог, удруженог деловања је постепено увећање моћи ЕП. У претходном делу текста, покушали смо да укажемо на проблем димензије политичког ривалства левице и деснице, тврдњом да се главнина политичких борби одвија око демократског центра. Заступљеност ових партија у ЕП, можемо оправдати претпоставком да су грађани којима су блиске идеологије око централног дела политичког спектра, склонили евроинтеграцијама и да је њихова изборна излазност увећана у односу на друге.

Регулативни модел, креиран од стране Цебелиса и Герета, слично Хикс-Лордовом, у први план ставља класичне односе левице и деснице. У својим анализама, они покушавају да докажу да се сукоби левичарских и десно оријентисаних партија унутар ЕП, свODE на принципе за које се ове струје залажу. Као и левичарске партије у националним политичким системима, представници ове оријентације, захтевају јачање европских регулаторних механизма на системском нивоу. Тиме би се улога Уније и њеног законодавства померила ка моделу државних регулатива, што би последично довело до смањивања улоге националних структура у европским пословима. Насупрот њима, на националном нивоу заинтересована за очување унутрашње кохезије и идентитета, десница је, слично либералима, опредељена за слабљење „регулаторног система“ ЕУ. Процес увећања броја регулатива и њихово јачање довело би, према њиховом мишљењу, до ерозије националних држава и идентитета. Видљиво је да левица и када се говори и о ЕУ и о националним политичким системима жели јачање инструмената државне контроле. Десница има дијаметрално супротне позиције по наведеним питањима када је реч о односу националних законодавстава и ЕУ. С једне стране, залажу се за очување и снажење постојећих атрибута државности, већ ослабљених ефектима глобализације, док с друге ЕУ види као систем чији би развој ка неким облицима федерализма негирао тековине модерне европске националне државе.

Хјуг и Маркс, такође у први план стављају односе левице и деснице. Њихова хипотеза је, да се политички опоненти на поменутиим позицијама, када се ради о одлукама које су далекосежнијег карактера, све више удаљавају од центра и померају ка радикалним ставовима. У случају демократске левице, односно социјалде-

мократа, када су у питању одлуке везане за заједничко тржиште, преовладава тежња за успостављање чвршћих управних механизма. Десница, оличена пре свега у народњачком блоку, залаже се тржиште засновано на саморегулативним елементима. Како тврде Хјуг и Маркс, главнина политичког сучељавања у ЕП и у европској политичкој јавности, своди се на питање превласти модела крутог капитализма, са јасним законским ограничењима и тржишног либерализма, са смањеним контролним функцијама.

Поменути ставови показују да у односу на евроинтеграције не постоји консензус међу различитим политичким опцијама. Када се ради о изборима за Европски Парламент, уочљиво је да све теорије, осим Хикс-Лордове у извесној мери, указују на проблем неразвијеног законодавства и несагласја у вези с њим. Понуђене теоријске опције значајне су и због схватања партијске идентификације. Општи закључак је да бирачи који пружају подршку централним или умерено левичарски настројеним политичким опцијама, имају знатно виши степен очекивања од интеграција. С друге стране, удаљавање од центра ка десничарским позицијама, говори о отпору европеизацији и очувању постојећих међудржавних односа у свим областима изузев економије. Однос левике и деснице у погледу интеграција, не може се генерализовати. Он првенствено зависи од тога колико су националне партије са обе стране идеолошког спектра удаљене од централних политичких опција. Умерена десница, у неким од чланица гаји више проевропске ставове, док је код других левица евроскептичнија.¹⁸⁾

Насупрот првобитним очекивањима да ће непосредни избори довести до формирања независних транснационалних политичких партија у пракси се то није догодило.¹⁹⁾ Транснационалне политичке групације, својим досадашњим ангажманом нису успеле да мобилишу грађане ка европским изборима. Заправо, због немогућности да стекну снажније полуге власти, удаљиле су бирачко тело од избора за ЕП. У том смислу, питање које се намеће је да ли европске транснационалне политичке групације представљају

18) Сајмон Хикс говори о разликама у приступу европским интеграцијама између левике и деснице у међу државама чланицама, Хикс Сајмон, „Политички систем Европске Уније“, Службени Гласник, Београд, 2007, стр. 171-173.

19) Нпр, некадашњи председник Европске Комисије Валтер Халштајн је изјавио да ће слободни европски избори довести до ситуације у којој ће представници у ЕП имати истински европски мандат од бирача. Слично очекивање изразио је и Дејвид Марканд. Годину пре одржавања првих непосредних избора за ЕП, твдио је да ће Европа националних држава бити замењена Европом транснационалних политичких партија.

само скупине националних партија које координирано делују на европском нивоу?

4. РЕФОРМЕ ИЗБОРНОГ ЗАКОНОДАВСТВА ЕУ - ПРИМЕР ИРСКЕ И ЕУ -

Процес креирања европског законодавног оквира у области избора није текао паралелно са развојем ЕП. Чак се пре може говорити да колико год да је Парламент напредовао, толико се европски изборни систем није мењао претежно уговорно регулисан нормама најопштијег карактера и путем законских аката држава чланица. Поједина национална законодавства, питање европских избора одређују засебним актима, док је код других оно уграђено у право амандманима и ревизијом постојећих националних закона. Уговорно регулисање највише се односило на питања активног и пасивног бирачког права, а мање одредбама које дефинишу суштину самог изборног процеса. Законодавство које се тиче избора за Европски Парламент је, у највећој мери, у надлежности држава чланица.

Већ први уговори којима су формиране три Европске Заједнице, предвидели су могућност непосредног избора чланова ЕП.²⁰⁾ 1960. године Европска Парламентарна Скупштина поднела је предлог о непосредном избору парламентарца, који је прослеђен Савету европских заједница на разматрање. Међутим, под притиском националних законодавстава, која нису желела да пренесу надлежности у домен ЕП, Савет је одбацио предложени пројекат. Са тихим убрзавањем евроинтеграција средином седамдесетих година прошлога века, и могућношћу већих економских користи за државе чланице, питање непосредних европских избора поново добија на актуелности. Поред наведеног, тај период је обележило и формирање првих транснационалних политичких групација, пре свега оних које и данас заузимају кључне позиције у саставу ЕП. На основу договора постигнутог на париском самиту шефова држава и влада о новом предлогу Скупштине, Савет је 1976. године постигао сагласност о прихватању акта о непосредном избору чланова претходника данашњег ЕП. Спорно питање односило се на унификацију изборног система, што је одбацила Велика Британија. Посебну пажњу обратићемо на законе који су усвајани у једној

20) Члан 21 о формирању ЕЗУЧ, члан 138 уговора о ЕЕЗ и члан 108 уговора о EURATOM-у

од држава чланица, Ирске, као и на уговоре који су регулисали односе у Унији. Специфичност изборног система Ирске, у односу на друге чланице ЕУ, је у томе што је приликом избора за ЕП примењен углавном прихваћени пропорционални модел (изузев Велике Британије до 1999. год.), док је у случају националних избора задржан традиционални, већински изборни систем.

Први закон који се односио на ирске изборе за ЕП, усвојен је 1977. године. Њиме је пре свега, свим грађанима Ирске дато бирачко право под условима који су важећи и за националне изборе.²¹⁾ Изборни систем је базиран на принципу пропорционалне репрезентације. Такође, уведен је и регистар бирача, одн. бирачки списак, којим се приликом избора за сваки сазив Парламента обезбеђује гласање само оним бирачима чији се подаци налазе у њему.²²⁾ Приступ гласачком месту, одређен је чланом 5, у коме се наводи да свака особа која има право гласа, може гласати само у изборној јединици којој припада, или на бирачком месту које се налази у ауто-ризацији. Свим грађанима је омогућено кандидовање на изборима, без обзира да ли они припадају некој политичкој партији. Политичке партије које учествују на изборима уписане су на бирачки лист. Значајне одреднице тичу се контроле гласачких листића, и могућности жалбе на изборни процес, путем поднеска Врховном суду. Датум одржавања избора не може бити краћи од 35 дана, након објављивања од званичног органа или лица које је за то задужено.

Акт о изборима за европску за европску Скупштину из 1984. донео је неке измене у односу на претходни. Он је увео амандмане у односу на закон из 1977. којим се спречава сукоб интереса, тако што се носиоци неких других функција не могу кандидовати за учешће на европским парламентарним изборима. У случају ступања на неку другу функцију, мандат чланова ЕП престаје да важи и они се замењују. Из тог разлога, политичке партије и независни кандидати су дужни да доставе листе, најкасније 48 сати пре објављивања званичног списка кандидата.

Ирски Закон о изборима за Европски Парламент из 1993. је први у низу аката који су донети након преласка у нову фазу интеграција, са Европских Заједница, на Европску Унију. Њиме су у изборно законодавство уведене одреднице које су одобрене Угово-

21) Члан 3, тачка 1, Акт о изборима за европску Скупштину, бр. 30/1977, навршених 18 година живота, да је држављанин неке од чланица.

22) Члан 3, тачке 2, 3, 4

ром из Мастрихта и преименовањем Европске Скупштине у Европски Парламент.

Наредни у низу ирских закона који су регулисали изборе за ЕП је Закон о европским изборима из 1997. године. Њиме је потврђен пропорционални метод гласања. Уводи се и могућност преносивог гласа, по којој глас добија она листа или кандидат који су према бирачевој преференци, најближи првом избору. Ово се користи у случају када бирач да глас листи која није прешла изборни праг или у ситуацији када су партијска листа или кандидат искључени са изборне листе. Овим законом регулисано је и бирачко право, којим држављани Ирске имају могућност да гласају изван Ирске или Велике Британије. Они то право могу остварити уверењем које им издаје надлежно министарство, уколико не постоје законске преке.

Уговори који представљају окосницу правног и политичког система ЕУ, не разматрају детаљније изборе за ЕП. Кроз регулисање грађанских права и слобода, а на основу заједничких демократских вредности и начела, усвојене су одредбе које су већ уграђене у правни оквир националних држава. Изузетак представљају одреднице којима се омогућује слободан проток радне снаге.

Уговор из Мастрихта није унео неке значајније новине када је реч о природи изборног система. Његов допринос састоји се у одређењу политичких фракција као фактора интеграција и репрезентата изборне воље грађана.²³⁾ По питању грађанских права у изборном процесу, Мастришки Уговор је давањем активног и пасивног бирачког права свим грађанима Уније, без обзира где су настањени, представљао искорак ка покушају стварања јединственог изборног система. Пружено је право свим грађанима да гласају и да се кандидују на локалним изборима у државама где имају домицил, без обзира на националност.²⁴⁾ Мастришки уговор је у оквиру истог члана регулисао и бирачко право грађана који живе на територији ЕУ изван матичних држава и приликом европских парламентарних избора.²⁵⁾ Овим чланом, од Савета се тражи да на основу предлога Комисије, након консултација са ЕП, створи услове за његову

23) Члан 138 а, Уговор из Мастрихта, „Политичке партије на европском нивоу су значајне као фактор интеграције Уније. Оне доприносе ширењу европске свести и изражавају политичку вољу грађана.“

24) Члан 86, тачка 1

25) Члан 86, тачка 2

примену на локалним изборима најкасније до истека 1994, а у случају европских закључно са 31 децембром 1993.

Ревизија Уговора из Мастрихта, доношењем новог, амстердамског, довела је до проширења и јачања многих сегмената ЕУ, а посебно другог и трећег стуба, Заједничке спољне и безбедносне политике и сарадње у области правосуђа и унутрашњих послова. Даљи искорак у правцу стварања кодификованог и јединственог изборног система ЕУ, приликом његовог усвајања није учињен. Иако текст Уговора није прецизно дефинисао изборни процес, њиме се путем амандмана на првобитни текст, од Европског Парламента тражи да креира општи изборни образац, који би био усаглашен са законодавствима држава чланица.²⁶⁾

Уговор из Нице донео је промене у погледу дистрибуције посланичких места у ЕП. Њихов број се померио од претходних 700 на лимитираних 732. Број посланика који долазе из старих чланица смањен је за 91 место. Само су Немачка, као највећа и Луксембург као најмања чланица задржале постојећи број мандата. Ово смањивање посланичких места се није односило на изборе 2004. год. већ ће почети да се примењује након наредних 2009. Овим уговором метод избора европских посланика није унификован и остао је на постојећем нивоу.

Покушај уставног уређења Европе 2004. године, касније одбачен од Француске у највећој мери је потврдио изборна права дефинисана у претходним уговорима. У одељку II о основним правима и држављанству ЕУ, пренета је већ постојећа тачка о могућности свих грађана да узму активно или пасивно учешће на парламентарним и локалним изборима у чланицама у којима су настањени, без обзира на националност.²⁷⁾ У део којим су регулисане надлежности органа, унета је одредба, којом се број места у Парламенту ограничава на 732, а метод њиховог избора је путем пропорционалне репрезентације. Избор посланика детаљније се обрађује у оквиру дела о демократском животу у ЕУ, где се такође потврђује принцип пропорционалне репрезентације, право свих грађана да узму учешће у демократском животу и непосредно представљање у ЕП.

Конечно, и непотврђени Лисабонски уговор није донео нове смернице у погледу изборних правила. Уз промењени назив, он је

26) Члан 3, зам. Тачка 1

27) Одељак 2, члан I-8, тачка б

детаљније обрадио чланове предвиђене у неприхваћеном европском Уставу.

Многобројни институционални аранжмани, у форми уговора, чији је исход требао да доведе до ојачавања интеграција, у многим областима су пружили значајне резултате. За разлику од, рецимо, Заједничке спољне и безбедносне политике или норми о економским интеграцијама, питање демократског представљања грађана кроз јединствен и систематизован изборни процес још увек није решено. Иако би ово питање требало решити одговарајућим законским актом (не уговором, који може бити и конститутивног карактера и регулисати друштвене процесе најопштијим нормама), засада нису учињени адекватни кораци у том смеру. Два су разлога који су узрочници оваквог стања.

Прво, ЕП нема могућност да самостално креира законодавство. Претпоставка је да би у ситуацији, у којој би имао одрешеније руке, Парламент много више учинио на плану изборних правила. Из разлога стицања потпунијег демократског легитимитета и повећања институционалне моћи, као и стварања унутрашње кохезије, вероватно је да би доношење акта о јединственом изборном систем било међу првима на листи приоритета.

Политичке несугласице између држава чланица, други су фактор који ограничава брже и потпуније интеграције. Национални политички актери, за сада успешно задржавају изборне процедуре унутар сопствених законодавстава.

ЛИТЕРАТУРА

- Ed. Bromley, Simon, „Governing the European Union“, Sage Publications Ltd. 2001.
- Carruba, Cliff, , Timpone J., Richard, „Explaining Vote Switching Across First - and Second – Order Elections: Evidence From Europe“, Comparative Political Studies 38
- Craig, P. P, “Democracy and Rule Making Within the EC: An Empirical and Normative Assesment”, European Law Journal, Vol.3, Issue 2, Blackwell Publishing Ltd, 1997.
- Fiorina, Morris, „ The Personal Vote: Constituency Service and Electoral Independence“, Cambridge, Harvard University Press, 1987.
- Ed. Gaffney, John, „Political Parties and the European Union“, Routledge, 1996.
- Хикс, Сајмон, „Политички систем Европске Уније“, Службени Гласник, Београд, 2007.

- Hix, Simon, Lord, Christopher, „Political Parties in the European Union“, Palgrave Macmilan, 1997.
- Hix, Simon, Marsh, Michael, „Punishment or Protest? Understanding European Parliament Elections“, The Journal of Politics, Vol. 69, No. 2, Blackwell Publishing Ltd. 2007.
- Hix, Simon, Roland, Gerard, Noury, Abdoul, „Democracy in the European Parliament“, First Draft, http://www.econ.berkeley.edu/~groland/pubs/HNR-Democracy_in_the_EP-11July05.pdf
- Hix, Simon, Noury, Abdoul, Roland, Gerard, „Dimensions of Politics in the European Parliament“, American Journal of Political Sciences, Vol. 50, No. 2, Blackwell Publishing Ltd. 2006.
- Hix, Simon, Roland, Gerard, Noury, Abdoul, „A Normal Parliament? Party Cohesion and Competition in the European Parliament, 1979-2001“, UK Council for Economic and Social research, ref. br. L213 25 2019
- Mair, Peter, Thommasen, Jacques, „Electoral Democracy and Political Representation in the European Union“, Paper prepared for the Conference on Representation, Immigration and the 2009. Election to the European Parliament, Indiana University, Bloomington, April 1, 2008.
- Marks, Gary,. Steenberger, Marco, „Understanding Political Contestation in the European Parliament“, Comparative Political Studies, Vol 35, No. 8, October 2002, Sage Publications
- Norris, Pippa, Franklin, Mark, „Social Representation“, European Journal of Political Research, br.32, Kluwer Academic Publishers, 1997.
- Van der Brug, Wouter, Fennema, Meindert, „Euroscepticism and Support for Radical Right Parties“, Paper prepared for the Conference on Representation, Immigration and the 2009. Election to the European Parliament, Indiana University, Bloomington, April 1, 2008.
- Van Hulten, Clegg, „European Parliament Leaves Voters ”Bemused and Confused“, Foreign Policy Centre, Press Release, <http://fpc.org.uk/fs-blob/129.pdf>
- Thomassen, Jacques, Schmit, Herman, „Politic Representation“, European Journal of Political Research, br.32,, Kluwer Academic Publishers, 1997.
- <http://www.eurotreaties.com>
- <http://www.europarl.europa.eu/parliament/public.do>
- <http://historical-debates.oireachtas.ie/>
- http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm

Petar Matic

Institute for Political Studies, Belgrade

POLITICAL PARTIES AND EUROPEAN ELECTIONS

Summary

Aim of this work is to analyse basic theoretical directions and reforms, alongside with relations of trans-national political groupations toward European elections. Development of electoral legislation has not brought about institutional and political changes. The issue of European elections, through which the members of the only one democratic legitimate body in the Union have been selected, is directly connected with the loss of public trust in the European parliament. Democratic shortfall of the EU is a consequence of insufficiently defined inter-institutional relations and incapability of the European parliament to form its legislation independently. By transfer of a greater number of authorities to the European parliament and unified electoral system there could be achieved a shortening of the gap between political elites of the Union and its citizens, in parallel with strengthening of European consciousness and identity.

Key Words: European elections, electoral system of EU, European parliament, democratic deficiency, trans-national political groupations

УДК:
342.25(4-672EU)
Примљено:
10. новембар 2008.
Прихваћено:
23. децембар 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1087-1100.

*Јелена Тодоровић,
Институт за политичке студије, Београд*

РЕГИОНАЛИЗАМ - БУДУЋНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ?

Сажетак

Процеси европске интеграције и регионализације у великој мери мењају традиционални концепт националне државе. Може се уочити двоструко померање власти са нивоа националне државе: на супра-национални ниво (ниво европских институција) и суб-национални ниво (ниво региона). Иако се највећа моћ у процесу доношења одлука на европском нивоу још увек налази у рукама националних држава, приметно је ојачана улога коју у њему имају европске институције и региони. Након усвајања Уговора о Европској унији на основу кога је формиран Комитет региона (1992.) као институционализовани облик представљања регионалних структура, неки аутори су изнели тезу да ће „ Европа региона ” заменити Европу држава у будућности.

Циљ овог рада јесте да се одговори на следећа питања: - каква је природа региона у оквиру Европске уније, узимајући у обзир њихову нехомогеност у погледу величине, уставних овлашћења, економске развијености; - на који начин се региони повезују; - колики је утицај региона на процес доношења одлука; - колико је остварена идеја „Европе региона ” и какве су јој перспективе.

Кључне речи: региони, регионализам, Комитет региона, субрегионализам, супрарегионализам.

1. РЕГИОНИ И РЕГИОНАЛИЗАМ

У Повељи о регионализацији Европске заједнице која је усвојена у Европском парламенту 18.11.1988. године покушало се одредити шта је то регион и које елементе један регион садржи:

1. Под регионом се у овој Повељи подразумева област која представља сасвим одређено јединство у географском смислу или истоврсна група области које чине заокружену целину, чије се становништво одликује одређеним заједничким елементима које оно жели да сачува и развија како би обезбедило културни, социјални и привредни напредак.
2. Под „заједничким елементима“ одређеног становништва подразумевају се заједничка обележја у погледу језика, културе, историјске традиције и интереса у области привреде и саобраћаја. Није безусловно потребно заједничко присуство свих ових елемената.
3. Различита правно-политичка обележја која ове јединице имају у различитим државама (аутономне заједнице, покрајине) не искључују их из разматрања изложених у овој Повељи.¹⁾

Из ове дефиниције се може закључити да се регион посматра са више аспеката. Регион може бити цела држава (Луксембург), региони унутар једне државе (Каталонија) или региони који се простиру кроз територије више држава а који су настали сарадњом суседних региона (Алпе-Адриа). С обзиром да региони имају различити степен надлежности и различите форме (аутономне заједнице, покрајине, административни региони), обим овлашћења које поједини региони имају зависи од тога колико им овлашћења централна влада пренесе. Европско тло је богато искуствима регионализма. И регионализам се може посматрати из више углова: регионализам у оквиру једне државе у контексту децентрализације као и регионализам под којим се подразумева повезивање суседних држава ради интензивирања узајамне сарадње као и повезивање региона ради лакшег и бржег приближавања Европској унији (регион Западног Балкана).

1) P. Haeblerle, „Der Regionalismus als werdendes Strukturprinzip des Verfassungsstaates und das europarechtspolitische Maxime“, према С. Самарцић, Европска унија као модел наднационалне заједнице, Институт за европске студије, Београд, 1998, стр. 76

2. РЕГИОНАЛИЗАМ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

Уколико се за неки процес може рећи да је настао и развијао се независно од процеса европске интеграције са једне стране, а са друге да је у великој мери директно повезан са њеним циљевима (функционална расподела надлежности, децентрализација, ефикасније управљање), онда је то процес регионализације Европске уније. Он је започео доста раније него што су Европске заједнице формиране. Под њим се подразумева „процес територијалне аутономизације која се одвија на више нивоа: унутардржавном (суб-националном), међурегионалном (интер-националном) и европском (супра-националном).”²⁾ Једно од опредељења ЕУ је да се подрже развијена искуства регионализма тамо где она већ постоје а да се стимулишу тамо где су рудиментарна с обзиром да су региони данас значајан актер европске интеграције.

Међу државама чланицама ЕУ не постоје униформна решења у погледу територијалне организације власти. На основу појмовног одређења региона датог у Повељи Европског парламента може се закључити да они могу имати различите облике: од федералних јединица у савезним државама, преко аутономних региона у оквиру регионалних држава па све до административних области. Код неких држава региони су природно формиран и уставно су утемељене њихове законодавне, извршне и судске надлежности (Немачка, Белгија, Шпанија, Италија); код других је подела на регионе стриктно административне природе (Француска, Пољска, Шведска). Имајући у виду ово разликовање међу регионима, очекивано је да не показују сви подједнаку жељу за промовисање унутрашње аутономије и сарадњу са другим регионима. То раде они региони који имају пре свега, уставних могућности а затим и наглашен интерес да промовишу свој посебан историјско-културни идентитет. Региони у Европској унији се не разликују само по степену уставних овлашћења и присуству једног од заједничких обележја која се помињу у Повељи Европског парламента већ и по величини, броју становника и економској снази (од многобројних развијених немачких држава до изузетно сиромашних држава попут Бугарске и Румуније).

У следећој табели је приказан број региона³⁾ по државама.

2) С. Самарџић, *Европска унија као модел наднационалне заједнице*, оп.цит.,стр. 75

3) Користим збирни назив региони за територијалне јединице иако назив ових специфичних области варира од државе до државе као што показује табела.

Табела 1: Региони у Европској унији

Држава	Назив региона	Број региона
Аустрија	савезне покрајине	9
Белгија	региони	3
Данска	обласне општине	15
Француска	региони	22
Финска	региони	14
Грчка	региони	13
Велика Британија	графовије	88
Холандија	провинције	12
Ирска	графовије	31
Италија	региони	20
	аутономне провинције	2
Луксембург	дистрикти	3
Немачка	савезне покрајине	16
Португалија	области	18
Шпанија	аутономне заједнице	17
Шведска	покрајине	24
Кипар	региони	1
Малта	региони	1
Естонија	региони	1
Мађарска	региони	7
Летонија	региони	1
Литванија	региони	1
Словачка	региони	4
Чешка	региони	8
Пољска	војводства	16
Словенија	региони	1
Бугарска	региони	6
Румунија	региони	8

Извор: <http://www.cor.europa.eu/>

Из претходне табеле се може потврдити да у Европској унији, посматрајући територијални принцип, постоји мноштво регионалних структура које у неким државама имају јасан институционални израз а у другим су само резултат администра-тивне поделе, чврсто су повезани са централном владом и код њих је могућност самосталног деловања сведена на минимум.

2.1. СУБРЕГИОНАЛИЗАМ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

Неки региони сарађују више у погледу трговинске размене и прекограничне сарадње нечекајући одлуке својих централних власти, уколико имају уставних могућности за аутономно деловање. „Субрегионализам представља међусобно повезивање, најчешће

суседних региона, различитих држава.⁴⁴⁾ Европа обилује искуством у овој области али је оно доста старије од процеса европске интеграције. Историјски почеци субрегионализма се могу наћи у формирању међудржавних комисија које су основане да би се решили поједини заједнички проблеми суседних региона (француско-шпанска комисија за Пиринеје настала 1875. године). Данас постоји читав низ регионалних пројеката који су настали у оним областима у којима постоје видљиви интереси за регионалну сарадњу: привреда, саобраћај, енергетика, образовање, туризам, екологија. Региони се групишу на основу неколико критеријума: економски потенцијал, географски положај, уставна овлашћења. Најпознатији региони који надилазе државне границе су: АЛПЕ-АДРИА у области источних Алпа, КОТРАО у области западних Алпа, ЕУРЕГИО у пограничним областима Данске и Немачке, АРГЕ-АЛП који обухвата Салцбург, Баварску, Тирол, Форалберг, Граубинден, Сен Гален, Ломбардију, Јужни Тирол и Тренто.⁴⁵⁾ У састав АРГЕ-АЛП региона улазе и неке швајцарске федералне јединице што показује да субрегионализам надилази границе Европске уније и да се оваквим прагматичним решењима отклањају административне препреке за решавање питања од заједничког интереса.

Поред оваквог субрегионалног повезивања које има “функционални”⁴⁶⁾ карактер, Европска унија је почетком 90-тих година усвојила програм Еврорегиона који се састојао у посебној сарадњи региона из ЕУ-15 са регионима суседних источно-европских земаља које нису биле чланице ЕУ у том тренутку али су биле у процесу придруживања. Циљ овог програма било је приближавање појединаца, група и влада, економска и културна сарадња као и ширење разумевања. Сарадња са Пољском, Мађарском, Словачком, Румунијом манифестовала се кроз следеће регионалне пројекте: Карпатски еврорегион, Про Европа Виандрина, Транс-Буг еврорегион.⁷⁾

2.2. СУПРАРЕГИОНАЛИЗАМ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

Супрарегионално повезивање региона, за разлику од субрегионалног, има јасне политичке циљеве: ојачати утицај региона на институције Европске уније а самим тим и на процес доношења одлука. Постоји више међународних регионалних организација ство-

4) С.Самарцић, *Европска унија као модел наднационалне заједнице*, оп.цит., стр.79

5) *Ibid.*, стр.80

6) *Ibid.*, стр.81

7) М.Прокопијевић, *Европска унија-увод*, ЈП Службени гласник, Београд, 2005, стр.85

рених на европском тлу. Прва је Европска конференција локалних заједница (1957.) чије су чланице локалне заједнице из 29 земаља Европе. Она је основана у оквиру Савета Европе; 1975. године је постала њено саветодавно тело и прерасла у Сталну конференцију локалних и регионалних управа Европе. Скупштина европских региона (1987.) чије је седиште у Стразбуру је друга таква организација која има у свом чланству 300 региона из 25 земаља. Циљ ове организације је да се промовише међурегионална сарадња и ојачају економски, културни и социјални односи међу регионима Европе. Она је 1981. године донела Европску повељу о локалној самоуправи.⁸⁾ Њен задатак се сводио на обавештавање регионалних власти о токовима европске интеграције као и на подстицање сарадње међу њима, све до формирања Комитета региона (1992.) као органа Европских заједница који је тај посао преузео. Вишеструки разлози су довели до настанка Комитета региона: потреба да се реформише регионална политика услед пријема неразвијених држава попут Шпаније и Португала и паралелно са тим жеља да се повећа способност локалних актера у спровођењу одлука које се тичу структурних фондова. Комитету региона је претходило формирање Консултативног већа регионалних и локалних власти које је 1988. године основала Комисија са циљем да се побољша имплементација регионалне политике. Комисија је 1990. године предложила да се о увођењу овог тела под окриље Европских заједница расправља на Међувладиној конференцији која је претходила усвајању Уговора о Европској унији (Мастрихт 1992.). Додатни стимуланс дале су немачке савезне покрајине својим предлогом о формирању тела које би представљало регионе и које би успело да угради специфичне регионалне интересе у законодавни процес на европском нивоу.

Комитет региона је састављен од представника региона и локалних институција по државним квотама. Првобитно је било 222 представника а Уговором из Нице (2001.) њихов број је повећан до 350 с обзиром на извесност и близину будућих проширења. Има консултативни карактер као и Економски и социјални комитет а Мастрихтски уговор предвиђа његово консултовање од стране Савета и Комисије у следећим областима: образовање, култура, здравство, трансевропске мреже, привредна и социјална кохезија. Уговором из Амстердама (1997.) право на консултовање је проширено

8) С. Самарџић, *Европска унија као модел наднационалне заједнице*, оп.цит., стр.83

на још неке области: запошљавање, професионално образовање, саобраћај, социјална политика и екологија.

Табела 2: Структура Комитета региона

Држава	Број представника у Комитету региона
Аустрија	12
Белгија	12
Данска	9
Француска	24
Финска	9
Грчка	12
Велика Британија	24
Холандија	12
Ирска	9
Италија	24
Луксембург	6
Немачка	24
Португалија	12
Шпанија	21
Шведска	12
Кипар	6
Малта	6
Естонија	7
Мађарска	12
Летонија	7
Литванија	9
Словачка	9
Чешка	12
Пољска	21
Словенија	7
Бугарска	12
Румунија	15

Извор: J. Peterson/M. Shacleton, The Institutions of the European Union, Oxford University Press, 2002, p. 332

Комитет ради кроз седам комисија: 1. Регионална политика, структурни фондови, социјална кохезија, прекогранична и међурегионална сарадња, 2. Пољопривреда, рибарство, 3. Трансевропске мреже, саобраћај, информатичко друштво, 4. Енергетика, животна средина, 5. Социјална политика, здравство, заштита потрошача, 6. Економска политика, запошљавање, 7. Образовање, култура, омладина, спорт.⁹⁾ За разлику од Економског и социјалног комитета у чије чланство улазе стручна лица, чланови Комитета региона су политички представници високог ранга (поред покрајинских мини-

9) <http://www.cor.europa.eu/>

стара, поједини представници немачких савезних држава су председници регионалних влада) које Савет бира на мандат од 4 године, на предлог државе чланице.

Региони не утичу на европске институције само преко Комитета региона. То је само формални канал утицаја. Региони комуницирају са Бриселом и преко својих централних влада, али и оно што је битно, преко сопствених канцеларија отворених у средишту Европске уније. Оно што се најпре поставља као питање значајно за интеракцију између региона и европских институција јесте формулација регионалног интереса за који се треба потрудити да се оствари кроз законодавни процес. И ту су поново у предности они региони са “јаким” регионалним владама (савезне државе Немачке, Аустрије, Белгије). Француски региони су институционално слаби и имају озбиљне ривале како у департманима тако и у централној влади.¹⁰⁾ Бројни региони имају капацитета да мобилишу различите приватне и јавне актере упркос недостатку институција. Пример за то је Шкотска која је за промовисање својих регионалних интереса успела да покрене огроман број актера из приватног сектора, синдикате, локалне власти, религијске и друштвене лидере.¹¹⁾ Постоје и неки интереси који су заједнички свим регионима као што су институционална питања, међурегионална сарадња и прекогранична питања.

Један од значајних канала утицаја је преко националних влада. На основу члана 203. Уговора о Европској унији дата је могућност државама чланицама да их у Савету министара заступа представник субрегионалне власти у својству министра. Овај члан је уведен због федералних држава. Претходно, они морају да постигну споразум са националном владом о томе шта је њихов интерес.¹²⁾ Региони могу учествовати и у ревизији оснивачких уговора. У неким државама је обавезно да се региони сложе са променом оснивачких уговора (Белгија, Немачка), док у другим они имају само консултативну улогу.

Региони комуницирају и директно са Бриселом али не преко Комитета региона већ преко својих канцеларија отворених у седишту Европске уније. Неки региони су још од 1970. године представљени у Бриселу али њихов број се повећао крајем осамдесетих.

10) M. Keating and L. Hooghe, “Bypassing the nation-state?” in J. Richardson, eds., *European Union – Power and Policy-making*, Routledge, London and New York, 2001. p.243

11) Ibid, p.243

12) Ibid, p.244

Данас их има око 150 и заједнички им је циљ лобирање за сопствене регионалне интересе.

Табела 3: Регионалне и локалне канцеларије у Бриселу, 2004

Држава	Број подржавних канцеларија у Бриселу
Аустрија	12
Белгија	5
Данска	9
Француска	23
Финска	9
Грчка	3
Велика Британија	25
Холандија	15
Ирска	2
Италија	19
Немачка	21
Шпанија	20
Шведска	10
Естонија	1
Мађарска	1
Словачка	3
Чешка	1
Пољска	12

Извор: S. Nix, *The Political System of the European Union*, Macmillan Press LTD, London, 2005, p. 221

Оно што се може извести као закључак из табеле 3 јесте да су више представљене две најцентрализоване државе попут Велике Британије и Француске него Немачка, Шпанија или Италија. Оно што се намеће као логично објашњење је то да су региони централизованих држава отварањем канцеларија добили прилику да се за њихове регионалне интересе у Бриселу „чује“ без обзира на то што немају уставних могућности за аутономно деловање. Поједине регионе представљају јаке економске корпорације (Каталонија) које желе да лобирају за регионалне економске интересе док друге представљају изасланици регионалне владе који лобирају за политичке интересе (Баскија). Кад се ради о Шкотској, циљ њених канцеларија је подједнака усмереност на испуњење и политичких и економских интереса. Италија се дуго опирала отварању заједничке канцеларије њеног региона Алто-Адије и суседног аустријског Тирола због посебне осетљивости по питању мањина.¹³⁾ Регио-

13) M. Keating and L. Hooghe, "Bypassing the nation-state?" in J. Richardson, eds., *European Union – Power and Policy-making*, op.cit., p.245

ни немају пуно утицаја уколико наступају сами, без подршке било централне владе, било великих корпорација у одређеном сектору (у Немачкој су најчешће секторски интереси значајних корпорација повезани са регионалним владама). Улога оваквих канцеларија је поред лобирања и представљања својих ставова Комисији, “покушај да представе регионе као важне учеснике у политичком процесу”.¹⁴⁾

Однос између ЕУ институција и региона није једносмеран како на први поглед може изгледати. Он почива на принципу партнерства. Комисија има значајну улогу у мобилизацији регионалних интереса и као главни стимуланс користи регионалну политику. Познато је да постоје велики диспаратети у погледу развијености региона у оквиру Европске уније. 2/3 буџета ЕУ иде у кохезионе и структурне фондове намењене смањењу регионалних разлика. Регионалне владе аплицирају за структурне фондове Комисији и она новац упућује директно у регионе, наравно уколико су испунили услове за његово добијање. Ова могућност дата регионима у имплементацији регионалне политике утиче на то да поједини аутори (S. Hix) посматрају Европску унију као заједницу у којој је присутно управљање на више нивоа (multy level governance). „Поред тога Комисија је у извештају 1999. године систем у коме националне власти, региони и Комисија заједно учествују у доношењу одлука које су повезане са расподелом структурних фондова, назвала управљањем на више нивоа.“¹⁵⁾ Веће је заједничко учешће регионалних и локалних актера у фази имплементације одлука него у фази креирања. Уколико би се оно повећало и у фази креирања одлука, то би, хипотетички гледано, могло повећати подршку грађана даљем напретку европских интеграција.

Формирање Комитета региона праћено је великим очекивањима али су она само делимично испуњена. Његова улога је још увек саветодавна али оно у чему се огледа релативно позитиван утицај јесте то што представљају значајну интересну групу која има некакве могућности да утиче на процес доношења одлука у Европској унији.

14) Ibid,p.245

15) S.Hix, The Political System of the European Union, op. cit., p.22

3. ПЕРСПЕКТИВЕ РЕГИОНАЛИЗМА У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

Идеја „Европе региона“ није испунила замисли својих протагониста (Anderson, Petschen). Настанак Комитета региона праћен је великим ентузијазмом у погледу тога да он представља одлучујући корак ка успостављању „Европе региона“. Концепт „Европе региона“ подразумева трансформисање Европске уније у правцу заједнице која се налази на пола пута између унитарне и федералне државе.¹⁶⁾ Региони а не државе би били основне административно-територијалне и политичке јединице. Не подразумева се нестанак националне државе и њена дезинтеграција већ се надлежности делом спуштају на регионе а делом се подижу на ниво Европске уније. Тако би се са једне стране Европска унија приближила грађанима услед захтева да се отклони недостатак демократског дефицита, а са друге, концентрација значајних овлашћења у рукама Брисела води већој централизацији. „Власт је на тај начин узглобљена између европског и регионалног нивоа управе“¹⁷⁾ Државе у којима постоје региони са изразитим културно-историјским специфичностима (Корзика у Француској, Баскија у Шпанији) страхују да би давање већих надлежности овим регионима носило опасност од дезинтеграције тих држава.¹⁸⁾

Дискусија око будућности Европске уније је и тренутно актуелна, нарочито ако се узме у обзир чињеница да је предлог Уговора о Европском Уставу пропао а да Лисабонски уговор још увек није ступио на снагу. Са тим у вези, на конференцији о будућности Европске уније у Лакену требало је да буде разматрана и улога региона у новој заједници. Региони Баварије, Каталоније, Северне Рајне-Вестфалије, Салцбурга, Шкотске, Фландрије и Валоније 28. маја 2001. године потписали су политичку декларацију о регионима која је имала за циљ да утиче на дебату о будућности Европске уније. У њој су истакли следеће захтеве: јачање улоге Комитета региона и његово веће учешће у законодавном процесу, добијање могућности тужбе пред Европским судом правде, разграничење надлежности. Њихов главни аргумент је да су региони темељ демократије и да су, имајући у виду њихову близину грађанима, у најбољој позицији да разумеју потребе и проблеме грађана. Оно

16) М.Прокопијевић, Европска унија-увод, оп.цит.,стр. 84

17) Ibid, стр. 84

18) С.Самарџић, *Европска унија као модел наднационалне заједнице*, оп.цит., стр. 87

што је био резултат дебате о будућности Европске уније јесте да питању региона није придавана велика важност нити у Лакену, нити у Лисабону, осим што је једна радна група којој је тема била субвенционалност, посматрала регионе у контексту „доношења одлука на нивоу што ближе грађанима”. Тако и идеја „Европе региона“ остаје да чека неки повољнији тренутак за своје остварење.

ЗАКЉУЧАК

Расправе о изгледу Европске уније присутне су од самог њеног настанка: хоће ли се више кретати у правцу стварања федералне структуре или у правцу мање-више централизоване уређене заједнице. У том контексту треба посматрати и идеју „Европе региона“ као једног од корака ка стварању федерације. Извесно је да ова идеја није остварена у пракси онако како су то замислили њени идејни творци. Иако државе имају подељену улогу у процесу одлучивања са регионалним структурама и европским институцијама, држава остаје главни актер обеју процеса: европеизације и регионализације. Смањење улоге државе није остварено, унија остаје „унија држава“, пре свега.

И поред значаја који процес регионализације има на јачање плурализма унутар уније, мало је вероватно да ће ускоро идеја „Европе региона“ заживети у пракси. Један од разлога за то јесте и неједнака политичка снага региона услед недостатака уставних овлашћења за спољно деловање. Али, они и даље настављају да траже већи утицај на европске институције. Оно што у овом тренутку могу да добију јесте већи утицај оних региона који су добро институционално опремљени, имају финансијску аутономију и способност за самостално деловање. Колико ће они бити успешни у томе зависи од националне државе, односно од количине овлашћења која им она пренесе. Идеја „Европе региона“ остаје да чека неки другачији сплет унутрашњих и међународних околности и јачу политичку вољу да би била остварена на простору Европске уније.

ЛИТЕРАТУРА:

- Слободан Самарџић, Европска унија као модел наднационалне заједнице, Институт за европске студије, Београд, 1998.
- Мирослав Прокопијевић, Европска унија - увод, ЈП Службени гласник, Београд, 2005.

- M. Keating and L. Hooghe, “Bypassing the nation-state?” in Jeremy Richardson, eds., *European Union – Power and Policy-making*, Routledge, London and New York, 2001.
- Simon Hix, *The Political System of the European Union*, Macmillan Press LTD, London, 2005.
- J. Peterson and M. Shacleton, *The Institutions of the European Union*, Oxford University Press, 2002.
- <http://europa.eu/>, 10.11.2008.
- <http://www.cor.europa.eu/>, 10.11.2008.

Jelena Todorovic

Institute for Political Studies, Belgrade

REGIONALISM - THE FUTURE OF THE EUROPEAN UNION?

Summary

The European integration and regionalisation processes are transforming the traditional concept of national state. There is a tendency of transition of power from the national state to: supranational level (level of the European institutions) and sub-national level (level of the regions). Although the decision making power still mainly remains in the hands of national states, the role of the European institutions and regions is permanently growing. After adoption of Treaty on European Union (1992), which introduces Committee of the regions, some authors predict that in the near future “Europe of the regions” could replace Europe of national states.

The main goal of this study is to explore topics such as: - constitutional position of regions in the EU system, considering the diversity in their size, constitutional empowerment, economic development etc;- modalities of regional cohesion: - influence of the regions on the decision making process; - degree of implementation of “Europe of the regions” model and its perspectives.

Key words: regions, regionalism, Committee of the Regions, sub-regionalism, supra-regionalism.

УДК:
321.01(4-672 EU)
Примљено:
5. октобар 2008.
Прихваћено:
21. новембар 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1101-1118.

Милош Кнежевић
Институт за политичке студије, Београд

БЕЗИЗГЛЕДНОСТ ЕВРОПСКОГ АПСОЛУТИЗМА

ИМАНЕНТНО ЕВРОПСКО СВОЈСТВО СРБИЈЕ

Сажетак

У овом тексту аутор говори о гео-политичкој позицији Србије у контексту апсолутизма Европске уније, и историјским односима Србије са Западном и Источном Европом.

Кључне речи: *Европа, Европска унија, Евро-Запад, Евро-Исток, еврофундаментализам, аутоколонизовање, европски идентитет*

УВОД

Свака видљива појава има лик. И скривено, додуше, има свој невидљиви лик до кога се допире откривањем. Ликови односа и догађаја, бића или ствари почесто одређује њихову суштину. Представе владају људима и народима у облицима раширених стереотипа. Стереотипи, пак, скраћују путеве расуђивања. Уместо успорења, које изазива промишљање појаве, с појавом се располаже на бржи начин, манипулацијама представама које се имају о њој. Приготовљене представе олакшавају формирање ставова, чак и ако су непотпуне, нетачне и лажне. Али, стереотипи и аутостереотипи, у политици као и у обичном животу, имају своју сврху јер учествују у политичком мњењу на које се рачуна при одлучивању.

Изглед бића, ствари и односа, а не њихова суштина, постаје пресудан. Чак иако је политичко опажање изгледа, нечега или некога, ослоњено на предрасуде, став се формира као предрасуда.

Политички живот је саткан од истинитих увида и предрасуда са лажним значењима. Промишљање и напуштање предрасуда је уопште тешко, а поготову у политици, јер су предрасуде укоренење у предању и навикама политичког мњења.

Имиц је у политици постао важан, често важнији и од онога шта покрива Привлачан или непривлачан, није свеједно. Политички актери настоје на добром имицу који их чини прихватљивим и оперативним. Уколико позитиван имиц недостаје маневарски простор политичких актера је сужен. Тада се тежи поправљању имица. Уколико је имиц непоправљиво лош, тежња је усмерена на промену имица. Не мења се суштина, тј. најважнија својства политичког актера, већ његов изглед и лик - имиц. Радикална промена имица мења и суштину политичког понашања индивидуалних и колективних актера.

1. САВЕЗНИЧКИ ПРОТИВНИЦИ

Оно што још увек изненађује је политички третман који Срби, упркос свим историјским променама, имају у очима Европљана Уније и Евроамериканаца.¹⁾ Срби се још нису изборили за поимање властите колективне егзистенције изван предрасуда нагомиланих и појачаних у токовима савремене историје. Срби су током југословенских сецесионих ратова на Западу стекли рђав политички имиц кога се, и поред свих напора које улажу, са великим тешкоћама ратосиљају.

Срби дефинисани као анахрон народ, појављују се, наиме, као двоструки представници закаснелог Оријента - турског и руског. Двоструки незападњаци, тј. Источњаци Срби, по потреби, симболизују час кривотворну турску Азију на Балкану, час продор руске Евроазије у југоисточни кутак Старог континента.

Западњацима Срби по хаотичном менталитету и јавашлуку личе на Турке, иако су са њима били у вишевековном непријатељству. Ипак, тако уочена менталитетна сродност Срба са Турцима није спречила западне Европљане да стану на страну босанских муслимана Бошњака током сецесионих сукоба 1992-1995. године.²⁾

1) *Србија мора умрети. Истина и лаж о грађанском рату у Југославији*, зборник, „Филип Вишњић“, Београд, 1995.

2) О томе: Холбрук Ричард, *Завршити рат*, део „Босна у рату“, стр. 21-83, „Шахинпаша“, Сарајево, 1998.

С друге стране, на сличној имаголошкој матрици, Срби се, применом низа стереотипних премиса, у геополитичком и демо-политичком закључку поистовећују са Русима, као *мали Руси*, *балкански Руси*, можда највернији савезници Руса у Европи. Гради се став да су Срби, као најбројнији јужнословенски православци, вечити експоненти руских јужноевропских и медитеранских интереса. Уз то, Србија се поваздан везује за Русију, а Срби ослањају на Русе, док с друге стране Руси кад год могу помажу локалне српске аспирације и интересе.

Таква слика српско/руских веза је, изгледа, Западноевропљанима сасвим довољна да у Србима препознају сумњиве и непоуздане сараднике у остварењу властитих интегритетских циљева на југоистоку Старог континента. Тачније, да у деликатним историјским тренуцима у Србима виде западне пријатеље, само под условом да су осведочени непријатељи руског Истока. По том, тобоже савезничком, у ствари, древном хостилистичком обрасцу „ко је са ким“ и „ко је против кога“, српско пријатељство према Западу доказује се и учвршћује непријатељством према Истоку. Једноставно: што је већа количина манифестоване русофобије – то је више омиљености међу бриселским и помесним еврократима?! Манифестована русофобија постаје лиценца и акредитив Уније у транзиционим новоевропским земљама.

Уза све, у српском случају се рачуна на „легендарну“ заборавност и опростивост. Упркос томе књижевник Милован Данојлић ипак није пропустио да подсети: „Не заборавимо да је наше интегрисање у Европу почело дивљачким бомбардовањем Србије, чему је претходила вишегодишња пропагандна кампања, уз блаћење наше прошлости, фалсификовање историје, уз порицање наших заслуга и жртава датих у одбрани европске цивилизације. Оних 18 држава, које су у марту 1999. сручиле товари бомби на Србију не можемо сматрати за добронамерне пријатеље, ако смо сачували здраво разума у глави.“³⁾

Упркос цитираним речима писца Данојлића, латентни или актуални противник (још отвореније и жешће речено: бомбардерски и ракетни непријатељ), временом се преобликовао у савезника и пријатеља, што обавезује на измену спољнополитичких ставова и нову врсту понашања у геополитичком окружењу. Тако је

3) Данојлић Милован, „У загрљају са непријатељем“, недељник *Печат*, стр. 50, бр. 29, 12. септембар 2008, интервју, разговарао Горан Козић.

промовисана загонетна и апсурдна формула *савезничких противника*, или *противничких савезника*, свеједно.

2. КОНФЛИКТНИ ЕВРОФУНДАМЕНТАЛИЗАМ

Европа Уније у процесу територијалног ширења стиче нове пријатеље и савезнике. ЕУ наликује друштву пријатељских народа који су некоћ и негда били у споровима и свађи. Судаћи по амбицијама Уније, њен крајњи циљ је превладавање традиционалних унутарконтиненталних противништава и непријатељстава. То је „нова традиција“ ЕУ која се суочава са начелним тешкоћама.

Тежа Европске уније да се прошири до крајњих граница европског континента је фундаментална. План проширења ЕУ је интегристички. У подлози континенталног интегризма у извођењу ЕУ је стратегија хомогенизовања и асимилације свега што је различито и противно.

Као у свим замислима сличне врсте, планери се суочавају са тешкоћама и препрекама. Највеће препреке су на најзначајнијим правцима и просторима планиране интеграције. Неке од тих препрека су принципијелно несавладиве, чиме интеграциона и интегристичка источна политика Европске уније добијају утопијски карактер.

Русија, међутим, није утопијски него реалан феномен. Утопијски, тачније речено утопичан је однос дела Европе који је обликован у Унију, према Русији. У Русији нема обрнутог „европског сна“, ниједан Рус у сибирским тајгама или у Владивостоку, на пример, не сања да постане члан ЕУ. За њега је ЕУ веома удаљени феномен, иза хоризонта могућег сагледавања. Отуда је садашња Русија је мера савременог евроунионистичког утопизма.

У Бриселу, по свему судаћи, не мисле тако. Еврократе користе другу геополитичку оптику, њихов видокруг је краћи, а сагледавања ужа. При свему, руска источност квалификована је као евроазијска а да префикс *евро* тек овлашно дотиче европски карактер руског народа и државе.

Прокламована идеолошка и геополитичка дихотомија је исувише јасна: Русија је у континенталном смислу претежно азијска земља, док је једини веродостојни представник европске једнине и јединства проширена Западна Европа, артикулисана као Европска унија.

3. МАЛА УНИЈА У ВЕЛИКОЈ ЕВРОПИ

Велика Европа није само географска стварност него и план и концепт – тлоцрт јединствене организације континента. Унија у овом часу обухвата двадесет седам земаља, али би хтела да их има још више, ако не и све у свом саставу. Тренутно је проглашен предак, можда и дужи застој у пријему, што не значи да се у неком догледнијем времену у ЕУ неће укључити још по нека, пре свих западнобалканска земља.

Тек када у Унију Европе уђу све земље изван простора прокламоване руске зоне утицаја моћи ће да се каже како се Европска унија комплетира на оном европском простору на коме је то могла да учини на добровољан, што значи бесконфликтан начин. Да ли ће ширењу ЕУ тиме доћи крај, да би се Унија у наредном времену посветила унутрашњим питањима, а на плану спољне политике односима према другим глобалним чиниоцима?

Чак иако се догоди да се Европска унија употпуни до свог изванруског максимума њена тадашња силуета још увек неће означити Велику Европу. За Велику Европу Европи Уније недостајаће руски део европског тла.

Са вољног и пожељног становишта Европска унија, дакле, обухвата фундаментално и интегративно Европу у целини, без обзира на то што су, као што је речено, већи део Европе на Истоку: Русија, Белорусија, Украјина, Молдавија. Дискриминацијом више од пола простора Европе изван Уније, као не-Европе, тежња за европским јединством се изопачава у *европски интегрizam и фундаментализам*.

У подлози фундаменталистичке и интегритичке идеологије Велике Европе је физичка реалност Старог континента, и постимперијална тежња да се на једном континенту направи само једна *надржава*, а да она не буде класична Империја него нешто консензуално и асоцијативно, у постмодерном руху другачије, можда до сада невиђено.⁴⁾

4) О томе Хард и Негри пишу: „Империја се није родила по сопственој вољи, она је настала зазивањем и конституисана је на основу њене способности да решава конфликте. Империја је формирана и њена интервенција постаје правно легитимна само када је она већ укључена у ланац међународних консензуса који имају за циљ решавање постојећих конфликта. (...) експанзија Империје је укорењена у унутрашњој путањи конфликта које она треба да реши. Први задатак Империје је, дакле, да увећа област консензуса који подржавају њену власт.“ Хард Мајкл, Негри Антонио, *Империја*, глава „Модел империјалног ауторитета“, стр. 29-30, Игам, Београд, 2005.

Да би се такав наум остварио потребно је отклонити и превладати ривалске идеје, концепте, реалне политичке творевине и геополитичка стања. Отуда се евроунионистички фундаментализам и интегрizam испољавају кроз тоталне просторне претензије. А такве тоталне и тотализујуће претензије велике и што веће *европске територије*, при постојању очигледних унутрашњих и спољашњих разлика и супротности, не садрже само латентни него и манифестни конфликтни потенцијал. Тотализовање Европе на само једном делу њеног простора узрокује суштинске мањкавости које се могу заклонити само усиљеним механизмима тзв. ширења.

4. ПОСТИМПЕРИЈА ЕВРОПСКИХ ПОЛИСА?

У Европи има много нација-држава, држава-нација, полиса и метрополиса. У Европи се гради Унија као наддржава, али још увек и националне државе.

Френсис Фукујама се пита да ли Европљани знају више о квадратури државног круга од Американаца? „У сваком случају, уметност грађења државе биће кључна компонента националне моћи, битна колико и способност да се разврста и примени традиционална војна сила у циљу одржавања светског поретка.“⁵⁾ Иако настоји да сумира националне државе Европска унија још увек није успела да их поништи.

Један град је битан у Европи Уније. То је Брисел. У Бриселу се кува и зачињава европска каша. Оно што се смишља и говори у Бриселу постаје директива државама чланицама. Иако бриселски чиновници - еврократи и еврократори – не изучавају грчку филозофију и римско право, политичко искуство грчких полиса и империјално искуство старог Рима, несвесно утичу на формирање њихових ставова. Док наслеђе грчког демократског партикуларизма подстиче савремени еврорегионализам и локализам, дотле се римски империјум – *Imperium Romanum* -тиче идеје Европске уније као наддржавне целине.

Европска унија, хтела не хтела, не само да има незаборавне узоре из прошлости, него је и наследница извесних регулативних начела властитог устројства.

Грчка Европа је на почетку свога ширења насељавала подручја других народа, чак и изван континента. Иако је недостајала

5) Фукујама Френсис, Грађење државе. *Управљање и светски поредак у двадесетпрвом веку*, глава „Мање али јаче“, стр. 134-135, „Филип Вишњић“, Београд, 2007.

пуна свест о величини континента, Грчка је, заправо, политички осмислила колонизацију. Прва колонизација Европе је било њено поступно географско откривање. Потом је Европа постајала колонијална сила, радознала откриватељка света, да би у прошлом веку изгубила све колоније и постала *постколонија Америке*.

Француски етнолог Жан Кизније разликује три типа модерне европске колонизације: 1) романску (неуспелу); 2) германску (полууспешну и успешну), и; 3) словенску (продужену). За ову последњу Кизније заправо мисли да је једина успела да преживи, јер су Европљани Запада у двадесетом веку, процесом деколонизације, престали да буду колонизатори. „У тим земљама православног хришћанства и византијске традиције“, вели Кизније, „где је формирана култура ових Словена, није се променио лик колонизатора, нити њему супротан лик колонизираниог, сем у револуционарном периоду.“⁶⁾

У овом часу постимеперијална Европа Уније, у новом такту историје, поново има посла са колонизацијом, колонијама и колонизованима.

Ширење Европске уније на Исток не одвија се без муке и отпора, како оних земаља које би добровољним проширењем требало да уђу у њен геополитички састав, тако и оне земље која представља последњу препреку или крајњи домет евроунионистичког проширења. Не „мешкоље“ се само земље предкандидати и кандидати за чланство у ЕУ, него се „мргоди“ и „рогуши“ и она земља која разграничава европски Запад од Истока Европе – Русија.⁷⁾

5. АУТОКОЛОНИЗОВАЊЕ ЕВРОПЕ

Нелогична претпоставка да се Европа нетактично шири изнутра - у Европи и на Европу - као да не изазива неопходну пажњу. А, заправо се ради о својеврсном аутоколонизовању на балтичком, средњеевропском и балканском простору. Европа, која је у прошлом веку изгубила све своје империје и империјалне колоније, у новом миленијуму и постмодерном раздобљу окренула се себи. Постимперијална надградња европске супердржаве и стварање пр-

6) Кизније Жан, *Етнологија Европе*, глава „Европљани као колонизатори: обрасци стари, царства нова“, стр. 100, XX век, Београд, 1996.

7) Разматрајући ширење ЕУ на „земље у руском суседству“ Ерхард Бусек ипак признаје да је и Русија с ове стране Урала Европа, али свакако друкчија од аутентичне Европе Уније. Видети: Бусек Ерхард, *Отворена капија ка истоку*: Велика шанса за Европу, глава „Русија је велика, а Европска унија је далеко“, стр. 111-121, Клио, Београд, 2007.

вих подручја у Европи под непосредном управом Брисела, представљају еволутивну надокнаду изгубљених изваневропских колонијалних територија.

Аутоколонизовање Европе се врши на два начина:

- 1) процедурама кандидатуре и учлањивања земаља са постхладноратовског ексисточног међупростора у Европску унију, и;
- 2) успостављањем првих унутаревропских колонија, тј. протектората на тзв. постконфликтним подручјима некадашње федералне Југославије (Босна и Херцеговина и Србија у покрајини Косово и Метохија).⁸⁾

Одатле се са лакоћом може приметити, да Европска унија није само у досадашњој историји „највећи мировни концепт“, него и конфликтна машинерија. У прилог томе сведоче многи примери: ратнохушкачко уплитање земаља Европске уније у југословенску кризу 1991-1995; агресија на Југославију 1999; ампутација Косова од Србије 1999/2008; слање европских трупа на КиМ на основу плана Еулекс који није одобрен од Савета безбедности УН; учешће трупа европских земаља у америчким азијским ратовима; својеремено евроунионистичко мешање (интервенционизам) у раздобљу разлагања СССР-а, итд.

6. ЈЕДНА ИЛИ ВИШЕ УНИЈА У ЕВРОПИ

Европа Уније требало би да се помири са тим да више не може да важи правило: „Једна Европа - или ниједна Европа!“ Мирење са стварношћу европског плурала може се извести само кроз тачно сазнање властитог положаја и величине. Интеграциона жеља Уније требало би да се димензионира у складу са реалним геополитичким могућностима. Требало би, јакако, али да ли ће, просудиће историја будућности.

Насупрот геополитичком апсолутизму европског јединства, који Европу селективно и искључиво саморазумева као језгро Запада, једини Запад, или Европску унију у „природном ширењу“ на ничије земље које су у сфери њених интереса (и тиме, ваљда „њене“?), стоји сасвим супротно становиште.

8) О томе: Гентилини Фернандо, Недокучиви Балкан. *Сентиментално путовање од Приштине до Брисела*, глава „Балкан виђен из угла Брисела“, поглавље „Европска унија у дилеми: проширење или протекторати“, стр. , Хиспериаеду, Београд, 2008.

Са друкчијег европског становишта се указује да, осим тако схваћене Европе, у најмању руку постоји још једна битно различита, такође европска могућност. Европа у целини, наиме, може да буде схваћена и као двопривална или амбивалентна:

- 1) Европа оптимално али тек делимично проширеног Запада или *Европска унија* и;
- 2) евроруска Источна Европа, можда *Евроруска Унија*.

Отуда је, следећи другу интерпретативну могућност, Европа у целини у најмању руку двосмислена и двострука. Геополитичке тежње и стања која су произведена у два европска дела стварно нису истоветна. Док евроруски део Европе, оличен у Руској Федерацији, не исказује амбиције ексклузивног европског представљања, дотле евроунионистички део показује тоталне претензије обухватања Европе у њеној географској и геополитичкој целини.

7. УНИЈА ЕВРОПЕИЗУЈЕ РУСИЈУ КОЈА ЕВРОПЕИЗУЈЕ АЗИЈУ

Једноставније речено, док евроазијска Русија не жели нити може да буде Европа у целини, дотле Европска унија, иако жели а не може, ипак не одустаје од апсолутистичког пројекта континенталне интеграције. ЕУ помало наликује владару просвећеном апсолутисти који натура своје замисли другом делу континента који је, очигледно, нерад да те замисли усвоји и спроведе.

Углавном се превиђа да је трансконтинентална Русија, заправо, евроинтегратор и европизатор великог дела Азије, али на сопствени начин који искључује презентни евроунионизам. Русија, наиме, интегрише своју, ма колико била голема, већ усвојену Азију, у евроазијску Русију која се тиче свега оног што је битно у савременом свету: Европу изван Русије, Кину, Индију, Јапан и Америку. Европа Запада је изван планетарног искуства предоченог типа, јер су њене границе заплуснуте морима, а копнене источне амбиције препречене европском Русијом.

Како Европа Уније уопште може да европеизује Русију која истовремено европеизује највећи део Азије? Остаје, међутим, нејасно како се у Европи Европске уније схвата европска једнина, јединственост и целина? Да ли је то *доруска Европа* која подразумева одсецање и потискивање Русије иза Урала у Азију? Или је то Европа Уније која обухвата само европски део Русије до Урала,

али не и њене азијске просторе? Или је то Европа Уније која се свесно зауставља на западним граница редефинисане руске интересне сфере? Или је то Европа Уније која у „процесу незаустављивог ширења“ још увек не зна шта хоће, а зна да нешто хоће, и да нешто суштински важно мора да уради?

8. УНИЈА КАО ЕВРОПА АТИНЕ ИЛИ СПАРТЕ

Апсолутизам је с оне стране демократије која је дубоко релативизујућа и релативна појава. Релативизујућа реалност демократије успостављена је на самом почетку у Старој Грчкој.

Образац начина политичког живота је одавно заснован, разделница такође: демократска Атина против ауторитарне Спарте. И свака са својим „гроздом моћи“, савезом малих и великих политеа, а када наступи спољашња опасност можда и у великом грчком (европском) савезу. Ипак, само на јави безнадежног партикуларизма и сновиђењу потпуног грчког јединства. Атински и спартански правац европске кретње преплитали су се и сукобљавали у двомилијумској историји Старог континента.

Савремена Европа Уније, и да хоће, не може без призивања грчког културног и политичког искуства. Европа у античком поимању културе и цивилизације и грчка демократија, утемељујућа су начела савремене Европе.⁹⁾ Грчки призив је, дакле, неизоставан у две битне појаве и појма: Европе и демократије, идеалтипски изречено – *Европе као демократије*.

Европа Уније се, наиме, тумачи као први у потпуности демократизовани континент, заправо демократски неисточни део континента. Демократија је тотализујући и регулативни политички принцип Европске уније. Чак је и ширење Уније схваћено као ширење демократије.

Велика Европска унија - постмодерни идеал Паневропе – успоставља се на троструком демократском основу:

- 1) примарних демократија у свакој држави чланици понаособ;
- 2) демократског устројства средишних институција Уније Европе, као демократског збира или сабора држава чланица;

9) О мукотрпности развоја демократије у Европи од античких времена старе Грчке до савременог постхладноратовског раздобља, у целини сведочи књига Лучана Канфоре, *Демократија. Историја једне идеологије*, нарочито глава „Чин рађања: демократија у старој Грчкој“, стр. 35-54, Цлио, Београд, 2008.

3) демократског наступа Европске уније према државама изван Уније и државама са других континента.

У европској идеологији, Паневропи је заобразна пандемократија. У европској реалности је, донекле другачије.

9. КО ЈЕ ДЕМОКРАТИЧНИЈИ: ЗАПАД ИЛИ ИСТОК ЕВРОПЕ?

Отуда у европолошком дискурсу није згорег, у сваком појединачно испитиваном случају, имати у виду несавладану и несавладиву двојност европске идеје. Она се не дотиче само њене „телесне протезности“ у физичкој географији, него и мислене и социјалне супстанце: разлика између ауторитаризма и тоталитаризма с једне стране, и демократије с друге стране.

Ако је Европа у организационој својини Европске уније демократски пројекат, може ли се рећи да Европа Руске Федерације није? Трансформацијом Русије је почетна дистинкција демократског Запада и ауторитарног и тоталитарног Истока Европе увелико превазиђена, али, по свему судећи, није заустављено кретање по инерцији хладноратовског и антисовјетског, тј. антируског жаргона.

Иако је заступљен, такав хостилистички дискурс све се више одваја од политичке и геополитичке стварности, циљајући мете имагинарног тоталитаризма на Истоку. Европа Уније, подстицана својим прекоокеанским партнером, као да није спремна да се суочи са снажењем економије и демократије на Истоку Европе, у Русији.

Неспремност Европске уније да развије ново источно партнерство исходи из таквих геополитичких схватања у којима се властити територијални и ресурсни интереси надређују вредностима партнерства у демократији. Штавише, са такве геополитичке тачке гледишта Русија се дефинише као ауторитарна земља начелно неспособна за демократију. Уколико се, при таквим становиштима, мерило демократије укорееује у појам аутентичне Европе, наводно недемократска Русија није и не може бити европска земља. Ипак, и поред идеолошке и доктринарне магме, Русија јесте европска земља и то, на ужас еврофоричара, европска земља на већем делу европског копа.

10. ЕВРОПЕИЗАЦИЈА, АМЕРИКАНИЗАЦИЈА, РУСИФИКАЦИЈА

Европа је некадашњим колонијалним освајањима цивилизовала и европеизовала свет, да би се данас задовољила далеко мањим задатком, унутрашњим европеизовањем Старог континента.

Новија историја је дала предности Америци која је читав свет подвргла американизацији. Европа се угледа на Америку која је у проблемима око властитог идентитета. Америка се, наиме, суочава са тешкоћама американизовања властитих грађана. Европа Уније нема проблем идентитета те врсте, јер се њен интеграциони циљ испољава на друкчији начин. Европеизовање још увек не значи национално и културно хомогенизовање које карактерише американизацију

Да у том погледу ствари у Америци не стоје најбоље указао је Семјуел Хантингтон који је уочио три битне алтернативе американизацији:

- 1) *сегментарну* - која не значи асимилацију у главну него у неко од субнационалних и маргиналних сегмената америчког друштва;
- 2) *неасимилациону* – која означава перпетуирање културних модела који су имигранти донели у Америку;
- 3) *двојну* – која значи одржавање двојног подаништва, двојне националности и двојних држављанстава/грађанства у трансационалним културним заједницама.¹⁰⁾

Као што Европска унија, у условима американизације и евроглобализације, никада неће попримити словенски, руски или евроазијски карактер, тако исто је тешко замисливо да ће Русија, Руска Федерација или Заједница Независних Држава постати део Европске уније и „европеизовати“ се по изванруским, заправо вестернистичким мерилима *дерусификовања*.¹¹⁾

10) Хантингтон Семјуел, *Амерички идентитет. Проблем дезинтеграције Америке*, глава „Алтернативе американизацији“, стр. 238, ЦИД, Подгорица, 2008.

11) Кнежевић Милош, *Моћ Запада, Нова стара Европа*, прва књига, глава „Слобода од Русије“, поглавље „Десовјетизација и дерусификација“, стр. 220-221, Мали Немо, Панчево, 2005.

11. БЕЗИЗГЛЕДНОСТ ЕВРОПСКОГ АПСОЛУТИЗМА

Оно што највероватније може да се деси у догледној будућности јесте постепено уобличење другог (изванзападног) дела Европе у неку врсту другачије Уније источне Европе. Током процеса који је неосетно већ отпочео, и до времена његове веће развојности, потребно је имати у виду поменуту разлику између географског и геополитичког поимања Европе.

Та разлика је, у историјском смислу, аксиоматска јер упућује на конститутивну, заправо онтогенетску двојност Европе као једног континента у две геополитичке артикулације: Руске Уније на Истоку и Европске уније на Западу.

Ако је предочени аксиом утемељен на непорецивој разлици између географски равнодушне индикативности континенталне Европе и емотивне, тотализујуће прескриптивности Европске уније, шта следи из предоченог геополитичког аксиома? Да ли неизбежно следи идеолошка аподиктичност европске једнине и јединства у искључивом облику Европске уније? Или, предочено подсећање на генеричку и конститутивну европску двојност рађа озбиљне дилеме о консеквенцама натурања политичког и војног јединства различитим деловима Европе?

Дати поуздан одговор који би садржао тачну прогнозу средњорочне и дугорочне европске будућности, свакако, није лако. На овом месту упутно је цитирати Слободана Деспота који сматра да би српски приступ Европи морао да почива на три незаобилазне чињенице: „1) да ова генерација у Европу неће ући; 2) да док таква генерација не стаса, та и таква Европа вероватно неће постојати; 3) да Европа није државна заједница, већ историја и цивилизација којој ми пуноправно припадамо, па допадало се то Холанђанима или не.“¹²⁾

Ипак, са сигурношћу може да се претпостави да се Европска унија неће, бар не у догледно време, поцепати и распасти.¹³⁾ У данима који долазе ЕУ ће остати једини репрезент идеја проширеног европског Запада. Али, такође може да се претпостави да ће Русија

12) Деспот Слободан, „Страх од Запада“, интервју, месечник *Геополитика*, стр. 14, бр. 28, 25. септембар 2008.

13) Велики српски и југословенски глумац Стево Жигон је у једном медијском наврату изрекао антологијску мисао: „Србија ће једног дана можда и ући у Европску унију, али тада Европске уније више неће бити!“ Наведена предсказујућа формула заслужује да буде названа *Жигоновим поучком*.

да остане на чврстим позицијама представника и заштитника идеје Источне Европе, како у њеном европском делу, тако и на „предњим“ просторима своје интересне сфере.

12. ПОЛИТИЧКА СУМЊА У ГЕОГРАФИЈУ

Да ли су географске датости Европе изван сваке сумње? На основу предоченог, могло би се рећи да аксиом који упућује на неподударање географског и геополитичког ствара плодно тло за разматрање алтернатива ономе што се прононсира као безалтернативно. Да ли је, уосталом, Европска унија једина и беспоговорна „алтернатива без алтернативе“? Разложна европолошка силогистика указује да није.

Географску несумњивост нагриза политичка сумња. Политика сумња у географију. Оно што је миленијумима белодано у простору, оповргава се хировима месеци и година. Јер, где је ко у Европи, уопште није свеједно, нарочито када се европско припадање условљава положајем, а положај повратно зависи од „придружености“ и чланства у ЕУ.

Неисторична политика редефинише историјску географију. Новом политиком се одређује место и положај сваке земље на Старом континенту. Државе није лако померити из својих лежишта. Државе нису „покретна добра“ која се могу произвољно премештати. Није добро државе лишавати својих територијалних тежишта. Државе теже територијалном устаљењу у памтљивим обрисима својих граница.

И када се помисли да је положај неке државе устаљен, тј. непроменљив, у ковитлацима историје уследи ново одређење њеног места. Земља се измешта изван појма и појаве Европе, на неки периферни и аутистични положај. Изопштавање је (дез)интеграциона пракса Европске уније преузета из ранијих времена. Бити аутсајдер у савременој Европи не само да је непријатно, него је у много чему и опасно.

У међувремену, Европска унија се понаша као власник континента чак и на предкандидатској периферији. Као „велики вратар“ она одређује ко, како, када и колико може да уђе у њено унутрашње двориште.

13. СРБИЈА У ЕВРОПИ ИЗВАН ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Ако се зна где је место Балкана у Европи, зар се онда не зна где је Србија? Као да се не зна да је на европском југоистоку, на Балканском полуострву, на Балкану, на „Западном Балкану“.¹⁴⁾ Или, као да се зна, мада недовољно и не баш сасвим тачно.

Шта је са Србијом у овој дилеми? Препознају ли Срби уопште дилему две Европе, или мисле да се све што је повезано са европским стварима тиче само Европске уније, јер изван ње, у ствари, нема никакве друге Европе? Па, ко није приступио и скрасио се у Унији Европе, уопште није у Европи, и ако Србија није у Унији, није, дакле ни у Европи.

Да ли је овај низ, на изглед логичних, проевропских премиса дискриминаторног силогизма припадности Европи искључиво у облику њене Уније, тачан и истинит? Или, пак пружа озбиљне разлоге за сумњу и европесимизам!

Промислимо, на час, приказану дилему нешто другачије. Пођимо од предоченог аксиома: Србија је у Европи на сваки начин и у свако виду. Србија није Европи *утопија* или *ухронија*, нити је Европа непостојеће место Србије. Србија је на Старом континенту, у Европи, али није у Европској унији. Прецизније изречно: Србија (још?) није у оном делу Европе који се историјски и геополитички обликовао као Европа Европске уније.

Тиме што је на европском југоистоку Србија је стара припадница континенталне Европе, на простору који још увек није припао младој Европској унији. Балканско полуострво није затурени простор Европе него, како је са сетом речено, њено родно место. Уколико је Балкан не-Европа или против-Европа, онда Европа нема своје место рођења; онда је израсла Европа изгубила своју крштеницу. Србија је, дакле, у Европи - Европа је у Србији, што значи да је Србија еминентно европска земља.¹⁵⁾

14) Петровић Зоран Пироћанац, *Мали појмовник геополитике*, одредница „Србија и ‘Западни Балкан’“, стр. 414-418, Институт за политичке студије – Центар за геополитичке студије „Југоисток“, Београд, 2004.

15) Иако огромна већина домаћих европолога сматра да је Србија неспорно европска земља, ипак има и ретких изузетака. Филозоф Мирослав Ивановић, на пример, сматра да Србија не припада Европи. Полазећи од поставки филозофије историје руског мислиоца Данилевског и његовог сагледавања културно-историјских типова, Ивановић је уверен да је идентитет Европе пре свега и изнад свега оличен у романо-германском културном типу, док је Србија изван таквог европског поимања, јер припада византиј-

14. ИМАНЕНТНО ЕВРОПСКО СВОЈСТВО СРБИЈЕ

Србија је у Европи! Мора се поћи од тога да је Србија већ у Европи! И, како један од изборних слогана упућује, да је Европа већ у Србији! Али то двоструко „већ“ не значи да је Србија „тек“ стигла у Европу, где иначе није била, или да је Европа „тек“ сада стигла у Србију где је, такође, поодавно. То заправо значи нешто сасвим друго и много битније: да је Србија у Европи и Европа у Србији, одавно и прадавно.

Може ли се тако шта уопште превидети, или је у питању елементарна забуна око субјекта и објекта европског придруживања и припадања. Зашто се, онда, тако често и упорно настоји на „уласку Србије у Европу“, на „путу Србије у Европу“ и њеном „придруживању Европи“?

Европско одређење Србије упућује на двоструки однос према Европи, који нипошто не би смео да се занемари:

1) као стара европска земља Србија садржи и испољава несумњиво европска својства;¹⁶⁾

2) као европска земља изван Европске уније Србија очигледно, формално и институционално поготову, не садржи и не испољава својства чланице те организације. Ништа једноставније и тачније!

Уз то, Србија себе никада није доживљавала изваневропски, као азијску или афричку, него као непорециво европску земљу. Осећај Европе у Србији је дубоко прожети унутрашњи осећај припадања. Интрисична својства европског осећаја код Срба имају конститутивни значај. Интрисичност и конститутивност европског у Срба, обликовани су у националном и државном идентитету Србије.¹⁷⁾

ско-словенском типу. Ивановић Мирослав, „Ми нисмо Европа, стр. 212, *Србија и Европа*, зборник, приредио Милош Кнежевић, ДКСГ, Београд, 1996.

- 16) Слободан Деспот вели: „Ми јесмо Европљани, нисмо Азија, нисмо ни неки прирепак Русије. Уколико је та Унија судбина континента, имамо жељу да је поделимо са свима. Са друге стране, нисам чуо никакву ваљану алтернативу код оних који том путу кажу ‘не’. Онај који се данас томе одупире, мора да има ‘план Б’.“ Деспот Слободан, „Страх од Запада“, интервју, месечник *Геополитика*, стр. 14, бр. 28, 25. септембар 2008.
- 17) О примордијалним схватањима националног идентитета у Срба, на основу: лозе, осећаја, вере, рођења на одређеној територији, језика и писма, пише Јасна Милошевић Ђорђевић у књизи: *Човек о нацији*. Схватање националног идентитета у Србији, глава „Схватање нације“, стр. 93-100, Институт за политичке студије, Београд, 2008. Видети, такође: Цветковић Н. Владимир, „Самопоимање и политичко пројектовање. Европски и национални идентитети - српска перспектива“, стр. 67-81, зборник *Србија и Европа*, ДКСГ, 1996; на истом месту, Труља Јовица, „Антиномије европског и југословенског идентитета“, стр. 101-113.

Потискивање Србије у не-Европу и против-Европу, због њених спорова са органима и функционерима Европе Европске уније, је Сизифов посао гурања претешког камена на погрешно интеграционо брдо. Европа није толико далеко да би јој се тек крајњим напорима у дугом путовању приближили; она је већ овде, ту где смо и у чему смо.

Тиме што нека земља није у Унији Европе не значи да је потонула у европску осаму. Тиме што је нека земља у Европи, а није у Унији која носи то име, не значи да је та земља изолована и аутистична. Једна земља и један народ може бити неизоловано и неаутистично изван Уније, а у Европи на основу европске слободе и права избора.¹⁸⁾

Јер, као што се полажу права на кандидатуру за чланство; као што постоје права која проистичу из чланства у Европској унији; као што постоји право да се напусти чланство ЕУ; тако исто постоји право да се у одређеном стицају околности, не буде члан Европске уније. Па није, ваљда, чланство у Европској унији принудна обавеза европских земаља, под осветничком претњом аутизовања и изолације?!

Milos Knezevic

Institute for Political Studies, Belgrade

UNPROMISING FUTURE OF EUROPEAN ABSOLUTISM

- An immanent European trait of Serbia –

Summary

In this text author wrote on geo-political position of Serbia in the context of absolutism of European unity, taking into account relations of Serbia with Western and Eastern European states throughout history.

Key Words: Europe, European Union, Euro-West, Euro-East, Euro-fundamentalism, self-colonization, European identity

18) Кнежевић Милош, *Моћ Запада, Нова стара Европа*, прва књига, поглавље „Континент слободе“, стр. 249-251, Мали Немо, Панчево, 2005.

УДК:
355.01(4-672 EU)
Примљено:
13. октобар 2008.
Прихваћено:
23. новембар 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1119-1138.

Миле Ракић

Институт за политичке студије Београд

НЕКИ ОД ПРЕДУСЛОВА БЕЗБЕДНОСНОГ ИНТЕГРИСАЊА У ЕВРОПСКУ УНИЈУ

Сажетак

Међузависност у глобалним међународним односима се испољава у свим областима на више нивоа и у различитим областима односа, као њиховим подсистемима и елементима. Ова међузависност и утицање на међународне односе је остварива из више разлога, а један од њих представља објективна потреба и сам развој демократије у државама и у међудржавним односима. Развој демократије и уопште демократске промене које настају, између осталог, имају знатан утицај и на унутрашњу и на спољњу безбедност држава. Уз чињеницу да је развој демократије и европска интеграција код нас неспорна потреба и жеља (опредељење) лако се да уочити да када је реч о безбедности, посматране у најширем значењу тог појма, последице тог утицаја најчешће се манифестују са различитим интензитетом, обимом обухваћености и потребом редизајнирања егзистирајућег система безбедности државе. Због тога изградња, односно опредељеност за развој демократије захтева претходно сагледавање постојеће, а потом и будуће пројекције безбедности и изналажење компромиса те сагледавање могућих последица насталих тим утицајима на већ достигнути ниво и изграђеност система безбедности државе.

Кључне речи: демократија, безбедност, интеграција, Европска унија

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Развој безбедности сваке државе, па тако и наше, има традиционалан карактер јер се пре свега, бар до сада, ослањао на сопственим искуствима развоја државе и остваривања њене унутрашње и спољне безбедности. Међутим, чињеница је да демократија код нас није никада, објективно говорећи, била толико развијена да би могла постати парадигма за садашња настојања изградње демократских односа и институција. Ово се нарочито може закључити када се говори са аспекта развоја односа безбедност државе – грађани, или нпр. цивилно-војних односа. Због тога се намеће питање - који концепт и методологију изградње безбедности у новим демократским условима развоја земље треба применити. Ово у извесном смислу представља суштински проблем изградње безбедности и њеног интегрисања у Европу. Дакле, који теоријски и прагматични ослонац треба применити у даљем развоју безбедности наше земље, а који уједно уважава тј. има ослонац у досадашњој историји и традицији изградње нашег система безбедности.. Избор је у том смислу несумњиво потребно пажљиво одредити. Објективно, за сада је најреалније ослонити се на искуства држава са високо развијеним демократским односима и институцијама и у којима се безбедност остварује и развија у најчистијем облику, али и у којима је наука остварила и остварује свој највећи утицај. У том смислу могуће је ослонити се и на модел организовања интегрисаног система безбедности Европске Уније као и националне системе безбедности земаља чланица Европске уније. У суштини усмеравање српске политике и привреде од стране актуелне власти представља остварење већ трасираног пута, односно континуитет промишљања и тежњи за будући развој Србије. Међутим, ово опредељење и ослањање на изградњу и функционисање система безбедности у другим земљама никако се не сме претворити у пуко копирање истих јер сасвим сигурно би, у први мах се то да закључити, било далеко више штетних него позитивних последица. Уосталом и након оснивања Европске уније све земље су задржале сопствени концепт изградње система националне безбедности уз мање модификовање и редизајнирање. Дакле ниједна земља се није у потпуности одрекла сопствених специфичности изградње система безбедности у новим интегрисаним условима.

ИНТЕГРАЦИЈА У ЕУ И НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ

Многе чињенице у новије време указују да је модел организовања и функционисања „западне безбедности“ доминирајући и објективно лако прихватљив (примењив) на сопственом тлу не само у нашој земљи већ у многим земљама широм света, што пракса несумњиво и потврђује. Ово из више разлога међу којима је свакако најважнији да је ток њиховог историјског развоја био сличан развоју наше земље. Међутим, чини се и поред очигледне решености нашег актуелног и демократски изабраног државног руководства да наша земља постане чланица Европске уније, са аспекта безбедности Србија се не би смела једноставно „утопити“ у Европску унију. Сасвим је сигурно да зато постоје објективни разлози међу којима су најзначајнији што и поред опредељености за развојем демократије и угледа на развијеност демократских односа у земљама чланицама Европске уније немамо јасно одређене сопствене (полазне) националне интересе, циљеве итд. па отуда ни јасну будућу пројекцију нашег система безбедности у евентуалним новим условима, односно као будућој чланици Европске уније. Нема сумње да (не)постојање ових стратешких докумената у периоду транзиције у извесној мери може допринети и губљењу сопственог идентитета. Осим тога чини се императивном потребом изнаћи решење и дати одговор по питању настанка дисконтинуитета, односно поларизације становништва у Србији које је опредељено ка интеграцији у Европску унију, Партнерство за мир, али не и у НАТО на пример, а што такође представља политичко опредељење и континуитет актуелне политичке власти у држави. Нарочито је индикативна жеља да се по питању уласка Србије у НАТО становништво изјасни референдумом, под условом да му се омогући простор за информисање о томе шта је НАТО, шта значи улазак у тај војни пакт, колико то кошта, чему служи, до чега доводи.¹⁾ Јасно се да уочити да су готово све чланице Европске уније и поред оствареног чланства, односно европске интегрисаности ослонац свога развоја и те интеграције континуирано налазиле у сопственој традицији па и када је реч о безбедносним интеграцијама. Дакле, остале су верне својој традицији, а учлањење су доживеле као континуитет свога даљег развоја

1) Чини се да „супротстављена“ гледишта између актуелне власти и међународне заједнице данас најчешће произилазе из суштинског неслагања о томе шта је Космет. За западне силе и још тридесетак чланица УН оно је „нова независна држава“, али за више од четири петине од укупно 192 чланице, оно је покрајина Србије под међународном управом, с мандатом Савета безбедности.

уз релативно минимално модификовање или редизајнирање и редефинисање националног система безбедности. Отуда се примарним значајем може одредити и истаћи чињеница да без претходног јасног дефинисања сопствених циљева, приоритета итд. постоји реална могућност да Србија дође у ситуацију простог копирања иностраних решења што би у крајњем случају имало несагледиве последице по нашу земљу.

У том смислу неопходно би било да Европска унија и Србији, као и другим земљама понуди (омогући) европску интеграцију под истим, рекло би се, демократским условима без посебног (новог) и објективно несхватљивог условљавања, у извесном смислу и уцењивања Србије на том путу.

Неспорно је да би реална перспектива учлањења у Европску унију мотивисала на већи ангажман како нашег друштва тако и саму Европску унију па и ширу међународну заједницу чиме би многи проблеми, а нарочито из области безбедности требало брже решавати.

Међутим, сасвим је сигурно да поједностављено приступање (пристанак на испуњавање апсолутно свих постављених услова), односно утапање у Европску унију не би прикрило, а нарочито не и отклонило све супротности и контроверзе које данас објективно егзистирају у Србији и које се у овом случају и пре свега односе на питање политике унутрашње и спољне безбедности. Чињеница је да би то „утапање“, под тренутним условима у нашој земљи, представљало велику, а по много чему и веома опасну илузију. У том смислу примарни задатак српске елите управо би био да становништву јасно предочи куда нас води и шта нас тамо чека? У осталом њен задатак је да каже тачну цену коју Србија мора да плати како би остварила свој сан о бољем животу који се према њиховим предвиђањима мора догодити у Европској унији.

Питање безбедности, и не само безбедности Србије представља централно питање стабилности Балкана и једно од главних питања стабилности Европе. Ова чињеница захтева да се кључни проблеми и темељне дилеме Србије не прикривају, већ реше пре њеног учлањења у Европску унију, како би унутар ЕУ, била способна дефинисати и остварити своје интересе и преузети обавезе и одговорности и како својим унутрашњим, пре свега, безбедносним проблемима (нпр. питање Косова и Метохије) не би додатно оптерећивала, већ видно бремениту унутрашњим проблемима Европ-

ску унију, која за своју сигурну будућност мора и сама решити све дужи списак насталих и акутних проблема.

Осим тога, чињеница је да Србија већ и сада (истина посредно) дели судбину Европске уније. Несумњиво је да Србија представља део Европе и процес европске интеграције се напосто не може зауставити на њеним границама. Дакле, Србија се у доброј мери сматра демократском државом спремном за придруживање Европској унији, односно реално посматрано има све позитивне предиспозиције за то чланство. Према томе, Србија се сматра државом која развојем демократских односа, избором демократске власти итд. испуњава услове за чланство међу демократски свет. Међутим, чињеница је да се тој истој демократској Србији од стране демократских земаља чланица Европске уније настоји прекројити граница признавањем независности насилног отцепљеног Косова и Метохије, па чак се и спречава настојање наше Владе да о томе добије мишљење Међународног суда итд.. Због тога се недвосмислено може закључити да се ради о директном мешању у унутрашње ствари наше суверене земље. Још чуднијим се чини истицање отворености (условљавања) времена и темпа укључивања Србије у Европску унију уз суштинско пренебрегавање проблема насилног отцепљења Космета, као и истицање да је Србија, објективно посматрано, драгоцену искуство - пример брзог развоја демократије, постојања мултикултурности и интеркултурности, али и да је Србија на провери начела којима је привржена Европској унији и њене способности управљања конфликтима који су у највећој мери управо иницирани и подстрекивани активностима неких земаља међу којима су и водеће чланице Европске уније.

У том контексту посебно је индикативан пример упућивања и охрабривања вођења наше спољне политике и уопште политике наших званичних државних представника, а нарочито она која доприносе имплементацији мира којима се наглашава да је Србија способна да преузме пуну одговорност за себе као и оних о скором ангажовању Србије у Европску унију. При томе се јасно да уочити да се и даље настоји остварити јак утицај „споља“ кроз директно утицање и ангажовање фактора који ће стварати позитивно окружење за пријем Србије у Европску Унију отклањајући све евентуалне препреке по специфичној методологији. Дакле ради се о захтевима ОУН, Већа Европе, Светске банке, НАТО-а, Међународног монетарног фонда, Партнерства за мир, Хашког трибунала итд.

У суштини ради се о настојању да се брзо реши проблем Косова и Метохије пребацивањем тежишта са овог проблема (сматрајући га ваљда завршеним) ка „убрзаној“ евроатлантској интеграцији. Ипак демократској и сувереној Србији и поред те интеграционе журбаности се и даље намеће остваривање још низ претходних услова. Свакако један од најважнијих услова полази од чињенице да Србија мора да се помири са настанком независног Косова и Метохије, чиме би се брзо избегао проблем небезбедних граница Србије. То је очигледно веома важно због стабилности остатка Србије и потребе јачања интеграцијског начина мишљења, као и због уставноправних, организацијских, политичких, економских и других механизма изградње и развоја модерне Србије.

Ови захтеви стављени пред Србију имају за циљ смиривање ситуације на Балкану, а нарочито се настоји избећи могуће „преливање“ криза на друге земље као нпр. у БиХ где одавно тиња намера демократског изласка Срба из БиХ па и Хрвата који то исто отцепљење желе кроз претходне покушаје успостављања трећег ентитета.

Због тога смиривање ситуације око насилно отцепљеног Косова, односно признање независности Косова од саме Србије може дати гаранцију за сопствену безбедност и исправност политичких и др. одлука које су пре свега апсолутно у супротности са демократским односима међу државама. Чињеница је да је до сада независно Косово и Метохију признало 21 земља чланица ЕУ. Такође је чињеница да су све чланице УН подржале иницијативу Републике Србије да Међународни суд правде да оцену о чину отцепљења Косова и Метохије.

У ствари, објективно се намеће питање може ли уопште Европска унија која се сматра творевином и оличењем демократије и равноправности држава прихватити улогу да се брине (да ли јој то препустити и у којој мери) о безбедности Србије на начин који је то до сада радила. Посебно је иритирајуће питање о потреби да ли уопште једна суверена и демократска земља треба дозволити да неко споља одлучује о њеној националној безбедности. Уз ово треба истаћи да је и сама Европска унија у великој мери потпала под утицај (постала је зависна) од САД које се директно мешају и одлучују о разним питањима односа у Европској унији у моменту када је на међународној сцени дефинитивно нестао униполаран свет и када објективно долази до све већег заостравања односа између

САД и Русије у условима када је безбедност, посматрано са економског аспекта у највећој мери зависна од природних богатстава и енергената чије се резерве налазе у Азији. Свакако је индикативно питање које се намеће пред око шест милиона грађана Србије да исти остваре утицај на парламент “супердржаве” од 300 милиона становника, колико броји ЕУ. При чему се не сме заборавити да постоји велики број грађана који се ионако жале на отуђеност политичара. . Овоме треба додати да се уласком у Европску унију ради о преносу суверености са националних држава на ЕУ и то у тако важним областима као што су економска политика, судство, полиција, образовање и још четрдесетак поља друштвеног живота. У тим областима, у ЕУ би се одлучивало квалификованом већином гласова, без права вета националних држава. Вето би био задржан само у главним сегментима спољне и одбрамбене политике, као и делимично на пољу социјалне сигурности, пореског система и културе.

Осим тога и поред развоја демократских односа у међународним односима још увек делују и уобичајене, историјски добро познате могућности угрожавања безбедности једне земље. Међутим, оне очигледно губе на тежини и озбиљности, док управо на сцену ступају и јачају «глобализоване» претње и ризици. Њима се државе морају супротставити колективно, а као главни инструмент супротстављања све већу улогу играју степен економског развоја, социјална и политичка стабилност, а не само војна моћ и могућност насилног сузбијања претње коју испољава једна од војно најмоћнијих држава, а којој се очигледно покорава и сама ЕУ.

(НЕ)ДЕМОКРАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

Полазећи од начела Хелсиншке повеље, која важи за све европске земље, може се лако уочити чињеница да је, када се ради о Србији и њеној безбедности, Европа напустила та иста начела, а нарочито она која се односе на непроменљивост граница силом као и оних која се односе на високу заштиту индивидуалних и колективних људских права, посебно мањинских. Недвосмислено се да уочити да је демократска Европа такође на примеру Србије, пристала да удовољи захтевима припадника једног народа, који су другачији по језику, писму, религији, култури...и који због тога не желе да живе заједно са припадницима других народа. При свему томе Европска унија има обавезу, али и подршку од стране САД да

спречи евентуални повратак на старо стање, а нарочито када је реч о границама Србије. Због ових недвосмислених чињеница могуће је поставити питање шта се у ствари дешава са европском демократијом и европским демократским принципима и стандардима.

У том смислу може се навести чињеница да нпр. у либералним и неолибералним теоријама које се усредсређују на међународно право, организацију и демократизацију безбедносна нестабилност извире из преовлађујућих и дубоко укорених институционалних недостатака. За поборнике либерализма, велики проблем у светским интеграцијама па тако и када је реч о европским интеграцијама, су проблеми који погађају многе државе. Обзиром на врсту ових проблема као нпр. глобалне избегличке кризе, контрола ХИВ-а, глобално загревање, грађански ратови, елементарне непогоде већих размера итд. могу се решавати на мултилатералном кооперативном приступу под условима међузависне глобализације. У том смислу је Марти Ахтисари још 1999. год. приметио да се “свет од пуке коегзистенције окренуо сарадњи и прешао границе државне суверености”. Отуда се може и запитати дали ће мултилатералне међувладине организације као што су УН и демократски оријентисана Европска Унија ускладити своје колективно супротстављање угрожавању међународне безбедности, националне безбедности и тако на пример дозволити насилну сецесију Косова и Метохије. Ово само потврђује преку потребу да се у европске интеграције мора полазити пре свега са недвосмисленим и огромним ослоном на сопствену традицију и историју. Ако бисмо желели да најкраће изразимо суштину нових тенденција развоја безбедности, то бисмо најпре могли учинити формулом «промена карактера претње». Данас су, наиме, знатно измењени основни елементи и извори могуће претње националној и међународној безбедности. Дакле, елиминисани су неки од фундаменталних узрока претње миру и безбедности који су деловали током прошлог века или је постигнута сагласност по питању елиминисања и стављања под контролу неких од опасности. Поред традиционално постојећих претњи безбедности који се најчешће огледају у тероризму, организованом криминалитету, оружаном угрожавању итд. данас се може условно говорити и о потенцијалном “угрожавању” безбедности, а чији извор лежи у основи посебно израженог често непринципијелног, недемократског и често селективног утицаја према другим земљама који данас у свету имају САД и ЕУ. У Србији се може тако

говорити о могућем “угрожавању” унутрашње безбедности кроз уплитање и својеврсни притисак на привреду, што се више него јасно може уочити нпр. кроз одуговлачење потписивања уговора о продаји НИС-а фирмама Руске Федерације и споразума о изградњи гасовода кроз Србију. Очигледно је да се актуелна власт у Србији плаши да ће се знатно погоршати односи са Европском унијом уколико се овај споразум потпише што би за последицу имало свакако негативну рефлексију и на друге области сарадње Србије са ЕУ и САД.

У том смислу чини се упутним изнети став чешког председника Вацлава Клауса који је рекао да је ирско „не” „победа слободе и разума над вештачким елитистичким пројектима и европском бирократијом”. Али, та победа може бити стварна тек ако јавност свих европских земаља буде од сопствене елите захтевала више демократске одговорности. Но, да је наша Влада недвосмислено опредељена ка укључивању у Европску унију види се и из кључних елемената програма о којима постоји пуна сагласност свих чланова Коалиције:

- опредељење за европску будућност Србије,
- неприхватање независности Косова и Метохије,
- неопходност јачања економије,
- јачање социјалне одговорности Владе,
- поштравање борбе против криминала и корупције,
- поштовање међународног права.

Ово је могуће, између осталог јер су се данас знатно изменили основни елементи и извори могуће претње националној и међународној безбедности тзв. спољни извори угрожавања безбедности.. Очигледно је да то више није нуклеарни сукоб суперсила, чија је вероватноћа сведена на минимум. Такође није ни директна супротстављеност двају војно-политичких блокова. Један од њих више не постоји, а други постепено мења свој карактер и циљеве у односу на оне првобитне. Не постоје више ни ранији идеолошко-политички антагонизми. Један економски и политички систем по сваку цену је настојао да буде успешнији, виталнији и перспективнији од других, и данас огромна већина земаља прихвата његове основне вредности: тржишну економију, приватну својину, људска права, политички плурализам и парламентарну демократију. Но, чињеница је да том истом систему управо прети рецесија па се мора бити

опрезан у једносмерном оријентисању ка том систему због могућност да носиоци тог, данас сасвим евидентно посусталог (истрошеног) система, поново своју доминантну улогу у свету покушају да очувају војном силом.

НАЦИОНАЛНИ СИСТЕМ БЕЗБЕДНОСТИ И ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

Интеграције националних система безбедности у заједничку безбедност Европске уније огледа се између осталог у тежњи држава чланица да превазиђу искључиво националне оквире сарадње у овој области. Међутим, ова интеграција представља у извесном смислу и умањивање значаја националне безбедности државе

Систем безбедности као један од најважнијих подсистема друштва представља динамичан, комплексан, специфичан, транспарентан и адаптибилан систем. Његова улога није ништа мање релевантна од одређивања позиције између државе и међународне заједнице. Систем безбедности представља стабилан јединствен систем са низом хијерархијски успостављених подсистема и са јасно одређеним функцијама кроз који легитимни органи државе спроводе своје активности у складу са демократским вредностима друштва, дакле, уз доследно поштовање и спровођење закона. Тиме се обезбеђује слободан демократски развој, потребне политичке и друге активности што између осталог одражава фундаментални принцип правне државе и цивилног друштва.

Функционисање и организација система безбедности у савременим друштвеним приликама, несумњиво захтева нови модел који ће у сложенијим и отворенијим друштвеним односима омогућити да свеукупно деловање буде засновано на научно-стручним и искуственим премисама. Уосталом „током следећих деценија глобални изазови ће се наставити и можда увећати... Све је више преплитања између националних интереса и глобалних одговорности. Задатак мултилатералне дипломатије је да се носи са новим питањима, захтевима и ситуацијама (кроз) „заједничке одговорности“ и „оснажено партнерство“.²⁾

Међутим, чињеница је да већ уговор о Уставу за Европу није заживео. Исти је одбачен на референдуму у Француској, Холандији и Ирској, тако да се процес европске интеграције од 2005. год. нашао

2) Kinna J.N.: „Global Challenges and Multilateral Diplomacy“, pp. 23-48 in Ludwik Dembinski, International Geneva Yearbook, Berne Switzerland Peter Lang.

у озбиљној и неочекиваној кризи. Осим тога, сам израз „устав“ је морао бити напуштен све до 2007 год. када је усвојен Лисабонски уговор.³⁾

Суштина ступања на снагу Лисабонског уговора се, поред осталог, огледа у онемогућавању даљег рада на организовању Европске уније у правцу федерализма те је на изванредан начин омогућен утицај на политику Уније – споља.

Лисабонски споразум је само другачијим речима изразио оно што је стајало у Уставу ЕУ, а што су француски и холандски бирачи, дакле, одбацили већ 2005. године. Реч је о преносу суверености са националних држава на ЕУ и то у тако важним областима као што су економска политика, судство, полиција, образовање и још четрдесетак поља друштвеног живота. У тим областима, у ЕУ би се одлучивало квалификованом већином гласова, без права вета националних држава. Вето би био задржан само у главним сегментима спољне и одбрамбене политике, као и делимично на пољу социјалне сигурности, пореског система и културе.

Ово са аспекта безбедности може изазвати и одређене проблеме у координацији свих тих политика, односно утицаја. При томе је потребно да ни једна политика актера споља не превагне при коначном одлучивању. У том смислу су већ већ неке чланице УН поставиле захтев да се престане са пријемом нових држава у ЕУ.

Далеко је значајнија чињеница да и нови уговор даје могућност и тежи (тако је конципиран) да омогући сукцесивну интеграцију националних безбедносних политика у оквиру Европске уније, као и да обезбеди да Унија задржи оперативну способност цивилног и војног управљања кризама изван своје територије. Лисабонским уговором није измењена суштина реформи, али је измењен пут којим Европска унија треба да настави у процесу европске интеграције. Дакле, недвосмислено је речено да земље чланице Европске уније и оне које су у фази придруживања могу се на том путу ослањати на сопствену традицију и сопствена искуства па и када је реч о самој безбедности државе.

Међутим, када је реч о интеграцији Републике Србије у ЕУ мора се истаћи чињеница да је модел Стратегије националне безбедности Србије, која треба да представља полазну основу за без-

3) Лисабонски уговор садржи два уговора: један Уговор о изменама уговора о ЕУ и Уговор о изменама Уговора о Европској Заједници. Израз Устав је напуштен у коначној верзији. Овај Уговор је одобрен од Европског савета у Лисабону 19. 10. 2007 год., а потписан је 13. 12. 2007 год. од стране 27 шефова држава или влада чланица ЕУ.

бедносно организовање и функционисање али и за интегрисање и сарадњу са ЕУ, настао у периоду мај-јуни 2006. год. као нацрт који је предложио Кабинет председника Републике Србије. Значајно је истаћи и чињеницу да су организовање и функционисање безбедности непосредно детерминисани државном политиком. Ово узајамно прожимање је у новије време истакнуто више него икада раније.

ЗНАЧАЈНИ ИНТЕГРАЦИОНИ ЕЛЕМЕНТИ СА АСПЕКТА БЕЗБЕДНОСТИ

Република Србија као модерна демократска држава мора да гради своју спољну политику чврсто везану за њену унутрашњу политику. Дефинисање спољне политике је данас у великој вези са пројектовањем, тежњама и могућности остварења националних интереса и права њених грађана.

Унутрашња политика, па према томе и безбедносна политика Србије су кључни елементи њеног политичког и друштвеног живота. Међу кључне елементе политичког и друштвеног живота Србије могу се, поред осталих, сврстати:

- економска и социјална политика, демократизација и људска права, политика технолошког развоја и заштите животне средине, спољна политика, политика безбедности и одбране и др.

Сваки од ових елемената је уређен и организован, а ресорна министарства су у саставу Владе Републике Србије носиоци њихових функција.

Тако су основни економски циљеви Владе у наредне четири године, а који свакако представљају једне од најважнијих циљева и за аспект безбедности:

- динамичан раст привредне активности,
- раст запослености,
- повећање стандарда грађана Србије и
- равномернији регионални развој.

Предуслови за остварење ових циљева су учвршћење макроекономске стабилности, убрзање економских реформи, наставак европских интеграција, као и значајно повећање инвестиција.

Политика и концепт безбедности Републике Србије треба да је дефинисана у Стратегији националне безбедности која још увек код нас није усвојена.

Стратегија националне безбедности је веома важан и неопходан документ који представља полазни механизам у процесу остварења демократске цивилне контроле безбедности и за међународне безбедносне интеграције Србије.

Без овог документа Србија не може ефикасно и безбедно прихватити обавезе о активној сарадњи у међународним односима. То значи да се у извесном смислу Србија може од стране међународне заједнице посматрати и као специфичан партнер у изградњи дуготрајног мира у спољашњем окружењу.

Да би Стратегија националне безбедности била адекватан одраз организовања и функционисања наше безбедности неопходно је јасно одредити националне интересе и циљеве Републике Србије у области безбедности. Тако се у основне националне интересе Републике Србије у области безбедности могу уврстити:

- очување независности, суверенитета и територијалног, културног, историјског интегритета,
- очување демократије и развој демократских институција,
- даљи развој на очувању мира и стабилности у ужем и ширем окружењу

Као полазни елементи Стратегије националне безбедности Републике Србије неопходно је одредити националне безбедносне циљеве. Ове циљеве чине:

- учешће и развој колективне безбедности на регионалном и међународном нивоу,
- очување регионалне стабилности,
- развој постојећих и свих потребних институција безбедности итд.

Посебан задатак и циљ Републике Србије је прихватање основних међународних инструмената који регулишу заштиту људских права и слобода што спада у основе безбедности. То значи да Србија примењује релевантне мере којима подиже, а то ће чинити и у будуће, стандарде у заштити људских права и слобода.

Осим тога, за успешно функционисање и савремено организовање безбедности неопходно је познавање како њене детерминан-

те, тако и њених реалних и потенцијалних последица. Игнорисање везе између друштвене и државне структуре, с једне стране и организације и функционисања безбедности, с друге стране одваја теорију и праксу безбедности од њене природне (традиционалне и историјске) основице. Осим тога, нови извори и облици угрожавања, демократски развој земаља и међудржавних односа су довели до измена у филозофији, али и досадашњој пракси, функционисању и организовању система безбедности као и субјеката безбедности на свим нивоима.

Данас већ модерно организован систем националне безбедности захтева перманентно усавршавање и у извесном смислу редизајнирање, с једне стране због све присутнијег угрожавања безбедности на свим нивоима у држави, али и на нивоу међународне заједнице. С друге стране, одавно је сазрело схватање да се угрожавању безбедности може супротстављати кроз тзв. безбедносно интегрисање у коме земље на путу безбедносног, али не само безбедносног, интегрисања ослонац имају у својој историји и традицији.

Тако у смислу демократског развоја друштва у многим сегментима безбедности државе присутне су бројне организације и институције које добијају све значајнију улогу уопште у политичким односима и процесима па тако и када је реч о безбедности државе.

Безбедност, схваћена у најширем смислу значења тог појма, по питању оружја и расположиве силе у држави у одређеним ситуацијама може мењати карактер политичких односа и процеса у држави, као и у међународним односима.

Због тога је неопходна стална изградња демократске контроле безбедности и њених субјеката. Контрола војске од стране цивила позната је тако нпр. још од периода европске монархије 17. и 18. века у којима је аристократија чинила и цивилну и војну елиту. Огледала се у одсуству цивилно војних разлика. Међутим, на конкретно демократско утицање на безбедност у савременим безбедносним условима нарочито су утицале безбедносне претње и изазови.. Тако су нпр. теоријске концепције које су се односиле на положај и улогу субјеката безбедности, а нарочито војске и полиције у демократском друштву веома брзо напуштале у измењеним безбедносним условима. Нарочито се у периоду тзв „хладног рата“ радикално одступало од либералног концепта цивилне супремације и контроле, који имплицира негативан стереотип о војсци и

наглашава њихов значај у одбрани земље насупрот опасности које они могу представљати за демократске односе и вредности.

Други светски рат и међународни процеси означавају и крај либералистичког концепта положаја и улоге неких институција безбедности у држави и у међудржавним односима.

Тако се данас чак наглашава потреба за сарадњом између политике (политичара) и функционисања и организовања безбедности државе како по питању унутрашње, тако и када је реч о међународној безбедности..

Међутим, постоје и размишљања да би у дужем периоду угрожавања безбедносне стабилности, а нарочито уз присуство директне оружане претње, политичари кроз помоћ безбедносних институција могли преузети и саму политичку моћ што је непримерено савременом демократском друштву.

Управо због тога демократско утицање на безбедносне институције и њихова контрола (нарочито парламентарна) доприноси да целокупна безбедност државе буде компатибилна с традиционалним циљевима демократске политичке контроле.⁴⁾

Ова цивилна контрола, пре свега, мора бити уређена правним актима, а полазна основа у томе мора бити утемељена у Уставу. Дакле уз остварену цивилну контролу безбедности реално се може закључити да ће безбедност бити веома слична, а што је посебно значајно и компатибилна са системима безбедности других земаља, ЕУ итд.

Поред тога, стварање модерне безбедности и демократског оквира у савременим условима незамисливо је без модерног концепта локалне самоуправе. Њен настанак обележен је изворношћу на оргинерни начин одоздо, а не одозго – од центра државне власти. Свој рационални смисао налази у чињеници што омогућава уравнотежену расподелу власти на одређеном простору.. Историјски гледано локална самоуправа је настала као институционални оквир за две изразите потребе:

- политичке, да се створи противтежа централној државној власти
- да се на локалном нивоу створи потребна организација која ће служити задовољењу специфичних локалних потреба становништва, па тако и оних из области безбедности.

4) О том процесу видети: М. Jankowitz, Ch C. Maskos, Five Years of the all Volunteer Force: 1973 – 1978, Armed Forces and Society, vol 5 No. 2 February 1979. pp 171 – 179.

Модернизација локалне самоуправе чини важну компоненту реформског програма и развоја Републике Србије, а корак напред ка Европским интеграцијама.

Да би се остварила модерна и ефикасна локална самоуправа потребно је становништву осигурати право:

- да учествују у одлучивању у свим важним питањима за јединицу локалне самоуправе,
- да одлучују о организовању локалне самоуправе и саставу политичких органа,
- да учествују у делокругу локалне самоуправе,
- да учествују у одлучивању о финансирању локалне самоуправе,
- да учествују у одлучивању о административном особљу и др.

Дакле, иако локална самоуправа има дугу традицију на овим просторима чини се да она још увек није компатибилна са локалном самоуправом у демократским Европским земљама, што у суштини и не мора бити у свим димензијама и областима, а нарочито када је реч о безбедности. Дакле, децентрализација и регионализација надограђују глобализацију. У европском поднебљу она доноси потпуно нови развојни и стабилizacionи предзнак, па тако и када је реч о деликатној и од изузетног значаја области безбедности.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Интеграције националних безбедности држава у Европску унију огледа се и у тежњи држава чланица, али и оних које ће тек постати чланице ЕУ, да превазиђу искључиво националне оквире сарадње у овој веома специфичној и значајној области. Ова настојања треба да буду покретач стварања европске безбедности као посебне области у међународним односима којима би се у највећој мери пренебрегнули национални интереси из области безбедности. Међутим, многе чињенице указују на то да „европеизација“ безбедности ће се и даље ослањати на националној/им безбедности/ма државе/а чланица Европске уније.

За процес интегрисања националног система безбедности у ЕУ и сарадњу са другим земљама у области безбедности ма колики био утицај и ма колико се дешавале значајне промене у свету и Европи, у нашој спољној политици и концепцији нашег прилагођа-

вања новом систему међународних односа, основни фактор наше безбедности јесте наша унутрашња политичка и економска стабилност и развој. Безбедност земље није само војна (оружана), она је у све већој мери и економска, информатичка, енергетска, прехранбена. Међународном тероризму, организованом криминалу и другим глобалним, али и могућим локалним изазовима, може се успешно супротставити само земља са стабилним институцијама, предвидљивим политичким развојем, економским напретком, реформисаном и модерном изграђеним системом безбедности и безбедносних институција које су пре свега у функцији националне безбедности. Само таква држава неће бити третирана као проблем, већ као партнер и савезник који има и своје специфичне интересе који се не морају увек поклапати са интересима ширег окружења, али који ће таква питања решавати као део ширег интегрисаног безбедносног и политичког простора. Стога ће правац и стабилност нашег унутрашњег развоја, односно одговорност актера на нашој политичкој сцени ће бити главни фактор од кога ће зависити и наше место у савременој структури европске безбедности. Сви други важни аспекти безбедности – војни, геополитички, технолошко-информатички, енергетски и остали – ослањаће се пре свега на ниво унутрашње стабилности и доследности у променама политичког и економског система у Републици Србији.

Такође се да уочити да могућност “преношења” безбедности на Европску унију за сада само фрагментарно указује да ни национална сувереност (безбедност) није апсолутна. Такође, за још изванредан период Република Србија, али и др. земље које теже интеграцијам, налазе се између две концепције безбедности: а) традиционалне (националне) дефиниције безбедности и б) нове дефиниције тзв. “имплементне” (прелазне) безбедносне политике. У овим условима демократизација друштва је функционално веома важна за процес интеграције у ЕУ јер даје легитимност укупном процесу реформи. Кроз политичку конкуренцију, демократија, демократизација, консолидација демократије треба да подстиче рекомпозицију и стабилизацију политичко-безбедносног простора. Дакле, за улазак у ЕУ потребно је више демократије при чему се мора јасно дефинисати српска држава са јасно дефинисаним политичко-безбедносним интересима и циљевима. Тек након тога неопходно би било одржати референдум о уласку у ЕУ што би у условима подељености грађана Србије био веома демократски чин од изузетног утицаја на безбедност Србије, ал ии ширег региона. Према

томе, ма колико биле значајне промене у свету и Европи, у нашој спољној политици и концепцији нашег прилагођавања па и политичко-безбедносног прилагођавања новом систему међународних односа, основни фактор наше безбедности јесте наша унутрашња политичка и економска стабилност и развој. Безбедност земље није само војна, она је у све већој мери и економска, информатичка, енергетска, прехранбена. Међународном тероризму, организованом криминалу и другим глобалним, али и могућим локалним изазовима, може се успешно супротставити само земља са стабилним институцијама, предвидљивим политичким развојем, економским напретком, модерно изграђеним системом безбедности и безбедносним институцијама.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов С.: Безбедност у XXI веку, Институт ратне вештине, Зборник радова, Београд 2001.
- Бабовић Б.: Полиција у светском поретку, НЕА, Београд, 1997.
- Борн Х. И др.: Парламентарни надзор безбедносног сектора, Начела, механизми, пракса, ИПУ, ДКОС, Београд 2003.
- Димитријевић Б.: Стратегија националне безбедности – модел, Војно дело 2, Београд 2008.
- Глигоријевић С. Петровић Ђ.: Водич кроз партнерство за мир, ИСАЦ, Београд, 2007.
- Иванчевић Н.: Систем безбедности Југославије - увод у теорију система интегралне безбедности, Факултет одбране и заштите, Београд, 1993.
- Лопандић Д.: Уговор о Европској унији, Међународна политика и Службени лист СРЈ, Београд 1999.
- Мала политичка енциклопедија, Институт политичких наука, Београд 1966.
- Ракић М. Вејновић Д.: Систем безбедности и друштвено окружење – теоријско-концептуално аспекти система безбедности, Дефендологија, Бања Лука 2006.
- Ракић М.: Безбедносна превентива, Институт за политичке студије, Београд, 2006.
- Ракић М.: Државна политика и модели безбедносног организовања, ИПС, Политичка ревија бр. 1-2, Београд 2005.
- Ракић М.: Неки од модела безбедносне политике, ИПС, Политичка ревија бр. 2, Београд 2005.
- Симић Д.: Наука о безбедности, савремени приступ безбедности, Службени лист СРЈ, Београд 2002.
- Вукадиновић Д.: Безбедност и Европска унија, ИПС, Београд 2008.

- Вукадиновић Р.: Право Европске уније, Крагујевац 2006.
- За бољи пут Србије, Демократска странка, Центар ресорних одбора, Београд 2005.

Mile Rakic

Institute for Political Studies, Belgrade

SOME PRECONDITIONS FOR SECURITY INTEGRATION INTO THE EUROPEAN UNION

Summary

Interdependence within global international relations is manifested in all areas on many levels and in different fields and its subsystems and elements. This interdependence and influence upon international relations is realizable for many reasons, and one of them is an objective need for development of democracy in the states and inter-state relations. Development of democracy and general democratic changes, in addition to its other traits, have a significant influence on both domestic and external security of the states. Alongside with the fact that the development of democracy and European integrations is an unquestionable need and orientation, it is easy to notice in the broadest range of the term security that the consequences of its influences have been most often manifested with different intensity, range, comprehension and need for re-designing of existing security system in the state. Therefore establishment, or the orientation, for development of democracy demands firstly an analysis of the existing security, and then an elevation view of future security and reaching a compromise, and then an estimation view of possible consequences, caused by these influences, for one already established level and formation of the security system in the state.

Key Words: democracy, security, integration, European Union

УДК:
343.352(4-672EU)
Примљено:
9. септембар 2008.
Прихваћено:
23. новембар 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1139-1160.

Драган Јовашевић
Правни факултет Универзитет у Нишу

НАДЛЕЖНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У СПРЕЧАВАЊУ И СУЗБИЈАЊУ КОРУПЦИЈЕ

Сажетак

У протеклом периоду, Европска унија, као регионална економска, политичка и безбедносна организација је прошла кроз више фаза свога развоја које су представљале квалитативни помак у њеној организацији, надлежностима и деловању стварајући тако најмоћнију међудржавну организацију у свету. Као једно од важних поља деловања – тзв. „трећи стуб“ Европске уније се огледа у њеној активности на изградњи и унапређењу „простора слободе, безбедности и правде“. У оквиру ове области, посебно је значајна активност Европске уније, њених појединих органа или специјализованих агенција, „група“ и самих држава чланица у предузимању превентивних мера у циљу спречавања и сузбијања посебно опасних противправних понашања појединаца и група која су одређена као тешка међународна кривична дела, међу којима се посебно истиче корупција и организовани криминалитет. Управо у овом раду се разматра место и улога Европске уније у спречавању и сузбијању корупције као изузетно опасног облика угрожавања и повреде економских, финансијских и привредних интереса Европске уније у целини, односно њених држава чланица.

Кључне речи: *Европска унија, безбедност, уговори, препоруке, кривично дело, корупција, примање мита, давање мита, кривична одговорност, казна*

КОРУПЦИЈА КАО ОБЛИК УГРОЖАВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ

Различити су облици и видови угрожавања безбедности у целини или појединих њених сегмената (међународне, регионалне или националне безбедности). Свакако да један од посебно опасних облика угрожавања безбедности данас представља криминалитет уопште, а у оквиру њега организовани, транснационални криминалитет који не познаје границе између држава, па ни између појединих континената. Циљ је организованог вршења кривичних дела, између осталог, и прибављање противправне имовинске користи за појединце, групе, па и читаве организације (односно понекад и целе државе).

То указује да ову врсту савременог криминалитета карактеришу два елемента¹⁾: 1) проузроковање имовинске штете другим физичким или правним лицима (а најчешће целој држави или њеном привредном - фискалном систему) и 2) користољубива побуда односно лукративна намера, намера прибављања имовинске користи на страни учиниоца. Све то указује да није примарни циљ учинилаца оваквих противправних, активности пуко прибављање имовинске користи, ако се она мора држати прикривено, већ напротив пласман оваквих средстава у легалне токове редовних финансијских трансакција, односно подривање поверења грађана у институције и функционисање правне државе.

То указује на потребу да се постави солидна правна и институционална основа већег броја савремених држава²⁾ које су се ујединиле у настојању да се спрече и сузбију најопаснији видови и облици организованог транснационалног криминалитета имовинског карактера као великог безбедносног проблема који не познаје границе између држава, па и између континената. Криминалитет посебно онај организованог карактера данас широко премашује границе појединих држава и постаје интернационални безбедносни проблем широких размера са тенденцијом даљег продирања у све поре друштва³⁾.

1) Д. Јовашевић, *Прање новца у теорији и пракси кривичног права*, Зборник радова, Криминалитет у транзицији – феноменологија, превенција и држана репресија, Београд, 2007. године, стр. 157-180.

2) Г. Хершак, *Борба против организованог криминалитета и прања новца*, Правник, Загреб, број 1/1995. године, стр. 1-16.

3) Љ. Стајић, Д. Јовашевић, *Безбедносни и правни аспекти прања новца*, Наука, безбедност, полиција, Београд, број 1/2003. године, стр. 93-117.

Тако, савремено друштво, како у националним, тако и у међународним размерама карактерише још једна појавна форма испољавања транснационалног организованог криминалитета. То је корупција (кроз непосредно или посредно примање и давање мита у виду поклона, предмета или друге имовинске користи). Иако појава давнашњег порекла⁴⁾, иманентна свим државним организацијама током своје дуге историје, корупција (corruption – енгл. или corrruzione – итал. - поквареност, мито, подмитљивост, поткупити, потплатити⁵⁾) као негативна, социјално-патолошка и криминогена појава и данас побуђује пажњу, не само стручне и политичке, већ и шире, опште јавности⁶⁾.

Тако корупција представља предмет проучавања правне, политиколошке, међународне, безбедносне и друштвене теорије, али и правне праксе и криминалне политике. Све то треба да води јединственој и целовитој активности свих друштвених субјеката на свим нивоима, укључујући и међународну заједницу, а не само поједине државе⁷⁾, како би се корупција смањила, искоренила, спречила односно сузбила или ако то није могуће онда бар минимизирала у свом појавном испољавању и проузроковању штетних последица на данашњем нивоу развоја.

Корупција се испољава у различитим облицима и видовима⁸⁾. Сви се ти различити облици, форме њеног испољавања могу подвести, супсумирати под одређена у кривичним законима предвиђена корупцијска или корупционашка кривична дела. Но, при свему томе се ипак не сме запоставити чињеница да сви облици корупције не морају да садрже обележја одређених кривичних дела која су прописана у националном кривичном законодавству за које су прописане кривичне санкције. То наимае, значи да се под појмом ко-

4) Некада је корупција била друштвено прихватљиво понашање. Тако је у Великој Британији све до 18. века био познат систем „патронаже“ као легитиман начин добијања високих управних, административних положаја у земљи. Према систему „spoils“ који је у САД широко примењиван све до 1883. године, након завршених политичких избора, политичким присталицама су дељене политичке и управне функције Види: D. Trang, *Corruption & Democracy*, ICLP, Budapest, 1994. године.

5) М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд, 1980. године, стр. 472.

6) Многе међународне организације данас прате и широко публикују податке о стању и раширености корупције као што су: Transparency International, Volkswirtschaftliches Seminar Goettingen Universitat, Political and Economic Risk Consultancy Hong Kong, Institute for Management Development.

7) Р. Вејаковић, *Corruption in Croatia, Politička misao*, Zagreb, broj 5/2002. године, стр. 128-155.

8) М. Бошковић, *Актуелни проблеми сузбијања корупције*, Београд, 2000. године, стр. 3-12.

рупције не сматрају само криминална акта, већ овај појам по свом садржају, карактеру и природи далеко превазилази границе кривичноправне регулативе једне или више држава и добија међународну димензију.

ПРАВНИ ОСНОВИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У СПРЕЧАВАЊУ И СУЗБИЈАЊУ КОРУПЦИЈЕ

Још је Споразум између влада држава Економске уније Бенелукс, Савезне Републике Немачке и Француске Републике о постепеном укидању контрола на заједничким границама (познат као споразум из Шенгена) закључен 14. јуна 1985. године (а потом и одговарајућа Конвенција о примени споразума из Шенгена од 19. јуна 1990. године у делу трећем под називом: “Полиција и безбедност“ у чл. 39-91) у поглављу првом, међу „Краткорочним мерама“ у члану 9. одредио обавезу за стране уговорнице да интензивирају и појачају сарадњу између својих царинских и полицијских органа, посебно у борби против криминала, а нарочито ... против пореских и царинских утаја и проневера⁹⁾.

Потом следи Уговор о Европској унији¹⁰⁾ из Мастрихта закључен 7. фебруара 1992. године. Овај Уговор у члану К. 1. тачка 7. одређује да су ради остварења циљева Европске уније, посебно слободног кретања лица, утврђена питања од заједничког интереса у које спада и „правосудна сарадња у кривичним стварима“. На тај начин су формирана три стуба Европске уније¹¹⁾. Овај трећи стуб – сарадња држава чланица у области правосуђа и унутрашњих послова је институционализован у тачки 9. („Наслов VI) који разрађује „полицијску сарадњу у циљу превентивног деловања и борбе против тероризма, недозвољене трговине опојним дрогама и других тешких облика међународног криминала“¹²⁾.

За реализацију постављених циљева у оквиру „трећег стуба“ предвиђени су специфични инструменти као што су: а) утврђивање заједничких ставова, б) усвајање „заједничке акције“ и в) закључење конвенција у областима од заједничког интереса. Овај Уговор

9) Д. Лопандић, М. Јањевић, *Споразум из Шенгена – за Европу без граница*, Београд, 1996. године, стр. 9-17.

10) Више: Д. Митровић, О. Рачић, *Право Европске уније*, Београд, 1996. године; Б. Бабић, Г. Илић, *Југославија и Европска унија*, Београд, 1996. године.

11) Н. Бодирога Вукобрат, *Посебности правне природе Европске уније*, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, Сплит, број 38/2001. године, стр. 351-369.

12) Д. Лопандић, М. Јањевић, *Уговор о Европској унији – од Рима до Мастрихта*, Београд, 1995. године, стр. 114-118.

садржи и еволутивну клаузулу (члан К. 9) која омогућава развој и разраду појединих одредби као и две декларације, од којих посебно, за тему нашег рада истичемо, Декларацију (број 32.) о сарадњи између полиција. Ова Декларација предвиђа: а) усвајање конкретних мера код усклађивања истражних радњи, б) формирање банке података, в) усклађивање разлика у вођењу истражног поступка и г) мере за стручно оспособљавање службених лица.

Даљи допринос Европске уније у супротстављању организованом транснационалном криминалитету представља Декларација о борби против организованог криминала¹³⁾ која је усвојена 18. септембра 1992. године у којој су министри правде и унутрашњих послова држава чланица Европске уније нагласили одговорност држава за вођење борбе против криминала на њиховим територијама, али су указали и на међународни прекогранични карактер опасности које представљају Мафија и остале организације међународног криминала. У том смислу су потврдили потребу јачања ефикасне сарадње између надлежних органа држава чланица.

У циљу остварења овако постављених задатака, министри су се сагласили о потреби: а) развоја сарадње у циљу конфискације производа који су добијени као резултат кривичних дела, б) превенције и кажњавања трговине опојним дрогама и прања новца¹⁴⁾, в) организовања оштрих акција против компанија које учествују у организованом криминалу и г) настављања активности у циљу побољшања поступака екстрадиције између држава чланица¹⁵⁾. Тиме је учињен значајан напредак у трансформацији међудржавних односа држава чланица Европске економске заједнице у Европску унију¹⁶⁾ који је својевремено инаугурисан Јединственим европским актом од 16. јануара 1986. године¹⁷⁾.

13) Д. Лопандић, М. Јањевић, *Споразум из Шенгена – за Европу без граница*, оп. cit. стр. 187-188.

14) У борбу против прања новца укључени су разни органи и групе у оквиру Европске уније као што су: Група 15, Базелски комитет, Одсек за усклађивање борбе против кријумчарења

15) У протеклом периоду Европска унија је уложила велике напоре у доношењу низа правних аката управљених на спречавање и сузбијање прања новца као што су: Препорука у вези борбе против прања новца од 29. новембра 1993. године, Одлука о прослеђивању Европском парламенту докумената о организованом међународном криминалу од 13. јула 1994. године, Закључци о организованом међународном криминалу од 29. новембра 1993. године, Извештај о прању новца од 20. јуна 1994. године, Извештај о организованом криминалу у Европској унији од 10. марта 1995. године.

16) Б. Кривокапић, *Лексикон међународног права*, Београд, 1998. године, стр. 119-122.

17) Р. Вукадиновић, *Европска економска заједница*, Београд, 1991. године, стр. 54-67. Иначе, Јединствени европски акт не спомиње изричито сарадњу у области правосуђа и унутрашњих послова, већ се она на посредан начин спомиње само у две декларације

Уговором из Амстердама који је усвојен 2. октобра 1997. године успостављен је простор слободе, безбедности и правде у оквиру Европске уније¹⁸⁾. Тиме је заправо извршена трећа значајнија институционална реформа ове европске регионалне економске, политичке и безбедносне организације. У члану Б, наведени су између осталог и следећи циљеви Уније: 1) да потврди свој идентитет на међународној сцени, посебно вођењем заједничке спољне и безбедносне политике што подразумева и постепено утврђивање заједничке одбрамбене политике која би у догледно време могла довести до заједничке одбране и 2) да одржи и ојача Унију као простор слободе, безбедности и правде у оквиру кога је слободно кретање лица обезбеђено уз паралелно усвајање одговарајућих мера из области контроле спољних граница, азила, имиграције и превенције криминала¹⁹⁾.

Остваривање ових циљева, је у Уговору затим разрађено у одговарајућим поглављима. Тако је у поглављу о полицијској и правосудној сарадњи у кривичним стварима истакнуто у члану 29. (раније члан К.1) да се наведени циљеви Европске уније постижу²⁰⁾: 1) спречавањем и борбом против организованог и другог криминала, а посебно... корупције²¹⁾... и 2) ближом сарадњом правосудних и других надлежних органа: полицијских, царинских и др. у државама чланицама директно или посредством преко Европске полицијске службе (Еуропола)²²⁾.

Заједничка делатност у оквиру полицијске сарадње према одредби члана 30. (раније К. 2) Уговора из Амстердама обухвата: а) оперативну сарадњу надлежних државних органа (полицијских и

које се односе чл. 13-19. Акта и у одредбама које се односе на Суд правде, док члан 100. А Акта управо истиче националну јурисдикцију у овим областима..

- 18) У иностраној правној литератури у последње време све чешће се говори о “европском казненом праву“ или „европском правосудном казненом простору“ чију основу чине међународни извори донети у оквиру и под окриљем Савета Европе и Европске уније (Б. Павишић, *Казнено право Вијећа Европе*, Загреб, 2006. године, стр. 14-15).
- 19) Д. Лопандић, *Уговор о Европској унији – Рим, Мاستрихт, Амстердам*, Београд, 1999. године, стр. 37-46..
- 20) М. Јањевић, *Трећи стуб Европске уније*, Београд, 2003. године, стр. 219-223.
- 21) Значајну улогу у борби против корупције, посебно државних функционера имају закључци увојени на 19. европској конференцији министара правосуђа која је одржана на Малти јуна 1994. године када је усвојен предлог Мултидисциплинарне радне групе за утврђивање система мера у оквиру Програма међународне борбе против корупције. У мају исте године су државе чланице ОЕЦД на конференцији у Паризу усвојиле Препоруке у вези са корупцијом у међународним трговинским трансакцијама (М. Јањевић, *Трећи стуб Европске уније*, оп. цит. стр. 103).
- 22) Више: М. Santiago, *Europol and Police Cooperation in Europe*, Lampeter, 2000. године.

других специјализованих органа репресије) у области спречавања и откривања кривичних дела и истраживања у тој области, б) сакупљање, чување, обраду и анализу релевантних информација, в) сарадњу и заједничке иницијативе у погледу обуке, размене официра за везу, деташмана, коришћење опреме и криминалистичких истраживања, г) заједничку процену специфичних истражних техника које се односе на откривање озбиљних облика организованог криминала²³⁾.

Нешто пре тога, детаљније одређење основа правосудне сарадње држава чланица Европске уније у кривичним стварима је учињено усвајањем Конвенције о формирању Европске полиције (конвенција Еуропол) на основу члана К. 3. Уговора о Европској унији (95/Ц/316/01) од 26. јула 1995. године²⁴⁾. У члану 2. ове Конвенције је наведено да Еуропол има за циљ да побољша у оквиру сарадње између држава чланица, ефикасност надлежних служби држава чланица и њихову сарадњу на превенцији и борби против тероризма, илегалне трговине опојним дрогама и других облика организованог међународног криминала, у случајевима када постоје конкретне индиције о постојању неке криминалне организације или структуре на подручју две или више држава чланица²⁵⁾.

При томе је истакнуто да у надлежност Еуропола спадају, између осталих, и следећа тешка кривична дела: 1) прање новца које потиче од разних криминалних радњи и 2) разна кривична дела у вези са тим (која су наведена у Анексу 1.) међу којима се посебно истиче корупција. У области наведених кривичних дела, Еуропол нарочито обавља следеће задатке²⁶⁾ (сходно члану 3. Конвенције): а) олакшава размену информација између држава чланица, б) прикупља, сортира и анализира информације и податке, в) преко својих националних јединица обавештава надлежне службе држава чланица о информацијама које се на њих односе и обавештава их о утврђеним везама између кривичних дела, г) олакшава истраге у државама чланицама достављајући им све чињенице битне за од-

23) Т. С. Hartley, *Темељи права Еуропске заједнице*, Ријека, 2004. године, стр. 124-137.

24) Љ. Стајић, *Основи безбедности*, Београд, 2003. године, стр. 97-102.

25) В. Ђ. Деган, Б. Павишић, *Међународно казнино право*, Ријека, 2005. године, стр. 373-376.

26) Д. Лопандић, М. Јањевић, *Споразум из Шенгена – за Европу без граница*, op. cit. 118-122.

ређени кривични случај и д) користи прикупљене и меморисане податке²⁷⁾.

Даљи корак у правцу интензивирања улоге Европске уније у спречавању и сузбијању тешких облика међународних кривичних дела представљају напори управљени на доношење јединственог кривичног кодекса под називом: „*Corpus iuris*“²⁸⁾. То је нацрт кодификације материјалног, процесног и извршног кривичног права Европске уније који је урадила комисија угледних правних теоретичара под водством М. Делмас Мартија²⁹⁾ 1996. године, а који је ревидиран у Фиренци 1999. године.

Ради се, заправо, о правном пројекту који чини 35 чланова који су распоређени у два дела: а) први део (чл. 1-17.) који уређује основна, суштинска материјалноправна питања и б) други део (чл. 18-35) који уређује кривични поступак, организацију правосуђа и извршење кривичних санкција. Овај је акт примарно усмерен на заштиту финансијских интереса Европске уније, али је његова важност знатно шира јер поставља обресе будућег европског кривичног права или систем наднационалних кривичноправних норми. Полазна основа „*Corpus iuris*“ је пројекат Европског правног простора који се изражава кроз: а) асимилацију, б) сарадњу и в) хармонизацију европских система кривичноправне заштите, а који има за циљ уређење праведније, једноставније и делотворније кривичноправне репресије у области заштите финансијских средстава Европске уније³⁰⁾.

И коначно, специфичан допринос развоју кривичног права Европске уније представљају: 1) Уговор о Европском Уставу³¹⁾ тзв. Римски Устав из 2004. године (чланак III – 275-277) и 2) Хашки програм³²⁾ из 2005. године који садржи Десет приоритета за следећих пет година у смислу „Партнерства за европску обнову у подручју слободе, безбедности и правде“ који посебну пажњу и активности

27) М. Јањевић, *Трећи стуб Европске уније*, оп. cit. стр. 312-313.

28) Б. Павишић, *Казнено право Вијећа Европе*, оп. cit. стр. 24-26.

29) М. Delmas Marty, *Procedure penale d'Europe*, Padova, 2001. pp. 134-147; М. Delmas Marty, *The Contribution of Comparative Law to a Pluralist Conception of International Criminal Law*, *Journal of International Criminal Justice*, No. 1/2003. pp. 13-25.

30) А. Cadoppi, *Towards a European Criminal Code*, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 1996. pp. 2-17.

31) В. Ђ. Деган, Б. Павишић, *Међународно казнено право*, оп. cit. стр. 373-376.

32) Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, *The Hague Programme – Ten priorities for the next five years, Security and Justice*, COM (2005) 184 Final – Non published in the Official Journal (Више: Б. Павишић, *Казнено право Вијећа Европе*, *ibid*, стр. 25-27).

органа Европске уније препоручују у подручју откривања, спречавања и сузбијања следећих кривичних дела: 1) фалсификовање заједничке валуте Евра, 2) преваре у вези са кредитним картицама и чековима, 3) прање новца, 4) трговина људима, 5) рачунарске саботаже и напади рачунарским вирусима, 6) корупција у приватном сектору и 7) загађење мора³³⁾.

Појам и карактеристике корупције

Иако појава давнашњег порекла, иманентна свим државним организацијама током своје дуге историје, корупција као негативна, социјално-патолошка и криминогена појава и данас побуђује пажњу не само стручне и политичке, већ и шире, опште јавности³⁴⁾. Тако корупција³⁵⁾ представља предмет проучавања правне, политиколошке, међународне, безбедносне и друштвене теорије, али и правне праксе и криминалне политике. Све то треба да води јединственој и целовитој активности свих друштвених субјеката на свим друштвеним нивоима, укључујући и међународну заједницу, а не само националне државе³⁶⁾, како би се корупција смањила, искоренила, спречила односно сузбила или ако то није могуће онда бар минимизирала у свом појавном испољавању и проузроковању штетних последица на данашњем нивоу развоја.

Корупција³⁷⁾ се испољава у различитим облицима и видовима који се могу подвести, супсумирати под одређена у кривичним законима предвиђена корупцијска или корупционашка кривична дела. Но, при свему томе се ипак не сме запоставити чињеница да сви облици корупције не морају да садрже обележја одређених кривичних дела која су прописана у националном кривичном законодавству за које су прописане кривичне санкције. То наине, значи да се под појмом корупције не сматрају само криминална акта, већ

33) Више: V. C. Wingaert, *Criminal Procedure Systems in the European Comunity*, London, 1993. године; V.C. Wingaert, G. C. Stessens, *International criminal law: a collection of international and european instruments*, Hague, 1996. године; J. Pradel, G. Corstens, *Droit penal europeen*, Paris, 2002. године.

34) Многе међународне организације данас прате и широко публикују податке о стању и раширености корупције као што су: Transparency International, Volkswirtschaftliches Seminar Goettingen Universitat, Political and Economic Risk Consultancy Hong Kong, Institute for Management Development.

35) Д. Јовашевић, М. Гајић Гламочлија, *Проблем корупције у светлу заштите људских права*, Београд, 2008. године, стр. 231-254.

36) Р. Вејаковић, *Corruption in Croatia, Politička misao*, Zagreb, број 5/2002. године, стр. 128-155.

37) Д. Јовашевић, *Лексикон кривичног права*, Београд, 2006. године, стр. 329-331.

овај појам по свом садржају, карактеру и природи далеко превазилази границе кривичноправне регулативе³⁸⁾.

Низ је међународноправних (универзалног и регионалног карактера) аката који забрањују корупцију односно предвиђају мере, средства, поступке и органе за њено сузбијање и спречавање. Многи од тих аката резултат су рада владиних и међувладиних организација, а које су све имале за циљ да одреде основе широке међународне борбе против овог опасног друштвеног зла и тешке социјално-патолошке појаве која полагаано, али сигурно, подрива економске, политичке, правне и безбедносне основе свих држава, па и целе међународне заједнице.

Тако је Генерална скупштина ОУН 15. децембра 1975. усвојила Резолуцију број 3514 под називом: „Мере против корупције извршене од стране транснационалних и других друштава, њихових посредника и других делатности у вези с овим проблемом“. Потом, ОУН доноси „Резолуцију против корупције и мита“³⁹⁾ као и „Декларацију о забрани мита у међународним пословним трансакцијама“ које имају за циљ да пронађу начине, средства и механизме да се криминализује мито и корупција у међународном привредном пословању, те се позивају поједине државе да предузму одређене мере у правцу процесуирања оваквих недозвољених понашања.

Међународна трговинска комора је још 29. новембра 1977. године, у публикацији број 315, под називом: „Rules of Conduct to Combat Extortion and Bribery“ објавила правила понашања предузећа и других привредних субјеката у пословању на међународном нивоу. Сва ова правила понашања имала су за циљ да утврде норме привредног пословања, чиме би се у потпуности искључила могућност корупције или би се она смањила на прихватљиву меру. На бази ових упутстава многе су интернационалне компаније (као што су: Coca Cola, Shell, Matsushita, Unilever, Imperial Chemistry Industry, Bank of Ireland, Gulf и др.) донеле прецизне и строге правилнике (или упутства) о етичком понашању запослених везано за пословање: нпр. о плаћању спољних сарадника, запошљавању радника, спонзорству, вођењу књиговодства, помагању политичких партија и сл).

38) Ј. Крегар, Појава корупције, Хрватски летопис за казнено право и праксу, Загреб, број 1/1997. године, стр. 23-27; Д. Јовашевић, *Кривична дела корупције*, Економика, Београд, број 3/2001. године, стр. 75-77; В. Водинелић, *Методика откривања, доказивања и разјашњења кривичних дела корупције*, Безбедност, Београд, број 2/1992. године.

39) United Nations Resolution Against Corruption and Briberun No. 51/191.

На 21. конференцији европских министара правде која је одржана 1997. године у Прагу⁴⁰⁾ констатовано је да је „корупција један од саставних пратећих феномена организованог криминала. Организовани криминал путем корупције настоји да добије потребне информације, да минимизира ризик откривања од стране полиције и да оствари одлучујући утицај у друштву. Организовани криминал има на располагању знатна финансијска средства што корупцији даје неконтролисану димензију“.

У оквиру Европске економске заједнице (данас Европске уније) још 17. септембра 1984. године усвојен је низ правила под називом: „Council Regulation“ која су такође имала за циљ организовање борбе против различитих облика корупције у међународним привредним односима и пословању у оквиру држава у саставу ове економске и политичке интеграције.

Европски савет је на конференцији у Ла Валети 1994. године организовао Мултидисциплинарну групу (Council of Europe a Fight against Corruption and Organised Crime), са задатком да утврди правила и поступање у борби против корупције и организованог криминала на европском тлу. ОЕЦД је 27. маја 1994. године усвојио и акт под називом: „О спречавању мита⁴¹⁾ у оквиру међународних трговинских трансакција“. Овим су се актом, у ствари, хтеле подстаћи државе чланице ове међународне организације да предузму свеобухватне и ефикасне мере у борби с нарастим облицима корупције. Такође је препоручено међународним финансијским институцијама да не улажу или да избегавају у пословним активностима улагање у земље у којима је висок степен корупције. На бази ових препорука Енглеска банка за обнову и развој недуго затим уводи строга правила поступка и строгу контролу улагања средстава путем зајмова и инвестиција у земље за које постоји сумња да су корумпиране⁴²⁾.

Мултидисциплинарна група за корупцију је на Седмој међународној конференцији о борби против корупције, одржаној у Пекингу 6–10. октобра 1995. године одредила корупцију као „чин подмићивања или други поступак који се повезује с извршењем

40) В. Гилмор, *Прљави новац*, op. cit. стр. 18.

41) В. Ђурђић, Д. Јовашевић, *Кривично право*, Посебни део, Београд, 2006. године, стр. 312-314.

42) М. Павловић, *Корупција у земљама у окружењу и Европска унија*, Зборник радова, Казнено законодавство – прогресивна или регресивна решења, Београд, 2005. године, стр. 223-234

дужности од стране лица запослених у друштвеном и приватном сектору када такав поступак представља кршење њихових дужности, што проистиче из положаја државног службеника запосленог у приватном сектору или независног службеника с циљем стицања незаконите користи за себе или друго лице⁴⁴.

Коначно је ОЕЦД усвојио и „Међународну конвенцију о борби против мита страним државним службеницима и међународним пословним трансакцијама“ 21. новембра 1997. године⁴⁵).

Конвенција УН против транснационалног организованог криминала⁴⁴) из децембра 2000. године, у члану 8. одређује појам и елементе корупције⁴⁵). При томе је корупција дефинисана као форма испољавања или облик кривичног дела у оквиру организованог транснационалног криминала⁴⁶).

Према овој дефиницији корупција је кривично дело⁴⁷) које је учињено са намером (са умишљајем)⁴⁸) у виду предузимања следећих делатности: а) обећање, понуда или давање државном службенику, посредно или непосредно, непромерене користи која је намењена њему лично или неком другом лицу или ентитету, како би тај службеник деловао или се уздржао од деловања у обављању својих службених дужности (давање мита) и б) тражење или прихватање од стране државног службеника посредно или непосредно, непромерене користи која је дата њему лично или другом лицу или ентитету, како би тај службеник деловао или се уздржао од деловања у обављању својих службених дужности (примање мита)⁴⁹).

На сличан начин појам, елементе и карактеристике корупције као међународног кривичног дела одређује и Конвенција Европске уније у вези аката корупције који имплицирају службенике европских заједница или држава чланица Уније из 1997. године⁵⁰).

43) М. Вујин, Значај међународне сарадње у борби против корупције, Зборник радова, Привредни криминал и корупција, Београд, 2001. године, стр. 217-224.

44) Службени лист СРЈ – Међународни уговори број 6/2001.

45) Б. Павишић, *Казнено право Вијећа Европе*, оп. cit., стр. 259-261.

46) Више: Д. Деренчиновић, *Коментар Конвенције УН против корупције*, Загреб, 2005. године.

47) Љ. Јовановић, Д. Јовашевић, *Кривично право 2*, Посебни део, Београд, 2002. године, стр. 289-291.

48) В. Ђ. Деган, Б. Павишић, *Међународно казнено право*, Ријека, 2005. године, стр. 202-208

49) група аутора, *Кривично законодавство Републике Србије*, Београд, 2006. године, стр. 1014-1019

50) Н. Ascensio, Е. Decaux, А. Pellet, *Droit international penal*, Paris, 2000. pp. 603-609

Други значајан међународни правни акт, додуше регионалног карактера јесте Кривичноправна конвенција о корупцији коју је усвојио Савет Европе 1999. године⁵¹). И ова конвенција предвиђа обавезу за државе потписнице да у свом националном кривичном законодавству предвиде одређена кривична дела корупције⁵²), прописујући систем кривичне одговорности за њихове учиниоце односно врсте и мере казни⁵³). То су следећа кривична дела корупције⁵⁴):

- а) члан 2. - активно подмићивање домаћих државних службеника - дело које је учињено намерно у виду обећања, нуђења или давања од стране било ког лица, директно или индиректно, незаслужене користи било ком државном службенику за њега или друго лице како би извршило или би се уздржало од вршења својих функција,
- б) члан 3. - пасивно подмићивање домаћих државних службеника – дело које је учињено намерно у виду захтевања или прихватања од стране било ког државног службеника, директно или индиректно незаслужене користи за њега или неко друго лице или прихватање понуде или обећања такве користи како би извршило или би се уздржало од вршења својих функција,
- в) члан 4. - подмићивање чланова домаћих јавних скупштина (које врше законодавну или административну власт),
- г) члан 5. - подмићивање страних државних службеника,
- д) члан 6. - подмићивање чланова страних јавних скупштина,
- ђ) члан 7. - активно подмићивање у приватном сектору – дело које је учињено намерно током обављања пословне активности у виду обећања, нуђења или давања, директно или индиректно, сваке незаслужене користи сваком лицу које руководи или које у било ком својству ради за ентитете приватног сектора, намењене њему лично или неком другом лицу како би деловало или се уздржало од деловања, а при томе кршило своје дужности,

51) *Службени лист СРЈ* – Међународни уговори број 2/2002 и 18/2005.

52) В. Ђ. Деган, Б. Павишић, *Међународно казнено право*, оп. cit. стр. 304-306.

53) Д. Деренчиновић, *Казненоправни садржаји у супротстављању корупцији*, Загреб, 2000. године, стр. 56-73.

54) Б. Павишић, *Казнено право Вијећа Европе*, оп. cit. стр. 370-375.

- е) члан 8. - пасивно подмићивање у приватном сектору - дело које је учињено намерно током обављања пословне активности у виду тражења или примања, директно или индиректно од стране било ког лица које руководи или које у било ком својству ради за ентитете приватног сектора, било какве незаслужене користи или обећања које је намењено њему лично или неком другом лицу или прихватање понуде или обећање такве користи како би деловало или се уздржало од деловања, а при томе кршило своје дужности,
- ж) члан 9. - подмићивање службеника међународних организација (службеника или другог лица које је запослено по основу уговора у било којој јавној међународној или наднационалној организацији или органу),
- з) члан 10. - подмићивање чланова међународних парламентарних скупштина међународних и наднационалних организација,
- и) члан 11. - подмићивање судија и службеника међународних судова,
- ј) док је у члану 12. предвиђена посебна инкриминација под називом: „Трговина утицајем“ на следећи начин - дело које је учињено намерно у виду обећања, давања или нуђења, директно или индиректно, сваке незаслужене користи било коме ко тврди или потврди да може да изврши нерегуларан утицај на доношење одлуке над било којим лицем као што су: домаћи или страни државни службеници, чланови домаћих или страних јавних скупштина, у приватном сектору, службеници међународних организација, чланови међународних парламентарних скупштина и судије и службеници међународних судова без обзира да ли је незаслужена корист намењена том лицу или неком другом лицу, само ако је тражење, примање или прихватање понуде или обећања такве користи у вези са тим утицајем без обзира да ли је такав утицај извршен или не, и без обзира да ли се претпостављеним утицајем постиже намеравани резултат⁵⁵⁾.

Године 2003. Савет Европе је усвојио и Додатни протокол уз Кривичноправну конвенцију о корупцији којим је прецизирао од-

55) група аутора, *Кривично законодавство Републике Србије*, Београд, 2006. године, стр. 1106-1110.

редбе о мерама, средствима и поступцима у случају кривичног прогона, спречавања и сузбијања кривичних дела корупције⁵⁶⁾.

Свакако да даљи квалитативни помак у међународноправном регулисању⁵⁷⁾ основа за јединствену, организовану, систематску и координирану активност држава и њихових надлежних органа у спречавању, сузбијању и супротстављању корупцији уопште и појединим њеним облицима и видовима испољавања представља прихватање у националним законодавствима одредаба Грађанскоправне конвенције против корупције коју је Савет Европе усвојио још 4. новембра 1999. године (а која је ступила на снагу новембра 2003. године). Ова конвенција захтева од држава потписница да установе ефективна правна средства и механизме за лица која су претрпела штету насталу делима корупције, те да им омогуће заштиту и остварење права и интереса, па чак укључујући и могућност накнаде штете и компензације.

У погледу одређивања корупције, иако се сви аутори слажу да је то негативна, штетна и опасна социјално-патолошка и криминална појава, али и безбедносни изазов, још увек у правној, социолошкој, политиколошкој, безбедносној теорији, па ни у позитивном законодавству нема њеног јединственог појмовног дефинисања. Тако неки аутори⁵⁸⁾ дефинишу корупцију као злоупотребу службеног положаја или овлашћења на личну корист. Криминологија⁵⁹⁾ одређује корупцију као скуп свих кажњивих радњи којима носилац одређене државне или друге јавне функције, злоупотребљавајући свој положај и институцију у којој ради, шкоди јавном интересу у толикој мери и на такав начин да поткопава поверење грађана и јавности у само друштво, односно државу.

Корупција је, у ширем смислу, заправо најопаснији вид привредног криминалитета који карактеришу прикривеност, променљивост, висок степен друштвене опасности, мноштво појавних облика, широка распрострањеност, интернационализација, тешко

56) Више: Д. Деренчиновић, *Коментар Конвенције УН против корупције*, Загреб, 2005. године.

57) Д. Цотић, *Међународне препоруке и национална искуства за борбу против корупције*, Зборник радова, Привредни криминал и корупција, Београд, 2001. године, стр. 315-317.

58) Kaufman- Siegebann, *Privatization and Corruption in Transition economies*, Journal of International affairs, 1997. године.

59) М. Јелачић, *Друштвено правни аспекти корупције и методе супротстављања*, Београд, 1996. године, стр. 10.

доказивање у кривичнопроцесном смислу, користољубивост, перфидност учиниоца и специфичан објект – законито функционисање државних и привредних институција и служби.

Корупција је негативна друштвена појава која је присутна негде више, а негде мање, у свим друштвеним системима⁶⁰⁾ и као таква она је шира од кривичних дела примања и давања мита. Реч корупција означава поквареност, разврат из чега се може извести закључак о личности која учествује у пословима корупције, па и у извршењу кривичних дела примања и давања мита. Појмовно одређена корупција обухвата скуп свих кажњивих радњи којима носилац одређене државне и друге јавне функције злоупотребљавајући свој положај и институцију у којој ради, шкоди јавном интересу (којем би морао служити) у толикој мери и на такав начин, да поткопава поверење грађана и јавности у друштво и државу⁶¹⁾.

Под корупцијом се подразумева⁶²⁾ давање новца или других материјалних добара, привилегија или слично с намером да прималац нешто учини или пак делује у жељи онога који такву корист даје, подмићивање државних службеника и других лица на утицајним положајима као и коришћење властитог друштвеног утицаја (положаја или функције) да би се присвојиле или неке омогућиле неке противправне привилегије или материјална добит. Корупција се често идентификује са појмом подмићивања, али подразумева и заштиту (патронат над неким), сукоб интереса, задовољење приватних пословних интереса преко јавне службе и стицање прихода путем вршења функције у јавној служби, стицање користи на одговарајућој функцији у државном предузећу путем задовољења приватних пословних интереса и путем крађе⁶³⁾.

При томе су у литератури честе различите типологије корупције⁶⁴⁾. Тако се истиче криминолошко-криминалистичка типологија корупције која разликује: уличну, уговарачку, политичку, судску и привредну корупцију⁶⁵⁾. Позната је такође и класификација корупције на: а) државну корупцију (активност појединаца, скупина и

60) М. Секуловић, *Транзиција и корупција*, Ниш, 2000. године, стр. 1.

61) М. Бошковић, *Криминалистика методика*, Београд, 1998. године, стр. 413-414.

62) В. Анић, И. Голдштајн, *Рјечник страних ријечи*, Загреб, 1999. године, стр. 729.

63) Б. Петровић, Г. Мешко, *Криминологија*, Сарајево, 2004. године, стр. 183-184.

64) Више: Б. Беговић, Б. Мијатовић, *Корупција у Србији*, Београд, 2001. године.

65) Ж. Сачић, *Корупција и њено сузбијање у свијету и у Хрватској – криминолошко-криминалистички аспекти*, Полиција и сигурност, Загреб, број 1-2/1998. године, стр. 3-4.

фирми у приватном и јавном сектору који остварује утицај на стварање закона, прописа, уредби и других владиних политика у своју корист, као резултат незаконитог и нетранспарентног пружања приватних услуга владиним службеницима) и б) административну корупцију (намерно наметање искривљавања постојећих закона, правила и прописа да би се пружила предност владиним или невладиним актерима као резултат незаконитог или нетранспарентног пружања приватне користи јавним службеницима)⁶⁶.

У безбедносној литератури⁶⁷, где се разматрају питања корупције као фактора угрожавања безбедности, разликује се више типологија корупција. Тако се корупција може поделити на: а) корупцију у друштвеном сектору (корупција у чистом облику), б) корупцију у приватном сектору и в) мешовиту корупцију или се пак корупција дели на: а) активну корупцију и б) пасивну корупцију. Такође се корупција може поделити на: а) спољну или међудржавну корупцију, б) унутрашњу или националну корупцију и в) комбиновану корупцију.

Неретко се у литератури корупција означава и као системска девијација. Она се дефинише као поступак подмићивања службеног лица од кога се захтева да уз одређену надокнаду (провизију), а у корист даваоца мита, учини оно што не сме или не учини оно што по службеној дужности мора да учини, да пружи неке противправну услугу, омогући привилегију, смањи или опрости порез или одређену казну⁶⁸. Она настаје привилегованим коришћењем позиције у систему од стране неке интересне групе која делује себи у корист, а на штету система као целине⁶⁹. При томе се разликују три општа типа корупције. То су: а) корупција за остваривање права (подмићивање да би се лакше и брже дошло до легалног), б) корупција за кршење права (подмићивање да би се избегла казна за прекршај закона) и в) корупција за мењање права (подмићивање оних који доносе законе за прилагођавање права интересима крупних корупционаша).

Код кривичних дела корупције⁷⁰ кроз законе се искоришћава власт (било у државном органу, предузећу, установи или другом

66) Б. Петровић, Г. Мешко, *Криминологија*, оп. cit. стр. 187.

67) Љ. Стајић, *Основи безбедности*, оп. cit. стр. 127-128.

68) Ј. Крегар, *Појава корупције, Хрватски љетопис за казнино право и праксу*, Загреб, број 1/1997. године, стр. 23-42.

69) М. Митровић, *Увод у социологију и социологију права*, Београд, 2007. године, стр. 299-301.

70) М. Ђорђевић, Ђ. Ђорђевић, *Кривично право*, Београд, 2005. године, стр. 223.

правном лицу) злоупотребом службеног положаја или овлашћења. Стога се овде увек и ради о повреди интегритета службе, у нападу на законитост оних који су овлашћени и дужни да законито поступају. Заправо, корупција обухвата не само подмићивање у ужем смислу (примање мита и давање мита), већ и један шири круг криминалних делатности у служби које углавном представљају различите облике злоупотреба⁷¹⁾. Корупција у служби – захтевање и примање поклона или какве друге користи у вези са службом (са вршењем или невршењем службене дужности) стара је друштвена појава која представља озбиљан друштвени проблем јер угрожава, с једне стране, законито и правилно вршење службе, а с друге стране, омогућује неосновано и незаконито стицање имовинске користи⁷²⁾.

Корупција је, заправо, кварење институција система на начин да се јавно овлашћење које има неки субјект (носилац јавног овлашћења) злоупотреби односно да тај субјект приватизује своју јавну функцију у нелегитимне и нелегалне профитабилне сврхе. Дакле, суштина и извориште коруптивног понашања се налази у јавном овлашћењу или некој надлежности у најширем смислу која се криминализује путем злоупотребе. То значи да се корупција везује за друштвене, јавне, државне институције правом уређене као нешто што је по себи већ јавно. Због тога је корупција „криминалитет у институцијама и путем институција“⁷³⁾.

Корупција обухвата посебне видове богаћења појединаца или група⁷⁴⁾ односно стицање материјалне или било какве друге користи на начин који нема правног основа и који је у супротности с моралним схватањем одређеног друштва, што се директно одржава на наступање одређених друштвених штетних последица. У најужем правном смислу, многи аутори⁷⁵⁾ под појам корупција подводе примање и давање мита, као и посредовање у овим забрањеним активностима. Такође се корупција одређује као фактор угрожавања безбедности друштва у целини и појединих његових сегмената те

71) М. Ђорђевић, Ђ. Ђорђевић, *Кривично право*, Београд, 2005. године, стр. 223.

72) Љ. Лазаревић, *Кривично право*, Посебни део, Београд, 2003. године, стр. 320.

73) С. Пихлер, Слобода медија као фактор борбе против корупције, Зборник радова, Привредни криминал и корупција, Београд, 2001. године, стр. 196-197.

74) М. Бошковић, *Актуелни проблеми сузбијања корупције*, Београд, 2000. године, стр. 11.

75) Д. Јовашевић, *Лексикон кривичног права*, Београд, 2006. године, стр. 185.

представља прикривени и подмукли облик привредног криминалитета⁷⁶⁾.

И у иностраној правној литератури могу се наћи различита појамна одређења корупције. Тако једни аутори⁷⁷⁾ корупцију сматрају тржишним феноменом, односно специфичном илегалном трансакцијом. Према другима⁷⁸⁾ корупција је повезана са чином подмићивања чиме се прикрива злоупотреба власти која је понукана проценама личне користи који не мора бити нужно новчано исказана. Дакле, корупција се схвата као понашање које одступа од формалних обавеза јавне улоге ради приватних или статусних или новчаних добити повезано са кршењем норми (правних, друштвених или моралних) ради вршења личних утицаја што у себе укључује: подмићивање, непотизам или злоупотребу службеног положаја⁷⁹⁾.

Завршна разматрања

За протеклих пет деценија, Европска унија, као регионална економска, политичка и безбедносна организација је прошла кроз више фаза свога развоја почев од Шенгенског споразума (1985.) и Шенгенске конвенције (1990.) те Уговора из Мастрихта (1992.) и коначно Конвенције Еуропол(1995.) и Уговора из Амстердама (1997.) који су представљали квалитативни помак у њеној организацији, надлежностима и деловању у борби против различитих облика криминалитета, а посебно против корупције као најизразитијег облика савремених форми транснационалног организованог криминалитета. Као једно од важних поља деловања – тзв. „трећи стуб“ Европске уније се огледа у њеној активности на изградњи и унапређењу „простора слободе, безбедности и правде“. У оквиру ове области, посебно је значајна активност Европске уније, њених појединих органа, „група“ и самих држава чланица у предузимању превентивних мера у циљу спречавања и сузбијања посебно опасних противправних понашања појединаца и група која су од-

76) Љ. Стајић, *Основи безбедности*, оп. cit. стр. 126-127.

77) D. H. Bayley, *The Effects of Corruption in a Development Nation*, Western Political Quarterly, број 4/1966. године, стр. 719-723.

78) S. Nye, *Corruption and Political Development, A Cost Benefit Analyses*, American Political Science Review, број 2/1997. године, стр. 419.

79) Д. Полшек, *Социологија објашњења корупције*, Друштвена истраживања, Загреб, број 2-3/1999. године, стр. 443-455.

ређена као тешка међународна кривична дела као што је, између осталих, и корупција.

Различити су облици и видови угрожавања безбедности у целини или појединих њених сегмената (међународне, регионалне или националне безбедности). Свакако да један од посебно опасних облика угрожавања безбедности данас представља криминалитет уопште, а у оквиру њега организовани, транснационални криминалитет који не познаје границе између држава, па ни између појединих континената. Циљ је организованог вршења кривичних дела, између осталог, и прибављање противправне имовинске користи за појединце, групе, па и читаве организације (односно понекад и целе државе

На тај начин је постављена солидна правна и институционална основа већег броја савремених држава које су се ујединиле у настојању да се спрече и сузбију најопаснији видови и облици организованог транснационалног криминалитета имовинског карактера као великог безбедносног проблема који не познаје границе између држава, па и између континената. Криминалитет посебно онај организованог карактера данас широко премашује границе појединих држава и постаје интернационални безбедносни проблем широких размера са тенденцијом даљег продирања у све поре друштва.

Тако, савремено друштво, како у националним, тако и у међународним размерама карактерише једна изузетно опасна појавна форма испољавања транснационалног организованог криминалитета. То је корупција (кроз непосредно или посредно примање и давање мита у виду поклона, предмета или друге имовинске користи). Тако корупција представља предмет проучавања правне, политиколошке, међународне, безбедносне и друштвене теорије, али и правне праксе и криминалне политике. Све то треба да води јединственој и целовитој активности свих друштвених субјеката на свим нивоима, укључујући и међународну заједницу, а не само поједине државе, како би се корупција смањила, искоренила, спречила односно сузбила или ако то није могуће онда бар минимизирала у свом појавном испољавању и проузроковању штетних последица на данашњем нивоу развоја.

Dragan Jovasevic

Faculty of Law, Nis University

**JURISDICTION OF THE EUROPEAN UNION IN PREVEN-
TION AND SUPPRESSION OF THE CORRUPTION**

Summary

In recent period the European Union, as a regional economic, political and security organization, has gone through several developmental phases, making a positive step forward in its organization, jurisdiction and activity, and therefore creating a most powerful international organization in the world. A so called „third pillar“ of the European Union, as one of important fields of its activity, is building and developing „a space of freedom, safety and justice“. Within this field, among activities of the European Union, its certain bodies or specialized agencies, „groups“ and the member-states, there is one important activity in particular: It is taking preventive measures with aim of prevention and suppression of particularly dangerous anti-legal behavior of individuals and groups, that is defined as harsh international criminal acts, in particular the corruption and organized crime. In this text author analyzed the position and role of the European Union in prevention and suppression of the corruption as a highly dangerous way of imperiling and harming economic, financial and trade interests of the European Union in general, as well as the interests of its member-states separately.

Key Words: European Union, security, contracts, suggestions, criminal act, corruption, receiving bribe, offering bribe, criminal responsibility, punishment

АКТУЕЛНО

1163

Александар Јанковић

СТАВОВИ УЧЕНИКА И СТУДЕНАТА
ДОБОЈСКЕ РЕГИЈЕ ПРЕМА СЛОБОМИР П
УНИВЕРЗИТЕТУ И ДРУГИМ ПРИВАТНИМ
ФАКУЛТЕТИМА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

актуелно

УДК:
378.4(497.6):316.653
Примљено:
9. септембар 2008.
Прихваћено:
23. новембар 2008.
Прегледни чланак

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1163-1180.

Александар Јанковић
Слободимир П Универзитет, Бијељина

СТАВОВИ УЧЕНИКА И СТУДЕНАТА ДОБОЈСКЕ РЕГИЈЕ ПРЕМА СЛОБОМИР П УНИВЕРЗИТЕТУ И ДРУГИМ ПРИВАТНИМ ФАКУЛТЕТИМА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Сажетак

Став матураната и студената добојске регије према приватним факултетима је подјељен и разликује се од случаја до случаја. Највећи дио ученика је слабо информисан о приватним факултетима, има индиферентан према њима и оријентисан је ка државним факултетима. То је израженије код гимназијалаца него код техничара. За већину матураната, при избору факултета је најбитније да студирају оно што их интересује, а затим да могу пронаћи посао са тим занимањем. Постоји извјестан страх код младих да дипломе приватних факултета неће бити признате или једнако цијењене при запошљавању. Ипак, један дио младих је спреман да студира на приватним факултетима и они имају своје разлоге за такву одлуку. Они препознају квалитет и нови, модернији приступ студирању и студентима који се покушава успоставити на неким приватним факултетима. Надамо се да ће се из масе факултета издвојити они који ће помјерати стандарде у високом образовању и израсти у значајне образовне и научне установе на нашим просторима.

Кључне ријечи: *приватни факултети, високо образовање, Слободимир П Универзитет, јавно мњење, Република Српска*

УВОД

У првом дијелу се износе запажања о стању у високом образовању у БиХ у последњих неколико година, наглашавајући споро реформи, неуређеност образовног система и погубан утицај дневне политике на карактер и брзину реформи.

У другом дијелу се анализира бројност студената у РС у периоду 2001-06. године. Према званичној статистици, у том периоду је забиљежен растући тренд уписивања бруцоша на факултете. На узорку матураната из добојске регије провјерићемо да ли се и наредне школске године може очекивати велико интересовање за студирање или је запажени тренд био пролазног карактера.

У трећем делу се износе резултати анкете. На почетку се износе основне информације о узорку, даје се оцјена рада приватних факултета у очима јавности, затим се упоређује популарност државних и приватних факултета, те СПУ пореди са другим приватним факултетима. Следеће поглавље нам објашњава због чега су се студенти одредили да упишу одређени факултет и да ли ученици, тј. будући студенти, одлуку о уписивању одређеног факултета доносе сами или уз сугестију родитеља. У последњем поглављу се показује да су за већину матураната који намеравају студирати далеко прихватљивији државни од приватних факултета, али ови други временом успјевају да привуку значајан дио средњошколаца и постају све прихватљивији.

СТАЊЕ У ВИСОКОМ ОБРАЗОВАЊУ У БИХ И РС У ПОСЛЕДЊИХ НЕКОЛИКО ГОДИНА

БиХ је 2003. потписала Болоњски споразум, чиме се формално обавезала да ће спроводити реформе високог образовања и усаглашавати их са европским стандардима. Иако се у старту каснило четири године, ни након потписивања споразума није се довољном брзином напредовало, тако да се БиХ у 2005. налази још увијек на самом европском зачељу по оствареним реформама, дијелећи последњу позицију са Андором и Србијом¹⁾. Страначке поделе у земљи су успоравале реформу високог образовања која је била под јаким политичким утицајем. Бошњачки политичари су намјерава-

1) У току писања ове студије, у мају 2008. је изашла обимна студија „Анализа положаја младих и омладинског сектора у БиХ” агенције Prism Research из Сарајева, где се наводи да је БиХ на 38. месту од 40 европских држава, према степену спроведених реформи у високом образовању.

ли да искористе тај проблем да би извршили пренос надлежности високог образовања на државни ниво и контролисали реформу из Сарајева, док су политички представници из РС грчевито бранили ентитетску надлежност над високим образовањем. Очигледно је да је високо образовање, као један од најважнијих развојних ресурса, остало заробљено у рукама политике. За то вријеме су испаштали студенти у БиХ јер су реформе непотребно касниле, а услед спорости у доношењу нових закона, створена је хаотична ситуација. Пошто није било довољно снаге да се контролише отварање нових факултета и усмјерава реформа високог образовања, нити на ентитетском нити на државном нивоу, свако је радио по своме.

У РС је последњих година дошло до отварања на десетине нових, углавном приватних факултета. Први приватни факултет је Ко-муниколошки из Бање Луке, основан 2000. године, а први приватни универзитет је Слобомир II Универзитет из Слобомира (у близини Бијељине), основан 2003. године. Протеклих година је став јавности према приватним факултетима био углавном негативан, мада је било и оних који су позитивно оцењивали рад (неких) приватних факултета. Дио академске и стручне јавности замјера приватним факултетима на лошем кадру, слабој организованости, недостатку простора и опреме, високим цијенама школовања, премда су слични проблеми постојали и на државним факултетима: пренатрпане учионице, преобиман упис самофинансирајућих студената, непостојање одговарајуће опреме за наставу, корупција. Ипак, о томе се мало причало у јавности.

Главни креатори јавног мњења по питању високог образовања су универзитетски професори и ресорно министарство. На жалост, оцене професора су се разликовале према томе гдје су били запослени. Професори државних факултета су годинама прећуткивали недостатке и неправилности у раду државних факултета, а оштро су се успротивили против најмање грешке на приватним факултетима. С друге стране, професори приватних факултета и њихови оснивачи су се позивали на своје легитимно право да образују студенте јер су створене законске могућности за то. Они су свакако били у подређеној позицији јер су морали да се бране од оштрих медијских напада конкуренције са државних установа. У многим областима су заостајали јер су то били факултети који су тек настјали и то без помоћи државе. Поред тога, став државних органа и медија о приватним факултетима је био некоректан, неријетко пот-

цјењивачки. Уствари, држава је својим немаром и инертношћу на- нела штету факултетима који су држали до квалитета образовања, били они државни или приватни. Најпре је створено хаотично ста- ње, услед одсуства законске регулације и веома меканих прописа за оснивање нових факултета, што је било плодно тле за злоупотре- бе, о чему је јавност упозната. Не треба заборавити да је РС изда- вала дозволе за рад таквим високошколским установама, неријетко под сумњивим околностима и без испуњавања минималних услова у погледу квалитета. Кад је хаос већ створен онда се кренуло у медијску акцију против приватних факултета, не правећи готово никакву разлику међу њима. У медијима је створена једнострана и стереотипна слика, која не прави разлику између добрих и лоших приватних факултета. На једној страни су државни факултети, који су „добри”, а на другој приватни који су „лоши”. У таквој ситуаци- ји, онима који сматрају да су потцјењени, не преостаје ништа дру- го него да покушају сами да поправе своју пољуљану репутацију, наравно са властитим новцем.

Тек у 2007. години долази до нешто бољег односа државе пре- ма приватним факултетима. Стидљиво се признаје да су неки при- ватни факултети задовољавајућег стандарда у погледу квалитета и добијају лиценцу за рад: пет приватних универзитета и четири високе приватне школе у РС. У РС је Закон о високом образовању донесен 2006. док је након вишегодишње расправе у Парламенту БиХ донесен Оквирни закон о високом образовању у БиХ, јуна 2007. Проблем са овим Оквирним законом је тај што држава нема нити надлежности, нити механизма за његово спровођење, што ре- зултира у некоординисаном спровођењу на државном нивоу и спо- рости реформи. Ипак, главни проблем је у ФБиХ где постоје разли- чити прописи и пракса по кантонима. На помолу је успостављање Агенције за развој високог образовања и осигурање квалитета и Центра за информисање и признавање докумената чиме би фор- мално дипломе у БиХ биле равноправне са европским. Очигледно је да се полако почиње уводити ред у област високог образовања, мада превише споро и уз почетно кашњење од неколико година за европским земљама. Још увек је читав процес под јаким политич- ким притиском. Чини се да су странке и политичари преузели од академске заједнице „бригу” за високо образовање. Забрињавајуће је и то што је интелектуална заједница ентитетски подијелена, без значајније научне сарадње, што је довело до провинцијализације и

заостајања науке у БиХ. Тако је земља доведена у ситуацију да има све више факултета и научних установа, а све мање правне науке и истраживачког рада. Очигледно је да нема јасно изграђене свести и визије у ком правцу треба да се креће реформа високог школства и шта она треба да донесе.

Што се тиче СПУ он је у очима власти РС, а вјероватно и јавности, позитивно оцијењен²⁾. Ипак, академска јавност и државни факултети су још увек индиферентни према СПУ. Да ли је у питање неинформисаност или нешто друго, отворено је питање.

ГЛАВНЕ ХИПОТЕЗЕ

Након изношења основних запажања о стању у високом школству РС и БиХ, изнећемо неке полазне хипотезе које се односе на емпиријски дио истраживања:

X1: Ученици су више окренути ка државним факултетима и више их вреднују од приватних. Став према било којем појединачном приватном факултету, па и СПУ, се формира у сенци генералног става према приватним факултетима који је у суштини негативан, понекад оптерећен предрасудама или заблудама. Негативан став најчешће имају гимназијалци. Ипак, мислимо да има један број матураната који имају позитиван или барем неутралан став према приватним факултетима.

X2: Због начина рада и постигнутих успјеха студената СПУ, сматрамо да ће испитаници позитивније оценити СПУ од осталих приватних факултета у РС. Мислимо да ће се то показати јасније код оних испитаника који су више упознати са СПУ, било да су студенти СПУ или су на неки други начин информисани о њему.

X3: У школској 2008/09. години се очекује наставак тренда великог интересовања матураната у добојској регији за студирање.

2) Антон Касиповић, министар просвјете и културе у Влади Републике Српске, поводом промоције прве генерације дипломираних студената, изјавио је: “Упосленици Слобомир II Универзитета су Уредбу Владе о оснивању високошколских установа, коју је донијело Министарство просвјете и културе, даље креативно разрадили, формирали студијске програме које заиста могу препоручити, имају одговарајући наставни кадар, изванредне услове за рад, тако да мислим да је ријеч о високошколској институцији која у сваком случају јесте референтна и рекао бих да је привилегија студирати на овом универзитету.” (www.spu.ba/vijesti.php?id=499)

УЗОРАК

Узорак покрива ученике из свих градова из околине Добоја укључујући и ФБиХ, сем Брода и Вукосавља. Састоји се од 668 испитаника, од тога 602 ученика-матураната и 66 студената треће и четврте године СПУ. Узорком смо обухватили скоро 1/5 гимназијалаца и скоро 1/3 техничара из добојске регије. Узорак је репрезентативан у територијалном смислу јер покрива једанаест градова. Међутим, није репрезентативан по заступљености ученика гимназија и осталих школа јер у узорку имамо 32,7% гимназијалаца и 64,6% техничара (у добојској регији има 45,5% гимназијалаца и 54,5% техничара). Узорак није случајан у стриктном смислу, јер је анкетање вршено у склопу промоције СПУ и било је од другоразредног значаја у односу на промоцију. Ипак, надамо се да то неће значајније утицати на ваљаност резултата јер узорак обухвата око 1/4 популације. Анкетање је обављено у марту и априлу 2008. године.

Ако би хтјели да сумирамо најважније грешке узорка онда морамо истаћи да су оне учињене у највећој мјери у узорку ученика. Код студената смо постигли веома квалитетан узорак јер су нам студенти били лако доступни. Од грешака узорка треба истаћи: (1) Ситуацију у којој је вршено анкетање јер је промоција засјенила важност анкете; у случајевима кад се промоција обављала у згради СПУ анкету су попуњавали ученици који су били заинтересовани за промоцију, (2) Могућност утицаја директора школа на то које одјелење ће бити анкетирано, кад се промоција обављала по школама, (3) Презаступљеност гимназијалаца кад се промоција обављала по школама (52,2%), а премалу кад се промоција обављала у згради СПУ (14,2%). Супротно важи за матуранте средњих стручних школа. (4) Могућност појаве „хало ефекта”, тј. попуњавања упитника у пару.

СОЦИО-ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ УЗОРКА

Пол. У узорку имамо само 38% испитаника мушког пола, 61,7% испитаница, а подаци за једног испитаника нису познати.

Старост. Доња старосна граница је 1979. годиште, а горња 1990. Модалне вредности за ученике су 1989. и 1990. годиште (85,3% укупног узорка), а за студенте 1985. и 1986. годиште (6,9% од укупног узорка).

Мјесто становања и територијални распоред. Око 40% испитаника станује у сеоским, а 19% у приградским насељима. Остали испитаници станују у градским срединама, али будући да се ради о мањим градовима, дупло више је оних из центра него из ширег подручја града. Код испитаника који живе у ФБиХ имамо већу заступљеност сеоског становништва у односу на испитанике из РС. Доста ученика путују у школу, а једанаесторо њих иде у други ентитет у школу, од тога деветоро у ФБиХ. Што се тиче студената, око 70% су Добојлије, што потврђује да је СПУ локални универзитет, док 7,5% долазе из ФБиХ и 1,5% из Брчког. Послије Добоја, највише студената живи у Модричи и Теслићу. Међу ученицима имамо 18,6% из Добоја, док је 32,8% оних који станују у ФБиХ. Иако је добојска регија насељена етнички мјешовитим становништвом, већина испитаника су из РС, 67% ученика и 88% студената.

АНАЛИЗА БРОЈНОСТИ СТУДЕНАТА У РС У ПЕРИОДУ 2001-2006. И ПРОЈЕКЦИЈА ЗА ШКОЛСКУ 2008/09. ГОДИНУ

У наведеном периоду у РС је дошло до конвергенције броја ученика који заврше четворогодишњу средњу школу и броја новоуписаних студената. Тај број се на крају периода стабилизовао око 9.000 у обе групе.

Број оних који се први пут уписују на прву годину студија је нарастао у периоду 2001-06. код гимназијалаца за 32,4% а код техничара за 46,1%. Укупан број бруцоша у РС у посматраном периоду се повећао са 17 на 27,5 хиљада. Број високошколских установа се скоро удвостручио, највише због који се први пут убрзаног оснивања приватних факултета³⁾. На основу броја студената и факултета, могли бисмо закључити да је високо образовање, доживјело процват. Ипак, квантитативни раст не значи и раст квалитета. Напротив, постоје оправдане сумње у квалитет неких новооснованих факултета.

Ако бисмо у наведеном периоду посматрали колико ученика заврши средње школе, а колико се упише на факултете дошли би да сазнања да се разлика из године у годину смањује, да би се 2005/06. број бруцоша скоро изједначио са бројем свршених сре-

3) *Статистички билтен бр. 3 - Високе школе*, Завод за статистику Републике Српске, Бања Лука, 2007. , стр. 7-11; *Статистички билтен бр. 6 – Средње школе*, Завод за статистику Републике Српске, Бања Лука, 2007. , стр. 9-13.

дњошколаца четворогодишњих школа. Разлика се смањује и због повећаног интересовања нешто старијих особа за студирање. Они обично студирају и раде, тако да су то углавном ванредни студенти. Око једне трећине свих ванредних студената су они изнад тридесет година старости. Неки од њих су силом прилика одлучили да студирају да би задржали своја радна места, како под притиском отпуштања услед приватизације, тако и под притиском реформи државних установа.

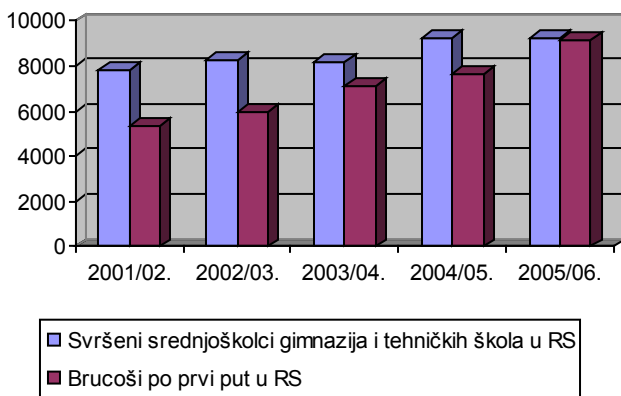

График 1: Свршени средњошколци и бруцоши по први пут у РС (извор: Статистички билтени, бр. 3 и бр. 6, Завод за статистику РС)

Занимање ученика	Да ли ће студирати након средње школе				Укупно
	Да	Није још одлучио/ла	Волио бих, нема услова	Не	
Гимназијалци (197)	95,9%	3,0%	1,0%	/	100,0%
Техничари (389)	63,2%	25,7%	6,7%	4,4%	100,0%
Непознато (16)	75,0%	18,8%	6,3%	/	100,0%
Укупно	74,3% (447)	18,1% (109)	4,8% (29)	2,8% (17)	100,0% (602)

Сада ћемо извршити пројекцију уписа на факултете матураната из добојске регије у новој школској години. Према подацима из анкете, око 3/4 матураната се изјаснило да ће студирати⁴⁾. Ако би се то остварило било би око 1700 новоуписаних студената из добојске

4) Према студији „Анализа положаја младих и омладинског сектора у БиХ” из 2008. године, нето стопа уписа младих на нивоу високог образовања износи само 24% што се драстично разликује од наших података (прим. А. Ј.)

регије⁵⁾. Веома је мало оних који „желе студирати, али немају услова” или „неће студирати”, али вјероватно ће се ова категорија проширити пошто ће неки пронаћи посао, неки ће одустати јер немају потребна знања или радне навике, други немају новац и тсл. Нас највише интересују ученици који „нису још одлучили” да ли ће студирати, а таквих је више од стотину ученика. Они тек треба да се одлуче да ли ће студирати, у којем граду и на којем факултету.

Ученици се према школама које похађају доста разликују по питању намјере да студирају. Скоро сви гимназијалци желе да студирају, што је очекивано. Међу њима нисмо имали испитаника који су се изјаснили да ”неће студирати”, а само 4% још увек нису донели одлуку или немају услова да студирају. Гимназијалци су вјероватно одлуку о томе да ли ће студирати донијели пре завршетка школе. Све остале групе ученика су прилично уједначене по питању намере да студирају, а по појединим струкама се њихова заступљеност се креће од 51,5% до 67%. Једино су ученици из техничких струка (машински, грађевински, електро и дрвни техничари) одступали од просека јер је међу њима било испод просјека оних који желе студирати (51,5%), а изнад просјека оних који ”још нису одлучили” (32,4%), у односу на остале средњошколце. Они су вероватно притиснути бригом око доношења одлуке јер су техничке студије релативно тешке, а њихова предзнања скромна.

Наши подаци су потврдили хипотезу да ће се тренд популарности студирања на студијама првог циклуса наставити и ове школске године. Изгледа да се не ради о неком пролазном тренду, него напротив, последњих година у РС је изражен тренд све већег уписивања матураната на факултете. Вероватно ће се и увећати број студената како европске интеграције буду напредовале.

Што се тиче студија другог циклуса, скоро 1/3 студената треће и четврте године СПУ су заинтересовани за такав студиј, а више од половине анкетираних студената су само потенцијални кандидати, тј. нису још одлучили да ли ће студирати на мастер студијама. Иако су још у току реформе високог школства, све више постају популарне мастер студије, јер се 30% студената треће и четврте године изјаснило да ће уписати постдипломске студије.

5) У школској 2005/06. било је 3305 студената свих година чије је пребивалиште било унутар неке општине добојске регије, не укључујући Брод, Вукосавље и ФБиХ (*Билтен Високог образовања*, бр. 6, Завод за статистику РС, Бања Лука).

Табела 2: Намјере студената СПУ да упишу постдипломске студије (април 2008), у %			
Одговори	Година студија		Укупно
	Трећа	Четврта	
Да	26,3	35,7	30,3 (20)
Нисам још одлучио/ла	55,3	50,0	53,0 (35)
Волио бих, немам услова	5,3	7,1	6,1 (4)
Не	13,2	7,1	10,6 (7)
Укупно	100,0 (38)	100,0 (28)	100,0 (66)

ОПШТИ СТАВ О ПРИВАТНИМ И ДРЖАВНИМ ФАКУЛТЕТИМА У РС (С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА СПУ) И ЊИХОВА ПОЗИЦИОНИРАНОСТ

Хтјели смо добити општу оцјену испитаника према приватним факултетима и њихов став којим факултетима дају предност, државним или приватним, без обзира да ли своје оцјене формирају на основу чињеница или предрасуда⁶⁾. Стиче се утисак да је јавност слабо упозната са радом приватних факултета. Око 39% испитаника „не знају ништа” или „знају веома мало”, док само 6% испитаника „знају скоро све”, а 49% „знају само понешто” о приватним факултетима у РС. Ученици су мање упознати са радом приватних факултета од студената, што се да објаснити њиховом мањом окупационошћу том проблематиком и мањим интересовањем за приватне у односу на државне факултете. Стога, не чуди да 44,4% ученика нису били у стању да оцјене рад приватних факултета. Од афирмативних одговора, најбројнији су умјерени. Да су „добри само неки” приватни факултети оцењује 37,1% анкетираних и та оцена је доста израженија код студената. Екстремне оцене „добри су сви” или „лоши су сви” је дало 12,4% испитаних и занимљиво је да је било више позитивних него негативних оцена. Екстремнијим оценама су били склонији ученици што се може довести у везу са њиховом слабијом информисаношћу, али и стереотипима који често попуњавају недостатак тачних информација⁷⁾.

Даља анализа нас је водила на поређење СПУ са другим приватним факултетима. Опет смо имали проблем да скоро половина

6) На жалост, у ту сврху смо само имали на располагању да анкетирамо ученике и студенте СПУ, али не и студенте државних и других приватних факултета. То може да утиче на пристрасност добијених одговора (прим. аут.)

7) Из социјалне психологије је познато да екстремније ставове дају они који су слабије информисани о презентованом материјалу или гаје предрасуде.

ученика нису дали одговор на ово питање⁸⁾. Око трећине анкетираних ученика су сматрали да је ”СПУ бољи од других приватних факултета”, а упола мање је оних који мисле да је ”исти као други”. Занемарљив је удио ученика који сматрају да је „СПУ гори од других“. Иако су гимназијалци прилично ненаклоњени према приватним факултетима, они су у 26,4% случајева сматрали су да је СПУ ”бољи од других приватних факултета”, док је исту оцјену дало 35,5% осталих ученика. Оних који сматрају да је ”СПУ гори од других” има занемарљиво мало – 1,5% гимназијалаца и 0,8% осталих ученика. Неутралан став да је ”СПУ исти као други приватни факултети” је нешто заступљенији код гимназијалаца и за њега се определио сваки четврти гимназијалац и сваки седми ученик техничких школа. Студенти су доста боље оцјенили СПУ, што је очекивано с обзиром да студирају на том универзитету.

Одговори	Ученици	Студенти	Укупно
Добри су сви	8,5	3,0	7,9
Добри су само неки	32,9	75,8	37,1
Углавном нису добри	8,6	6,1	8,4
Лоши су сви	4,7	3,0	4,5
Не знам	44,4	12,1	41,2
Без одговора	1,0	/	0,9
Укупно	100,0 (602)	100,0 (66)	100,0 (668)

Ако посматрамо одговоре испитаника према месту становања и полу, благо позитивније оцене о СПУ дају они који су настањени у ФБиХ и младићи у односу на дјевојке.

Одговори	Ученици	Студенти	Укупно
Бољи је од других	32,4	75,8	36,7
Гори је од других	1,3	/	1,2
Исти као други	16,8	9,1	16,0
Не знам	47,8	7,6	43,9
Без одговора	1,7	7,6	2,2
Укупно	100,0 (602)	100,0 (66)	100,0 (668)

Они испитаници који сматрају да је СПУ „бољи од других приватних факултета у Републици Српској” (укупно 245) су навели следеће разлоге зашто тако сматрају: добри услови за студирање (59 испитаника), познати и угледни професори (24), под утицајем презентације Универзитета (13), признате дипломе/угледан универ-

8) Ипак се ради о комплексној процени који захтева одређени ниво упућености у рад факултета.

зитет (10), чуо/ла од других позитивно о СПУ (8), боља могућност запослења (6), СПУ пружа више од других (6), порцијално полагање испита путем колоквијума (5), постоји широк избор факултета (4), нема корупције (3), близина мјесту становања (3), цијена приступачна (2), размјена студената/могућност одласка у иностранство (2), сарадња са другим универзитетима (2), добар наставни план и програм (2), добра сарадња и фер однос професор-студент (1), досадашњи резултати у раду СПУ (1), због тога што студира на СПУ (1), без одговора или не зна (94).

Они који сматрају да је „СПУ гори од других приватних факултета у РС” (укупно 8) су навели следеће разлоге: не жели студирати на приватном факултету (1), свако може завршити приватни факултет (1), корупција на приватним факултетима (1), без одговора или не зна (5).

ОДЛУКА О ИЗБОРУ ФАКУЛТЕТА И ЊЕНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ

Ова одлука је тешка јер се односи на избор будуће професије. Сваки млад човјек зна да од ње зависи будућност. Чини се да је све битније препознати пулс тржишта и изабрати праву струку, јер се млади у БиХ тешко запошљавају⁹⁾. Пошто држава већ дуже вријеме не прати потребе тржишта, образовна структура је прилично неусклађена са реалним потребама тржишта.

Будући да у време анкетирања више од 100 ученика није знало да ли ће студирати, а још више ученика није знало шта и где ће студирати, то нам даје за право да претпоставимо да одлука није коначна бар за један дио ученика.

Због тога смо сматрали да је објективније тражити мишљење студената да се ретроспективно врате у вријеме кад су се они уписивали на факултет и да нам одговоре ко је донио одлуку о избору факултета. Подаци су очекивани, а говоре да се одлука доноси потпуно аутономно у 78,8% случајева, а код 21,2% студената уз малу „асистенцију” родитеља. Родитељи су нешто више утицали на одлуку код дјете женског пола (27,5%), него код мушке дјете (12,5%). То би могло да значи да су још увијек родне поделе у друштву изражене по питању професионалне оријентације. Није било

9) Према подацима из 2008. стопа незапослености младих у БиХ је 58,5% и скоро четвороструко је већа него у ЕУ. Наведено према: *Анализа положаја младих и омладинског сектора у БиХ*, стр. 11.

случајева да су родитељи сами одлучивали шта ће њихово дијете да студира.

Да бисмо дошли до података чиме се ученици руководе при избору факултета понудили смо им десетак типичних одговора које смо унапред формулисали. Они су бирали по три најважнија.

	На првом мјесту	На другом мјесту	На трећем мјесту	Збирно
1. Да су добри услови за студирање	12,6	15,3	20,1	48,0
2. Да је то државни факултет	8,6	4,5	4,8	17,9
3. Да је прихватљива цена школарине	9,1	15,3	13,6	38,0
4. Да студирам оно што ме интересује	42,4	19,4	7,3	69,1
5. Да могу лакше да се запослим с тим факултетом	13,6	24,4	20,6	58,6
6. Да постоји споразум о сарадњи са страним фак.	0,5	1,3	3,2	5,0
7. Да је то угледан и цењен фак.	2,3	5,0	8,8	16,1
8. Да могу брзо и лако да завршим фак.	1,0	2,8	6,6	10,4
9. Да је у мом граду или непосредној близини	0	1,3	2,5	3,8
10. Нешто друго	0,2	0,3	0,7	1,2
11. Без одговора	9,6	10,3	11,8	31,7
Укупно	100,0	100,0	100,0	

За ученике је при избору факултета најбитније да „студирају оно што их интересује” а 69,1% ученика су то навели као један од разлога због чега су уписали садашњи факултет, да „могу лакше да се запосле са својим факултетом” навели су 58,6% ученика и да имају „добре услове за студирање” 48% ученика¹⁰⁾. Изгледа да већина ученика прво бира области које их интересују, а онда се избор сужава на оне факултете с којима се могу лакше запослити. Избор факултета је комбинација љубави према одређеној струци и рационалног приступа кроз избор занимања које се тражи на тржишту. „Цијена школовања” је тек на четвртом месту, а то наводи као један од примарних разлога 38% ученика. Изгледа да они који се

10) Слично истраживање, које је спроведено у Србији током марта и априла 2008. на узорку од 40 хиљада матураната из 285 средњих четворогодишњих школа је дало веома сличне резултате. На питање „шта ти је најважније при избору факултета” највећи проценат испитаника је, као и у нашем истраживању, дао одговор „оно што ме интересује и што волим” – 86%, „могућност запослења са том дипломом” је најважнија за 82% ученика, док 64% истиче „стицање знања”, а 48% високо вреднује „стручне професоре” (видети: „Сви би у менаџере”, *Политика*, 22.5.2008. стр. 10)

опредијеле за студирање на приватним факултетима немају финансијских проблема. Већина ученика је опредељена ка државним факултетима из више разлога. Између осталог, постоји могућност да студирају на терет буџета. Оних којима је „најбитније да студирају на државном факултету” има 17,9% и то би могло да значи да је дошао крај илузијама да су државни факултети увијек најбољи избор, што су често истицало код нас. „Углед факултета” је релативно небитан при опредјељивању, вјероватно због тога што се факултети на нашим просторима не дијеле по том принципу, тј. прилично су уједначени. „Споразум о сарадњи са страним факултетом” се веома ријетко спомиње, вјероватно због тога што студенти са наших простора мало путују у иностранство, тешко долазе до виза, немају новаца за путовања и тсл. Погодност да студирају „код куће” је није популарна међу младим људима у Добоју. Изгледа као да они желе да оду из ове средине и студирају у већем граду.

Тешко је рећи да ли постоје неки посебни „модел” или типични обрасци по којима ученици доносе одлуке. Иако смо покушали да прикажемо колико поједини чиниоци утичу на избор факултета, ми не знамо колико су њихове одлуке чврсте, да ли имају алтернативна решења уколико не упишу жељени факултет, колико траје процес доношења одлуке и кад се коначно завршава, итд. Једно је јасно - да је сваки ученик „прича за себе” и да у тренутку анкетирања 18% ученика није донело одлуку да ли ће да студира, док 20% њих не зна уопште да ли ће студирати, ни који факултет ће одабрати. На основу овога можемо закључити да су ове одлуке понекад непотребно дуге, непријатне и замарајуће, барем код једног дела ученика. То значи да би младима требало пружити помоћ при одабиру будуће професије.

ДРЖАВНИ ВС. СПУ И ОСТАЛИ ПРИВАТНИ ФАКУЛТЕТИ

Опредјељење већине ученика који намеравају студирати је да се упишу на државне факултете. Ипак, из године у годину се повећава број оних који студирају на приватним факултетима и они постају све прихватљивији. Међу анкетираним ученицима 12% се определило да студира на неком приватном факултету, док 69% ученика жели да студира на неком државном факултету. Неопредељен је био сваки пети ученик, у просјеку то је сваки десети гимназијалац и сваки четврти техничар. То не значи да се одлука неће

промјенити и да неће зависити од слободних мјеста на државним факултетима.

Одговори	Ученици према занимању			Укупно
	Гимназијалци	Техничари	Непознато	
Државни	86,3	60,2	75,0	69,1 (416)
Приватни	3,6	16,5	12,5	12,1 (73)
Без одг.	10,2	23,4	12,5	18,8 (113)
Укупно	100,0 (197)	100,0 (389)	100,0 (16)	100,0 (602)

Размотримо сада остале који би се, под одређеним условима, уписали на неки приватни факултет. Питање које смо поставили у анкети било је хипотетичко: „Уколико бисте студирали на приватном факултету, који би то факултет био?” Дакле, ради се о некој врсти „резервне опције” барем за један део ученика, те се очекује да ће се у овој ситуацији проширити круг потенцијалних студената на приватним факултетима. Заиста, тај круг се проширио са 12% на 38% ученика који би изабрали неки од приватних факултета, уколико би сами одлучивали. Ипак, још увек не знамо који су то услови него можемо само претпоставити да је то најчешће у случају да се не упишу жељени државни факултет.

Ако би студирали на приватном факултету, пет пута више ученика би се одредило за студирање на СПУ него на свим осталим приватним факултетима. То је потврдило претпоставку да је СПУ доста популарнији међу ученицима од осталих приватних факултета. Али треба имати у виду да смо анкетирали ученике добојске регије и да је већина приватних факултета смештена у већим градовима тако да и нису права конкуренција СПУ. Њихова удаљеност је вјероватно у комбинацији са другим чиниоцима била један од узрока што је СПУ надмоћан у поређењу са другим приватним факултетима.

Одговори	Ученици према врсти школе			Укупно
	Гимназијалци	Техничари	Непознато	
СПУ	27,9	34,7	12,5	31,9 (192)
Други приватни фак.	6,1	5,9	6,3	6,0 (36)
У иностранству	1,0	/	/	0,3 (2)
Без одговора	65,0	59,4	81,3	61,8 (372)
Укупно	100,0 (197)	100,0 (389)	100,0 (16)	100,0 (602)

Најпопуларнији градови за студирање су: Бања Лука (156), Добој (84), Тузла (65), Сарајево (56), Н. Сад (30), Бијељина (15), Зеница (12), Београд (12), Фоча (5), Дервента (5), Брчко (1), Приједор (1), Мостар (1), Пале (1), иностранство (3), било где (5), док није одговорило 150 ученика.

Према популарности су научне области овако распоређене: друштвене науке (38,9% ученика), техничке и био-техничке науке (17,4%), хуманистичке науке (12,3%), медицинске науке (6,8%), природне науке (1%), умјетност (0,7%), а 22,9% ученика нису дали одговор.

ЗАКЉУЧАК

Интересовање младих у РС за студирање последњих година је у порасту. То треба посматрати у контексту транзицијских дешавања и високе стопе незапослености међу младима, која је у БиХ скоро четири пута већа него у ЕУ. У тренутку анкетирања још увијек скоро петина ученика нису одлучили ни да ли ће студирати, ни да ли ће уписати државни или приватни факултет. Они који су донијели одлуку, већином су одлучили да студирају на државним факултетима, међу којима су најпопуларније друштвене науке. Уколико би могли да се упишу на факултете које желе, на државним факултетима би се нашло скоро шест пута више ученика него на приватним. Гимназијалци у више од 95% случајева намјеравају да студирају и преферирају државне факултете. Изгледа да је њихов животни пут од ране младости чврсто везан за напредовање кроз учење и професионални рад. Охрабрујуће је да су се техничари у свим групама занимања натполовично изјаснили да желе студирати. Иако се из буџета РС за образовање процентуално троши на нивоу европског просјека, то је недовољно с обзиром на овако високе образовне аспирације младих.

Чини се да приликом доношења одлуке који факултет да упишу, матуранти прво бирају између државних и приватних факултета, а онда доносе одлуку који факултет конкретно и коју студијску групу ће изабрати. Уколико би се нашли у непријатној ситуацији да не могу уписати жељени факултет, проценат ученика који су спремни студирати на приватним факултетима расте са 12% на 38%. Међу њима је најпопуларнији СПУ и њему би 32% ученика поклонило повјерење. То је очекивано с обзиром да је СПУ локални универзитет. Процент оних који желе студирати једино на др-

жавним факултетима, ни у случају да се не упишу на факултет који желе, не пада испод 61,8%. Очигледно је да су државни факултети још увијек доста прихватљивији у РС, али је значајан дио младих прихватио приватне факултете, неки из убјеђења а неки из нужде. Ови други су три пута бројнији.

Генерално посматрано, испитаници су слабо обавјештени о приватним факултетима и влада велика равнодушност према њима што се доводи у везу са њиховим slabим интересовањем за студирање на приватним факултетима. Они који имају информације на основу којих могу процјенити рад приватних факултета, праве разлику између појединих приватних факултета и најчешће констатују да су „добри само неки”. СПУ је „бољи од других” приватних факултета према процјени 36,7% испитаника, док 1,2% сматра да је „гори од других”. Иако гимназијалци углавном не желе студирати на приватним факултетима, ипак су бројнији они који сматрају да је СПУ „бољи од других”, него да је „гори” или „исти као други” приватни факултети.

ЛИТЕРАТУРА

- 2007. *Млади и европске интеграције Босне и Херцеговине, процјена развоја људских ресурса за потребе европских интеграција*, www.млади.gov.ba
- Тановић Ламија 2005. „Реформа високог образовања у БиХ – Болоњски процес” у: *Прилози за педагошко-андрагошко праксу на универзитету*, ДЕС, Сарајево
- „Поништене 294 дипломе”, *Независне новине*, 06.02.2007.
- „Министар Касиповић: И даље потребне промјене у образовању”, 14.01.2008, www.su-rs.org/vijesti.pxp?task=preview&news_ид=69
- Ђипа Дино ур. 2008. *Анализа положаја младих и омладинског сектора у БиХ*, Prism Research, Сарајево
- „На врху универзитет”, www.патриотмагазин.цом/архива/0095/медиа/0003.хтм
- „Конституисан Савјет за развој високог образовања и осигурање квалитета”, *Глас Српске*, 17.01.2008.
- „Дипломе без покрића”, *Нови Репортер*, бр. 151, 01.02.2006.

Aleksandar Jankovic

Slobomir P University, Bijeljina

**STANCE OF PUPILS AND STUDENTS IN DOBOJ REGION
TOWARD SLOBOMIR P UNIVERSITY AND OTHER PRIVATE
FACULTIES IN REPUBLIC OF SRPSKA**

Summary

Stance of high school graduates and students in Doboj region toward private faculties is not unified and differs from case to case. Majority of the pupils and students are not well-informed on the private faculties, they are indifferent toward them and oriented toward enrollment into the state faculties. Such tendency is more obvious in the case of high school pupils than the pupils in technical schools. The majority of high school graduates find studying vocational subjects of their interest to be the most important factor regarding the choice of the faculty, and then also having possibility to find relevant job in the field of study. There is acknowledged certain fear of the young people that the private faculties' certificates would not be recognized or equally valued in terms of employment. However, a certain percentage of the young people feels ready to study at the private faculties, having their own reasons for such decision. They recognize quality and new and modern approach both to the students and the studying that is being established at certain private faculties. In future, hopefully, some among these many faculties will stand out by raising up the standards of high education and growing into significant educational and scientific institutions in our region.

Key Words: private faculties, high education, Slobomir P. University, public opinion, Republic of Srpska

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

1183

Јелица Стефановић-Штамбук

ТЕОРИЈСКИ И ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОБЛЕМИ МЕЂУ-
НАРОДНИХ СТУДИЈА: СЛУЧАЈЕВИ ЕВРОПСКЕ ИН-
ТЕГРАЦИЈЕ И ДИПЛОМАТИЈЕ

1209

Александар Новаковић

HISTORY AND DANGER OF SOCIALISM:
RETURN TO TRIBALISM

1229

Надежда Гудељ

ПРАВНИ ОСНОВИ САРАДЊЕ
ДРЖАВА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
СА МЕЂУНАРОДНИМ ТРИБУНАЛОМ
ЗА РАТНЕ ЗЛОЧИНЕ

1239

Бојан Шево

ИЗБОРИ И ИЗБОРНИ СИСТЕМ

1261

Драган Гостовић

ИЗБОРНИ СИСТЕМ

УДК:
327(4-672EU)
Примљено:
28. маја 2008.
Прихваћено:
10. јуна 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1183-1208.

Јелица Стефановић-Штамбук
Универзитет у Београду – Факултет политичких наука

ТЕОРИЈСКИ И ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОБЛЕМИ МЕЂУНАРОДНИХ СТУДИЈА: СЛУЧАЈЕВИ ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ И ДИПЛОМАТИЈЕ

Сажетак

Аутор пише о дипломатској личности Европске уније у светлу европских интеграција. Сматра да је у међународним односима значајан фактор европске дипломатије у решавању међународних спорова у Европи и шире.

Кључне речи: Европа, европска дипломатија, интеграције...

Дипломатија Европске уније – дипломатија „без државе“, без спољне политике, без шефа државе, без посебног министарства иностраних послова, без надлежног министра, и без дипломата (онаквих какве државе подижу за себе и таквих какви представљајући, општећи и учествујући у прављењу и чувању међународног поретка чине своје државе признатим и легитимним) – није се пробила до средишта емпиријских истраживања у области међународних студија. Удаљенија је још више од жиже њиховог теоријског рада.

Знатнију истраживачку пажњу закупила им је европска интеграција по договореном успостављању Заједничке спољне политике и безбедности (Common Foreign and Security Policy – CFSP). Њом постављени други стуб подизања Европске уније (European Union –EU) привукао је, истраживачки и теоријски, и појединце у матици проучавања међународних односа. Потом је 1999. године усаглашено установљење Европске политике безбедности и одбра-

не (European Security and Defence Policy – ESDP) дало подстицај новом таласу делимичног повратка испитивању процеса европске интеграције у међународним студијама. Опет се процесом европског интегрисања нешто више бавило у овом првобитном теоријском „дому“ проучавања регионалне интеграције (Pollack, 2001; Jachtenfuchs, 2004; Collard-Wexler, 2006; Warleigh, 2006; Rosamond, 2007).

Сазнајни домети и обновљено покренутог рада међународних студија на ЕЗ/ЕУ били су скромни. Покорично су захваћени непостојани процеси и недовршене праксе уобличавања другог стуба грађевине Европске уније. Углавном се задржало на праћењу структуре његове организације. Изостало је потанко бављење процесима прављења обе политике. Остали су неурађени послови издвајања образаца доношења и спровођења одлука. Познавање образаца процеса одлучивања, посебно образаца доследног спровођења одлука, битним су учиниле државе чланице ЕУ. Све су задржале своје спољне политике. Свака држава Уније, сујетно штитећи своју спољну политику, као искључиви забран исказивања државности и особеног националног идентитета, направила је току утврђивања, а нарочито току спровођења бране од заједничке спољне политике и удруженог међународног деловања.

Теоријска и истраживачка матица у међународним студијама избегла је, и у пређашњем, и у новом пословању на европској интеграцији, одговарање на кључно питање како је својим дипломатским деловањем ЕЗ/ЕУ себе изградила. Разлози се могу претпоставити. Дипломатски поступно, мирно и споразумно стварање, одржавање и мењање међународног поретка је теоријски, а следствено, и истраживачки несавладив проблем у главнини међународних студија. Нарочито представља проблем за њену област теорије међународних односа. Праволинијско напредовање и изненадни сломови нису редослед по коме се одвијају међународни послови. Нису, такође, ни редослед збивања у процесу европског интегрисања. Његове крајности могу бити означаване као „еврооптимизам“ и „евросклероза“. Међутим, стварни ритам међународног поретка су повремени помаци и понекад узмаци. Стварни редослед интеграционом процеса у Европи дају и помаци и узмаци у поступном уобличавању политика заједнице и заједничких политика од изворних области до нових, уз пораст спољних одговорности, и повећану изложеност европског интеграционог процеса притиску држава из-

ван њега (Hill, Wallace, 1979: 49). Такав редослед поставља дневни ред мишљењу.

Помаци и узмаци у поступном уобличавању политика заједнице и заједничких политика од изворних области до нових, уз пораст спољних одговорности, и повећану изложеност европског интеграционог процеса притиску држава изван њега захтевају да се сазнајно води рачуна не о крајностима процеса европске интеграције већ о поступностима начина на које такве политике утичу на бројне интересе (Hill, Wallace, 1979: 49). Узима се да су ти тежишни правци развитка скупно условили потребу држава чланица европске интеграције да творевину процеса свог удруживања, прво Европску заједницу за угљ и челик, потом Европску економску заједницу и Европску заједницу за атомску енергију (Euratom), а онда Европску унију, развију у „дипломатског делатника“ (*diplomatic actor*) и направе од ње „дипломатску личност“ (*diplomatic persona*) поред својих засебних националних дипломатских деловања.

Теоријска и истраживачка матица у међународним студијама заобилази претходне налазе. Додатно прескаче да се посвети тражењу одговора на обрнуто, а за објашњење исхода и учинака процеса европске интеграције неизоставно, питање. Питање гласи: како је развијајући своје дипломатско присуство и градећи своју „дипломатску персону“ европска интеграција – и ко је то у њој, зашто и како чинио – достигла дипломатске способности какве има и нашла се у међународном поретку и светским пословима на положају који заузима? Говорење о европској интеграцији као пројекту мира, и Европској унији као његовом отелотвореном предузетнику, коме је један од основних циљева „унапређење мира“ код себе и у свету, постаје празнословље без откривања како је својим дипломатским деловањем ЕЗ/ЕУ градила и изводила те пројектне и вредносне задатке у дело.

Међународним студијама је овако постављени сазнајни посао, до сада, био несавладив. Проблематика дипломатије европске интеграције, дипломатске видљивости, присуства, представљености и „личности“ дипломатског делатника ЕЗ/ЕУ је прворазредно теоријски, а, последично, и истраживачки проблем за матицу међународних студија због њихове гносеолошке структуре. Многе те саставнице стварност дипломатије европске интеграције носећим појмовима и градивним замислима о међународном свету у матици међународних студија су искључене као стварне и могуће. Зато

је она сазнајно „непропусна“ за главнину стварности дипломатије европске интеграције. Односно, за теоријске снаге матице међународних студија дипломатија европске интеграције је, као и европска интеграција „непробојна“ и „несавладава“.

Због наведених разлога предузето је испитивање могућности да се враћањем истраживању европске интеграције матица међународних студија ослободи теоријски оптерећујућих проблема. Претпостављено је да дипломатија ЕЗ/ЕУ, као „дипломатија без државе“ њој може бити привлачан предмет за повратак бављењу европском интеграцијом. Први део рада пружа пресек дипломатије ЕУ/ЕЗ који би могао бити подстицајан да међународне студије поново ставе под своју теоријску и истраживачку лупу европску интеграцију. Међународне студије од проучавања дипломатије европске интеграције, упркос привлачности самог истраживачког предмета, могу одвратити исти они теоријски и истраживачки проблеми који су их својевремено одбили од бављења европском интеграцијом. Други и трећи део излагања садржи анализирани кључне теоријске, и последично, истраживачке проблеме које због укупног теоријског постава међународне студије држе препрекама за проучавање европске интеграције. Могућност да оно што се види као проблем садржи кључ решења предочена је у четвртм делу рада. Овде је представљено да у међународним студијама постоји појмовни заједнички именитељ и са студијама ЕУ и са дипломатским студијама, а то је мисаони оквир владавине. Изнете су потврде да из оквира појма владавине међународне студије могу, неоптерећене постојећим теоријским проблемима са европском интеграцијом, ући у њено истраживање, укључујући и тему дипломатије ЕУ. За кључак је да унапредовалим променама међународног света матица у међународним студијама може сазнајно изаћи у сусрет тек ако и када се реши оптерећења теоријски и истраживачки носећих појмова, градивних замисли, и водећих опредељења направљених у старом међународном свету и за стари међународни свет. Прилика да ужива помоћ и ослонац, уколико предузме теоријску и истраживачку обнову за мишљење промењеног света, лежи у проучавању европске интеграције, укључујући и дипломатију ЕЗ/ЕУ.

ДИПЛОМАТСКА ЛИЧНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ КАО ПОДСТИЦАЈ ПРОУЧАВАЊУ ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

Педесет година постојања Европске заједница није ни отупело, а још мање отклонило оштру подељеност мишљења о намерама „очева оснивача“ да интеграција постане „дипломатски делатник“.

Једну страну у овом двојењу заузимају тврдње да је Жан Моне (Jean Monnet) замишљао пословну заједницу, повезану трговином и предузетничким стремљењима преко граница, као кључног носиоца европског интегрисања. Приписано му је зато настојање да из изградње нове европске заједнице искључи министарства иностраних послова. Наводно их је из тог подухвата дисквалификовала привржености националним интересима, преданост очувању државних граница и ревност у заштити суверености државе (Соорег, 2003: 142). Оправдање ова гледишта налазе и у покушајима више држава чланица да пренесу своје дипломатске функције на органе европске интеграције, док се друге упињу да то омету (Jönsson, Hall, 2005: 151). Својевремена спорења првог председника Комисије Валтера Халштајна (Walter Hallstein) и председника Француске Шарла де Гола (Charles de Gaulle) око дипломатског положаја и надлежности Комисије ЕЗ и данас су упрегнута у доказивање да је, пре свега француским опирањем, у раном развоју процеса интеграције наметнуто оштро ограничење способности Европских заједница да „међународно делују као ентитет“ (Hill, Wallace, 1979: 48).

Другу страну у постојећој подели мишљења праве опречна прецењивања Монеовог замишљања европске интеграције као новог „дипломатског делатника“ у Европи и свету. Растућа дипломатска улога ЕЗ/ЕУ приписана је „његовом визионарству“ и почетно уграђеној измењивости организације у темељ постављеног интеграционог процеса. Циљ уграђене измењивости организације био је савладавање отпора држава чланица неумитном унапређењу својих удружених деловања и улога. Зато се ЕЗ/ЕУ описно представља као „европска експериментална унија“ (Laffan, O'Donnell, Smith, 2000).

Када се особености дипломатске деловања ЕЗ/ЕУ сведу закључци су следећи. Комисија је имајући своја спољна представништва у свету, заправо, створила „дипломатију без државе“ (Брутер, 1999). Њена дипломатија је јединствена пошто је вођена „без спољне по-

литике“⁴. Осим тога што је најдуже у својој историји ЕЗ/ЕУ имала дипломатију коју је водила једна њена организација, Комисија, а њене представнике за дипломатско представљање није овлашћивао шеф државе, дипломатски представници нису били професионалне дипломате већ чиновници Комисије (Bruter, 1999: 185).

Иако је председник Комисије овлашћивао шефове сталних представништва Комисије у свету његова извршна меродавност није упоредива са уобичајеним положајем, функцијама и надлежностима шефова држава. Слично непримереном поређењу извршног положаја председника Комисије и председника државе, непримерено се пореде положаји шефова дипломатских мисија и шефова спољних представништава Комисије. Некада се значај положаја шефова сталних представништава Комисије у свету оцењује неodrживо ниско. Обарање важности овог положаја, често подстакнуто поривом побијања дипломатског деловања, улога и функција сталних представништава Комисије ЕЗ/ЕУ је неосновано. Шефови сталних представништава Комисије положајем су изједначени са свим шефовима дипломатских мисија држава који су у највишем, или првом разреду, а најчешће се називају амбасадорима. Прецењеност овог назива долази због превида да су у истом највишем разреду шефова дипломатских мисија и дипломатски представници другачији назива. Нунцији су шефови првог разреда дипломатских мисија Свете столице, односно апостолских нунцијатура. Високи комесари су шефови дипломатских мисија првог разреда држава чланица Комонвелта у другим његовим државама чланицама. Неке државе шефовима својих мисија првог разреда дају и друге називе, како допушта Бечка конвенција о дипломатским односима из 1961. године.

Односе шефова мисија држава чланица и шефова сталних представништва Комисије ЕЗ/ЕУ на терену оптерећивала је, поред несравњивих политичких ставова, управо суревњивост националних дипломатских представника на изједначеност у положају са чиновницима. Особље сталних представништва Комисије не чине дипломате него чиновници. Били су то на почетку интеграционог процеса чиновници Европске заједнице за угаљ и челик, потом ЕЗ, а данас ЕУ. Упућивани су из Брисела да на одређено време раде у иностранству, представљајући званично оно што су задужени да представљају. Суштински су представљали и оно што правно нису били овлашћени, а то је била ЕЗ/ЕУ. Обављани послови изједначили су их са националним дипломатама. Потврда томе је и призна-

ти почасан назив амбасадора шефовима сталних представништава Комисије. Особље сталних представништава Комисија саставља од својих чиновника, функционера, особља по уговору и локалних упошљеника, уз повремено укључивање и националних стручњака.

„Дипломате“ Комисије су њени чиновници, а не дипломате обучене према мерилима техничке дипломатије држава. Иако се дипломатско представљање Комисије остваривало без дипломата то није узроковало проблеме, упркос наводним тешкоћама. Изврсно познавање стварност европских установа, појединих њихових организација и политика опремило је представнике Комисије знањем да знају „оно што представљају“. Знање „онога што представља“ услов је врности дипломате. Иде уз то и спремности да ревно представља то што је задужен да представља све док својим постојањем то допушта да буде представљано. Званично су стална представништва Комисија представљала њу. Суштински су представља ЕЗ/ЕУ. Отуда тврдња да „делегације... представљају не само Комисију, за шта имају легитимно право представљања, него ЕУ у целости, за чије представљање немају посебно право представљања. Званично делегације су одговорне искључиво Комисији, али су пракси повезане су и са Саветом и Европским парламентом, што значи да представничку функцију врше и у име Заједнице као целине“ (Duke, 2002: 859). Ратификацијом Лисабонског уговора делегације Комисије постаће делегације Европске уније добивши и посебно право да представљају Унију.

Подижући дипломатско представљање политика, установа и организација европске интеграције Комисија се током педесет година развитка овог процеса потврдила као успешан предузетник дипломатије „без државе“. Доказала је способност да управља спољним односима ЕЗ/ЕУ утврђујући унутар себе и удружено са осталим организацијама циљеве, правце, садржину и средства дипломатског деловања „без спољне политике“. Уредила је своје дипломатско присуство у свету и постављење својих представника у успостављеним сталним иностраним представништвима и „без шефа државе“. Извршавање дипломатског представљања остваривала је и „без надлежног министра иностраних послова“ и његовог „ресорног министарства“. Подигла је и своје чиновнике-дипломате. Дипломатска видљивост ЕУ и њена дипломатска личност разлог су више да се матица међународних студија врати усредсређеном

проучавању европске интеграције како би била у стању да објасни стање данашњих међународних односа и предочи његове изгледе у будућности.

Прву теоријску препреку коју на том путу повратка истраживању европске интеграције матица у међународним студијама има је неразумевање њене суштине. Неразумевање суштине европске интеграције испољава се као проблем њеног сврставања у неку од врста међународних делатника (актера) или субјекта међународних односа које матица међународних студија признаје.

ПРОБЛЕМИ МЕЂУНАРОДНИХ СТУДИЈА СА СВРСТАВАЊЕМ ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

Европска унија (European Union – EU) данас, раније њен први стуб Европска заједница (European Community – EC) а претходно Европска економска заједница (European Economic Community – ЕЕС) и Европска заједница за атомску енергију (European Atomic Energy Community – Euratom), те на почетку Европска заједница за угаљ и челик (European Coal and Steel Community – ECSC) нису лако одредива врста у матици међународних студија. Дотичу из ње тврдње како је процес европске интеграције дао институционалне и организационе облике који су „чудне зверке“. Таква постављања у међународним студијама према ЕЗ/ЕУ сажимају последице стицаја три групе структурирајућих теоријских околности.

Прву групу праве недовољно уредна поштовања успостављеног разликовања установа и организација. Често је обраћање пажње само на једне. Друге се занемарују. Постоји мањак вођења рачуна да посматрање европске интеграције и Европске уније као установе не сме подразумеватом и њених „идеационих“ величина и организационих израза поистоветити установу са њеним организацијама. Другим речима, одређивање ЕУ као установе не сме пренебрећи разликовање и установе и организација у њој, нити може пропустити да њено изучавање као установе не усредсреди на испитивање обе саставнице – и установе и организације.

Упркос неслагањима усталило се најшире схватање, уобличено и радовима Јанга (Young) и Марча (March) и Олсена (Olsen), да су установе „углавном постојани збир друштвених пракси, сачињене од јасно признатих *улога* спарених са *нормама* у залеђу, и скупа *правила* или конвенција одређујућих за подобно понашање и одно-

се, према којима се управљају носиоци улога“ (Jönsson, Elgström, 2005: 4). Следећи Кохејна прихвата се и да су сврхе познатих одредби (норми) и правила да „прописују улоге у понашањима, уобручују делатништво, и уобличавају очекивања“ (Jönsson, Elgström, 2005: 4).

Установе могу имати и организације. Није нужно да оне имају групе или појединце који стреме постизању низа скупних циљева (Jönsson, Elgström, 2005: 4). Према овако постављеним мерилима разликовања установе и организације, могуће је организацију ближе одредити и као саставну јединичну целину (ентитет) установе (Jönsson, Elgström, 2005: 4). Уврежено је подвлачење да организација има физичко седиште, уређене службе, особље, опрему и одређена материјална средства (Jönsson, Elgström, 2005: 4). Примерима се повучена разлика установе и организације поткрепљује како би била разумљивија. Тржишта су, тако, установе, а фирма је организација; брак је установа, док је њен организациони израз породица (Jönsson, Elgström, 2005: 4). Једнако се *acquis communautaire* може схватити као институционално наслеђе Европске уније, а Савет министара и Комисија као организације Европске уније (Jönsson, Elgström, 2005: 4). Неуспех истраживача да се држе направљеног разликовања води их у наизменично коришћење израза и установа и организација (Jönsson, Elgström, 2005: 4). Неуредно мишљење и говор, због недисциплине у разликовања установа и организација, увели су превише нејасноћа у проучавање ЕУ.

Европска унија као саставнице поседује и установе и организације. Стога је неопходно да установа и организација буду појмовно јасно разграничавајуће одређене. Сређена значења морају бити одржана да би се односи између установе и организације подробно испитивали и објашњавали. Посустајање у доследној примени појмовних значења јединица предмета проучавања у међународним студијама, међу којима су и установе и организације, особито је осујетило њихов напредак у теоретизацији Европске уније. Опадање истраживачке продорност следило је изостанак теоријског напретка. Емпиријска испитивања ретко су предузиман. Када би и била изведена резултати су обеспокојавали. Другачије није могло бити јер су, и из предложеног разлога, истраживања вођена питањима неизводљиво одређеним за операционализацију.

Друга група околности због којих Европска унија, раније Европска заједница (заједнице пре тога) измиче, и институционал-

но и организационо, подударању са садржајима стављеним иза назива „проверено познатих“ врста у међународним студијама је вишеструка повезаност, слојевитост и измењивост европског интеграционог процеса.

Постоји и *трећа група* околности која доводи до институционалног и организационог одударања ЕУ/ЕЗ од „убичајених“ издвојених облика у међународним студијама, некада узиманих за једино „нормалне“. Прави их организациона измењивост, од почетка уграђена у процес европске интеграције. Полазно је организациона измењивост постављена у подлогу интеграционог процеса. Тако је учињено да би био савладаван отпора држава које су у процес ушле. Организациона измењивост уграђена је ради превазилажења опирања држава чланица неумитном унапређивању удружено обједињавајућег деловања и његових улога. Због те градивне поставке повремено се процес европског интегрисања описно представља најкраће као „европска експериментална унија“ (Laffan, O'Donnell, Smith, 2000).

Сврставање европских заједница и унија међу облике установа и организација са којима теоријски и истраживачки и даље првенствено ради матица међународних студија зато је тешко. Проблем је што државу, територијално суверену и унутар себе једнообразну, мисли као једину меродавну да општи, одлучује и повезује се са другим истим таквим државама. Овако схватање главног, а некада и јединог власног, носиоца предузетништва и делатништва у међународним односима водило је сврставање европског интеграционог процеса у матици међународних студија на два краја. Иако су те крајности разумевања где спада ЕЗ/ЕУ узајамно опречне једнако се огрешују о веродостојност стварности европског интеграционог процеса. Отуда потичу проблеми матице међународних студија да га истражује, објашњава и предвиђа његове исходе.

Један крај мишљења заузело је одбијање да се сва досадашња установљења европског интеграционог процеса од Европске заједнице за угаљ и челик – која је започела пословање јуна 1952. године – онда Европске економске заједнице и *Evroatoma* – успостављених 1. јануара 1958. године ступањем на снагу такозваних Римских уговора – преко Европске заједнице (ЕЗ) – најпре као једног назива од 1967. године званично извршеног обједињавања организација три претходне створене установе, а од ступања на снагу 1. новембра 1993. године Уговора о Европској унији (Treaty on European

Union – TEU) првог стуба ЕУ – до данашње Европске уније могу сврстати било где друго до у вишестране организације држава чланица. Односно, ЕЗ/ЕУ завршава у врсти међувладине или међународне организације. Пркосећи небројеним показатељима нетачности истрајавају оваква груписања Европске заједнице/Европске уније. Упорним држањем у уверењу о исправности додељеног врсног место одбија се увиђање размера изазваног огрешења о веродостојност сазнајног захватања стварности самог процеса европског интегрисања, учинака и исхода које има.

Непрестано избијање „на видело“ суштине ЕЗ/ЕУ противне њеном стављању међу међународне организације сузбија се придруживањем бројних особености. Како је величина међународне организације тесна „телу“ европске интеграције, онда се „тело“ преправља. Опирање подведене стварности, да се повинује мерама врсте којој не припада, принудило је извршиоце тог дела подвођења у међународним студијама на сузбијање довијањем. Пошто ЕЗ/ЕУ стално показује неправилности и одступања од употребљаваног замишљеног облика међународне организације у који је смештена, класификатори је „доведе у ред“ придруживањем својстава јединствености и изузетности. Тако се испоставља да је ЕЗ/ЕУ међународна, односно међувладинна организација, многих „*sui generis*“ својстава. Коначно се од мноштва пронађених „*sui generis*“ својстава стиже до поистовећивања ЕЗ/ЕУ са „*sui generis*“ међународном организацијом. Логичка неодрживост укључивања изузетне организације ЕЗ/ЕУ у општи тип међународне организације потпуно је пренебрегнута. Сврставањем у ту познату врсту решен је проблем те „ретке зверке“, за онај део матице у међународним студијама који се њоме овако „теоријски“ позабавио. Једино му је то и било битно.

„Нађено“ решење је привид. Проглашавањем ЕУ/ЕЗ за *sui generis* међународну организацију проблем објашњења процеса европске интеграције наизглед је скинут са пописа процеса и структура са којима матица у међународним студијама има нерешиве проблеме. Решавање постојећих проблема објашњавања, а, последично, и сазнајно неплодотворних емпиријских истраживања европске интеграције у матици међународних студија тражи далекосежније потезе. Нужан потез је да преиспита употребљаване градивне појмове и носеће замисли. Прво у реду за преиспитивање је антропоморфно и неразуђено поимање државе. Долази потом увиђање да је замишљу државе умишљено како је она једини меродавни тво-

рац односа и унутрашње и спољне политике. Уколико би се матица у међународним студијама решила још неких проблематичних појмова, замисли, полазишта и претпоставки са којима ради, решила би и кључни део проблема које има са ЕУ/ЕЗ. Последично више не би морала избегавати да их емпиријски истражује, нити би и њена ретко предузимана истраживања редовно завршавала у слепој улици нетачних описа, очекивања и предвиђања.

Друга крајност у решавању загонетке сврставања „чудне зверке“ ЕЗ/ЕУ једнако је као и прва, претерана у односу на стварност. Истина иде у супротном правцу од ње. Решење прикључивања европске интеграције некој познатој врсти овде је прављено у очекивању извесне будућности. Европска заједница (Европске заједнице), данас Европска унија зато су сврстане у врсту „федералне државе у изградњи“.

Међународне студије притисак тешкоћа сврставања ЕЗ/ЕУ покушавају и да избегну. Неумесним налазе решавање загонетке сврставања процеса европске интеграције у познате готове облике. Препорука је да све остварено у овом процесу пре његовог окончања, све то што се постигне пре него што се десио интеграциони *finalité* –сасвим неподударно одређиван – не треба сматрати ни „крутом“ установом, нити „тврдим“ организацијама.

Теоријске и истраживачке ободу у међународним студијама све чешће и више заузима одређење за преузимање неког од сврставања ЕЗ/ЕУ произведеног у европским студијама, данас претежно називаних студијама ЕУ. Напори да се савладају проблеми матице међународних студија са свим што је *problematique* европске интеграције окренуло је поједине теоретичаре и истраживаче позајмицама сазнања из студија којима је она предмет.

Тако је на појединим рубовима међународних студија постало прихватљиво одређење Европске уније као „конституционалног поретка који се још увек није слегао ни у погледу географског опсега, ни институционалне уравнотежености, нити функционалног донета“ (March, Olsen, 1998: 967). Места је на њиховим ободима нашло и разумевање Европске уније као „призматичног политичког система“ (Laffan, O'Donnell, Smith, 2000: 199). Налаз да издвојеност области и функција интеграције повлачи „развијено“ утврђивање политике, учинио је употребљивим опис Европске уније као „призматичног политичког система“ и подигао га до равни одреднице. Унија је смештена у врсту политичког система, коме је својствено

„преламање“ пошто се унутар њега зависно од области политике снопови деловања и надлежности различито преламају, или расуто или усредсређено, у одлуке и учинке. Последично, избор одређене области у Европској унији, као темена из ког се посматра, пружа различити изглед целог „њеног пејсажа“, те из сваке „одабране области ЕУ изгледа другачије“ (Jönsson, Hall, 2005: 151).

ПРОБЛЕМ МЕЂУНАРОДНИХ СТУДИЈА СА КОНТИНУИТЕТОМ И ПРОМЕНОМ

Досадашња постигнућа међународних студија у теоријским и истраживачким осветљавањима дипломатије европске интеграције од обликовања дипломатског присуства и представљености ЕЗ/ЕУ у свету, дипломатске „персоне“ коју је изградила и њене стварне дипломатске улоге у дипломатском систему, свели су се, због предоченог постава и његових разлога, на склањање свих посебности на страну. Истесани су као битни искључиво чиниоци и процеси који потврђују два надмећућа темељна опредељења у матици међународних студија.

Рачвање матице у два противничка табора изазивано је искључивошћу разумевања истоветног сазнајног полазишта о историји међународног. Међународне студије већински се држе тврдњи, изрицаних различито али у сржи истих, да се после Вестфалског мира – закљученог 24. октобра 1648. године на упоредо одржаваним конгресима у Минстеру и Оснабрику – „клатно“ у Европи коначно и неопозиво померило ка „партикуларизму“, те је континент од тада издељен у суверене државе (Jönsson, Hall, 2005: 150). После слоге око овог наводног „великог праска“ суверене државности у Вестфалији долази разилажење мишљења о потоњој прошлости међународних односа. Размимоилажење око прошлости у два табора последица је несравњивих опредељења према будућности суверене државе.

Први табор подигао је своје тумачење прошлости на опредељењу за „вечност“ система суверених држава и „партикуларизам“. Заштитио је то предвиђање као тачну будућност наводно исправним тумачењем прошлости. Оно саопштава да се од „Вестфалског тренутка“ не само европски континент дели до суверених држава, већ процес образовања суверених држава постаје планетаран. Суверена држава, пронађена је као једини, најбољи и незамењив облик политичког организовања друштвених заједница зато што најбоље

штити од намера успостављања било ког вида „универзализма“, милом или силом.

Сарадња суверених држава може се временом побољшавати, унапређивати и подешавати. Међудржавна сарадња неће искоренити суверену државност пошто „партикуларизам“ није никакво „природно“ стање из ког се треба ослободити. „Партикуларизам“ је у оваквом гледању савршено „друштвено“ стање. Стога видови обухватније, продубљеније сарадње настали на уговорима суверених држава потврђују напредовање њиховог „одруштвољења“. Закључак је да развојно достизање уговорене друштвености суверених држава неће заменити државу ниједним другачијим обликом организовања изван ње. Европску интеграцију, по правилу, ови поборници међудржавне и међувладине сарадње, различитих теоријских боја од реалистичких до либералних, повлаче као доказ да је слободна и корисна сарадња држава и влада обједињујуће обележје достигнуте друштвености, а не стварања „пост-модерне политике“, „пост-територијалне“ или ма како другачије званог организовања изван суверене државе. Резултат све шире и тешње сарадње чланица европске интеграције је трајност мира међу њима. Стварност ЕЗ/ЕУ ставља се у службу побијања и одвијања, и изводљивости ма каквих системских измена постојећег међународног поретка. Прилажу се као примеран доказ овом закључку тврдње да је међувладина и међудржавна сарадња на начин ЕЗ/ЕУ чинилац процеса подешавања „вечитог“ система суверених држава за побољшано деловање, а не за његово превазилажење.

Други табор у матици међународних студија опредељен је да свим што обрађује докаже запоседнуто темељно становиште о одигравању преломних промена у систему међународних односа. Системска измена пронађена је у отпочетом стварању облика организовања изван суверено територијализоване државе. Европска унија издвојена је као битан облик нове нетериторијалне политике, и грађења политичке заједнице изван националне државе.

Заступници ове аргументације полазе од истоветно представљеног „родног часа“ система суверених држава као што чини поборници напред приказаног опредељења. После сагласности да је временски и по начину систем суверених држава, такозвани Вестфалски систем, настао 1648. године, разилазе се у мишљењу са њима. Потоњу историју Европе они тумаче као низ неуспешних покушаја њеног обједињења силом. Насупрот упињањима да се при-

силом оствари европско јединство издвојило се снажење замисли о слободном и мирно постигнутом удруживању држава и народа Европе. Најсмелија мишљења бавила су испитивањем могућности успостављања јединства европских народа и држава стварањем извесног вида Сједињених Држава Европе. Ослоњени на „научене лекције“ свих подухвата насилног обједињавања суверених европских држава, ови планови и деловања подвлачили су циљ њиховог слободног повезивања. Налазили су као потврђену подуку да се јединство Европе може постићи искључиво мирним средствима, сарадњом и споразумевањем. Поборници системске међународне промене зато као полазне тачке споразумно оствариваног европског удруживања – у циљу испуњавања тежњи и расположења да буде створена једна Европа „цела и слободна“ – обележавају потписивање Бриселских уговора 1948. године и успостављање Савета Европе 1949.

Закључивање 1951. године Париског уговора о образовању Европске заједнице за угал и челик, као весника потоње Европске економске заједнице и Евроатома, омеђили су као почетак процеса европске интеграције. Његово исходиште виде у образовање нове „европске политије“. Посебно доказују да је од 1992. године, потписивањем Уговора о Европској унији, или такозваног Мастриског уговора, кретање ка том циљу постало неповратно. Текући процес слободног и мирног удруживања држава Европе у миру – ширењем географског обухвата европске интеграције, од „шест“ држава оснивача до данашњих 27 држава чланица, и продубљењем функционалног обухвата и унапређењем институционалне способности њихове уније (Laurson, 1995: 7-9) – објашњава се као враћање „развојног клатна“ из положаја „парикуларизма“, у који је тобож померено 1648. године, у положај „универзализма“, наводно постојећег пре тога (Jönsson, Hall, 2005: 150).

Заговарање исте системске међународне промене није помогло очувању сагласности у овом табору. Разлике су међу њима створене неподударним оценама разлога и издвајањем неистоветних носилаца и начина одвијања системске међународне промене. Потискујући у страну све препознатљиве сличности уочених процеса измена, нагласили су ове различитости.

*ПРОБЛЕМ ОДРЕЂИВАЊА СИСТЕМСКЕ ПРОМЕНЕ:
НАДНАЦИОНАЛНА ИЛИ ВИШЕСЛОЈНА ВЛАДАВИНА?*

Пренаглашене посебности виђеног системског преобликовања суштински се распоређују према истицаним чиниоцима испод два заглавља (Jönsson, Hall, 2005: 151). Испод *једног* заглавља, у рубрику процесни чиниоци, уведена је такозвана „над-државност“ или „наднационалност“ (*supranationality*). Испод *другог* заглавља, у рубрику политички процес, увучена је такозвана „вишеслојна владавина“ (*multilevel governance*).

Наднационалност се тумачи као сажетак својствен степену самосталности коју организације Европске уније (ЕУ), посебно Комисија (Commission), Европски суд правде (European Court of Justice – ЕСЈ) и, у мањој мери, Европски парламент (European Parliament – ЕП) уживају у односу на владе држава чланица. Закључује се да им овакав независан положај даје способност одређивања политички битног дневног реда и „рада“ према њему (Jönsson, Hall, 2005:151). Наднационалност се препознаје и у способности ових организација да ограниче деловања држава чланица у одређеним посебним областима политике (Jönsson, Hall, 2005: 151). Следствено, тврди се да су организације ЕУ наднационалне. Организације ЕУ су над-државне пошто нису „пасивне структуре“ које „одражавају“ интересе својих држава чланица (Сtone Sweet, Сандхолтз, 1998: 8-11).

Комисија се у разумевања дипломатске улоге ЕУ често издваја као најбитнија организација (Jönsson, Hall, 2005: 151). Налази се да јој широка овлашћења за покретање процеса утврђивања политике и надлежност за надзор спровођења одлука ЕЗ/ЕУ омогућавају „власан говор“ у име Уније (Jönsson, Hall, 2005: 151). Комисији се приписује и предузетништво у оствареном напретку ЕУ у развијању и унапређењу особене дипломатске „личности“. Европску унију од већине међународних организација „подигнутих“ на међувладиној сарадњи (Jönsson, Hall, 2005: 151) препознатљиво издваја управо њено дипломатско деловање и „лик“.

Наднационалност се претежно везује за „први стуб“ (*first pillar*) Европске уније као обухватање економских питања и трговине. Узима се да темељ „другог стуба“ (*second pillar*) Заједничке спољне политике и безбедности, а од 1999. године и Европске политике безбедности и одбране, није наднационалност. Пошто је Савет министара држава чланица овлашћен за доношење одлука о њи-

ма онда темељ овог стуба није наднационалност већ међувладина сарадња (Jönsson, Hall, 2005: 152). Државе чланице наизменично обављају функцију председавајућег Савета. Држава која врши ову функцију, уз Високог представника са заједничку спољну политику и безбедност (High Representative for the Common Foreign and Security Policy – HR CFSP), који је и генерални секретар Секретаријата Савета, представља Европску унију у свету у спољним пословима, односно, како се најчешће говори у „високој политици“ (Jönsson, Hall, 2005: 152).

Будући да се напетост између наднационалности и међувладине сарадње истиче као кључна одредница стања и могућности развоја Европске уније то се њена „дипломатија“ сматра не само изложеном, подложном, него подведеном под њихово противречно узајамно деловање. Најчешће се различита испољавања трвења, или напетости наднационалног и међувладине сарадње у европској интеграцији узимају као „термометар“ за утврђивање да ли је процес обједињавања ушао у фазу напретка или опадања.

Друго заглавље мишљења системског преобликовања међународног у рубрици политичког процеса садржи такозвану вишеслојну владавину. *Вишеслојна владавина* у студијама ЕУ корист се као појмовни свод. Наткриљује се над испод њега смештеним особеностима политичких процеса у Европској унији. Матици међународних студија овај би појмовни алат за проучавање европске интеграције могао бити близак јер је се и у њој стигло до мишљења владавине. Појам је ушао у живи оптицај од чувеног зборника објављеног 1992. године под пријемчивим насловом *Владавина без владе* (Rosenau, Czempiel, 1992) пријемчивим због свог значењског језгра.

Различито одређивана у матици међународних студија владавина је поступно стекла оквир значења. Углавном се унутар његовог рама могу срести чиниоци наведени и Јанговој одредници да се владавина као „владавина без владе“ користи се означавање владавинских система као друштвених установа у смислу прихваћених важећих правила, улога и пракси, за разлику од влада које се могу одредити као организације или посебне материјалне целине (ентитети) успостављене ради вођења послова (администрирања) неких владавинских система, али никако увек и свих владавинских система (Young, 1994: их-х; Young, 1997: 4-5). Корисност владавине као теоријског моста матици међународних студија за прилазак истра-

живању европске интеграције показује истакнуто замишљање у самом значењу појма да је владавина међународно усађена. Како и у студијама ЕУ постоји разумевање да је и вишеслојна владавина ЕУ међународно усађена (Кнодт, 2004) то су неопходни градивни блокови прављења мисаоног моста преко кога матица међународних студија може растеређена досадашњих проблема доћи до проучавања европске интеграције спремни.

Један покушај сажимања садржине вишеслојне владавине ЕУ обухватио је као суштинска *три чиниоца* (Hooghe, Marks, 2001: 3-4). Надлежности за доношење одлука деле учесници у различитим равнима, а одлучивање није више монопол влада националних држава. Ово се сматра *првим чиниоцем* вишеслојности владавине у Европској унији. Затим, државе чланице скупно доносе одлуке. Скупно одлучивање које сваку националну владу значајно лишава контроле над прављењем политике представља *други чинилац* вишеслојности владавине у ЕУ. Коначно, политички простор Европске уније чини више међусобно повезаних „политичких арена“. Оне нису ни усађене, нити „угнежене“ једне у друге што омогућава, на пример, учесницима друштва (поднационални или субнационални актери) да делују како у државној (националној) тако и у надржавној (наднационалној или супранационалној) арени. Међусобна повезаност, али не и усађеност „политичких арена“ у политичком простору Европске уније производи *трећи чинилац* вишеслојности владавине у ЕУ.

Вишеслојност владавине подвлачи не само множину равни одлучивања, већ и мноштеност приступних тачака процесима и различитост утицаја одређених организација у појединим областима политике. Зависно од општег теоријског опредељења како објашњавати интеграцију – да ли као међувладину сарадњу, или мултифункционалну организацију, или особен политички систем – уочаваће се као најзначајније различите приступне тачке на разним равнима процеса одлучивања и различити значај одређених организације европске интеграције. Заговорници међувладине сарадње предводећу улогу приписују Савету. Истичу га као најзначајнију организацију у процесима вишеслојне владавине и означавају као најзначајнију приступну тачку одлучивања. Заступници неофункционализма предводећу улогу додељиваће Комисији и Европском суду правде и одређивати их као најважније приступне тачке процесима одлучивања. Поборници разумевања ЕЗ/ЕУ као политичког система издвајаће као најбитнију организацију у процесима одлу-

чивања Европски парламент. Ставиће у исту лигу важности са њим и грађане окупљене у различите организационе јединице.

Истраживања европске интеграције вршена из оквира историјског институционализма пронашла су „историјски алгоритам“ утицаја различитих учесника на разним приступним тачкама у процесу одлучивања у ЕЗ/ЕУ. „Скромно почевши од првог покретања предлога у једној области политике, којој је претходила фаза постављања дневног реда, интересне групе успостављају захтеве да се са њима саветује. Националне владе и чиновници морали су ревносним радом и после мноштва састанака доћи до сагласности о првом законодавном тексту. Поступно је изграђен режим владавине. Потом је дошао на ред процес учења како да националне власти спроводе законе у складу са њиховим намерама. Потом је Европски суд правде својом праксом развио правне норме. Нови закони могли су онда бити предлагани као резиме притисака погођених интереса и утеловљење користи институционалног учења. Тако се политика развијала на начин структурисан општом институционалном припремљеношћу ЕУ, као и посебним режимом владавине“ (Armstrong, Bulmer, 1998: 56).

Последично вишеслојна владавина врши вишеструке упливе на дипломатију. Џефри Вајзман (Geoffry Wiseman) пронашао је нови назив „полилатерализам“ (*полулатерализм*) да покрије растуће учешће разнородних послодаваца, предузетника и извршилаца у дипломатији. Збирно нови учесници, нови садржаји, нови начини и нова средства у средини другачијих вредности и норми стварају поред постојећег билатерализма и постојећег мултилатерализма нови вид дипломатског општења (Wiseman, 1999). Вајзман је полилатерализам одредио као „одржавање односа званичних ентитета (попут држава, више држава које делују удружено, или међународних организација које су успоставиле државе) са барем једним незваничним, недржавним ентитетом у којима је разложно очекивати систематичне односе, укључујући неки облик извештавања, општења, преговарања и представљања, али не и узајамно признавање као суверених, равноправних ентитета“ (Wiseman, 1999: 10-11). Налази се да је полилатерализам, уз билатерализам и мултилатерализам, кључна последица вишеслојне владавине у ЕУ. Процена њеног повратног дејства је да „полилатерални односи“ повлаче „нове улоге министарстава иностраних послова и професионалних дипломата“ (Jönsson, Hall, 2005: 152).

Вршена истраживања начина на које европска интеграција „погађа“ државе чланице саопштавају да је чланство у свим њеним фазама „погађало“ и њихова министарства иностраних послова. Чланство је, прво, од покретања интеграционог процеса најпре „погађало“ министарства иностраних послова држава које су га покренуле. Друго, будуће чланство морало је погодити министарства иностраних послова држава кандидата додатним пословима припремања свог приступања. Министарства иностраних послова у неким државама водила су целокупан процес, а у неким су сарађивала са посебним министарствима која су предводила у обављању припремних послова за чланство. Треће, чланство у европској интеграцији погодило је министарства иностраних послова свих држава чланица „омекшавањем“ граница међу њима на више начина. Интеграција је учинила да односе преко граница држава унутар ње министарства иностраних послова више нити воде, нити надзиру. Већина успостављених веза и главнина општење у ЕУ одвија се преко других министарства и владиних служби (агенција), а не преко министарстава иностраних послова.

Међународне студије су већ 1973. године имале у поседу овај појам. „Трансвладином односима“ Нај (Nye) и Кохејн (Keohane) су у те године објављеном зборнику назвали скуп „узајамних деловања различитих подјединица у владама држава преко њихових граница“ (Nye, Keohane, 1973: 383). Годину дана касније понудили су развијеније одређење односа међу деловима влада или појединцима унутар њих преко државних граница и типологију трансвладиних односа (Keohane, Nye, 1974).

Баждарење званичне политике влада интересима кључних политичких предводника истакли су у том одређењу трансвладиних односа. Тада дата одредница трансвладиних односа као „скупа непосредних узајамних деловања преко државних граница различитих појединаца у владама тих држава без надзора, и ван строгог слеђења политика како кабинета, тако и главних носилаца извршне власти у њима“ (Keohane, Nye, 1974: 43). данас се сматра класичном. Врста односа коју одређује више се и не посматра као изузетак већ као правило у Европској унији. „Европеизацијом“ унутрашњих послова држава чланица ЕУ или „демократизацијом“ дипломатских послова, односно „дипломатизацијом“ унутрашње политике или „одомаћењем“ дипломатије напрема интернационализацији домаћих послова могу се означавати смерови одвијајућих

трансвладиних односа. Унутар њихових координата трансвладини односи мењају и демократију и дипломатију у Европској унији.

Министарства иностраних послова, под теретом разрастања „европски послова“, изгубила су трку са линијским министарствима своје земље. Више нису у стању да предводе. Нису у стању ни да усклађују деловање традиционалних „унутрашњих“ министарства у „европској арили“. Раније, у почетним раздобљима процеса интеграције, министарствима иностраних послова још је било могуће да усклађују општења унутрашњих министарства преко државних граница. Истраживања показују да у државама чланицама Уније све више улогу усклађивања унутрашњих министарства у европским пословима преузимају кабинети председника влада (Spence, 2002: 24-25).

Европска арена за министарства иностраних послова држава чланица место је суочавања не само са губљењем некадашњег монопола на званично општење остваривано преко државних граница. Европска арена за њих је простор општења са све већим бројем бирократа све шароликијих владиних министарства која делују у „политичком миљеу“ (Hocking, 2002a: 3). Државне границе постале су и порозне, а између бројних области и надлежности постале сасвим пропусне, иако свакако нису нестале. Преплетање области и питања, померање надлежности и меродавности тражи све више специјализације и све више „позајмица“ обучених кадрова из различитих министарстава: Министарства иностраних послова свих држава чланица ЕУ морају се све чешће ослањати на „позајмице“ кадрова из других министарстава, а не само на међусобну размену особља. Међусобно особље све учесталије размењују не више само министарства иностраних послова Француске и Савезне Републике Немачке, већ и министарства других чланица Уније (Duke, 2002: 853).

Стална представништва држава чланица при ЕЗ/ЕУ у Бриселу постала су места највеће учљивости степена промена произведених „мешањем“ дипломатије и демократије у оквиру европске интеграције. „Дипломатизација демократије“ и „демократизација дипломатије“ у европској арили могу бити најкраћи описи одвијајућег прожимања некада границама раздвојене демократије унутар државе и дипломатије око држава. Спајање дипломатије и демократије створило је суштинску особеност политичког простора европске арене и произвело промене и унутар дипломатије и унутар де-

мократије. Неспорно је да су шефови сталних представништва држава чланица при Комисији у Бриселу и даље, по правилу, дипломате високог ранга. Међутим, временом су владе државе чланице Уније почеле да користе представништва при Комисији као своју „продужену руку“. Дипломате више не чине већину особља тих представништава. Већину данас чине службеници „унутрашњих“ министарства (Spence, 2002: 22-23). Такозвани „унутаревропски вид дипломатије“ служи „олакшавању секторске и функционалне сарадње националних администрација“ (Bátora, 2003: 104).

Новине, произведене установљењем и организацијом европске интеграције, образовале су постојећу „хибридну дипломатску арену“ Европске уније (Hocking, 2002: 285). Одређујуће је обележава не само усађени дипломатски билатерализам и мултилатерализам, већ и угнеждени дипломатски „полилатерализам“. Двострани и вишестрани дипломатски односи у ЕУ окорачили су границе искључивог усклађивања државних са наднационалним делатницима. Превазишли су и усклађивања између влада држава чланица и трансвладиних и транснационалних делатника. Прешли су преко ранијих граница издељености унутрашњег и спољног укључивањем усклађивања свих ових учесника са мноштвом делатника друштва у „европској арили“. Вишеслојна владавина проширила је просторе за учешће у политичким процесима Уније разнородним делатницима. Брисел је место представљања и деловања бројних посебних интереса и разнородних група. Бројчана изједначеност чиновника у ЕУ и представника друштва у Бриселу готово је постигнута.

Невладино или друштвени делатници „нападају“ сва места одлучивања у Европској унији. Интереси пословних кругова представљени су у Бриселу. Поред представљања и деловања индустријалаца, од посебних привредних грана до појединачних фирми, присуство су ту обезбедили поборници и интереса синдиката, група потрошача, организација и група за заштиту животне средине. Много је представника друштвених скупина образованих око неког особеног питања. Територијални интереси како власти, тако и становника регија, области, градова и места такође су представљени у Бриселу.

Представници разнородног мноштва делатника у европским пословима не усмеравају своје радње и остваривање утицаја само на установе Уније, на дипломатске представнике у сталним пред-

ставништвима својих држава у Бриселу, или на незваничне мреже владиних представника и чланова Комисије. Они се разнолико повезују (умрежавају). Образују и своје различите мреже. Разнолике повезаности свих тих невладиних делатника доводе до „гнеждења“ полилатералне дипломатије у „хибридној дипломатској арени“ Уније. Непорецива последица овог процеса „гнеждења“ је да дипломате које се баве европским питањима морају остваривати „полилатерално“ дипломатско општење. Њима следују све обимнији послови допирања и преговарања са фирмама, невладиним организацијама, и територијалним недржавним делатницима системски укљученим у одлучивање на „више равни“.

ЗАКЉУЧАК

Грађење дипломатије ЕЗ/ЕУ и учинци изграђене дипломатије европске интеграције остварени су без свега што се сматра нужним за државну или владину дипломатију. Постигнута је дипломатска видљивост ЕЗ/ЕУ. Поступно је остварено и признато њено дипломатско предузетништво у представљању, општењу и управљању међународним поретком. Европска унија је данас изграђена „дипломатска личност“.

Биланс дипломатије ЕЗ/ЕУ ставља пред међународне студије примамљиве разлоге да савладају теоријске и истраживачке проблеме који спречавају њихову матицу да проучава и објашњавају европску интеграцију. Непредрасудно истраживање поставки и стварности европске интеграције и дипломатског деловања Европске уније може међународним студијама у томе помоћи. Првенствено им може бити од помоћи да се реше спутавајућих ограничења носећих појмовних замисли које су запоселе њихову матицу. Прилажење истраживању европске интеграције из угла дипломатије ЕЗ/ЕУ као дипломатије „без државе“ и „без шефа државе“, „без спољне политике“, „без ресорног министарства иностраних послова“, „без надлежног министра“ и „без дипломата“ омогућило би матици међународних студија да употребљава свој алатни појам „владавине без владе“. Његовим коришћењем би се везале за блиско разумевање ЕУ као вишеслојне владавине развијено у студијама ЕУ и сродно разумевање полилатералне дипломатије направљено у дипломатским студијама.

Бављење европском интеграцијом и дипломатијом на овај начин пружило би међународним студијама поуздан ослонац за понов-

ну успоставу достојанства успешног „гносеолошког делатника“ и за потврду своје слободне „теоријске личности“ која не робује застарелом начину мишљења међајуће светске и међународне и унутрашње политике. Свет живота у више равни тражи и мишљење у више „величина“ од раније две старог света поларности. Промену броја равни глобалног живота и ружу праваца њиховог мрежења зато више не могу објашњавати равнајуће замисли подигнуте за живота старог света поларности. Пошто је променом међународни свет сранио рачуне са прошлошћу потребно је да се са таквим његовим стањем поравнају и међународне студије.

ЛИТЕРАТУРА

- Armstrong, K., Bulmer, S. (1998). *The Governance of the Single European Market*, Manchester: Manchester University Press, 1998.
- Bátor, J., (2003). «Does the European Union Transform the Institution of Diplomacy?», *Discussion Papers in Diplomacy* 87, The Hague: Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael'.
- Bruter, M. (1999). «Diplomacy without a State: The External Delegations of the European Commission», *Journal of European Public Policy* 6, 2: 183–205.
- Collard-Wexler, S. (2006). «Integration Under Anarchy: Neorealism and the European Union», *European Journal of International Relations* 12, 3: 397–432
- Cooper, R. (2003). *The Breaking of Nations: Order and Chaos in the Twenty-first Century*, London: Atlantic Books, 2003.
- Duke, S. (2002). «Preparing for European Diplomacy?», *Journal of Common Market Studies* 40, 5: 849–870.
- Hill, C., Wallace, W. (1979). «Diplomatic Trends in the European Community», *International Affairs* 55: 47–66.
- Hocking, B. (2002). «Introduction: Gatekeepers and Boundary-Spanners – Thinking about Foreign Ministries in the European Union», *Foreign Ministries in the European Union: Integrating Diplomats* (eds. B. Hocking, D. Spence) Houndmills: Palgrave.
- Hocking, B. (2002a). «Conclusion», *Foreign Ministries in the European Union: Integrating Diplomats* (eds. B. Hocking, D. Spence) Houndmills: Palgrave.
- Hooghe L., Marks, G. (2001). *Multi-Level Governance and European Integration*, Oxford: Rowman & Littlefield.
- Jachtenfuchs, M. (2002). «Deepening and widening integration theory», *Journal of European Public Policy* 9, 4: 650–657.

- Jönsson, C., Elgström, O. (2005) «Introduction», *European Union Negotiations: Processes, Networks, and Institutions* (eds. Christer Jönsson, Ole Elgström) London: Routledge, 2005: 1-10.
- Jönsson, C., Hall, M. (2005). *The Essence of Diplomacy*, London: Palgrave.
- Keohane, R. O., Nye, J. S. Jr. (1974). «Transgovernmental relations and international organizations», *World Politics* 27: 39–62.
- Knodt, M. (2004). «International embeddedness of European multi-level governance», *Journal of European Public Policy*, 11, 4: 701–719.
- Laffan, B., O'Donnell, R., Smith, M. (2000). *Europe's Experimental Union: Rethinking Integration*, London: Routledge.
- Laursen, F. (1995). «On Studying European Integration: Integration Theory and Political Economy», *The Political Economy of European Integration*, The Hague: Kluwer Law International.
- March, J. G., Olsen, J. P. (1998). «The Institutional Dynamics of International Political Orders», *International Organization* 52, 4: 943–969.
- Nye, J. S. Jr., Keohane, R. O. (1973). «Transnational Relations and World Politics: A Conclusion», *Transnational Relations and World Politics* (eds. R. O. Keohane, J.S. Nye, Jr.): Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pollack, M. A. (2001). «International Relations Theory and European Integration», *Journal of Common Market Studies* 39, 2: 221–244.
- Rosamond, B. (2007). «The political sciences of European integration: disciplinary history and EU studies», *Handbook of European Union Politics* (eds. K. E. Jørgensen, M. A. Pollack, B. Rosamond) London: Sage: 7–30
- Rosenau, J. N., Czempel E. O. (eds.) (1992) *Governance Without Government: Order and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Spence, D. (2002). «The Evolving Role of Foreign Ministries in the Conduct of European Union Affairs», *Foreign Ministries in the European Union: Integrating Diplomats* (eds. B. Hocking, D. Spence) Houndmills: Palgrave.
- Stone Sweet, A., Sandholtz, W. (1998). «Integration, Supranational Governance, and the Institutionalization of the European Polity», *European Integration and Supranational Governance* (eds. W. Sandholtz, A. Stone Sweet) Oxford: Oxford University Press.
- Warleigh, A. (2006). «Learning from Europe? EU Studies and the Rethinking of 'International Relations'», *European Journal of International Relations* 12, 1: 31–51.
- Wiseman, G. (1999). «'Polylateralism' and New Modes of Global Dialogue», *Discussion Paper 59*, Leicester: Leicester Diplomatic Studies Programme.

- Young, O. R. (1994). *International Governance: Protecting the Environment in a Stateless Society*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Young, O. R. (1997). «Rights, Rules, and Resources in World Affairs», *Global Governance: Drawing Insights from the Environmental Experience* (ed. O. R. Young) Cambridge, MA: MIT Press.

Jelica Stefanovic-Stambuk

Faculty of Political Sciences, Belgrade University

THEORETICAL AND RESEARCH PROBLEMS IN INTERNATIONAL STUDIES: SOME CASES OF EUROPEAN INTEGRATIONS AND DIPLOMACY

Summary

In this text author wrote on diplomatic character of the European Union in the light of European integrations. In the field of international relations it is considered to be an important factor of European diplomacy in solving international disputes in Europe and in the world.

Key Words: Europe, European diplomacy, integrations

УДК:
316.323.72+321.74
Примљено:
20. новембра 2008.
Прихваћено:
27. децембра 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1209-1228.

*Aleksandar Novaković,
Institute for Political Studies, Belgrade*

HISTORY AND DANGER OF SOCIALISM: RETURN TO TRIBALISM

Сажетак

Задатак овог рада јесте да представи нешто попут кратке историјске рекапитулације и подсетника пројекта социјализма као и кључних идеја које стоје у позадини ове, за велики број људи, веома атрактивне идеологије. По узору на Мареја Родбарда, али у другачијем контексту и уз помоћ теоријског апарата који је изградио Имануел Кант, у раду се излаже теза да не постоје добре идеје које не функционишу у пракси јер по дефиницији онога што представља валидно одређење добре идеје тако нешто није могуће. На крају рада ће се, надам се, видети зашто не постоје добре идеје које не функционишу и то захваљујући управо искуству пројекта социјализма као и то зашто је социјализам у битном смислу једна предмодерна политичка теорија и идеологија.

Кључне речи: социјализам, марксизам, либерализам, социјална правда, једнакост, позитивна и негативна слобода, трибализам

There is a very popular belief that there are number of good or true ideas that have bad luck when it comes to realization. Many ordinary people as well as social scientists are thinking that this is the case with the idea of socialism. In fact, a great number of socialist themselves are also thinking the same and we should not be surprised about this, because socialism is nothing more than a sort of philosophy of complaining. However, we have to enter in the realm of this idea in order to check the thesis from the beginning. It is necessary to explain why so many people are thinking that socialism is something that is inherently good, that

involves some very valuable characteristics. This is curious especially if we have in mind a whole specter of historical evidences, disasters, killings and number of other events and facts that are showing us the enormous damage that this ideology has caused.

In order to understand what socialism is and what is so dangerous about it, it is of utmost importance to emphasize against whom socialism has always been fighting and also, which ideas are in its foundation, and what are the values that it is defending.

My task here is to present something as a brief historical recapitulation and reminder of the project of socialism as well as the main ideas that are standing in background of this, for a great number of people, very attractive ideology. I hope that at the end we will really see why there are no good ideas that are not working – thanks to socialism, and why socialism is in an essential way pre-modern theory.

It is a sad historical fact, for socialism, that everything what socialism was and still is, it paradoxically, owns to its main enemy, classical liberalism. And when I say classical liberalism I am assuming whole specter of ideas that are presenting the core of this theory of which ideas of individual freedom, rule of law and free market are most important. At the time of emerging of socialism its opponent, classical liberalism, was well known and established both through its economic part (through the capitalism) and as political theory and doctrine (in theory and practice). In theory through the works of many theoreticians such as Adam Smith, John Locke, Adam Ferguson, David Ricardo etc. In practice through the social and economic system of capitalism that was present in Western Europe and United States during the eighteenth and nineteenth century. Certainly, socialist ideas are not so “new”. There were some traces of similar theories from ancient times, but the theoretical and practical victory of classical liberalism marked the beginning of systematic attempts to create a socialist doctrine and why not to use its own term, that was intended for someone else, ideology.

Socialism started as reaction to the capitalism of eighteenth and nineteenth century and as Friedrich von Hayek noticed,¹⁾ with a very authoritarian teaching of French revolutionary Saint Simon. He was advocating very strongly idea of equality of all people through the strategy of abolishment of the institution of private ownership. And we will later see that this has always been the main preoccupation of socialism. This authoritarian beginning of socialism is like bad ghost that is always

1) See F.A. Hayek, *The Road to Serfdom*, Routledge, 2001, pp. 25-26.

appearing when contemporary socialist theoreticians want to show the morality and validity of its doctrine; because there is something inherently authoritarian in this ideology. But the bad fortune of socialism always reveal itself when it comes to the realization and it certainly has something to do with the very ideas that are in the center of socialist doctrine. Even at the time of the most prominent socialist Karl Marx it was obvious that socialism is not operational idea, since many economists showed that it is practically impossible²⁾. But Marx and his fellow Friedrich Engels did not gave up; they continued to fight for a “new” and “better” world through political work and with the establishment of First and Second International.

ETHIC APPEAL WITHOUT ETHICS

I would not here explain the teaching of Marxism as it would demand much more time and place to be explained. One thing that has to be mentioned is that it is one very authoritarian and revolutionary oriented doctrine that was aiming to constitute new political order that would be in sharp contrast and opposition to the emerging concept of Western liberal democracies. This radical teaching assumed abolishment of the all institutions of “evil” capitalism, especially private ownership and free market economy and aiming at building new institutions of central planning in economy and one party system in political sphere. That all assumed a new methodology, “revolutionary practice of proletariat” through the dialectics of classes, which would do the job, with the view that all this can and should be done regardless the human casualties. *In the name of human lives Marxism as socialist ideology justified devastation of human lives.*³⁾

Although doctrinarian Marxism did not have any developed ethical theory - in fact, it rejects every kind of bourgeois ethics as ethic of alienated individual – in the perception of its followers it has strong ethical appeal. Even today people see Marxism as humanistic ideology. And not just that, word “humanism”, apart from the meaning of that term

2) Ludwig von Mises, *Socialism An Economic and Sociological Analysis*. New Haven: Yale University Press, 1962.

3) It was pure utopianism that was intended for Western industrial societies but its implementation was realized in the regions of the world for which it was not designed for (Southeastern Europe, Russia). In one letter Engels explicitly stated that eastern Europeans societies are not so developed to accept the new revolutionary ideology and practice. Originally, it was intended for very developed countries of Western Europe as a “necessary” step in historical “movement of proletariat”. Surely, this “necessary” historical step never happened due to the impossibility of the Hegelian logic from which Marx build his historical determinism.

as historical period, is being identified and associated with left oriented theory and movements. So people see Marxism as ethical doctrine that takes care of ordinary people that are being “exploited” by ruthless capitalist system. It is very interesting and very important to have in mind this ethical appeal of Marxism because it is precisely why it was so popular even nowadays when we can hear that there are some “good” things in Marxism or socialism, that even if it had some disastrous historical consequences the “intentions” were good and “humanistic ideal” on which it stands still remains the goal for our time to achieve. As mentioned, doctrinarian Marxism did not have any developed moral doctrine, but it had strong moral appeal. How this can be explained? This is even more curious since Marxism is built on a methodology that says “never mind the lives, the final end is important”.⁴⁾ This ambivalence in Marxism, its factual authoritarian traits with its virtual and imaginary ethical appeal is not so often been analyzed. For people see Marxism and its completion in form of communism and its transitional phase socialism as *par excellence* ethical theory. Historical practice of communism as seen in Soviet Union and other eastern European countries, with millions of lives lost, tells us on a very basic and simple level, that there are no ethics in Marxism, and that single human life, except the life of communist dictator or lives of the party members, worth nothing. If Marxism has any ethics at all that it is simple and bluntly the ethics that can be summed in these words “ends justify means”.⁵⁾

MASKED EVIL

It did not have to come to Stalin and his communist tyranny that many of socialists would admitted that this systematic theory of socialism with its methodology is not working. Very soon many socialist oriented intellectuals made shift from Marxism in order to defend the rest of socialism. And it was very important move for them (unfortunately not for all the rest of us) that saved the socialist idea from complete disaster. This new, allegedly anti-authoritarian move of socialists assumed

- 4) This is very well documented in literature but the famous dispute between Karl Kautsky and Leon Trotsky shows this in a most clear way. See Karl Kautsky, *Terrorism and Communism: A Contribution to the Natural History of Revolution*, Hyperion Press, 1973 (reprinted edition from 1922) and Leon Trotsky, *Terrorism and Communism: A Reply to Karl Kautsky*, University of Michigan, 1961.
- 5) This posture is discarded by Kautsky in abovementioned polemics. But, when this is abandoned what is really left of Marxism and its softer versions? If “ends” does not justify “means” are we not immediately in realm of deontological ethics (ethics of Kant’s categorical imperative and the realms of “purpose by itself”) that is so distant from every Marxist or socialist methodology?

strategy of masking and disguising with the aim to create new, prettier image. At the end of nineteenth century socialism made success in this regard with some necessary modifications. It wanted to represent itself as a progressive social and political movement that should and must replace the old and corrupt bourgeois system.

And how that was possible? Only by taking something that is really progressive and changing it in a way that suits the purposes. And that were the ideas of classical liberalism. Socialist were well aware of the strength of these ideas. At the end of nineteenth century classical liberal movement was not so strong and old liberals were in some kind of resignation due to historical developments.⁶⁾ Socialist, on the other side, played well on the weakness of human memory. It was the time of increasing tide of collectivism all over the Europe, and once progressive, now almost forgotten, classical liberalism unwillingly stepped aside and socialism occupied its place, taking all the credits for progressiveness. It managed to steal all the main ideas of classical liberalism, even its name! (Liberalism, liberals) And let us remind that classical liberalism developed as the intellectual movement and political philosophy that emerged as progressive force that introduced new political values without which the modern civilization as we know it would be inconceivable. However, the content of these old/new ideas was very different from that of classical liberalism. For “freedom” does not mean the “freedom” or “liberty” in a liberal sense, or “justice” or even “equality”.

GUILT OF CIRCUMSTANCES

Thus, we have seen that a part of socialist ideologists and agitators soften their version of socialism (in comparison to Marxism), in order to accept progressive ideas but with changed meanings. Socialism had to make itself something that is different from doctrinarian Marxism. That was one of the first masking of the socialism. Another one happened when hard core leftist from Frankfurt school of social philosophy (Theodor Adorno, Max Horkheimer) criticized school of dialectic materialism (DIAMAT) that was present in Soviet Union at the time of Stalin's rule.⁷⁾ In that way, not just softer version of socialist, that later became social democrats but also hard core leftist and Marxist very

6) See already mentioned Hayek's *The Road to Serfdom* and Mises's *Socialism An Economic and Sociological Analysis* and also from the same author *Liberalism – In the Classic Tradition*, The Foundation for Economic Education, Inc, Irvington-on-Hudson, New York, 1985.

7) See for example Theodor W. Adorno, *Philosophische terminologie*, Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main, band I, 1973.

early tired to justify and defend the idea of the Marxism or socialism from its totalitarian realization (such was Lenin revolutionary attempt to make Marxist “social science” real or Stalin’s totalitarianism). They all defended socialism by blaming poor realization and circumstances for its practical disaster. *But it is always too easy to blame circumstances for the bad realizations, and that is a poor strategy both for governing our lives and the ideas that we are holding.* Socialists are constantly doing just that, and ideas of socialism were never to blame for anything. They were exempt from critique as such. From one to another social experiment, socialism was changing and reforming, making its ideology acceptable in any following situation. That is a secret of its strength and success but this also shows us the scale of voidness of the very idea of socialism.

MODERN COLLECTIVISM

Beside this “philosophy of complaining” or “blaming” that is inherently related to socialism there is also one thing, for certain, that represents the main substance of socialism. It is its collectivism. Socialism is collectivistic ideology and that is something crucial that is differentiating it from liberalism and something that is connecting it with other ideologies, such are fascism, Nazism, and nationalism. And that is not accidental; it is the soul of socialism. We always have to have this in mind. As collectivistic ideology it puts collective above the individual, well good of the community above the well being of individual. Extreme nationalism produced Hitler, extreme socialism produced Stalin. Something like that would never be possible in the system where the rights of individual are protected. I do not have here to mention that Hitler was not just a product of nationalism. He is also a product of socialism. “National Socialistic Party” “successfully” combined ideologies of nationalism and socialism. And economy of Nazi Germany was built on similar economic reasoning as socialist – planned economy, and his social demagogy, beside its nationalistic part, was the demagogy of equality and social justice (for the German people).

Those are the ideas and political practices that would all be defended by any socialist, past, present or future. So, are there any substantial differences? I am not sure. But great many Marxist and socialist are defending their doctrines by pointing out at the communist critique of Hitlerism during the Second World War, but they are not too open to admit that in many cases that was critique from the standpoint of one

collectivism to another. And when Stalinism showed all its potentials it was clear, for those who wanted it to become clear, that there is something very similar between historical events of Hitlerism and Stalinism, something that connected them in their “deeds”. Both were in its origins collectivist ideology and both of them were fighting against all institution of modern societies.

Still, there are many socialist today who will admit that real socialism was not good and that Stalin was very dangerous autocrat. But they would still hold that ideas of socialism are good and that they should not be abandoned. They think that without them there is no “humanity” and that defense of socialism is a defense of justice, equality and freedom. And how they understand these ideas?

*FREEDOM, JUSTICE AND EQUALITY
– IN SOCIALIST’S WAY*

Neither of these tree notions has any real meaning, just imaginary. This statement may seem too hasty and extreme but if we define what meaning of some idea should represent then we will not be too harsh in evaluating this thesis. For an idea to be meaningful it is necessary, very broadly speaking, that it has some connection with reality. If I now say that “all man on earth should and must have at least one billion dollars each” everybody will agree that that is good idea, at first glance. But if we think what is necessary for realization of this idea we will come to the conclusion that this idea is, in fact, stupid idea and that it cannot be good even in the segment of our fantasizes, because it is too extreme and has nothing to do with reality. Meanings of socialist ideas are very close to this. They are so imaginary that are reminding us of a bad dream in which we are imagining many beautiful things but when dream ends, we see that nothing of that is true and only thing that remains after is feeling of being depressed.

*POSITIVE FREEDOM AS NEGATION
OF FREEDOM AS SUCH*

What about socialist idea of freedom? There are many views of how socialist understands this notion, but I will specify just some important features. We know that classical liberalism understands freedom as individual freedom, negative liberty that should be protected in every just society. But socialists understand something different than that. For

them freedom is freedom of opportunities and freedom of choice. And that may be appropriate at first glance, but what does it presuppose? It assumes ideal social and life circumstances around us. For example, if I want to achieve something in my life, to have good career and good post, everything should be arranged for me without any of my efforts. Someone else, society, government, or even my parents should know what I need and should acquire that. It is a story of our potentials and talents that are constrained by unjust societal system such as capitalism, for example. In order to change the situation it is necessary to change that humiliating system and replace it with the system in which freedom of every one of us would flourish. It is an idea of *positive freedom*, very popular notion of freedom that can be found in the works of many contemporary socialist intellectuals.⁸⁾

Thus, at first glance, this idea of freedom looks attractive and alluring. But as we can assume it is completely unrealistic since it cannot answer two simple questions: Who will make this freedom possible, subject of this freedom or someone else? And the other question: “Who will have to pay for the realization of that kind of freedom?” Here the whole idea breaks apart, and we feel like in that dream, depressed. And that is not all for the subject of idea of socialist freedom is a subordinated human being, insecure and immature creature. In short, a human being for whom someone else has to work and make opportunities, and for certain, pay. I am not telling that in normal societies there should be no good opportunities for work and life. That is not what I am having in mind. But these opportunities, conditions and the possibilities of choices are depending of factual situation, real situation and the quality of markets in specific country. If a market is free enough and if business is flourishing, then we will have more possibilities and better conditions⁹⁾.

8) But not just there, since prominent “liberal” Isaiah Berlin carry the quilt - for the most part – for establishing idea of positive freedom (in above explained way) as legitimate and unavoidable theoretical concept. See Isaiah Berlin, *Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press, 2002 and also my article “The Philosophies of Freedom” in *Serbian Political Thought*, Institute for Political Studies, 2008.

9) Only capitalist society enables broad spectrum of possibilities and opportunities for individuals. (Milton Friedman, *Capitalism and Freedom: Fortieth Anniversary Edition*. Chicago: University of Chicago Press, 2002, chap. 1) In fact, this very idea of freedom is only possible in capitalist society and under its conditions. Positive freedom is consequences of free and developed markets and not something that is preceding it. That means first, that there is no positive freedom beyond such system, and second, that this kind of freedom is only possible on the level of individual preferences, that is, I may be “positively” free only and only if I am working for making possible something that I want and in society where exist such opportunities (capitalist society). But surely, envisioned in this way, positive freedom is not something that is usually been understood by this notion.

Still, it is also on us to build ourselves, to work for our lives and to create opportunities and favorable conditions.

EQUALITY AGAINST HUMAN NATURE

The next very important idea that is socialism fighting for is idea of equality. From the time of French Revolution it became main political idea for socialist oriented intellectuals. It should be said that this idea originally assumed equality before the legitimate and just laws but also an idea of equality of people in sense of their belongings, wealth, and even personal capabilities and talents. And this second meaning is one that socialist are favoring and that is in opposition to classical liberal understanding of the idea of equality. For liberals equality means just equality before law and equality of citizens, and it has nothing to do with the substantial idea of equality. For liberals are thinking that although we are born unequal in sense of our physical and mental capabilities, belongings and in many other aspects, *we should and must be equal before the law, we should and must be equal as citizens*. And that is just the opposite that socialist are defending. They think that we should be equal in a more ambitious way; a system has to be invited that will make of us equal in everything that is possible. The socialist idea of equality assumes demand that we all should be *made* and *created* equal and only after that we will become equal before law. And in that interregnum the arbitrary will of party dictator or the party itself will decide on its own who is to be made more equal than other, and who is too equal.

If we look the historical practice of ex communistic countries we will see this pattern in which very capable and talented individuals were systematically humiliated on behalf of mediocrity majority. I am not saying that capitalist countries do not have mediocrity majority – mass production and free trade are making such individuals, and let me be very clear about this, *I do not see anything bad in that*. But in capitalist society every talented individual can find its place under the sky and make his dreams come true. Almost every majority is by default mediocre majority (we should probably exempt from this Ancient Greeks in specific time of history), and that is fact of nature, not of our desires. When Milton Friedman was distinguishing capitalist from socialist societies he was showing that in capitalist societies, as free societies, it is possible for people that are different from us, that are advocating political ideas that are completely different from ours, to live and prosper regardless these differences. And it is precisely due to the fact that in

capitalist society every person that wants to work on its talents can find palace for self, irrespectively what ideas, political attitudes and standpoint he is supporting. If we strictly follow the collectivistic matrix of socialist thought that is just that is not possible. No matter how the socialism is disguising, at one point it will be necessary for him to cross the line and to show real face. This should not be of surprise since we are talking about ideas and the logic in them, and in reality due to all its complexity, various kinds of scenarios are possible (but this is not our subject of conversation). Someone would point to example of Sweden or some other northern European country. These are countries of mix systems and we cannot classify them as undemocratic or authoritarian. But it can be said, with a good reason, that all that is acceptable in these and similar countries, has to be ascribed to the existing of some institutions (or part of these institutions), for example right of law or protection of private property.¹⁰⁾ And these institutions are product of classical liberalism. If these would not have been present we will have the same picture as we had in Soviet Union, oppression, coercion, totalitarianism.

Hence, distorted idea of equality that is defended by socialist is showing all its emptiness and vagueness but as in case of the idea of freedom this is secret of its strength. It is aiming at human emotions and not to human common sense and reason, in order to achieve its end, and that is society of ants not of free minded and self dependent human beings.

SOCIAL JUSTICE AND THE ETHICS OF PATRONIZING

The Idea of equality brings us to the very important socialist's ideal of justice, "social justice", as they want to say it. Many studies were written to show the economical impossibility of this kind of justice (just to remind you of Hayek's attacks on the idea of social justice) but I will talk here about moral dimension of this idea. It is easy to explain socialist concept of justice with the help of metaphor of Robin Hood and his strategy of taking from the riches in order to give it to the poor ones. Socialist sees justice in this way. For him procedural, liberal, concept of justice is not so important – as it is not in the case of ideal of equality, that we have already seen, and only that is important are manners of redistribution and the subject of redistribution. Because socialist ideology sees the institution of private property as its greatest enemy, it is

10) And some natural resources that are in abundances in these countries and the way this wealth is redistributed.

obvious that socialist vision of justice attacks just this institution. In order to give someone something it has to be taken from someone else. Robin Hood strategy is showing its face. In case of just property of that “someone” it is clear that socialist strategy at the final reveal itself as strategy of a thief. And this ideal of justice has nothing in common with the liberal or libertarian conception of justice that has its two main features. First one is concerned with procedural justice that is presupposed by legitimate laws (the laws that can be universalized) and second one is related to a moral concern for the guaranteed sphere of individual freedom in which nobody without consent of the subject of that freedom can or should interfere. As strategy of a thief it presupposes a society from which can be taken or stolen, for you cannot stole from empty house. And historical evidence of socialist countries is showing just this. Proletarian party robbed everything that was to be robbed and society at the end collapsed like the house of cards.

And in this example of socialist vision of justice we can see, as in previous examples, that for final end socialist had devastation of human individuality and peculiarity.¹¹⁾ This phenomenon can be seen from the very idea of social justice. This ideal is assuming some collective body, organ or something similar that will decide whom to give and from whom to take on the basis of its perception of who is deserving and who is not. Since that “objective” standard for such decisions could not be given in advance, Robin Hood strategy is doomed to fail. It is by its own logic impossible and it will necessary create many injustices. But this strategy is justified by ethical appeal of socialism. They just want to help people to get out from injustices of the ruling order, as they want to say. They want to make more humane society in which everybody would have at least the same as any other. In order to accomplish that, socialist are claiming to possess almost divine knowledge of human nature, its needs and the mechanisms for resolving this issue. And surely, if there is some moral dimension of socialist demand for social justice it is a bad one. It is ethics of patronizing that says “I know what is needed for you, since I know you better than you know yourself”. Since the equality in socialist version is impossible on practical grounds what remains is patronizing strategy of socialist that are trying to convince us that they know what it really means and that they would make it possible for us and *without* us.

11) Its collectivism *plus* its central planning in economy and destruction of the individuality and creativity as its consequences had that sterility in architecture, design, style and not to mention human lives...

ANTHROPOLOGY OF ROBOTS

All these key ideas of socialism are presupposing a kind of anthropology, or view on human nature that can explain us many things about socialism. For if the realization of these ideas would be possible it will make us to see human nature and the universe that surround it in completely different way that we usually understand them. And we usually see human nature as something that is on the very basis limited both in its physical sense and its capabilities and that is operating with scarce resources. That is why economy is often been metaphorically called science of scarce resources. On the other side, human nature has that astonishing ability to understand world around us and to *imagine* things. Great philosopher Immanuel Kant saw the significance of this human feature and elaborated it at length in his crucial study of human reason (*Critique of Pure Reason*).¹²⁾ He saw clearly that reason and our experience is in deep relation with power of imagination. But very often two elements of human creativity, reason and imagination are not harmonized and as a consequence they are producing strange ideas (that Kant called metaphysical) that are responsible for many following conceptual and practical misunderstandings.

That is the case with socialist ideas. They are product of that natural human characteristic called imagination. But with one crucial exemption, called reason. For how we could explain the social utopianism of doctrinal Marxism with its messianic approach? There is no reason in that, or if there is, it is a product of the game of socialist's fantasies. But this game of imagination produced specific anthropology that stands as groundwork for all other ideas of socialism. It has several features.

First, it sees man as primarily social being for which the societal demands are to be of utmost importance. A men's nature is reduced just to one of his features, and that is social aspect of his nature. There are many leftist intellectuals such are Sartre, Gramsci, Marcuse and others that were speaking that "man is always in relation to another man", and that were lamented about bad fortune of human beings that had become "alienated atoms". But this is just a part of a story, not a whole story. Classical Liberals were holding a position that only an individual *as* individual can be a societal being, so we can see that individuality, in contrast to socialists, is a precondition for societal relations not the opposite.

12) See Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Drukt und Verlag von Philipp Reclam jun, Leipzig, 1878.

Second, it understands human nature as a nature of Supreme Being in a way that “a man is stronger than nature”. This attitude is particularly present in Marxist anthropology and its vivid and scary presentations in Lenin’s and Stalin’s Russia with the picture of “strong” and godlike proletarians holding the hammers that had to show that a man can crush and defeat nature by his own will and strength (Does not this pictures resembling us of very similar posters from the time of Nazi Germany, with a representations of “Übermensch”?). This idea presents the core for socialist utopianism that had to construct “brave, new world” (Huxley) of some dictatorship or totalitarianism. It says that men not just exist in nature but also that he can change it and even create it. The myth of almighty scientist and science had helped this socialist vision. Bad science accompanied bad ideology. Therefore it is not of surprise how much trust was placed in scientists by the socialist regimes. Social engineering went along with the myth of positive science. If something would go wrong socialist constructivist would not blame principal human limitations, lack of knowledge and ignorance, but the unwillingness of the unsuccessful scientist to help the “higher cause”.

Third, socialist anthropology presents human beings not just as societal beings but also as collectivistic beings. It means that individual should by its nature be subordinated to the collective. And it does not matter what this collective is, it could be anything. The thing that is important is that individual is not important and as long there is prime directive that says that “the needs of the many outweigh the needs of the few or the one” (Spock, sincere socialist¹³). And, as I have said, socialism is collectivistic ideology like some forms of conservatism and nationalism, but that connection is not so important here.

We can see that this anthropology is very obscure and pessimistic and every normal person would certainly not agree to accept such a version of human nature. Today, many social-democrats do not accept the anthropology that has been presented here. They will tell us that that is a something from the past that has nothing to do with contemporary socialism. But as I have mentioned before this attitude is just an illusion and justification of the fall of the socialism. It is a really hard for a modest socialist to admit that everything that can be characterized as good and progressive in his own ideology comes from the theory of its mortal enemy, classical liberalism. For a classical liberalism advocated and defended the rights of individual against the church, kingdom and even

13) A character from famous sci-fi novel “Star Trek”.

democracy; and it is philosophy of the individuality not of collectivity. When some socialist today accept individualistic approach and methodology they are taking something from classical liberalism, thanks god, let them take all!

However, the basic insight that unites all these anthropological features is unrealistic perception of human nature and the nature in general. When these erroneous perceptions are unified in one system of ideas we got socialist ideology as we know it, with its economics, politics, “justice” and etc. And we have disaster. Having in mind all of this I would just remind that there are still many people that are thinking that socialism is “good” idea, but as we have seen good idea means much more than that good idea of socialism. But lets us tell something more about socialism.

IRRATIONALISM OF SOCIALISM

As it is already said, it is in human nature to go beyond the present condition and limitations of reason. This trait of human character can have both good and bad consequences. It is showing its negative side when is trying to go beyond the “limits of possible experience” (and real), to say it with Kantian words. And this happened in the history of political ideas as well in ordinary life and politics. For it is a constant feature of human nature to demonstrate from time to time a dose or portion of irrationalism and in its extreme forms. In a case of critique of the system that is based on the laws of economics that had been explained since the classical works of Adam Smith and David Ricardo¹⁴⁾ - that is, in case of capitalist system, it is more than obvious when we look at the socialist attacks. For a capitalist system showed and is still showing its strength, vitality and productivity not because some ruling class of bourgeoisie won the battle over the class of oppressed people, namely, proletariat, but because its inner connection with the basic laws of economics and reality.¹⁵⁾ That is why irrationality of socialism has one almost tragicomic dimension that can be showed by this kind of reasoning: Nature (or God) created man as imperfect being in imperfect

14) See Adam Smith's, *Wealth of Nations*, Random House, New York, 1994, and David Ricardo's *The Principles of Political Economy and Taxation*, Dover Publications, 2004.

15) This is well documented in natural rights and law tradition since Hobbes, Locke and others (Thomas Hobbes, *Leviathan: Or the Matter, Forme, and Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civil*. New York: Touchstone, 2008; John Locke, *Two Treatises of Government*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008). See also Leo Strauss's work *Natural Right and History*. (Chicago: University Of Chicago Press, 1999.) and Pierre Manent's book *Intellectual History of Liberalism*. New Jersey: Princeton University Press, 1996.

world. Since a man is imperfect his political system cannot be perfect (although it can be operational and making people happy and prosperous as it is possible in such a world). Consequently, the socialist are blaming capitalism for the imperfection of nature! Socialism is really revolt against human reason and nature.

That is why economic science and policy in order to be successful has to follow these natural laws and restrictions and not hazardous creativity of central planned oriented group of intellectuals who are calling themselves “socialist economists”.

Disastrous consequences of socialist experiments throughout the world showed once more, for unbelievers as well for believers, that there are no alternatives to this system. For the capitalism managed to win the battle not just in its immediate sphere (economics) that was attacked from socialism; it won the battle on more important ground. As Ayn Rand effectively showed¹⁶⁾ capitalism is deeply moral theory and economic practice, which should and must stand in foundation of every just political order. This result ruined the image of socialist ideology as “justly” and “moral”, at least for those that are equipped with enough sense for accepting the forces of valid arguments.

But this victory of capitalism, both in practical and conceptual sphere, provoked the irrational reactions of leftist intellectuals who were and still are not prepared to accept these facts. Its ideology does not make it possible for them as well the peculiarity of human nature to accept that there can be no magical wand that will create utopian world of socialism.

For a capitalism and the institutions of free societies are result of many centuries of progress of humankind and it is not some social construct and invention that can be easily changed and replaced with something different and better. In one sentence, *because there is capitalism there are critics of capitalism*. And it is not so important what kinds of critiques are being offered, because there would be always critique as such, since it is our habit to criticize, even those things that are not to be criticized (that are only possible). And for us who are advocating the “order of liberty” should be accustomed and always prepared to that.

16) Ayn Rand, *Capitalism: The Unknown Ideal*, Signet, New York, 1986. See especially introductory chapter.

FAKE MODERNITY AND FAKE PROGRESSIVENESS

When Hayek wrote *Road to Serfdom* it was the time of socialist expansion and dominance. That time is ended but the ideas are still present, and the dangerous of some kind of socialist experiment is still possible. We should not be so confident in the strength of our institutions for an irrationalism is a very strong force of human nature and that fact should be kept constantly in mind. There is no reason for relaxation because historical evidence is showing us on many examples how something that is impossible in some contexts and situations still may happen. If there would not be like that, the history of mankind would be no more than history of stones; there would be no history at all. But in spite of this necessity of emergence of evil, in any of its forms (and socialism certainly represents one) the good institutions that are being in accordance with some very general traits of human nature and the nature of universe should be protected and all dreadful experiences of the past times has to be constantly evoked in our memory.

Especially when that bad experience and practice are wanting to present itself as “modern” and “progressive” form of social organization. From the time of diminishing of values and authority of classical liberalism socialism represent itself just in this way. Everybody was seeing socialism as “progressive”; and even some classical liberals accepted that. But the historical evidence was telling opposite. Today it is very difficult to defend socialism, especially its stronger forms. Still, for great many of people it is seen as good and progressive idea that has bad luck. We have seen, I hope, that socialism can be anything else, but not “good” and “progressive”. Because in order to be “good” or “true” even in most abstract and general sense (the realm of ideas and concepts) it has to be in harmony with the reason and nature (as we have seen neither of this is the case with socialism). And in order to be “progressive” or “modern” it has to be in relation with those ideas and values that are in sharp contrast to the ideas, values and practices of the past times that we can call “pre-modern” or “retrograde”.

So, is the socialism really “modern” or “progressive”? We have seen that it is certainly not “good” in any sensible meaning of the term “good”. But still, is it “modern” and “progressive”? It can be said with good reasons that there are no good reasons for socialism to be seen as such. This ideology is lacking of all essential components of the meaning and connotation of these words in respect to political history and

theory. For a modern political theory was built on new and epochal concepts of individual freedom, rule of law and free market.

Individual freedom assumed something that is material in one sense, and the great contribution for theoretical conceptualization and advocacy of the institution of property as such – the material component of individual freedom, belongs to John Locke, famous British Philosopher. Individual freedom along with the respect of private property, or property as such, means that individual *and not collective* is the political subject or subject of politics. And that was really a great discovery in political theory and organization of societies.

The second main institution of modern political theory means not just that we are all equal before the laws of our countries - that is known from the time of Roman Empire, but equal before just and universal laws, laws that can be universalized (and that means that they can be implemented wherever man is living and that they are just).

And the third idea, the idea of free market represents the necessary consequence of the political order that protects individual freedom and right to property: right of individuals to handle their just property as they wish with no constraints that are not product of consent of the involved owners. This assumes free exchanges between individuals that are entering in consensual arrangements.

It can be seen now that If all these ideas are present in some political system, if they are in its foundations, this system will be marked as “free” and “just”, but also “modern” and “progressive”.

If we now look at the ideology of socialism to find something of these ideas we can see that there is nothing in it from them at all. In the ideology of socialism individual is not so important and it does not represent the center, or subject of politics as it is the case in liberalism. For even when they are talking of individual, when they are worrying about the “exploited” people, socialist are always assuming collectivistic and patronizing discourse that in individual never sees a end by itself but only occasion for its political purposes, such is overthrowing of corrupt and evil capitalist system. They are never defending the right of individual to be free in only way that it is possible but instead, they are advocating the thesis that they know better than individuals what is good for them. The attitude of patronizing has nothing in common with modern idea of freedom and free society and is inherently tribal or tribalistic in its origins. Because only in primitive societies individual

is not important, and opinion of collective, tribe or council of elders is something that has priority.

In a case of second modern political institution, the idea of rule of law in sense that it has already been explained, it can be said that although socialism accepts the idea of legal system (in some moderate versions of this ideology) it does not assume the idea of *universal* and *just* law. So it does involve the idea of legality but it does not involve the idea of legitimacy. And this is something that is connecting the ideology of socialism with other authoritarian ideologies; for example, fascism, Nazism and a like. Not all laws are just, and laws that are not legitimate are still laws but not the laws of the free society. But even in cases when socialist society accept some kind of laws or legality with the minimum legitimacy it is not so devoted to the idea of “blind justice”. For in this kind of political systems the opinion of party leader or the party itself is much more important than court of law. Arbitrary whim of socialist leader is the law and he can interpret it as he like.

Although socialist ideology (as well its proponents) is strongly opposing ideas of individual freedom and rule of law there is nothing more that is object of its animosity and aversion than is idea of free market, or even the idea of trade, trading. For a socialist concept presuppose tribal version of economy in which everything belongs to community, state or tribe. Major question of this kind of economic reasoning is not the question of free and undisturbed flow and exchange of goods between private owners, but the question of distribution or redistribution. And again here we have the same problem as in previous cases. Someone has to decide how, when and where to be distributed; there is no autonomous will of entrepreneurs or private owners that are to decide on how to use their property but the arbitrary whim, or mercy of some mighty individual (usually presented through the “collective will” or “general will”).

*

We started our investigation of socialism with the thesis that there are some good and true ideas that are not functioning. Than we have seen that this thesis is not true in general, because in order for idea to be good there are some necessary conditions that have to be taken in account. On an example of socialism it is shown that it is not good idea, in any sensible meaning of that word. That mean that it cannot function well either. If it were good idea it could function. In addition we have seen that socialism is not just “bad” idea on conceptual level, but also

that it is not even “progressive” or “modern” as it is often been presented. As pre-modern, collectivistic theory, implementation of socialism would necessary involve some kind of return to tribalism. And that is why socialism is so dangerous.

LITERATURE

- Berlin, Isaiah. *Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty* . Oxford: Oxford Univeristy Press, 2002.
- Friedman, Milton. *Capitalism and Freedom: Fortieth Anniversary Edition* . Chicago: Universtity of Chicago Press, 2002.
- Hayek, F. A. *The Constitution of Liberty*. Chicago: The University of Chicago Press, 1960.
- Hayek, F. A. *The Road to Serfdom*, Routledge, 2001
- Hobbes, Thomas. *Leviathan: Or the Matter, Forme, and Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civil*. New York: Thouchstone, 2008.
- Kant, Immanuel, *Kritik der reinen Vernunft*, Druct und Verlag von Philipp Reclam jun, Leipzig, 1878.
- Kant, Immanuel. *Kritik der praktischen Vernunft*, Meiner Verlag, 2003
- Locke, John. *Two Treatises of Government*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008
- Machan, Tibor. *The Libertarian Reader*. New Jersey: Rowman and Littlefield, 1982.
- Manent, Pierre. *Intellectual History of Liberalism*. New Jersey: Princeton University Press, 1996.
- Mises, Ludwig von. *Socialism An Economic and Sociological Analysis*. New Haven: Yale University Press, 1962.
- Mises, Ludwig von, *Liberalism - In the Classic Tradition*, The Foundation for Economic Education, Inc, Irvington-on-Hudson, New York, 1985.
- Novakovic, Aleksandar “The Philosophies of Freedom”, *Serbian Political Thought*, Institute for Political Studies, Belgrade, 2008.
- Rand, Ayn. *Capitalism: The Unknown Ideal*. New York: Signet, 1986.
- Ricardo, David. *The Principles of Political Economy and Taxation*, Dover Publications, 2004.
- Rothbard, Murray. *Ethics of Liberty*. New York: NYU Press, 2003.
- Smith, Adam. *Wealth of Nations*, Random House, New York, 1994
- Strauss, Leo. *Natural Right and History*. Chicago: University Of Chicago Press, 1999.

Aleksandar Novakovic
Institute for Political Studies, Belgrade

HISTORY AND DANGER OF SOCIALISM: RETURN TO TRIBALISM

Summary

My task here is to present something as a brief historical recapitulation and reminder of the project of socialism as well as the main ideas that are standing in background of this, for a great number of people, very attractive ideology. On an example from the work of Murray Rothbard but within another context and with the help of theoretical apparatus built in philosophy of Immanuel Kant, this article is rendering thesis that there are no good ideas that are not functioning in practice due to the valid definition of "good idea" which says that something like that is not possible. At the end of the article, I will hopely show why there are no good ideas that are not working – thanks to socialism, and why socialism is in an essential way pre-modern theory.

Key-words: Socialism, Marxism, liberalism, social justice, equality, collectivism, positive and negative freedom, tribalism

УДК:
342(497.1):341.645.5
Примљено:
10. септембра 2008.
Прихваћено:
27. новембра 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1229-1238.

*Надежда Гудељ
Београд*

ПРАВНИ ОСНОВИ САРАДЊЕ ДРЖАВА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ СА МЕЂУНАРОДНИМ ТРИБУНАЛОМ ЗА РАТНЕ ЗЛОЧИНЕ

Сажетак

Аутор текста је исцрпно анализирао тзв. “Правила пута” са додатном рестрикцијом националног кривично-правног законодавства чији је циљ да се после Дејтонског споразума избегну “међусобна” масовна хапшења, што би “успорило” реализацију Дејтонског споразума, а исто тако спречило злоупотребу и неаргументована (лажна) оптуживања и хапшења у БиХ.

У тексту је посебно обрађена делатност националних (домаћих) судова у смислу примене одређених активности као што су евентуална хапшења, притварање или судски поступак који је немогуће покренути без претходног стручног прегледа и оцене експерата Трибунала. Превасходно је обрађен однос Владе БиХ и Трибунала. Такође је у тексту истакнуто да Трибунал има примат (првенство) у односу над националним (домаћим судовима). Посебно је назначено и присуство притиска на суверене државе Хрватску и СР Југославију због њихове улоге у дешавањима у БиХ.

У сваком случају из презентираних се могу сагледати укупна овлашћења Трибунала у односу на сваку државу потписницу Уговора и дијапазон расположивих процесних радњи као и обавеза и дужности држава. Ако томе придодемо и мандат стабилизационих међународних снага, које уско сарађују са Трибуналом у циљу хапшења оптужених лица, онда грађани и институције БиХ, као и део Међународне заједнице могу бити за-

довољни успостављеном легислативном, уз наду да ће истина и правда бити задовољена, без обзира на присутне проблеме и условну спорост у довољењу пред Међународни суд правде, најодговорнијих лица због кршења и повреда међународног хуманитарног права на просторима бивше Југославије.

Кључне речи Статут, Међународни суд, ратни злочини, Меморандум сагласности, хуманитарно право, Дејтонски споразум, домаћи судови, тужилац, истрага, сарадња, субпоени, међународна заједница, Босна и Херцеговина, бивша Југославија, Повеља УН, истражитељ...

Као што је познато дана 25.05.1993. године Резолуцијом 827 Вијећа сигурности УН-а, а у складу с повељом 7. Повеље УН-а основан је Међународни суд за ратне злочине у Хагу због озбиљних повреда међународног хуманитарног права на просторима бивше Југославије, а све у циљу да својим дјеловањем придонесе успостави и одржању међународног мира и сигурности. Истом Резолуцијом прихваћен је и Статут Међународног суда за ратне злочине и на основу тог Статута овај Суд је надлежан да судски гони особе одговорне за тешка кршења међународног хуманитарног права на територији бивше Југославије од 01. 01. 1991. године. Ова кршења укључују тешка кршења дјела против Женевских конвенција из 1949. године, кршење закона и обичаја рата, геноцид и злочин против човјечности. Такође наведеним Статутом и то чланом 29 регулисано је да су државе чланове УН-а обавезне сурађивати са Судом. Између осталог ова обавеза укључује да државе чланице УН-а врше идентификацију, проналажење места боравка и хапшења особа, узимање изјава сведока и прибављање другог доказног материјала и друго.

На основу овог члана Статута Међународног суда за ратне злочине из Хага, наша држава је још 03. 12. 1994. године и званично потписала Меморандум сагласности о сарадњи између Владе Р БиХ и Тужиоца међународног Трибунала.

Овим Меморандумом сагласности о сарадњи између Владе Р БиХ и Тужиоца међународног Трибунала за судско гоњење особа одговорних за озбиљне повреде међународног хуманитарног права почињене на територији бивше Југославије (у даљем тексту: Трибунал) од 1991. године, који је потписан у децембру 1994. године у Хагу од стране ф. Ричарда Голдстона и рахметли Ирфана Љуби-

јанкића, у име Владе Р БиХ, је званично и формално успостављен и дефиниран правни основ сарадње државе БиХ и Трибунала. На основу потписаног Меморандума (у даљем тексту Уговора), за државу БиХ су проистекле одређене обавезе и дужности, а поменути Меморандум је и данас на снази и употреби иако су наступиле промене у политичко-правном устројству БиХ, посебно након потписивања Дејтонског уговора.

Идентичне или сличне уговоре са Трибуналом су потписале и земље покровитељи Вашингтонског и Дејтонског споразума, Сједињене Америчке Државе, Немачка, Француска, као и Холандија, Шведска, Хрватска и друге, док СРЈ још увек избегава потписивање Уговора игноришући захтеве Међународне заједнице дајући искључив примат и јурисдикцију националном кривично-правном законодавству.

Циљ Међународне заједнице је био да потписивањем Уговора са заинтересованим државама, истовремено под одређеним околностима омогући тзв. конкурентну јурисдикцију Трибунала и националних (домаћих) судова за судско гоњење особа за озбиљне повреде међународног хуманитарног права, с тим да би Трибунал имао примат (првенство) у односу над националним (домаћим) судовима, те истовремено задржао неовисност и самосталност у свом раду. Овакав циљ Међународне заједнице је прецизно дефиниран тачкама Уговора, посебно члановима 16. Статута Трибунала, где се експлиците наводи улога Тужиоца Трибунала: “Тужилац је одговоран за истрагу и судско гоњење особа одговорних за озбиљне повреде међународног хуманитарног права почињене на територији бивше Југославије од 1991. године и неће тражити и примати упутства од било које владе и боло ког другог извора”, и чланом 9. Статута Трибунала “... међународни Трибунал ће имати примат над домаћим судовима”.

Циљ Међународне заједнице се такође читава и у условном притиску према сувереним државама, бившим југословенским републикама, да потпишу и имплементирају уговор са Трибуналом. Овакав притисак се превасходно односи на Републику Хрватску и СРЈ, због познатих чињеница њиховог државног присуства и улоге у дешавањима спрам БиХ, као и њихових међусобних односа у периоду од 1991-1995. године.

Кључне одреднице уговора, а које на изванредан начин лимитирају и ограничавају суверене државе у кривично правном процесуирању и одређују стриктне обавезе и дужности у сарадњи са Трибуналом садржане су у следећим ставовима;

- “Државе потписнице ће сарађивати са Трибуналом у истрази и судском гоњењу и без неоправданог одлагања ће се повиновати сваком захтеву или налогу којег изда Судско веће Трибунала, укључујући, али се не ограничавајући на:
 - а) идентификацију и пребивалиште или боравиште особа;
 - б) узимање сведочења, прибављање и обезбеђење доказа;
 - в) стављање на коришћење документације;
 - г) лишавање слободе или притварања особа;
 - д) изручење или пребацивање окривљених пред Трибунал”.

Презентирани оквирни спектар мера и радњи Трибунала, које уједно представљају и својеврсне обавезе држава се у сваком појединачном ставу детаљно дефинише и инкорпорира у генерални Уговор. Тако у вођењу истрага Трибунала на територији државе, потписнице Уговора су дужне пружити потребну помоћ истражитељима и то:

- у организовању сигурног смештаја (базе) за ефикасан рад истражитеља,
- претходној идентификацији, проналаску и довођењу сведока почињеног злочина како би се утврдило да ли су сведоци сагласни да буду саслушани,
- свим врстама асистенција у припреми аранжмана којег су доставили истражитељи; одређивање званичника и других лица из државних структура за пружање потребне помоћи, обавештења у погледу мера и сигурности и предузимања мера заштите истражитеља, пружање медицинске заштите и друго,
- у пружању адекватне заштите сведоцима или жртви, предузимању мера на заштити доказа од могућег уништавања,
- омогућавању приступа истражитељима свим документима, оптужбама и другим изворним материјалима, укључујући материјалне доказе који су у поседу или прикупљени од овлашћених органа државе, а држава је обавезна да матери-

јал одмах без одлагања учини доступним (члан 22. Статута Трибунала).

- помоћи у утврђивању и истраживању места почињених злочина и помоћи у ексхумацији тела жртава,
- гарантирању и поштовању поверљивости посла којег обављају истражитељи и осигурање да информације и материјали које поседују истражитељи, док су под њиховом контролом, не буду предмет претраживања, инспекције или одузимања од стране других лица, укључујући званичне органе власти дотичне државе.

У свом раду и сарадњи са државама потписницама уговора, Трибунал углавном примењује одредбе англосаксонског правног система, који је у многим сегментима другачији и различит од правног система који се примењивао на просторима бивше Југославије. Један од битних карактеристика примене англосаксонског права од стране Трибунала је та да нема “заштићених” појединаца, група, државних институција, па чак и суверених држава, ако постоје индичије Трибунала да су извршиоци и наредбодавци присутни на подручју одређене државе или да суверене државе поседују сазнања и документа о извршеним повредама међународно правних норми. С тим у вези, најчешће коришћени правни институт Трибунала је Субпоена – налог за извршење под претњом казне, правна финеса условно непозната нашем босанско-херцеговачком правном систему, а огледа се у могућности да се тражени сведок под принудом, а по налогу Суда, доведе на главну расправу, уколико је претходно пружио сазнања истражитељима или су истражитељи дошли до података о корисности његовог сведочења, а у контактима са представницима Трибунала је одбио непосредно појављивање и сведочење пред Судом. За ову категорију сведока је чак и предвиђена казна затвора од шест месеци или новчана казна у износу од 10.000 америчких долара. Важно је напоменути да је Трибунал крајем 1997. године ревидирао институт субпоене, тј. да се судски налози не могу издавати сувереним државама, нити државним дужносницима без сагласности председника или премијера дотичне државе, али је Трибунал као институција Уједињених нација задржао могућност и право извештавања Савета безбедности УН-а о државама које не сарађују са Трибуналом и истовремено предлагати адекватне санкције према “некооперативним” државама.

У контексту ограничавања суверенитета држава у односу на Трибунал, када је у питању процесуирање кривичних дела из надлежности Трибунала осврнут ћемо се и на тзв. “Правила пута” Римског споразума. Средином фебруара 1996. године у Риму потписан је оквирни споразум представника БиХ и Трибунала под називом “Процедура и упутство странама за подношење предмета Трибуналу у складу са договореним мерама” (Правила пута). Основна одредница овог уговора, је да ни једно осумњичено лице због тешких кршења међународног хуманитарног права у БиХ, осим оних које је Трибунал већ оптужио, не може бити ухапшено ни задржано у притвору без претходног одобрења Трибунала. Усвајањем поменутих процедуре, “заинтересиране стране” у БиХ су се обавезале да ће Уреду Тужиоца Трибунала доставити све појединачне предмете које сматрају да потпадају под надлежност Трибунала. Трибунал се обавезао и пристао да ће размотрити све предложене предмете (досијее) и обавести “стране” о томе, да ли по мишљењу Тужиоца Трибунал постоји довољно доказа како би се оправдало хапшење или подизање оптужнице против осумњичених особа. У одељку под насловом “Сарадња на подручју ратних злочина и поштовања људских права” дефинишу се поменуте обавезе: “Особе, осим оних које је Трибунал оптужио могу због тешких кршења међународног хуманитарног права бити ухапшене и задржане у притвору само на основу претходно издате наредбе, налога или оптужнице коју је предлагао Трибунал и за коју је утврдио да је у складу са међународним правним нормама”.

Фактички, делатност националног (домаћег) суда и других институција у смислу примене одређених активности као што су евентуална хапшења, притварање, или пак судски поступак су онемогућени без претходног стручног прегледа и оцене експерата Трибунала. То значи да Тужилац Трибунала реализира ревизију свих докумената у одређеном предмету (досијеу), који је доставила “заинтересирана страна” (изјаве сведока злочина, копија оригиналне документације и процесних докумената насталих у оквиру институција и др.) и након тога доставља своје мишљење. Тако, достављањем сертификата Трибунала да је одређено лице основано сумњиво за озбиљно кршење међународног хуманитарног права се формално даје сагласност “заинтересираној страни” за примену расположивих компетенција и овлашћења (налог за хапшење, потернице и др.) достављених у досијеу предмета, а истовремено се

на изванстан начин оверава и даје међународна валидност и аутентификација свих докумената у предмету (досијеу). И у овом случају Трибунал задржава право приоритета, тј. може у сваком конкретном случају преузети предмет (досије) у своју надлежност.

Према “Правилима пута”, Тужилац Трибунала има тзв. саветодавну улогу и не доноси решења и сваки позитиван одговор на достављени предмет (досије) садржава мишљење да “постоји довољно доказа који представљају разумну основу за сумњу да је окривљени починио злочин који је у надлежности Трибунала”. Исто тако, након добијања позитивног мишљења – сертификата Трибунала, национални суд је обавезан у случајевима отпочињања судског процеса против осумњичених – окривљених, сукцесивно обавештавати Трибунал о одређеним процесним радњама као што су:

- обавештавање Трибунала две недеље унапред о било ком појављивању на Суду и истог момента када је датум суђења утврђен обавестити Трибунал и то обавештење мора стићи најмање четири недеље пре суђења;
- обезбедити да комплетан досије о случају буде прослеђен најмање четири недеље пре датума суђења;
- дозволити Трибуналу, ИПТФ-у и ИЦРЦ-у и др. неограничен приступ заточеном лицу, укључујући и могућност да се обављају поверљиви разговори са заточеним лицем;
- дозволити Трибуналу и осталим међународним проматрачима приступ суђењу у потпуности као и свим осталим судским процедурама.

Очигледно, Међународна заједница је и у овом случају тзв. “Правила пута” посегнула за додатном рестрикцијом националног кривично-правног законодавства желећи на изванстан начин после Дејтонског споразума избећи “међусобна” масовна хапшења, што би “успорило” provedбу Дејтонског споразума, а исто тако спречити злоупотребу и неаргументована (лажна) оптуживања и хапшења у БиХ.

У сваком случају из презентираних се могу сагледати укупна овлаштења Трибунала у односу на сваку државу потписницу Уговора и дијапазон расположивих процесних радњи као и обавеза и дужности држава. Ако томе придодамо и мандат стабилизационих међународних снага, које уско сарађују са Трибуналом у циљу

хапшења оптужених лица, онда грађани и институције БиХ, као и део Међународне заједнице могу бити задовољни успостављеном легислативном, уз наду да ће истина и правда бити задовољена, без обзира на присутне проблеме и условну спорост у довољењу пред Међународни суд правде, најодговорнијих лица због кршења и повреда међународног хуманитарног права на просторима бивше Југославије.

Nadezda Gudelj

Belgrade

**LEGAL FOUNDATION FOR COOPERATION
OF FORMER YUGOSLAV STATES WITH
INTERNATIONAL TRIBUNAL FOR WAR CRIMES**

Summary

Author of the text analyzed in detail so-called "The Rules of the Procedure" with additional restriction to national criminal-legal legislation whose aim is to avoid "mutual" massive arrests after the Dayton Agreement. This could "slow down" fulfillment of the Dayton Agreement but also prevent the misuse and non-argumentative (false) accusations and arrests in Bosnia and Herzegovina.

In this text there is a detailed analysis of activity of national (domestic) courts of law in terms of implementation of certain activities such as probable arrests, imprisonments or the proceedings that are impossible to initiate without previous vocational examination and estimation by the Tribunal's experts. Main focus of the text is the analysis of the relations between the government of Bosnia and Herzegovina and the Tribunal. In addition, in the text it is pointed out that the Tribunal has the primacy (priority) over national (domestic) courts of law. There is also underlined the fact that there is pressure on sovereign states Croatia and Federal Republic of Yugoslavia due to their roles in the events in Bosnia and Herzegovina.

Generally the text presents overall authority of the Tribunal regarding each state that is the signatory of the Agreement, and the list of available activities, obligations and duties of the states in the process. Considering also a mandate of stabilizing international forces, that are tightly cooperating with the Tribunal with the aim of arresting the indictees, the citizens and institutions of Bosnia and Herzegovina as well as international community can feel sense of achievement regarding the established legislation, with hope that the truth and justice will prevail in the end, regar-

dless of current problems and temporary (provisory) procrastination in bringing the most responsible persons for infringing and violating international humanitarian rights in the regions of former Yugoslavia to the International Court of Justice..

Key Words: Statute, International tribunal, war crimes, Memorandum of Understanding, humanitarian right, Dayton Agreement, domestic courts of law, plaintiff, investigation, cooperation, subpoints, international community, Bosnia and Herzegovina, former Yugoslavia, United Nations Charter, investigator

УДК:
324+342.8
Примљено:
17. август 2008.
Прихваћено:
20. септембра 2008.
Прегледни
чланак

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1239-1260.

Бојан Шево

Институт за политичке студије, Београд

ИЗБОРИ И ИЗБОРНИ СИСТЕМ

Сажетак

Политика, политички процес и политичке активности су општи и посебни реалитети и модели, на основу којих се изводе и посебни и појединачни модели избора и изборног система у зависности од политичког уређења државе, заједнице, у одређеном времену и на одређеном простору. Модели и реалитети политике и политичких процеса, као и избора и изборних система, обухватају статичке и динамичке чиниоце тих појава и процеса и они се истражују по моделу типског предмета процеса научног истраживања и по типском моделу предмета истраживања у политичким наукама.¹⁾

Кључне речи: политички процеси, изборни системи, типски предмети, типски модели

УВОД

Избори и изборни системи су политичке појаве, понашања и активности, које се могу опазити и издвојити у односу на друге политичке појаве. Субјекти избора и изборних система су људи, различитих улога, положаја и активности. Изборне активности и понашања су регулисани уставним нормама, законским и подзаконским актима, и другим нормама, у зависности од државе, заједнице, временског и просторног фактора. Активности везане за изборе, изборни процес, изборни систем, нужно се одвијају у одређеним

1) Славомир Милосављевић-Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2000.

Драган Танчић, Концептуализација истраживања у политичким наукама, мр теза, Факултет политичких наука, Београд, 2006.

условима, у којима су основни актери људи са својим циљевима, који остварују одређене активности, при чему користе разноврсне методе и средства а ради постизања одређених резултата, ефеката и последица.

ИЗБОРИ И ИЗБОРНИ ПРОЦЕС

Избори и изборни систем су саставни део политике²⁾ и политичког процеса. Они су најшири облик непосредног политичког деловања и најмасовнијег учествовања становника - грађана једне државе, заједнице, који имају бирачко право. У оквиру политичког процеса, избори се могу научно идентификовати као посебна политичка целина, али и као део укупног политичког процеса. Избори и изборни процес се одвијају у склопу општег модела политичког процеса одређене државе, заједнице, постојећих и важећих прописа и политичких ставова политички најутицајнијих политичких субјекта. Избори су један од метода и облика политичког процеса и политичког деловања којим се осваја или задржава постојећа политичка власт. Битна својства избора и изборног процеса су постојање више фаза, где се разликују предизборна, изборна и постиборна фаза.

Избори као појава и процес, увек се јављају и остварују у одређеним друштвеним и политичким условима. Под условима схватамо скуп чинилаца чије је постојање основ за остваривање појава и манифестовање карактеристика одређене појаве – појава, у овом случају избора, тако да се може констатовати мноштво услова и њихових битних чинилаца – разноврсност, многобројност и противуречност. Тако, с једне стране, постоје нужни и довољни услови, и с друге стране – остали услови. То нам указује да до избора нужно долази у одређеним условима: друштвеним, политичким, правним, економским, информативним, комуникацијским, културним, територијално- политичким, временским и др. Избори и изборни процес се остварују понашањем одређених друштвених и политичких субјеката, разних политичких улога. У том контексту можемо издвојити субјекте који исказују захтев да се спроведу избори (свеж пример су избори за Скупштину Београда током јула 2008. г.) или субјекте који расписују изборе, субјекте који кандидују кандидате, субјекте који гласају, субјекте који обављају административно – техничке послове, субјекте који проглашавају изборне резултате,

2)

и сл. Класификација субјеката избора, може се извршити по многим критеријумима, као што су критеријуми легалности, легитимности, организованости, колективности, по политичком утицају у изборном процесу, по домицилу, и по другим критеријумима.

Субјекти – учесници избора и изборног процеса имају одређене политичке изборне циљеве, које можемо одредити као непосредне и посредне изборне циљеве. Непосредне изборне циљеве можемо дефинисати као циљеве политичких странака, појединаца или других колективитета, да се на тим или следећим изборима освоји власт, да се кандидатима који су изабрани верификује мандат, и др. Наиме, неспоран је политички циљ изборних субјеката да освоје или задрже власт не само ради владања, управљања општим пословима, већ и ради ширих циљева, као што су: задржавање или мењање постојећег политичког поретка, усмеравање и пројекција друштвеног развоја и других односа. Посредни циљеви изборних субјеката могу бити омасовљење гласача и јачање политичког утицаја, и др. Циљеви изборних субјеката могу бити и на други начин дефинисани, као што су: циљеви да се самостално освоји власт, да се кроз коалиционе споразуме задржи или освоји власт без обзира на програмске и идеолошке дијаметрално супротстављене ставове (пример коалиција ДС и СПС на изборима за Скупштину Србије у 2008. г.), циљеви којима се друштвени развој усмерава према Европској унији, европским интеграцијама, формирање јаке парламентарне опозиције и сл.

Избори и изборни процес се остварују мноштвом изборних активности, где се нужно разликују разноврсне предизборне, изборне и постизборне активности. За предизборне активности изборних субјеката, као карактеристичне, можемо издвојити: политичка процена изборних односно политичких субјеката да се у одређеном периоду одрже избори, критику изборног система и критику политичких понашања владајуће - опозиционе структуре према изборима и изборном систему, процена и планирање изборних активности, финансијских средстава, расписивање избора и сл. Предизборна фаза може трајати до расписивања избора или, све до „изборне тишине“, о чему постоје несагласности, како у политичкој теорији, тако и у политичкој пракси.

Изборне активности обухватају активности субјеката избора које се остварују после „изборне тишине“, и оне се односе на рад бирачких одбора (отварање бирачких места, рад бирачких одбора),

излазак грађана на бирачка места и гласање, евиденција о изласку гласача, надзор над радом, пребројавање листића, приговори и жалбе, утврђивање и проглашавање резултата избора, верификовање мандата, конституисање органа и др.

Постизборне активности су активности које се обављају од стране субјеката избора по окончању изборних активности, и то, после конституисања органа од стране изабраних посланика. Ове активности можемо идентификовати као активности које се односе на неколико сегмената изборних активности: на активности којима се врши укупна анализа и оцена протеклих избора и изборног процеса од стране различитих субјеката, анализа и оцена сопствених изборних активности³⁾, планирање постизборних активности, као што су односи са другим политичким субјектима у постојећој политичкој ситуацији, на унутрашњем и спољњем плану, и др. Наведене активности су у основи типичне активности субјеката избора и изборног процеса, које је могуће операционализовати и на други начин.

Изборне активности, у наведеним фазама изборног процеса, остварују се применом и одређених метода и средстава изборних активности, али и методама и средствима политичког деловања, и то методама којима се делује на свест, политичку свест и на понашања и политичка понашања. Под методама и средствима изборних активности подразумевамо свеукупност метода и средстава које изборни субјекти примењују и практикују у изборном процесу. То могу бити методе и средства: легална и легитимна, нелегална-нелегитимна, позитивне- негативне, манипулативне, тоталне- партијалне, успешне- неуспешне и др.

Једна од битних изборних метода и метода политичког деловања је изборна геометрија. Изборна геометрија као изборна метода и метода политичког деловања, користи се у току изборног процеса, како би се манипулативно деловало на сам изборни процес. То су разни начини и средства, којима се изборни принципи и технике избегавају а ради обезбеђивања повољнијих изборних резултата у корист одређених политичких структура и партија. У основи, изборна геометрија се састоји у прекрајању изборних једи-

3) „Под битним одредбама политике претежно се обухватају активности државе, однос државе и друштва, управљање државом, општим интересима. Без обзира на мноштво дефиниција политике... ..политика је друштвена појава и њено значење је условљено одређењем појма друштва, друштвених односа и активности.“ Драган Танчић, Концептуализација истраживања у политичким наукама, мр теза, Факултет политичких наука, Београд, 2006. стр. 8.

ница у складу са захтевима „политичке целисходности“, тако да оне одговарају интересима заинтересованих политичких групација и странака (претежно онима који су на власти, чиме се изигравају принципи општег и једнаког изборног права, на шта је указао и Слободан Јовановић, још пре сто година.⁴⁾ Изборна геометрија је метод и средство која често служи, како у ближој политичкој прошлости, тако и у савременим политичким условима, за конзервирање постојећих политичких односа, за обезбеђење одређених гласова бирача, за умањивање политичког утицаја опозиционих партија, радничких и напредних политичких партија, а што се види и у напред наведеној фусноти.

Изборни резултати, ефекти и последице су веома важни чиниоци избора и изборног процеса и политичког процеса у укупности, и њих можемо идентификовати на неколико нивоа: на нивоу државе, региона, локалних заједница, политичких странака⁵⁾ и других субјеката избора и изборног процеса, унутрашњем и спољнополитичком плану, и др.⁶⁾

4)

5) „Савремене странке не избацују на површину велике државнике, него велике партијске организаторе, велике демагоге и агитаторе, велике парламентарне говорнике. Савременим странкама главна је брига да победе у изборним и парламентарним борбама; оне се купе око људи који су у стању да се у тим борбама одликују; да ли ће они уз то умети и државне послове да воде, ствар је од споредног значаја за њихове странке. Затим, главна снага савремених странака лежи у њиховој организацији. Једна добро организована странка може успевати и с људима осредње способности.“ Слободан Јовановић, „О држави, основи једне правне теорије“, Геца Кон, „Београд, 1922, стр. 369

6) „Ограничавање изборних округа од великог је практичног значаја. Има држава где је оно извршено с очевидном партијском тенденцијом. На пр. у једном крају, странка а има 60 000, а странка б 40 000 бирача. Законодавац, који иде на руку странци б, подели тај крај на десет изборних округа, и то тако како ће 30.000 бирача странке а бити груписани у само три округа. Осталих седам округа ограничени су опет тако како ће 40 000 бирача странке б бити свугде у већини према осталих 30 000 бирача странке а. На тај начин, странка б, добиће седам посланика, а странка а само три и ако странка а обухвата три петине бирачког тела, а странка б, само две. Где год се виде изборни окрузи врло не једнаке величине, и где год се види да мали окрузи бирају исти, ако не и већи, број посланика као и велики, - може се сумњати да је ограничавање изборних округа извршено тенденциозно. Вештина тенденциозног ограничавања изборних округа назива се у немачким земљама «geggymandering». Посредством те вештине мањина се претвара у већину, и већина у мањину, - и добија један скроз лажан изборни систем, који је гори од ограниченог права гласа, јер ово је бар основано на једном начелу, а не на превари. У неким земљама, гласање по малим изборним окрузима нападано је, и место њега захтевано гласање по листама, поглавито с тога што су мали окрузи били тенденциозно ограничени. За изборно-окружну геометрију мали су окрузи подеснији него велики.“ Слободан Јовановић: „О држави, основи једне правне теорије“, Геца Кон, „Београд, 1922, стр. 330- 331.

ИЗБОРНИ СИСТЕМ

Појам изборног система се на различите начине дефинише, а што је детерминисано припадношћу одређеним парадигмама и теоријско- методолошким оријентацијама. Под појмом изборни систем се „претежно схвата скуп начела, права, гаранција и техничких радњи на основу којих се утврђује и остварује учешће грађана или бирача у избору представника. Према врсти организације у којој се избори врше постоје и различити изборни системи. Изборни систем има веома велики значај у омогућавању бирачима да остваре своје право политичког учествовања и управљања у пословима одређене друштвене и политичке заједнице. То право бирача директно зависи од типа изборног система, те се слободно може истаћи као општи став, да тип и карактер изборног система одређују и могућности управљања одређеном заједницом. Питања изборног система су једна од основних питања политике, политичких процеса, демократије- недемократије. Ближа или даља политичка историја држава, заједница, даје нам многе примере деформације права и слобода избора путем недемократских изборних система.⁷⁾ Милан Јовановић сматра да појам изборног система има уже и шире значење. Према ужем схватању, „изборни систем је начин на који грађани изражавају своје опредељење за поједине странке и кандидате и поступак којим се ти гласови претварају у места у парламенту. Према ширем, распрострањеном у земљама се кратком изборном традицијом, изборни систем обухвата све што се тиче изборног процеса – од изборног права до организације избора. Ужи појам је оперативнији за проучавање политичких последица које изборни системи производе, за процене око одабира типа изборног система и његову реформу. Шири појам је кориснији за упознавање свих фактора који политичким инжењерима када праве изборни систем. Како се уређује активно и пасивно бирачко право и евиденција бирача, изборни органи, кандидати, изборне јединице, изборне кампање, гласачки листићи и поступак гласања, методе претварања

7) „Победилац има право на пљачку», тј. - странка која победи на изборима, има права да сва државна звања подели између својих присталица, као што победилачка војска дели ратни плен. Ове злоупотребе страначке владе изнеле су модерне странке на тако рђав глас, да је врло мало писаца који не говоре о странкама у једном скоро сатиричном тону. Међутим, савремене су странке извршиле један велики историјски задатак који се састојао у организовању општег права гласа, - и где год је било не зависног јавног мњења да из држи под надзором, оне су се показале више корисне него штетне.“ Слободан Јовановић, „О држави, основи једне правне теорије“, Геца Кон, “, Београд, 1922, стр. 370

гласова у мандате, финансирање, заштита бирачког права – све су то елементи сваког изборног система. У различитим комбинацијама они могу потврдити, пригушити, па и елиминисати, основне карактеристике које се приписују појединим типовима изборних система.⁸⁾

КЛАСИФИКАЦИЈА ИЗБОРА И ИЗБОРНИХ СИСТЕМА

Избори као саставни део политичког процеса се примењују у разним друштвима, државама, што је условило и мноштво класификација, које се заснивају на различитим критеријумима. У том контексту се разликују непосредни и посредни избори, јавни и тајни, општи, локални, парламентарни, представнички, већински, пропорционални и др. Наведене класификације се темеље се на неком од аспеката изборног система, и то по основу начина гласања, принципа расподеле мандата, итд. Класификације на демократске и недемократске, цивилизоване и нецивилизоване, слободне и дириговане – а priori вреднују изборне системе. Једна од новијих подела такве врсте јесте и класификација на «јаке» (strong) и «слабе» (febele) изборне системе, заснована на степеновању манипулативног утицаја изборног система на бираче. Изборне системе можемо класификовати према различитим критеријумима: према правилима одлучивања о томе ко је победник на изборима, класификују се на већинске, који се базирају на одлучивању апсолутном и релативном већином, и пропорционалне, који се базирају на пропорционалном правилу одлучивања, применом метода изборног и највећег броја. Друга класификација почива на начелу представништва и она такође дели изборне системе на већинске, утемељене на функционалном принципу формирања стабилне и ефикасне парламентарне већине и једностраначке владе, и пропорционалне, који се базирају на праведном политичком представљању свих сегмената бирачког тела. Трећа класификација почива на мерилу политичких последица. На основу њих не могу се унапред одредити типови изборног система, него се реални изборни системи разврставају на основу политичких последица које остављају на структуру парламента, страначки систем и бираче. С обзиром на постојање различитих критеријума за класификације, постоји и одређен број класификација, у којима се иста врста изборног система вреднује

8) Видети: Славомир Милосављевић-Цевад Термиз, Практикум из методологије политикологије, Сарајево, 2000. стр. 54-56.

на различите начине. Већина класификација се своди на стандардну дихотомну поделу, на већинске и пропорционалне, а све чешће у литератури о изборима, изборним системима, говори се и о мешовитим изборним системима.

У оквиру принципа већинског представљања, разликујемо пет типова изборног система. Први је изборни систем релативне већине у једномандатним изборним јединицама. То је класични већински систем, широко регионално распрострањен и данас још најзаступљенији начин избора представника у централна представничка тела. Овај тип изборног система производи изразиту диспропорцију између гласова и мандата у корист странке са највећим бројем гласова. Други тип је систем апсолутне већине у једномандатним изборним јединицама. Он такође производи диспропорцију гласова и мандата на исти начин као претходни већински изборни систем, с тим што пружа веће шансе мањим странкама да у коалицији са неком од великих странака освоје места у парламенту. Трећи тип већинског изборног система произилази из представљања мањина у вишемандатним изборним јединицама. Пример таквог система је систем ограниченог вишеструког гласања, којим бирачи у вишемандатним изборним јединицама располажу мањим бројем гласова него што у изборној јединици има кандидата за посланике. Он ублажава диспропорцију гласова и мандата и омогућава боље представљање малих странака и странака националних мањина у парламенту. Четврти тип већинског изборног система јесте изборни систем са малом вишемандатном изборном јединицом и пропорционалном формулом за расподелу мандата. Теоретичари избора овакав тип изборног система, у коме се формирају изборне јединице до пет мандата, због ефекта дисторзије приликом претварања гласова у мандате, сврставају у већинске изборне системе. Пети тип већинског изборног система јесте изборни систем у коме се претежни део мандата дели у једномандатним изборним јединицама, најчешће релативном већином, а други, мањи, део мандата, распоређује се према пропорционалној формули. Функције оваквог типа изборног система су различите – омогућавање представљања мањина, боља заступљеност опозиционих странака, ограничавање независности кандидата карактеристично за једномандатне изборне јединице, итд. Управо зато што ствара већине и нарушава пропорцију између броја гласова и мандата, овај тип изборног система сврстава се у већинске, мада се у неким класификацијама које не

инсистирају на теоријској прецизности, сврстава у комбиноване или мешовите изборне системе (Nohlen, 1997: 17-18).

У оквиру принципа пропорционалног представљања, такође разликујемо пет типова изборног система. Први тип је пропорционални изборни систем у вишемандатним изборним јединицама различите величине. У зависности од величине изборне јединице, односно од комбиновања броја малих, средњих и великих изборних јединица, овај тип изборног система може да доведе до значајне диспропорције и дисторзије приликом транспоновања гласова у мандате. Други тип је тзв. компензаторски пропорционални изборни систем, уз могућност одређивања изборног прага. Посебност овог типа пропорционалног изборног система јесте већи број нивоа за расподелу мандата. На првом је, по правилу, расподела мандата у једномандатним изборним јединицама, по већинском изборном систему. На другом, и/или трећем нивоу, деле се мандати неком од прикладних пропорционалних метода. Циљ овог изборног модела је да умањи ефекат диспропорције у једномандатним изборним јединицама, тако што се врши компензација странака које су у првој расподели мандата имале лошији резултат. Зато се у овом типу изборног система странке које су оствариле добар резултат у првом кругу према већинском принципу у једномандатним изборним јединицама потискују или искључују из расподеле мандата на другим нивоима. Понекад се уводи и изборни праг, што мале странке може потпуно да искључи из расподеле мандата. Трећи тип је персонализовани пропорционални изборни систем са изборним прагом. Овај тип изборног система комбинује расподелу одређеног броја мандата у једномандатним изборним јединицама са принципом пропорционалног изборног система. Број мандата које странке освоје у једномандатним изборним јединицама, одузима се од броја мандата које би освојиле према пропорционалном изборном систему. У овом изборном систему пропорција између гласова и мандата је веома висока, иако се и у овом изборном моделу из расподеле мандата искључују странке које нису прешле изборни праг. Четврти тип пропорционалног изборног система је систем преносивог, појединачног гласа, карактеристичан за неке англосаксонске земље. Примењује се врло ретко због своје сложености у малим изборним јединицама и производи неуобичајено висок степен диспропорције за пропорционалне изборне системе, тако да се може рећи да он, у ствари, има потпуно супротно дејство. Пети тип је чист пропор-

ционални изборни систем. Он подразумева одсуство било каквих – природних или вештачких – препрека, што значи једну изборну јединицу и одсуство изборног прага. У таквом изборном систему пропорционалност гласова и мандата је готово апсолутна (Nohlen, 1997: 18-20).

Комбиновани, мешовити изборни системи, како се називају изборни модели који настају комбиновањем правила одлучивања и начела представништва већинских и пропорционалних избора, настају као последица компромиса главних изборних и политичких субјеката, који оптирају било за већински било за пропорционални изборни систем. Комбиновани изборни системи у ствари треба да помире циљеве, нагласе предности и умање мане темељних типова изборног система, а најчешће да обезбеде представљање главних политичких странака у парламенту и истовремено формирање парламентарне већине способне да формира стабилну владу. Да би се то постигло, комбинује се једномандатна и вишемандатна изборна јединица и појединачно гласање и гласање по листама, што значи да бирач у комбинованом, мешовитом изборном систему, има два гласа.

У почетку теоретичари избора нису благонаклоно гледали на овакве изборне моделе. Мишљења о њиховим ефектима била су подељена. Противници оваквог изборног модела сматрали су да је такав еклектизам недопустив; да покушава помирити непомирљиве, темељно различите ствари које имају различите циљеве представништва, функције парламента и у суштини су супротстављене једна другој (Kasapović, 2003: 194). Истраживачи који имају благонаклон став према мешовитим изборним системима истицали су да су овакви компромиси могући и пожељни; да се начела већинских и пропорционалних избора не смеју посматрати антитетично, те да се њима успоставља изборни дизајн који обједињује оно што је «најбоље у оба света» (Shugart/Wattemberg/Martin, 2001).

Данас преко тридесет држава користи овакве изборне моделе – Русија, Украјина, Јерменија, Грузија, Мађарска, Албанија – а Бугарска, Хрватска и Македонија су напустиле овај изборни модел после два изборна циклуса. (Reyndols/Reilly, 1997; Massicotte/Blais, 1999). Исходиште оваквих изборних модела налази се у изборном систему Немачке. Тај изборни модел – назива се персонализовани пропорционални изборни систем и почива на комбинацији једномандатне изборне јединице и пропорционалне формуле. Према ме-

ханичком приступу и он би се могао убројати у мешовите изборне моделе. Међутим, према аналитичком приступу, јасно је да је реч о посебном облику пропорционалног изборног система, који је, и поред комбиновања различитих структуралних елемената, заснован искључиво на пропорционалном начелу одлучивања и представништава.

Видели смо да се елементи изборног система могу комбиновати на различите начине, а по политичким последицама који они производе, и у мешовитим изборним системима постоје несугласице, па и различите класификације. У основи постоје три начина повезивања једномандатних изборних јединица карактеристичних за већински изборни систем, са елементима својственим пропорционалним изборним системима. Први је сегментирани или рововски изборни систем, у коме се једномандатна изборна јединица комбинује са пропорционалном изборном листом. Други тип је компензаторски изборни систем, у коме се једномандатна изборна јединица комбинује са пропорционалним системом представништва. И трећи је персонализовани пропорционални изборни систем. Сва три изборна модела подразумевају постојање изборног прага; сва три појачавају везу бирача и посланика, али производе различит степен дис/пропорционалности приликом претварања гласова у мандате. Највећи степен пропорционалности постоји у персонализованом пропорционалном изборном систему. У случају компензаторског изборног модела ефекат диспропорције коју производе једномандатне изборне јединице у великој мери се ублажава, па у овом изборном систему степен пропорционалности гласова и мандата може да буде чак и већи него код пропорционалног изборног система са средњим и великим изборним јединицама. У рововском изборном систему производи се истовремено диспропорционални и пропорционални резултат. У овом изборном моделу реч је о механичком, еклектичком, спајању два технички различита изборна система у коме коначан ефекат дис/пропорције зависи од нумеричког односа између броја мандата, који се расподељују по већинском, односно пропорционалном изборном систему. Што је већи број мандата који се дели пропорционалном изборном систему. Што је већи број мандата који се дели пропорционалном формулом, већа је и пропорционалност, и обратно. Рововски изборни систем свакако има бољу пропорционалност од већинског изборног система. Међутим, како се најчешће у овом моделу изборног система већи

број, или најчешће половина, мандата расподељује по већинској изборној формули, ефекти које производи овај изборни систем наводе теоретичаре да их сврставају у категорију већинских изборних система (Nohlen, 1997: 20).

Осим ове, постоје и друге типологије мешовитих изборних система. На пример, једна дихотомна, која разликује две врсте мешовитих изборних модела: већинске мешовите системе, у којима два нивоа дистрибуције мандата нису повезана, и пропорционалне мешовите системе, у којима су два нивоа дистрибуције мандата међусобно повезана (Shugart/Wattenberg/Martin, 2001). Мешовите изборне системе разврставају и на пет типова: коегзистенцијалне изборне системе, који подразумевају паралелну примену већинског и пропорционалног изборног обрасца у једном и другом делу државе; суперпозицијске изборне системе, у којима се већински и пропорционални образац примењују истовремено на територији државе; фузијске изборне системе, у коме се већински и пропорционални образци мењају у свакој изборној јединици; корекцијске изборне системе, у којима се примењују оба изборна система, али примена пропорционалног зависи од учинка већинског обрасца, и кондиционалне изборне системе, у коме се већински образац избора примењује константно, а примена пропорционалног зависи од учинка већинског изборног система (Massicotte/Blais, 1999).⁹⁾

БИРАЧКО ПРАВО

Један од битних елемената изборног система је бирачко право. Бирачко право је једно од основних људских и политичких права која се утврђује и гарантује највишим актом једне државе - уставима. То право значи право држављана да бирају своје представнике – активно бирачко право – и право да буду бирани у представничка тела и на друге јавне функције – пасивно бирачко право. Бирачко право је резултат дуготрајних историјских политичких процеса и жестоких политичких сукоба.¹⁰⁾ Данас, само три устава на свету не утврђују бирачко право што говори о значају дефинисања бирачког прав. Бирачко право је опште, једнако, непосредно и тајно. Опште бирачко право значи да сви држављани, без обзира на пол, расу, језик, приход, имовину, класу, образовање, веру или политичко опредељење, имају право да бирају и буду бирани. Оно се најчешће у

9)

10)

ограничава држављанством, пребивалиштем, старосном границом и пословном способношћу. У савременим условима, активно бирачко право, у преко 90 држава, данас се стиче са 18 година. Неке државе гарантују активно бирачко право држављанима са нижом старосном границом: Иран – са 15, Бразил и Никарагва – са 16, Индонезија и Северна Кореја – са 17 година. Неке државе утврђују вишу старосну границу за коришћење активног бирачког права: Јапан, Камерун, Мароко, Тајван и Тунис – 20 година; Азербејџан, Малезија, Сингапур, Чешка, Словачка – 21 годину. Старосна граница није у свим изборним системима утврђена на исти начин, када је реч о изборима за органе локалне самоуправе или централна представничка тела. Карактеристичан пример је Аустрија, у којој се активно бирачко право стиче са 18 година, када су у питању парламентарни, а са 16 година када се ради о локалним изборима. Бирачко право, посебно активно, није обавезно. Већина држава право да се бира не утврђује као обавезу. Међутим, постоји читав низ држава, посебно историјски посматрано, које су полазиле од тумачења да бирачко право није само лично право, него и јавна дужност појединаца. У таквом схватању активно бирачко право третира се као обавеза појединца која се обавља у интересу заједнице, па се испуњавање тако схваћеног бирачког права утврђује уставом и законом. Противници овог приступа сматрају да је оно неспојиво са демократским слободама и правима.

ИЗБОРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Изборне јединице су такође битан чинилац изборног система. По многим ауторима овај чинилац изборног система је један од најманипулативнијих елемената изборног система са великим утицајем на резултате избора. Оне представљају територијални оквир у коме бирачи гласају за кандидате или листе кандидата и у коме се расподељују мандати. Фактички, постоје две врсте изборних јединица: једномандатне или униноминалне, и вишемандатне или плуриноминалне изборне јединице. У једномандатним изборним јединицама бира се само један представник. Број једномандатних изборних јединица једнак је броју места у представничком телу за које се спровode избори. У вишемандатним изборним јединицама бира се више представника, а најмање два. Први тип изборних јединица карактеристичан је за већинске изборне системе, а други тип за пропорционалне изборне системе. Величина је најважније

обележје вишемандатне изборне јединице. Она се не одређује површином територије, бројем становника или бирача, него бројем представника који се у вишемандатној изборној јединици бира, односно бројем мандата који се у њој расподељују. Постоје различите класификације величине изборних јединица. Нолен и Сартори вишемандатне изборне јединице класификују на мале (2-5 мандата), средње (6-10 мандата) и велике (10 и више мандата), а Даглас Ре вишемандатне изборне јединице класификује у четири типа: 2-6, 610, 1020 и 100-150 мандата. Величина вишемандатних изборних јединица директно утиче на степен пропорционалности и репрезентативности избора (Sartori, 1994; Rae, 1971). Величина изборне јединице, односно пропорционалност гласова и мандата, која се преко тога не/успоставља, директно утиче на број странака у парламенту, односно на елективни и парламентарни тип страначког система. Истраживачи који су се бавили утицајем изборне јединице на страначки систем утврдили су правилност да једномандатне изборне јединице показују тенденцију ка двостраначким системима са 2,3 ефективне странке у парламенту, а вишемандатни окрузи показују тенденцију ка вишестраначким изборним системима у којима је број ефективних странака од две и по до четири (Taagera/Shugart, 1989: 17-23).

Формирање изборних јединица најчешће се одвија на два начина. Први је да изборне јединице следе границе постојећих административно-управних целина у држави – општина, градова, градских четврти, округа, региона, провинција, војводства, итд. Други модел не уважава ове поделе или оне не представљају примарни критеријум. У другом моделу главни критеријум формирања изборне јединице јесте број бирача или број становника. Овај модел инсистира да изборна јединица обезбеди једнаку вредност гласова свих бирача, а то значи да један представник мора да се бира на приближно једнак број бирача. То се постиже применом тзв. Бирачке квоте која се израчунава тако што се укупан број бирача или становника дели бројем мандата. Формирање изборне јединице, ма како изгледало као технички посао, у суштини представља врло компликовану операцију која мора да уважава географске, историјске, етничке, културолошке и многе друге елементе. Број тих елемената се повећава што је државна структура сложенија. Број елемената који се мора узимати у обзир приликом конституисања

изборних јединица истовремено је и број могућности за манипулацију.¹¹⁾

ИЗБОРНА КАМПАЊА

Изузетно значајан чинилац избора и изборног процеса су изборне кампање, посебно ако се има у виду развој и утицај медија на политичко јавно мњење. Постоји општа сагласност, да изборне кампање имају доминантан утицај на резултате изборног одлучивања, при чему не постоји сагласност у оцени и процени степена тог утицаја и ефектности организовања изборних кампања кроз одговарајуће изборне стратегије. Из тих разлога изборне кампање све више постају саставни део изборног права. Изборна законодавства директно или индиректно, кроз законе о медијима, нормирају одређене битне аспекте изборне кампање, као што су трајање, финансијска средства која се за то могу потрошити, обавезе медија према изборним актерима, итд.

У основи, постоје два приступа у изборном законодавству када су у питању изборне кампање. Први приступ заснива се на отвореном приступу свим медијима, без икаквог ограничења. Овакав модел карактеристичан је за изборне системе пре значајног развоја електронских медија и данас се веома ретко практикује. Други модел подразумева једнак приступ медијима свим подносиоцима изборних листа.

И са становишта финансирања, постоје два модела. Први се огледа у решењима по којима се свим подносиоцима изборних листа обезбеђују бесплатни термини у јавним медијима, додељују државне субвенције на различите начине – у једнаким износима, пропорционално броју кандидата или поднетих изборних листа и слично. Овај модел обавезно подразумева и лимитирање средстава која подносиоци изборних листа и кандидатура могу потрошити у изборној кампањи. Други модел почива на одсуству било каквих лимита финансијске природе када су у питању изборне кампање. Он се све више потискује и у развијеним демократским друштвима веома су ретки изборни системи који га практикују.

11) Наведено дело

МЕДИЈИ У ИЗБОРНОМ ПРОЦЕСУ У СРБИЈИ

Законом о оглашавању, Законом о избору народних посланика, Законом о радиодифузији, Статутом Радио-телевизије Србије и посебно Општим обавезујућим упутством за понашање у предизборној кампањи Савета Републичке радиодифузне агенције уређено је понашање медија у Србији. На понашање електронских медија, нпр. уочи парламентарних избора јануара 2007. г. посебно је утицало веома рестриктивно Опште обавезујуће упутство за понашање у предизборној кампањи Савета Републичке радиодифузне агенције које је од електронских медија захтевало «да обезбеде равноправност у обавештавању о свим подносиоцима изборних листа и кандидатима са тих листа». С једне стране, од медија се очекивало да равномерно извештавају о активностима свих 20 изборних листа, а странке су захтевале да њихове предизборне активности буду што веродостојније представљене. Ниједна телевизија, па ни Радио-телевизија Србије, због броја расположивих теренских екипа није била у прилици да прати све догађаје у кампањи, нарочито оне у унутрашњости Србије, већ су ситуацију разрешиле преузимањем видео материјала које су им достављале саме странке. Заступљеност странака у телевизијским вестима зависила је, дакле, не само од распореда активности у кампањи већ и од ажурности изборних штабова – странке су имале пресудан утицај на то који тон и која слика доспевају до грађана. Једино је тако било могуће испоштовати захтев за равномерним појављивањем странака у централним информативним емисијама телевизија с националним покривањем. У финишу кампање заступљеност странка у предизборним блоковима, нарочито у Дневнику 2 РТС-а, била је готово математички прецизно распоређена и практично доведена до апсурда због сажетости извештавања.

Електронски медији су током посматране предизборне кампање дословно одиграли улогу посредника између странака и бирача, релативно непристрасно, али и некритички емитујући материјал којима су их странке снабдевале. Од 1. до 18. јануара 2007, три телевизије с националним покривањем у својим централним информативним емисијама предизборним активностима странака посветиле су више од пет сати програма, тачније нешто више од 318 минута.¹²⁾

12) „Отаџбина општег права гласа, то је Француска. Она је тек постепено дошла до тог изборног система. У Револуцији, уставотворна скупштина од 1789 није установила оп-

Табела 2 Заступљеност странака у предизборним блоковима информативних емисија¹³⁾

Заступљеност странака (минуата) / предизборни блок				
Листа	РТС1	Б 92	Пинк	Укупно
ДС/СДП (Расим Љајић)	13 мин. 20 s.	17 мин. 16 s.	7 мин. 32 s.	38 мин. 8 s.
СРС	10 мин. 52 s.	12 мин. 37 s.	14 мин. 16 s.	37 мин. 45 s.
ДСС, НС, ЈС, СДПО	14 мин. 4 s.	19 мин. 19 s.	6 мин. 25 s.	39 ми. 48 s.
Г 17 ПЛУС	11 мин. 47 s.	12 мин. 23 s.	4 мин. 13 s.	28 мин. 23 s.
ЛДП, ГСС, СДУ, ЛСВ, ДХСС	10 мин. 07 s.	11 мин. 46 s.	9 мин. 42 s.	31 мин. 35 s.
СПС	10 мин. 27 s.	6 мин. 49 s.	4 мин. 41 s.	21 мин. 57 s.
СПО	14 мин. 17 s.	12 мин. 25 s.	3 мин. 32 s.	30 мин. 14 s.
ПСС	8 мин. 54 s.	5 мин. 26 s.	6 мин. 49 s.	21 мин. 9 s.
СВМ / Јожеф Каса	2 мин. 35 s.	0	0	2 мин. 35 s.
ДЗВМ Коалиција «Мађарска слога»	30 s.	30 s.	0	1 мин.
СДА / Листа за Санџак – Сулејман Угњанин	6 мин. 27 s.	0	0	6 мин. 27 s.

ште право гласа. По уставу од 1791, који је био њено дело, има две врсте грађана: пасивни, који уживају бирачко право, и активни, који га уживају. Активни грађани не бирају народне посланике непосредно, него преко повереника. Ценз је прописан и за активне грађане и за поверенике: за прве је тако низак да само просјаци и слуге остају изван круга активних грађана; за друге је тако висок, да само имућнији људи могу бити повереници. Први предлог за опште право гласа учинио је 1790 Робеспјер (Robespierre). Он је тврдио да ће, без општег права гласа, француска влада постати аристократска влада, и то најгора од свих аристократија, новчана аристократија. Конвентовски устав од 1793 прогласио је начело општег права гласа, с непосредним изборима, без повереника. Али устав тај остао је непромењен. Под Наполеоном, изборио је право постојало само привидно; зато се на његовом изборном систему не вреди задржавати. С рестаурацијом бурбонском од 1814 и 1815 долази висок ценз. По тадашњем гледишту, које је изложио један, иначе либералан публицист, Бенжамен Констан (Benjamin Constant, 1767-1830), само онај који је толико имућан да не мора код другог да ради, може бити бирач. Јер, ако се да бирачко право простим радницима, они неће хтети више да раде, и тражиће законе противу богаташа. По уставу од 1814, бирач је само онај који плаћа 300 динара на име непосредног пореза. У појединим департаментима, бирача није било више од 600; укупан број бирача није износио ни 100.00. Пошто је, са тако малим бројем бирача, гласање преко повереника постало непотребно, под Рестаурацијом су уведени непосредни избори место посредних. Под Рестаурацијом, племство и буржоазија били су сагласни да изборни систем треба основати на имућности, јер само имућни људи имају времена да се баве политиком, и налазе у државном благостању и свог личног интереса. Али, док је племство хтело обезбедити при изборима претежан утицај непокретном богатству, буржоазија га је хтела обезбедити покретном богатству: отуда за све време Рестаурације тревне између те две класе. Године 1820, на наваљивање племства, они грађани који су били највећа порезани, издвојени су у засебно бирачко тело, које је само за себе бирало скоро трећину доњег дома. како су ти највећа порезани грађани гласали у исто време и у општем бирачком телу, они су, у ствари, имали два гласа. После Јулијске Револуције (1830), под чисто буржоаским режимом Луја Филипа, закон од 1820 је укинут, ценз смањен на 200 динара, и услед тога број је бирача одмах нарастао на 200.00. Тада је учињен покушај да се поред имућности узме још и образованост за основу изборног система; али покушај је тај био сасвим безначајан.“ Видети: Слободан Јовановић, „О држави, основи једне правне теорије“, Геца Кон, “, Београд, 1922, стр. 309- 310

13) Срећко Михаиловић, Парламентарни избори 2007, Београд, 2007. стр. 61-65.

ПУПС / СДП	10 мин. 47 s.	3 мин. 45 s.	3 мин. 18 s.	17 мин. 50s.
Бранко Павловић „Зато што мора боље“	1 мин. 44 s.	0	7 мин. 32 s.	9 мин. 16 s.
Коалиција «Војвођанске партије» - мр И. Курјачки	1 мин. 27 s.	0	0	1 мин. 27 s.
Унија Рома Србије – др Рајко Ђурић	6 мин. 24 s.	1 мин.	0	7 мин. 24 s.
Реформистичка странка – др Александар Вишић	3 мин. 29 s.	0	0	3 мин. 29 s.
Демократска заједница Србије – др О. Јоксимовић	6 мин. 31 s.	1 мин. 57 s.	6 мин. 36 s.	15 мин. 4 s.
Коалиција Албанаца Прешевске долине	6 мин. 28 s.	1 мин. 3 s.	10 s.	8 мин. 8 s.
Социјалдемократија – Ненад Вукасовић	2 мин. 39 s.	1 мин.	0	3 мин. 39 s.
Ромска партија – Срђан Шајн	5 мин. 9 s.	1 мин.	58 s.	7 мин. 7 s.

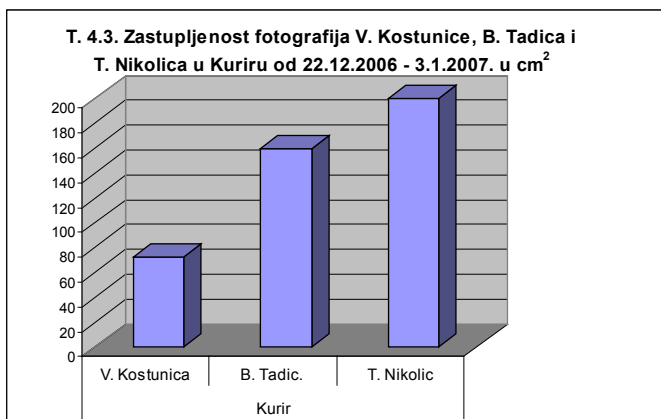
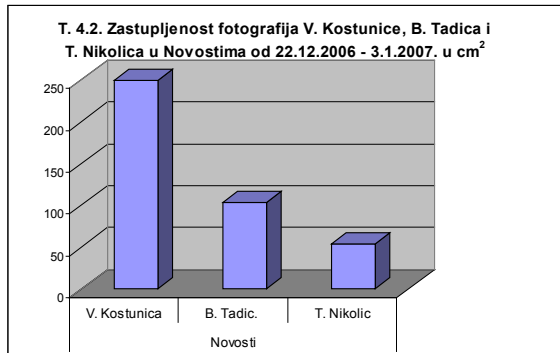
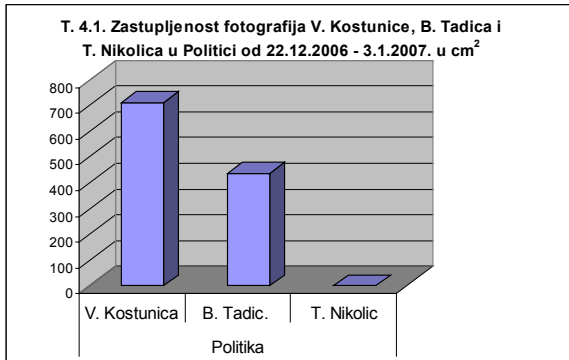
У централним информативним емисијама радио-станица (према резултатима истраживања) било је мање извештаја са предизборних скупова него што је то случај са телевизијама (табела 11). Као што је напоменуто у анализи извештавања телевизијских станица, покривање догађаја у кампањи у знатној мери зависило је и од ажурности изборних штабова. Мање странке су, очигледно, биле присиљене да бирају ка ком медију да се усмере и одабрале су телевизију.

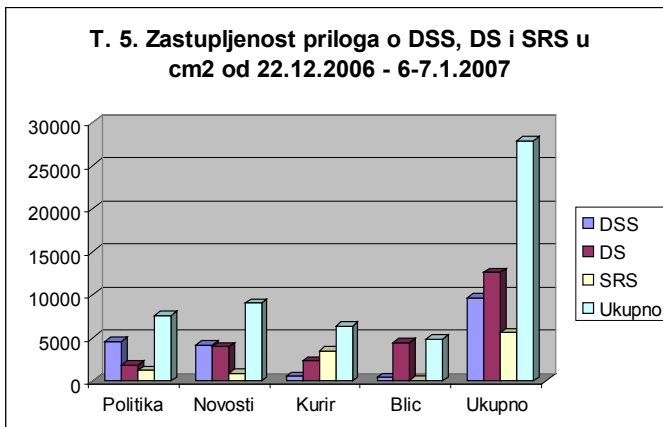
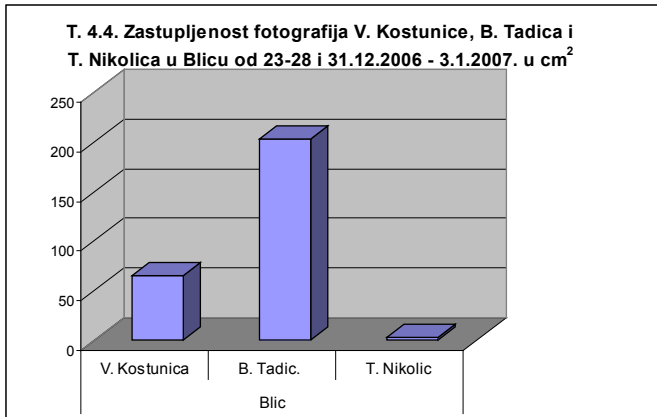
Табела 11 Заступљеност странака у радијским информативним емисијама

Изборна листа	Појављивање представника странака у вестима			
	Радио БГД 1	Б92	Фокус	Укупно
ДСС, НС, ЈС, СДПО	5	19	9	33
ДС / СДП (Расим Љајић)	6	12	6	24
СРС	4	5	12	21
ЛДП, ГСС, СДУ, ЛСВ, ДХСС	4	9	1	14
Г17 ПЛУС	4	7	2	13
СПС	3	6	1	10
СПО	3	9	2	14
ПСС	-	3	4	7
ПУПС / СДП	5	1	-	6
Свм / Јожеф Каса	2	-	1	3
Бранко Павловић «Зато што мора боље»	2	-	1	3
Унија Рома Србије – др Рајко Ђурић	1	-	-	1
Коалиција Албанаца Прешевске долине	-	1	-	1

Према резултатима истраживања мр Танчић Драгана и аутора овог текста, из 2007.г. у дневној штампи (узорак су биле најтиражније дневне новине) није била ни приближно подједнака засту-

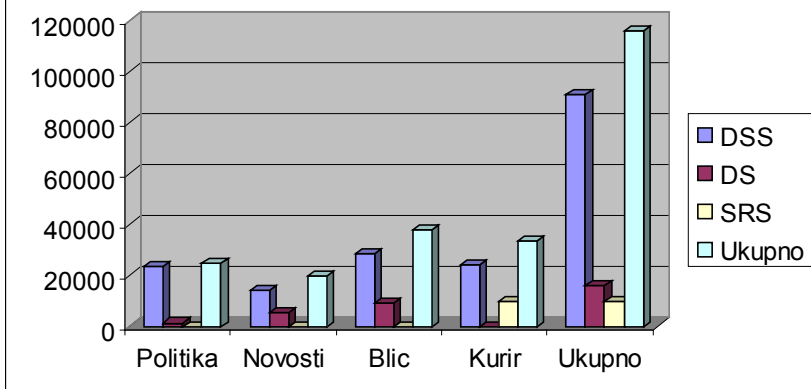
пљеност политичких странака нити њихових лидера а што показу-
ју следеће табеле.

	Politika	Novosti	Kurir	Blic	Ukupno
DSS	4562	4188	562	383	9695
DS	1808	3968	2316	4486	12578
SRS	1229	870	3475	30	5604
Ukupno	7599	9026	6353	4899	27877

Т. 9.1. Procenjeni troškovi oglašavanja DSS, DS i SRS od 22.12.2006 - 3.1.2007. u evrima

	DSS	DS	SRS	Ukupno
Politika	23546	1285	0	24831
Novosti	14335	5244	0	19579
Blic	28662	9182	0	37844
Kurir	24169	0	9559	33728
Ukupno	90712	15711	9559	115982

Ових неколико примера нам на недвосмислен начин показују да медији у изборима, изборном процесу, генерално, али и на примеру Србије, имају велики значај и утицај на јавно мњење, те су вероватне и велике злоупотребе и манипулације, без обзира на законску и подзаконску регулативу. То се може видети и на ових неколико илустративних примера.

ЗАКЉУЧАК

Већина аутора у политиколошкој и правној теорији сматра да су избори и изборни системи један од кључних чинилаца политичког процеса, који је по распрострањености и масовности најшири облик непосредног политичког делања и деловања и најмасовнијег учествовања грађана једне државе, заједнице, који имају бирачко право.

ЛИТЕРАТУРА

- Слободан Јовановић, „О држави, основи једне правне теорије“, Геца Кон, Београд, 1922.
- Славомир Милосављевић- Иван Радосављевић, Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2000.
- Славомир Милосављевић- Цевад Термиз, Практикум из методологије политикологије, Сарајево, 2000.
- Срећко Михаиловић, Парламентарни избори 2007, Београд, 2007.
- Драган Танчић, Концептуализација истраживања у политичким наукама, мр теза, Факултет политичких наука, Београд, 2006.
- Мала политичка енциклопедија, Београд, 1966.
- Милан Јовановић, Изборни системи посткомунистичких држава, Београд, 2004.

Bojan Sevo

Institute for Political Studies, Belgrade

ELECTIONS AND ELECTORAL SYSTEM

Summary

Politics, political process and political activities are general and specific realities and models determining unique and specific models of the elections and electoral systems, depending on a political system of the state and community in certain period and certain space. The models and realities of the politics and political processes, as well as the elections and electoral systems encompass both static and dynamic factors of these phenomenons and processes. They are analyzed by the model of type theme of the process of scientific research and by the type model of the theme of research in political sciences.

Key Words: political processes, electoral systems, type themes, type models

УДК:
342.8
Примљено:
17. новембра 2008
Прихваћено:
23. децембра 2008.
Прегледни
чланак

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1261-1282.

Драган Гостовић

*Институт за стратегијска истраживања Министарства одбране
Републике Србије*

ИЗБОРНИ СИСТЕМ

Сажетак

Изборни систем је релативно конзистентан и систематизован скуп правила, принципа и институција којима се регулишу избори. Изборни систем је начин на који је обликован и уређен изборни процес у неком политичком систему. Главни елементи изборног система су: бирачко право, бирачки списак, изборни органи, изборне јединице, кандидовање и изборна кампања, гласање, расподела мандата, престанак мандата, финансирање избора и заштита права у току избора.

Кључну фазу изборног поступка представља расподела мандата према резултатима избора. Постоје два начина расподеле мандата: већински и пропорционални систем. У неким земљама се примењује и мешовити систем, који је комбинација наведена два система. Већински систем је погоднији за образовање парламентарне већине, а пропорционални систем више одговара идеалу правде.

Кључне речи: изборни систем, избори, елементи изборног система, расподела мандата, већински систем, пропорционални систем, мешовити систем.

Изборни процес обухвата бројне међусобно повезане и условљене радње и поступке којима се бирају људи за јавне функције. Све те активности се одвијају према посебним начелима и прописима, уз поштовање одређених процедура. “Релативно конзистентан и систематизован скуп правила, принципа и институција” (Vasović i Goati, 1993, 15), којима се регулишу избори, у теорији се дефинише као изборни систем.

Изборни систем је начин на који је обликован и уређен изборни процес у неком политичком систему. Систематско уређивање

изборне сфере се регулише уставом, изборним законима и разним подзаконским актима. У ређим случајевима поједини елементи изборног система су уређени обичајним нормама или споразумима главних учесника избора, као што су политичке партије.

Изборни систем се може одредити и као ”јединство изборних принципа и механизма њиховог остваривања“ (Ђорђевић, 1964, 657). Њиме се практично одређује положај свих субјеката у изборном процесу, утврђују њихова права и обавезе, дефинишу институције њиховог окупљања и деловања и регулишу међусобни односи. Изборни систем прецизира правно-политичке и организационо-техничке мере, радње и поступке, неопходне за ефикасно одвијање избора према прихваћеним начелима и нормама.

Главни елементи изборног система су: бирачко право, бирачки списак, изборни органи, изборне јединице, кандидовање и изборна кампања, гласање, расподела мандата, престанак мандата, финансирање избора и заштита права у току избора.

1. БИРАЧКО ПРАВО

Бирачко право је основни елемент изборног система и оно може бити активно и пасивно. Активно бирачко право представља право грађанина да бира носиоце политичке власти, а пасивно бирачко право је право грађанина да буде биран.

У погледу природе и карактера бирачког права, постоје три теорије (Marković, 2006, 271). Према првој теорији, бирачко право је лично политичко право грађанина. У основи те теорије је Русоово схватање народне суверености, по којем је сваки грађанин носилац дела суверености, који може поверити своје представнику на привремено вршење. Бирачко право припада сваком појединцу и држава га не може ни одузети ни ограничити. Грађанин користи бирачко право према свом нахођењу, што значи да оно није обавезно. По другој теорији, бирачко право је јавна функција, успостављена уставом, ради изражавања националне воље. У основи те теорије је схватање нације као носиоца суверености. За разлику од народа, нација је недељив ентитет, тако да појединци не поседују делове суверености и немају право да бирају представнике нације као своје лично право. То право бирања представника нације је, у суштини, јавна функција која се додељује правним прописима одређеном кругу грађана који ће изражавати вољу нације. По овом

схватању, бирачко право је одраз права нације на представљање и оно се сматра дужношћу. Трећа теорија је компромис између наведених теорија и по њој је бирачко право истовремено и лично право и јавна функција.

Према броју грађана који имају бирачко право, разликује се опште и ограничено бирачко право.

Опште бирачко право је једно од најзначајнијих обележја демократских избора. Опште право гласа подразумева да сви грађани, без обзира на пол, расу, језик, приход, имовину, професију, сталож, класу, образовање, веру или политичко опредељење, имају право да бирају и да буду бирани. Став о општем праву гласа не значи буквално да сви људи у једној држави имају право гласа. За уживање општег бирачког права уобичајене су следеће квалификације: држављанство, пунолетство, пословна способност, пребивалиште и регистрација у бирачком списку.

Готово све савремене државе прописују да право гласа имају њихови држављани. Овакво решење је резултат уверења да је за обављање бирачке функције потребан одређен степен лојалности, који могу имати само држављани конкретне земље.

Пунолетство означава одређену старосну границу за добијање права гласа. Разлог за увођење старосне границе је у чињеници да малолетници нису способни и зрели за разумевање и обављање одређених грађанских и политичких функција. У највећем броју земаља старосна граница за активно бирачко право је између 18. и 21. године живота, а за пасивно бирачко право између 18. и 25. године живота.

Пословна способност значи способност да се сопственим деловањем заснивају права и обавезе, тј. способност за самостално обављање радњи. Бирачко право имају сва лица која нису лишена пословне способности правоснажном пресудом.

Уобичајен услов за уживање права гласа је и пребивалиште, тј. чињеница да грађанин у време када су прописани избори има пребивалиште у одређеној држави и изборној јединици. Уписаност у бирачки списак је, такође, важан предуслов за остварење бирачког права.

Ограничено бирачко право подразумева да су одређене категорије грађана лишене права гласа. У периоду настајања избора и политичке репрезентације, врло мали број људи је имао бирачко

право, јер су постојала бројна ограничења (цензуси). Историјски развој избора је довео постепено до укидања тих ограничења и самим тим ширења бирачког права, док није коначно успостављено опште бирачко право. Ограничења бирачког права могу бити различита. Она подразумевају да право гласа имају лица која поседују додатне квалификације, као што су: плаћање одређеног износа пореза или поседовање одређене имовине (имовински цензус), одређено порекло, односно боја коже (цензус по пореклу), одређена дужина боравка у држави, односно изборној јединици (цензус настањености, резиденцијални цензус), одређени пол (цензус по полу), одређени степен школовања (образовни цензус) итд. Нарочито дуго су се одржали имовински цензус и цензус по полу.

Услов демократских избора је да бирачко право буде не само опште него и једнако. Једнако бирачко право значи да се оно остварује према начелу “један човек, један глас” и да глас сваког бирача има једнаку вредност.

Неједнако бирачко право подразумева да одређене категорије грађана располажу већим бројем гласова од осталих грађана. Облици неједнаког права гласа били су плурални вотум и вишеструки вотум. Плурални вотум је значио да су одређене категорије лица, формиране на основу имовине или степена образовања, имале два или више гласова, за разлику од осталих бирача који су имали један глас. Примењивао се у Белгији од 1893. до 1919. године. Вишеструки вотум се састојао у томе да су поједине категорије грађана могле на истим изборима да гласају у више изборних јединица. Примењивао се у Великој Британији све до 1948. године (грађани су могли да гласају у више изборних јединица на основу поседовања некретнина).

Поред овакве отворене и очигледне неједнакости бирачког права, која је временом потпуно напуштена, постоји и прикривена неједнакост бирачког права која се задржала у једном броју земаља. Наиме, она постоји кад сви бирачи имају један глас, али су изборне јединице тако формиране да се један представник бира на различит број бирача, па те разлике превазилазе неке нормалне границе.

2. БИРАЧКИ СПИСАК

Једна од првих етапа изборног поступка је доказивање бирачког права које се врши уписивањем у бирачки списак. Бирачки спи-

сак је јавна исправа која служи за евиденцију бирача. Регистрација у бирачком списку није нека нова, додатна квалификација бирача, него форма потврђивања да уписана лица имају бирачко право, а неуписана немају. Тиме се олакшава и убрзава изборни поступак, јер бирачи не морају да доказују своје право приликом гласања. Вођење бирачког списка има за циљ да онемогући поновљено гласање или гласање оних који немају право гласа, односно да се смање могућности изборних превара.

“Системи регистрације бирача или уписа у бирачки списак могу бити различити: стални или повремени; обавезни или необавезни; по личној иницијативи или по службеној дужности.” (Vaso-
vić i Goati, 1993, 150) Стална регистрација бирача подразумева непрекидно вођење и ажурирање бирачког списка, при чему једном уписано име грађанина остаје у списку до његове смрти или промене околности од којих зависи бирачко право (промена пребивалишта, губитак пословне способности). Повремена регистрација бирача значи да се сваке године или по потреби (због предстојећих избора) устројава потпуно нов бирачки списак.

Обавезна регистрација бирача је систем који захтева да грађани буду уписани у бирачки списак одређено време пре чина гласања. Необавезна регистрација бирача омогућава да грађани буду уписани у бирачки списак на самом бирачком месту непосредно пре гласања.

Регистрација бирача по службеној дужности значи да одређени државни орган стално и систематски води и ажурира бирачки списак на основу матичних књига, службене евиденције и других јавних исправа. Регистрација бирача по личној иницијативу и подразумева да је за упис у бирачки списак потребна пријава – захтев потенцијалних бирача.

3. ИЗБОРНИ ОРГАНИ

Изборни органи су стална или привремена тела која се формирају ради организовања, спровођења и контроле избора. Њихов задатак је да осигурају поштовање и примену уставних, законских и других норми за реализацију избора и на тај начин онемогуће преваре, злоупотребе и манипулације. Изборни органи су одговорни да се у складу са прописима обављају изборне радње као што су: евиденција бирача, процедура кандидовања, организовање гласања, уређење бирачких места, пребројавање гласова, утврђивање

и објава резултата избора, контрола изборног процеса, информисање јавности итд.

Начелно, постоје три модела формирања изборних органа (Касаровић, 2003, 132). Први модел подразумева да извршна власт обавља послове изборне администрације, при чему најважнију улогу имају органи локалне самоуправе и државна управа. У другом моделу формирају се стална изборна тела која су независна од извршне власти и подложна правосудном надзору. Овакав модел ствара повољне услове да изборни органи буду политички непристрасни и да се ограничи утицај извршне власти на изборни процес. Трећи модел подразумева формирање привремених тела која су надлежна за спровођење једних избора. Прва два модела су типична за стабилне демократије, а трећи је карактеристичан за поретке са нестабилним политичким приликама.

У демократским системима изборни органи морају бити ефикасни, политички неутрални и јавно одговорни. Фер и поштени избори подразумевају да су ови органи независна и непристрасна тела и да уживају релативну самосталност у свом раду.

4. ИЗБОРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Образовање изборних јединица је једно од најважнијих и најспорнијих питања изборног система, јер број, величина и границе изборних јединица могу директно утицати на резултате избора.

Изборне јединице су територијалне целине у чијим се оквирима резултати гласања преводе у расподелу посланичких места. Пожељно је да изборне јединице представљају складну целину у етничком, комуникацијском, привредном, природном и другом погледу. Често се изборне јединице поклапају са јединицама административно-територијалне поделе државе, али то не мора бити правило.

Одређивање изборних јединица је у надлежности представничких тела, судова или посебних комисија. Основни захтев је да формирањем изборних јединица не буде угрожена једнакост бирачког права, односно он је испуњен ако се у свакој изборној јединици посланик бира на приближно исти број бирача. Тиме се обезбеђује да сваки глас бирача има једнаку вредност.

Према броју посланика који се у њима бира, изборне јединице могу бити једномандатне (униноминалне) и вишемандатне (плуриноминалне). Врло је важна величина изборне јединице, а она се

цени на основу броја посланика који се бира у изборној јединици, а не на основу географске распрострањености. Једномандатне изборне јединице се сматрају малим, док се вишемандатне могу поделити на мале (бирају се два до пет посланика), средње (шест до десет посланика) и велике (преко десте посланика).

Број и величина изборних јединица су у директној вези са усвојеним системом расподеле мандата. Већински систем подразумева већи број мањих изборних јединица. Најчешће су то једномандатне изборне јединице, а ређе су то мале вишемандатне изборне јединице. Пропорционални систем подразумева мањи број већих изборних јединица, изузетно и цела држава може бити једна изборна јединица (нпр. Холандија, Израел и Парагвај).

Веће изборне јединице доприносе већој пропорционалности између добијених гласова и мандата, олакшавају улазак малих партија у парламент и дају већу власт страначким руководствомима, нарочито у процесу кандидовања. Мање изборне јединице, пак омогућавају већу диспропорционалност освојених гласова и мандата, смањују могућности малим партијама за улазак у парламент и стављају бираче у повољнији положај у погледу кандидовања. Британски истраживач Даглас Ре сматра да се оптималан степен пропорционалности гласова и мандата постиже у изборној јединици која има 10 до 20 мандата. Више од 20 мандата доводи до пораста пропорционалности, који је занемарљив, док у изборној јединици са мање од 10 мандата степен пропорционалности почиње рапидно да се смањује. У изборној јединици са мање од 5 мандата пропорционалност се готово губи и пропорционални систем се претвара у већински (Rae, 1971, 115).

Величина изборне јединице има велики утицај и на партијски систем и партијску конкуренцију. “У целини, могло би се рећи да режим са великим изборним јединицама је у позитивној корелацији са више фрагментисаним или фракционализованим партијским системом, са већом вероватноћом минималне већине, већим бројем изборних политичких партија, већим бројем легислативних партија, слабијим главним или великим партијама и слабијим првим двопартијским паром.” (Vasović i Goati, 1993, 139)

5. КАНДИДОВАЊЕ И ИЗБОРНА КАМПАЊА

Кандидовање је битна фаза изборног одлучивања, у којој се одређују кандидати између којих ће бирачи на изборима изабра-

ти посланике. Демократски избори подразумевају да обавезно постоји већи број кандидата од броја посланика који се бира и да су они из различитих партија. У савременим изборним системима политичке партије поседују својеврсни монопол у именовану кандидата. Пошто грађани-бирачи имају мали утицај на утврђивање кандидата, избори имају ограничен ефекат и своде се на чин потврђивања претходно већ одабраних људи.

Кандидате за посланике могу предложити регистроване политичке партије (посебно или заједно), као и групе грађана. Изборни прописи прецизирају колики број бирача треба својим потписом да подржи кандидатуру да би она била прихваћена и потврђена.

С обзиром на то да политичке партије имају доминантну улогу у предлагању кандидата, важан моменат представља начин утврђивања кандидата у оквиру појединих партија. Најчешћи случај је да шире или уже партијско руководство непосредно одлучује о кандидатима, уз евентуално формално консултовање ширег круга чланова партије. Негде се кандидати одређују путем партијских конвенција или конференција, а негде путем специфичних посредних унутарпартијских избора. У неким партијама (нпр. у САД) практикују се тзв. примарни или прелиминарни избори, на којима учествује најшири круг партијског чланства, па чак и заинтересовани грађани који нису чланови партије. На таквим изборима се врши избор кандидата између више преткандидата које предложи партијско вођство.

Постоје две врсте кандидатуре: појединачна кандидатура и кандидатура листама.

Појединачна кандидатура је везана за већински систем расподеле мандата и мале изборне јединице у којима се бира један посланик. Иако су кандидате предложили партија или група грађана, они учествују у изборној трци као појединци и, евентуално, освојени мандат припада њима лично, а не партији. Ова чињеница је врло битна у случају да посланик промени партијску припадност или да му престане мандат. На гласачким листићима су имена кандидата и бирачи се опредељују првенствено за њих као личности, а у другом плану је њихова партијска припадност. Појединачна кандидатура је једноставна и олакшава грађанима предлагање кандидата, па тиме и шири могућности избора и бољег упознавања кандидата.

Кандидатура листама је везана за пропорционални систем расподеле мандата и веће изборне јединице у којима се бира више

посланика. Партије и групе грађана предлажу листе кандидата у свакој изборној јединици. Кандидати не учествују у изборној трци као појединци већ као чланови партијске екипе и освојени мандати припадају партији. На гласачким листићима су најчешће само имена партија, а комплетне листе кандидата су истакнуте на бирачком месту. Бирачи се опредељују првенствено за партијске листе као целине, а ретко могу у оквиру партијске листе да искажу и свој избор појединаца. Кандидатура листама омогућава пропорционално представљање различитих партија, али грађанима отежава истицање кандидата и сужава могућности избора.

Према начину гласања, разликују се затворене и отворене листе кандидата. На затвореној листи редослед кандидата се не може мењати и гласање се врши само за листу у целини. Партијско вођство одређује редослед кандидата и бирачи на њега не могу утицати. Код отворене листе бирачи се опредељују не само за листу у целини него и својим гласом могу утицати на редослед и коначан избор појединих кандидата.

Изборна кампања је важан елемент изборног система јер може директно утицати на опредељивање бирача, а самим тим и на исход избора. Развој електронских медија је посебно допринео да порасте значај изборне кампање.

Изборна кампања је планирана и организована политичка активност у којој учесници избора настоје да добију што већу подршку бирача и тако освоје власт или обезбеде учешће у власти. Главне фазе изборне кампање су припрема и спровођење. У припреми се врши планирање кампање, ангажују се различити стручњаци, истражује се политичко тржиште и осмишљавају поруке бирачима. У фази спровођења изборне кампање, изборни актери настоје да остваре пројектоване циљеве. То су најчешће: мобилисање бирача да у што већем броју изађу на изборе, промовисање кандидата, партија и њихових политичких програма, прикупљање средстава и регрутовање активиста за кампању.

Развој савремених комуникацијских технологија је значајно допринео порасту улоге и промени организације изборне кампање. Некада су изборне кампање биле краткотрајне, децентрализоване и махом препуштене локалним партијским руководствомима, а водиле су се усменом пропагандом, приватним контактима, на јавним скуповима и преко радија. Данас су кампање дуготрајније, центра-

лизоване, професионално вођене и ослоњене на средства масовних комуникација уз ангажовање бројних експерата.

Изборни прописи директно или индиректно нормирају неке важне аспекте изборне кампање, као што су: трајање кампање, правила изборне пропаганде, финансијска средства која се за ту сврху могу потрошити, обавезе медија према учесницима избора итд.

6. ГЛАСАЊЕ

Непосредно спровођење избора се састоји у гласању бирача. Гласање је, формално гледано, главни чин изборног поступка; он означава индивидуално опредељивање бирача између предложених кандидата или листа на посебно уређеном бирачком месту. “Гласање је материјална радња која се састоји у давању гласа бирача” (Marković, 2006, 284) одређеном кандидату или листи кандидата.

Гласање се обавља на бирачком месту које је посебно организовано и припремљено за ту сврху. Бирач гласа на оном бирачком месту где уписан у бирачки списак. Изузетно, бирач може гласати путем писма и ван бирачког места, под условима утврђеним изборним прописима (нпр. немоћна лица, војници, затвореници и сл.). По правилу, бирач гласа лично. Само у одређеним случајевима бирач може повести са собом лице које ће гласати уместо њега, на начин који му он одреди (ако је бирач слепо, инвалидно или неписмено лице).

Гласање може бити јавно или тајно. У ранијим историјским периодима доминирало је јавно гласање. У Аустралији, 1858. године, први пут је уведено тајно гласање (аустралијско гласање) и оно је затим постепено прихватано у другим земљама. Данас је тајно гласање опште прихваћено у целом свету. Заговорници јавног гласања истичу да оно доприноси развоју грађанске храбрости и јача моралну одговорност бирача за свој глас. Присталице тајног гласања истичу да јавно гласање сужава слободу бирача, јер га излаже притиску власти и разним утицајима са стране. У прилог тајном гласању обично се наводи да он обезбеђује искреност бирача, да повећава учешће грађана на изборима и да онемогућује куповину гласова. Аргументи у прилог тајном гласању су потпуно претегли и оно се данас сматра битним обележјем демократских избора.

Пажњу заслужује и питање обавезности гласања. Обавеза гласања повећава излазак бирача на изборе, али се често сматра обликом политичког принуђивања на изјашњавање. Данас у већини земаља не постоји обавезност гласања. У једном мањем броју држава постоји обавезност гласања и она је праћена одређеним санкцијама. (нпр. Белгија, Холандија, Данска, Аустралија и Аргентина).

7. РАСПОДЕЛА МАНДАТА

Кључну фазу изборног поступка представљају збрајање гласова и расподела посланичких места (мандата) између страначких кандидата према резултатима избора. То је важно питање, јер се његовим решавањем може битно утицати не само на природу партијског система него и на комплетан политички систем једне земље.

Постоје два начина расподеле мандата: већински и пропорционални систем (метод). У неким земљама се примењује и мешовити систем, који је комбинација наведена два система (Jovanović, 1997, 17-103; Vasović i Goati, 1993, 90-130). С обзиром на значај начина расподеле мандата, често се према њему целокупни изборни системи и избори означавају као већински или пропорционални.

Већински систем се реализује у малим изборним јединицама у којима се најчешће бира један посланик, ретко више. Примењује се готово искључиво појединачна кандидатура, а мандате добијају они кандидати који освоје релативну или апсолутну већину гласова.

Пропорционални систем се реализује у већим изборним јединицама у којима се бира већи број посланика. Примењује се кандидатура листама, а партије добијају мандате сразмерно броју гласова које партијска листа освоји.

Пошто се системи расподеле мандата у појединим варијантама сасвим приближавају и преплићу, Дитер Нолен (Dieter Nohlen) истиче да најрелевантнији критеријум за разликовање представља циљ који се жели постићи (Nohlen, 1992, 86). Циљ већинског система је мандатна већина неке странке у парламенту чак и онда кад не постоји бирачка већина. Тежи се, дакле, једностраначкој влади иза које стоји парламентарна већина. Циљ пропорционалног система је да се мандати идеално расподеле на странке, сразмерно

броју добијених гласова. Тежи се да представничко тело што верније одсликава политичке групације у бирачком телу.

7.1. Већински систем

Већински систем је најстарији и најраспрострањенији начин расподеле мандата који се данас практикује у више од 60 релевантних политичких система (Jovanović, 1997, 37; Jovanović, 2004, 91-96; Kasarović, 2003, 357-359). Као кључни регулативни принцип избора већински систем је примењен најпре у Великој Британији и САД. Међутим, неки аутори истичу да се већински систем користи у само седам земаља од 23 развијене земље света (Vasović i Goati, 1993, 91). Већински систем се најчешће примењује у једномандатним изборним јединицама. У том случају читава земља се дели на онолико изборних јединица колико представничко тело има чланова. Мандат се у свакој изборној јединици додељује кандидату који освоји већину гласова. Постоје две варијанте – систем релативне већине и систем апсолутне већине.

Систем релативне већине значи да је за представника изабран онај кандидат који добије највише гласова, односно онај који добије више гласова од других кандидата. Ова варијанта се практикује у Великој Британији, САД, Канади, Индији, Пакистану, Малезији, Гани, Кенији, Замбији итд.

Систем релативне већине подстиче на смањивање броја политичких партија и постепено води двопартијском систему. Различите партије које имају блиске политичке идеје се повезују и истичу заједничког кандидата у изборној јединици, јер тако имају више могућности за успех. На тај начин систем релативне већине доводи до елиминисања екстремних и радикалних политичких партија и доприноси стабилности политичког систем. Партија која добије релативну већину гласова на изборима, обично, осваја знатно више мандата у односу на број добијених гласова, док партије које добију мање гласова, обично, освајају много мање мандата у односу на број добијених гласова. Због тога систем релативне већине доприноси лакшем формирању парламентарне већине и стабилне владе.

У систему апсолутне већине мандат се додељује кандидату који добије више од половине укупног броја гласова. Међутим, може се десити да нико од кандидата не добије апсолутну већину. С обзиром на начин решавања такве ситуације, постоје три подваријанте система апсолутне већине.

У првој подваријанти се организује други круг гласања у коме учествују само два кандидата с највише освојених гласова у првом кругу. На тај начин победник другог круга аутоматски осваја апсолутну већину и добија мандат. Овај систем чисте балотаже се примењује у Белорусији, Казахстану, Узбекистану, Судану, Тогоу, Габону итд.

У другој подваријанти се, такође, организује други круг гласања, али у њему учествују поново сви кандидати или само они који пређу одређени праг. Мандат добија онај кандидат који у другом кругу добије највише гласова (релативну већину). Овакав начин постоји у Француској, где у други круг иду они кандидати који у првом кругу добију бар 12,5 процената гласова регистрованих бирача.

Трећа подваријанта се примењује у Аустралији, где постоји преференцијално гласање, којим се рангирају кандидати. Ако више од половине бирача (апсолутна већина) стави неког кандидата на прво место (прва преференција), онда је он и изабран за представника. Уколико то није случај, кандидат с најмањим бројем првих места се елиминише, а његови гласови се редистрибуирају осталим кандидатима, већ према томе ко је стављен на друго место. На тај начин се поступак понавља док неко не постигне апсолутну већину. Преференцијално гласање, у суштини, спаја ефекте два изборна круга.

Систем апсолутне већине не спутава образовање више политичких партија, као што то чини систем релативне већине, али зато доприноси њиховом повезивању. У другом кругу гласања партије се неминовно удружују, било према блискости политичких идеја, било ради победе над противничким кандидатом. На дужи рок гледано, систем апсолутне већине ублажује политичке супротности, маргинализује радикалне политичке партије и доприноси стабилности политичког поретка.

У изборним јединицама са више кандидата већински систем се примењује у две верзије. У првој верзији кандидати су груписани по партијским листама и глас се за листу у целини. Листа која освоји већину гласова (апсолутну или релативну) добија све мандате у изборној јединици. Овај начин је примењен у Лаосу, Малију, Цибутију итд. Друга верзија се заснива на појединачним кандидатурама и појединачном гласању. Кандидати који добију најве-

ћи број гласова (апсолутни или релативни) освајају мандат. Овакав начин избора се среће у Египту, Јордану итд.

7.2. Пропорционални систем

Пропорционални систем расподеле мандата (систем сразмерног представништва) касније се појавио и конципиран је на критици слабости већинског система. Теоријски је разрађен и практично примењен тек крајем XIX века. Данас се пропорционални систем користи у више од 50 релевантних политичких система (Јовановић, 1997, 57; Јовановић, 2004, 97-105; Касаповић, 2003, 322-325). “Оно што се сасвим поуздано засад може рећи је следеће: на карти изборних система савремених развијених земаља и демократских поредака много је чешће у употреби пропорционални него већински изборни метод.” (Vasović i Goati, 1993, 107) Прецизније речено, пропорционални систем је доминантан у развијеним земљама изван енглеског говорног подручја.

Пропорционални системи имају бројне варијанте. Честа је подела пропорционалних система на екстремне и умерене. Екстремни пропорционални системи имају за циљ да у пуној мери обезбеде политичко представљање одређених група према броју добијених гласова, односно да остваре максималну пропорцију освојених гласова и мандата. Ови системи се базирају на једној изборној јединици и ниској прохибитивној клаузули. Прохибитивна клаузула или изборни праг је проценат гласова који једна партија (листа) мора освојити да би учествовала у расподели мандата (најчешће износи 3-5% гласова у изборној јединици или на нивоу целе земље). Екстремни пропорционални системи постоје у малом броју држава (Холандија, Србија, Израел, Јужноафричка Република, Уругвај итд.). Умерени пропорционални системи имају за циљ да ограниче утицај мањих партија и они се заснивају на већем броју изборних јединица и већој прохибитивној клаузули.

Иако се у литератури наводе многобројни модалитети пропорционалних система, они се своде на две основне варијанте: систем изборног количника (изборне квоте) и систем највећег количника (највећег броја).

Систем изборног количника подразумева да се утврди број гласова – квота коју партијске листе морају достићи да би освојиле један мандат. Постоји више врста изборног количника, а најчешће се примењују Херова квота (Thomas Hare, енглески адвокат) и Ха-

генбах-Бишофова (Hagenbach-Bischoff, швајцарски математичар), односно Друпова квота.

Херова квота се добија кад се укупни број гласова у изборној јединици подели бројем посланика који се бира у њој. Тај број (изборни количник) показује колико гласова вреди једно посланичко место. Свакој партијској листи припада онолико мандата колико пута се квота садржи у броју гласова који је листа добила. Херова квота се користи у Белгији, Аустрији, Словенији, Румунији, Алжиру, Индонезији, Бразилу, Колумбији итд. Често се дешава да на тај начин остане један број нераспоређених мандата. За решење такве ситуације има више начина, а највише се користи метод највећег остатка. Он подразумева да нераспоређени мандати припадају редом оним листама које, након поделе мандата према квоти, имају највећи остатак неискоришћених гласова.

Хагенбах-Бишофова (Друпова) квота се израчунава тако што се укупан број гласова у изборној јединици подели бројем посланичких места увећаним за 1. На тај начин се снижава број гласова потребан за освајање једног мандата и смањује проблем нераспоређених мандата. Хагенбах-Бишофова квота се примењује у Швајцарској, Ирској, Чешкој, Словачкој, Јужноафричкој Републици итд.

Систем највећег количника отклања недостатак система изборне квоте и омогућује да се директно поделе сви мандати. Овај систем се назива и Д'Онтово систем (D'Hondt) према белгијском математичару који га је изградио крајем XIX века. По Д'Онтовој систему, број гласова који је добила свака листа у изборној јединици дели се бројевима 1,2,3,4 итд. све до броја посланика који се бира у тој изборној јединици. Тако добијени количници се сређују по величини, при чему се у обзир узима онолико највећих количника колико се посланика бира у изборној јединици. Свака листа добија онолико мандата колико тих количника на њу отпада.

Пример: У изборној јединици која бира 5 посланика, листа А је добила 70.000 гласова, листа Б – 60.000 гласова, листа В – 42.000 гласова и листа Г - 28.000 гласова. Дељењем броја гласова са 1,2,3,4 и 5 добијају се следећи количници: листа А – 70.000; 35.000; 23.333; 17.500 и 14.000; листа Б – 60.000; 30.000; 20.000; 15.000 и 12.000; листа В – 42.000; 21.000; 14.000; 10.500 и 8.400; листа Г – 28.000; 14.000; 9.333; 7.000 и 5.600. Пет највећих количника су 70.000 (листа А), 60.000 (листа Б), 42.000 (листа В), 35.000 (ли-

ста А) и 30.000 (листа Б). Дакле листа А добија два мандата, листа Б-два мандата и листа В-један мандат.

Д'Онтов систем данас користи велики број земаља (Пољска, Финска, Холандија, Шпанија, Португалија, Србија, Хрватска, Македонија, Бугарска, Турска, Аргентина, Уругвај, Израел, Мозамбик итд.).

Да би се смањио утицај највеће партије, а фаворизовале средње и мање партије, изграђени су системи који су, у основи, исти као Д'Онтов систем, само што се мењају делитељи. Тако, Сен-Лежијев систем (Sainte-Lague), уместо бројева 1,2,3,4..., као делитеље користи редом непарне бројеве 1,3,5,7..., док модификовани Сен-Лежијев систем за делитеље узима редом бројеве 1,4;3;5;7..., Овакви системи избора посланика се примењују у Данској, Норвешкој, Шведској, Латвији итд.

Пропорционални систем омогућује адекватно представљање мањине и зато подстиче формирање већег броја политичких партија. Партије нису упућене на обавезно образовање коалиција јер и без њих могу изборити одговарајућу заступљеност у представничком телу. Због тога овакав систем омогућује постојање и јачање екстремних и радикалних партија. Пропорционални систем не доприноси формирању стабилних коалиција, нити стабилних влада, што све може водити кризи владе и распуштању парламента, а тиме и кризи целокупног система власти.

7.3. Предности и недостаци већинског и пропорционалног система

У политичкој теорији дуго траје оштра полемика о предностима и недостацима већинског и пропорционалног система расподеле мандата. Заговорници и једног и другог система износе бројне аргументе. Може се рећи да још увек није завршена расправа око тога који је систем више демократски.

Већински систем, као што је већ истакнуто, подразумева мале изборне јединице, у којима бирачи гласају за појединачне кандидате и већином гласова бирају посланике. Он је једноставан и лак за разумевање. Обезбеђује непосреднију везу кандидата и бирача, односно касније - посланика и бирача. Омогућује да се изаберу најспособнији и најугледнији људи. Код избора је пресудан квалитет кандидата, а не програм или личност лидера политичке партије. Већински систем "више истиче слободу бирача током избора и не-

зависност посланика током рада у парламенту. Већински систем чини посланика зависнијим од бирача него од странке.” (Marković, 2006, 294).

Као кључна предност већинског система се истиче да он олакшава образовање стабилне парламентарне већине и јаке владе. Лазар Марковић, један од заговорника већинског система каже: ”Земљи није потребно шаренило погледа и идеја у парламенту, него једна већина која има свој програм, која зна шта хоће, и која је за тај програм добила народно поверење”. Већински систем фаворизује велике политичке партије, а потискује средње и мале. Он елиминише из политичког живота екстремне политичке партије.

Основни недостатак већинског система је што омогућује велику диспропорцију између броја мандата и броја гласова које добију поједине политичке партије. Овај систем онемогућава представљање читавих категорија бирача, као што су етничке, верске и друге мањине, па га због тога сматрају недемократским и неправичним.

Пропорционални систем, као што је речено, подразумева веће изборне јединице у којима се бира већи број посланика. Бирачи гласају за партијске листе, а мандати се деле партијским листама сразмерно добијеним гласовима. Предности пропорционалног система су: ”подједнако се вреднује сваки глас бирача, он верно одражава расположење бирачког тела и подједнако пружа могућност свим странкама да имају своје представнике у парламенту” (Marković, 2006, 296). Он олакшава представљање различитих мањина и онемогућује да велике партије потискују мале. Многи аутори истичу демократичност овог система, јер омогућава учешће у државној власти свим деловима бирачког тела, односно свим категоријама грађана.

Примена пропорционалног система доводи у парламент представнике великог броја партија. Основни недостатак је што се тешко образује парламентарна већина, а резултат тога су лабаве коалиционе владе. У таквим условима лако може доћи до блокаде парламента и кризе владе.

Пропорционални систем фаворизује политичке партије, а не грађане. Преко партијске кандидатске листе могу бити изабрани и кандидати који не поседују ауторитет и углед. У изборној кампањи кључну улогу имају партије и освојени мандати припадају партијама, а не појединачним кандидатима. Све то посланике чини потпуно зависним од партија којој припадају.

У пропорционалном систему постоје повољнији услови за деловање и јачање екстремних и радикалних политичких партија. Треба рећи и то да је овај систем увек компликованији и мање разумљив за бираче, него што је то већински систем.

На крају овог упоредног разматрања може се извести кратак закључак: већински систем је погоднији за образовање парламентарне већине, а пропорционални више одговара идеалу правде.

У настојању да се искористе предности и умање недостаци описана два система расподеле мандата, настали су тзв. мешовити системи. Мешовити системи избора представника на различите начине комбинују елементе већинског и пропорционалног система. Овакви системи функционишу у преко десет релевантних политичких система (Јовановић, 2004, 106-108; Касаповић, 2003, 333), међу којима су Русија, Украјина, Литванија, Јапан, Јужна Кореја, Филипини, Мексико итд.

8. ПРЕСТАНАК МАНДАТА

Избори као основа политичке репрезентације нису једнократан чин, већ се периодично одржавају у унапред прописаним интервалима (обично од 2 до 5 година). Истеком предвиђеног временског рока политичким представницима престаје мандат, па се организују нови, редовни избори. Периодично понављање претвара изборе од пуког средства одабира у важан механизам политичке контроле народа над носиоцима власти.

Посланицима може престати мандат и пре истека времена на које су изабрани. Такве случајеве изборни прописи детаљно набрајају и образлажу. У случају распуштања представничког тела, мандат престаје свим посланицима истовремено, те се расписују превремени избори.

Постоје бројне ситуације у којима мандат престаје само појединим посланицима, а најчешће су то: губљење држављанства, лишавање пословне способности, затворска казна, смрт, подношење оставке итд. У пропорционалном изборном систему посланику може престати мандат уколико му престане чланство у политичкој партији на чијој је изборној листи изабран.

Попуњавање упражњених посланичких места се може вршити допунским изборима (зову се допунски, јер се њима допуњава парламент) или тако што се на редовним изборима одређују заменици

посланика који добијају мандат у случају да изабраном посланику из било ког разлога престане мандат. Начин попуњавања зависи од примењеног система расподеле мандата. У већинском систему мандат припада појединцу, па се, по правилу, организују допунски избори. У пропорционалном систему мандат припада партији (подносиоцу изборне листе), тако да упражњено посланичко место, начелно, добија следећи кандидат са партијске листе којој је припадао претходни мандат.

9. ФИНАНСИРАЊЕ ИЗБОРА

Финансирање избора обухвата два елемента. Први је финансирање изборних органа, изборне администрације, односно покривање трошкова свих организација, институција и појединаца које је држава овластила да организују, спроведу и надзиру изборе. Други елемент је финансирање изборних кампања кандидата и политичких партија.

Први елемент – финансирање рада изборних органа – је обавеза државе и он је у већини држава врло прецизно уређен изборним прописима. Покривање тих трошкова се врши из буџетских средстава, којима, по правилу, располажу централни изборни органи.

Финансирање изборних кампања је област у којој и поред великих напора нису успостављена прецизна правила игре и где се много тога дешава иза сцене и далеко од очију јавности. Трошкови кампања се покривају делом из јавних, буџетских средстава, а делом из приватних извора, односно сопствених извора странака.

Држава даје потпору странкама за финансирање изборних кампања зато што су странке важни чиниоци демократије и треба да сачувају своју самосталност. На тај начин се смањује могућност да разне интересне групе “купе“ услуге странака тако што ће им платити изборне кампање. Сопствени извори странака за кампање потичу од новчаних донација, разних дарова, бесплатних услуга (штампање плаката, уступање простора и времена у приватним медијима, експертске услуге) и сл.

У многим земљама је тренд да се финансирање изборних кампања лимитира на разне начине. Тако се законом прописује странкама да не могу прекорачити одређени износ трошкова за кампању, да не смеју примати анонимне донације, да не могу примати

донације изнад одређене висине, да не смеју примати донације од странаца, да морају после избора поднети извештај о трошковима кампање итд. И поред свега, финансирање изборних кампања је великим делом без ефикасног надзора.

10. ЗАШТИТА ПРАВА У ТОКУ ИЗБОРА

Права у току избора (изборна права) обухватају првенствено бирачко право грађана, али и сва друга права субјеката у изборном процесу, као што су: право на кандидовање, право на правовремено, истинито и потпуно информисање о учесницима избора, право кандидата на представљање у медијима, право на накнаду трошкова изборне кампање, права која проистичу из прописаних изборних правила и процедура итд. Изборна права се као значајна политичка права, уређују и гарантују уставом и изборним законима, али и разним подзаконским актима и конвенцијама политичких субјеката. Да би прокламована изборна права имала реални смисао, потребно је да постоје одговарајући механизми њихове заштите и да постоје одређени друштвени услови (степен укупног друштвеног развоја, демократска политичка култура и сл.).

Циљ заштите изборних права је да се кроз контролу изборних радњи и поступака обезбеди слободно опредељивање бирача, а то значи да бирачи буду заштићени од различитих притисака и утицаја са стране, злоупотреба и манипулација, као и да сви субјекти изборног процеса могу водити спорове због, евентуално, повређених права. Повреде изборних права најчешће чине: политичке партије, које не бирају средства у борби за власт; органи за спровођење избора; интересне групе; медији итд.

Постоји више модела контроле и заштите изборних права (Ђукић-Veljović, 1995, 195). Један од модела је онај у коме је парламент врховна и коначна инстанца потврђивања ваљаности избора. То је најстарији начин који је примењиван у Енглеској и Француској, али је касније изгубио значај. Данас је парламенту остала једино функција коначне верификације политичких мандата. У другом моделу носиоци заштитних функција су органи за спровођење избора (изборне комисије и сл.). Најчешћи начин заштите изборних права је пред редовним судовима. Судови су стручна, независна и партијски неутрална тела, те им се, с правом, додељује улога врховног арбитра у одређивању пуноважности избора. У земљама где постоје уставни судови, они представљају специфичне "изборне судове" и

они решавају изборне спорове. Најзад, посебан модел заштите изборних права постоји у данашњој Француској. Тамо Уставни савет, као независан политичко-судски орган, обавља функцију контроле и заштите изборне процедуре.

ЛИТЕРАТУРА

- Đorđević, Jovan, *Novi ustavni sistem*, Beograd, 1964.
- Đukić-Veljović, Zlatija, *Ogledi o političkom predstavništvu i izborima*, Beograd, 1995.
- Jovanović, Milan, *Izborni sistemi*, Beograd, 1997.
- Jovanović, Milan, *Izborni sistemi postkomunističkih država*, Beograd 2004.
- Kasapović, Mirjana, *Izborni leksikon*, Zagreb, 2003.
- Marković, Ratko, *Ustavno pravo i političke institucije*, Beograd, 2006.
- Nohlen, Dieter, *Izorno pravo i stranački sustav*, Zagreb 1992.
- Rae, Douglas, *Political Consequences of Electoral Laws*, London, New Haven, 1971.
- Vasović, Vučina, Vladimir Goati, *Izbori i izborni sistemi*, Beograd, 1993.

Dragan Gostovic
Institute for Strategic Research, the Ministry of Defense
of the Republic of Serbia

ELECTORAL SYSTEM

Summary

Electoral system is a relatively consistent and systemized complex of the rules, principles and institutions regulating the process of elections. The electoral system is a system by which electoral process in some political system is shaped and organized. Main elements of the electoral system are: voting right, voters' list, electoral bodies, electoral units, candidature and electoral campaign, voting, mandate distribution, the end of mandate, financing of the elections and protection of the rights during the elections. The key phase of the electoral process is the phase of mandate distribution in accord with the electoral results. There are two ways of the mandate distribution: majoritarian and proportional system. In some states there is a mixed system implemented as well, and that is a combination of these two systems. The majority system is more suitable for

forming the parliamentary majority, while the proportional system is more suitable for the ideal of justice.

Key Words: *electoral system, elections, elements of electoral system, mandate distribution, majoritarian system, proportional system, mixed system*

**МЕНАџМЕНТ,
КОМУНИКАЦИЈЕ И
ПОЛИТИЧКИ МАРКЕТИНГ**

1285

Милена Пешић

ЈАВНОСТ: ДИСТИНКТИВНА ОБЕЛЕЖЈА ПОЈМА

1309

Драган Суботић

УПРАВЉАЊЕ ЗНАЊЕМ У ПОЛИТИЦИ

1333

Ненад Перић

ПРОБЛЕМАТИКА И МЕТОДЕ ЕВАЛУАЦИЈЕ
МЕДИЈСКОГ И ПР ДЕЛОВАЊА

УДК:
316.653
Примљено:
13. септембра 2008.
Прихваћено:
27. октобра 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1285-1308.

Милена Пешић
Институт за политичке студије, Београд

ЈАВНОСТ: ДИСТИНКТИВНА ОБЕЛЕЖЈА ПОЈМА

Сажетак

Циљ овог чланка представља покушај једног кодирања појма јавности. Кодирање овде подразумева критичко пропитивање базичних, у великој мери супротних теоријских приступа феномену јавности (дискурзивни и агрегативни модел), као и на њему засновано установљавање основних, дефинишућих својстава феномена, односно оних елемената и својстава која она треба да поседује да би била препозната као објект на који појам реферира. Кодирање овде укључује разграничавање значења овог појма на два нивоа: у односу на сродне категорије колективитета: друштвену групу, масу и (медијску) публику; кроз успостављање релација између значења појма „јавност“ и значења синонимних појмова „јавно мњење“ и „јавна сфера“. Смисао овог кодирања састоји се у утврђивању импликација разлика у одговорима на контроверзно питање да ли је јавност ентитет на који се може реферирати, или је само конструкт, појам који има денотацију али не и референта; да ли је тај референт одредив као субјект, хипотетички колективитет, или се о јавности, осим као о гласачкој популацији може говорити само као о симболичкој референци (имагинарној публици) која фигурира у јавној сфери.

Кључне речи: јавност, јавна сфера, јавно мњење, друштвена група, маса, (медијска) публика, политички субјект, симболичка референца

Циљ овог чланка представља покушај једног кодирања појма јавности. Кодирање овде подразумева установљавање основних, дефинишућих својстава јавности, односно оних елемената и својстава које она треба да поседује да би била препозната као

објект на који појам реферира. Оно полази од критичког пропитивања базичних, у великој мери супротних теоријских приступа феномену јавности (дискурзивни и агрегативни модел), обухватајући разграничавање значења овог појма на два различита нивоа: у односу на сродне категорије колективитета: друштвену групу, масу и (медијску) публику; и кроз успостављање релација између значења појма „јавност“ и значења синонимних појмова „јавно мњење“ и „јавна сфера“.

Смисао овако схваћеног кодирања састоји се у развијању импликација утврђених разлика у одговорима на контроверзно питање да ли је јавност ентитет на који се може реферирати, или је само конструкт, појам који има денотацију али не и референта; односно да ли је тај референт одредив као субјект, хипотетички колективитет, или се о јавности, осим као о популацији гласача, може говорити само као о симболичкој референци (имагинарној публици) која фигурира у јавној сфери (јавним сферама) као арени унутар које се разнолики дискурси боре за престиж у дефинисању друштвене стварности и њених приоритетних проблема,¹⁾

У теоријској литератури посвећеној проблему јавности, издвајају се следећа основна значења овог термина: јавност као домен медијације између државе и друштва, социјални/ комуникацијски простор од општег значаја и доступности унутар кога се промишљају питања која се тичу свих грађана²⁾; сфера друштвеног организовања, пролазни ванинституционални облик друштвеног груписања, као својеврсни механизам адаптације/реакције на со-

- 1) Кодирање је овде схваћено и примењено као систем упутстава за тумачење појма јавности која омогућавају његово истовремено разматрање на различитим равнима и у различитим контекстима значења, као и њихова повезивања, односно развијање значењских импликација тих повезивања спрам захтева основне теме рада.
- 2) Овакво схватање јавности Ј.Хабермас преузео је од Хане Арент, али га је и битно изменио. Везујући тако схваћену јавност не само за демократски полис, већ и за раномодерни период, Хабермас га сагледава у позитивном осветљењу управо на основу тога што сматра јавност категоријом централном за његов одређивање. Као публика приватних грађана који политички резонује о питањима од општег значаја настојећи да кроз рационалну расправу руковођену правом јачег аргумента остваре консензус, јавност за Хабермаса представља друштвени феномен кроз који се преламају много шири социјални, политички, комуниколошки и културолошки процеси. Опширније у Хабермас, Ј., „Комуникативни појам моћи код Хане Арент“, *Заточеници зла: завештање Хане Арент*, Београдски круг, Женске студије, Београд, 2002, стр. 258-274; Бенхабиб, Ш., „Од проблема просуђивања до јавне сфере: промишљање политичке теорије Хане Арент“, *Заточеници зла: завештање Хане Арент*, Београдски круг, Женске студије, Београд, 2002, стр. 321-363.

цијалне проблеме/промене³⁾; и јавност као принцип отворености, односно медиј посредовања јавних делатности којим се остварује транспарентност политичког живота (начини и процедуре обављања јавних функција су утврђени а последице видљиве, што омогућава како њихово легитимисање, тако и позивање на одговорност). Као релевантан критеријум одређивања јавности издваја се и „детекција мњења о неком проблему“, будући да се јавност испољава пре свега у односу на неки проблем од ширег друштвеног значаја⁴⁾.

*

У савременим проучавањима јавности могу се издвојити два основна приступа који кореспондирају са две различите мисаоне оријентације: либерално-демократском и утилитарно-демократском традицијом. Прва оријентација, зачета на идејама и нормативним полазиштима просветитељске социјалне мисли и либералне теорије 18. века, акценат ставља на критички, либертетски и еманципаторски потенцијал јавности. Њен нормативни комплекс постао је и, у извесној мери, остао основа из које се генеришу критеријуми вредновања јавности и њених актуелних потенцијала. Утилитарно-демократска традиција разумевања феномена јавности потенцира стабилизујући, легислативни, конформистички карактер јавности, поистовећује је са целокупном гласачком популацијом, што омогућава њено лакше идентификовање и проучавање.⁵⁾

Разлике у теоријским полазиштима водиле су другачијим аналитичким оквирима, концептуализацијама и њиховим резултатима – одређеним моделима. У оквиру либерално-демократске традиције, настао је социолошки, такозвани дискурзивни модел јавности,

3) Allport, F.H., (1937), *Toward a Science of Public Opinion*, u Katz, D, према Томић, З., *Комуникација и јавност*, Чигоја штампа, Београд, 2004, стр. 105. Концепција јавности као пролазног облика груписања и једног од механизма социјалне адаптације на промене, различитог у односу на гомилу, масу или публику, потиче из раних истраживања Роберта Парка (Park, R., 1904/1972) и касније дораде Хетберта Бумера (Blumer, H., 1946), према Миливојевић, С., „Јавност и идеолошки ефекти медија“, *Реч* 64.10, Београд, 2001, стр. 182.

4) Миливојевић, С „Јавност и идеолошки ефекти медија“, *Реч* 64.10, 2001, стр. 181-182.) Laswell, H., Kaplan, A., (1950), „*Publics, Public Opinion, and Generares*“, u Katz, D., према Томић, З., *Комуникација и јавност*, Чигоја штампа, Београд, 2004, стр. 105.

5) Ово схватање значајно је утицало на двадесетоговековне концепције, а посебно на развој емпиријских истраживања јавног мњења, односно истраживачких техника. Миливојевић, С., „Јавност и идеолошки ефекти медија“, *Реч*, 64.10, Београд, 2001, стр. 179-180.

док се за утилитарно-демократски приступ везује већински, тако звани агрегативни модел.⁶⁾

Када су у питању два основна модела јавности – дискурзивни и агрегативни модел, реч је о готово потпуном размимоилажењу око тога шта су њена дистинктивна обележја. Дискурзивни модел као основну претпоставку јавности издваја рационалну јавну дебат, потенцира нормативну функцију јавности (рационално-критичку, либертетску, еманципаторску) и постулира одређени субјект јавности, било да га схвата као збирни назив за мноштво друштвених ентитета у колективној комуникацији/ демократској расправи или акцији (друштвена група, публика, маса, медијска публика), или као хипотетички колективитет (колективни субјект који под одређеним околностима може добити јаснију физиономију и одређеније политичке и друштвене улоге), као носилац јавног мњења. Он ставља акценат на расправљање као дефинишуће својство јавности, одређујући је као “неформални и лабаво организовани колективитет, који настаје и мења се у току расправе о неком важном или спорном друштвеном питању.” Промене иманентне јавности као друштвеној групи, схваћеној у распону од примарне групе па све до размера међународне организације, односе се како на величину тако и на њен састав, тј. на повећање/смањење броја учесника у расправи, као и ширење расправе од неколицине активних појединаца – актера, на мање или више заинтересоване посматраче (који само следе ток догађаја и мишљење већине), односно на све разноврсније категорије становништва или обрнуто.⁷⁾

У оквиру ове теоријске оријентације по значају се издваја дискурзивни модел јавности који је постулирао Ј. Хабермас. Одређујући јавност као приватне људе (грађане) који окупљени у публику рационално расправљају о питањима од општег значаја, настојећи да кроз рационалну расправу руковођену правом јачег аргумента остваре консензус, Хабермас је заправо постулирао рационално-критички дискурс и његову друштвену/комуникациону инфраструктуру као дистинктивне елементе јавности. Уз подразумевање функционисања законских механизма, он је потенцирао следећа

6) Ову дистинкцију развио је Винсент Прајс, заснивајући је на разликама „у начину на који је идеја ‘јавног мњења’ утицала на формулисање демократских модела друштва током осамнаестог и деветнаестог века“. Опширније о томе у: Price, V., *Public Opinion*, London, Sage, 1992, према Миливојевић, С., „Јавност и идеолошки ефекти медија“, стр. 179.

7) Томић, З., *Комуникација и јавност*, Чигоја штампа, Београд, 2004, стр. 105-106.

нормативна полазишта: рационалност/ критичност; отвореност (транспарентност у раду државних институција и општу доступност) и сувереност (одсуство било какве доминације и моћи осим снаге бољег аргумента) јавности као њена дефинишућа својства. Њихове критичке интерпретације и оспоравања продуковали су релевантне теоријске контроверзе и научну дебату која траје до данас.⁸⁾

Питање које се у овом контексту намеће јесте колико су одрживи нормативни стандарди рационалности, критичности, отворености (инклузивности и транспарентности) и суверености јавне сфере за које Ј. Хабермас и остали заговорници либерално-демократске оријентације пледирају, а ако јесу како их данас интерпретирамо.

Принцип опште доступности јавне сфере значи да се у њој могу изражавати, у међусобној конкуренцији, различите идеје и друштвена и политичка искуства, уз подједнаку приступачност јавног простора/ медија свим субјектима јавности, а уз могућност да „актери“ и „посматрачи“ замене места. Ту се путањом зачараног круга враћамо старом питању без јасног одговора: како осигурати стварне претпоставке за једнаке могућности остваривања формално истих права.

Када је реч о рационалности јавне сфере, она се различито интерпретира и извориште је контроверзи. Наиме, сам концепт рационалног дискурса оспораван је од стране постмодернистичке мисли. За Фукоа сам дискурс рационалности представља својеврсно средство доминације, а по мишљењу читавог низа аутора, посебно Ф. Лиотара, идеја да комуникација претпоставља консензус у погледу универзалних норми неприхватљива је у начелу, јер говор треба посматрати пре као такмичење него као рационалну сарадњу.

Без обзира на то што је јасно у којој је мери сваки дискурс, па и рационални представља вид идеолошке интервенције унутар комуникативног поља, рационалност јавне сфере не може се одбацити као нормативна претпоставка. Она овде пре свега значи нормативни захтев који везујемо за медије комуникације, и који се односи на то да појединцу, учеснику у медијској комуникацији као примарном облику његовог информисања о друштвеној стварно-

8) О дебати између Хабермаса и његових критичара опширније у Calhoun C. (ed.) *Habermas and the Public Sphere*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts & London, 1992.

сти, буду омогућене комуникативне/сазнајне позиције другачије од оних које га третирају као објекат политичког деловања, пропаганде и манипулације. Рационалност јавне сфере односи се на полемичко-аргументативни карактер њене структуре, односно јавне дебате као њене тежишнице. Иако слобода јавног говора значи принципијелну отвореност јавне сфере за различите садржаје, правила јавног дискурса искључују право на неодговорност, некомпетентност и произвољност излагања. У овом контексту значајан је Хабермасов појам комуникативног делања, јер “ у средиште ставља интерес за језичко споразумевање, као механизам координирања деловања”.⁹⁾

Сувереност јавне сфере односи се на услове за остваривање систематске критичке контроле власти. Функционисање јавности као медија посредовања јавних делатности, заснива се на реализовању принципа отворености/ публицитета, који подразумева транспарентност политичког живота, утврђеност начина и процедура обављања јавних функција, непосредну видљивост њихових последица. Управо ове претпоставке омогућавају њихово легитимисање или оспоравање легитимности и позивање на одговорност. То би у кључу савремених читања овог начела значило ослобођеност јавне сфере од било ког облика доминације, отвореност за различите теме, проблеме, интерпретације, аргументације, интересе, идентитете, укратко за различите друштвене групације и њихове дискурсе.

Дискурзивни модел јавности разрађиван је у складу са различитим полазним основама/циљевима истраживања (објашњавање генезе, природе и друштвеног значаја јавности). Основна линија концептуализовања јавно мњење третира као аморфну друштвену творевину, али постоје и оријентације које га повезују са поставкама социологије групе, па се оно схвата као резултат интеракције унутар широко схваћене друштвене групе. Линија концептуализовња која јавност схвата као врсту полуорганизоване друштвене целине, „рудиментарног друштвеног организма који чине појединци или групе међусобно повезани масовним медијима“ показује се као посебно значајна, јер омогућава да се повезују сагледавања динамике унутар групе и између група. С овим одређењем кореспондира занимљиво и теоријски продуктивно полазиште у разради дискурзивног модела које је понудио В. Прајс својим концептуал-

9) Павићевић, Ђ., “Политички дискурс и рационалност”, *СПМ*, 1996, 1-4, стр. 85.

ним повезивањем два нивоа истраживања, истраживања процеса индивидуалне когниције и процеса друштвене (медијске) комуникације којима се појединци не само информишу о „странама“ у јавној дебати о питањима од општег значаја, већ се и друштвено позиционирају, одређујући се спрам њих, чиме се врши друштвено структурирање медијске публике и јавност јасније профилише. Тако је аутор назначио смер проучавања процеса путем којих се масовна публика трансформише у јавност.¹⁰⁾

Дискурзивни модел показао се неодговарајућим за прецизирања у одређивању социјалног састава јавности. С тим циљем, агрегативни модел јавности помера тежиште истраживања са стриктно социолошке на социјално-психолошку проблематику, управо ради стварања што прецизнијег профила друштвених група и/или појединаца које улазе у њен састав. Насупрот дискурзивном моделу, овај модел усмерен је на ефекат, изражено мњење јавности поводом неког проблема (и у складу с тим стабилизујућу функцију). Реч је о концепту потпуне инклузивности који из референтног оквира појма искључује нормативна полазишта, а редукује и бављење процесом формирања јавног мњења. Емпиријско истраживање јавног мњења преусмерава размишљања на утврђивање његове социјалне структуре и специфичности сваког од утврђених стратума, како би се створили параметри за категоризацију добијених података о израженим мишљењима испитаника поводом конкретних питања. Успостављен по обрасцу „један човек један глас“, овај модел добио је и назив „индивидуалистички“, јер јавност одређује као „агрегат појединаца, а јавно мњење као збир појединачних мњења“, као сложени и променљиви социјално-психолошки феномен који се емпиријски истражује. Иако је пружио основу за концептуализацију и оперативну разраду емпиријских истраживања, ни овај модел није пружио јасније одређење јавности, већ ју је изједначио са различитим, слободно формираним друштвеним групама или колективитетима, различито схваћеним зависно од почетних премиса.¹¹⁾

Као традиција промишљања јавности, истраживачки је подржано уверење Ф. Олпорта да јавно мњење једино има смисла истраживати као мишљење укупне популације. Јер, „мњења су ре-

10) Albig, W., (1956) *Modern Public Opinion*, New York: McGraw-Hill Book Company, Inc., према Томић, З., *Комуникација и јавност.*, стр. 107. Опширније у Price, V., „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research“, *Communication Research*, 1988; 15; стр. 659-678.

11) Томић, З., *Комуникација и јавност.*, Чигоја штампа, Београд, 2004, стр. 108.

акције појединача, њих је немогуће приписати јавностима а да не постану неодређена и неухватљива за истраживање“. Насупрот оваквом схватању, а на основу истраживачких увида у чињеницу да се тек трећина од укупне јавности може сматрати групом која резонује о питањима од општег значаја, В. Прајс наглашава да су мњења добијена у оквиру истраживачког узорака целе популације поводом неке теме непоздани и неорганизовани одговори неупућених људи, те да као таква немају никакве везе са јавним мњењем резонујуће јавности.¹²⁾

Као један од одговора на питање зашто је појам јавности толико неухватљив и зашто нас сваки корак на путу његовог одређења суочава са контроверзама, намеће нам се базична амбивалентност самог феномена јавности. Реч је о противречности његових основних функција – критичке/ либертетске и конформишуће/ стабилизујуће/легислативне функције.¹³⁾

Критичка функција уграђена је у основе разумевања јавности још од самих почетака, либералног постулирања појма. Јавност је схватана као публика приватних грађана која резонује о јавним питањима. Остварујући своју критичку функцију, она сигнализира проблематичне ситуације, контроверзна питања и релевантне проблеме, захтева од надлежних иницијативу за њихово разрешавање, разматра понуђене и алтернативне могућности решења и врши притисак ка постизању одговарајуће сагласности различитих гледишта. Као носилац критеријума јавног, друштвеног вредновања јавност се уграђује се у само функционисање система демократске власти и управо критички публицитет чини основу њеног произвођења легитимитета политичког поретка, као и основу њеног значаја за остваривање могућности практиковања грађанских права/ слобода.

12) Allport, F „Public Opinion Quarterly, I 1937, str. 9, нав. према Миливојевић, С., Јавност и идеолошки ефекти медија, стр. 196. Док се као синоним за термин „дискурзивни“, у именовану овог модела у литератури користи и термин социолошки, уз овај други, агрегативни као квалификатив се употребљава придев „индивидуалистички“, јер јавно мњење схвата као агрегат индивидуалних мњења. То, нужно имплицира проучавање феномена на нивоу индивидуалнопсихолошких процеса. Још је Ф. Олпорт понудио одређење према коме „појединци изражавају или су позвани да изразе наклоност или подршку, односно ненаклоност одређеном стању, особи или предлогу од опште важности, у таквој заступљености, интензитету и постојаности који имплицирају вероватност делања или акције.“(Томић, З., *Комуникација и јавност*, стр. 109,144)

13) „(...) Револуција спаја ове две одвојене функције јавног мњења – критику и легислативу. Устав из 1791. укршта принцип народног суверенитета са принципом парламентарне правне државе, која правно обезбеђује политички делатну јавност.“, Хабермас, *Јавно мњење* стр. 129; Миливојевић, С., „Јавност и идеолошки ефекти медија“, стр. 179-181, 200-204.

Остваривање критичке функције јавности, како примећује Ј. Хабермас, структурно је омогућено њеном социјалном позицијом: она учествује у процесу одлучивања, а изван је поља вршења власти и њеног непосредног утицаја. Садејством критике јавности и владавине права, као претпоставке за уклањање арбитрарног уплива државе у јавни домен, уз одговарајуће медијско посредовање јавне дебате, власт се приморава да прихвати јавну оцену/критику, уколико жели да задржи свој кредибилитет.¹⁴⁾

Када је реч о стабилизујућој/конформизујућој функцији јавности, у науци се о њој говори са подозрењем или афирмативно, већ зависно од општег теоријског приступа – „да ли је у питању критика масовног друштва, или је акценат на стабилизујућем потенцијалу демократских институција“. Капацитет јавног мњења за уравнотежавање политичког живота заснован је на могућности превазилажења конфликта и њихове пацификације у пољу конституционалне сагласности, односно регуларних изборних процеса и процедура, референдума, петиција, и других облика грађанских иницијатива. Тај домен односи се на базичне, у најмањој мери проблематичне поставке о заједништву. Основна претпоставка ове функције јавности лежи у друштвеној/конформистичкој димензији човекове природе, која чини да он своје мишљење формира и понаша се имајући у виду мишљење и норме своје социјалне средине, а често под притиском истог. Јавном мњењу иманентан конформизам сагледава се неретко као основа генерисања системски стабилизујуће функције, те се као такав не сматра само нужним већ и потребним. Реч је томе да управо процена „друштвене климе мњења“, руководи изражавањем мишљења појединаца, посебно онда када је то условљавање подржано једногласјем медијских порука.¹⁵⁾

Као резултат конформистичких реаговања, настаје својеврсна „клима мњења“ коју припадници друштва детектују својим „квази-статистичким осећајем.“ Тако се активира механизам ”спирале

14) Миљивојевић, С., „Јавност и идеолошки ефекти медија“, стр. 201; О критичкој ревизији концепције јавности Ј. Хабермаса и преоквиривању значења овог појма у контексту политичке теорије јавне кредибилности, у Agnes S Ku, „Revisiting thr notion of ‘public’ in Habermas’ s Theory – Toward a Theory of Politics of Public Credibility“, *Sociological Theory*, 18:2, July 2000.

15) Реч је о посебном психосоцијалном феномену избегавања одговорности за различитост властитога суда, повлачењем у сигурност већинског мишљења, мотивисаном страхом од друштвене изолације, који је Е. Н. Нојман истражила и назвала ”спиралом тишине.“ Noelle- Neumann, E., (1993), *The spiral of silence*, Public Opinion- Our Social Skin (2 nd ed) Chikago: University of Chikago Press

тишине” на коме по Е. Н. Нојман почива процес формирања јавног мњења. ”Његова унифицирајућа снага делује кохезионо, доноси неопходну интеграцију и спречава да се друштво распадне према ‘ персоналним преференцама његових чланова ‘ ”. Као такво, јавно мњење је све само не безвредно, јер етаблира консензус и знатно доприноси друштвеној кохезији, сматра ауторка. Међутим, у научној литератури се, као наличје овог стабилизујућег механизма, истиче друштвено-политички феномен “владавине већине” укоренен управо у конформистичкој димензији друштвености.¹⁶⁾

Теоријске последице различитих концептуализација јавности, односно фокусирања на једно њених двеју основних димензија/ функција имају свој еквивалент у пројектовању сасвим различитих виђења смисла, улоге и места јавности у друштву, политичком систему и шире схваћеном концепту политичке културе. Почетке савремених контроверзи везујемо за чувену дебату коју су водили В. Липман и Џ. Дјуи. Сваки од двојице аутора фокусирао се, развијајућу своје виђење демократије, на једну од двеју основних функција јавности, – Липман на стабилизујућу, легислативну функцију, а Дјуи на критичку, еманципаторну. Из ових разлика у полазиштима произашло је и сучељавање двају схватања демократије, демократског елитизма (Липман) и партиципативне демократије (Дјуи).¹⁷⁾

16) Миливојевић, С., “Јавност и идеолошки ефекти медија” *Реч*, 64.10, Београд, 2001. стр. 202-203, „Ова врста владавине, као специфичне врсте одлучивања, може да заврши у тиранији или у тоталитарном друштву уколико нису конституционално дефинисане границе одлучивања у оквиру јавне сфере“. Уколико је конституционално заштићено поље личних слобода, демократија не може да представља претњу слободи. (Новаковић, А., „Утицај економских и политичких слобода на изградњу демократског поретка“, *СИМ*, 1-2/2005, стр. 230-231) Социјалнопсихолошким и политичким феноменом „тираније већине“ бавили су се посебно Џ. С. Мил и А. Де Токвил. Токвилови увиди погубност овог феномена по слободу појединца, уопште друштво и његов демократски поредак, до којих је дошао кроз анализу друштвеног и политичког живота у Сједињеним Државама веома су исцрпни и комплексни, а његова схватања функционисања демократских процедура често су контроверзна. Оно што је, међутим, недвосмислено односи се на друштвену и политичку противтежу тиранији већине а то је право (мањине) на политичко удруживање. Грађанска удружења представљају заправо прави смисао онога што бисмо у интерпретацији Токвиловог схватања повезивали са јавношћу. Опширније у: А. Де Токвил, *Демократија у Америци*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2002, стр. 166-171; 215-233.

17) Дебату је иницирао Липман својим књигом „Public Opinion“ (1922), а Дјуи је реаговао на Липманово дело својим освртом у „New Republic“ (1922). Њихова каснија дела, Липманово „The Phantom Public“ и Дјуијево „Public and Its Problems“ наставила су да развијају линију основне полемике везане за питање да ли је проблем јавног мњења у његовој некомпетентности или у неадекватности „метода јавне комуникације“ Како примећује С. Миливојевић, „ове расправе су већ током првих деценија века (1920-1930) наговестиле основу трајних супротстављања становишта о природи модерног јавног живота“ (Миливојевић, С., „Јавност и идеолошки ефекти медија“ , стр. 182) Опширније о овој дебати и њеним ширим импликацијама видети у: Whipple, M., *The*

Разлике у антрополошким полазиштима В. Липмана и Џ. Дју-ија, као и њихова другачија схватања природе демократије и њене друштвене функције условила су велике разлике у схватању самог феномена јавности. Док је Липман видео људску природу као пасивну и базично ирационалну, а већину као масу која је и интелектуално и структурно (медијско посредовање истине) у немогућности да просуђује о питањима од општег значаја (што треба препустити експертским телима), Дјуи је, напротив, наглашавао активну, практичну и рационалну природу човековог мишљења, као и веру у моћ критичког мишљења да временом надјача инерцију навике (некритичко мишљење), уз одговарајући комуникативни систем, односно „усавршавање јединственог система метода и услова дебате, дискусије и убеђивања“, што по њему заправо и представља проблем јавности.¹⁸⁾

На примеру ових двеју крајности у приступу феномену јавности најјасније се читује чињеница да се за разумевање његове сложености морају имати у виду обе његове међусобно супротне димензије. То би се такође могло рећи и када су у питању два основна приступа/модела у разумевању јавности (дискурзивни и агрегативни модел).

*

Ако оставимо по страни проблем нормативних захтева који се за јавност везују или не везују, остаје контроверзно питање веза-

Dewey-Lippmann Debate Today: Communication Distortion, Reflective Agency, And Participatory Democracy, Department of Sociology, University of Texas at Austin; Опширније о Липмановим схватањима видети у Lippmann, W., *Javno mnjenje*, Zagreb, 1995;

- 18) Липман види демократију примарно кроз један циљ, а то је стабилан политички и друштвени поредак којим се предупређују конфликти, док Дјуи уз остваривање даог циља наглашава и социјалне, психолошке и нормативне импликације демократије. Шири представља демократије од политичке је она коју Дјуи назива „демократијом као социјалном идејом“ и представља облик владавине у којој „људи имају заједничку одговорност сходно способностима да осмисле и усмеравају активности неколико група које се преклапају а којима свако од њих припада.“ Партиципативни модел демократије, по Дјуију, ствара услове за реализацију индивидуалних и колективних капацитета. За разлику од Липмана, Дјуи је веровао у активну и интелигентну природу човека, а опет, делио је Липманово подозрење спрам масе. Реч је о његовом схватању навике као супротности рефлексји. Навике су социјално условљене и променљиве. Као социјализоване и интернализоване конвенције, навике обликују начин на који људи испољавају своју природу. Друштвени корени навика условили су Дјуијев критички однос према масама. Али, он је ипак веровао у њихове хипотетичке способности, сматрајући да узроци незадовољавајућег стања у којем су не потичу од њих, већ од лоших културних навика и обичаја. Њима он приписује узроке за пораст пасивних репрезентативних уместо партиципативних политичких процеса.

но за то да ли је јавност ентитет на који се може реферирати, или је само конструкт, појам који има денотацију али не и референта. Чини се да ова контроверза нема своје јасно разрешење. Ако је тај референт појма јавности одредив као субјект, хипотетички колективитет, како га дефинисати? Научници су утврдили да га је веома тешко операционализовати, посебно схваћеног као критички субјект. Постоје статистички налази који указују на то да десет процената од укупне популације људи чине они који су обавештени и редовно прате политичка збивања. Али то нам заправо не говори много о карактеру ове критичке јавности, нити о њеним стварним могућностима, утицајима које она (може да) има на ширу јавност и друштво уопште.

Ако одбацимо одређење социјалног референта на који појам јавности упућује, о јавности се онда, осим као гласачкој, пре свега може говорити као о симболичкој референци (имагинарној публици) . Она фигурира у јавној сфери као нешто што упућује на стандарде јавне кредибилности. Позивајући се на јавност као имагинарну публику, политички субјекти излажу своје захтеве и гледишта у јавној сфери као арени унутар које се разнолики дискурси боре за престиж у дефинисању друштвене стварности и њених приоритетних проблема, као и у именовању важних аспеката идентитета грађана датог друштва. Обрађајући се грађанима као целини једне имагинарне заједнице, медији са своје стране заправо иницирају појединце у њој, активирајући тако јавност као симболичку референцу. Јавна сфера тако постаје социјални медијум у коме политичка власт не само да се легитимизује с обзиром на ту симболичку референцу на коју се позивају они који иступају у име јавности, већ се такође и формира, што се сматра специфичном одликом модерног света тек од осамнаестог века. Јер свака заједница ствара конкретан корпус актуелних приоритета и вредности који се пројектују у имагинарну јавност. Остваривање политичких импликација јавности, схваћене као скупни назив за грађанске активности унутар цивилног друштва, омогућено је њеном специфичном социјалном позицијом. Као део политичког система, јавност учествује у процесу одлучивања, њена претпостављена критика уграђена је у саме механизме функционисања власти, преко државноправних механизма, а изван је поља њеног вршења и непосредног утицаја.

Као сложени систем произвођења и одржања легитимности политичког поретка, јавност представља посебну констелацију

друштвених односа, у том смислу што посредује у раду свих институција (управо та чињеница их чини јавним) али се не може свести на било коју од њих. Реч је заправо о својеврсној структурираности саме друштвене комуникације и карактеру друштвеног организовања, који омогућавају остваривање општедоступне јавне расправе о питањима од општег значаја. Таква институционална позиција омогућава њено повезивање са доношењем одлука и њиховим вршењем. Друштвена и комуникативна инфраструктура, какву је Ј. Хабермас маестрално пројектовао у свој модел, показала се као идеалистичка, иако теоријски коректно постављена структура. Наиме, посматрана са становишта повезивања различитих нивоа истраживања феномена јавности, Хабермасова јавност истовремено функционише и као критички субјект, коректив власти уграђен у саме њене механизме, и као инстанца легитимизације јавних одлука, и као принцип функционисања јавне комуникације и самих институција (принцип отворености), који и омогућава такво легитимизовање.¹⁹⁾

Јавно мњење као државно- правни механизам фигурира чак и онда када не постоје услови за функционисање јавности у горе наведеним терминима. Тада је оно сведено на државно-правну фикцију која омогућава формално функционисање система легитимизације потеза власти и њене администрације. Све што је након дезинтеграције либералне јавне сфере остало од некадашњег критичког јавног мњења, сматра Хабермас, јесте управо само његова државноправна фикција. Без обзира на то што се оно не може непосредно идентификовати, јер се његова социјална база декомпоновала, оно ипак врши неку функцију. Као „уставноправно институционализована норма“, оно одређује важан део процедура за које су везани политичко вршење и уравнотежавање власти.²⁰⁾

*

Ако прихватимо теоријско полазиште које постулира одређење социјалног референта на који појам јавности упућује, онда по-

19) Whipple, M., *The Dewey-Lippmann Debate Today: Communication Distortion, Reflective Agency, And Participatory Democracy*, Department of Sociology, University of Texas at Austin, стр. 159.; Канингам, Ф., *Теорије демократије*, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 238.

20) „Разуме се, „јавно мњење“ само по себи није постављена норма и утолико правни појам; али систем норми га имплиците претпоставља као социјалну величину која у складу са очекивањем функционише у смислу одређених гаранција основних права и појединих правила публицијета.“ Хабермас, Ј., *Јавно мњење*, стр. 299.

стаје нужно његово дистинговрање у односу на сродне категорије колективитета као што су друштвена група, маса/гомила и прецизирање у односу на (медијску) публику. Наиме, схватање јавности као пролазног облика социјалног груписања води или фокусирању њеног квантитативног смисла који је своди на претежно и укупно становништво неког подручја, или повезивању њеног значења са социолошким и социјално-психолошким опсервирањима интеракција унутар друштвених група и између њих.²¹⁾

Друштвена група, као и јавност, представља прелазни облик између појединца и друштва, „трајнији круг особа које делују истовремено и на сличан начин, на исти спољашњи подстицај и на темељу заједничког стања свести“. Јавност представља колективитет који није институционално организован али је ипак препознатљив, који се структурира јасније или мање јасно, постављајући се спрам ситуације/ проблема/промене који активирају његово унутрашње социјално прегруписање. Те промене у структури јавности, као и конкретне иницијативе везане за актуелни друштвени проблем (јавна дебата, грађанске иницијативе) представљају реакцију јавности схваћене као хипотетички колективитет. Међутим, за разлику од јавности која не претпоставља усвајање одређених друштвених норми, друштвеној групи је својствена извесна организација, која појединцу намеће одређена правила деловања и понашања, висок степен унутрашње повезаности, упркос чињеници да она може садржати веома хетерогене чиниоце. Друштвену групу одликује висок степен унутрашње повезаности, па се она одређује као „мноштво индивидуа које су међусобно повезане тако да се свака од њих осећа заједничким делом тог заједничког 'ми', схваћеног као колективна свест.“²²⁾

У оквиру социолошког приступа феномену јавности, доминантно теоријско усмерење је повезивање јавности са поставкама социологије групе. Јавно мњење сагледава се као резултат интеракције унутар групе, односно њене динамике; групе схваћене

21) Allport, F. H., (1937), *Toward a Science of Public Opinion*, u Katz, D, према, Томић, З. *Комуникација и јавност*, стр. 105. Концепција јавности као пролазног облика груписања и једног од механизма социјалне адаптације на промене, различитог у односу на гомилу, масу или публику, потиче из раних истраживања Роберта Парка (Park, R., 1904/1972) и касније дораде Хетберта Бламера (Blumer, H., 1946) и имала је значајног утицаја на савремене концепције јавног мњења, према Миливојевић, С., „Јавност и идеолошки ефекти, медија“, стр. 160,182.

22) Gajger, T., *Soziologie*, Kopenhagen, 1938, Ф. Опенхајмер, *System der Soziologie*, I, Јена, 1923 према Томић, З., *Комуникација и јавност*, стр. 92-93.

у размерама од примарне групе, па све до размера међународних организација. Овакав приступ групи који је схвата у широкој скали размера и нивоа диференцираности створио је плодно тло за повезивање истраживања процеса индивидуалне когниције и проучавања друштвеног организовања и структурирања, групног диференцирања (унутар самих група и између њих) кроз процес јавне комуникације, односно информисања о њој путем медија. Тако настаје социјалнопсихолошко истраживање повратног процес утицаја између ова два горе наведена нивоа.²³⁾

С друге стране, постоје и мишљења, попут Хабермасовог, по којима појам групе „апстрахује од обиља социјалних и историјских претпоставки и од институционалних средстава такође, поготово од сплета друштвених функција јавности, које су једном биле одређујуће при специфичном окупљању приватних људи у публику која политички резонује. Зато што су структура и функције јавности изворно детерминисане посебном констелацијом односа унутар конфронтације између државе и друштва. Јавност се, дакле, као специфични, спонтано аутономни облик дејствујуће друштвености не успоставља непосредно, већ стварањем политичких/друштвених односа који омогућавају њено конституисање, те се она може схватити само посматрањем унутар укупног друштвеног/политичког склопа. Иако се то у извесном смислу може рећи и за друштвену групу, то није њено одређујуће својство, као у случају јавности, будући да група има своју унутрашњу социјално-психолошку и когнитивну динамику која је у већој мери аутономна у односу на општије друштвене процесе.²⁴⁾

Појам јавности близак је у извесној мери и појму масе, који у формалној социологији подразумева друштвени феномен повезан са великим урбаним структурама. Овај феномен противречан је у том смислу што има обележје скупа, нерелевантног заједништва а састоји се од људи који се међусобно не познају. Психолошка истраживања масе су том заједништву приписала ирационалност делања и понашања, посебну психолошку трансформацију која се односи на активирање емоција, идентификација, покретање подсвести кроз реаговање на симболе, умањено/блокирано рационал-

23) Оно полази од фундаменталне сличности између модела динамике малих група и динамике друштвених група у јавној интеракцији/ јавној дебати: у њиховим фазама процеса друштвене идентификације, у поларизовању учесника јавне расправе на вође и следбенике. Price, V., „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research“; *Communication Research*, 1988; 15; стр. 659-678.

24) Хабермас, Ј., *Јавно мњење*, стр. 303; P. U Hohendahl, „Jürgen Habermas: Public Sphere“,

но размишљање. Наиме, без обзира на разлике међу појединцима у погледу социјалног статуса, образовања, интересовања или карактера, „самом чињеницом што су се преобратиле у гомилу оне (јединке) имају неку врсту заједничке душе која чини да оне осећају, мисле и раде на начин сасвим различит од онога како би свака од тих јединки осећала, мислила, радила да је за се издвојена.“²⁵⁾

Маса, дакле, самом својом структуром омогућава појединцу да ослободи своје потиснуте, несвесне импулсе, па у њој, за рачун ослобађања првобитних инстиката и идентификација, опадају интелектуалне, критичке способности појединца. Зато се у оквиру масе лако може остваривати утицај на појединца, ангажовањем несвесних механизма и стања. Један од централних механизма састоји се у томе да се путем слика и симбола посредују „инвестирања либида“ и подстиче његова пројекција са појединца на вођу; а то доводи до идентификовања појединца са њим, његовим престижом и ауторитетом. Супротно томе, једном од кључних одлика јавности сматра се управо способност расуђивања и разумског расправљања. Једна група аутора говори о уједињености воља, било да је везују за концепт општег добра до кога се долази заједничким промишљањем, или за полазну тежњу ка остваривању консензуса у јавној (рационалнокритичкој) дебати. Друга група аутора ту уједињеност воља концептуално одбацује, или је своди на тренутну конвергенцију интереса, односно заинтересованост за разрешење проблема који се тиче свих.

Појмови „јавност“ и „гомила“ такође очитују извесну сродност. Као неформални и нестални друштвени облик, гомила као и јавност представља механизам друштвеног прилагођавања и промене, преко којих се друштвени колективитети трансформишу из једних у друге социјалне ентитете. По неким теоретичарима, маса је основни „друштвени материјал“ који се временом преобликује у друштвену групу или активира у гомилу. За неке, пак, не постоји разлика између гомиле и масе у психолошком смислу. Ле Бон ни не прави ту разлику, а ни Тард не инсистира на њој, као ни С. Московиси који такође гомилом подразумева масу.²⁶⁾

Између јавности с једне и масе и гомиле с друге стране постоји и јасна разлика. Гомила и маса делују на превасходно емоционалној основи, одакле се и генерише њихово јединство, без нужних компетенција и способности за политичко резонување. Јавност,

25) Ле Бон Г., *Психологија гомиле*, Алгоритам, Београд, 2005., стр. 30.

26) Московиси, С., *Доба гомиле (1,2)*, Чигоја штампа, Београд, 1997.

као скуп појединаца заинтересованих за одређено друштвено питање, реагује на основу рационалног, на аргументима заснованог односа према некој друштвеној/политичкој теми. Тај однос није јединствен, јер унутар јавности влада однос међусобног супротстављања и расправљања. Консензус се не претпоставља, њему се само тежи.

Истраживања психологије гомиле ²⁷⁾ представљају важна полазишта у проучавању јавности, њене социјалнопсихолошке димензије, будући да понашање својствено маси / гомили, као облик колективног понашања у извесном смислу јесте укључено у формирање јавног мњења. С друге стране, маса и гомила имају своју основу у групи, јер се не покрећу саме од себе; увек постоји једна или више група које активирају незадовољне појединце од којих се формира маса или агитујућа гомила поводом конкретних иступања. У тим случајевима група унутар масе има исту улогу као вођа унутар групе. ²⁸⁾

За разлику од масе, чији су припадници недовољно јасно повезани изван заједничког политичког сентимента, политичка јавност се темељи на обликованим социјалним групама, политичким партијама, стручним, невладиним организацијама и разним другим организованим облицима деловања цивилног друштва. Као политички репрезент шире јавности, носилац тумачења њених интереса, захтева и гледишта, политичка јавност испољава се у форми субјекта јавног мњења, као специфичног типа друштвености/ облика колективне свести. То никада није појединац, већ група институционално организованих људи, окупљених око одређених идеја, политичких ставова, програма, заједничких интереса; то је систем интеракција друштвене и институционалне сфере, акција усмерених на промену или учвршћивање одређених социјалних, политичких, економских, комуникацијских односа у друштву. Општи ставови и вредности формирају тежиште субјекта јавног мњења, које повратно делује на појединачна мњења, снагом јавном мњењу иманентног механизма “спирале тишине”. ²⁹⁾

У односу на горепоменуте релације појма јавности и других типова колективитета, релација појмова јавности и публице подра-

27) Овде синтагму користимо за именовање психолошке дисциплине и за означавање феномена који се везује за психолошке одлике овог друштвеног колективитета.

28) Влајки Е., *Игре друштвеног комуницирања*, Младост, Београд, 1984, стр. 129.

29) Јевтовић, З., *Јавно мњење и политика*, Београд, 2003, стр 102,125; Липман, В., *Јавно мњење*, „Напријед“, Загреб, 1995.

зумева већи степен подударња. Према дугој традицији схватања јавности као публике, која сеже све до Канта, а коју је Ј. Хабермас развијао као основу свог концепта, јавност представља тип дискурзивне публике, која се састоји од група људи који слободно учествују у дискусијама поводом јавних питања, изражавајући своја мњења, која током јавне расправе конституишу јавно мњење.³⁰⁾

Публику овде схватамо као друштвену групу примаоца порука, колективитет који постоји независно и пре него што је препознат и конституисан као публика. За публику у овом смислу карактеристични су: „интеракција и нормативна регулација“; организовано посматрање неког информативног садржаја/догађаја/ проблема од општег значаја, као слободни и вољни чин избора објекта пажње; специјализоване улоге аутора, извођача, посматрача“. Она се, као и јавност, заснива на формирању одређеног облика друштвености ван непосредне политичке праксе, али са могућим политичким импликацијама. За разлику од јавности, има јасно омеђене комуникацијско-просторне везе. Публика се структурира захваљујући истоврсној интеракцији многих појединаца са центрима дистрибуције одређених идеја, ставова, облика понашања. Она се разликује од масе, јер, доносећи са собом личне карактеристике и уверења, појединци уносе у публику и обележја група и слојева из којих потичу, па зато она није скуп деперсонализованих појединаца, како се сматрало у време владавине теорије о масовном друштву³¹⁾

Публика, као и јавност, представља продукт одређених социјалних контекста, а може се посматрати и као одговор на саме медије, будући да се као друштвени феномен перманентно мења, посебно с развојем медија. Тако за појаву масовних медија везујемо појаву масовне публике која је различито опсервирана зависно од полазних премиса, односно вредновања самог феномена масификације друштва, односно јавности, појаве масовне комуникације. Концептуализација масовне публике настала је синтезом истражи-

30) Неки аутори, попут Попера сматрају да рационалне дебате могу позитивно утицати на јавно мњење, али се никако не могу идентификовати у смислу да је јавно мњење продукт рационалне јавне дебате. Овде мњења схватамо у значењу прелазне форме између става и уверења. Док став одликује сложеност (емоционална, когнитивна и когнитивна компонента), диспозитивни карактер, стеченост, деловање на понашање, уверење се више везује за интелектуалну операцију чињеницама и аргументима, или бар оним што се тиме сматра. (Рот, Н., *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1989, стр. 292-296)

31) Томић, З., *Комуникација*, Чигоја штампа, Београд, 2003, стр 134; Јевтовић, З., *Јавно мњење и политика*, стр 93.

вачких увида социолога Чикашке школе, пре свега Херберта Блума (Herbert Blumer) и идеја о масовном друштву. Резултат ове синтезе било је јасно издвајање публике и јавности као два облика друштвене организације.³²⁾

Културне и медијске околности (развој масовних медија и појава масовне културе) учиниле су да публика постане масовна. Тако је дошло до повезивања схватања психологије масе са визијом масовне публике. Као рефлекс овакве интелектуалне атмосфере настају истраживање масовне публике и теорија о максималним медијским ефектима. „Међуратни истраживачи комуникације имали су неодговарајућу слику о социјалној форми и о процесу комуникације“, разматрајући медијску публику као атомизовану масу спремну да пасивно прима медијске поруке. Теорија о двостепеном току друштвене комуникације релативизовала је ово почетно гледиште увођењем у истраживање разматрања утицаја примарних група, њихових „вођа“ као „иницијалних прималаца“ медијских порука, као и дејства селективних механизма на формирање индивидуалних ставова. У сцијентистичком коду свођења концепта медијских ефеката на емпиријска истраживања мерљивих учинака, развијено је становиште које минимизује медијски утицај, свodeћи га на појачавање постојећих оријентација као производа конкретних друштвених искустава. Дејством селективних механизма појединци уносе властита становишта у рецепцију медијских порука, вршећи избор спрам својих друштвених (групних) искустава. А пошто су та искуства различита и избори медијских садржаја се разликују, што значи да је и сам акт рецепције индивидуализиран, иако је реч о масовној комуникацији, док медији играју важну улогу у одређивању значајних тема и оквира њиховог разматрања. “Медијска публика се структурира из различито профилираних група које читавају различите смислове у опште доступне медијске поруке. У мозаичном, фрагментарном ткиву

32) Реч је о својеврсном разочарању у медије који су у време либералних врхунаца омогућавали функционисање критичке јавности као окоснице јавног живота, док су касније постали нешто што има сасвим супротне ефекте. ако је В. Липман говорио о „фантомској јавности“ а Ц. Дјуи о „нестајућој“ јавности Како год да разумемо феномен масовне публике, његова концептуализација несумњиво је показала значајну промену. Од идеје о пасивним примаоцима медијских порука и свемоћних медија који располажу разноликим могућностима манипулације рецептивношћу људских чула, дошло се до идеје о медијском реципијенту као субјекту процеса медијске рецепције и фрагментацији медијске публике. Т. (Миливојевић, С., „Јавност и идеолошки ефекти медија“, стр. 160)

постмодерног окружења публика функционише као вишезначан и комплексан феномен који на сцени коегзистира са многим покретима, интересним групама, заинтересованим јавностима.³³⁾

Као одговор на питање шта је то што публику као друштвену групу учесника у јавној (медијској) дебати трансформише у јавност, В. Прајс је понудио свој теоријски концепт повезивања проучавања индивидуалнопсихолошког аспекта когниције са проучавањем системског нивоа друштвене комуникације, као процеса социјалног груписања путем кога когнитивне матрице друштвених група као носилаца различитих „страна“ у јавној расправи бивају активирани, делујући повратно на процес индивидуалног сазнања и формирања мњења.³⁴⁾

*

За појмовно одређење јавности важно је и успостављање релација према синонимним појмовима „јавно мњење“ и „јавна сфера“. Значењски распон термина „јавност“, будући да је различит у различитим језицима, постао је предмет теоријских неслагања. У англо-америчкој и немачкој традицији доминантни концепт везује се за термин „јавна сфера“ у , док се код нас најчешће користи термин „јавност“. „Терминолошке разлике имају и значајну концептуалну димензију. Термин *Offentlichkeit* може бити дубоко проблематичан ако о њему мислимо као о егзотичном или тешком новом концепту из критичке теорије. Он комбинује два најординарнија и фундаментална политичка термина англо-америчке традиције: (1) „публицитет“ у смислу отворености и приступа и (2) „јавност“ као суверени скуп грађана.“³⁵⁾

33) Миливојевић, С., „Јавност и идеолошки ефекти медија“, стр. 158, 184, 185, 198.

34) Price, V., „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research“, *Communication Research*, 1988; 15; 659

35) Како С. Миливојевић примећује, „у политичком смислу , јавно као супротност тајном означава опште доступно, отворено, свима приступачно. Јавно као супротност приватном означава опште добро, општу заинтересованост, општу вољу. Оба ова значења су се пробила и очувала у савременој концепцији јавне сфере за коју се у нашем језику чешће користи термин „јавност.“ Миливојевић, С., „Јавност и идеолошки ефекти медија“, стр. 181-182. Овакво мишљење о концептуалном значају терминолошких разлика заступа и Харолд Мах (Harold Mah), образлажући непрецизним преводом конфузију у поимању термина *ffentlichkeit*. Тако је он истовремено означавао и *Public (јавно, публика), I Publicity (јавност) I Publicness Public Sphere (јавну сферу)*. Свођење свих ових значења на значење јавне сфере збунило је историчаре у њиховој рецепцији Хабермасовог концепта. Harold Mah, „Phantasies of the Public Sphere: Rethinking the Habermas of Historians“, *The Journal of Modern History*, Vol. 72, No.1 (Mar., 2000), pp 153-182, стр. 156 ; Тадић, Ј., „Оглед о јавности, стр. 19-22

Ако пођемо од одређења јавности као носиоца јавног мњења, хипотетичког колективитета, односно дискурзивне публике, онда јавно мњење као социјалнопсихолошки феномен представља њен духовни и делатни потенцијал, облик друштвене свести који може, али не мора да имплицира друштвено деловање, а смисао функције јавности објективизује се у термину „јавно мњење“. Ако се јавност схвати као посредујући комплекс, поље друштвене комуникације у коме се преплићу сфера друштва и сфера државе, она је тада изједначена са јавном сфером, која подразумева најшире схваћене услове (институционалне, концептуалне, духовне, физичке) унутар којих се јавност остварује.

Очигледно је, међутим, да у сваком од наведена три термина претеже једна од димензија овог појма: у термину јавност као супстантиву, то је субјект, односно дискурзивна публика која твори полемичко-аргументативну структуру јавности; у јавном мњењу су то је, с једне стране међусобно условљавање индивидуалнопсихолошког и колективног (јавна дебата и интерперсонални односи), друштвеног нивоа формирања мњења, а с друге стране то су изражена мишљења већине грађана која, процесуирана кроз демократске процедуре (избори, грађанске иницијативе различитог спектра) и тако формално уважена, обезбеђују стабилност друштвеног и политичког поретка; с друге стране, она под одређеним околностима могу имати значајне друштвене и политичке импликације везане за промену власти или политичког режима. Коначно, у термину јавна сфера претеже значење комуникацијског комплекса, схваћеног истовремено и као јавна артикулација и као простори/ канали комуникације. При томе, тај јавни комуникацијски простор не схватамо као јединствен, већ као дисконтинуиран, хетероген и многострук. Оно што га само привремено или апстрактно обједињује јесте својеврсна сталност одношења унутар динамике јавних односа.

Дистинговирање јавности и јавног мњења садржи, међутим и једну вредносну димензију. Наиме, чак и ако одбацимо концепт колективног субјекта, јавност својим супстантивним значењем у извесном смислу имплицира нормативни моменат отворености у смислу транспарентности, изложености јавном увиду и вредновању. А зависно од тога како то јавно вредновање разумевамо, оно опет може, а не мора имплицира критичко резонување, рационално промишљање стварности. Термину „јавно мњење“ додаје се

квалификатив „критичко“ ако се се жели истаћи ово његово својство.

Смисао појма јавности могуће је схватити као синтезу онога што означавају сва три синонимна појма. Појам јавности јавља се као принцип отворености у два смисла те речи, у смислу инклузивности и у смислу транспарентности, или се схвата као хипотетички колективитет који, као субјект јавног мњења, продукује одређена јавно релевантна мишљења. Збир ових емпиријски испољених мишљења, појмљен и законски третиран као мишљење већине, а кроз демократске процедуре процесуиран као основни сачинитељ државно-правног механизма легитимизације одлука власти /поретка, представља јавно мњење. Јавност схваћена као јавна сфера имплицира структуру комуникацијских канала, јавних арена унутар којих се различити дискурси надмећу у равноправној (да ли?) борби за доминантне позиције у одређивању референтних тачака тумачења стварности, идентитета заједнице и појединца који је чине, као и актуелних приоритета у опсервирању дневнополитичких питања.

На крају треба истаћи да постоји велика разлика између концептуализације појма као конструкта, специфичног преплитања друштвеноисторијског наратива и филозофских рефлексива с једне стране, и разматрања сруктурних аспеката овог феномена, односно сагледавања његових функционалних димензија (техничког, институционалног и комуникацијског нивоа његовог функционисања у друштву) с друге стране. Приступ који у извесној мери превазилази ограничења претходна два представља сагледавање феномена јавности у социјалнопсихолошком кључу . Реч је приступу који повезује разматрање индивидуалне когниције у контексту динамике друштвене групе и процеса социјалног структурирања/организовања кроз токове друштвене комуникације, уз помоћ теорије друштвене идентификације. Процес социјалне идентификације везан је за моменат припадности појединца одређеном колективитету која га у неком смислу одређује, активира неке од његових прећутних друштвених идентитета, кроз усвајање когнитивних и мотивационих и вредносних матрица активираних у процесу одношења према проблему о коме се води јавна расправа. Јавно мњење сагледава се као продукт међусобног прожимања ових двају нивоа процеса.

Када је реч о кључним разликама у концептуализацији појма јавности, није без значаја ни то да ли се овај феномен превасходно

своди на изражено већинско мишљење и државноправни механизам с којим је оно институционално повезано као део политичког система, или се сагледава динамички као социјалнопсихолошких процес, друштвени самокоригујући механизам непредвидљивих исхода који може али не мора да има политичке импликације.

Литература:

- -Хабермас, Ј., *Јавно мњење*, Култура, Београд, 1969.
- - Хабермас, Ј., „Комуникативни појам моћи код Хане Арент“, *Заточеници зла: завештање Хане Арент*, Београдски круг, Женске студије, Београд, 2002, стр. 258-274;
- -Бенхабиб, Ш., „Од проблема просуђивања до јавне сфере: промишљање политичке теорије Хане Арент“, *Заточеници зла: завештање Хане Арент*, Београдски круг, Женске студије, Београд, 2002, стр. 321-363.
- -Томић, З., *Комуникација и јавност*, Чигоја штампа, Београд, 2004.
- - Де Токвил, А., *Демократија у Америци*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2002.
- -Миљивојевић, С „Јавност и идеолошки ефекти медија“, *Реч* 64.10, 2001.
- -Павићевић, Ђ., “Политички дискурс и рационалност”, *СПМ*, 1996, 1-4.
- -Канингам, Ф., *Теорије демократије*, Филип Вишљић, Београд, 2003.
- -Ле Бон Г., *Психологија гомиле*, Алгоритам, Београд, 2005.
- -Московиси, С., *Доба гомиле (1,2)*, Чигоја штампа, Београд, 1997.
- - Влајки Е., *Игре друштвеног комуницирања*, Младост, Београд, 1984, стр. 129.
- -Јевтовић, З, *Јавно мњење и политика*, Београд, 2003.
- - Рот, Н., *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1989.
- -Томић, З., *Комуникологија*, Чигоја штампа, Београд, 2003.
- - Тадић, Љ., „ *Оглед о јавности*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1987.
- - Price, V., „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research“, *Communication Research*, 1988; 15; стр. 659-678.
- - Agnes S Ku, “Revisiting the notion of ‘public’ in Habermas’ s Theory – Toward a Theory of Politics of Public Credibility”, *Sociological Theory*, 18:2, July 2000.
- - Noelle- Neumann, E., (1993), *The spiral of silence*, Public Opinion - Our Social Skin (2nd edition) Chicago: University of Chicago Press

- - Calhoun C. (ed.) *Habermas and the Public Sphere*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts & London, 1992.
- - Whipple, M., *The Dewey-Lippmann Debate Today: Communication Distortion, Reflective Agency, And Participatory Democracy*, Department of Sociology, University of Texas at Austin.
- - Lippmann, W., *Javno mnijenje*, Zagreb, 1995.

Milena Pesic

Institute for Political Studies, Belgrade

PUBLIC: DISTINCTIVE FEATURES OF THE NOTION

Summary

Main goal of this article is focused around theoretical effort in coding notion of public. This coding implies critical observations of basic, in great measure opposite theoretical approaches to the phenomenon (discursive and aggregative model), and identifying its distinctive characteristics, founded in that observations, respectively those elements and characteristics which public should possess as object to whom notion refers. This coding implies delimitation between meaning of notion (public) in two levels: in relation to the related categories of collective, as social group, mass, and media audience, and in relation to the synonym notions, public opinion and public sphere. Import of this coding is identification of implications of differences in answering to the controversy question: is public entity in which we can refer, or it is only construct, notion with denotation and without propagandist; does that propagandist can be identified as social subject, hypothetic collective, or it can be defined only as population of voters and as symbolic reference (imaginary audience) in public sphere.

Key words: public, public opinion, public sphere, social group, mass, (media) audience, political subject, symbolical reference

УДК:
005.94:32
Примљено:
10. октобра 2008.
Прихваћено:
23. новембра 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1309-1332.

Драган Суботић

Институт за политичке студије, Београд

УПРАВЉАЊЕ ЗНАЊЕМ У ПОЛИТИЦИ (Је ли могућ knowledge management у политици?)

Сажетак

Аутор пише о управљању знањем у политици, политичким институцијама, појму интелектуалног капитала као и теоријско-методолошке претпоставке и приступе. Исто тако, дефинише типове и стратегије трансфер и могуће иновације политичког знања у савременом друштву.

Кључне речи: Политика, знање, knowledge ...

1. ИНТЕЛЕКТУАЛНИ КАПИТАЛ

Интелектуални капитал у политици као појам има сложена значења и користи се као синоним за интелектуалну својину, интелектуална знања и имовину. Концепт интелектуалног капитала у економији, а потом и другим областима и знање (knowledge) појавио се почетком деведесетих година двадесетог века, када је тржишна вредност компанија почела вишеструко надмашивати књиговодствену вредност њихове материјалне и финансијске имовине. Последњих година, у теорији и пракси све више преовладава становиште да вредност организације не чине само физички и финансијски капитал, него и интелектуални. У стручној литератури, интелектуални капитал се користи као синоним за невидљиву имовину (intangible assets).

Ross сматра да је интелектуални капитал сума људског капитала (вредност способности, мотивације и интелектуалне агилности)

и структурног капитала (вредност успостављених односа, организације и истраживања и развоја).¹⁾

Stewart дефинише интелектуални капитал као знање, вештине и способности запослених; од истраживачког тима па све до мануелних радника који су развили хиљаду различитих начина за побољшање ефикасности компаније. Интелектуални капитал је колаборација; заједничко учење компаније и њених клијената, које ствара чврсту спону између њих, и која осигурава дугорочно успешну пословну сарадњу.²⁾

Према Милачићу, интелектуални капитал је продукт човека, тако да је човек његов примарни власник.³⁾ Човек на бази свог знања, умећа – искуства и идеја, генерише интелектуални капитал који користи за задовољење својих потреба и жеља.

Интелектуални капитал је резултат процеса трансформације знања или самог знања које се трансформише у интелектуалну својину или интелектуалну имовину не само предузећа, него и политичких институција. Интелектуална својина се правно дефинише као власничка права на ствари попут патента, заштитног знака и ауторских права. (На пример, ова средства су једини облик интелектуалног капитала који се регуларно признаје у рачуноводству).⁴⁾

Интелектуални капитал представља покушај доделе финансијске вредности организационом знању. Јавља се у два појавна облика:⁵⁾ 1) материјални (патенти, лиценце, базе података, планови, нацрти, пословници, приручници, компјутерски програми, итд.);

1) Кукрика, Милан; Инић, Бранимир (2003): Како бити конкурентан на глобалном тржишту: Менаџмент знањем и интелектуалним капиталом, Београд: Факултет за трговину и банкарство „Јанићије и Даница Карић“, стр. 51.

2) Ibid. str. 51.

3) Милачић, Владимир Р. (1999): Интелектуални капитал – Апологија људског духа, Европски центар за мир и развој (ЕПЦД), Београд.

4) Интелектуални капитал=Тржишна вредност фирме - Књиговодствена вредност фирме. На тај начин се вредност организације прецизније приказује, што може бити од великог значаја за stakeholdere. Ово не значи да књиговодствене евиденције немају смисла, већ само указује да данашњу књиговодствену праксу треба допунити. У том смислу, интелектуални капитал је нефинансијски капитал који представља скривени јаз између тржишне и књиговодствене вредности и допуну постојећим финансијским информацијама. Улога интелектуалног капитала у новоствореној вредности савремених компанија је све већа, али је и даље присутан проблем вредновања ове неопипљиве имовине у финансијским извештајима организација. За разлику од профита који, као разлика између остварених прихода и трошкова, представља показатељ успешности пословања у протеклом периоду, неопипљива имовина представља индикатор способности компаније да остварује профит у будућем периоду.

5) Кукрика, Милан; Инић, Бранимир (2003): Као бити конкурентан на глобалном тржишту: Менаџмент знањем и интелектуалним капиталом, Београд: Факултет за трговину и банкарство „Јанићије и Даница Карић“, стр. 51.

2) нематеријални (налази се у главама запослених – знање, визија, способност деловања и решавања проблема, култура, вођство).

Људски или хумани капитал представља индивидуалне способности, знање, стручност и искуство менаџера у политичкој странци. Њега чине запослени са целокупним распоном индивидуалног и колективног знања, способности, ставова, могућности, понашања, искуства и емоција. Нису сами по себи људски капитал, него то постају тек када своје знање и способности трансформишу у дела која доприносе стварању вредности за организацију. Основне компоненте људског капитала су:⁶⁾

1. Компетенције – подразумевају стручну способност људских ресурса да у датим околностима знају шта, како и када треба да се уради, а могу бити стручне, организационе и социјалне;
2. Односи – подразумевају се ефективни односи (value creating relationships) са колегама, партнерима који дају синергетски ефекат, с обзиром да је колективно знање вишеструко веће од простог збира знања појединаца. Релевантни су само они односи који за крајњи циљ имају стварање вредности;
3. Вредносни систем су представе запослених о томе шта се у њиховом колективу стварно цени и вреднује, а шта представља непожељно понашање.

Три витална процеса на којима све успешне организације морају да се ангажују како би изградиле и ојачале свој људски капитал јесу:⁷⁾ 1) привлачење људског капитала; 2) очување људског капитала; 3) развој људског капитала.

Структурални капитал чине хардвер, софтвер, базе података, организациона структура, робне марке и све остало, другим речима оно што остаје у канцеларијама када запослени оду својим кућама.

Аутори Норе дају сличну поделу интелектуалног капитала. По њима, овај капитал укључује:⁸⁾

- а) Људски капитал или способности, што подразумева искуство, вештине и способности људи;

6) Драшковић, Веселин; Јововић, Владисав: Модели управљања знањима и трансформације знања, www.mnje.com/VI/147-157%20MNJE%20No%206.pdf

7) Dess, G.G.; Lumpkin, G.T.; Eisner, A. B. (2007): Стратегијски менаџмент, Дата статус, Београд, стр. 128.

8) Норе, Jeremy; Норе, Tony (1997): Competing in the Third Ware: The Ten Key Management Issues of the Information Age, Harvard Business School Press, стр. 69.

- б) Структурни или интерни капитал, који укључује патенте, тржишне марке и заштићена права, чување знања у базама података и листама потрошача, и дизајн и способности информационих система.

Знању се приступа са аспекта, на пример, разматрања односа знања и политичке институције и организације, са два различита становишта: епистемолошког (позиција теорије сазнања) и онтолошког (позиција бића, тј. постојања, чувања, изградње и кретања знања у разним структурним јединицама организације). С аспекта епистемологије знања постоје да правца: рационализам, према којем је разум као мисаони процес извор знања, а остварује се дедуктивно (од општег према појединачном: концепције, закони и теорије које важе за појединачне случајеве), и емпиризам, према којем је чулни пријем извор знања, а исти се остварује индуктивно (од појединачног према општем, од чињеница према хипотезама). С аспекта онтологије знања, као процесни нивои креирања знања појављују се индивидуално, групно, одељенско, организовано и међуорганизовано знање.⁹⁾

Знање се разликује од података и информација по томе што може настати из њих или може настати из већ постојећег знања користећи логичке закључке. Знање произлази из ума приликом рада. То је укупност свега што је било спознато, откривено или изведено закључивањем. Знање је обновљив и неисцрпан интелектуални ресурс. Уграђено је у појединце који га стварају, развијају, побољшавају, примењују и преносе. Знање подразумева флуидну комбинацију искуства, информација и интуиција стручњака, а може се приказати као финални производ у ланцу у коме се подаци трансформишу у информације, комбиновани са другим подацима и садржајем, а информације стварају ново знање заједно са искуством и до тада већ познатим знањима.

Менаџер знања је заинтересован за процес у обрнутом смеру. Он треба да идентификује ново знање, затим информације које га граде, а тек на крају податке који треба да буду уграђени у релевантне информације.

Davenport и Prusak дају следећу дефиницију знања: „То је микс организационих искустава, вредности, информација и схватања, који дају оквир евалуације нових искустава и информација. Зна-

9) Глушица, Здравко (2004): Менаџмент знања и менаџмент квалитета, Зборник Knowledge Management, Београд: Универзитет „Браћа Карић“ – Факултет за менаџмент, 87-112.

ње је генерисано и примењено на онога ко га зна. У организацији знање је често везано за документе, рутине, процесе и начине рада, као и норме“.

Информације и знање се значајно разликују од традиционалних производних ресурса првенствено својом неисцрпношћу и неограниченошћу прецизног мерења трошкова стварања тзв. „информационог производа“. Основне разлике између информација и знања су:¹⁰⁾

- а) Када се информација једном произведе, може постати доступна широком кругу корисника, који је усвајањем (пријемом и предајом) не отуђују од осталих корисника; другачије је са знањем, које не постоји у објективизираним облику, тако да је у аутентичном облику доступно искључиво свом креатору и није отуђиво, а када се предаје, мењају се његова првобитна својства;
- б) Информација се може умножавати, јер стварање нових знања захтева све шире информације, веће напоре и веће трошкове;
- в) Добијене информације су доступне и демократичне; знања су ретка, а резултат су стваралаштва ингениозних појединаца високог интелектуалног нивоа;
- г) Информације могу бити објект својине (property), док се знања појављују као објект владања (possession); и
- д) Информација има карактеристике јавног добра, а знање персонализованог добра.

Хијерархија интелигенције у политици се може приказати на следећи начин:

Слика – Хијерархија пословне интелигенције

Извор: Knowledge Management: An Overview

http://www.providersedge.com/docs/km_articles/km_an_overview.pdf стр. 5

10) Иноземцев, Владисав (2000): Парадокси постиндустријалног економски, Мироваја економика и међународније одношенија Но. 3, 3-11.

Интелигенција у политици је више од знања, при чему се не мисли само на интелигенцију коју мере појединци (IQ) већ како поједини аутори истичу, креативну интелигенција коју чине когнитивна, емоционална и интуитивна компонента.

Политичка мудрост је нешто што је дубоко интерно и представља продукт знања које је већ примењено у некој форми. Мудрост обједињује вредности, морал и лична искуства, способност управљања знањем, анализе и селекције истог. Мудрост укључује процес комбиновања знања са учењем и способностима субјективних и објективних процена.

Приступи управљања знањем могу се сврстати у три врсте:¹¹⁾

1. Технолошки приступ – посматра проблем са технолошког стајалишта и инсистира на бољем приступу информацијама, посебно на напредним методама за дохват и коришћење докумената.
2. Културолошки приступ – наглашава се потреба за драматичном променом културе и понашања људи, инсистира на школовању, креативности и иновацији („Организација која учи“);
3. Еволуцијски приступ – не негира безусловно постојеће вредности нити прејудицира нове концепте.

Водећи аутори из ове области (Nonaka, Sveiby, Stewart, Edinsson, Polanyi) сматрају да постоје различити типови знања и то:¹²⁾

- а) Знање интегрисано у актуелне политичке процесе;
- б) Знање унутар организације/изван организације;
- в) Знање зависно/независно од креатора знања.

Quinn, Anderson i Finkelstein истичу да успех корпорације данас лежи у њеној интелектуалној и систематској способности, него у физичкој имовини. Ови аутори су схватања да професионални интелект неке организације лежи на четири нивоа знања:¹³⁾

- а) Когнитивно знање (know-what) је основна способност или дисциплина коју професионалци постижу екстензивном

11) Стоиљковић, Ненад: Knowledge management, www.skladistenje.com/download/KM.pdf

12) Дмитровић-Шапоња, Љиљана; Шијан, Горан (2003): Интелектуални капитал – скривена вредност предузећа, *Анали економског факултета у Суботици*, Економски факултет, Суботица, број 9, стр. 129-139.

13) Quinn, J., B.; Anderson, P.; Finkelstein, S. (1998): Managing Professional Intellect, in: *Harvard Business Review on Knowledge Management*, Harvard Business School Press, str. 183-185.

- обуком и сертификацијом. Ово знање је најважније, али није довољно за постизање успеха;
- б) Напредне вештине (know-how) је оно што је научено у теорији, односно из књига, а што се преводи у ефективну политичку праксу. Способност примене правила једне дисциплине на сложене свакодневне проблеме најраширенија је професионална способност која ствара нову вредност;
 - в) Разумевање система (know-why) омогућује да се иде корак даље од обављања рутинских активности ка решавању већих и сложенијих проблема. Разумевање, на пример политичког система, представља високо извежбану интуицију.
 - г) Самомотивишућа креативност (care-why) састоји се од жеље, мотивације и адаптивности за политички успех. Високо мотивишуће и креативне групе често су боље од група са већим организационим, финансијским, људским ресурсима.

Sveiby сматра да знање има четири карактеристике:¹⁴⁾

- а) Знање је прећутно (tacit);
- б) Знање је усмерено ка политичкој акцији;
- в) Знање је подржано правилима (правила функционисања институција, писана и неписана);
- г) Знање се стално мења иновира.

Према Nonaki, два основна облика знања су објективно, отворено, опипљиво или експлицитно (explicit) и субјективно, скривено, неопипљиво или имплицитно (tacit) знање.¹⁵⁾

а) Експлицитно знање је по својој природи формално и јасно. У политици је изражено системским језиком и може се користити у форми података, научних формула, спецификација, приручника. Зависно је од контекста у коме је креирано и у коме се користи, због чега лако може бити трансферисано, меморисано и трансформисано. Чине га политичке вештине и чињенице које се могу описати и пренети на друге. То знање је документовано на папиру или електронски сачувано у базама података. Организације и менаџери треба да теже стварању експлицитног знања у што већој мери, јер

14) Sveiby, K., E. (1998): The New Organizational Wealth: Managing and Measuring Knowledge Based Assets, Berrett Koehler, San Francisco.

15) Nonaka, I., Toyama, R., Byosiere, P. (2003): A Theory of Organizational Knowledge Creation u Handbook of Organizational Learning & Knowledge, Dierkes, M., Berthoin Antal, A., Child, J., Nonaka, I., (eds) Oxford: Oxford University Press, ss 491-518.

је ово знање по природи колективно и не може нестати када појединац напусти организацију.

б) Тихо-скривено или тацит знање је у политичкој пракси неформално, имплицитно, недокументовано знање, које је тешко превести на неког другог. Оно садржи интуицију, нагађање, идеје и знања која се не могу изразити, али се умеју примити у политичкој акцији. Реч је о дубоко персонализованом знању, због чега га је тешко рационализовати формализовати. Укључује како техничке, тако и когнитивне елементе. Технички елементи имплицитног знања укључују неформалне и неухватљиве вештине политичког заната и know-how. Когнитивни елементи имплицитног знања укључују менталне моделе који су специфични за појединца и који му обезбеђују одређено разумевање света, из тих модела произилази и вештина која чини технички део имплицитног знања. Око 95% информација постоји као тзв. „тацит знање“. То је заправо, покретачка снага за иновације – једина политичка конкурентска предност која подржава политичку организацију у непредвидивом окружењу, (на пример, поједине странке имају предност у препознатљивом идеолошком имиџу – „десни“ и „леви“, „десни центар“...).

По извесним ауторима, постоји и трећи облик знања, тзв. background знање које припада организацији на вишем нивоу.¹⁶⁾ Оно је, у суштини контекстуално и појављује се у облику искуства, визије и сета мишљења старијих и искуснијих активиста и политичара.

Знање у политици може бити представљено у различитим јавним облицима:

а) Опште и специфично политичко знање. Опште знање представља генерално знање о неком подручју односно политичком пољу. Оно је обично широко доступно, а појединачни догађаји немају утицаја на њега. Специфично знање се односи на уски сегмент неког подручја и врло је детаљно. Зависи од окружења у коме је настало и треба га увек посматрати у том контексту;

б) Формално и неформално политичко знање. Формално знање је оно знање које је стечено формалним образовањем и крунисано одређеним звањем, док неформално знање представља сво друго знање које појединац стиче самостално ван форме формалног образовања;

16) Крсмановић, Стевица (2003): Информациона суштина менаџмента знања, Зборник радова – Научни скуп „Knowledge management“, Универзитет „Браћа Карић“, Факултет за менаџмент, Београд, стр. 32.

в) Индивидуално и колективно политичко знање. Индивидуално знање је оно које поседује појединац као јединка. Индивидуално знање често подразумева комбинацију тацитног и експлицитног знања. Може бити механичко, когнитивно и концептуално. Колективно знање представља оно знање које поседује целокупна организација – и подразумева остваривање интеракције између појединаца или у оквиру група, тимова. Колективно знање је већином тацитно знање подељено међу члановима тима које се развија као резултат заједничког политичког рада.

2. KNOWLEDGE MANAGEMENT – НОВИ КОНЦЕПТ МЕНАЏМЕНТА

Све до касних 90-тих није било интересовања за ствари из области knowledge management-а или управљања знањем (КМ). У економији, традиционална конкурентска предност на бази економије обима уступила је временом примат мањим, спретнијим и довитљивијим конкурентима. након вртоглавог успеха бројних start-up компанија, компаније широм света посумњале су да потенцијал успеха можда лежи у знању, експертизи и креативности њихових запослених. Потражња за производима и услугама из области управљања знањем је порасла, а скоро већ целу деценију, широм света влада велико интересовање за књигама, конференцијама и консултантима из ове области.

Способност континуираног генерисања нових идеја и стварање карактеристика је успешних не само економских, већ и политичких организација. За њих иновација представља део стратегије. Оне поседују одговарајућу „плитку“ модерну организациону структуру и менаџмент који подстиче иновативну политичку активност. Креативност и иновативност постиже се и стварањем тимова (а не партијских „клика“, „група“ и „фракција“) који се састоје од људи различитих стручних профила, што је предуслов за креирање различитих питања и генерисање нових идеја у политичком животу.

Не постоји универзална дефиниција knowledge management-а, као што не постоји сагласност о томе шта knowledge management садржи. То је разлог због кога је боље посматрати га у ширем кон-

тексту. Дефинише се као процес кроз који организација генерише вредност своје интелектуалне имовине базиране на знању.¹⁷⁾

Свака дефиниција knowledge management-а садржи неколико интегралних делова:¹⁸⁾

- а) Коришћење доступног знања из спољашњих извора;
- б) Уградња и чување знања у политичким процесима, односно „производима и услугама“ у оквиру политичког тржишта;
- в) Представљање знања у базама података и документима (политичка документација);
- г) Промоција пораста знања кроз политичку, као и организациону културу и мотивацију;
- д) Пренос и коришћење знања кроз целу политичку организацију;
- ђ) Процена политичких користи добијених применом знања и његовом уградњом у основу организације.

The Garter Group је дефинише као „дисциплину која промовише интегрисани приступ идентификацији, управљању и дељењу средстава и могу обухватати базе података, документе, политику и процедуре, као и претходно артикулисано искуство и експертизу индивидуалаца у предузећу“.

Sveiby је дефинише као „уметност стварања вредности из невидљивих средстава“.¹⁹⁾ Као стратегијски поглед на менаџмент знања који сагледава јединство између технолошких и људских фактора као основу опстанка у променљивом окружењу „отелотворење организационих процеса који теже садејству и комбинацији података и информација, а који повећавају капацитет“. У питању је концепт колективног знања једне организације чији крајњи циљ представља ефикасна примена тог знања у ситуацијама доношења одлука. При томе знање треба да буде расположиво уз мало напора и труда, и може се применити у политичкој пракси.

У ствари, за наш проблем интересовања, послужићемо се са знањима из области економије и менаџмента. Тако, Monatana дефинише менаџмент знања као идентификовање, организовање, дељење и развој знања у компанији; управљање активностима

17) Santosus, M.; Surmacz, J.: ABC menadžmenta znanja, www.cio.com/research/knowledge/edit/kmabcs.html

18) Машић, Бранислав; Ђорђевић-Бољановић, Јелена (2005): Перспективе концепта менаџмента знања, Треће саветовање „На путу ка добу знања“, 15-18. септембар, Нови Сад, Факултет за менаџмент, Цеком Букс, Нови Сад, стр. 92.

19) Sveiby, K. E. (1998): The New Organizational Wealth: Managing and Measuring Knowledge Based Assets, Berrett Koehler, San Francisco.

знања у компанији; идентификовање и усаглашавање колективног знања које обезбеђује конкурентност; начин за постизање организационих циљева путем генерисања, стварања и синтетизовања и дељења информација, утисака, мишљења и искуства; дисциплина усредсређена на системске и иновативне методе, искуства и алате у процесу генерисања, размене, заштите и дистрибуције знања, интелектуалног капитала и неопипљиве својине.²⁰⁾

Циклус планирања и контроле знања из области економије и менаџмента, примењен у политикологији укључује следеће кораке:²¹⁾

- а) Вршење инвентара доступног знања у оквиру организације;
- б) Приступање примљеном знању;
- в) Развијање знања које недостаје;
- г) Дистрибуирање и употреба знања;
- д) Одбацивање знања.

Као одговор на нове менаџмент изазове убрзања промена и глобализације, настаје низ нових концепата који обликују теорију и праксу менаџмента на почетку 21. века. Међу њима су најпознатији следећи: организација која учи, језгро компетентности, TQM, реинжињеринг пословних процеса, стратегија као револуција, enterprise resource planning, balanced scorecard, e-sommerce и други.

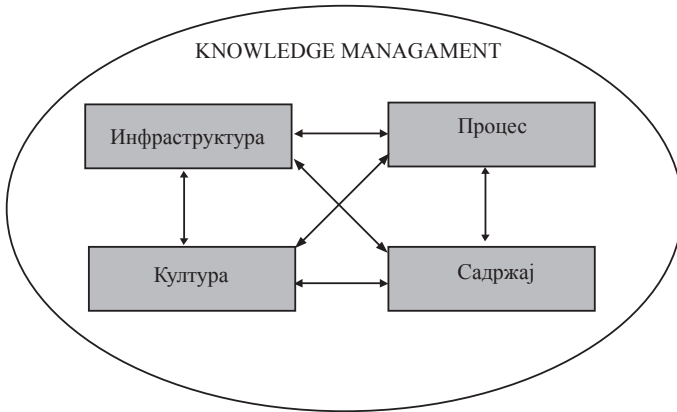
Као један од концепта пословања јавља се и knowledge management. Ради се о једном од кључних концепата креирања конкурентске предности у новој економији и менаџменту. У питању је новонастали интердисциплинарни пословни концепт који у свом фокусу има организационо знање. Укоревен је у многим дисциплинама, укључујући бизнис, економију, психологију, политику и менаџмент информационих система. Укључује људе, технологију и процесе као међусобно повезане и преклапајуће делове.²²⁾

Управљање знањем је мултидимензионалан процес који захтева истовремени ефикасан менаџмент четири области: садржаја, културе, процеса и инфраструктуре.

20) Montana, J., (2000): The Legal System and Knowledge Management, The Information Management Journal, Vol. 34, No. 3, p. 54-57.

21) Tisen, Rene; Anderiesen; Andriesen, Daniel; Depre, Frank-Lekan (2006): Dividenda znanja, Adžes, Novi Sad, str. 242.

22) Award, E. M.; Ghaziri, H. M. (2004): Knowledge management, Pearson Education International, Prentice Hall.

Слика бр. 2 – Области менаџмента знања

Извор: Mertins, K.; Heising, P.; Vorbeck, J (2001):
Knowledge Management, Spiringer, Berlin, p. 129

Садржај менаџмента знања представљају знања која су неопходна за реализацију циљева појединаца, група и организације у целини. Под знањем, при томе, подразумевамо податке, односно, прецизније речено, информације које омогућавају остваривање резултата.²³⁾

Садржај knowledge managment-a представљају Explicit i Tacit знања. При томе су Explicit знања она знања која имају разумљив садржај, јасну структуру и препознатљиву форму, док под Tacit знањима подразумевамо знања неформалног типа која се не могу јасно и у потпуности објаснити. Иако су Tacit знања посебно важна у организацијама, посебна пажња се ипак придаје Explicit знањем, будући да се ради о знањима која представљају претежни, а уједно и најзначајнији садржај knowledge managment-a у организацијама заснованим на информационим технологијама.

Када говоримо о Explicit знањима, један део овако организованог знања налази се у разним документима који су ускладиштени у базама података организације, односно системима из њеног ближег и даљег окружења. У питању је организовано знање које се налази у документима који садрже:²⁴⁾

23) Drucker, P. F. (1995): Посткапиталистичко друштво, (превод са енглеског), Грмеч, Београд, стр. 51.

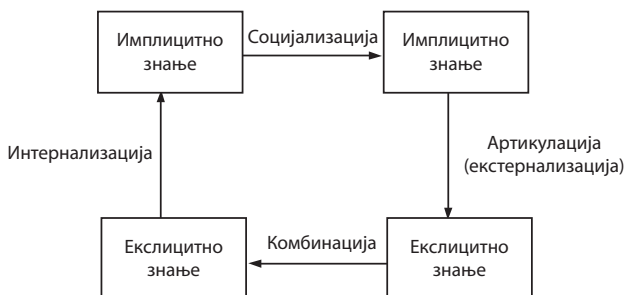
24) Лончаревић, Ранко (2003): Области менаџмента знања, Зборник радова – Научни скуп „Knowledge managment“, Универзитет „Браћа Карић“, Факултет за менаџмент, Београд, стр. 67.

Модел стварања знања се састоји из три елемента:²⁵⁾

1. SECI процеса који ствара знање конверзијом тацитног и експлицитног знања путем социјализације, екстернализације, комбинације и интернализације;
2. Други елемент је „ба“. Термин потиче од јапанске речи која означава место, простор или време у коме се ствара знање;
3. Трећи елемент су средства знања тј. ресурси попут инпута и оутпута који омогућавају креирање знања.

Организација ствара знање интеракцијом између тацитног и експлицитног знања. Ова интеракција се дефинише као конверзија. Процесом конверзије и тацитно и експлицитно знање се проширује и развија како квалитативно, тако и квантитативно.

Творац SECI модела дефинише четири неопходна процеса у конверзији знања: из тацитног у тацитно – социјализација, из тацитног у експлицитно интернализација, из експлицитног у експлицитно – комбинација и из експлицитног у тацитно – екстернализација.

Слика бр. 3 – Облици конверзије знања

Извор: Nonaka, I., Toyama, R., Byosiere, P. (2003): A Theory of Organizational Knowledge Creation u Handbook of Organizational Learning & Knowledge, Dierkes, M., Berthoin Antal, A., Child, J., Nonaka, I., (eds) Oxford: Oxford University press, str. 491-518

Ново тацитно знање се конвертује путем искуства која се преносе између оних који раде на истом политичком пројекту. У питању је пренос „скривеног“ знања међу појединцима пре него што знање постане експлицитно. Ово се најбоље може илустровати моделом учења које се одвија путем вербалног учења, гледањем и

25) Nonaka, I.; Toyama, R.; Konno, N., (2000): SECI, Ba and Leadership: a Unified Model of Dynamic Knowledge Creation, Long Range Planning 33, p. 5-34.

имитацијом. Социјални процеси имају веома важну улогу у преношењу знања појединцима или групама.

а) Екстернализација је процес превођења имплицитног – тацитног знања у експлицитно или кодификовано знање (политичке процедуре, стандарди, вредности, кодекси...).

Ново експлицитно знање се ствара сакупљањем или акумулацијом експлицитног знања (у и ван организације), његовим комбинавањем и обрадом.

На индивидуалном нивоу, генерисано тацитно знање може иницирати покретање креирања новог знања путем његовог преношења процесом социјализације. Процес интернализације је део обнављања индивидуалног знања (know-how) и представља подршку обнове целе организације. Овај процес подразумева тренинге и обуке до нивоа док се неке ствари усвоје да се обављају механички.

Фактори који одређују вредност конверзије знања организације су идентификовани као:²⁶⁾ 1) визија знања; 2) организациони облик; 3) подстицајни системи; 4) обука, тренинг образовање и организационе рутине; и 5) вођство.

- 1) Визија знања одређује задатак и подручје деловања организације, и дефинише систем вредности који процењује, просуђује и одређује типове и квалитет знања којем организација тежи, које ствара и на коме се задржава. Ова визија треба да превазиђе постојеће производе и тржишта, организацију и индустрију.
- 2) Организациони облик представља начин на који су организација и пословни систем уобличени и изграђени, и као такав се може унапредити или омести функције SECI процеса. Тако, на пример, интернализација и социјализација доприносе високом достигнућу у функционалној организацији, а екстернализација и комбинација у пројектној организацији.
- 3) Подстицајни системи морају бити добро успостављени како би се мотивисали запослени да поделе своје политичко знање, вештине и способности. Смисао припадања политичког, идеолошког, вредносног и сваког другог, је веома важан облик подстицаја за особу да допринесе организацији којој припада.

26) Стојановић, Милош: Стратегије у економији знања, Факултет за индустријски менаџмент, Крушевац-Београд, 2007, стр. 259.

- 4) Корпоративно образовање и организационе рутине. Начин на који чланови организације виде приступ знању и процесу стварања знања, и како међусобно утичу, има велики значај на вредност конверзије знања. Међутим, како је организација истовремено и предмет инерције, за њу је понекад тешко да раскине са пређашњим искуствима, због чега садашње могућности треба да покрену организацију на будуће учење и акције.
- 5) Вођство организацији даје вољу и права који се не могу пронаћи у тржишним снагама. Лидери утичу на вредност конверзије знања стварањем визије знања, уобличавањем архитектуре знања и бодрењем организационог образовања.

Следећи елемент у стварању знања је *ba*. Термин води порекло од јапанске речи и означава локацију или контекст везан за стварање знања. Контекст је одређен учесницима и начином њиховог рада. Термин *ba* не мора да означава физичко место, већ се може радити о културном, социјалном и историјском контексту који је значајан за сваког радника и који му омогућава да на прави начин разуме одређену информацију. *Ba* је место где је информација схваћена и где постаје знање. Кључни концепт у разумевању овог елемента је интеракција. Знање не ствара појединац кроз индивидуално деловање, већ оно настаје кроз процес интеракције између појединаца, те између појединаца и окружења.

Последњи елемент у моделу креирања знања су средства знања, односно специфични елементи који се користе у стварању вредности. Ту спадају политичко поверење, улоге и рутине. Поверење је основни услов да би знања делили стечено знање кроз процес социјализације. Јасно дефинисане улоге предуслов су и за јасније дефинисана знања које је неопходно стећи за извршавање неког задатка. Рутине омогућавају радницима упућеност у захтеве и очекивања у обављању различитих послова или преузимање различитих улога и једнаку могућност у стварању знања. Средства знања се изграђују и користе искључиво унутар једне организације. *Nonaka* даје модел категоризације у коме средства знања дели у четири категорије:²⁷⁾

1. Средства знања заснована на искуству састоје се од тацитног знања које се изграђује и преноси директним контактом

27) Nonaka, I.; Toyama, R.; Konno, N. (2000): SECI, *Ba* and Leadership: a Unified Model of Dynamic Knowledge Creation, Long Range Planning 33, p. 5-34.

- између политичких субјеката. Политичке вештине и know-how које су појединци стекли путем искуства у политичкој акцији на пример, из....) типичан пример ове категорије;
2. Концептуална средства знања која се састоје од експлицитног знања израженог цртежима, шемама, симболима;
 3. Систематична средства знања која укључују систематизована знања (у политици се везују за политичку теорију, а пре свега политичку идеологију покрета, или странке, чак – државе).

Слика бр. 4 – Кључне димензије стратегијског менаџмента знања

Извор: Усвојено од Probst (1998): Практични менаџмент знања: Модел који ради, призна, Artur D. Litl, друга четвртина 1999.

- а) Циљеви знања дају права менаџментским активностима. Они одлучују које знање представља стратешки релевантан ресурс и које способности требају да се развију. Ови циљеви могу бити нормативне, стратешке или оперативне природе.
- б) Идентификација знања подразумева подупирање постојећег знања. организације се често сусрећу са ситуацијом да не знају

тачно које је знање расположиво. Не постоје тачне информације које узимају у обзир експерте који су доступни као ни то где су они, или које је искуство већ прикупљено и где.

в) Стицање знања се користи како за изградњу будућих предности, тако и за стварање унутрашњег потенцијала и раста.

г) Развитак знања се заснива на производњи нових способности, нових, бољих идеја и процеса побољшања особина. Он подразумева све напоре у којима менаџмент исказује интерес за креацију унутрашњих или спољашњих способности политичке организације.

д) Дистрибуција знања је основни предуслов креирања изолованог, доступног искуства корисног за организацију као целину. При томе треба сагледати носиоце знања, врсту њиховог знања и степен у коме са датим знањем располажу. У том погледу, неопходан је значајни опис и контрола степена дистрибуције политичких знања.

ђ) Коришћење знања, односно продуктивна експлоатација знања. Ефикасна идентификација и дистрибуција знања не подразумева увек и ефикасну употребу тога знања. Употреба непознатог знања је ограничена спектром баријера.

е) Чување знања изискује велике напоре. Организације не смеју допустити да у процесу буђења реорганизације оне изгубе делове своје меморије.

ж) Мерење и еволуција не само политичког, већ и организационог знања. Менаџери знања, за разлику од менаџера финансија, не могу се ослонити на испробан и сигуран систем индикатора и процедура мерења, већ константно морају пробијати постојеће оквире.

Да би се смањио стратегијски размак, политичка организација мора знати који су извори њеног знања. Они могу бити интерни и екстерни, при чему организација треба да се ослања на коришћење оба извора. Коришћење искључиво интерног знања значи да организација има конзервативну стратегију знања, док организација која прибавља знање само сопственим истраживањем води агресивну стратегију знања, која се огледа у истраживању јавног мњења, и на основу тога добрих и валидних политичких процена за акцију.

Постојеће знање је потребно категорисати по различитим основама како би се створила нова мапа политичких знања. У том погледу, значајна је подела знања на суштинско, напредно и иновативно. Суштинско знање је минимум ширине знања потребно за „учешће у игри“. Напредно знање омогућава виталност у односима са политичким конкурентима на политичком тржишту, поседује сазнање о стратегијском ризику (swot анализа – предности, недостаци, негативни и позитивни утицаји) као и стратегијском размаку знања политичког субјекта (шта треба, а шта објективно „може да се уради на политичкој сцени“). Иновативно знање омогућава водећу улогу у својој области и да се значајно разликује од конкурента (реч је о тзв. „размаку знања – дакле, онога што политички субјект „мора да зна“ да би био конкурентан на политичкој сцени и онога што заиста зна и може да реализује).

Сагледавање алтернативних стратегија управљања знањем захтева конструисање матрице са две димензије: процеси знања (који могу бити трансфер и креирање) и домен знања (постојеће и ново).

Постоје четири генеричке стратегије знања: јачање, ширење, прибављање и иницијативност.

Стратегија ојачавања	Стратегија експанзије
Стратегија прибављања	Иницијативна стратегија

Слика бр. 5 - Четири стратегије знања

Извор: Van Krogh, G. (2001): *Managing The Most of Your Company's Knowledge: a Strategic Framework*, Long Range Planning 34, str. 427.

а) Стратегија ојачавања почиње од постојећег знања и фокусира се на трансфер тог знања широм организације. Помаже да се повећа ефикасност политичких апликативни операција и да се смањи могући ризик у операцијама. Трансфер знања је битан за консолидацију као и за стабилизацију активности. Дељење знања између

домена и нивоа руковођења, управљања и одлучивања помаже побољшању иновативних процеса.

б) Стратегија експанзије произилази из постојећег домена знања организације, и има за циљ креирање знања ослањајући се на постојеће податке, информације и знање. Акцент је на повећању ширине и дубине знања, побољшањем онога што се зна, и стварањем новог искуства релевантног за креирање знања у практичној политици. Иновација се остварује креирањем нових иновација - процеса и на основу постојећег домена знања.

в) Стратегија прибављања је екстерно оријентисана стратегија. Кључни разлог је да се створи нови домен знања трансфером знања из екстерних извора. Трансфером новог знања од постојећег политичког субјекта стварају се претпоставке будуће иновације.

г) Иницијативна стратегија захтева стварање тимова чија је одговорност да створе нове домене знања. Ова стратегија може имати двојак утицај на стратегијске циљеве. Прво, може да допринесе стварању иновација, а друго, да се пословни процеси воде на нови начин како би се повећала њихова ефикасност. Ствара се ново знање за радикалну иновацију процеса и боље прилагођавање.

3. ЛАНАЦ ЗНАЊА У ПОЛИТИЧКОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ

Управљања знањем захтевају познавање концепта низа међусобних интеракција битних у креирању циклуса иновације знања. Реч је о ланцу знања (knowledge chain), при чему овај ланац чине четири елемента која представљају суштину корисности управљања знањем. То су: унутрашња свесност политичке организације, унутрашња реактивност, спољашња свесност и спољашња реактивност.

Унутрашња свесност политичке организације представља способност брзе процене њене компетенције и укупних властитих вештина.

Унутрашња реактивност се огледа способности организације да искористи своја знања и кључне политичке компетенције тако што ће их што брже и ефикасније уградити на политичком тржишту.

Спољашња свесност представља способност организације да што тачније процени свој положај на „политичком тржишту“, да правовремено уочава трендове (на пример, „понуду и потражњу“).

Поред тога, уз сагледавање тренутих захтева „тржишта“, организација мора имати способност правовремене процене и будућих политичких кретања (стратегијска, дугорочна процена).

Спољашња реактивност подразумева способност политичке организације да се прилагођава захтевима брже и успешније од њених конкурената, што је, заправо, суштина политичке конкурентске предности.

Организациону културу чине бројне карактеристике, од којих су најзначајније следеће:²⁸⁾

1. Иновативност и спремност на политички ризик и подразумева степен охрабривања политичких субјекат да буду иновативни и да преузму ризик;
2. Вођење бриге о детаљима. Степен изложености релевантних политичких субјеката прецизностима, анализама и брзи о детаљима;
3. Оријентација према резултатима. Степен фокусирања менаџмента на резултате и *output* пре него на технике и процедуре који се користе за остваривање тих *output*а;
4. Оријентација према људима. Степен на којем менаџмент одлуке узимају у обзир њихов утицај на људе у политичкој и шире, у политичком животу организације;
5. Оријентација према тимовима. степен који радне активности организује као тимске пре него као индивидуалне;
6. Агресивност. Степен на коме је особље „агресивно“ и компетитивно пре него нешалантно;
7. Стабилност. Степен у којем организационе активности промовишу одржавање статуса *quo* у односу на раст.

Једно од значајних области *knowledge management*-а представља процес обављања активности менаџмента знања у сврху остварења претпоставки да се благовремено и ефикасно реализују циљеви појединаца, група и организације.

За политичку организацију, а поготово политичку институцију, важне су следеће одреднице појма *knowledge*:

- a) *knowledge management* представља идентификовање знања, стицање знања, развијање знања, поделу знања, коришћење знања, задржавање, односно чување знања;²⁹⁾
- b) *knowledge management* покрива три главне активности знања: генерисање, кодификацију и трансфер;³⁰⁾

28) Robbins, P. S. (1998): *Organizational Behavior*, Prentice-Hall, New Jersey, str. 595-596.

29) Mertins, K.; Heising, P.; Vorbeck, J. (2001): *Knowledge management*, Springer, Berlin, str. 234-235.

30) Ruggles, R. L. (1997): *Knowledge management Tools*, Buterworth-Heinemann, Boston, str. 1.

в) knowledge management је процес генерисања, оцене, филтрирања, усвајања, синтезе, каталогизовања, складиштења, селектовања и коришћења знања.³¹⁾

Процес управљања знањем, представљен би овако изгледао:

Слика 6. - Точак процеса управљања знањем и подпроцеси управљања знањем

Извор: Старовић Д., Marr; В. (2003): Understanding corporate value: managing and reporting intellectual capital, CIMA

Генерисање знања обухвата сет процеса који се извршавају у циљу повећања средстава знања. Постоје два начина генерисања знања: 1) аквизиција (стицање) знања; и 2) развој (стварање) знања.

Аквизиција знања је процес освајања и доношења знања из екстерног окружења у политичку организацију. Најједноставнији начин стицања знања је куповина недостајућих средстава знања (куповина софтвера, запошљавање експерата, итд.). Међутим, средства знања се могу и изнајмити (плаћањем консултаната да реше специфичне проблеме или успоставе односе међу политичким субјектима).

Стварање знања је процес развоја нових средстава знања у оквиру политичке организације. С обзиром да је овај процес уско везан за процес индивидуалног учења, стицање знања може бити

31) Mertins, K.; Heising, P. (2001): Knowledge management, Springer, Berlin, str. 132.

результат или случајне индивидуалне активности или планске политике организације.

Неки аутори сматрају да у оквиру генерисања знања постоји још један потпроцес – освајања знања. То подразумева учествовање на различитим тренинг курсевима, читање различитих књига, часописа, претраживање на Интернету, бенцмаркинг и друге сличне активности. Знање се тражи у оквиру исте политичке организације, од других организација, научно истраживачких и консултантских организација и слично. Потребно је да неопходно знање буде пронађено брзо и лако како би оно било искоришћено у процесу одлучивања и спровођењу одлука.

Мапирање знања је процес идентификације средстава знања у оквиру организације и дефинисање приступа овим средствима. Омогућавање свакоме у организацији да приступи постојећем знању и олакшава стварање нових средстава знања.

Дељење знања је процес који омогућава да се знање шири кроз политичку организацију. Главна препрека дељењу знања је што је знање често извор моћи који се љубоморно чува. Дељење знања се може спровести кроз формалне или неформалне процесе. Формални процеси обухватају састанке, семинаре, радионице, базе података или интерна документа. Неформални процеси обухватају опуштене дискусије између појединаца. Дељење знања се може подржати одговарајућом ИТ инфраструктуром, као што је on-line база података, складиште знања, интернет, итд.

Трансфер знања је процес размене знања између когнитивних система. Често се разликује трансфер знања унутар организације (интра-организациони трансфер) или између организација (интер-организациони трансфер). Када се трансфер знања дешава унутар организације, између различитих организационих делова, група или појединаца, онда се овај процес у потпуности поклапа са дељењем знања. Међутим, када трансфер знања обухвата неколико компанија, онда овај трансфер знања има карактеристике процеса стицања знања.

ЛИТЕРАТУРА

- 1. Abramovitz, M.: Thinking about growth, Cambridge University Press, New York, 1989.
- 2. Award, E. M.; Ghaziri, H. M.: Knowledge management, Pearson Education International, Prentice Hall, 2004.

- 3. Дмитривић-Шапоња, Љиљана; Шијан, Горан: Интелектуални капитал – скривена вредност предузећа, Анали економског факултета у Суботици, Економски факултет Суботица, број 9, 2003.
- 4. Drucker, P.F.: Посткапиталистичко друштво (превод са енглеског), Грмеч, Београд, 2005.
- 5. Ђорђевић, Бранислав: Знање у функцији стратегије организације која учи, Зборник радова – Научни скуп „Knowledge managment“ Универзитет „Браћа Карић“, Факултет за менаџмент, Београд, 2003.
- 6. Edvinsson, L: Korporacijska longituda: navigacija ekonomijom znanja, Differo, Zagreb, 2003.
- 7. Garvin, D. A.: Building a learning organisation, Harvard Business Review, 71(4), July/August, 1993.
- 8. Глушица, Здравко: Менаџмент знања и менаџмент квалитета, Зборник „Knowledge managment“, Београд: Универзитет „Браћа Карић“ – Факултет за менаџмент, 2004.
- 9. Кастелс, М.: Информациона епоха: економика, друштво, култура, Москва, 2002.
- 10. Крсмановић, Стевица: Информациона суштина менаџмента знања, Зборник радова – Научни скуп „Knowledge managment“, Универзитет „Браћа Карић“, Факултет за менаџмент, Београд, 2003.
- 11. Luthy, D: Intellectual Capital and its measurement? in Knowledge Bytes April-May 2001.
- 12. Машић, Бранислав: Стратегијски менаџмент, Београд, Универзитет „Браћа Карић“, 2001.
- 13. Машић, Бранислав; Ђорђевић-Бољановић, Јелена: Перспективе концепта менаџмента знања, Треће саветовање „На путу ка добу знања“, 15-18. септембар, Нови Сад, Факултет за менаџмент, Секот Woods, Нови Сад, 2005.
- 14. Mertins, K.; Heising, P.; Vorbeck, J.: Knowledge Management, Springer, Berlin, 2001.
- 15. Милачић, Владимир Р.: Интелектуални капитал – Апологија људског духа, Европски центар за мир и развој, (ЕПЦД) Београд, 1999.
- 16. Милићевић, Весна: Интернет економија, Београд: Факултет организационих наука, 2002.
- 17. Милисављевић, Момчило: Савремени стратегијски менаџмент, Београд: Институт економских наука, 2003.
- 18. Милисављевић, Момчило: Знање и иновативност предузећа, Зборник радова - научни скуп „Knowledge managment“, Универзитет „Браћа Карић“, Факултет за менаџмент, Београд, 2003.
- 19. Robbins, P.S.: Organizational Behavior, Prentice-Hall, New York, 1998.
- 20. Romer, M. P.: Endogenous technical change, Journal of Political Economy, Vol. 98, No. 5, 1990.

- 21. Стојановић, Милош: Стратегије у економији знања, Факултет за индустријски менаџмент, Крушевац-Београд, 2007.
- 22. Драшковић, Веселин; Јововић, Владислав: Модели управљања знањима и трансформације знања, www.mnje.com/VI/147-157%20MNJE%20%20%206.pdf
- 23. Стојиљковић, Ненад: Knowledge management, www.skladistenje.com/download/KM.pdf

Dragan Subotic
Institute for Political Studies, Belgrade
KNOWLEDGE MANAGEMENT IN POLITICS
- Is knowledge management possible in politics? -

Summary

Author wrote on knowledge management in politics and political institutions, on a notion "intellectual property" and theoretical-methodological postulates and approaches. In addition, the author defined transfer types and strategies and possible innovation in political knowledge in contemporary society.

Key Words: *politics, knowledge*

УДК:
316.774:32.019.5
Примљено:
8. новембра 2008.
Прихваћено:
27. децембар 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1331-1352.

Ненад Перић

*Висока струковна школа за пропаганду и односе са јавношћу
и Accademia del Lusso у Београду*

ПРОБЛЕМАТИКА И МЕТОДЕ ЕВАЛУАЦИЈЕ МЕДИЈСКОГ И ПР ДЕЛОВАЊА¹⁾

Сажетак

Рад анализира проблематику евалуације медијског и ПР деловања, као и методе које се користе у процесу исте. Евалуација се примењује не само у опсежнијем медијском деловању попут медијских кампања, већ и оглашавању, односима са јавношћу и свим осталим врстама промотивно-пропагандних активности. Њена сврха је вишеструка: поред основне - мерења ефеката деловања, врши се и ради корекција и документовања извршеног. Стога је њена примена потребна у свим етапама медијског деловања. Међутим, велики део практично се не руководи овом идејом већ евалуацију остављају за сам крај активности - у виду сумирања чиме се (понекад и значајно) губи на ефективности извршења планираног. Проблем сигурности процеса повезан је са динамичношћу и мултидисциплинарношћу медијских и ПР активности. Како су оне усмерене на друштво (у целини или његове сегменте), које је под утицајем разних деловања, оцена је често подложна великој толеранцији. Случајеви у којима је проценат грешке мали углавном су ретки, тако да се пред теоретичарима и истраживачима медија, оглашавања, односа са јавношћу и сл. јавља проблем који захтева озбиљно ангажовање на генералном нивоу.

Кључне речи: евалуација / медији и ПР / кампања / мерење / тест / рејтинг

1) Рад је настао интелектуалним и даљњом разрадом одабраних садржаја магистарске тезе мр Ненада Перића: *Медија планирање – стање и перспективе у Србији*, Факултет драмских уметности, 2006, Београд и докторске тезе истог аутора: *Креирање и евалуација медијске политике – на примеру Војске Србије*, Факултет за културу и медије, Универзитета Мегатренд у Београду.

Мерење-евалуација јесте процес анализе који се примењује у медијском, ПР деловања, као и свим промотивно-пропагандним активностима. Ако бисмо се руководили котлеровским приступом (Kothler, 1978-1991) и његовом дефиницијом 4П претходно набрајање обухвата све ATL и BTL (above/below the line) активности. Циљ евалуације је генерална оптимизација у садашњим или будућим активностима: повећање успешности уз скраћење радних процеса и смањење трошкова. Читаоц би могао помислити да се ради о стриктно пословној идеји, но како се ради о медијском или ПР деловању које може имати и свој едукативни, културолошки или хумани значај, макар у виду естетске компоненте, не треба искључивати и наведене компоненте²⁾. Евалуација се односи на:

- мерење ефективности учињеног,
- увиђање грешака и исправљање истих (по могућству у самом току),
- добијање идеја за побољшање у наредној етапи или деловању и
- документовање ефеката деловања-учињеног

Иако се евалуација у организационом смислу најчешће ставља на крај процеса медијског, ПР или неког промотивно-пропагандног деловања битно је нагласити да се она врши и током целокупног процеса, од самог почетка. Услед тога се свака озбиљно планирање активности из наведених области се врши тако да су оне подложне изменама “у ходу” или целокупном процесу продукције. Основни услова за примену евалуације јесте дефинисање транспарентних, мерљивих циљева и етапа у остварењу истих. Јасно је да је планирање и спровођење медијске политике, медијских и ПР кампања сложен систем који може бити угрожен и једним погрешно постављеним елементом: непрецизним истраживањима, погрешном проценом циљног аудиторijума, неадекватно испланираним буџетом, лоше осмишљеним или креираним комуникацијским апелима итд. Услед тога је евалуација битна у свим етапама као корективни фактор читавог деловања. Логично, сваки рад и радни процес треба да се евалуира, а однос улагања енергије и времена која организација даје за то је питање систематизације процеса или тренутних околности. У том смислу, евалуација у медијском и ПР деловању мора да буде правремена и ефикасна-довољно брза да испрати ток неког процеса и коригује га ако је потребно.

2) Нажалост, ове компоненте све више уступају место онима које имају искључиво комерцијални карактер. Прим. аут.

Дешава се да и искусни планерски тимови занемаре евалуацију у неким фазама услед брзине продукције у медијима која може бити изузетно висока или се ненадано повећати, али одређено (па и минимално) одвајање времена је најчешће потребно. Генерално гледано, оцењивање треба да обједини све делове процене у једну која ће испунити четири наведена сегмента евалуације. У том смислу, један од задатака планера јесте да формира метод евалуације и преведе га у документ са дефинисаном типом тестова (који ће надаље бити појашњени) и оцењивања и повеже их са конкретним етапама у деловању, спровођењу планова. У зависности од типа активности и њених основних циљева тако формиран систем оцењивања ће се разликовати од случаја до случаја, али идеја и основа концепта су готово увек исти. Рад ће покушати да прикаже (и евентуално прошири) све релевантне методе и типове тестова који би се могли користити у процесу евалуације.

ПРОБЛЕМ ЕВАЛУАЦИЈЕ МЕДИЈСКОГ И ПР ДЕЛОВАЊА

Мерења ефективности један су од вечитих проблема медијског деловања, оглашавања и односа са јавношћу, свих ATL и BTL активности. Евалуација је једна од оних флуидних ствари у набројаним која се често једним делом ослања на осећај тима који је врши. Узрок овоме јесте непостојање универзалног научног апарата којим се може ово учинити или је он ретко када доступан. Постоји толико фактора који утичу на ефикасност, на пример, једне медијске кампање да је најчешће немогуће извршити синергију, а потом корелацију резултата тих појединачних фактора. Додуше, понекад су маркетиншко-оглашивачки циљеви толико прецизно дефинисани и једноставни за имплементацију, а тржиште тако постављено да је могуће јасно одредити шта јесте а шта није имало ефекта у кампањи. На жалост планера медија и практичара, овакви случајеви су и више него ретки.

Проблем мерења произилази из чињенице да:

- су медијско или ПР деловање најчешће једна од варијабли у промоцијом (ATL-BTL) миксу,
- на промотивно-пропагандне напоре/продају утичу и бројни екстерни фактори (конкуренти,
- медијска слика, платежне могућности циљне групе, социјални услови итд.) и

- постоји временски распон у деловању (проблем одложеног ефекта)

За резултат имамо поделу мишљења теоретичара и практичара када је реч о идентификовању ефеката медијског и ПР деловања на оне који ефекте виде само у његовом утицају на продају, и оне који сматрају да се може говорити само о посредним ефектима, тзв. комуникационим ефектима (што је применљивије у случају кампања некомерцијалног карактера). Евалуација медијског и ПР деловања је, услед комплексности објекта, један од ретких сегмената маркетинга који у претходних пар деценија није доживео суштински развој. Квалитет и методика тестирања су се повећавали, као и информатички системи за рад, али предлози и иновације целокупног процеса су се формирали на основу већ постојећих метода.

Најлогичније је да у случају комерцијалних кампања треба комбиновати оба наведена приступа. То, наравно, усложњава евалуацију, али је и чини квалитетнијом ако се процена изврши довољно студиозно. У сваком случају, што су циљеви медијског деловања јасније постављени, то је и њихово мерење једноставније. Крајњи ефекат свих акција предузећа јесте ниво остварене продаје или позитиван имиџ у јавности. Међутим, проблеми прецизног мерења доприноса оглашавању дохотку, довели су до тога да теоретичари радије говоре о међуефектима. “Продајни циљ мора бити остварен заобилазним путем. Дуж тог пута пропаганда има много посредних циљева: да идентификује производ, да изложи његове карактеристике, да га постави у емоционалне оквире, да информише људе о његовим карактеристикама, да их подсети да производ постоји, да их убеди да га вреди употребити.” (Врачар, 1986: 120) Примећујемо да овај концепт има универзалан карактер - може се применити и на идеје уколико продају схватимо као прослеђивање, а производ као идеју³⁾. У припремању медијских и ПР кампања често постоји велика конфузија око тога који од прокламованих циљева је примарни циљ што може битно да утиче на ток кампање или систем оцењивања.

Мерење успешности непрофитног медијског деловања такође је комплексно, али нема претходно описани (отежавајући) елемент, већ неке друге. У бити процене некомерцијалних кампања јесте начин на који је дефинисан основни циљ кампање. Ако се, нпр. ради

3) Што имплицира на кампање некомерцијалне природе и политички маркетинг. Прим. аут.

о креирању одређеног јавног мњења, оно се да измерити кроз тестове истог наручене код истраживачких центара или независних кућа. Међутим, циљ може имати и временску одредницу која није тренутне већ дугорочне природе. У том случају је, већ, далеко теже, а у случају деловања више кампања понекад и немогуће одредити успешност једне одређене или сегмента неке медијске политике.

Прихватајући комуникационе ефекте као етапе у остварењу главног циља, намеће се проблем њиховог идентификовања и мерења.

Под претпоставком да медијско и ПР деловање, пре него што изврши утицај на аудиторијум (и продају) мора деловати као комуникација, и да му је функција, да код људи створи диспозицију за одређено схватање/деловање/куповину, створени су различити тестови, којима се мери комуникациони учинак изражен као: скретање пажње, побуђивање интереса, преношење информације, стварање слике, разумевање, уливање поверења, свести о пропагираном производу/услуги/идеји, стварање повољнијих ставова итд. Комуникациони циљеви се у литератури која се бави и овим сегментом често пореде или прихватају као мотивациони циљеви, што је иницирано интензивном употребом психологије у оцењивању медијског и ПР, свим врстама промотивно-пропагандног деловања.

Одређене краткорочне ефекте могуће је снимити са поличним процентом сигурности. Они се односе на перцепирање, преференције и подршку јавности одређеној опцији (идеји која се спроводи) и креирање ставова јавног мњења. Средњерочне и дугорочне је далеко теже испратити због константне изложености појединца, група и друштва медијском деловању и непрестаном, динамичком мењању психолошко-социолошких момената друштва.

Иако се циљеви од кампање до кампање разликују, следећа листа садржи основна питања која практичари морају да имају пред собом када врше оцењивање (Вилкокс и сар, 2006):

- Да ли су активности или програм медијског и ПР, ATL-BTL деловања адекватно испланирани?
- Да ли су примаоци поруке схватили исту?
- Како је стратегија програма могла да буде још успешнија?
- Да ли су истражене све примарне и секундарне публике?
- Да ли је остварен жељени циљ организације?

- Које непредвиђене околности су утицале на успешност програма или активности?
- Да ли су програм или активност премашиле за њих предвиђени буџет?
- Које кораке је потребно предузети да би се побољшала успешност сличних активности у будућности?

КЛАСИФИКАЦИЈА ТЕСТОВА У ПРОЦЕСУ ЕВАЛУАЦИЈЕ МЕДИЈСКОГ ДЕЛОВАЊА

Вероватно најизражајнији моменат медија, односа са јавношћу и промотивно-пропагандних активности јесте ширина и комплексност ефеката њиховог деловања. Услед тога, настала су разна истраживања која се баве појединачним сегментима ових деловања. За успешно мерење потребно је користити широку мрежу тестова различитих профила. Постоји неколико начина за класификацију тестова (Вилкокс и сар, 2006):

- према времену:
 - предтестови
(служе оцени огласа, делова огласа или пропагандне кампање у целини) и
 - пост тестови
(користе се за оцену ефеката које је оглас или цела кампања остварила-евалуацију)

Њихов заједнички циљ јесте идентификовање и квантификација одређеног психолошког стања појединца, које настаје као резултат медијског деловања.

- према ономе што се тестира:
 - цопу тестови и
 - тестови медија
- према начину спровођења:
 - експериментални и
 - истраживачки

Успешно лансирање и вођење кампање захтева дуг период претходне припреме, односно планирања. Сматра се да је реч о времену од најмање два до три месеца, пре кретања у реализацију кампање. У том периоду потребно је донети низ одлука које се

односе на садржај огласних акција, договорити се са средствима масовног комуницирања око закупа простора и времена; у истом периоду треба приступити и провери планираних активности. (Sissors, Lincoln, 1992) Да би кампања била што успешнија, планер мора да изврши предтестирање тј. тестирање успешности појединих медија, средстава и деловања огласне поруке, пре но што је покренута кампања или њен главни део.

Претходно истраживање (цопу тестирање) обавља се на пробном тржишту/аудиторијуму. Планер анализира какав је утисак, запаженост, интерес, разумљивост, сећање, мишљење изазвала порука код изабраног, циљног дела аудиторијума/потрошача, користећи се методама: посматрања, појединачним или групним интервјуом, дописном техником мотивационих истраживања и сл. Иновативније методе користе и камере које бележе кретање очију, задржавање погледа и ширење зеница.⁴⁾ Наравно, овакви тестови су и више него захтевни у организационом и финансијском смислу.

Предтестирање подразумева и анализу истраживања медија, спроведеног у сопственој режији или од стране истраживачких центара или агенција, и врши се на узорку који треба да је што сличнији примарној циљној групи. С обзиром да је немогуће анкетирати аудиторијум у целини, анкетна мерења се обављају на ограниченим узорцима укупне популације, те рејтинг представља процену, а не тачно мерење. Одређиване циљне групе се, као и у претходном примеру врши статистичким моделом екстраполације узорка мишљења. Обично се врши на групи испитаника од 1000 појединаца који треба да по демографском, социолошком, културолошком и другим релевантним параметрима буду што ближи генералном аудиторијуму. Истраживачима даље стоје на располагању разне методе истраживања (Судар, 1984):

- тест жирија аудиторијума/потрошача,
- групни интервју,
- предтестирање упитном (купонском) методом,
- предтестирање путем локалне штампе и
- тест послатих купона

Типови тестирања пре, за време и после медијског и ПР деловања могу се класификовати у и следеће групе:

4) Извор: URL: [http://www.adage.com/creativity/rate the ad](http://www.adage.com/creativity/rate-the-ad) i URL: <http://www.advertising.about.com/news>

- тестови за утврђивање броја и карактеристика конзументата медија,
- тестови анализе медијског и ПР садржаја
- тестови за утврђивање степена сећања у односу на поруку,
- тестови за праћење интересовања и
- тестови остварене продаје (ако се ради о комерцијалном деловању)

МЕТОДЕ МЕРЕЊА И ЕВАЛУАЦИЈЕ МЕДИЈСКОГ И ПР ДЕЛОВАЊА

Кроз рад смо већ изнели да се ефекти медијско-пропагандног деловања у основи деле на економске и медијско-мотивационе. Логично, први се рачунају искључиво за кампање чији је превасходни задатак повећање продаје, промета, добити и сл, док се други рачунају за оба типа кампања и медијских политика.

Судар наводи листу ефеката пропаганде (Судар, 1984), од којих следе најзначајнији структурисани у односу на планирање медија у комерцијалним (“потрошачким“) кампањама:

1. Утицај на повећање продаје.
2. Проширење тржишта.
3. Повећање инвестиција.
4. Утицај на трошкове тржишног пословања.
5. Утицај на цене.
6. Утицај на развој канала дистрибуције.
7. Утицај на смањење цикличних поремећаја.
8. Утиче на побољшање квалитета производа.
9. Потпомаже масовне медије.

Пошто се је основна тема рада деловање медија и односа са јавношћу у смислу утицаја на аудиторiju превасходно у социопсихолошком смислу, разрада и анализа економских ефеката би нас одвела од исте улажењем у делове маркетинга који се превасходно баве принципима економике и пословања. Стога ћемо прећи на анализу некономских аспеката деловања путем медија и односа са јавношћу, односно метода за њихово мерење и оцењивање, које се примењује у оба типа медијских и ПР кампања.

Први тип тестова у класификацији, тестови за утврђивање броја и карактеристика конзумента медија треба да одговоре истраживачима и планерима дају одговоре квантитативне природе. За детаљнију разраду овог типа тестова, мерења морамо анализирати појам *рејтинга*.

Под рејтингом се подразумева проценат домаћинстава или појединаца који су изложени одређеном медију или медијском средству. (Лукић, 2000) Ова дефиниција нас упућује на то да се рејтинг може израчунавати за све медије: штампу, телевизију, радио, Интернет, иако се понајпре односи на електронске медије. Практично гледано, један рејтинг поен једнак је једном проценту популације која користи дати медиј у посматраном тренутку. Важност мерења рејтинга зарад оцењивања медијског и ПР деловања оличава се у његовој универзалности. Рејтинг се може израчунавати у односу на било који сегмент популације - мушкарце, жене, различите старосне сегменте популације, итд. Овакви подаци неопходни су пропагандистима и медија планерима за досезање прецизније дефинисаних сегмента аудиторијума.

Ако се узорак правилно постави, за успешно мерење (рејтинга) довољно је 0,0008% целине (популације). (Cohran, 1972) Но, истраживачи се углавном руководе споменутом бројком од 1000 појединаца или домаћинстава, јер у случају великих популација и овај процент представља велику бројку потенцијалних испитаника. Ако би се рачунао број испитаника за читаву земљу популације 10 милиона становника, узорак би чинило 8000 појединаца, што је бројка која истраживање чини скупим и дугим.

Постоји неколико врста рејтинга:

а) Просечни рејтинг

Наведена дефиниција рејтинга се односи на најједноставнији, просечни рејтинг, који не узима у обзир пребацивања гледаоца са једног на други канал, у току трајања саме емисије односно дела у којем се емитује промотивно-пропагандна порука. Због овог, практично незаобилазног фактора, планери не употребљавају ову већ наредне категорије мерења рејтинга.

б) Промотивни рејтинг

Процент људи који је теоретски био изложен промотивној/пропагандној поруци назива се промотивни рејтинг. Иако се често

користи, и ова јединица може остављати доста простора за сумње и несигурне оцене. Рејтинг по себи представља пуки индикатор броја људи који су имали шансу да виде одређени (промотивни/пропагандни) програм, односно били у могућности да буду изложени одређеној медијској - огласној поруци. Шанса да буду изложени поруци не значи да су припадници одређеног аудиторијума и стварно били изложени истој.

Промотивни рејтинг је под утицајем многобројних фактора, као што су:

- број људи који у датом термину гледа или слуша одређени програм,
- позиција и истакнутост промотивне или пропагандне поруке у односу на остале које се емитују у оквиру одређене емисије/пропагандног блока (на почетку, у средини, на крају...),
- дужина поруке (и у односу на остале у блоку),
- број и садржај (превасходно сличност) порука које се емитују у оквиру одређене емисије или рекламно-промотивних блокова исте,
- креативност/упечатљивост промотивне или пропагандне поруке,
- важност поруке у односу на тржишна кретања и потребе аудиторијума/потрошача у тренутку емитовања, и др.

ц) Укупан рејтинг - Gross rating Points (GRP)⁵⁾

GRP представља суму свих рејтинг поена. То нас упућује на закључак да ГРП квантитативно описује аудиторијума или скуп свих потрошача који су били изложени пропагандном/промотивном деловању путем датог медија распореда. Ова јединица, дакле, узима у обзир дуплицирани аудиторијум. Пример: ако је нека порука емитована 4 пута на одређеној ТВ станици чији је рејтинг 6 и једном на другом програму чији је рејтинг 9, $GRP = 4 \times 6 + 2 \times 9 = 42$. При рачунању се, очигледно, не дотиче преклапање ова два програма.

Претпоставимо да оглашивач-клијент располаже буџетом довољним да емитује своју поруку путем следећих станица: РТС, Б92, Пинк, СТБ, у најгледанијим терминима, дакле када је рејтинг

5) Извор: Речник маркетинга, Жарко Албуљ, Београд, 2001., стр. 144.

највећи. ГРП који би се остварио оваквим оваквим оглашавањем био би као на табели 1. која следи.

ТВ станица	Гледаност-рејтинг	Број емитовања	GRP
РТС	35	2	70
Б92	20	4	80
Пинк	40	2	80
СТБ	18	4	32
Укупно		12	262

Збир свих GRP поена износи 262. Ово, наравно, не значи да је спроведена кампања обухватила 262% аудиторијума, јер то није могуће, као ни да је домет 100% аудиторијума. Број од 262 може значити да је трећина аудиторијума - 33% видело поруку осам пута ($33 \times 8 \approx 282$), или да је 20% аудиторијума 13 пута видело поруку. Теоретски је могуће претпоставити да је читав аудиторијум видео поруку два пута, а 62% још једном, и тако би се поново дошло до GRP 262. Међутим, ово је у пракси готово немогуће.

д) Циљани рејтинг-Target rating points (TRP)⁶⁾

TRP означава GRP пројектован на неки одређени аудиторијум (демографску групу). Ово је веома важна јединица при поређењу, избору и комбиновању различитих медија у медија или ПР план, због чега је планери узимају као најмеродавнију од свих. Поента таргет индекса је да медији са истим износом GRP имају различите TRP. То значи да нпр. нека емисија може имати 20 GRP, али 50 TRP, што значи да је анализирана група доминантна у аудиторијуму који прати емисију.

е) Ливе ратинг-рејтинг уживо

Трка ТВ и радио станица за што већом гледаношћу, односно слушаношћу, нарочито у кључним терминима, довела је до развоја истраживања која се користе у реалном времену (реал тиме). Информације о просечном рејтингу преко отворене везе се упоредо са емитованим програмом прослеђују из истраживачких-рејтинг сервиса у студио, тако да су ове у могућности да тренутно коригују програмску шему (кроз већ припремљене варијанте) или усме-

6) Исто, стр. 335.

равају ток емисија које се раде уживо. За сада се овакав поступак примењује само на неким каналима кабловске телевизије у САД. Наравно, из угла радио и ТВ станица, овај процес финансијски је веома захтеван, али у неким ситуацијама сасвим оправдан. Ипак, у блиској будућности, многе забавне и контакт емисије, квизови и сл. форме ће примењивати овакву врсту мерења.

Са наглим унапређењем употребе дигиталних уређаја за снимање видео материјала и његово одложено гледање (timeshift viewing), понашање гледалаца је сложеније и намеће рачунање обједињеног рејтинга и за ову врсту конзумације медија. (Carro, 2004) Корелација се, у основи, ради са рејтингом постигнутим за време емитовања и снимљеним ако је репродукован у року од недељу дана. Чини се да ће гледање снимака у блиској будућности почети све више да заокупља истраживаче рејтинга нарочито због тренда форматирања програма без реклама или са могућношћу прескакања истих.

РЕЈТИНГ ИНТЕРНЕТА

Како се овај медиј још увек налази у фази формирања, тако се и мерење његовог рејтинга и даље развија. Ипак, основе су постављене - базирају се на једноставној праћености посете сајтова, блогова или страница. Дубље, прате се: задржавање на одређеној страници или претраживање сајта, посета одређених делова истог или преузимање одређених информација, садржаја, линкова итд. У најкомплекснијем виду прати се прелазак или даљење логовања са првог на неке друге сајтове који су организационо или садржински повезани са оним на који је корисник почео коришћење Интернета.

Једна од вечитих дилема планирања медијског и ПР деловања јесте питање:

- Да ли су сви рејтинг поени једнаки?

Одговор на ово питање нам, нажалост, нико не може дати. Рејтинг поен на два различита ТВ програма не мора бити исти. Психологија се да употребити, али како је она млада наука, а многе њене теорије још увек су недовољно утемељене (или боље речено, довољно оспораване), неку оквирну вредност рејтинг поена могу дати само врхунски стручњаци у планирања медија и односа са јавношћу који су изузетно упознати са окружењем, аудиторијумом

и самом концепцијом станица које би се упоређивале. Поједине емисије имају висок рејтинг-аудиторијум им посвећује виши ниво пажње, а то би требало да значи да је и пажња за промотивно-пропагандне поруке повећана. Али, психолошка истраживања су показала да ово не мора бити у каузалности; шта више, постоје примери готово тоталног искључивања перцепције дела аудиторијума приликом прекидања емисије промотивним блокова... (Сарро, 2004)

Логичан наставка претходних тестова јесу тестови анализе медијског и ПР садржаја. У основи, њихова организација је релативно једноставна, а ефекти оцене умеју да буду изузетно значајни. Наиме, план медијских/ПР кампања подразумева испуњење одређеног циља пласирањем неког број порука и садржаја. Тај садржај се сада категоризује за процену у односу на циљ, идеју кампање. На основу репрезентативних узорака претходног медијског и ПР деловања (или са почетка кампање, ако се само о њима ради), у односу на категоризацију, оцењивањем се добија закључак да ли је у некој категорији пласиран већи или мањи број порука него што је потребно, као и да ли су садржаји били адекватни, квалитативно у односу на квантитет. (Sissors, Lincoln, 1992) На овај начин се, заједно са претходним (сору) тестовима пласирани медијски садржај и поруке двоструко евалуирају пре периода најјачег медијског деловања који, наравно, има највећу важност распореду и троши највећи проценат буџета. (Jefkins, 2000)

За разлику од тестова медијског и ПР аудиторијума, који се наслањају на статистику демографске природе, тестови за утврђивање степена сећања у односу на поруку и праћење интересовања имају психолошку потку. Запажену примену у овим тестирањима имају мотивациона истраживања, са својим методама: аналитички интервју (често са анализом Рошахових мрља), панел дискусија, групни интервју, технике пројекције, асоцијације речима, тематска аперцепција, тестови понашања, социодрама итд. (Sissors, Lincoln, 1992)

На крају, тестови остварене продаје су најједноставнији, јер баратају познатим информацијама. У основи лежи праћење продаје пре и после медијског деловања. На први поглед чини се да је прилично једноставно оценити успешност комерцијалне огласне кампање, јер нема неспоразума у томе који обим продаје или који износ дохотка је ефекат оглашавања производа. "То је разлика

у продаји, односно дохотку, која преостаје када се укупна продаја, односно укупни доходак у периоду када је вршено оглашавање, умањи за износ продаје, односно дохотка из претходног периода када нисмо пропагирани.” (Врачар, 1986: 110) Међутим, потешкоће се јављају када треба одредити и друге, непосредне ефекте медијског и ПР комуницирања.

Код мотивационих ефеката на најосновнијем нивоу налазе се мерења дистрибуирања поруке и њеног публицитета у медијима. Други ниво, који исказује савременије технике, односи се на мерење свести код публике, њено разумевање и задржавање поруке. Највиши ниво је мерење промена ставова, мишљења и понашања. Надаље ћемо детаљно анализирати методе мерење побројана три нивоа евалуације медијског деловања и медијске политике. (Vilkoks i sar, 2006)

МЕРЕЊА ДИСТРИБУИРАЊА ПОРУКЕ И ЊЕНОГ ПУБЛИЦИТЕТА У МЕДИЈИМА

Мерење и оцењивање продукције

Један од елементарних облика евалуације медијског и ПР је сте број продукованих медијских утицаја и излазака у јавност у одређеном временском периоду, што се односи на број емитованих реклама и медијских порука, спотова, објављених саопштења за јавност, фотографија итд. ПР сегмент се, даље, разлаже у квалитативном смислу: колики број саопштења за јавност је објављен и у којим гласилима/публикацијама. Ова врста оцењивања помаже планерима и креативном делу у:

- оцењивању квалитета и снаге приређених саопштења за јавност и
- процењивању која врста публицитета је најефективнија и уредницима и јавности најинтересантнија, чиме се добија могућност за боље акцентовање, фокусирање и коришћење свих ресурса

У основи мерење продукције медија (без ПР сегмента) је квантитативне природе, због чега је често изложена критици стручњака и дубље неаргументована ако се не ради у корелацији са другим видовима оцењивања успешности. Квалитативни сегмент се да убацити ако се медија план прецизно базира на броју појављива-

њу у одређеним медијима или програмима. Нпр: вредност пет објављених чланака у Политици која има дневни тираж од 200.000 примерака вероватно је далеко већа него двадесет у неким новинама које имају знатно мањи тираж и/или рејтинг. Даље, може се евалуирати и појављивање по рубрикама или страницама (прва и задња имају највећу вредност, па почетне итд.). Ово исто се односи и на емитоване рекламе, спотове и друго. Не рачуна се само рејтинг радија или телевизије већ рејтинг појединачног термина, емисије итд.

Мерење и оцењивање спомињања поруке

Овај метод представља равноправну мешавину квантитативног и квалитативног метода и логичан је наставак мерења продукције и њене успешности. Квантитативни део методе је мерење броја спомињања и алудирања на поруку/поруке у медијима и јавности. Праћење врше истраживачке или агенције специјализоване само за праћење медијског појављивања, а квалитативну анализу могу вршити они, наручиоц медијског/ПР деловања или се ради у кооперацији. Чини се да је варијанта сарадње вероватно најзахвалнија јер је агенција методолошки оспособљена за овакво оцењивање, а наручиоц потенцијално свестан скривених делова коментара и алудирања, нарочито ако долазе од стране институција/организација/личности које су наклоњене наручиоцу, или са друге стране имају негативан став. Квалитативан утисак спомињања поруке мери се кроз два основа критеријума:

- рејтинга медија, емисије/личности која спомиње поруку и
- тона спомињања, коментара или алудирања (и даљњим разлагањем у процентуалном смислу колико је било позитивних, неутралних и негативних)

Спајањем квантитативног и квалитативног сегмента добијамо резултате које се могу усмерити ка анализи која процењује да ли је утицај поруке на медије и одјек у јавности био више инициран:

- снагом и креативношћу поруке/апела или
- њеним значајем за ужу (циљану), медијску или ширу јавност или
- квалитетном продукцијом која је правилно позиционирана и добро заступљена у медијима (снагом буџета),

- односно неким другим фактором или којом комбинацијом од наведених

Мерење захтева медија и јавности за информацијама, медијским и ПР материјалом

Опсежно и планирано пласирање неких медијских и ПР садржаја и програма неминовно покреће неке реакцију медија, новинара, циљане и опште јавности. У том смислу, потребно је пратити, бележити и евалуирати број и тип контаката и захтева медија и новинара за додатним материјал/информације који би им помогли у прављењу наредних прилога или уже и шире јавности, ако се ради о типу медијске/ПР политике или кампање који може иницирати овакво понашање. Поступком се добија основа за:

- оцену реакције и заинтересованости наведених и
- реалнију корекцију порука, саопштења за јавност и целокупног промотивно-информативног материјала.

Мерење посећености организованих медијских и ПР догађаја и реакција публике

Ово је сигурно најлакши вид евалуације стеченог публициитета. У случају добре (очекиване) посећености планери имају ставку која подржава усвојени концепт. У супротном се обично помишља на неодговарајући публицитет и промоцију или суштинску неоснованост орагнизовања догађаја, што се као и његова лоша организације не очекује од неискусних планера и тимова. Дубља анализа оцењује састав публике и новинара и оцењује у односу на одређену, претходно усвојену референцу.

Даље, вреднује се реакција публике, кроз неформално процењивање овација, спонатаних аплауза, целокупне атмосфере, коментара са једне стране или одсуство реакције до негативних ставова. (Vilkoks i sar, 2006)

Поређење са конкуренцијом

На крају овог сегмента евалуације анализираћемо једну од најстаријих метода - систематично и аналитично поређење медијског и ПР деловања у односу на конкуренцију, њено генерално деловање и реакцију у односу на заступану медијску политику. При томе

се конкуренција различито поставља за процену у кампањама и политикама комерцијалног карактера од оних које немају тај карактер, али се могуће стратегије одговора базирају на истим методама: “надгласавање”-што захтева појачано деловање и додатно финансијско улагање, модификације брэнда, промену апела или креативног приступа итд.

У првом случају води се рачуна о наступању и деловању компанија и произвођача који пласирају производе или услуге у истом потрошачком сегменту и надаље категорији брэнда.

Но, када се ради о медијским кампањама или политикама некомерцијалне природе, конкуренција је ширег спектра: не ради се само о системима, институцијама или партијама сличне оријентације, већ и о онима који у случају дугорочног оглашавања одвлаче пажњу аудиторијума са тема, идеја и порука који се заступају.

*Мерења свести код публице,
њеног разумевања и задржавања поруке*

На овом, вишем нивоу евалуације, процењује се да су циљне групе заиста примиле поруке које су им послате, колика је пажња била издвојена за њих, да ли су схваћене и да ли су се те поруке задржале у било којем облику или форми. Мере се: скретање пажње, побуђивање интереса, преношење информације, стварање слике, разумевање, уливање поверења, свести о пропагираном производу/услуги/идеји, процес стварање ставова. (Vilkoks i sar, 2006)

Да би се дошло до одговора, примењује се различити инструменти анкетног истраживања:

- лични и групни интервју,
- купон анкете,
- дописне анкете,
- телефонске анкете,
- електронске (Интернет анкете) и др.

Уколико је буџет за истраживања и евалуацију довољно велик препоручује се комбиновање две или више врста. Тиме се добија шира база и квалитетнија процена У том смислу, планери морају добро да познају методологију истраживања. Почетни параметар је да ли се истраживање може самостално извести, делимично у сарадњи са истраживачким центром или се у потпуности наручује.

Он се рачуна у односу на финансијско-организационо-кадровски потенцијал. Даље, планер мора да буде свестан предности и мана које свако од побројаних истраживања има засебно и у корелацији са неким другим. На пример: купон анкете имају ограничење у виду неприсуствовања анкетара који одређен број одговора на основу искуства и моменталних околности под којима се врши истраживање одбацује као нерелевантан. Предност је мања цена коштања у односу на класичну анкету. Али, уколико се комбинује са Интернет истраживањем које је интерактивног типа (нпр. блогови, форуми који омогућавају усмеравање тема и питања), квалитет одговора се постиже, иако се поново не користи људски фактор у виду особља које врши анкету. Са друге стране, само анкетом која је спроведена лично се могу детаљно истражити интересовања аудиторијума. Понуђена, структуисана анкета (са већ формулисаним одговорима) олакшава и убрзава посао анкетарима, али смањује квалитет, дубину анализе.

Поред наведених користе се и бренд тестови, упоредни бренд тестови, аналитички интервју (често са анализом Рошархових мрља), панел дискусија, групни интервју, технике пројекције, асоцијације речима, тематска аперцепција и др. Један од најприхваћенијих метода јесте праћење присећања наредног дана. Психолози наводе да је двадесет и четири сата период који је довољан⁷⁾ да се добије адекватан резултат да ли је порука упамћена и на који начин. Такође, врше се анкете о интересовањима аудиторијума. Сврха тих анкета јесте дубља анализа садржаја, порука, односа информација и редуванци (већ познатих чињеница које нису више информација) и жеља аудиторијума за детаљима, новим информација у садржају/порукама којима су били изложени. Попут цопу тестови и анализа медијског и ПР садржаја и овај тип теста оцењује оно што ће се пласирати пре него што кампања уђе у зrelu фазу. Међутим различит карактер ових тестова омогућава планерима да њиховом корелацијом добију изузетно квалитетне информације и бољу евалуацију.

Један од најбитнијих елемената елемената овог дела евалуације јесу мерења степена разумевања и памћења поруке, као и (потенцијално) иницираних асоцијација. У том смислу, истраживачи

7) У току двадесет и четири сата појединац обавезно проведе један период у сну у току којег се врши селекција, складиштење и фина обрада ускладиштених импулса. Прим. аут.

покушавају да сазнају који део/делови поруке су остали упамћени, који део апела покреће интересовање, осећања итд. Кроз ову врсту анализе планери у сарадњи са креативом добијају информације да ли је и у којем смеру потребно мењати апеле, њихов облик, садржај, тон итд.

*Мерење ставова и њихових промена,
мишљења и понашања аудиторijума/купаца*

Крајња етапа евалуације јесте мерење ставова које аудиторijум има пре, за време и после медијског деловања, правце промена и понашања истих. У том смислу највише се користе студије промене почетног стања (тзв. benchmark студије) које графички приказују проценат разлике у ставовима и мишљењима који је резултат повећане информисаности и публицитета дела аудиторijума који је учествовао у истраживању. (Вилкокс и сар, 2006) Пошто се узима репрезентативан део аудиторijума који у процентуалном смислу представља комплетан, овај резултат се подвргава статистичкој анализи варијансе. Тиме се начелно утврђује у којој мери се промена може приписати медијским активностима, односно изложености порукама, пошто су став, заузимање истог и његова промена подложни разним факторима који су кроз рад из више углова анализирани. Процес доношења одлуке који претходи деловању-понашању је склоп конгломерата фактора, утицаја и огромне комбинаторике истих који се рефлектују на понашање аудиторijума/купаца, па је ово најкомплекснији вид евалуације који оставља највећи простор за грешку у оцени. Стога се додатно употребљавају тестови понашања, социодрама итд.

Очигледно је да се планери сусрећу са проблемом избора адекватног метода тестирања у свакој етапи евалуације. Група аутора развила је листу од седам карактеристика, које ако су испуњене, чине идеалну меру ефикасности и промоције и пропаганде. Оне могу помоћи тиму који врши евалуацију да процени оквир њене разраде, нарочито у овој, најкритичнијој фази евалуације. Тзв. IMP procedura (Idealized Measurement Procedure) захтева одговоре на следећа питања⁸⁾:

1. Који аспект пропаганде се мери?
2. Коју реакцију аудиторijума истражујемо?

8) Извор: Драгутин, Врачар, "Привредна пропаганда", Економски факултет, Београд, 1986.

3. Колико су реални услови у којима се врши тестирање пропаганде?
4. Да ли је прецизност мерења неопходна или се траже оквирни резултати?
5. Да ли је узорак на којем се врши тестирање репрезентативан?
6. Колико су алтернативе упоредиве и да ли постоје стандарди за упоређење?
7. Које податке укључује процедура која се води?

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Приликом оцењивања резултата, евалуације, постоји мноштво основних и корекцијских фактора који се морају се третирати. Самим набрајањем корекцијских попут: промена тржишта и медија, јавног мњење, конкуренције, проблеме у продукцији, специјалне малопродајне акције, цене, време, производне тешкоће, временске непогоде итд. стичемо утисак о компликованости и неизвености процеса евалуације у великом проценту случајева. Ово се превасходно односи на комуникационе ефекте медијског и ПР деловања који су главни предмет рада. На квантитативном нивоу поприличну (довољну, а понекад и крајњу) сигурност могуће је обезбедити употребом статистичких модела, ако се они правилно поставе у односу на задатке евалуације.

Евалуација медијског и ПР деловања на квалитативном нивоу у већини случајева не може са сигурношћу дати резултате. У зависности од поставке система евалуације квалитативни сегмент ће бити лакше или теже оцењив. У одређеним ситуацијама, када се ради о крајње усмереном медијском деловању краћег трајања, квалитативни ниво је могуће и статистички, графички представити са изузетно малом толеранцијом грешке. Ако се, пак ради о повезаним кампањама или медијској политици која се базира на више паралелних апела и кампања разлучити који део је донео више или мање резултата постаје далеко теже. Када се томе додају и остали медијски и ПР утицаји у друштву, његова кретања и промене, постизање високог процента квалитативне анализе може се препустити само врхунски стручњацима, аналитичарима који за такво оцењивање морају употребити велики број истраживања. Извођење и наручивање таквих истраживање представља значајно финансијско улагање којем се ретко прибегава. Обично се евалуа-

ција заснива не стратешки позиционираним истраживањима чијом се корелацијом повећава квалитет и валидност евалуације.

Поред установљених метода евалуације, постоји много сегмената истраживања који је потребно повезати јер окретање само једном профили или вршење истих у одређеним етапама води недовољној или неповољнијој основи за оцењивање, што надаље угрожава читав систем евалуације. Пред истраживачима и практичарима који се баве медијским и ПР деловањем стоји задатак побољшавања постојећих система евалуације уз императив временског проширивања исте на што дужи период након завршетка дела медијског или ПР деловања, нарочито ако оно представља само један део, фазу у спровођењу неког дуготрајнијег комуникационог деловања на аудиторијум.

ЛИТЕРАТУРА

- - Austin E. i Pinkleton B. (2000). *Strategic Public Relations Management: Planning and Management: Planning and Managing Effective Communication Programs*. Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- - Bogart, L. (1995) *Strategy in Advertising – Matching Media and Messages to Markets and Motivations*. Illinois: NTC Business Books.
- - Блек, С. (2003) *Односи с јавношћу*. CLIО.
- - Vilok, D., Kameron, G. F., O. i Ejdži V. (2006). *Односи са јавношћу – стратегије и тактике*. Београд: Центар за издавачку делатност економског факултета у Београду.
- - Halland, K. (2000) *Strategic Media Planning: Toward an Integrated Public Relations Media Model Handbook of Public Relations*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- - Baran, S., i Davis D. (2005) *Mass Communication Theory: Foundations, Ferment, and Future*. Thomson Wadsworth.
- - Chisnall, M., (1988) *Marketing: a Behavioural Analysis, 2nd edition*. London: Mc-Graw-Hill
- - Cohran, W., (1972) *Sampling Theory, second edition*. New Delhi: Wiley Eastern Private Limited.
- - Cooley, H., (1983) *Defining goals for measured advertising results*. New York: Association of National Advertisers.
- - Jefkins, F., (2000) *Advertising, Fourth edition*. London: Prentice – Hall.
- - Капо, Џ., (2004) *Будућност оглашавања*. Футура Медиа, Сарајево.
- - Котлер, П., (1978) *Управљање маркетингом*. Загреб: Информатор.
- - Kotler, P., (1991) *Marketing management: analysis, planning, implementation and control, 7th edition*. London: Prentice – Hall.

- - Лукић, Д., (2000) “Планирање медија као премиса ефикасне и ефективне пропагандне кампање“, Београд: Нова трговина, год. 53, бр. 9 – 11.
- - Перић, Н., (2006) *Медија планирање – стање и перспективе у Србији, магистарски рад*. Београд: ФДУ.
- - *Речник маркетинга* (2001). Београд: Жарко Албуљ, Београд, 2001.
- - Sissors, J. i Lincoln, B. (1992). *Advertising Media Planning*. NTC Business Books.
- - Судар, Ј. (1984). *Промотивне активности*. Загреб: Информатор.
- - Тимотић, М. (1992). *Методe мерења аудиторijума радија и телевизије”, докторска дисертација*. Београд: ФПН.
- - Врачар, Д. (1997). *Стратегије тржишног комуницирања, друго издање*. Београд: ПРИВРЕДНЕ ВЕСТИ “EUROPUBLIC”.
- - Врачар, Д. (1986). *Привредна пропаганда*. Београд: Економски факултет, Београд.
- Интернет извори:
- URL: <http://www.adage.com/creativity/rate> the ad
- URL: <http://www.advertising.about.com/news>
- URL: <http://www.advertopedia.com>
- URL: <http://www.centerformediaresearch.com>
- URL: <http://www.mediapost.com>

Nenad Peric

**Vocational High School for Marketing and Public Relations,
Accademia del Lusso, Belgrade**

**PROBLEMATIZATION AND METHODS OF
EVALUATION OF THE MEDIA AND PUBLIC
RELATION ACTIVITY**

Summary

The scope of the work is to analyse the evaluation problem of the media and PR activity, and the methods used in the evaluation process. Evaluation is used not only in any spacious media activity such as the media campaigns, but in the advertising, public relations and any other promotion and propaganda activity as well. It's goal is multiple and beside the main goal-evaluation of activities effects, the correction and documentation of the done work is also procreated. Because of that it's necessary to exert it in every stage of the media and PR activity. Nevertheless, many of those who practice it aren't guided by this idea; instead of that they put the evaluation at the last stage of the

activities by doing summing and with that the effectiveness of the planning work completion is mainly lost. The problem of the process veracity is linked with the dinamism and the multy-disciplinary of the media and PR activities. As this activities are directed at the society (as a whole or some of it's parts), and the society is influenced by the variety of the effects, in the same time the valuation is often susceptible to a large tolerance. The cases in which the mistake percent is small are mainly rare, so for the theorists and the media, advertising or PR researchers the problem requires serious general engagement.

Key words: *evaluation / media and PR / campaign / measurement/ test / rating*

ТРАНЗИЦИЈА

1359

Дубравка Стајић

СОЦИЈАЛНО ПРАВИЧНА ЗАРАДА КАО ТЕМЕЉНИ
УСЛОВ ИНТЕГРАЦИЈЕ СВЕТА РАДА У ЕВРОПСКУ
УНИЈУ

1371

Урош Шуваковић

МОГУЋНОСТИ КОРИШЋЕЊА ИНТЕРНЕТА
У СПРОВОЂЕЊУ НАУЧНОГ ИСПИТИВАЊА
ЈАВНОГ МЊЕЊА

УДК:
УДК:331.214
Примљено:
10. септембра 2008.
Прихваћено:
23. октобра 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1359-1370.

Дубравка Стајић
Институт за политичке студије, Београд

СОЦИЈАЛНО ПРАВИЧНА ЗАРАДА КАО ТЕМЕЉНИ УСЛОВ ИНТЕГРАЦИЈЕ СВЕТА РАДА У ЕВРОПСКУ УНИЈУ

Сажетак

Право на социјално правичну зараду је један од резултата развоја Европске Уније. Модерни систем колективних уговора развија се заједно са Унијом. Финансијска криза и рецесија у САД и Европи доводи у питање радно законодавство и праксу. Зараде већ опадају у већини земаља-чланица Уније. Србија је потписник Социјалне повеље Европске Уније, која садржи одредбу о “социјално правичној заради, која обезбеђује достојанствен живот раднику и његовој породици”. После осам година од почетка транзиције у Србији, грађани губе поверење у политичке странке и синдикате као актере побољшања њиховог стандарда.

Кључне речи:

Увод

Процес приватизације у Србији траје дуже него што су претпостављали домаћи политичари и научници, страни инвеститори и други политички и коносни субјекти који су својим интересима везани за државу и привреду. Оцене овог процеса су различите, а критике су оправдане: доказана је ретроградност у облику **дендустријализације** великих индустријских центара (Крагујевац, Ниш, па и Београд),¹⁾ нетранспарентност процеса приватизације многих великих предузећа, а проблематична

1) Видети опширније у: др Драган Петровић: Историја индустрије Београда, Развој и размештај индустрије Београда у 19. и 20. веку – Београд, Српско географско друштво, 2006, књ. 2.

аукцијска продаја малих предузећа није евидентирана ни у погледу капитала, нити статуса запослених, па и шира стручна јавност, посебно медији, указују на процес повезивања интереса појединих политичких странака и новог капитала. Отварају се и бројна друга питања, међу којима је нерешено питање реституције имовине која је национализована по законима донетим после Другог светског рата. У бројним расправама приметно је да изостаје један фактор који учествује у претварању привреде у тржишну капиталистичку привреду, а то је **људски рад** – његова цена, статус запослених и њихова права у поређењу са земљама Европске Уније. Дobar део западног Балкана, који чине бивше југословенске републике, већ је део Уније, и поређења српског радног законодавства и праксе могу се засновати на заједничким економским и људским претпоставкама које су постојале 1990. године, пре распада заједничке државе и, наравно, распада привреде која је била једна макроекономска и технолошка целина. Стручне расправе усмерене су у компанијском праву, берзи, осигуравајућим и банкарским пословима што је у времену брзог пословања очекивано и потребно. Тако су усмерени и цењени и широко цитирани стручни часописи као “Економист магaзин”, “Привредник”. Проблеми везани за људе као ресурсе у јавности се појављују инцидентно – у случајевима штрајкова радника незадовољних оним видовима приватизације који су у тексту поменути, или као проблем “одлива сиве масе”, односно емиграције младих стручњака или талената. Рад као чинилац стварања капитала и богатства друштва као да се подразумева, али у пракси се појављују бројни проблеми које се тичу кршења права на рад и из рада, а које треба решавати систематски и дугорочно, **мислећи на будуће генерације запослених.**

1. ПРИВАТИЗАЦИЈА И ПРАВО НА ЗАРАДУ

Право на зараду први пут је санкционисано у међународним конвенцијама МОП (“О једнакости награђивања мушке и женске радне снаге за рад једнаке вредности”, 1951) и Статутом ове организације 1919. године. Ова фаза у развоју међународног радног права исказује опште схватање правичности, којим се исправљају тежи облици експлоатације, као што су драстични облици неједнаке зараде жена, миграната, младих радника, а посебно се штите деца (забрана рада, по правилу до 15 година старости) и малолетни радници, којима се забрањује ноћни рад, рад без надзора старијих

радника, обавезна сагласност родитеља при заснивању радног односа пре пунолетства, а у складу са домицилним правом.

Настанак и развој Европске економске заједнице (најпре Заједнице за угљ и челик, 1947) значио је повезивање и укрупњавање националних капитала тада најјачих европских индустријских држава. Неминовно, радно законодавство је морало да буде уједначавано, а систем правне и економске сигурности постепено се развијао од шездесетих година, захваљујући теорији државе благодостања, с једне стране, и удруженом деловању синдиката и социјал-демократских и социјалистичких партија. Хармонизација (уједначавање) радног законодавства није се остваривала без отпора, како због разлика у домицилним земљама, тако и нарастајућих сукоба интереса домаћих радника са емигрантима, спремним да раде под тешким условима, тешке послове и спремним на нижу зараду којом су обарали легалну цену рада, утврђену колективним уговорима. Земље у транзицији нису могле да прате стопе развоја земаља оснивача Европске Уније. Проблем људских права у области света рада у земљама у транзицији, па и у Србији, проистиче из општег нижег степена економског развоја, стварања капитала, степена незапослености и **страха запослених од отказа** у случају да остваривање својих појединачних права траже од синдиката, инспекције рада или судским путем.

Право на зараду је темељно право, које проистиче из саме природе уговора послодавца и запосленог. Ово право није оспаравала ниједна економска или правна теорија, промене су настале у свести запослених у земљама са дугом и утемељеном синдикалном традицијом, у односу на нове земље тржишне привреде. Србија је потписала Социјалну повељу Европске Уније, чиме су одредбе овог документа постале саставни део домаћег радног законодавства.

Реални односи снага, а пре свега стручност правних служби синдиката, у пракси показују која је мера остваривања права запослених на зараду, а посебно на социјално правичну накнаду за рад.

2. ОПШТИ КОЛЕКТИВНИ УГОВОР РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Пошто је претходни Општи колективни уговор престао да важи 23.9.2005. године, у периоду дужем од две године запослени

у Србији нису били заштићени у погледу зараде, јер није била утврђена (индексирана) минимална зарада која обавезује све послодавце. Статистички, минимална зарада, као и просечна зарада била је обрачунавана на месечном и кварталном нивоу, али раст зарада и других права која непосредно проистичу из рада (накнада за превоз, топли оброк, регрес за годишњи одмор, чл. 257. Закона о раду) остваривале су оне гране и делатности чији су синдикални лидери најбоље применили стручно знање, технику преговарања и организованост свог чланства (синдикати образовања и здравства, док је Синдикат науке Савеза самосталних синдиката Србије потписао грански колективни уговор тек новембра 2006 године). Општи колективни уговор прецизира значајна питања, која су само начелно регулисана законом, као што су прековремени рад, заштита на раду од деловања штетних фактора, а за будуће време економских и финансијских нестабилности остаје могућност потписивања анекса – који могу бити анекси о индексирању зарада у складу са инфлацијом, замрзавање зарада и низ других решења која намеће економско окружење. Значајна питања примене општег и гранског колективног уговора, односно непримењивања, су у надлежности Социјално-економског савета владе Републике Србије, који се састојао веома ретко и није имао ни значај ни утицај институције **контроле** исплате зарада, доприноса и осталих обавеза послодаваца.

Тек 29.4.2008. године потписан је Општи колективни уговор за Републику Србију, који је ступио на снагу 1.5.2008. године. Синдикати су се посебно налагали за примену клаузуле садржане у Глави 1. тач. 1.3. „Примена Општег колективног уговора“, а у складу са чл. 257. Закона о раду. Овом клаузулом омогућава се проширено дејство колективног уговора на све послодавце, без обзира да ли су чланови послодавачке организације или нису (Унија приватних послодаваца има 140.000 чланова).²⁾ Проширено дејство колективних уговора значи да се **проширује дејство уговора** на све предузетнике, који су дужни да изврше одређене обавезе према запосленима, а тиме јача и правна сигурност у сектору рада. Процењује се да има око 300.000 лица која раде непријављено, зарада се делимично исплаћује у готовини, чак у пракси још постоје примери исплате зарада у природи (у роби). Колективни уговор јача свест запослених и грађана о правној држави, о развијању механизма за корекцију деловања тржишта.

2) Извор: Синдикални Повереник, 3124/327-328, 30.9.2008, стр.11.

Ниске зараде запослених диктира акумулација капитала, брзо богаћење предузетника, повољнији услови пласмана и стицања капитала но у земљама Европске Уније.³⁾

Сукоб између одредби појединих закона отклониће се најављеном „сечом закона“ у Скупштини током 2009. године. Али проблеми како норме остварити у пракси су далеко сложеније.

Законодавна делатност није довољна да уреди основни однос послодавца и запосленог – питање рада и зараде. Неисплаћивање зараде, делимично или у целости, оправдава се “неспособношћу радника”, запослени се преоптерећују другим пословима који не припадају његовом делокругу рада и слично. Овај проблем постоји у свим делатностима: индустрија, трговина, занатство, интелектуалне делатности. Привреда у транзицији је турбулентна, неуједначено се развија, динамичност је секторска или регионална, неки пут и локална, што доводи до економских последица које се не могу правно регулисати и контролисати, као што је оправдани раст прихода компанија и зарада њихових запослених (додатни бонус за посебне резултате у раду). Висока незапосленост и дуго трајање транзиције у Србији ометају настанак и примену ефикасних механизма контроле рада послодавца, од малих радњи до великих компанија. Држава има тежак терет уравнотежавања макро-економских фактора, посебно с обзиром на светску финансијску кризу од половине 2008. године и рецесију која захвата привреде Европске Уније.

Запослени и грађани у Србији су у зони транзиционе несигурности проузрокованој самовољом послодавца, док грађани света доживљавају рецесиони страх од губитка запослења као економски вишкови.

У пракси није могуће изједначити услове рада, мерење тежине рада припада уређеним привредама које пажљиво брину о својим људским ресурсима. Овде је држава арбитар, у оквиру дискреционог овлашћења министра за рад и социјалну политику, како би се послодавци обавезали на извршење минимума – исплате зарада и припадајућих додатака.

3) Пример трговачких маржи је довољан: оне су у Србији 40%, а у ЕУ 8%. Пример високог профита у услужној делатности: радња за хемијско чишћење у Београду месечно, по одбитку зарада запослених, пореза и свих трошкова, доноси власнику 2.500 евра. Незадовољан том зарадом, он је радњу затворио (пример из личне архиве Д.С.). Он је остваривао профит од 60%, што у ЕУ није могуће.

3. ПОЈАМ СОЦИЈАЛНО ПРАВИЧНЕ ЗАРАДЕ

Овај појам није добио адекватну дефиницију у домаћој теорији и пракси, сем у периодима политичких обећања пред изборе. Операционализација овог појма, која се примењује у колективном преговарању је **потрошачка корпа**. Међутим, социјална правичност значи давање шансе свима који хоће да раде и који квалитетно раде, да могу да се школују и лече, а ти трошкови превазилазе далеко износе за које синдикати могу да се залажу у Србији, а послодавци, укључујући и државу као послодавца, су спремни да исплате запосленима. Теоријски радови домаћих аутора засновани на неолибералним поставкама, примењени у пракси, значе следеће: сваки појединац дужан је да обезбеди сопствени материјални статус, као и статус своје породице. Имајући у виду реално реално стање привреде и већине становништва, мали број предузетника концентрисао је велико богатство, док се значајан број грађана налази у сивој зони између легалног рада, додатне легалне или нелегалне зараде. Појам правичности историјски се мењао, на различите начине су га промишљали А. Смит (Smith), К. Мркс (Mrx) и Кејнз (J.M. Keynes), али социјална правичност захтева неколико услова: 1) стабилну привреду; 2) уредну наплату већине пореза; 3) ефикасне судове и инспекције. Ниједан од ових фактора није довољно развијен у Србији, нити независан у односу на интересне групе изнад и изван контроле државе.

Класична либерална теорија под појмом правичности подразумевала је **једнаке шансе на тржишту за све појединце**. Овај теоријски постулат ни у једној привреди није потпуно и до краја спроведен, јер није могуће да буде спроведен. Правичност и посебно **социјална правичност**, увек су као правни и философски аксиом, стављане на пробу у периодима економских криза, које органски и структурно мењају биће друштва. Богатство привреда створено после Другог светског рата било је довољно за једну високу цивилизацијску тековину, уз политички организоване притиске и идеологију тада владајућих социјалдемократских снага. Није једнострано економизам ако се истакне, да садашња светска криза подстиче, иако није увек примарни узрок, тенденције конзервативизма, укључујући смањење права и очекивања запослених.

Постојећи проблеми у Србији, настали као резултат транзиционих промена, непосредно и најоштрије се испољавају

у свету рада. Свакако да држава својим фискално-монетарним механизмима настоји да неутралише или минимизира деловање екстерних фактора, мада је у случају светске кризе то практично неизводљиво. Тешкоће се испољавају већ у тенденцији домаћих предузетника да, консолидујући своје пословање, смањују обим инвестиција, не запошљавају нове раднике или чак планирају смањивање броја запослених. То значи успоравање запошљавања нових запослених у току 2009. године, повећање притиска на већ запослене а учинак инфлације на инвестиције и зараде још се не може предвидети.

Замрзавање кредита великим компанијама од стране банака у њиховим матичним земљама, као што је већ учинила Велика Британија, одражава се на мале привреде, јер компаније – ћерке које су овде основане не добијају свеж капитал, или се смањује стопа раста већ у трећем кварталу 2008. године. Упркос политичкој стабилизацији у Србији, конституисању владе и редовном функционисању скупштине, кумулирају се негативни фактори који оптерећују зараде и, после неколико година раста стандарда становништва, поново угрожавају раст и развој привреде, па и бољи стандард становништва.

Унутрашњи фактори, који су зависни од политичких и друштвених фактора – носилаца моћи и транзиције у Србији, а који обликују и свет рада, и зараде, а могу допринети убрзању завршетка овог процеса јесу:

- претприступни фондови за мала и средња предузећа, Нацрт закона припремила је група економиста, али су средства делимично обезбеђена из донација, из политичких разлога 2005. године усмерена ка пољопривреди;
- већа концентрација деловања синдиката и њихово укрупњавање (удруживање тзв. „кућних синдиката“);
- јачање улоге свих инспекција, посебно инспекције рада, грађевинске;
- едукација грађана о њиховим правима на раду, пензијском осигурању и јачање фондова;
- редовни рад социјално-економског савета владе Републике Србије, као највишег органа трипартитне сарадње на нивоу републике.

Као аргумент у корист нужности јачања слабе стране у процесу транзиције, а то су радници и синдикати, а у циљу социјално правичнијих зарада и статуса запослених, може да послужи писмо

које су ресорном министру за рад и социјалну политику упутили запослени у комунално-стамбеној делатности Србије. Синдикат ове делатности тражи „Да се одмах приступи конституисању Социјално-економског савета Србије, како би се започело са социјалним дијалогом релевантних субјеката на државном нивоу;

- да се одреди цена радног часа за другу половину 2008. године, јер се обрачун јулске зараде „онда врши по претходном обрачуну, па ће наши послодавци након што се утврди нова цена радног часа створити проблеме да накнадно исплате раднику зараде;
- да министар Расим Љајић **својим дискреционим правом** (подвукла Д.С.) да проширено дејство општег колективног уговора, и име одржи обећање дато на конвенцији одржаној 29.4.2008. године, када је потписан Општи колективни уговор;

У Србији су се стекли сви законски услови да Министарство рада и социјалне политике може да учини оно што је у његовом делокругу рада и одлучивања – Влада је легитимна и конституисана као таква, а министар рада у континуитету по овом изабран. Тако да више нема сметњи да дато обећање о доношењу проширеног дејства општег колективног уговора учини.

Такође, не стоје више ни дате констатације Законодавног одбора скупштине Србије „да док је техничка влада – министар нема ингерацију проглашавања проширеног дејства општег колективног уговора“, јер те сметње више не постоје.

Упозоравамо да постоји велик распон у исплатама зарада запослених у нашим делатностима, са изузетно ниским примањима – уверени смо да би се проширењем дејства Општег колективног уговора економски и социјални амбијент у Србији уравнотежио.

Тиме би се обезбедили једнаки услови рада који представљају минимум права запослених из рада и по основу рада, и ублажиле разлике у зарадама у нашим делатностима, јер оне битно утичу на економски и социјални положај наших запослених и њихових вишечланих породица.

Време је да радник у Србији зна **колико вреди његов рад**, и да зна да ће цена тог рада бити поштована кроз колективни уговор.

Молимо Вас да нас о вашим ставовима обавестите, и да нам као **репрезентативном синдикату и релевантном социјалном**

партнеру омогућите преговоре са вишим Министарством, како о наведеним питањима, тако и о могућностима доношења **општег колективног уговора за јавне службе и јавна предузећа у Србији**, јер свима нам је познат оснивач: држава Србија и њена локална самоуправа и имовина свију нас је у власништву државе Србије.

У очекивању Вашег одговора, најсрдачније Вас поздрављамо.
Београд, 27. августа 2008. године⁴⁾

Снага комуналних служби и њихових синдиката свуда у свету су познати. С тога овај допис заслужује анализу и извесно промишљање. Ако постоји партнерски однос, онда лидери синдиката траже преговоре, а не упућују молбе министру. То је први показатељ њихове слабости. Самовоља предузетника – па макар то била локална самоуправа – најбоље се види у исказу „да постоје велике разлике у зарадама“. Комунална предузећа стално послују, она нису мале и безначајне фабрике у забаченом крају, већ значајни део инфраструктуре у функционалном смислу, а део управе у смислу правног режима управљања (јавна предузећа). Захтев за уравнотежавањем зарада има своју сврху и циљ социјалне правичности, на шта се оправдано позивају представници синдиката. Тешкоћа која постоји као тенденција неједнаког развоја, овде је готово нерешива. Тржишни развој отворио је могућности неуједначеног развоја, па су приходи општина и региона толико неједнаки да то није могуће уједначити појединачним мерама, нити је то сврсисходно. Међутим, овај апел показује да је транзиција у целости требало да буде боље **политички и друштвено** осмишљена, што би целу државу и привреду легитимисало као озбиљног кандидата за чланство у Европској Унији.

Неједнакости на које указују запослени у комунално-стамбеној делатности, заправо су прикривени показатељи нечег другог: **цене транзиције**, о којој острашћено говоре антиевропски оријентисане странке у Србији, не желе да говоре проевропски оријентисане, а нико не осмишљава постојеће, реалне економске и социјалне механизме које ће те разлике (цену промена) умањити на разуман ниво.

4) Упор. „Угрожена људска права“, Синдикални повереник, септембар 2008, стр. 14-19.

4. СИСТЕМСКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРАВА НА ЗАРАДУ

Пракса показује да велики број послодаваца не плаћа прековремени рад, доприносе за пензијско и здравствено осигурање. Да би се остварило право на социјално правичну зараду, основна линија стратегије – како друштвених институција, политичких странака, судова – мора да буде усмерена ка **смањивању сиве економије на минимум**. Без испуњења овог стратешког циља, не само да неће бити могућ пријем у Европску Унију, већ српска привреда неће бити способна за бржи, динамичнији развој, раст бруто друштвеног производа и зарада.

Политичко управљање привредом такође је индиректни али изузетно моћан чинилац економског статуса грађана. Ова спрега није тако видљива и институционализована као у једнопартијском систему, али је персонализована у носиоцима политичке власти, са једне стране, и власницима великог капитала, који намећу своје одлуке влади и, посредно, скупштини. Тиме се, **de facto**, усмеравају токови робе и новца. Финални ефекти ових маркокономских операција видљиви су кроз приход обичних грађана: обезвређен приход, ускраћивање дела зараде, коначно инфлација као општи порез на целокупно становништво. Постоји притисак да скупштина усвоји нацрт закона о отпису дугова по основу доприноса. Тиме се обавезе најбогатијих (послодаваца) превалују на терет сиромашнијих и веома сиромашних грађана (држава ће кроз друге облике пореза да намири та средства). Пошто је овде предмет расправе само социјално правична зарада, нећемо се упуштати у шире и значајно питање: колико ће тим отписима појединим запосленима бити брисан (неуписан) рад ни стаж, и колико њих неће моћи да испуни минимални услов за пензију од 15 година признатог стажа. Пореска евазија добила је легитимитет. Овај пример је показатељ правог стана привреде и односа три социјална партнера у Србији. Међутим, уз бројне осцилације, партнери морају да сарађују и решавају проблеме света рада који ће бити све сложенији.⁵⁾

У целокупном раду, послодавци, држава и синдикати треба да воде рачуна о насталој апатији и неповерењу грађана, ако према политичким партијама, тако и синдикатима. Ово показује истраживање Агенције за истраживање јавног мњења „Фактор

5) „Тмуран економски хоризонт пред Унијом“, Политика, 4.11.2008. стр.4.

плус“ из Београда, објављено 2006. године, према коме само 0,5% испитаника изражава велико поверење у синдикате као снагу промена и побољшања света рада.⁶⁾

ЛИТЕРАТУРА

Књиге

- Петровић, Драган: Историја индустрије Београда. Развој и размештај индустрије Београда у 19. и 20. веку. – Београд Српско географско друштво, 2006, књига 2, стр. 280.

Чланци

- Синдикални повереник 3124/327-328.

Dubravka Stajic

Institute for Political Studies, Belgrade

SOCIALLY JUSTIFIED SALARY AS A BASIC PRECONDITION FOR INTEGRATION OF WORKING COMMUNITY INTO THE EUROPEAN UNION

Summary

Right to socially justified salary is one of results of development of the European Union. Modern system of collective contracts itself has been developed alongside with development of the Union. Financial crisis and recession in the United States of America and Europe has brought to the light the issue of labor legislature and practice. Salaries have been decreasing in majority of the Union's member-states. Serbia is the signer of the European Union Social Charter with the clause on „socially justified salary providing dignified life for laborer and his family“. After eight years of the beginning of transition in Serbia, citizens started to lose confidence in political parties and labor unions as the factors of improvement of their life standard.

Key Words: Social Charter, socially justified salary, financial crisis, recession, system of Collective Agreements

6) Види: Дарко Маринковић: „Изневерена очекивања“, Синдикални повереник, 30.9.2008. стр.44-46.

ТРАДИЦИЈА

1373

Јелена Миљковић-Матић

СИМБОЛИЗОВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ СТЕРЕОТИПА

1383

Александра Мирковић

ЕТНИЧКИ И/ИЛИ ГРАЂАНСКИ ИДЕНТИТЕТ,
ТРАДИЦИЈА И/ИЛИ МОДЕРНОСТ

1429

Мирољуб Јевтић

ИДЕЈА ИСЛАМСКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ СВЕТА

УДК:
323.1:165.21
Примљено:
9. октобра 2008.
Прихваћено:
23. децембра 2008.
Прегледни чланак

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1369-1378.

Јелена Миљковић-Матић
Институт за политичке студије, Београд

СИМБОЛИЗОВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ СТЕРЕОТИПА

(Ратко Младић као глобални хајдук)

Сажетак

У раду се разматра данашња улога Ратка Младића у српском националном моралном и емотивном профилу. Искоришћено је, у том смислу, виђење Ратка Младића као хајдука, који се својим понашањем супротставља власти, националној и глобалној, и која српском народу није по вољи а којој је немогуће супротставити се друкчије осим симболично, кроз лик бунтовника и одметника који ће понети све испројектоване националне сентименте.

Кључне речи: *Ратко Младић; Хајдуци; Епска историја; Национална симболика.*

Хајдук је, кроз турску историју српског народа, претежно био припадник раје који се одметнуо од цивилног живота у шуму у близини путева и насеља да одатле, препадима на путнике, караване, војнике, пркоси тиранији турских властодржаца. Било их је и који су се одметали у хајдуке искључиво из авантуризма и ради пљачке, али такви нису учествовали у формирању профила српске фолклорне институције хајдука него су незнатно замутили сјај хајдучког имена, додавши и са српске стране нешто мало неповољног значења ономе које су турске власти већ биле ставиле уз хајдучко име. Зимско је доба хајдук проводио као тајни гост код тзв. јатака - сељака или монаха који и иначе брине о његовој добробити. У нововековној српској историји хајдук је типска фигура чији је модел добро изграђен кроз неколико векова

постојања у стварности и у легенди.¹⁾ А стварност и легенда су се међусобно преплитале и узајамно зависиле: колико су стварни хајдуци били основа за испредање прича и испевање песама, толико су те романтичне и херојске песме и приче подстицајно деловале на младалачку жељу за јуначком славом, нагонећи бунтовне духове да се одметну у хајдуке, са надом да ће им име бити опевано и ушавше у легенду.²⁾ Јер, другог начина није било међу српском рајом за јавно деловање нити за стицање славе: «то је доба када наш народ нема своју државу, те стога нема ни крупнијих догађаја, ни већих личности, које собом носи слободни државни живот».³⁾ Овакав бунтовнички лик није, додуше, ограничен на српско поднебље: многе нације имају романтизоване историјске одметнике од лошег закона и неправичног друштвеног поретка, на које је народ испројектовао своје незадовољство влашћу и увео их у трајно национално сећање, као еманацију општенородне борбе за слободу и правичност. Хајдуци су се са том улогом здушно саживели, што најбоље доказује чињеница да су 1804. чинили елитни део устаничке војске.⁴⁾ У обрнутој сразмери с националном државом стоји хајдуковање: са развитком и утврђивањем државних атрибута нестајали су хајдуци, с обзиром да су, са одласком Турака и њихове власти, изгубили онај племенити смисао свог постојања и да је од читаве установе хајдучије остао само онај ружни део, у ком су хајдуци били друмски разбојници, пљачкаши, лезилебовићи - али сад без икаквог моралног покрића које им је давао турски зулум.⁵⁾ Њихова улога наоружаних представника политичке опозиције⁶⁾ завршена је онда кад је опозиција престао да буде читав покорени народ, друкчије националности, вере и обичаја него што је власт.

1) В. најпотпунију до сада урађену студију о епско - историјској институцији хајдучије: Душан Ј. Поповић, *О хајдуцима I и II*, Народна штампарија, Београд 1930. и 1931.

2) Нав. дело, књ. I, стр. 111-112 и књ. II, стр. 156.

3) Исто, стр. 8.

4) Будући да се може наћи у уибенику историје овај податак треба да представља «опште место» у општем образовању; в. Радош Љушић, *Историја за трећи разред гимназије општег и друштвено-језичког смера*, Завод за уибенике, Београд 2007, стр. 198; в. такође: Душан Ј. Поповић, нав. дело. књ. II, стр. 125 и даље (поглавље «Устанак од 1804 као 'хајдучки посао'»)

5) Тихомир Р. Ђорђевић, *Из Србија кнеза Милоша; становништво – насеља*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1924, стр. 56 и другде

6) «Они су, у ствари, политичка, али нелегална опозиција», пише Душан Ј. Поповић, нав. дело, књ. II, стр. 156.

И тако је хајдуковање окончано још за прве владавине кнеза Милоша.⁷⁾ Ипак, можемо чути да се хајдук недвосмислено спомиње поново последњих неколико година. Откад се, наиме, Ратко Младић показао неухватљивим одметником од званичне српске и међународне правде, почео је оживљавати митски лик хајдука који се пројектује на њега. Младић се назива хајдуком⁸⁾ и то није без психолошке основе, колико год тај назив био објективно нетачан.⁹⁾ Јасно је, наиме, да генерал Младић није хајдук, пре свега због тога што установа хајдучије, са својим историјским контекстом, више не постоји у пракси. Такође, Младић не одговара основном формалном опису хајдука: није отишао из своје куће у шуму да са својом наоружаном дружином у летњој сезони напада по друмовима представнике туђинске власти и тако изражава свој лични и општеноародни политички бунт. На основу чега, онда, добар познавалац Младићевог лика и дела, Љубодраг Стојадиновић, а и други, проглашавају Ратка Младића за хајдука, а већини конзумената вести и анализа о генералу војске Републике Српске то некако не звучи рогобатно? Чини се да је то, превасходно, омогућено тиме што је многе детаље из Младићеве биографије могуће с релативном лакоћом протумачити као типичне хајдучке одлике, без обзира што се централна његова делатност не одвија онако како је моделом предвиђено. На пример, измакао је Младић испод руке туђинаца који би да му суде за нападе што их је изводио док је био војно активан и налази се негде у илегали, док се о њему, сигурно је, брину некакви јатаци. А то сасвим довољно личи на хајдучку судбину у којој је један од задатака хајдука да што је дуже могуће избегава колац – чији хумани еквивалент, по тумачењу

7) Као у напмени 5.

8) Тако га највише титулише познавалац и аналитичар његове биографије и легенди о њему, Љубодраг Стојадиновић, на пример у својој књизи *Ратко Младић – између мита и Хага*, Политика и Народна Књига, Београд 2006, стр.10, 16 и другде; или, у емисији Мост Радија Слободна Европа, објављеној у часопису “Зарез”, бр.128, <http://www.zarez.hr/128/zariste4.htm>; затим у емисији “Кажипрст” ТВ Бе92, од 30. јануара 2006, http://www.b92.net/info/emisije/kaziprst.php?nav_id=186939&yyyy=2006&mm=01. Идеја о Ратку Младићу као хајдуку допала се и другима: на пример, у интернет вестима Бе92 за 27. септембар 2006, http://xs4.b92.net/info/komentari.php?nav_id=213267; или, коментари читалаца «Вечерњих новости» од 10. маја 2006, <http://www.novosti.rs/code/navigate.php?Id=19&datum=2006-05-10&idobj=88949>.

9) Против тумачења положаја Ратка Младића као хајдучког дигао је глас један господин у писму новинама «Глас јавности» које је насловио «Генерал Младић није хајдук». Он ту пише: «Веома је ружно и бедно то што бивши високи официр ЈНА Љубодраг Стојадиновић већ две године говори да се Ратко Младић одметнуо у хајдуке!» и даље: «... али то апсолутно не умањује његову одговорност да прослављеног српског официра генерала Младића сада сврстава у хајдуке.» <http://www.glas-javnosti.co.yu/pismo/44141/general-mladic-nije-hajduk>.

једног дела јавности, чека Ратка Младића у Хагу. Другу судбину хајдук нема него да буде убијен у борби или након хватања, осим ако би се предао на позив власти или по молби и гаранцији народа и вратио се свом пређашњем животу.¹⁰⁾ Ништа се од тога, вероватно, Ратку Младићу неће догодити, будући хјадучка прича само једно од могућих читања његове судбине – и то прилично дискутабилно с обзиром на стварне околности.

Ипак, и по другим неким одликама Младићева биографија личи на хајдучки стереотип и допушта одговарајућу интерпретацију за потребе његовог бивања националним симболом. На пример, човек би остављао цивилни живот и постајао хајдук најчешће зато да би се светио за неку неправду коју му је власт учинила и коју није могао да опрости нити на икакав други начин да наплати¹¹⁾ – а у причи о Ратку Младићу значајна је епизода из његовог детињства у којој је, руком усташа, тадашње власти у његовој родној Босни, остао без оца.¹²⁾ Утолико је више могуће посматрати Младићев животни пут као хајдучки уколико је у легенду о њему, ипак, могуће умешати и некакву туђинску владавину која му је учинила зло: с обзиром на то да је грађански рат - који је пропратио распад социјалистичке Југославије и у коме се Ратко Младић истакао - на митском нивоу интерпретиран као борба чистих и невиних Срба против потурица и усташа и њихових према Србима злонамерних страних покровитеља, као још један српски устанак против некаквих нових «Турака» и њихових «јаничара». У таквом архетипском амбијенту је и Ратко Младић, са неким елементима своје биографије, постао погодан за оличавање модерног српског хајдука, да персонификује српски бунт против носилаца зла на овом свету, против глобалног друштвено-политичког поретка и његових представника који су се окомили на добре мале Србе. «Срби су посебно осетљиви на причу о појединцу ког прогања велика сила»,¹³⁾ тврдња је психијатра Велимира Поповића; док Љубодраг Стојадиновић

10) Душан Ј. Поповић, нав. дело, књ. II, стр.99-105.

11) Душан Ј. Поповић, нав. дело, стр.113-114

12) Љиљана Булатовић, «Генерал Младић - домаћи 'портрети' Ратка Младића», поднаслов «Ко је генерал Ратко Младић», <http://www.serbianunity.net/culture/library/Bulatovic/domaci/domaci.html> и иста, у документарном филму «Успон и пад генерала Младића», Sense продукција 2005, <http://www.sense-agency.com/ba/multimedia/index.php?trans=78&mulkat=2>; «General Mladic, you never walk alone/Strani novinari o generalu Mladicu» <http://vukovar.50webs.com/ratkomladic.html>

13) <http://www.patriotmagazin.com/arhiva/0025/media/016.htm>

види из другог угла корен величања Младића: «Реч је, рекао бих, о политичко-емотивно-социјалном синдрому који одређује однос људи, који су претрпели низ различитих пораза, према онима за које се сматра да још нису поражени».¹⁴⁾ Овако или онако, Ратко Младић персонификује целину српског народа и његову чежњу да се јуначки али и сасвим свесно симболично, као какав хајдук, супротстави лошим властима, националним и глобалним.

Како је уопште дошло до тога да се баш уз Ратка Младића веже идеја о хајдучији? Многе се биографије састоје од елемената налик хајдучким судбинама, које је било могуће одговарајуће протумачити, па ипак нису њихови протагонисти препознати као модерни хајдуци. Само је Ратко Младић оживео код Срба хајдучки архетип. Чини се да је тако због тога што се Младић већ и сам препоручио да буде симбол. Он се, како се чини, био намерно и вољно уклапао у другу али сродну поетску слику о Србима, ону која их представља као племените ратнике, као људе који се само бране од напасника а некако непланирано и невољно им полази за руком да остваре све што се само пожелети може, у националном смислу. Тај у потпуности бајковни сиже послужио је, наиме, као модел по коме се и званично и романтично интерпретира српска национална историја од 1803. до 1918. године. То је прича о вишевековној континуираној борби за национално уједињење у слободној држави, која је свој врхунац остварила у лику *солунца*, простог сеоског или варошког домаћина који је препешачио три државе («седам гора и седам мора»), са тифусом, гладан и одрпан, притешњен непријатељима са свих страна (мучи се «док три гвоздена хлеба не поједе и три пара гвоздених ципела не подере»), да би обновивши снагу на острву Крфу (тамо далеко крај мора, у земљи «на крају света») окренуо назад и у незадрживом јуришу ослободио своју земљу и народ, а непријатеља тако старо да му се вековно царство распало у неповрат (добро тријумфује а зло се урушава до свог потпуног уништења!).¹⁵⁾ У фантазмагоричну слику са оваквим костуром, најдрагоценију у митској свести Срба после оне о косовској бици, Ратко Младић је радо себе смештао; на пример, онда кад је позирао «са шапком Живојина

14) Љубодраг Стојадиновић, у емисији Мост Радија Слободна Европа, објављеној у часопису “Зарез”, бр.128, <http://www.zarez.hr/128/zariste4.htm>

15) В. о структури бајке: Владимир Проп, *Морфологија бајке*, Библиотека XX век, књ.52, Просвета, Београд 1982.

Мишића на глави ...»,¹⁶⁾ или кад је изјавио следеће: «У мом народу постоји ратничка традиција, дубоко у нашој крви. За ствари у које ми верујемо спремни смо да трпимо и патимо, да умremo ако је потребно. Наша историја нас је очеличила».¹⁷⁾ Младић, наравно, није могао да зна да српска ратничка бајка, у коју је уобличен колоквијални историјски поглед на Први светски рат, има своје дубоке корене у епонимној борби за слободу претходних векова, у поетизованој хајдучији, када, на жалост, ни испред нити иза борца није стајало ништа државно, ни у наговештају.

Романтична димензија завршнице Првог светског рата је *happy end* једне дуге тежње ка ослобођењу од туђинске владавине, ка обнови давно окупиране своје, националне државе, која се кроз пола миленијума носи у песми, у народном сећању, и која се материјализовала 1918. године у ослободилачком јуришу у ту своју нову-стару земљу. Залет је, изгледа, ипак био прејак, па је наместо Србије формирана, чак, Југославија која, како се данас популарно сматра, никада никоме није била инспирација на јуначка дела и која се, као грешка и најобичнија мегаломанија, морала и распасти. Ратку Младићу, српском официру југословенске војске, управо се држава – и она неостварена Србија и она нежељена Југославија - измакла из видокруга сваки пут кад је очекивао да се позната бајка о победоносном родољубивом ратнику оконча на познат начин: *happy endom* у коме занесени патриотизам бива награђен обновом државе, уз дивљење широм света. Младић своју борбу успева да веже само за Републику Српску, националну државу без историје и традиције, чија снага није ни из далека довољна да га подржи у његовој херојској улози. Та околност га је, и без његове воље, пренела у другу легенду, претворивши га у борца старијег, хајдучког типа, на основи оних елемената из његове личне историје који су допуштали такво једначење, а поготово откад се одметнуо и од међународних власти и њихове (не)правде. Ратко Младић је виђен за хајдука и по својој природи, која га чини омиљеним међу војницима, поштованим од непријатеља, шокантно непосредним пред политичарима,¹⁸⁾ а такви су неустрашиви заточници истине

16) Љубодраг Стојадиновић, *Ратко Младић – између мата и Хага*, стр.5 и 147. В. такође интервјуе пренете на крају исте књиге, стр.153-167.

17) Арнолд Серман, амерички публициста, у фељтону “Вечерњих новости” из октобра 1993. <http://www.serbianunity.net/culture/library/Bulatovic/strani/strani.html>

18) Љубодраг Стојадиновић и Љиљана Булатовић у својим бројним анализама Ратка Младића износе мноштво сведочанстава о наведеним његовим особинама, пошто говоре и пишу о Младићу са нескривеним симпатијама.

и правде идеални за улогу харамбаше који ће бити опевани од народа.

Такође, Младић живи у савременом свету у коме се рат сагледава као социолошка нужност, а агресивност и друге за борбу потребне особине сматрају се природним и неизбежним одликама човека. Тако се рат уклапа у ток историје и у људску природу, не представљајући у њима ништа изузетно. А то значи да је рат само једна од ситуација у којима човек може да се нађе па да се покаже, као и у свакој другој ситуацији, каквог је моралног квалитета. Отуда постоје и међународно формулисана и призната правила и обичаји ратовања, а у том контексту је настао и читав један ратнички појмовник. Одатле се, даље, може опазити и следеће: «Највише под утицајем ранијих ратова, а можда мање под утицајем ратова из деведесетих, ратни хероји су појмови који су поистовећени са човекољубљем и солидарношћу. Самим тим се и рат често препознаје као простор у ком се дешавају тако хумани процеси».¹⁹⁾ Ово је написао, не без ироније, један заступник алтернативног гледања на друштво по чијем мишљењу је рат - као амбијент у коме је легализовано смишљено и масовно убијање, отимање и уништавање разних ствари и оспоравање многих права, укључујући и право на живот - у тоталној супротности са сваким моралом достојним свог назива. Е сад, имамо Ратка Младића који се «са шапком Живојина Мишића на глави» нашао у једном свету који се колеба између модерног гледања на рат као на социолошку нужност и ултрамодерног, екстремно пацифистичког приступа ратовању. У таквом конотативном амбијенту Младић, са својим застарелим и бајковитим патриотизмом, нема изгледа да од света буде схваћен друкчије него као један разметљиви убица, као хајдук у најгорем смислу те речи – управо онако како су својевремено Турци гледали на хајдуке. Из перспективе власти која нема своју легитимну опозицију хајдуци су то и били. Али из рајетинске визуре хајдука је било оваквих и онаких: бораца за племените и узвишене идеале или зликоваца који су злоупотребљавали хајдучки модел. Младић је за многе Србе, свакако, оно прво а за већи део страног света ово друго.

Ратко Младић се, хтео-не хтео, може сагледати као један глобални хајдук, еманација српског националног бунта против

19) Бобан Стојановић, *Изазови демилитаризације*, стр.3 од 5, Queer Београд, http://www.queerbeograd.org/index.php?option=com_content&task=view&id=101&Itemid=34&limit=1&limitstart=2

моћних туђинаца који не управљају светом домаћински; на културном нивоу, «владари» међународне заједнице кваре Србе инфилтрирањем у српску културу туђих верских, језичких, прехрамбених и многих других обичаја, а Срби се од тога опет бране својим симболом националног бунта.²⁰⁾ Једноставно, хајдуковање пружа могућност протестовања и онда када та могућност не постоји, као што је случај сада са Србима у односу према политички и културно доминантном Западу. С друге стране, привлачна је и тврдња да је Запад најзаслужнији за митологизацију Ратка Младића, подигавши му патриотски значај демонизовањем његовог имица истакнутог ратника.²¹⁾ Младићева симболична борба, строго узев, није превасходно усмерена против оних који данас (незванично) владају планетом и није, како горе рекосмо, отишао из своје куће у шуму да са својом наоружаном дружином у летњој сезони напада по друмовима представнике туђинске власти и тако изражава свој политички бунт. Питање је може ли се његово понашање уопште називати борбом или макар пркошењем, или се човек једноставно крије да сачува своју релативну слободу док му ми пришивамо којекакве атрибуте. Са стварним Ратком Младићем заиста све то мало везе има, будући да не мотивише, претпостављамо, његово понашање ни на који начин и да, строго узев, није ни истина. Одсутан човек допушта свакакве интерпретације своје личности и понашања. У овој причи о хајдуку ради се о симболизовању неких националних стереотипова, чија ће снага ослабити и читава ће се прича, вероватно, истопити кад лична стварност Ратка Младића буде позната јавности и кад буде, надати се, надвладала српску и општу митотворачку свест. Но, за сад му нема друге него да трпи улогу коју му је доделила јавност, да буде носилац свих пројекција једног хајдучког лика, који је Србима потребан ради симболичног разрачунавања са носиоцима глобалне моћи. Управо то се и очекује од њега у стиховима једне модерне фоклорне песме:

20) ... Против нас су сви душмани стари

И изроди што вјеру продадоше,
ал' никоме ми нећемо дати
да нам узме оно што је наше.

Горан Тарлаћ и Владимир Ђурић (приредили), *Песме из стомака народа: антологија турбо-фолка*, Студентски културни центар, Београд 2002; наведено према <http://www.medijaklub.cg.yu/komentari/komentar%202002/februar/10.htm>

21) Љубодраг Стојадиновић у емисији «Утисак недеље», 03. јула 2005, под насловом «Ко је Ратко Младић»; такође у Поолитици online од 28. фебруара 2007, <http://www.politika.co.yu/detaljno.php?nid=20944>

Ђенерале ти си јунак прави,
цело Српство сада тебе слави.
Легенда си, такав и остани,
нек' узалуд траже те душмани.²²⁾

Нама остаје само да му свако добро од Бога пожелимо.

22) «Песма о хероју» анонимног аутора, <http://www.baneprevoz.com/mladic.html>

Institute for Political Studies, Belgrade
SYMBOLISM OF NATIONAL STEREOTYPE

Ratko Mladic as a global *hajduk* (outlaw) –

Summary

In this text author analyzed current role of Ratko Mladic in Serbian national moral and emotional profile. In this sense the author used the image of Ratko Mladic as a hajduk (an outlaw) who is confronting national and global power that is not favoured by Serbian people, and that is not possible to be confronted in other way but symbolically, through the image of a rebel and outlaw with the traits of national sentiment attached to him.

Key Words: *Ratko Mladic, hajducs, epic history, national symbolism*

УДК:
323.1:316.422
Примљено:
9. септембра 2008.
Прихваћено:
13. октобра 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1383-1428.

Александра Мировић
Институт за политичке студије, Београд

ЕТНИЧКИ И/ИЛИ ГРАЂАНСКИ ИДЕНТИТЕТ, ТРАДИЦИЈА И/ИЛИ МОДЕРНОСТ

Сажетак

На основу детаљне анализе различитих схватања нације, националног идентитета и национализма у теорији, као и опитних тенденција везаних за ове феномене у савременом свету, а пре свега имајући у виду стање и праксу у западним, тзв. старим демократијама, које су и родно место ових појава и идеја, и посебно анализе таквих тенденција у српском и осталим транзиционим друштвима, у овој расправи првенствено се жели указати на једну евидентну чињеницу која се мора уважавати – да се и у данашњем времену хипер-динамичне и ултра-интензивне глобализације, односно све већег ширења либералне демократије и све тежије регионалне интеграције (као димензија политичке глобализације), као и све агресивнијег наметања потрошачког униформизма (као димензије економске глобализације), већина људи не одриче свог националног идентитета, док етнички принцип и различити облици национализма и даље опстају на светској сцени. Указује се, такође, и на то да традиционални етничко-културни идентитети имају и низ свијих позитивних страна, али и на велики и неоспорни значај либерално-демократских вредности, принципа и институција на којима се заснива модерни, грађански идентитет. Стога, ауторка сматра да су продуктивне, одрживе и развојне само оне концепције нације и националног идентитета које обухватају и либерално-грађанске и нелибералне, то јест етничко-културне елементе; те да су постојеће дилеме, типа етнички или грађански идентитет, традиција или модерност, лажне.

Кључне речи: Национални идентитет, етнички идентитет, грађански идентитет, традиција, традиционализам, мит, модерност, модернизација, «ортодоксни традиционалисти», «антитрадиционалисти», глобализација, регионализација, транснационализација, наднационална интеграција, нација, национална држава, национализам, етницитет, етничке групе, националне мањине, мултикултурализам, либерална демократија, либерализација национализма, национализација либералних вредности, демократизација националног идентитета.

Једна од општих тенденција у друштвеној и политичкој теорији у периоду после Другог светског рата огледала се у значајном изопштавању феномена национализма из теоријске анализе, уз доминантан, углавном имплицитан и каткад експлицитан став да је то једна анахрона и ирационална, а пре свега негативна појава. То игнорисање феномена национализма и априорно одбацавање сваког његовог облика, па и сваког, на њему заснованог, политичког партикуларизма било је донекле разумљиво, јер је представљало последицу трауматичног ратног искуства и суочавања света са деструктивношћу дотад невиђених размера и свом бруталношћу милитантног, екстремистичког национализма. Како је све то било иницирано немачком нацистичком идеологијом, она је веома често била и, у великој мери, остала основ за вредновање национализма уопште.

Касније, током осамдесетих година XX века, долази до напуштања ове игнорантске теоријске тенденције и феномени нације и национализма задобијају статус легитимног предмета научних истраживања, теоријских и академских анализа и студија. Овај заокрет у светској, а посебно западној друштвеној теорији имао је одјека и на домаћу, југословенску и српску научну и стручну јавност, која је своју пажњу такође почела фокусирати на комплекс питања везаних за национално. Међутим, тек почетком деведесетих година XX века, национализам постаје општа и кључна тема, упоредо са његовим наглим бујањем и попримањем радикалних облика у Источној Европи, а посебно на узаврелом Балкану. Трагична ситуација у којој се налазио *ex*-југословенски простор у последњој деценији XX века, са таквом ескалацијом насиља и оружаних сукоба на етничкој и верској основи, који су не само нарушили скоро педесетогодишњи мир у Европи, него и дефинитивно оповргли

хобсбаумовску тезу о одумирању национализма¹⁾ и разне концепције о крају епохе нација, оставила је дубок траг у друштвеној и политичкој мисли у светским размерама, али посебне импликације је имала на домаћу политичку мисао и њене посленике, као уосталом и на домаћу политичку праксу и друштво у целини.

У таквој ситуацији дошло је до развоја и ширења десног радикализма и у научно-теоријској, а не само идеолошко-политичкој равни. Јачање такве позиције, како у Србији, тако и у другим еx-југословенским републикама, нарочито оним захваћеним ратним пожаром, било је великим делом изазвано управо међудејством националистичких екстремизама који су долазили са свих страна, узајамно утичући једни на друге и њихово ширење. Десни радикализам је, дакле, био делимично индукован као одбрамбени механизам, услед страха и осећаја угрожености од стране радикалне деснице других нација, али он је имао и антилеви карактер, односно био је такође и одговор на претходно постојећи леви радикализам.

Комунистички леви радикализам, тежећи заснивању друштва на новим, револуционарним темељима, захтевао је “раскид са властитом прошлошћу као наводно антиреволуционарном, губитак властите историје, прекид властитог памћења, заборав традиционалног идентитета”.²⁾ Иако, ови захтеви нису реализовани у јед-

1) Та теза коју је формулисао Хобсбаум, али коју су развили и многи други модернисти који се ослањају на постмодернистички приступ, заснива се на аргументу да је национализам један пролазећи феномен (*a passing phenomenon*) или, другачије речено, феномен прошлости. Међутим, испоставило се да је такво гледиште оповргла сама савремена пракса, а посебно поменути догађаји на простору бивше Југославије. Стога ће, на пример, Meri Kaldor (Mary Kaldor) рећи да та теза не одговара постојећим структуралним условима. Ова ауторка наглашава и да се управо тај моменат понекад користи од стране критичара модернистичке парадигме, као доказ њене слабости (видети: Mary Kaldor, “Nations and Globalisation”, *Nations and Nationalism*, 10 (1/2), 2004, стр. 166).

2) Слободан Дивјак, “Посткомунизам и нови екстремизам”, *Борба*, 16. јул 1991. године; текст је објављен и у оквиру Додатка “Србија и либерално-демократски принципи и институције”, у: Слободан Дивјак, *Проблем идентитета: Културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 231.

Истине ради, важно је подсетити и на чињеницу да насилно стварање југословенског наднационалног идентитета и пропагирање југословенства није био неки оригинални изум комунистичке идеологије. Тај пројекат, заправо, потиче још из монархистичког међуратног периода, а формално је обелодањен када је краљ Александар Карађорђевић, заводећи диктатуру, напустио идеолошку реторику о “троплеменом народу” или о “народу са три имена” (Срби, Хрвати и Словенци), док остали тада нису били ни признати као конститутивни народи) и објавио да су од тада сви Југословени. Указујући на такво стварање југословенске нације, путем декрета и пропагирања унитарног југословенства на бази принципа: један краљ, једна држава, један народ, др Шербо Растодер тврди да је то било “типично балканско амалгамисање, које је подразумевало насилно потирање и општу амнезију за народе који су управо највише волели да живе од сећања. Заиста, њима је сећање тј. прошлост увек била лепша од садашњости, јер су је дорађивали у мери у којој нису могли да утичу на изграђивање своје садашњости”

накој мери на читавом југословенском простору, тај заборав било свега, било једног дела оног што се односи на традиционални и културни национални идентитет није био, како то ојашњава С. Дивјак, један “природни самозаборав, већ насилни, принудни дисконтинитет с њим, (тако да) многе његове карактеристике, симболи, трауме, проблеми, мада нису могли да се јавно манифестују, наставили су да живе свој живот у сфери потиснутог да би, када је инстанца контроле потпуно олабавила, експлозивно избили на површину, носећи нужно у себи много ексцесивног и ирационалног”.³⁾

Да не би било неспоразума, желимо појаснити да нам није намера да се овде пружи или обезбеди оправдање за српски или било који други екстремистички национализам, већ да само настојимо указати на оно што је, наравно уз садејство с другим факторима, утицало на његово јачање и ширење. Јер, једна је ствар то што су, услед ранијих околности у којима су одређени елементи националног идентитета били принудно потиснути, људи имали оправдану потребу за обнављањем тог идентитета, кроз поновно успостављање везе са историјом и изгубљеном традицијом, а посве друга то што је десни, антилеви радикализам, како у друштвено-политичкој пракси, тако и у теорији, подилазећи тој “објективно условљеној и оправданој жељи маса”⁴⁾ и манипулишући њоме, настојао да једну митологију замени другом (митологију револуције митологијом традиције и пре-револуционарне прошлости), уз одлажење у саввим другу крајност и некритичко третирање даље прошлости као нечега што има свети и потпуно непроблематични карактер. Такав тренд, уз потпуно анатемисање свега што је имало левичарски карактер, односно уз одбацивање целокупне, па и оне демократске левице, онемогућавао је неку ширу подршку умереним концепцијама и њихово чвршће утемељење у друштву, јер је за постизање тога потребно да постоји извесна равнотежа између демократске левице и демократске деснице. Колико у то време није било једноставно нити лако бити на умереној позицији, сведоче и речи поменутог аутора – Слободана Дивјака из јула 1991. године: “Да ли ће постмодерна модерација моћи амортизовати навалу новог органицизма који, исказујући свој презир према умереним, ни врућим

(према: Др Шербо Растодер, “Однос националног и демократског кроз искуство југословенских народа”, у: Далиборка Уљаревић (ур.) и група аутора, *21 прича о демократији*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005, стр. 77).

3) Слободан Дивјак, “Посткомунизам и нови екстремизам”, *op. cit.*, стр. 231-2.

4) *Ibid.*, стр. 234.

ни хладним, типовима, призива нове надљуде који морају да следе зов служења и жртвовања за раст неслућене снаге Отаџбине – то је велико питање. Но, једно је сигурно. Бити одважан, данас и овде, значи бити на страни оних који су, мада у мањини, спремни да се супротставе самодеструктивној пијаној екстази нових екстремизама”.⁵⁾

Међутим и данас, после посткомунистичког померања идејно-вредносних оријентација (од комунизма и марксизма до капитализма и либерализма) и након сплашњавања и релативног превазилажења десног екстремизма из деведесетих година, умерене оријентације и међу-позиције, када су у питању етничко-културни идентитет и традиција, тешко долазе до изражаја, уз тенденцију њиховог, свесног или несвесног, замагљивања и потискивања. Тема националног идентитета и национализма и национално питање постали су, наине, главне осе дубоких подела у целокупном српском друштву, па исто тако, а можда чак и више, и међу његовом тзв. интелектуалном елитом. Такве поделе су пропраћене сврставањем индивидуа и група или у “табор” традиционалистички усмерених, конзервативних националиста, или пак у “табор” оних, наводне анационалне (неетничке), либерално-грађанске провенијенције; уз неизбежно међусобно етикетирање у дневно-политичке сврхе коришћењем термина “патриоте” и “издајници”. Таква дихотомна подела друштва на два антагонистички супротстављена и међусобно искључујућа идеолошка блока, само “продужава грађански идеолошки рат”⁶⁾.

Та, у посткомунистичком периоду најоштрија, идеолошка и политичка конфронтација настала је управо због разлика у тумачењу, при том подједнако погрешном, појмова нације, националног идентитета, традиције, модерности, национализма и патриотизма. Сходно тим схватањима, а ослањајући се на Дивјакову анализу, можемо упрошћено рећи да се један од тих идеолошких блокова карактерише “ортодоксно традиционалистичком”, а други “анти-традиционалистичком” тенденцијом.⁷⁾

5) *Ibid.*, стр. 235.

6) *Ibid.*, стр. 234.

7) Анализу ових међусобно супротстављених вредносних и идеолошко-политичких тенденција у српском друштву, С. Дивјак је изнео у раду: “Померање идејно-вредносних оријентација наше интелектуалне елите: Од марксизма до капитализма и либерализма”, Уводно излагање на округлом столу Крушевачке филозофско-књижевне школе, 2-4. јуна 2005; објављено такође у Додатку “Србија и либерално-демократски принципи и институције”, у: Слободан Дивјак, *Проблем идентитета: Културно, етничко, национално и индивидуално, op. cit.*, стр. 272-274.

Ортодоксно традиционалистичко схватање, односно групација која га заступа, инсистира на обнови и ревитализацији српске традиције и изворне културе, које - треба још једном рећи - заиста јесу потиснуте и маргинализоване услед раније постојећег митолошког култа револуције. Међутим, у овом случају то се чини на један потпуно погрешан начин, успостављањем новог митолошког култа – култа “свете” прошлости, уз захтев за потпуним елиминисањем спољашњих утицаја, који је у функцији постизања и очувања ексклузивности и чистоте властитог етничко-културног идентитета. Такав “повратак коренима”, коме се даје прворазредни нормативни значај, подразумева примат колективизма над индивидуализмом и плурализмом. У основи тог колективистичког обрасца стоји тежња за реинтеграцијом, то јест поистовећивањем културно-етничког и институционално-политичког идентитета, због чега га неки означавају као “нови трибализам”. То је, дакле, једна етноцентрична концепција, у чијој хијерархији вредности примарну позицију заузима унутаргрупна солидарност, базирана на консензусу између чланова те посебне етничко-културне групе, схваћене као “судбинске заједнице”.

Очигледно је да овакво схватање које, ослањајући се на култ “крви и тла”, инсистира на заједничком језику, заједничком пореклу и особеној традицији и култури једне “судбинске заједнице”, даје предност “чисто” етничким појмовима нације и национализма.⁸⁾ Такође, у складу с таквим радикалним и ортодоксним традиционализмом јесте и схватање националних идентитета у “чисто” културно-етничком смислу, као “затворених, статичних, екскомуницирајућих, парохизалних идентитета”⁹⁾.

Посебну опасност представља то када се у политичко поље уноси једна таква визија и инсистирање на таквој културно-етничкој хомогености која води све до ексклузивног и потпуно затвореног карактера заједнице. Последица тога је да се онда у политику, како на унутрашњем, тако и на спољашњем плану, уводи релација

8) С. Дивјак даје и једно додатно, веома занимљиво објашњење тог становишта, на бази компарација с романском и немачком романтичарском традицијом: “Из перспективе романске традиције, такве концепције нације и патриотизма могу се подвести под категорију *теризма* (оданост према “светој земљи” која увек подразумева њену натопљеност крвљу), а из перспективе немачког романтизма под категорију *културе* као нечега што је супротстављено *цивилизацији* у том смислу што се ова последња представља као од тла одвајајућа, универзализујућа, извештачена и коруптивна, а она прва – култура – као нешто партикуларно, органско, увек повезано са сентиментима и имагинацијом, са природним снагама крви и тла” (*Ibid.*, стр. 273).

9) *Ibid.*, стр. 272.

пријатељ - непријатељ, као базични однос на основу кога се процењују друге културе, народи, националне или етничке групе, друге политике, друштвени и политички субјекти и чиниоци, па и индивидуе и њихове вредносне и политичке оријентације. И док се на спољашњем плану у категорију непријатељског сврставају несродне културе и народи, као и њихови припадници, на унутрашњем друштвено-политичком плану под ту категорију се подводи све оно што може угрозити хомогеност културно-етничке заједнице. Чини се да је посебно важно на овом месту додати и подвући и то да управо овде лежи разлог што се на унутрашњем плану однос пријатељ – непријатељ изражава и путем категорија “патриота” и “издајник”, јер се тиме жели нагласити “реметиљачки” и “угрожавајући” фактор када су у питању хомогеност заједнице и њени витални државни или национални интереси. Нажалост, сведоци смо континуираног и веома учесталог политичко-пропагандног коришћења тих појмова у нашој друштвено-политичкој пракси, при чему им се даје нетачно и, најблаже речено, проблематично значење, што је наравно последица саме њихове пропагандне сврхе; али, услед тога, они су постали истрошене категорије, за теорију потпуно безначајне, а и за политичку праксу све мање значајне, чак и у случају популистичких циљева њихове употребе.

Још једно од суштинских обележја ове позиције, које такође може имати изразито негативне политичке импликације, јесте претпоставка да је обнова властите културне традиције која има византијске корене и, на томе засновано, одржавање и развој властитог колективног идентитета као заједничког добра, неспојиво са западњачком културом и традицијом атомизираним индивидуализма у којој је такво заједничко добро скрајнуто у корист индивидуалних права. Имајући у виду овакав ортодоксно-традиционалистички став, С. Дивјак закључује: “Отуда дискурс тог новог трибализма мора бити антизападни дискурс... Насупрот Светом Сави, који је Србију видео као мост између Истока и Запада, за заговорнике поменуте оријентације нема моста између у Византији укоренење Србије и искорењеног Запада”.¹⁰⁾

Друго, антитрадиционалистичко схватање и идеолошко-политички блок формиран око њега, како и само њихово име казује, оштро се противе традиционалистима и њиховом схватању нације и других, из ње изведених појмова, као и уопште самом придавању значаја традицији и етносу. За заступнике ове оријентације, тра-

10) *Ibid.*, стр. 272.

диција представља ретроградну друштвену појаву која, са својим назадним и генерално негативним атрибутима, представља крајњу супротност модерности и њеним позитивним обележјима, који се пак третирају као напредни. Тако док се модерности приписују саморефлексивност, рационалност и развојност, традиција се третира као нешто чије су карактеристике нереклексивност, ирационалност и статичност. Сматрамо да није претерано рећи да је овакав однос према традицији одраз још увек присутне комунистичке свести или, како то Дивјак формулише, “реликт комунистичке индоктринације”.

Према овој идеолошко-вредносној оријентацији, која се ослања на оне (пост)модернистичке приступе у теорији, традиција и њени главни носиоци – етноси, могли су да буду доминантни у премодерном добу, али не и у савременој епохи (пост)модерности и њој иманентног процеса рационализације који је, верује се, показао да традиција и етноси нису природни и вечити феномени (тако их виде, како смо раније истакли, примордијалисти и перенијалисти), већ ентитети који имају пролазни карактер и који су у новој ери глобализације осуђени на одумирање. Можемо рећи да је само део ових тврдњи тачан, док је други део неприхватљив, већ због самог њиховог одступања од чињеничног стања; наиме, нације, као и етноси и традиције, јесу друштвено створени, а не неки природни феномени, и можда и имају пролазни карактер, али они још увек нису пролазећи или прошли феномени.

Стога и С. Дивјак критички истиче да је овај екстремистички антитрадиционализам, у виду радикалне критике сваке, па и неортодоксне традиционално усмерене оријентације, једна ванисторијска позиција; и то не само због неуважавања емпиријске чињенице да су различите форме неортодоксног традиционализма мање или више значајни, али увек присутни део савременог плурализма, већ и због тога што је став о нереклексивности, ирационалности и статичности традиције као изумируће појаве у нескладу са историјским искуством и емпиријском праксом, који говоре у прилог потпуно супротне тезе - да се неке традиције одликују великом виталношћу управо због њихове саморефлексивности и рационалности, које им омогућавају да се, кроз извесно прилагођавање и мењање (што значи да и динамичност и развојност могу да буду њихова инхерентна обележја), одрже и опстану кроз време.

Поборници ове оријентације наводно наступају са једне ационалне, либерално-грађанске позиције. Наглашава се да је реч о наводној таквој позицији због извесних парадокса везаних за ту оријентацију. Она се, наиме, назива аационалном, јер негира значај националног идентитета; међутим, како се ту мисли пре свега на културно-етнички идентитет, који представља само једну од компоненти националног идентитета, она је и само наводно аационална, па је у том смислу исправније рећи да је то једна неетничка, а не аационална, оријентација. Али, управо у том моменту лежи један други парадокс ове оријентације. То је чињеница да се њени заговорници истовремено представљају и као поборници неетничког, то јест либерално-грађанског схватања нације и националног идентитета, и као поборници савременог мултикултурализма. Овај последњи концепт се, међутим, управо супротставља оном либерално-грађанском, јер се залаже за обнову културно-етничког приступа у схватању нације, односно за примат партикуларистичког принципа у односу на универзалистичке либерално-грађанске принципе, како би се на основу тога постигло политичко и формално-правно признавање колективних мањинских права. Другим речима, самим залагањем за мултикултурално друштво и тиме за практиковање и заштиту посебних права мањинских група, припадници овог идеолошко-политичког блока имплиците признају да традиција и културно-етнички идентитети још увек имају велики значај у савременим друштвима, а посебно у оним високо плурализованим. То значи и да је залагање за очување традиције и традиционалних, етничко-културних идентитета, као битних чинилаца модерног плурализма, потпуно легитимно, а доба њиховог «одумирања» још увек далеко.

Дакле, оба представљена гледишта, како ортодоксно традиционалистичко, тако и антитрадиционалистичко, су неприхватљива, иако претендују да буду доминантна гледишта у српском друштву. Она су неприхватљива пре свега зато што је свако од њих на свој начин екстремистичко, а као таква она «представљају латентну опасност за владавину права и за парламентарни политички плурализам».¹¹⁾

У случају прве, ортодоксно традиционалистичке оријентације није спорна сама жеља за обновом и очувањем националне културе, властите традиције и властитог етничко-културног идентитета, јер су то веома значајни фактори за самоспознају и самосвест

11) *Ibid.*, стр. 274.

једне заједнице, без чега би њен даљи развој, у најмању руку, био отежан. Оно што је спорно јесте начин на који се жели остварити ретрадиционализација, као и (зло)употреба традиције и етничко-културног идентитета у идеолошке и дневно-политичке сврхе, при чему се они третирају као социјално-психолошки инструменти, сврсисходни за масовну мобилизацију људи и остваривање популистичко-демагошке политике. Због тога је од велике важности да се схвати и правилно разуме разлика између појма традиције и појма традиционализма.

Данас се појмом «традиција»¹²⁾ најчешће означава: “укупност устаљених образаца понашања, моралних стандарда, обичаја и вредности, који су формирану у прошлости и као културно наслеђе се преносе на нове генерације, чиме се обезбеђује културни континуитет и идентитет народа, група и појединаца”.¹³⁾ Ово одређење традиције уопште, ваљало би допунити и дефиницијом политичке традиције, на пример оном коју је дао проф. Милан Матић. Он је указао да се под политичком традицијом подразумевају “не само велики политички и колективни догађаји и процеси у прошлости, не само велика достигнућа и искуства политичке природе, који се трајно памте у ‘колективној меморији народа’ типичној за поједине политичке културе, већ и сва она шира збивања која посредно или непосредно имају велики значај за заједничку егзистенцију и самосвест, за идентитет појединих народа”.¹⁴⁾ Та шира збивања из историје, која такође чине политичку традицију, могу бити велике сеобе, религијске шизме и промене, културни расколи и слично, који су преусмерили развој неке заједнице или остали значајни за њено самоспознавање и колективно памћење.

Појам традиционализма, за разлику од горе датог одређења појма традиције, представља својеврсну идеологизацију традиције. Према Б. Кузмановићу, традиционализам подразумева “прихватање, практиковање и поштовање традиционалних образаца понашања, система вредности, народних обичаја, који се доживљавају као ‘изворни’, настали без спољашњих утицаја, и који због тога

12) Реч “традиција” потиче од латинске речи *traditio* која значи предање, усмено преношење и ширење с колена на колено прича, поука, веровања, обичаја и навика.

13) Наведено према: Бора Кузмановић, “Ретрадиционализација политичке културе”, у: Мирјана Васовић (ур.), *Фрагменти политичке културе*, Институт друштвених наука, Београд, 1998, стр. 260.

14) Милан Матић, “Политичка култура”, одредница у: Милан Матић, Војислав Становчић (урс.), *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 835.

имају ореол ‘светости’”.¹⁵⁾ Међутим, многи аутори - попут поменутог Б. Кузмановића, Загорке Голубовић и других - указују и на једно донекле умерено значење овог појма. Традиционализмом се, наиме, назива и некритички однос према традицији, у смислу једностраног пренаглашавања традиционалних вредности и обичаја и инсистирања на њиховом поштовању и практиковању у изворној, неокрњеној форми, упркос томе што су се друштвено-историјске околности битно измениле, уз глорификовање прошлости, обнављање историјских митова и учвршћивање патријархалних образаца. Можемо закључити да се пре свега ово друго, у извесној мери измењено, значење традиционализма односи на његову ортодоксну варијанту. У тој својој форми, традиционализам се заиста и заснива на ономе што Ерик Хобсбаум (Eric J. Hobsbawm) назива «измишљена традиција».¹⁶⁾

Друштвено-политички миље у коме се политичка традиција претвара у ортодоксни традиционализам, а национални идентитет у екстремистички национализам, карактерише се примитивном политичком културом. Другим речима, друштво, друштвене и политичке групе и појединци, чија се политичка култура заснива на оваквом традиционализму, одликују се колективистичком вредносном оријентацијом и спремношћу на подређивање циљевима врховног колективитета (нације или етничке групе) на рачун потреба и интереса појединаца. Уз то често иде и подстицање поштовања ауторитета вође и државе-нације која се схвата као праведни *patet familias* и тиме преобраћа у патерналистички тип државе. Таква традиционализам, који глорификује прошлост и који се залаже за окамењивање наслеђених културних и вредносних образаца, свакако да представља супротстављање новим идејама и процесу модернизације, те на тај начин он добија и значење конзервативизма.¹⁷⁾

15) Бора Кузмановић, “Ретрадиционализација политичке културе”, *оп. цит.*, стр. 260.

16) Слично Хобсбауму, и Ненси Вуд (Nancy Wood), такође, упозорава да је, попут сваког сећања, и национално, заједничко сећање (“колективна меморија народа”) уобразљиви конструкт, ма какве биле стварне историјске одреднице постојања одређене нације. Они се ту слажу са ставом Бенедикта Андерсона (Benedict Anderson) да “прошлост која се не може призвати памћењем, мора да се приповеда” (према: Ненси Вуд, “Памћење и цивилно друштво”, у: Вукашин Павловић (ур.), *Потиснуто цивилно друштво*, Еко центар, Београд, 1995, стр. 169).

17) Добар опис контраста између традиционализма и модернизације даје Загорка Голубовић, истичући да се традиционализам “конфронтира идеји и процесу модернизације у смислу затварања друштва у себе и аутаркичности насупротив отвореном друштву; хомогенизације насупротив нужној диференцијацији; доминације једног под-система (нпр. политичког – прим. А. М.) над другим, насупротив релативној аутономији различитих

Није, дакле, спорно да између традиционализма и модернизације објективно постоје конфронтирајуће супротности, али јесте спорно када се – како то чине протагонисти оне друге, антитрадиционалистичке позиције – и сама традиција и етноси као њени носиоци, тумаче у контрасту са савременошћу и модернизацијом. Сматрамо да је ово последње гледиште такође проблематично, јер постоје бројни теоријски и емпиријски аргументи који говоре у прилог томе да традиција, то јест традиционални колективни идентитети и савременост, то јест модерност не морају бити нужно супротности.

Поред тога, антитрадиционалистичка оријентација која претендује на либерално-грађанско позиционирање у српском друштву, отишла је и корак даље. Тако се већ и само помињање теме национализма, па и других категорија и појмова изведених из термина нације (као што је, на пример, појам националног идентитета), и то често без обзира на сам приступ који, наравно, може бити и веома критички, сматра довољним разлогом да се неке припише квалификатив националисте, при чему се том епитету углавном придаје шовинистичка конотација. Ово, међутим, није карактеристично само за друштво у Србији, већ такве тенденције такође постоје и у другим друштвима, чак и у оним много развијенијим; али, тамо постоје и представници интелектуалне елите који су спремни да проблематизују овакав однос кроз његову критику у јавном дискурсу.¹⁸⁾

под-система у модерном друштву; и јако израженог отпора према друштвеним променама” (видети: Загорка Голубовић, “Традиционализам и ауторитарност као препреке за развој цивилног друштва у Србији”, у: Вукашин Павловић (ур.), *Потиснуто цивилно друштво*, *op. cit.*, стр. 59).

- 18) Тако, на пример, Sune Læggaard, са Универзитета у Копенхагену, у свом есеју о либералном национализму и национализацији либералних вредности, указује на проблематичност карактерисања неких погледа или изјава, који се износе у јавним расправама и политици, као националистичких на основу таквих “индикатора” као што су: 1. коришћење националистичких термина у формулисању одређених погледа и изјава, и 2. експлицитно одношење или позивање тих погледа и изјава на “нацију”, или пак њихово презентовање на начин да укључују и рефлектују опште националистичке принципе. По питању првих индикатора, истиче се да је стриктно фокусирање на националистичку терминологију у процењивању да ли су неки ставови националистички или не погрешно, већ због чињенице да у обичном језику не постоји систематска дистинкција између појмова “нација”, “држава”, “народ” и слично. Поред тога, то је погрешно и зато што је апсолутно могуће да се националистички погледи формулишу и без коришћења стандардне националистичке терминологије. У случају других индикатора, које предлаже, на пример, Пол Гилберт (Паул Гилберт), С. Лæggaard сматра да је такво схватање национализма исувише интелектуалистичко, јер постоје и такви ставови и политике који се сасвим исправно могу класификовати као случајеви национализма, иако не изражавају генералне националистичке принципе, већ строго партикуларне тврдње које нису у вези с неким општијим разматрањима. Такође, истиче се да посто-

У сваком случају, тиме се конструишу извесне идеолошки или дневно-политички мотивисане предрасуде и прави двострука грешка. Најпре се национални идентитет (посебно ако је схваћен у етничко-културном смислу) и залагање за његово очување, развој и унапређење своде на национализам, уз тенденцију изједначавања и синонимног третирања ових појмова, и поред њихове суштинске дистинкције, која би требало да буде јасна, или макар очигледна, већ из самих њихових назива. Затим, друга грешка која се често, а некад и тенденциозно прави јесте свођење свих облика национализма на ксенофобни и шовинистички или, чак, милитантни, нацистички и расистички национализам; чиме се превиђа или заборавља важна разлика између национализма, с једне, и ксенофобије, шовинизма, нацизма и расизма као разних екстремизама, с друге стране. Неспорна је чињеница да је некад линија разграничења између њих заиста танка и да постоји мања или већа опасност од трансформације национализма у неки од ових екстремистичких облика, али ни један озбиљан и на објективност усмерен теоретичар или аналитичар не сме због тога губити из вида њихове битне разлике, поготово када је реч о либералним облицима национализма.

Национални идентитет, било да се третира као културно-етнички или грађанско-политички идентитет, јесте социо-психолошка конструкција, као и сви други идентитети.¹⁹⁾ Идентитет подразумева да јединка поседује самосвест о својим специфичним карактеристикама, при чему та свест није нешто што је њој унапред дато, већ је она стиче кроз социјалне и културне процесе. То значи да је идентитет у овом смислу својствен једино самосвесним, дакле људским бићима. Штавише, потреба за идентификовањем, односно разликовањем или поистовећивањем и, на основу тога, груписањем, сматра се за трајно својство људских бића.²⁰⁾ Појединци и

ји и другачије, алтернативно мишљење по коме нека политика или тврдња (аргумент, изјава, итд.) може бити класификована као националистичка ако: 1. оперише са критеријумима који су изражени у оквиру једне одређене концепције дотичне нације, и 2. придаје неки политички значај тој, тако концептуализованој, нацији. О томе видети: Sune Lægaard, "Liberal nationalism and the nationalisation of liberal values", *Nations and Nationalism* 13 (01), 2007, стр. 37-55.

- 19) Термин "идентитет" потиче од латинске речи *идем* која значи исти, односно од *identitas*, што значи истоветност (идентичност). Реч је о појму који означава временски и просторни континуитет битних карактеристика неке појаве.
- 20) Видети о томе више у: Младена Прелић, "Мали појмовник мултиетичности", одредница "Идентитет", у: Смиљка Блажин (ур.), *Ми и "они други"*: приручник за истраживање мултиетичности у локалној средини, Група 484, Београд, 2005, стр. 7.

групе, одговарајући на питања «ко сам ја» и «ко смо ми», врше самодефинисање себе. У друштвеним наукама, категорија идентитета управо служи за означавање начина на који индивидуе и групе доживљавају и дефинишу сами себе. Важно је, такође, истаћи да је идентитет релациона категорија, јер он: 1. увек указује на неки однос, како према онима с којима се идентификујемо, тако и према другима, то јест различитима; и 2. увек се формира у релацији према другом, односно у опозиционом односу који подразумева релације *ја - други* и *ми - они*. При том, како истиче Младена Прелић, ово разликовање на бази поменутих релација, карактеристично је за све језике и културе.

Ово што је речено за идентитет уопште важи и за национални идентитет, као једну врсту колективног идентитета: он указује како на унутаргрупну сличност (сличности припадника једне националне групе), тако и на међугрупну различитост (различитост у односу на друге такве групе и њихове припаднике); такође, ни национални идентитет не настаје у изолованом процесу или, као што каже Јасна Милошевић-Ђорђевић, некаквом «социјалном вакууму», већ у сталној интеракцији појединца са околином, то јест у међуодносу с другим нацијама. У вези с овим последњим је и пракса додељивања националног идентитета од стране других. А управо «сама чињеница да нас други виде као припадника одређене националне групе је веома важна».²¹⁾

Поред овога, значајна карактеристика националног идентитета је и то да се он не може свести на једно значење, иако такви покушаји не представљају реткост ни у теорији, ни у пракси. У питању је, наиме, један вишедимензионални феномен чије одређење зависи од контекста.²²⁾ Јер, да би национални идентитет добио одређено значење, он мора да се операционализује и транспонује у емпиријски утврдиве чињенице, а то се остварује посредством одређених идентификатора. «Идентификатори представљају обележја од којих друштвене групе конструишу властити идентитет, али и разазнају и приписују идентитет другим, будући да им, полазећи управо од низа обележја, придају одређено, културом условљено

21) Јасна Милошевић-Ђорђевић, «Схватање националног идентитета у Србији», *Национални интерес*, год. I, vol. 1, бр. 1/05, Институт за политичке студије, Београд, 2005, стр. 179.

22) Поменута ауторка, Јасна Милошевић-Ђорђевић, наведена обележја националног идентитета, уз још једно – његову динамичку димензију (у смислу да се он стално конструише и мења), сврстава у неоспорне чињенице везане за овај појам, без обзира на то што постоји велика шароликост и различитост између оних теоријских приступа који представљају антипод примордијализму у изучавању националног идентитета.

значање.»²³⁾ Генерално, у случају друштвених група, таква обележја могу бити културна, као што су: језик, вера, начин одевања и друго, и физичка, као што је на пример боја коже или висина и друге физичке карактеристике. Ервинг Гофман (E. Goffman), који се у својој књизи *Stigma: Homes on the Management of Spoiled Identity* (1970) посебно бавио појмом идентитета и истраживањем његовог ширења са индивидуално-психолошке на микросоциолошку и потом културолошку раван, за означавање ових обележја, путем којих се појединци и друштвене групе међусобно разликују, употребљава термин *stigma* (реч је, иначе, грчког порекла и у преводу, по Б. Стојковићу, значи обележје, жиг или данга). За национални идентитет, и то у његовом културно-етничком одређењу, посебно су значајне оне стигме које Гофман назива групним или трибалним (националност, религијска припадност, раса, и др.), а које представљају материјална или симболичка обележја и чине основу међугрупне различитости, то јест унутаргрупне сличности.²⁴⁾

Стога, можемо рећи да културно-етнички идентитет подразумева неке заједничке културне обрасце и неке заједничке особине, које деле припадници одређене етничке групе као именоване групе људи, било стварног, било на веровању заснованог, заједничког порекла. У погледу, пак, категорије националног идентитета, која се тумачи на различите начине (у поменутом претполитичком смислу, као етничко-културни идентитет и у либералном смислу, као политички, односно грађански идентитет), може се рећи да она, без обзира на те интерпретативне разлике, подразумева у основи две ствари: прво, осећај припадности друштвеној (националној или етничкој) групи као ентитету у коме су садржане одређене компоненте (од етничких и културних, преко верских и расних, до територијалних, политичких, привредних и других – што већ зависи од саме интерпретације); и друго, уверење да се те компоненте и с њима повезани интереси и циљеви могу реализовати у том ентитету или помоћу њега. Такође, без обзира на различите теоријске дефиниције које постоје (тзв. објективне и субјективне дефиниције), национални идентитет се истовремено базира и на објективним (језик, државност, религијска припадност и друга обележја која произлазе из објективних друштвених и историјских категорија) и на субјективним (на пример, свест о сопственој националној при-

23) Бранимир Стојковић, *Идентитет и комуникација*, ФПН, Чигоја штампа, Београд, 2002, стр. 14.

24) Ервинг Гофман, поред тих групних или трибалних, разликује још две врсте стигми: телесне и карактерне стигме. Више о овој Гофмановој анализи у: *Ibid.* . стр. 14-5.

падности; или, како истиче Иван Шибер, психолошко стање, субјективно осећање припадности и заједништва према одређеној групи; такође, и замишљање нације као заједнице, на шта указује Б. Андерсон) елементима, те је он због тога и један парадоксалан феномен. Поред тога, опет без обзира на различите теоријске приступе и када је у питању природа националног идентитета, пракса и емпиријска фактографија показују да је национална припадност најчешће одређена рођењем, али да може бити и ствар слободног избора појединца.²⁵⁾ Национални идентитет се заправо изграђује и развија током читавог човековог живота, у зависности од ширих друштвених и животних околности, па и одрастања. Јер, како је истакао Милан Матић, мислећи пре свега на нацију и државу, али то важи и за национални идентитет: «... по свему што знамо о односу човека и друштвених форми у којима опстојава развитак човечанства, јесте да своју домовину, државу и нацију (ми бисмо додали и национални идентитет – прим. А.М.) сваки човек изнова гради и развија као одговорно, стваралачко и самостваралачко биће, као творац и грађанин, а никако не као пасивни прималац затеченог, затвореног и већ оствареног».²⁶⁾

Сасвим је извесно, дакле, да је национални идентитет динамична категорија која се стално конструише, па се стога он може

25) Питање природе националног идентитета – да ли се он базира на принуди, у смислу да је особи просто наметнут рођењем, или пак на слободном избору појединца, који он може мењати током свог живота – представља једну од главних дилема у теоријским анализама и истраживањима националног идентитета. Према Јасни М. Ђорђевић, раније су доминирале две потпуно супротне и подједнако екстремне теоријске концепције: примордијалистичка, са ставом о непроменљивости националног идентитета који је, сходно томе, дат самим рођењем; и инструменталистичка, са тезом о променљивости и флуидности националног идентитета који је, у складу с тим, ствар личног избора. Међутим, како нас обавештава ова ауторка, савремена истраживања углавном избегавају да у својој основи имају само једну од ове две крајности, посматрајући их углавном као супротне половине једног континуума (*birth-choice continuum*), дуж којег, на различитим његовим тачкама, могу бити распоређене етничке и националне групе које се значајно међусобно разликују, између осталог, и по флексибилности, односно степену толерисања промене идентитета код својих чланова. Један од савремених приступа који комбинује поједине елементе примордијализма и инструментализма, и који је стога далеко прихватљивији, јесте тзв. конструктивистички приступ. Заступници овог становишта, попут Стефана Корнела (Stephen Cornell) и Догласа Хартмана (Douglas Hartmann), сматрају да је национални идентитет конструкт који се формира током живота, те да у принципу зависи од личног избора појединца, али они признају и да овај идентитет може некад бити одређен изузетно дубоким и непроменљивим везама. О томе видети: Јасна Милошевић-Ђорђевић, “Природа националног идентитета – принуда или избор (примордијализам *vs.* инструментализам)”, у чланку исте ауторке: “Схватање националног идентитета у Србији”, *op. cit.*, стр. 175-183.

26) Милан Матић, “Традиција и савременост”, у књизи истог аутора: *Српска политичка традиција*, ИПС, Београд, 1999, стр. 236.

и мењати.²⁷⁾ Промењене околности, услед којих долази до промене националног идентитета, односно до тога да нека особа прекине везе с групом којој припада по рођењу и приступи некој другој групи на основу своје сопствене слободне воље, могу бити на пример: иселјавање у другу земљу; добровољна асимилација припадника мањине у већинску етничку групу; брак са припадником друге етничке групе; прихватање неке религије која подразумева и одређену етничку припадност; такође, таква околност може бити и нестанак једне државе – као што је то био случај са распадом Југославије, који је довео до промене у изјашњавању грађана Србије, али и других бивших република, по питању националне припадности, у смеру смањивања броја оних који се изјашњавају као Југословени и истовременог повећања броја партикуларистичких етничких идентификација.²⁸⁾ Поред ових случајева промене иден-

27) Неки аутори, попут Вотерса (М. Waters), за такве случајеве промене идентитета користе израз “switching ethnicities”.

28) На ово последње указују многи домаћи истраживачи националног идентитета. Тако, на пример, Јасна М. Ђорђевић, вршећи упоредну анализу података из последњег пописа становништва у Србији од 2002. год. у односу на податке из претходног пописа од 1991. год., показује да је у Србији, услед распада СФРЈ, број “Југословена” смањен за око 3%, са 4.09% у 1991. год. на 1.08% у 2002. години (Према: Јасна Милошевић-Ђорђевић, “Схватање националног идентитета у Србији”, *op. cit.*, стр. 177).

Постоје, међутим, и таква истраживања, која су спровели чак и неки страни аутори, чији резултати показују да је до растакања наднационалног југословенског идентитета и јачања партикуларистичких националних идентитета дошло знатно раније пре распада СФРЈ, односно још средином седамдесетих година XX века. Тако, Ендру Барух Вахтел (Andrew Baruch Wahtel), амерички историчар словенских књижевности и професор словенских језика и књижевности на Нортвестерн универзитету у Еванстону, Илиноис, бавећи се идејом “југословенске нације”, њеним стварањем и разарањем, тј. “вртоглавим успоном и суновратом мултинационалне Југославије”, и у оквиру тога посебно утицајем језика, књижевности, културне и образовне политике на јачање национализма у појединим југословенским републикама, указује на заокрет који је учињен у том правцу када су донети нови образовни планови и програми за 1974. годину. Он истиче да је заправо с њима направљен *националистички заокрет* у погледу општег филозофског усмерења образовања, који ће касније неминовно имати друштвено-политичке импликације: “... у средишту пак ње више није било братство и јединство, већ је нагласак стављен на припадност сопственој нацији, у контексту различитих југословенских република”. На основу детаљне анализе тих наставних планова (посебно хрватског и македонског), у односу на оне објављене шездесетих или касних четрдесетих година, Е. Б. Вахтел каже: “Ако неко није био сигуран у то коју нацију треба да сматра својом, то је на недвосмислен начин сазнавао из списка обавезне литературе и броја часова који је сваком од текстова био посвећен”. На тај начин ће још тада доћи до померања акцента са примарно југословенске националне припадности, односно са југословенског идентитета као главног, на подељен југословенски идентитет, као идентитет који је делом био југословенски, а делом партикуларистички. Због тога ће овај аутор закључити: “Пошто је идеолошки било могуће комбиновати подељену лојалност са отвореним национализмом (иако је изгледало немогуће тако комбиновати потпуну лојалност), *ово је био опасан ток ствари, који ће донети катастрофалне последице* када та генерација деце буде стасала до пуне зрелости” (курзив А. М.). Све наведено према: Ендру Барух Вахтел, *Стварање нације, разарање нације: књижевност и културна политика*

титета, постоје и случајеви двојних, па и вишеструких националних идентитета.

Када је реч о национализму, прво што би требало истаћи то је да ни у погледу овог феномена не постоји сагласност, и то како око његовог појмовног, тако и око његовог вредносног одређења. Тако се код неких аутора могу наћи у принципу позитивна одређења овог појма, као на пример: да национализам подразумева само наглашено национално осећање, то јест развијену свест о националном идентитету; или, како је раније истицао Ентони Смит (Anthony Smith), «националну независност у функцији унутрашњег демократског развоја нације (што укључује пуну интеграцију њених чланова у јединствену заједницу, изградњу и развој националне државе, очување културног идентитета и друго) и њене међународне афирмације»²⁹⁾; а по Парсонсу (Hovard L. Parsons), то је «'израз националног идентитета', родољубља, нечега што се сматра својим друштвеним наслеђем и присутно је кад се људи боре за демократски просперитет своје нације»³⁰⁾. Таква одређења национализма која му дају позитивно вредносно значење, иако су у послератном периоду била ретка, раније су била веома присутна, још од средине XIX века, када се, по речима Смита, тај појам употребљавао за означавање националног жара, националне ревности и националне индивидуалности.

С друге стране, није мали број оних који гледају на национализам као на изразито негативну друштвену појаву. Тако је, на пример, према Ериху Фрому (Erich Fromm), национализам облик човековог родоскрвњења, идолопоклонства или, једноставно, облик лудила.³¹⁾ Такође, у ту групу аутора можемо сврстати и Елија Кедурија (Elie Kedourie), који је описивао национализам као политички израз жудње романтичара да у крајностима људске природе, «где су ужас и усхићење, љубав и мржња, грубост и нежност неразлучиви» пронађу «узвишену, преображену надљудску природу, која мора укинути живот онакав какав се актуално живи». «Национали-

у Југославију (у оригиналу: *Making a Nation, Breaking a Nation*), Стубови културе, Београд, 2001, стр. 214; 232.

29) Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism*, New York, 1972, стр. 167; наведено према: Радован Радоњић, *Демократија*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2004, стр. 219.

30) Hovard L. Parsons, "Nekoliko teza o nacionalnom, internacionalnom i univerzalnom", *Praxis*, br. 4/1968, Zagreb, str. 313-14.

31) Ерих Фром, *Здраво друштво*, "Рад", Београд, 1963, стр. 77.

зам се», каже он, «окреће према унутра, бежећи далеко од несавршеног света. И овај презир према стварима какве јесу, према свету какав је, преобраћа се у крајној линији у одбацивање живота и у љубав према смрти.»³²⁾ Ништа мање негативно није ни оно одређење према којем «национализам увек и свуда значи ерозију свега хуманог, демократског и прогресивног у друштвеној акцији и организацији».³³⁾ Оваквим типом одредница национализма углавном се жели указати на његову усмереност ка одржавању односа неједнакости како унутар нација, тако и између њих; те да је он, као «израз супериорности» (Norberto Bobio), по својој природи агресиван, а пре свега у функцији остваривања ускогрупних интереса. Поред тога, у склопу овог приступа, у својства национализма убрајају се и: националистичка митологија и митотворство³⁴⁾; етноцентризам; анахронизам; алијенабилност; монолитизам; монизам; ауторитаризам; централизам; хегемонизам; антагонизам; експанзионизам и друго.³⁵⁾

Поред аутора који дају оваква или искључиво позитивна, или искључиво негативна одређења, има и оних који сматрају да национализам може имати и позитиван и негативан карактер, зависно од његовог типа. Тако се, на пример, разликују с једне стране «демократски», «слободарски», «либертетски», «либерални» и слични национализми, а с друге «тоталитарни» (фашизам), «аутори-

32) Ели Кедури, *Национализам*, ЦИД, Подгорица, 2000, стр. 99.

33) Радован Радоњић, *Демократија*, *op. cit.*, стр. 221.

34) Душан Ичевић износи типологију националних митова који могу бити, сходно њиховој (зло)употреби, преиначени и у националистичке. То су: 1. мит о заједничком пореклу припадника нације; 2. мит о одабраном народу; 3. мит о заједничким интересима нације; 4. мит о заједничком непријатељу; 5. мит о државности (држављу и великодржављу); и 6. мит о вечности нације. Говорећи о овом митовима, Ичевић наглашава: «Национална митологија не суштаје у понављању и произвођењу пра-изведених и новонађених митских садржаја и симбола. Нација се омогава митским чудесима, а митови надахњују националном судбином... као да се с уклетошћу поравнала Ничеова теза да ће пропасти свака култура која се одвоји од мита, па се митом доказује или правдревност свог народа или његова изабраност» (према: Душан Ичевић, *Куда иде нација: Интеграл нације и синдром национализма*, НИО “Универзитетска ријеч”, Центар за марксистичко образовање “Милун Божовић”, Титоград, 1986, стр. 62-73).

Политичким митом и његовом улогом у политици уопште, па и у националистичкој политици, посебно се бавио и Проф. Милан Матић. Напомињући да мит има практични смисао и да су његови прави субјекти људски колективитети, он указује на чињеницу да, и поред тога што су политички митови вештачке творевине, произведене од стране политичких посленика, митска свест је карактеристична и за саме масе, тј. народ; те да као латентна културна и политичка снага има потенцијал да се активира када дође до кризних ситуација или опасности по заједницу (о томе видети: Милан Матић, *Мит и политика*, “Радничка штампа”, Београд, 1984, стр. 105-7).

35) Више о овим одликама национализма у: Радован Радоњић, *Демократија*, *op. cit.*, стр. 221-2.

тарни», «конзервативни» или они «доминирајући».³⁶⁾ При томе се оним типовима национализма из прве групе приписује позитивно, овима из друге групе негативно значење, уз истицање да су први карактеристични за западна а други, тзв. етно-националисти за источњачка друштва. Сматра се да је Ханс Кон (Hans Kohn) дао највећи допринос развоју те дихотомије, па се због тога «хронолошко, географско, политичко и интелектуално разликовање 'доброг, западноевропског' и 'лошег, источноевропског' типа национализма често у литератури и назива *Коновом дихотомијом*».³⁷⁾

На овом месту је важно дати неке напомене и указати на две ствари. Прво, сматрамо да је за оно што се обично подразумева под тзв. западним, односно грађанским и политичким национализмом исправније користити термин «патриотизам» или «конституционални патриотизам», јер ту је заправо реч о наклоности и лојалности према својој држави (иако је то национална држава, у модерном значењу тог појма) и њеним политичким институцијама и конституционалним принципима; дакле, ради се о љубави према отаџбини, или ономе што се назива *res publica*. Стога и Е. Кедури наглашава да је «нетачно говорити, као што се то понекад чини, о британском и америчком национализму, када се разматрају становишта која се залажу за лојалност према британским и америчким политичким институцијама». Он додаје и то да су националистичка политичка гледишта која полазе од дефинисања британске и америчке нације у терминима језика, расе или религије «маргинална и безначајна у Британији и Америци и да они који говоре о британском и америчком национализму обично немају таква гледишта на уму».³⁸⁾ Друго, како неки аутори упозоравају, сваки национализам је етнички, а само нација може бити грађанска. У светлу тога, сама кованица «етнонационализам» (или «етнички национализам») нема пуно смисла, а уз то, «историјска стварност показује да су и грађанској нацији, да би опстала, потребне етничке везе».³⁹⁾

36) На пример, такве типологије национализма праве Моги и Ханс Кон. Моги, говорећи о «доминирајућем» и «либертетском» национализму, први одређује као тежњу да се нација афирмише путем подјармљивања других нација, а други као тежњу нација за независношћу и самосталношћу, односно за истицање њених права на постојање.

37) Према: Милан Николић, *На други поглед: прилог студијама национализма*, *op. cit.*, стр. 93. М. Николић истиче и да «ова бинарност, теоријски ослоњена на тезу о постојању две врсте нација, суштински структурише читаво предметно подручје студија национализма» (*ibid.*, стр. 81).

38) Све наведено према: Ели Кедури, *Национализам*, *op. cit.*, стр. 88-9

39) Према: Младена Прелић, одредница «Нација и национална држава», у: «Мали појмовник мултиетничности», *op. cit.*, стр. 9.

На крају, ту су и она, по нама најприхватљивија и за контекст овог рада најзначајнија, схватања која на национализам гледају као на посебан тип става, уверења, односно одређену идеологију и доктрину, као и својеврстан политички и културни покрет. У овом смислу, за национализам можемо рећи да је то једна специфична политичка идеологија и, исто тако, специфична идеолошка политика, тј. друштвено-политички и културни покрет који је инспирисан таквом идеологијом и тежи практиковању такве политике. Третирање национализма као неке врсте социјалне и економске снаге или друштвеног покрета својствено је економистичком гледишту Ернеста Гелнера (Ernest Gellner), који је развио тезу о националистичком покрету као претпоставци индустријализације, или као реакцији на њу до које долази у условима пратећих тешкоћа скопчаних са пауперизацијом одређених друштвених слојева у раној фази тог процеса. Одређење национализма, пак, као својеврсне идеологије и на њој засноване политике, даје Е. Кедури. Он каже да је то учење које представља «комплекс међусобно повезаних идеја о човеку, друштву и политици», а не неко увек и свугде присутно «неартикулисано и снажно осећање», или «израз посебних социјалних и економских снага». ⁴⁰⁾ По њему, таква обухватна доктрина,

40) Ели Кедури, *Национализам, op. cit.*, стр. 145.

Кедури је иначе био велики противник национализма али он је своју критику изнео са конзервативно-традиционалистичких позиција, посматрајући национализам као учење које је одраз модернитета, на супрот већини других аутора који га третирају као изразито конзервативно учење. У складу с таквом својом оријентацијом, он је изворе националистичког учења проналазио у два великим и међусобно повезаним револуцијама: једна је она револуција која се одиграла на подручју идеја, а чији су израз и производ теорија природног права и друштвеног уговора, као и немачки идеализам (ту, пре свега, Кедури мисли на Кантову и Фихтеову теорију); друга је она револуција до које је дошло на практичном пољу, тј. пољу друштвених процеса, а то је Француска револуција. По његовом мишљењу, национализам као својеврсно учење, развијао се и усавршавао под утицајем ових револуција, које су уједно снажно подупирале и његове акције. Међутим, како се ове револуције тумаче углавном као изворишта модернитета и грађанских и демоградских принципа, таква Кедуријева схватања постала су мета оштре критике од стране заступника модернизма. За неке ауторе – попут Хауарда Вилијамса и Е. Гелнера – посебно проблематичан Кедуријев став јесте онај да је Кант претеча национализма. Одговарајући на ове критике у једном од каснијих издања његове књиге *Национализам*, Кедури је истакао да за њега није спорно да Кант није био националиста, и да он није никада нешто супротно ни тврдио; већ само то да је Кантова теорија, без воље њеног аутора, постала извориште националистичког учења. Како је додатно појаснио, он ту спону види у Кантовој идеји самоодређења (појединца), која је постала средишњи појам у моралним и политичким теоријама његових следбеника, а посебно Фихтеа, код кога је еволуирала у идеју националног самоодређења. Стога, Кедури закључује: “Није тачно да је овде на делу само варљива сличност у речима и да ови појмови немају ништа заједничко један са другим. Овде је заиста реч о појмовном афинитету... Али, Кант наравно није одговоран за његове ученике и настављаче” (*ibid.*, стр. 146). Но, и поред овог спорног тумачења Канта, као и принципа теорије природног права и начела Француске револуције, Кедуријева критичка студија о национали-

која се ослања на специфичну антропологију и метафизику, води ка особеном политичком стилу, а то је идеолошки стил у политици.

Национализам као идеологија, која је настала крајем XVIII и почетком XIX века, полази од тога да је човечанство подељено на различите нације, односно специфичне колективитете који се препознају по извесним обележјима, те да би отуда нације и требало да буду јединице политичке организације. Реч је о учењу које је имало за циљ «да утврди критеријум за одређење популационе јединице која има право на власт која је искључиво њена, за легитимно вршење власти у држави и за исправну организацију друштва држава».⁴¹⁾ Делећи грађане модерног света по националној припадности, националистичка идеологија користи реторику о националном идентитету, лојалности према својој националној групи и солидарности са њеним члановима, уз нагласак на поистоветивању воље појединца с вољом заједнице, тј. национа.

Ако би се у оквиру тога остало на тежњи за очувањем и даљим развојем културних и традиционалних посебности једне националне или етничке групе, и осигурањем достојанства ње и њених чланова, то би била једна, назовимо је, минимална платформа идеологије национализма, која не би била ни толико спорна, ни нелегитимна. Међутим, проблем је што националистичка идеологија најчешће тежи да ове културне и етничке разлике уздигне на ниво политичког принципа⁴²⁾, полазећи од тезе да је једини легитимни тип владавине национална самовладавина; а тиме се отварају проблеми везани за државну власт и питања инклузивности, односно ексклузивности.

Отуда, у основи националистичке идеологије лежи политички захтев за стицање самосталности и независности одређеног народа (или етничке групе) и успостављање његове сопствене државе; или, ако је такав државотворни статус већ остварен, онда је ту политички захтев за поклапање државних и етничких граница. На-

зму има неоспоран вишеструки значај. Прво, јер је реч, како смо истакли, о једној од ретких послератних студија које су се бавиле темом национализма; и друго, зато што његова критичка осветљавања одређених аспеката национализма и упозорења о њиховим могућим опасним последицама, ни данас, после скоро пола века и четири издања које је доживела његова књига, негубе ни мало на актуелности.

41) *Ibid.*, стр. 33.

42) Кедури, говорећи о националистичкој доктрини, подвлачи: “Оно што остаје од ове теорије је теза да људи имају право да истрајавају на разликама које их одвајају од других, биле ове разлике имагинарне биле стварне, важне или не, и да ове разлике учине својим првим политичким принципом” (*ibid.*, стр. 93).

ционализам се, заправо, најчешће јавља у оним друштвима «где се границе и државна власт не поклапају потпуно са вољом или идентитетом њихових чланова, или опсегом деловања других колективних актера».⁴³⁾ Ни овај захтев да свака етничка група има своју државу није сам по себи нелегитиман, али с обзиром на то да је практично неизбежна етничка измешаност савремених држава, односно испреплетаност етничких граница, посебно у Европи, такви захтеви постају веома опасни, јер могу да доведу до различитих врста насиља, од насилне асимилације до геноцида, етничког чишћења и ратова за територије. Поред тога, проблематично је и само инсистирање на поистовећивању воље појединца са вољом етничке или националне заједнице, чиме се намеће један колективистички образац и потискују индивидуална права и слободе.

У погледу националистичке политике, која произлази из овакве идеологије и која стога представља посебан, идеолошки стил или тип политике, Е. Кедури каже да је она усмерена на то да успостави «тавко стање ствари у друштву и држави које ће сваком омогућити, како се то каже у бајкама, да живи срећно до века. Да би то остварио, (националистички – прим. А. М.) идеолог, да се послужим Платоновом аналогijом у *Држави*, на државу гледа као на ишарано платно које треба очистити у потпуности, како би се његова визија правде, среће и врлине могла уцртати на овај *tabula rasa*». Даље, он додаје да ће «... свако настојање да се очисти оно ишарано сликарско платно имплицирати арбитрарност, незаконоње и насиље у широким размерама...».⁴⁴⁾

Овако описујући националистичку политику, као једну идеолошку политику, овај аутор жели да њу стави у контраст са нормалном или, како он каже, конституционалном политиком. По њему, наиме, за разлику од конституционалне политике која полази од реалитета и тежи компромисном решавању конфликта групних и индивидуалних интереса кроз постојеће политичке институције и институције правде, националистичка, идеолошка политика јесте радикална политика која успоставља примат идеолошког над реалним, уз тежњу да стварност радикално измени и усклади са некаквом априорном концепцијом.

43) Према: Craig Calhoun, "Nationalism and Civil Society: Democracy, Diversity and Self-Determination", стр. 3, рад са скупа: "The Future of the Nation-State" ("Будућност националне државе"), одржаног у организацији *Američkog sociološkog удружења (The American Sociological Association)*, 24. avgusta 1992; Internet: http://www.ssrc.org/programs/calhoun/publications/nationalism_and_civ_society.pdf.

44) Eli Keduri, *Nacionalizam, op. cit.*, стр. 23.

Из овога што је изложено о националном идентитету и национализму, може се уочити да однос између тих категорија није тако једноставан, иако постоје разни покушаји његовог симплификовања. Сажето речено, ради се о томе да, с једне стране, национални идентитет не укључује нужно национализам као своју компоненту (дакле, национализам не мора, мада може, да буде обележје националног идентитета); док, с друге стране, национализам увек рачуна на национални идентитет, користећи га било као важан елемент идеолошког учења, било као инструмент политичког деловања. Национализам не само да увек употребљава национални идентитет у циљу остваривања одређених националних циљева и интереса, него може и да га злоупотребљава ради реализовања одређених егоистичких, ускогрупних интереса који се онда представљају као национални интереси од општег значаја. Такве националистичке (зло)употребе националног идентитета могуће су у разним областима друштвеног живота: од политике и привреде, преко културе и науке, до уметности и спорта; и то је онда један офанзиван и врло агресиван национализам. Национални идентитет, као својеврсна социјално-психолошка категорија, је по самим својим обележјима веома погодно средство за такво политичко и идеолошко деловање. Прекомерним јачањем интензитета националне идентификације људи, односно њихових националних осећања, лако се може постићи потребан «критичан» степен хомогенизације националне групе и мобилизација њених чланова зарад остваривања одређене националистичке политике иза које, по правилу, стоји нека групација на власти и њени олигархијски интереси. Ова пријемљивост националне идентификације и њој својствених националних осећања за политичке манипулације произлази управо из привлачности саме нације и националног за људе, а посебно оне социјално и економски маргинализоване, који су више него други подложни таквим манипулацијама. Ево како је то веома сликовито објаснио М. Матић: «Иако је, у суштини, нација само привидна форма друштвене једнакости (јер у свакој нацији постоје повлашћени и потлачени, као и добри и лоши људи, добри и лоши грађани, итд.), њена спољашна привлачност је управо у томе што свим људима *a priori* даје пријатну илузију припадања, идентитета, јединства и једнакости. Због тога је национална идентификација веома често мета грубих политичких манипулација осећањима народа (нарочито оног угњетеног дела који се нада), злоупотребе традиција и

исконске људске тежње за заједницом, ради промоција и учвршћивања власти разних вођа и самозванаца, а око њих уских политичких олигархија... Наравно, за преувеличавање и апотеозу нације најћешже су заинтересовани припадници маргиналних друштвених група или промашени појединци, који се одупиру обавезама напретка, напорног рада и грађанства, утапајући се, преко националног припадања, у масу која онда постаје погодна за политичко манипулисање.»⁴⁵⁾ Због те велике моћи деловања на свест и понашање људи, постоје оне познате и често цитиране оцене да је национализам једна од најмоћнијих политичких сила савременог света (Карл Фридрих, Carl Friedrich); или, пак, да је то најуспешнија политичка религија у историји човечанства (Шугер, P. Sugar).

Важно је, међутим још једном нагласити да се, и поред тих могућих манипулација и националистичких злоупотреба националног идентитета, национализам и национални идентитет не могу поистоветити, јер је реч о различитим категоријама. Тенденцију њиховог мешања и свођења на исто оспорава и познати италијански теоретичар Норберто Бобио. Он истиче да национални идентитет, као «осећај припадности одређеној социјалној или етничкој или лингвистичкој или културној или политичкој групи», јесте једно природно и спонтано национално осећање које, поред солидарности и лојалности, укључује и «спремност да се сопствени интереси подреде интересима целине, посебно у односу на остале групе», али да то није национализам који «у односу на друге рађа и храни осећања различитости, сумњичавости, ривалитета, непријатељства».⁴⁶⁾

Међутим, иако Н. Бобио исправно инсистира на разлици између националног идентитета и национализма, он прави раније поменути другу врсту грешке када, одређујући национализам, имплицира да сваки његов облик укључује ксенофобију, па и шовинизам. Ксенофобија, као страх од странаца, аверзија, нерасположење и нетолерантност према њима као аутсајдерима и несклоност да се они приме у властиту групу, и шовинизам, као мржња према другим нацијама и њиховим члановима, не морају бити увек саставни део идеологије и политике национализма. Кедури је један од ретких аутора који подвлачи значај разграничења између

45) Милан Матић, *Српска политичка традиција, оп. cit.*, стр. 210-1.

46) Све наведено према: Норберто Бобио, “Ружан, прљав и зао”, *Дуга*, јануар 1986, Београд, стр. 34-5; исто видети у: Душан Ичевић, *Куда иде нација: Интеграл нације и синдром национализма, оп. цит.*, стр. 82-3.

категорија као што су: ксенофобија, трибализам⁴⁷⁾, патриотизам и национализам. Али, с друге стране, и он греша када износи крајње проблематичну тезу о ксенофобији као нечему уобичајеном, па малтене и прихватљивом, јер се наводно ради о универзалној појави, у смислу да она, попут патриотизма, а насупрот национализму, обухвата «универзално присутна осећања», односно осећања која су својствена свим групама. Наравно да ксенофобија није и не може бити универзална, а поготово не нека прихватљива појава, али она није ни нужно инхерентна национализму. Такође, како је наглашено, ни шовинизам, па ни империјализам било које врсте, нису нужни пратиоци национализма. Све ове појаве, међутим, постају то онда када национализам задобије своје радикалне форме, а да ли ће он тада укључити и производити неке од тих појава или можда све њих заједно, то зависи од степена његове радикалности и облика екстремизма. Јер, како истиче Р. Радоњић, позивајући се на групу хрватских аутора, «кад се национализам претвори у средство апсолутизације вредности и интереса властите нације, који се покушавају остварити на рачун интереса других нација, он поприма карактеристике *империјализма*. Када се задоји мржњом према другим народима, прелази у *шовинизам*». ⁴⁸⁾

Поред свих ових разлога о којима је било речи, двополна подела на антитрадиционалисте либерално-грађанске, наводно неетничке оријентације и ортодоксне традиционалисте, тј. етно-националисте је неприхватљива и због самог свог дихотомног карактера. Та бинарна идеолошко-политичка подела у српском друштву, како се може приметити, следи логику и линије поделе оних, раније поменутих, црно-белих двополних класификација нација, националног идентитета и национализма, којима се једној или другој групи

47) Кедури одбацује термин “нови трибализам” за описивање национализма, сматрајући да трибализам и национализам нису међусобно спојиви појмови и да је та аналогија неприхватљива, и то из више разлога. Прво, она је некорисна јер се њоме жели указати на то да је нација, као и племе, искључива и нетолерантна према аутсајдерима; а, по њему, та својства деле све друштвене групе, те се она не могу користити за дефинисање ни племена ни нација. Друго, та аналогија је и нетачна, јер је однос чланова племена према своме племену потпуно другачији и различито регулисан од односа чланова националне групе према тој својој групи, тј. нацији. Онај први однос је детаљно регулисан обичајима који се неупитно поштују као део природног или божанског поретка, и који нису “декрет опште воље нити производ законодавног ума”. Даље, он наводи, “члан племена је то на основу свог рођења, а не на основу самоодређења”, итд. (видети: Кедури, *Национализам, op. cit.*, стр. 89).

48) Радован Радоњић, *Демократија, op. cit.*, стр. 220; такође и: Vedrana Spajić-Vrkaš, Mislav Kukoč, Slavica Bašić (urs.), *Образовање за људска права и демократију, Internacionalni rječnik*, Zagreb, 2001., стр. 339-40.

(или типу) *a priori* приписује позитиван или негативан предзнак. Чињеница је, међутим, да такве упрошћене класификације и типологије неодговарају реалитету, јер се у стварности, која је далеко комплекснија, може издвојити далеко већи број различитих група у погледу везаности људи за нацију и њихове свести о тој везаности, односно у погледу степена интензитета националних осећања и националне идентификације. Тако, на пример, према резултатима истраживања која су спровели истакнути психолози Никола Рот и Ненад Хавелка на просторима бивше СФРЈ, идентификовано је чак шест таквих група која обухватају: «1. искључиво националну везаност (подразумева националну нетолеранцију); 2. истакнуту националну везаност (придавање важности националној припадности, уз националну трпеливост); 3. подељену националну везаност (лојалност властитој нацији уз прихватање међунационалне сардње – интернационализам); 4. подељену југословенску везаност - лојалност властитој нацији, уз прихватање ширег, југословенског идентитета (ова категорија подељеног идентитета може важити и у контексту европског идентитета као новог наднационалног идентитета – прим. А.М.); 5. истакнуту интернационалну везаност (у смислу мондијализма); и 6. непостојање националне везаности (анаационализам)».⁴⁹⁾

49) Наведено према: Далиборка Уљаревић, “Значај и улога толеранције у демократском друштву”, у: Далиборка Уљаревић (ур.) и група аутора, *21 прича о демократији, оп. cit.*, стр. 28.

И Ендру Барух Вахта се бавио анализом једног истраживања које су спровели о овој теми поменути аутори (Рот и Хавелка) 1971. год. међу ученицима средњих школа и гимназија у Србији, а чији су резултати објављени 1973. у књизи *Национална везаност и вредности код средњо-школске омладине*. О квалитету и значају тог Ротовог и Хавелкиног истраживања, Вахтел каже: “Из пажљивог описа њиховог рада, као и из друштвеног положаја испитивача, јасно се види да је то било озбиљно истраживање, спроведено према светским стандардима”. У првом делу тог истраживања, који се тича односа испитаника према национализму уопште, односно њихових генералних ставова о важности “нације” (други део истраживања бавио се њиховим ставовима према нацији и национализму у Југославији), издвојено је пет општих категорија. У Вахтеловој интерпретацији, то су: “1. етноцентризам; 2. национална идеализација (или истакнута национална припадност, како су то аутори називали), којом се наглашава значај било које националне припадности, па тако и сопствене; 3. подељена национална припадност: истовремено припадање сопственој нацији и човечанству, као и сарадња са другим нацијама; 4. припадност човечанству: превасходни нагласак ставља се на своопшту људску заједницу, на рачун уске националне припадности; и 5. одсуство националне припадности: порицање значаја и вредности било које националне припадности”. Вахтел истиче и да је категорија број 3. представљала део тадашњег официјалног програма социјализације ученика, што ће рећи део програма вредности који се предавао у југословенским школама, док су категорије 1. и 5., а посебно 1., сматране негативним (о томе у: Е. Б. Вахтел, *Стварање нација, разарање нација, оп. cit.*, стр. 239-45). Важно је, такође, рећи да се сличне категорије по питању интензитета на-

Јасно је, дакле, да анационална позиција, која значи порицања било каквог значаја националне припадности, и етноцентризам, као преувеличавање значаја националне припадности и пратећа нетолерантност према другим националним и етничким групама, представљају само крајње полове на скали оријентација и вредности људи. Стога, сматрамо да је нужно и за демократско консолидовање и напредак српског друштва веома корисно да се отвори већи медијски, политички и друштвени, а посебно цивилно-друштвени простор за промоцију и развој једне треће позиције која не би била ни тако искључива, нити склона једностраном пренаглашавању у било ком смеру, а уједно би и више, него друге две, одговарала друштвеној стварности.

Таква позиција би посматрала етнички и грађански принцип, односно етнички и грађански идентитет, не као међусобно искључиве и поништавајуће, већ као потенцијално комплементарне и међусобно допуњујуће категорије. Јер, заиста, постоји низ разлога који упућују на то да етнички принцип, уколико је одговарајуће формулисан, тј. ако не излази ван оквира онога што се сматра нормалном и дозвољеном амбицијом сваке нације⁵⁰), не мора да угрози постојање и поштовање грађанских принципа, нити функционисање демократије; као што и грађански принцип не значи нужно анулирање етничког принципа. То исто важи и за етнички и грађански идентитет, посебно јер, како је познато из психологије, идентитет људи је вишеслојна категорија, односно човек може истовремено имати више идентитета («вишеструке идентификације» и «вишеструке лојалности и повезивање»), с обзиром на његово припадање различитим друштвеним групама (породица, професионалне групе, политичке, верске, етничке и друге друштвене групе, па и друштво у целини као својеврсно велика популациона група тј. заједница) и поседовање различитих друштвених улога које одатле произлазе. Због тога се често говори о «подељеном идентитету», који је резултат међусобног укрштања и пресецања различитих човекових идентификација, по разним идентификационим основама.

ционалне идентификације, са извесним варијацијама, издвајају и у оквиру савремених истраживања националног идентитета.

- 50) Према Јаношу Кишу, нормална и дозвољена амбиција нације јесте њено настојање да буде самостална и суверена “у ексклузивној домовини са јасним и непроменљивим границама”, док све изнад тога представља угрожавање интереса других (Јанош Киш, “Грађење нације и иза тога”, у: *Може ли се извозити либерални плурализам*, Београд, 2002, стр. 201).

Неки аутори управо у томе виде главни извор стабилности демократије.⁵¹⁾

Поред тога, чак и ако оставимо по страни историјску чињеницу да су принципи грађанске демократије настали у симбиози са национализмом (што је неспорно за већину теоретичара, мада постоје различита тумачења карактера те везе⁵²⁾), саме функције које врше грађански и национални (етнички) идентитет показују да они, сваки на свој начин, имају велики значај како за друштво у целини, тако и за појединца; те је погрешно, а може бити и веома штетно и опасно, да се било који од њих унапред одбацује или потискује у корист другог.

Грађански идентитет подразумева да је човек привржен либерално-демократским вредностима и принципима и да поседује један корпус цивилних (грађанских) врлина, који стоје у основи његове самоидентификације. То је индивидуално самоодређење човека као грађанина, дакле као сувереног правног и политичког субјекта који је, без обзира на своју етничку, верску, класну и другу припадност, изворни и суверени носилац и реализатор својих грађанских и политичких права и слобода. Грађански идентитет значи

51) Сејмор Мартин Липсет (Seymour M. Lipset), анализирајући “друштвене предуслове за стварање демократије” говори о “вишеструким идентификацијама” и вишеструким повезивањима људи и група, као и о њиховим укрштајућим расцепима и сукобима, који утичу на формирање “унакрсних притисака” којима су они изложени, а резултат тога су умеренији ставови и понашања и грађана и политичара, чиме се и повећава стабилност демократије. О томе видети: С. М. Липсет, *Политички човек*, Рад, Београд, 1969, стр. 37-49; 106-13.

52) Док неки аутори, попут Јиргена Хабермаса (Jürgen Habermas) или, од домаћих, Слободана Дивјака, сматрају да је веза између “етноса” и “демоса”, то јест национализма и грађанства, успостављена Француском револуцијом, имала само привремен и краткотрајан карактер; други је, као на пример Е. Кедури, посматрају као концептуалну везу. Управо анализирајући Кедуријево схватање, Дивјак признаје да је национализам “играо улогу катализатора у настајању грађанске демократије”, али додаје да је тај савез био привремен, јер се, по његовом мишљењу, однос између “етноса” и “демоса” “временом преокренуо” (према: С. Дивјак, “Уз књигу Елија Кедурија *Национализам*”, оп. цит., стр. 12). Ј. Хабермас, такође, експлиците тврди да републиканизам и национализам нису концептуално повезани, те да ни грађанство никада није било на такав начин везано за национални идентитет, и то подкрепује аргументом о веома различитом значењу републиканског појма слободе (као “политичке слободе које појединачни грађанин ужива унутар земље”) и националистичког појма слободе (као националне слободе и независности тј. “колективне самопотврде у односу на друге нације”). Стога ће он и закључити да је, услед те појмовне разлике, “...касније модерно разумевање републиканске слободе могло пресећи своју пупчану везу са утробом националистичке свести из које је изворно настала” (Jiergen Habermas, “Citizenship and National Identity”, у: Omar Dahbour, Micheline R. Ishlay (ed.), *The Nationalism Reader*, Humanites Press, New Jersey, 1995, стр. 335).

Оно што ми, међутим, желимо овде показати је то да ова веза између принципа грађанске демократије и националног идентитета (па чак иако се овај тумачи у етничком смислу), премда можда није концептуална, ипак јесте могућа.

и способност људи као грађана да толеришу друге који су различити од њих и да раде заједно са њима, као њихову способност и жељу да активно учествују у политичком процесу како би промовисали јавно добро и јавну власт учинили одговорном и прихватљивом. Реч је о грађанској самоперцепцији снаге и значаја њихове високе партиципације у друштвеном и политичком животу, коју најбоље могу остварити путем удруживања с другим грађанима, било ради заштите и промоције неких права и вредности, или реализовања неких заједничких интереса и захтева или, пак, ради залагања за ствар од општег интереса и постављања питања одговорности власти. Такав идентитет омогућава људима да они, као грађани, буду делатни чиниоци политичког процеса. Јер, како подвлачи М. Подунавац, ослањајући се на Ролса (J. Rawls), цивилне врлине и грађански идентитет су основно језгро принципа грађанства, «што је, опет, само други израз за јавну и политичку културу једног друштва».⁵³⁾ Осим тога, путем грађанског идентитета, односно привржености и поштовања конституционалних (уставних), универзалних политичких принципа и демократских вредности, држава обезбеђује лојалност свих својих грађана, како припадника већинске националне групе, тако и припадника националних мањина, што је посебно важно у случају вишенационалних друштава.

С друге стране, национални (етнички) идентитет има такође вишеструку функционалност: политичку, правну, територијалну, економску, културну и ону која је усмерена на самог појединца.⁵⁴⁾ Неке од тих функција националног (етничког) идентитета испољавају се у легитимисању заједнице, обезбеђивању друштвене солидарности и колективног прегнућа, надањивању отпора тиранији, а његова политичка функција посебно долази до изражаја у остваривању идеја националног самоодређења и права народа на самоопредељење. Такође, политичка функција овог идентитета огледа се и у слабљењу индивидуалних разлика, уз јачање унутаргрупне кохезије и заједничких интереса. Наиме, на основу заједничке националне историје, културне традиције и других садржаја културно-етничког идентитета ствара се унутаргенерацијска и међугенерацијска веза која обезбеђује континуирано преношење обичаја и устаљеног система вредности, као и формирање националне све-

53) Према: Милан Подунавац, "Политичка култура и политичке установе", у: Мирјана Васовић (ур.), *Фрагменти политичке културе*, Институт друштвених наука, Београд, 1998, стр. 13.

54) О вишеструкој функционалности националног идентитета, видети у: *Ентони Смит, Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 1998, стр. 31-6.

сти. Због тога он омогућава и политичку контролу, односно може бити значајно средство националне или етничке хомогенизације и мобилизације, али и средство за дефинисање положаја појединаца и националних или етничких група према другим таквим ентитетима унутар државе и у међународној заједници. У случају мањинских културно-етничких ентитета значајна је и функција обезбеђивања и заштите мањинских права и заштите и очувања мањинских култура и језика, посебно спашавања изгубљених језика, књижевности и историје. У оквиру културне функције овог идентитета, значајна је и његова улога у уметности, њеном развоју и изражавању, као и у надањивању културног препорода уопште. За појединца постоји «интимна, унутрашња функционалност» националног (етничко-културног) идентитета, која му «обезбеђује самодефинисање, самопоштовање и перцепцију себе и других». ⁵⁵⁾ У овој својој функцији, поред тога што задовољава једну од основних људских потреба да се припада групи, национални идентитет такође и, како истиче Ј. М. Ђорђевић, позивајући се на анализу Хоровича (Hogowitz), «јача сопство индивидуе». С. Хрњица објашњава да је таква улога овог идентитета посебно изражена код индивидуа које карактерише лична неоствареност, у смислу недовољно развијене сопствене личности и неизграђености јаким личних идентитета, те им групни национални идентитет омогућава позитивније перцепирање себе самих. ⁵⁶⁾

Можемо, дакле, закључити да национални (етнички) идентитет, и поред тога што на први поглед може изгледати да он нема такав значај за саму демократију, као што је случај са грађанским идентитетом, врши веома важну улогу, пре свега спречавајући дезоријентисаност људи, односно појаву кризе идентитета и идентитетског вакуума, из чега може проистећи низ негативних последица како на индивидуално-психолошком, тако и на социјално-психолошком плану. Главни ефекат, наиме, који он производи јесте «осећај човека да је свој међу својима и на своме. Човек прожет таквим осећајем битно се разликује од човека који такав осећај нема: другачије поима не само своја демократска права и слободе, него и сопствену моћ да их оствари». ⁵⁷⁾

55) Према: Јасна Милошевић-Ђорђевић, «Схватање националног идентитета у Србији», *op. cit.*, стр. 178.

56) О томе: *ibid.*, стр. 180; Такође и: С. Хрњица, «О националном идентитету», *Дијалог*, бр. 1-2/96, тема броја: «Демократски процеси и етнички односи», Фонд Демократски центар, Београд, 1996.

57) Према: Радован Радоњић, *Демократија*, *op. cit.*, стр. 206.

Додатни разлог за уважавање националног идентитета је сама реалност, јер национални оквир је још увек доминантан у друштвеној свести данашњице, и то у светским размерама; другим речима, нација је и даље, како ју је одредио Најдан Пашић, «основни оквир идејног живота савременог човека».⁵⁸⁾ У прилог томе говори чињеница да су националне државе (било да су одређене у етничком или грађанском смислу), и поред окрњености њиховог суверенитета услед актуелних процеса глобализације и регионализације, и пратећег ширења и јачања интернационалних и транснационалних, а у извесним обрисима и наднационалних структура и институција, и даље веома важан фактор (чији утицај, наравно, варира у зависности од њихове моћи и односа снага у свету) и незаобилазан субјекат у међународном поретку, нарочито у међународном политичком поретку. Такође, код великог броја људи, и у високо развијеним и у мање развијеним или неразвијеним друштвима, што нарочито важи за Европу, а пре свега њен континентални део, културно-етнички идентитет је још увек снажан и дубоко укорењен. Један од израза таквог стања ствари, односно стања духа и свести, јесте и то што је и даље велики број политичких партија организован по етничком, или чак верском принципу (на пример, тзв. демо-хришћанске партије); вероватно с циљем да би се, путем таквог профилисања партија и креирања одређеног њиховог имиџа, постигла што чвршћа и дубља партијска идентификација људи. Уосталом, и тзв. старе нације које су конституисане као грађанске нације или претендују то да буду, и даље у својој репрезентацији и наглашавању својих посебности користе низ садржаја етничког идентитета (на пример: симболе као што су грб, застава, химна, монета; обележја Круне, тј. династије која је имала или још увек има дугу владарску традицију, као и обележја других племићких титула; традиционалне војне униформе; народне ношње и друге фолклорне елементе, итд.) било већинске етничке групе, било више таквих група које имају конститутивни статус.

Поврх тога, сведоци смо да се у најновије време снажно ревитализује етнички принцип и у међународној политици, од стране европских и светских сила које му придају ванредни, мада строго селективни, значај у решавању одређених интернационализованих територијално-етничких спорова и сукоба.⁵⁹⁾ Ово, наравно, никако

58) Најдан Пашић, «Нација и национализам», одредница у: Милан Матић (гл. ур.), *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 714.

59) То је случај са одређивањем статуса Косова и Метохије, где се отишло толико далеко, да се по први пут једној националној мањини (албанској), а не неком конститутивном

не иде у прилог става о потреби уважавања етничитета као постојећег реалитета, али указује на потребну велику опрезност када се ради о етничким питањима као изузетно комплексним и осетљивим питањима, чије решавање, како смо видели, а и добро осетили, може да има за последицу нарушавање територијалног интегритета и суверенитета, односно губитак дела сопствене територије. Тиме се, заправо, само показује да етнички образац националитета и на њему засновани партикуларистички и сепаратистички или, пак, унитаристички и хегемонистички процеси⁶⁰⁾, могу бити «... инструментализовани и искоришћавани изнутра, од различитих популистичких вођстава и групација, али и споља, у оквиру геостратегије и експанзије утицајних европских и светских сила».⁶¹⁾

Но, оно на чему инсистирамо, у оквиру ове позиције коју презентујемо, јесте то да нема основа за негирање могућности да човек, ако је то избор његове слободне воље, има развијен етнички идентитет, односно да је привржен етно-културалним вредностима, да поштује и практикује обичаје, традицију и културу свог етноса, а да истовремено има и оформљен грађански идентитет тј. снажно развијену грађанску свест, с дубоко интериоризованим и трајно усвојеним системом либерално-демократских вредности и принципа које, такође, поштује и примењује. Друго, нема основа ни за негирање потребе и обавезе да државе, ма биле по свом карактеру одређене као «нације-грађана», омогућавају, поштују и штите изражавање и очување етничких идентитета својих грађана, а посебно, у случају вишенационалних друштава, да имају слуха за етничке идентитете мањинских поткултура.

Све ово, дакле, указује на могућност и пожељност једног креативног и конструктивног споја етничког и грађанског идентитета

ентитету, фактички признало право на национално самоопредељење до отцепљења; па чак иако је још много раније, током првих фаза југословенске кризе, заузет став (на основу одлуке тзв. Бадинтерове комисије) да се на простору бивше СФРЈ нове државе могу формирати и признати само у оквиру постојећих административних, тј. републичких граница, а не етничких.

60) Радован Радоњић посебно наглашава да се национализам, као тенденција остваривања интереса једне нације тј. групе која у њено име наступа на рачун интереса друге нације, најчешће јавља у два облика, као сепаратизам или као унитаризам. У ком ће се од ових облика национализам испољити, то зависи од више различитих фактора и од саме средине. Али, како каже он, ипак постоји једно правило: “сепаратизам (одвајање једне нације од других и њено затварање у себе) се углавном јавља тамо где се национализам не може исказати као унитаризам (успостављање хегемоније једне нације над осталима)”. Видети: Радован Радоњић, “Национално и демократско”, у: Р. Радоњић, *Демократија*, *op. cit.*, стр. 220.

61) Наведено према: Милан Матић, *Српска политичка традиција, оп. цит.*, стр. 209.

и принципа. Ту се првенствено имају у виду подручја културе и политичке културе, у оквиру којих ова веза може бити изражена и као динамичан и дијалектичан однос између традиција (не и традиционализма, о чијим разликама је било раније речи) и модерности. Карл Ј. Фридрих (Carl J. Friedrich) указује на могућност постојања управо таквог односа између традиције и савремености. Оштро критикујући она схватања која традицију тумаче искључиво у контрасту са модернизацијом, а која су тиме допринела да сам термин «традиција» данас има пежоративно значење, уз његову општу изобичајеност из употребе у политичкој науци и социологији⁶²⁾, он подвлачи да традиција и савременост не морају бити неке нужне супротности или апсолутне алтернативе. Настојећи да то и докаже, К. Фридрих се позива на тезу Лојд и Сузан Рудолф (Loud and Suzanne Rudolph) о комплексном међуодносу традиције и савремености, коју су они развили у оквиру једне своје студије о улози традиције у Индији.⁶³⁾ Ови аутори такође негирају да је однос између традиција и савремености дихотомно-алтернативан, те закључују: «Претпоставка да су савременост и традиција радикално противречне почива на погрешној дијагнози традиције, како се налази у традиционалним друштвима, и на неразумевању односа између њих».⁶⁴⁾ Према њиховом гледишту, овај однос не само да није дихотоман, него је то један «дијалектички» однос узајамне повезаности. Рудолфови тиме желе указати да традиција садржи инхерентне противречности које могу постати и узрок промене. То су објаснили на примеру Индије. Анализирајући Гандијев рад, они су показали како је он обрнуо елементе индијске традиције да би изазвао виталну функционалну промену у тој земљи.

62) Према К. Фридриху, данас “рећи да је неко традиционалиста значи назвати га диносаурусом, човеком који је у нескладу са модерним, научним, прогресивним трендовима” (Карл Ј. Фридрих, “Традиција и ауторитет”, у: Чедомир Чупић, *Политичка антропологија*, хрестоматија, ФПН, Чигоја штампа, Београд, 2002, стр. 275).

Такође, као аргумент у прилог своје тврдње да је појам традиције повучен из употребе у оквиру друштвених наука, К. Фридрих износи податак да *International Encyclopedia of the Social Sciences (Međunarodna enciklopedija društvenih nauka)* нема одредницу под овим насловом, док су остале сродне теме опширно обрађене, и да се ту за расправу о феномену традиције користе други, помодни термини (нпр. идеологија, политичка култура и национални карактер), који су тек недавно избили у први план друштвених наука (видети: *ibid.*, стр. 276-81).

63) Реч је о студији коју су Рудолфови објавили 1967. год. и која носи назив *The Modernity of Tradition – Political Development in India (Savremenost tradicije – politički razvoj u Indiji)*.

64) Према: Карл Ј. Фридрих, “Традиција и ауторитет”, *op. cit.*, стр. 282.

Када је у питању спој традиције и савремености, пример Индије је добар, али треба рећи да то није неки изоловани случај, јер таква пракса постоји и у неким другим развојно успешним земљама, посебно у оним далеко-источним, попут Јапана и других. Успешност коју су та друштва у свом развоју остварила и коју и даље остварују доказ је да се традиционални обрасци идентификације не морају нужно укинути, али да је неопходна њихова ревалоризација у складу са развојем и потребама савремености; јер би у супротном, у случају њихове статичности и окамењености, даљи развој друштва био толико успорен да би заправо био блокиран. То је посебно важно у данашњем хипердинамичном времену, када свако кашњење у развоју значи ненадоднадљиво заостајање. Дакле, обнова и очување традиције – да, али уз критички однос према њој, са становишта савремености и будућности, јер је то важан предуслов како за развој либерално-демократске политичке културе, тако и за даљи развој самог друштва.

То значи да је, у складу са овом вредносном и политичком оријентацијом, а насупрот оне прве две о којима је било речи, могуће спојити « 'повратак традицији' и интеграцију у модерни свет, културни и етнички понос са поносом на политичку либерално-демократску културу». ⁶⁵⁾ Другим речима, нуди се једно другачије тумачење како традиционалног, културно-етничког идентитета, тако и модерног, грађанског идентитета, у оквиру кога се они третирају као две различите, али међусобно комплементарне компоненте националног идентитета.

С. Дивјак објашњава да се такво становиште заснива на претпоставци да је либерална демократија, са владавином права и парламентарним системом, без обзира на њено западно историјско порекло, «културно-етнички неутрална», у смислу њене спојивости са различитим културама и традицијама. Ми бисмо само додали и то да је за успостављање либералне демократије у западним друштвима, а поготово за постизање њене консолидације и стабилности, ипак потребан одређен степен развијености цивилне (грађанске) политичке културе. Међутим, већ на основу нашег транзиционог искуства, можемо закључити да се, иако таква друштва углавном немају, или бар не неку дужу, либерално-демократску традицију, кроз демократску праксу и едукацију временом може развити политички зрело грађанство.

65) Наведено према: Слободан Дивјак, “Померање идејно-вредносних оријентација наше интелектуалне елите: од марксизма до капитализма и либерализма”, *op. cit.*, стр. 274.

Посебно је битно нагласити да се у оквиру ове позиције не сме ни у једном моменту запоставити важност грађанске компоненте идентитета, као привржености универзалним либерално-демократским вредностима и принципима, формализованим у уставу своје земље и њеним либерално-демократским институцијама, којима се обезбеђују једнака права и политичке слободе за све припаднике друштва, без обзира на њихово културно-етничко порекло. Без тога, «чисто» традиционални образац идентификације не само да може водити ка аутаркичности друштва и његовом остајању изван глобалних развојних процеса, већ може имати и низ других негативних импликација. Јер, како упозорава Р. Радоњић, «утицај националног на демократско није увек само позитиван», већ може бити и изразито негативан.⁶⁶⁾

Национални (културно-етнички) идентитет има позитивну функционалност за појединца, групу и друштво, само ако му се не придаје прекомеран значај и само ако не поништава или угрожава остале идентитете људи. У супротном, ако постоји вишак тог колективног идентитета на уштрб личних идентитета, односно толико прејака везаност за сопствену нацију или етничку групу која укида индивидуалне разлике унутар група, онда је на делу екстремистички национализам који је, дакако, не само негативан него и дисфункционалан⁶⁷⁾ и погубан, и то како за појединца тако и за друштво у целини. Тако жртвовање аутономног друштвеног и политичког субјективитета појединаца, грађанских удружења и других друштвених група, уз својеврсну идеологизацију интересних конфликта у друштву и њихово «замрзавање», односно жртвовање свих других интереса у корист једног и јединственог «највишег» националног интереса, «поништава готово све позитивне учинке појаве нације као такве»⁶⁸⁾. Нација се тада претвара у једну, како би Н. Пашић рекао, заједницу тоталитарног типа⁶⁹⁾, јер су он-

66) Радован Радоњић, *Демократија*, *op. cit.*, стр. 207.

67) Ослањајући се на Г. Девереух-а и његову комплементаристичку етнопсихолошку анализу, Ј. Милошевић-Ђорђевић говори о томе у чланку: «Схватање националног идентитета у Србији», *op. cit.*, стр. 180.

68) Радован Радоњић, *Демократија*, *op. cit.*, стр. 208.

69) Најдан Пашић подвлачи да инсистирање на таквом националном јединству које подразумева да поистовећивање појединца са својом националном заједницом и њеним интересима буду потпуно, без остатка, «поспешује претварање нације у глобалну заједницу тоталитарног типа, која претендује да у себе апсорбује укупност људске личности, чиме се простор реалне демократске слободе појединца и друштвених група и аутономије цивилног друштва у целини драстично редуцира ...» (Најдан Пашић, «Нација и национализам», одредница у: Милан Матић (гл. ур.), *Енциклопедија политичке културе*, *op. cit.*, стр. 723-24).

да неизбежне пратеће последице укидање демократске контроле и критичке улоге грађанске јавности, уместо чега се развија поданичко слепо следбеништво «харизматских» вођа, а крајни резултат је успостављање неконтролисане политичке власти над нацијом, што ће рећи, «антидемократска дегенерација политичког система у целини»⁷⁰⁾.

Управо због ових претећих опасности од трансформације националног идентитета у такав један погубни, високоризични и сукобима бременит национализам, веома је важно да став, који сматрамо потпуно исправним, о националном идентитету као мешавини две врсте димензија: грађанских тј. територијално-политичких и културно-етничких тј. генеалошких (Е. Смит), или, речено Кимликином (Will Kumlicka) терминологијом, као сложене смеси либералних и нелибералних елемената⁷¹⁾, подразумева и залагања за превенцију таквог развоја и трансформације националног идентитета, односно његове етничке компоненте. А то се најбоље може постићи изградњом, развојем и јачањем друштвених капацитета, од институционалних, процедуралних и правно-политичких до цивилно-друштвених и едукативних механизма, којима би се могућности за такве опасности елиминисале, или бар сваки покушај у том правцу на време блокирао. Према томе, решење је управо у демократизацији националног идентитета путем јачања његове грађанске компоненте, што значи у национализацији

70) Радован Радоњић, *Демократија, оп. cit.*, стр. 208.

71) Вил Кимлика, познати канадски теоретичар, анализирајући процесе стварања нације у транзиционим друштвима Источне и Централне Европе (ИЦЕ), указује на сличности разлике нелибералног и мање или више либералног модела изградње нације (*nation – building*). При томе, његова полазна претпоставка гласи да су “сви национализми у стварном свету сложена меша либералних и нелибералних елемената, иако су облици и дубина нелиберализма различити”. Он, такође, издваја и девет индикатора као аналитичких средстава за утврђивање ових облика и дубине (не)либерализма. То су: “1. степен принуде у промоцији заједничког националног идентитета (интереса); 2. ускост јавног простора за изражавање доминантног националног идентитета и ширина ‘приватне сфере’ у којој се разлике толеришу; 3. могућности изражавања и политичке мобилизације која је изазов привилеговању националног идентитета; 4. отворенија или затворенија дефиниција националне заједнице; 5. слабија или јача концепција националног идентитета; 6. инструментални (контекстуални) приступ нацији или, пак, сакрализација нације и њено претварање у светињу; 7. космополитизам, отвореност и плуралност социјеталне културе, насупрот ‘чистоти’ и ‘аутентичности’ нелибералног, културног национализма; 8. мања или већа ексклузивност националног идентитета; и 9. степен јавног признања легитимитета демократских форми мањинских национализма”. Наведено према: Јован Комшић, “Историјско-етнички расцепи и политичка прегруписавања у Србији”, у: Јован Комшић, Драгомир Пантић, Зоран Ђ. Славујевић, *Основне линије партијских подела и могући правци политичког прегруписавања у Србији*, Фридрих Еберт Стифтугн, Институт друштвених наука, Београд, 2003, стр. 31; 33.

либералних вредности, чиме се може успоставити баланс и спречити претерано јачање оних етничких компоненти. На тај начин се заправо постиже либерализација национализма, која посебно добија на значају у плуралним, вишенационалним друштвима, а нарочито у условима када велика већина популације национални идентитет искључиво или претежно схвата у културно-етничком или, како неки аутори кажу, примордијалистичком смислу (ово не морају бити идентична схватања) и када такво схватање показује један дугорочан и веома стабилан друштвени тренд; а управо, како показује упоредна анализа резултата неких ранијих и новијих истраживања, то је случај у нашем друштву.⁷²⁾

У изналагању модела који би на адекватан начин, у оквиру либералне демократије, повезивао етничко-културни и политичко-грађански принцип и идентитет, могу нам бити од значајне користи различити теоријски концепти, од којих су неки мање или више развијени и у пракси: од концепта снажног цивилног друштва и уставног патриотизма, преко умереног мултикултурализма и интеркултурализма, консензуализма (консоцијативности) до ширег (регионалне интеграције, попут ЕУ) и ужег (регионализам и интеррегионалност) географског повезивања и децентрализације. Ни

72) Реч је о упоредној анализи коју износи Јасна Милошевић-Ђорђевић у поменутом чланку "Схватање националног идентитета у Србији". Она је обавила компарацију резултата својих истраживања из 2003. год. са резултатима истраживања које је спровео Душан Јањић и која су објављена 1996, а која је показала њихову велику сагласност. Према њеним налазима, у том седмогодишњем периоду у Србији "није дошло до 'развоја', нити до суштинског мењања схватања националног идентитета", већ је оно остало и даље базирано на примордијалистичким тј. предполитичким обележјима. Такво схватање, по резултатима оба ова истраживања, доминира како код Срба, тако и код припадника других нација, Црногораца, Мађара и Муслимана (једино се ови последњи у неколико разликују тиме што религију стављају на истакнутије место). У Јањићевој ранг листи елемената националног идентитета код грађана Србије, првих пет места заузимају: 1. рођење у датом народу; 2. заједничка историја и традиција; 3. заједничка територија; 4. заједничка религија; и 5. заједнички језик. Према резултатима истраживања Милошевић-Ђорђевићеве, првих пет таквих најважнијих обележја су: 1. лоза; 2. осећање; 3. вера; 4. рођење на одређеној територији; и 5. националност оца. Дакле, видимо да су оба случаја сви најважнији елементи националног идентитета етничко-културног карактера, изузев што се код Јањића можда појављује и један елемент грађанског идентитета – заједничка територија, ако се под тим мисли суживот на истој територији на којој владају одређени исти закони, а не нека веза у смислу "крви и тла". У истраживању код Јасне Ђорђевић, тај елемент територије у првом, грађанско-идентитетском смислу много је лошије рангиран, као и сва друга обележја политичког, грађанског схватања идентитета (нпр. заједничка јавна култура, држављанство, заједнички политички интереси и др.); а и код Душана Јањића су такви елементи, попут заједничке државне политике или привреде и трговине, на самом зачељу листе. О томе видети: Јасна Милошевић-Ђорђевић, "Схватање националног идентитета у Србији", *оп. цит.*, стр. 187-8; такође и Душан Јањић, "Етноцентризам и неизвесност статуса етничких мањина", *Гледишта*, 1-2/96, Универзитет у Београду, Београд, 1996, 21-52.

у једној од ових концепција не одбација се етничко-културни идентитет, већ све оне рачунају с њим, али педлажу различите начине за његову демократизацију, придајући му тако различити значај: од његовог везивања искључиво за приватну сферу, преко инсистирања на јавном (политичком и правном) признавању његовог легитимитета, односно извесних корекција чисто либералних принципа, до инсистирања на процесима регионализације, транснационализације и наднационалне интеграције као најбољим начинима за демократизацију националног идентитета и тиме превазилажење етничких искључивости.

Но, у сваком случају, у либералној демократији избор између различитих животних концепција, па и ових (културно-етничке или грађанско-политичке идентитетске концепције или, пак, њихове комбинације) јесте индивидуални избор и право појединца. То је, дакле, ствар његове слободне воље и, у складу с њом, његових преференција различитих политичких, идеолошких, вредносних и културних опција. Једино ограничење које у том погледу мора постојати јесте неугрожавање других и њихових истих таквих слобода и права. На крају, порука је да стално морамо имати на уму једну велику истину: «Сваки човек је 1. као сви други људи; 2. као неки други људи; 3. као ни један други човек».⁷³⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Андерсон, Бенедикт, *Нација: замишљена заједница*, Плато, Београд, 1998.
- Башић, Горан (ур.), *Перспективе мултикултурализма у државама Западног Балкана*, Центар за истраживање етничитета, Фридрицх Еберт Стифтунг, Београд, 2004.
- Башић, Горан, «Политичко-правни положај националних мањина у Србији и Црној Гори», у: Башић, Горан (ур.), *Перспективе мултикултурализма у државама Западног Балкана*, Центар за истраживање етничитета, Fridrich Ebert Stiftung, Београд, 2004.
- Бенет, Џејмс К. , «Умрежавање држава-нација: Долазећи инфонационални поредак», *Национални интерес*, Год. I, вол. 1, бр. 1/05, ИПС, Београд, 2005.
- Блажин, Смиљка (ур.), *Ми и «они други»: приручник за истраживање мултиетничности у локалној средини*, Група 484, Београд, 2005.
- Calhoun, Craig, «Nationalism and Civil Society: Democracy, Diversity and Self-Determination», rad sa skupa: «The Future of the Nation-State»,

73) Према: Младена Прелић, «Мали појмовник мултиетничности», *op. cit.*, стр. 7.

- održanog u organizaciji *The American Sociological Association*, 24. avgusta 1992; Internet: http://www.ssrc.org/programs/calhoun/publications/nationalism_and_civ_society.pdf
- Цветковић, Владимир Н. , «Институције, држава, идентитет», у Зборнику: *(Ре)конструкција институција – година дана транзиције у Србији*, ИФДТ; Београд, 2002.
 - Цветковић, Владимир Н. , «Национални идентитет и (ре)конструкција институција у Србији (идеологије, образовање, медији)», *Филозофија и друштво XIX-XX*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд; Интернет: http://147.91.230.48/ifdt/nauc_proj/P15/radovi_html?stdlang=sr.
 - Davis, Thomas C. , “Revisiting Group Attachment: Ethnic and National Identity”, *Political Psychology*, Vol. 20, No. 1, 1999.
 - Дивјак, Слободан, “Норме и нације”, *Национални интерес*, Год. I, вол. 1, бр. 1/05, ИПС, Београд, 2005.
 - Дивјак, Слободан, “Померање идејно-вредносних оријентација наше интелектуалне елите: Од марксизма до капитализма и либерализма”, Уводно излагање на округлом столу Крушевачке филозофско-књижевне школе, 2-4. јуна 2005; објављено у Додатку: “Србија и либерално-демократски принципи и институције”, у: Слободан Дивјак, *Проблем идентитета: Културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд, 2006.
 - Дивјак, Слободан, “Посткомунизам и нови екстремизам”, *Борба*, 16. јул 1991; текст је објављен и у оквиру Додатка: “Србија и либерално-демократски принципи и институције”, у: С. Дивјак, *Проблем идентитета: Културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд, 2006.
 - Дивјак, Слободан, *Нација, култура и грађанство*, ЈП Службени лист СРЈ, Београд, 2002.
 - Дивјак, Слободан, *Проблем идентитета: Културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд, 2006.
 - Ђинђић, Зоран, “Крај форсираног примата”, *Демократија*, мај 1993, Београд; Интернет издање: [www.rastko.org.yu/istorija/iii/zdjindjic-srbija/zdjindjic-primat.html](http://www.rastko.org.yu/istorija/iii/zdjindjic/srbija/zdjindjic-primat.html).
 - Ђинђић, Зоран, *Србија ни на Истоку, ни на Западу* (текстови 1989-1996), приредио Радован Чолевић, Цепелин, Нови Сад, 1996.
 - Ђурковић, Миша, “Национални идентитет и либерална демократија”, предговор у: Јаел Тамир, *Либерални национализам*, “Филип Вишњић”, Београд, 2002.
 - Фридрих, Карл Ј., “Традиција и ауторитет”, у: Чедомир Чупић, *Политичка антропологија, хрестоматија*, ФПН, Чигоја штампа, Београд, 2002.
 - Фром, Ерих, *Здраво друштво*, “Рад”, Београд, 1963.

- Гаталица, Александар, “Идентитет као здрава припадност”, у Зборнику: *Идентитет као основа транзиције*, Европски покрет у Србији, Фридрих Еберт Штифтунг, Београд, 2004.
- Gellner, Ernest, “The Coming of Nationalism and its Interpretation: The Myths of Nation and Class”, у: Gopal Balakrishnan (ed.), *Mapping the Nation*, Verso, London, 1996.
- Гелнер, Ернест, *Нације и национализам*, Матица српска, Нови Сад, 1997.
- Голубовић, Загорка, “Традиционализам и ауторитарност као препреке за развој цивилног друштва у Србији”, у: Вукашин Павловић (ур.), *Потиснуто цивилно друштво*, Еко центар, Београд, 1995.
- Голубовић, Загорка, Ја и други: антрополошка истраживања индивидуалног и колективног идентитета, Република, Београд, 1999.
- Guibernau, Montserrat, «Anthony D. Smith on nations and national identity: a critical assessment», *Nations and Nationalism*, 10 (1/2), 2004.
- Guibernau, Montserrat; Hutchinson, John, “History and national destiny”, *Nations and Nationalism*, 10 (1/2), 2004.
- Habermas, Jiergen, “Citizenship and National Identity”, у: Omar Dahbour, Micheline R. Ishlay (ed.), *The Nationalism Reader*, Humanites Press, New Jersey, 1995.
- Хобсбаум, Ерик, *Нације и национализам од 1780: Програм, мит, стварност*, “Филип Вишњић”, Београд, 1996.
- Хрњица, С. , «О националном идентитету», *Дијалог*, бр. 1-2/96, тема броја: «Демократски процеси и етнички односи», Фонд Демократски центар, Београд, 1996.
- Hroch, Miroslav, «Nationalism and national movements: comparing the past and the present of Central and Eastern Europe», *Nations and Nationalism*, Vol. 2, No. 1, 1996.
- Huntington, Samuel, “Dead Souls: The Denationalization of the American Elite”, *The National Interest*, Issue: 75, Spring 2004.
- Huntington, Samuel, “The Clash of Civilizations?“, *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 4, 1993.
- Hutchinson, John, “Myth against Myth: The Nation as Ethnic Overlay”, *Nations and Nationalism*, Vol. 10, No. 1-2, 2004.
- Ичевић, Душан, *Куда иде нација: Интеграл нација и синдром национализма*, НИО “Универзитетска ријеч”, Центар за марксистичко образовање “Милун Божовић”, Титоград, 1986.
- Илић, Владимир, *Sociological Study of the Political Subsystem in Yugoslavia*, Open Society Institute, Budapest, 1999.
- Јањић, Душан, “Етноцентризам и неизвесност статуса етничких мањина”, *Гледишта*, 1-2/96, Универзитет у Београду, Београд, 1996.
- Јањић, Душан, *Речник “националисте”*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1988.

- Јовановић, С. , «О културном обрасцу», из: Један прилог за проучавање српског националног карактера, *Република*, бр. 159, 1997.
- Kaldor, Mary, «Nations and Globalisation», *Nations and Nationalism* 10 (1/2), 2004.
- Kaplan, Danny, «What can the concept of friendship contribute to the study of national identity?», *Nations and Nationalism*, 13(2), 2007.
- Кедури, Ели, *Национализам*, ЦИД, Подгорица, 2000.
- Кимлика, Вил, “Етнички односи и западна политичка теорија”, *Хабитус*, бр.1/99, Центар за мултикултуралност, Нови Сад, 1999.
- Кин, Џон, Цивилно друштво: *Старе слике, нове визије*, Филип Вишњић, Београд, 2003.
- Киш, Јанош, “Грађење нације и иза тога”, у: *Може ли се извозити либерални плурализам*, Београд, 2002.
- Комшић, Јован, “Историјско-етнички расцепи и политичка прегруписавања у Србији”, у: Јован Комшић, Драгомир Пантић, Зоран Ђ. Славујевић, *Основне линије партијских подела и могући правци политичког прегруписавања у Србији*, Фридрих Еберт Стифтунг, Институт друштвених наука, Београд, 2003.
- Купер, Роберт, *Распад нација*, “Филип Вишњић”, Београд, 2007.
- Кузмановић, Бора, “Ретрадиционализација политичке културе”, у: Мирјана Васовић (ур.), *Фрагменти политичке културе*, Институт друштвених наука, Београд, 1998.
- Lægaard, Sune, “Liberal nationalism and the nationalisation of liberal values”, *Nations and Nationalism* 13 (01), 2007.
- Липсет, С. М. , *Политички човек*, Рад, Београд, 1969.
- Матић, Милан, “Политичка култура”, одредница у: Милан Матић, Војислав Становчић (ур.), *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
- Матић, Милан, *Мит и политика*, “Радничка штампа”, Београд, 1984.
- Матић, Милан, *Српска политичка традиција*, ИПС, Београд, 1999.
- Матић, Петар, “Глобализација и национални идентитет”, *Српска политичка мисао*, бр. 1-2/06, год. 13, вол. 16, ИПС, Београд, 2006.
- Михајлов, Михајло, “Потрага за идентитетом као светски проблем”, у Зборнику: *Идентитет као основа транзиције*, Европски покрет у Србији, Фридрих Еберт Штифтунг, Београд, 2004.
- Милошевић, Тијана, “Етно-симболизам и класични модернизам у студијама национализма”, у: Сешка Станојловић (ур.), *Одабрани есеји* (млади аутори), Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2004.
- Милошевић-Ђорђевић, Јасна, “Схватање националног идентитета у Србији”, *Национални интерес*, год. И, вол. 1, бр. 1/05, Институт за политичке студије, Београд, 2005.

- Мирковић, Александра; Матић, Петар, *Изазови и парадокси глобализације*, ИПС, Београд, 2007.
- Бобио, Норберто, “Ружан, прљав и зао”, *Дуга*, јануар 1986, Београд.
- Норис, Дејвид, Балкански мит: *Питања идентитета и модерности*, Геопоетика, Београд, 2002.
- Özkirimli, Umut, “The nation as an artichoke? A critique of ethnosymbolist interpretations of nationalism”, *Nations and Nationalism*, 9 (3), 2003.
- Parsons, Howard L., «Неколико теза о националном, интернационалном и универзалном», *Praxis*, бр. 4/68, Загреб, 1968.
- Пашић, Најдан, «Нација и национализам», одредница у: Милан Матић (гл. ур.), *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
- Павловић, Вукашин (ур.), *Потиснуто цивилно друштво*, Еко центар, Београд, 1995.
- Павловић, Вукашин, *Цивилно друштво и демократија*, Удружење за политичке науке СЦГ, Чигоја штампа, Грађанске иницијативе, ФПН, Београд, 2004.
- Павковић, Александар, «Како изградити наднационални идентитет Европљања?»; Интернет: <http://147.91.230.48/ifdt/izdanja/casopisi/ifdt/IX-X/D33/document>.
- Подунавац, Милан, “Политичка култура и политичке установе”, у: Мирјана Васовић (ур.), *Фрагменти политичке културе*, Институт друштвених наука, Београд, 1998.
- Прелић, Младена, “Мали појмовник мултиетичности”, у: Смиљка Блажин (ур.), *Ми и “они други” : приручник за истраживање мултиетичности у локалној средини*, Група 484, Београд, 2005.
- Прелић, Младена, “Неки проблеми проучавања етничитета / етничког идентитета у културној антропологији”, у: *Етнологија и антропологија: стање и перспективе*; Интернет: <http://www.etno-institut.co.yu/Zbornik/zbornik21/mladena.pdf>.
- Радоњић, Радован, *Демократија*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2004.
- Растодер, Шербо, “Однос националног и демократског кроз искуство југословенских народа”, у: Далиборка Уљаревић (ур.) и група аутора, *21 прича о демократији*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.
- Rawls, John, *Politički liberalizam*, KruZak, Zagreb, 2000.
- Schatz, Robert T. , “Waving the Flag: National Symbolism, Social Identity, and Political Engagement”, *Political Psychology*, Vol. 28, No. 3, 2007.
- Schildkraut, Deborah J. , “Defining American Identity in the Twenty-First Century: How Much ‘There’ is There? “, *The Journal of Politics*, Vol. 69, No. 3, August 2007.

- Schmitter, Ph. C., "More liberal, preliberal or postliberal", *Journal of Democracy*, Vol. 6, No. 1, January, 1995.
- Shils, Edward, "Nation, nationality, nationalism and civil society", *Nations and Nationalism*, 1 (1), 1995.
- Shulman, Stephen, "Challenging the civic/ethnic and West/East dichotomies in the study of nationalism", *Comparative Political Studies* 35 (5), 2002
- Смит, Ентони, *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 1998.
- Smith, Anthony, "Gastronomy or Geology? The Role of Nationalism in the Reconstruction of Nations", *Nations and Nationalism*, Vol.1, No. 1, 1995.
- Smith, Anthony, "History and national destiny: responses and clarifications", *Nations and Nationalism*, Vol. 10, No. 1-2, 2004.
- Smith, Anthony, "Memory and modernity: reflections on Ernest Gellner's theory of nationalism", *The Ernest Gellner Memorial Lecture*, London School of Economics and Political Science, European Institute, Mart, 1996; Internet: <http://members.tripod.com/GelnerPage/SmithLec.html>.
- Smith, Anthony, "Nations and their pasts", *The Warwick Debates*, 24. oktobar 1995; Internet: <http://www.lse.ac.uk/collections/gellner/Warwick.html>.
- Smith, Anthony, "The poverty of anti-nationalist modernism", *Nations and Nationalism*, Vol. 9, No. 3, 2003.
- Шнапер, Доминик, *Заједница грађана: О модерној идеји нације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1996.
- Становчић, Војислав, "Демократија и мањине у југоисточној Европи", у: Башић, Горан (ур.), *Перспективе мултикултурализма у државама Западног Балкана*, Центар за истраживање етничитета, Фридрих Еберт Стифунг, Београд, 2004.
- Стојковић, Бранимир, *Идентитет и комуникација*, ФПН, Чигоја штампа, Београд, 2002.
- Суботић, Милан, *На други поглед: Прилог студијама национализма*, Институт за филозофију и друштвену теорију, "Филип Вишњић", Београд, 2007.
- Тамир, Јаел, *Либерални национализам*, «Филип Вишњић», Београд, 2002.
- Тејлор, Чарлс, *Призивање грађанског друштва*, Београдски круг, Београд, 2000.
- Уљаревић, Далиборка (ур.) и група аутора, *21 прича о демократији*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.

- Уљаревић, Далиборка, «Значај и улога толеранције у демократском друштву», у: Далиборка Уљаревић (ур.) и група аутора, *21 прича о демократији*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.
- Узелац, Гордана, «Кад настаје нација? Конститутивни елементи и процеси на примеру Хрватске», *Реч*, Но. 70, Београд, 2003.
- Вахтел, Ендру Барух, Стварање нације, разарање нације: књижевност и културна политика у Југославији, Стубови културе, Београд, 2001.
- Валентини, Францесцо, *Модерна политичка мисао*, Школска књига, Загреб, 1982.
- Васовић, Вучина, *Савремене демократије И*, Службени гласник, Београд, 2006.
- Велер, Ханс-Урлих, *Национализам: Историја-форме-последике*, Светови, Нови Сад, 2002.
- Вироли, Маурицио, «Патриотизам без национализма», *Република*, бр. 153-154, 1.- 31. децембар, 1996.
- Вуд, Ненси, «Памћење и цивилно друштво», у: Вукашин Павловић (ур.), *Потиснуто цивилно друштво*, Еко центар, Београд, 1995.
- Yack, Bernard, «The myth of civic nationalism», *National Post*, July 1, 2000; Internet dokument: <http://www.vigile.net/00-7/nationalisme-yack.html>.
- Зборник: *Идентитет као основа транзиције*, округли сто одржан 22. априла 2004, Београд, Европски покрет у Србији, Фридрих Еберт Штифтунг, Београд, 2004.

Aleksandra Mirovic

Institute for Political Studies, Belgrade

ETHNIC AND/OR CIVIC IDENTITY; TRADITION AND/OR MODERNITY

Summary

Author of the essay analyzed the issue of national identity on base of detailed analysis of different stances on nation, national identity and nationalism in theory and on the base of general tendencies related to these phenomenons in modern world; and, first of all, taking into consideration condition and practice in Western, so-called, old democracies as birthplace of these phenomenons and ideas; and in particular analysis of these tendencies in Serbian and other transitional societies. The author pointed out a very important fact that in recent times of hyper-dynamic and ultra-intensive globalization, in the times of liberal democracy widespreading increasingly and increasingly tight regional integration as one dimension of political

globalization, and aggressively arising consumers' uniformity as one dimension of economic globalization, majority of the peoples do not abandon their national identities and ethnic principles and various forms of nationalism still stay strong worldwide. The author also pointed out that traditional ethnic-cultural identities have their own positive aspects, in parallel with great and unquestionable significance of liberal-democratic values, principles and institutions shaping modern civic identity. Therefore, the author considers that productive, sustainable and developmental conceptions of nation and national identities are the conceptions encompassing both liberal-civic and non/liberal, that is, ethnic-cultural elements, claiming that current dilemmas putting ethnic identity vs civic identity, or tradition vs. modernity are false ones.

Key Words: national identity, civic identity, nationalism, liberal democracy, tradition, modernity

УДК:
327:28
Примљено:
17. октобра 2008.
Прихваћено:
21. новембра 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1429-1412.

*Мирољуб Јевтић,
Факултет политичких наука, Београд*

ИДЕЈА ИСЛАМСКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ СВЕТА

САЖЕТАК

Међународни односи су после 11. септембра добили сасвим нову форму. Религија као чинилица политике је на велика врата ушла у свакодневни живот људи. Оно што се сматрало прошлошћу постало је садашњост. Најважнија чињеница у томе контексту јесте окретање светске политике ка обуздавању тероризма који се позивао на свети рат у име ислама. Секуларизована европска и америчка јавност мора да користи старе истраживачке поступке и да преиспитује своју владајућу парадигму, захваљујући увођењу верског рата у светску политику. Све то је међу наукама која се баве анализирањем политике на прво место ставило Политикологију религије. Без које није могуће објаснити нити оно што се дешава у свету нити оно што се дешавало и дешава на просторима бивше Југославије у последњим деценијама двадесетог века.

Кључне речи: *религија, политика, свет, верски рат, верски тероризам, политикологија религије*

ИДЕЈА ИСЛАМСКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ СВЕТА

Међународни односи су после 11 септембра 2001. године добили сасвим нову димензију и суштину. До тада је свет био окренут променама које су се дешавале у Европи и финализацији последица пада берлинског зида. Од тога датума све се променило.

* Овај рад је рађен у оквиру пројекта бр.149006 Д,"Ставови политичких партија у политичком систему Србије према религији и верским заједницама. Пројекат финансира Министарство науке републике Србије

Напад на САД променио је приоритете Америке и америчких савезника и све очи су од тада упрте ка Блиском Истоку. Тако је тај регион света после краћег затишја, које никада није ни било право затишје али није било прече од односа са Русима, поново дошао у жижу интересовања Али сада са сасвим новим детаљима који су битно променили стару слику о арапско-израелском националном сукобу око парчета земље. Религија тада на велика врата улази у политику и даје подстрек развоју Политикологије религије¹⁾

Све то неодвојиво је везано за идеје трансформације света у и исламску државу и светог рата ислама. Познатог под именом џихад. Џихад је појам који се сваки дан среће у средствима јавног комуницирања и светској политици. То је сасвим логично после свега што се десило 11. 9. 2001. Оно што се десило у Њујорку сви су повезали са ратничком варијантом исламске мисије која је немуслиманима позната као. Проучавање ТОГА догађаја је довела до податка да су све те акције извршене у име ислама²⁾. То је потпуни променило политику САД и света. На те промене је утицала једна организација не државног типа која је поново лансирала идеју сукоба међу религијама.

Наш је задатак да проучимо да ли је метод који се користио приликом анализирања исламског прозелитизма и његове ратничке варијанте био узрок 11 септембру?

Претпостављени кривци за напад на Светски трговински центар и Пентагон не мају ни трунчицу сумње да је све, за шта су оптужени, само исламска мисија за коју имају божји мандат. Најистакнутији терористи са листе америчких непријатеља Ајман Ал-Завахири и Бин Ладен ³⁾ једноставно схватају рат ислама у немуслимана. Завахири је са саборцима створио египатски «Исламски џихад»⁴⁾. Један од сабораца Халед ал Исламбули је извршио атентат на шефа египатске државе Садата⁵⁾ Описујући свети рат у књизи»Занемарена обавеза» Абдул-Салам Фарац припадник "Исламског џихада" каже следеће: «Једина прихватљива форма џи-

1) О томе видети Мирољуб Јевтић, Political Science and Religion, *Политикологија религије*, Волуме I, број 1-2007. Београд, ИССН 1820-6581 или у веб верзији http://www.politicsandreligionjournal.com/PDF/broj1/Political_science_and_religion.pdf (доступно 28.1.2009.)

2) The Network of Terrorism Produced by the U.S. Department of State, недатирано, стр. 14

3) Исто, стр.15

4) Политика, 15.12.2001, стр.1; видети о томе и The Network... is стр.9

5) Више о томе у Kepel Gilles, *Le Prophète et le Pharaon* ed. Seuil, Париз 1993, стр. 227 и даље.

хада јесте оружана борба. Ислам је уосталом борбена религија и увек се наметао силом».⁶⁾ После тога Фарац истиче: «Муслимани данас живе у време ратних закона. Закони који регулишу односе са околином су ратни закони и муслимани имају право да убију онога ко прети заједници верника. Право да оцени ко угрожава заједницу верника има група Цихад».⁷⁾

Овако дефинисање појма цихад настало је довољно времена пре 11.9, па је свако кога се то тицало могао на време да предузме потребне мере. Потребне мере да би за такве изазове припремио одговарајуће против акције. Оно што се десило намеће озбиљним посматрачима питање, како су онда Американци допустили да се напад на САД изврши? Одговор је у политичке коректности која доминира америчком администрацијом и науком. Пракси. Американци су све религије представљали као исте. Стога су и ислам и представљали само као теолошко учење а не и ако правно-политичку доктрину. Што он јесте. То је апсолутно нетачно. Није спорно да огромна већина муслимана нису терористи. Значајан је и број оних мухамеданаца који не одобравају акције Осаме Бин Ладена. Али је штетно што Американци наступају као браниоци ислама и покушавају да оспоре верски легитимитет акцијама од 11.9. Таква политика није заснована на правилној анализи стварности.

Критикујући Ал Каиду Американци, као да су већи католици од папе, од ње бране ислам. Покушавајући да докажу да је Бин Ладен инспиратор за 11. септембар Стејт департамент користи његове речи: «Бог је благословио групу авангардних муслимана, узданицу ислама да униште Америку».⁸⁾ Овим нам се показује да су Бин Ладен и саборци напад 11.9 доживели као испољавање богобојазности. Затим као да су и они муслимани, који разумеју шта је ислам, критикују Бин Ладена у име ислама. Као доказ истичу: «Сједињене државе не признају такву ствар каква је исламски тероризам. чланови Ал Каиде су једноставно терористи и криминалци, ништа више. Они цинично настоје да искористе ислам да би прикрили свој убилачки програм, који није ништа мање него напад на вредности цивилизације и само човечанство».⁹⁾

6) Цитирано према Amr.H. I, *Legitimité et revolution en islam, le debat ouvert par l'Obligation absent, u Peuples mediterraneens*, Париз бр. 21/1982. О томе видети и у Јевтић Мирољуб, *Савремени цихад као рат*, 3. издање, Никола Пашић, Београд, 2001.

7) Исто.

8) *The Network...* исто, стр.8.

9) Исто, стр. 18.

САД се стављају у улогу пресудиоца шта је праву ислам и истичу» Муслимански лидери и свештеници су широм читавог света осудили терористичке нападе као искривљавање и издају ислама». ¹⁰⁾

Смешно али истинито немуслимански из Стејт Дипартмента хоће да уче Бин Ладена шта је суштина цихада. Али да ли то може уверити Бина Ладена да он не зна шта је цихад, него то треба да га уче Американци? Кад би смо узели да је то што тврде Американци истина можемо се питати: Да ли ће амерички став променити менталну структуру нападача на Светски трговински центар? Нормално је да т није могуће! Претпостављени починиоци све што се десило 11. септембра доживљавају као дуг према Богу. Многим муслиманима се ове акције веома свиђају. Бројне информације то потврђују. Између осталог: «Исламски клерици у Западној Африци, имама на Занзибару, у Пемби... Кејптауну, испод Килиманџара, јасно су истицали подршку озлоглашеном Осаму бин Ладену. На уличним демонстрацијама у Јоханесбургу, Мапуту, у Уагадугу, Нуакшоту младеж је последњих месеци носила мајице са Бин Ладеновим ликом». ¹¹⁾ Ова чињеница је више него потврда. А они који се с Бин Ладеном не слажу су такође муслимани. Многи од њих се служе такијом. Такијом муслимани одређују на следећи начин: «Један од најчешће погрешно схваћених видова шиизма јесте прибегавање прикривању или такијом. Шире значење овог појма, избегавање или клоњење од свих опасности, овде није од утицаја. Пре свега, наш циљ је разматрање оних врста прикривања при коме човек скрива своју религију, или поједине од својих верских обичаја, у околностима кад би то створило извесну или вероватну опасност, услед деловања оних који се противе његовој религији, или посебним религијским обичајима». ¹²⁾

Овде се спомињу шиити. Да ли они друкчије размишљају од сунита показује Света књига «Онога ко занијече Аллаха, након што је у Њега вјеровао – осим ако буде на то приморан, а срце му остало чврсто у вјери – чека Аллахова казна» ¹³⁾, дакле то је исто за све муслимане, шиити су само више користили ово учење. Значи осу-

10) Исто, стр.18–19

11) Вујић Тања, Одложена ренесанса, у Политика, 3.1.2002, стр.4, Београд.

12) Мохамед Хосеин Табатабаи, Шије у исламу, издање Културног центра при амбасадом Исламске републике Ирана у Београду, недатирано стр.209.

13) Куран с преводом, Бесима Коркута, Издање Старјешинства исламске заједнице БиХ, Хрватске и Словеније, Сарајево, 1984, 4. издање сура 16 ајет 106

да Бин Ладена од стране улеме није увек искрена. Доказ је пракса Саудијске Арабије. Стејт департмент цитира шеика Абдул-Рахмана ал-Саудаиса¹⁴⁾ где критикује тероризам у име ислама. Саудаис је у време давања изјаве био шејх Велике џамије у Меки. Он је дакле вахабитски свештеник. Значи да је следбеник дела сунизма који се зове вахабизам јер му је родоначелник Ибн Вахаб.

Шта је вахабизам за невахабите показаће један легитиман исламски текст. Текст је објављен у официјелном гласнику Исламске заједнице (И. З.) за БиХ, а њу највише финансира Саудијска Арабија¹⁵⁾. И кад ИЗ нешто исказе о вахабитима, једини је закључак да је то истина. Поменути текст овако представља вахабизам. «Њихов вјерски, социјални и политички принцип своди се на парољу. Или ћеш бити вехабија или ћемо те убити, отети ти иметак и поробити укућане».¹⁶⁾ Ако је то доктрина вахабизма, односно вахабита¹⁷⁾ или вехабија поставља се логично питање: шта је друго чинио Осама бин Ладен, него баш то? А, ако је то суштина вахабизма, како се онда акције од 11. септембра, од стране шејха ал-Саудаиса могу сматрати нелегитимним? Очигледно је да се ту ради о чистом такијаху. Или рецимо, поменути материјал Стејт Департмента, огромним словима и са фотографијом, на другој страни одмах иза Џорџа Буша, што показује колико му САД даје важност, цитира шејха Јусуфа ал-Карадавија, који вели: "Ислам, религија толеранције, високо поштује људску душу и сматра напад против невиних људских бића великим грехом... Ја сам категорички против муслиманског повезивања са тим нападима. Ислам никад не дозвољава муслиману да убија невине и беспомоћне"¹⁸⁾. А само три године касније, тај исти Карадави у интервјуу за ББЦ, вели: "Ислам дозвољава да жртвујете свој живот и своју душу да препречите пут своме непријатељу, уколико ће то нанети штету непријатељу, чак и ако изазове само страх у њему, пољуља његов морал и унесе у њега страх од муслимана"¹⁹⁾. Колико је политика

14) The Network... исто, стр. 19

15) Погледати нпр. Препород, исламске информативне новине, Сарајево, 1. 10 2000, стр. 1 где стоји наднаслов: Посјета доказаног пријатеља Босне и Херцеговине, а затим наслов "Принц Селман у Сарајеву и Тузли"

16) Препород текст "То је вахабизам", 1. 11 1991, стр. 18

17) О вахабитима погледати и Оливер Потежица, Вахабити родошлице на Балкану, *Политикологија религије*, Волуме I, број 1-2007. Београд, ИССН 1820-6581 или у веб верзији http://www.politicsandreligionjournal.com/PDF/broj1/Vahabiti-pridoslice_na_Balkanu.pdf (дпступно 28.1.09)

18) The Network... исто. стр. 2

19) Новости, Београд, 9.7.2004, стр. 13

САД према екстремизму Ал Каеде, била озбиљна најбоље се види из овога примера. Поготову због тога што је том истом Карадавију још 1999 забрањен улазак у САД²⁰⁾. САД су хтеле да искористе Карадавија за своје циљеве, а али су се превариле. Карадави је користећи се такијахом преварио Вашингтон.

Ко год је пратио збивања после 11.9 видео је чудно понашање Ријада. Пре свега, Саудијска Арабија је била једна, од само три исламске земље, која је стално одржавала везе највишег нивоа са талибанским режимом у Кабулу. Била је са њима и уз њих и кад су наметнули жуте траке Индусима и кад су рушили фигуре Буде у Бамијану и кад су убијали друге муслимане који не мисле као они. А све то је добило кулминацију у јеку припрема за напад на талибански режим. О томе новински извештаји бележе и ово: «Америчке припреме за рат не теку без тешкоћа. Највећи проблем Вашингтону направила је Саудијска Арабија. Пустињска краљевина која је досад била поуздани амерички савезник није прихватила жељу Пентагона да ваздухопловна војна база Принц Султан у близини Ријада буде главни штаб за акцију против Авганистана».²¹⁾ Да би се видело како све то изгледа у опште исламском контексту ваља погледати како цихад дефинишу најумеренији муслимани и «најобјективније» светске енциклопедије. Узмимо за пример Матин–Дафтарија некадашњег професора техранског универзитета, члана Комисије за међународно право, сенатора и председника владе Ирана у време шаха и нормално пријатеља САД и западних земаља. Јер је то време сарадње Техерана и Запада. Он каже: «Ел-цихад преведен и познат под именом свети рат је, дакле у једном широком и нарочитом смислу, борба предузета на божјем путу да би ширила његову реч, ширила исламску веру засновану на чистом монотеизму».²²⁾ Он затим додаје: «Коначно, истински циљ, крајња суштина цихада јесте мир, дефинитивни мир, читавог човечанства којим би господарила правила искључиво једне религије».²³⁾ Из овога јасно произилази да, чак и један умерени муслиман, умерен до граница крајње могућих а да се не постане вероодступник не мо-

20) Исто

21) Политика 23.9.2001, стр. 2, текст “Ријад квари план САД”

22) Matine–Daftary A, Les Fondaments du droit international dans le islam u Revue de droit international de sciences diplomatiques et politiques br. 1/1962, Женева, стр. 6; Упореди са Aneela Sultana, Digging Islamic Roots of Jihad to Unveil the Truth, *Политикологија релeгије*, Година II, бр.1/-2008. Водети на http://www.politicsandreligionjournal.com/PDF/broj%203/02_aneela_sultana.pdf (дступно 29.1.2009)

23) Исто, стр. 7

же да негира да је циљ цихада, да ислам надвлада све остале вере и да он господари светом. Као изузетан стручњак за међународно јавно право он каже шта то значи у смислу савремених међународно–правних норми: «Додајмо, узгред, да су одређени аутори упоредили схватања исламског права по питању односа муслиманских и немуслиманских земаља, са појмом непризнавања у међународном праву, други су више волели да то изједначе са привременим признавањем једног побуњеничког режима... Укратко, међународно право мира, према исламској концепцији је привремено средство за регулисање односа муслимана са спољним светом за време привременог укидања цихада (непријатељства) до момента кад ће дар ал ислам (земља ислама, прим. М.Ј.) обухватити читав свет»²⁴⁾. Буквално тако, један минијатурни Катар само привремено признаје право на постојање САД. Основно питање јесте: која је ту разлика између концепције Бин Ладена и ове умерене? Евентуално само начин на који треба остварити исти циљ–претварање читавог света у дар а ислам тј. земљу ислама где ће владати један закон, шеријат, и бити један поглавар наследник Мухамеда и представник бога.

Мада је поседовала све ове чињенице америчка политика и наука није хтела да их узме у обзир. Џихад су представљали као превасходно мирну акцију Из претходно реченог видљиво је да се мир ислама тј. рах *islamica* може постићи теоријски и мирним средствима. Али ко ће поверовати да ће САД да се добровољно одрекну свога суверенитета и постану поданици становника Катара што мирољубиви цихад подразумева? Очигледно је да је рат, мада не једино, оно ипак једино ефикасно средство цихада, ако се жели стварање јединствене исламске државе. Значи цихадом који је мирољубив може се преобратити неки појединац, мања група људи, али се не може срушити држава као САД. За то је потребан само рат и ту је, са исламске тачке гледишта, Осама бин Ладен у праву. Друга је ствар шта немуслимански мисле о томе.

И мало дубље проучавање америчке исламологије показале да је у већини анализа насталих у водећој светској сили прича о рату као делу цихада не само недовољно него и често нетачно обрађена. Скрећемо пажњу на појам цихад коју даје Енциклопедија живих религија. Тамо стоји: “настојати, тежити, борити се за нешто или против нечега... Џихад може да значи и свети рат, али борба за правоваљаност живота и ширење вере радије прибегава

24) Исто, стр.

мирољубивим средствима каква су убеђивање и пример²⁵⁾. Ова дефиниција очигледно даје комплексан поглед на цихад²⁶⁾, и она је делимично тачна. Али овако објашњена она замагљује и скрива једну важну чињеницу. А то је, да тако замишљен цихад, никад није могао да дâ примарне резултате. А то је стварање исламске државе. Значи, нема спора да би било боље кад би немуслимански владари прихватили позив на ислам и потчинили се добровољно муслиманској држави, да би тада муслимани радије користили то. Значи убеђивање. Али, како нико није хтео да пристане на одрицања од своје слободе и власти, у име власти бога кога није познавао нити признавао, онда постаје јасно да евентуални мирољубиви цихад остаје само у домену теорије и индивидуалних прелазака који су били занемарљиви за исламску мисију.

То су све општа места. Да би смо то доказали послужимо се једним релевантним податком. Даје га Фикрет Карчић, наставник исламског теолошког факултета у Сарајеву, чији високи исламски ауторитет и верификовано познавање ислама не даје право ни на какво негирање, које би имало исламски легитимитет. Он каже: “Сматра се да је у исламу право, оно што је теологија у хришћанству – најтипичнија манифестација вјерског учења. За муслимане право није само елеменат укупног исламског учења већ његов функционални израз”²⁷⁾. Према томе, ако је право функционални израз ислама, онда је јасно да је за њега потребна држава, јер права нема без државе. А то значи да нема ни ислама без исламске државе. Према томе, како убедити Клинтона или Буша да се одрекну устава САД и прихвате шеријат као закон? А без тога нема ислама, јер како нам вели Карчић ислам се показује кроз право, а не кроз теологију.

Оваквим писањем и анализама стварана је погрешна слика у свету о феномену који се хтео објаснити. И то је била политика Запада и његових научника. Они су упорно покушавали да шире причу о исламу и цихаду која у други план гура оно што је суштина и све оне који су се овоме аргументовано супротстављали етикети-

25) Енциклопедија живих религија, Нолит, Београд, 2. издање, 1992, стр.181. Ово је само превод оригинала штампаног код Abingdon Press, 1981, Нешвил, Тенеси.

26) Сличну дефиницију дајемо и ми у својој монографији Савремени цихад као рат, погледати било које од три издања: 1989, 1995 и 2001. Нпр. из 3. издања са стр. 22: “Систем свих акција и поступака на индивидуалном и колективном плану, који муслимани чине и циљу јачања исламске религије и ширење заједнице верника”

27) Карчић Фикрет, Шеријатски судови у Југославији 1918–1941, Сарајево, Исламски теолошки факултет, 1986, стр. 11

рали су као муслиманомрце и борце против мултикултурног света, где је заиста и свакако место и муслиманима. Али уз услов да се зна шта свака од постојећих култура уноси у будућу заједничку кућу коју ваља градити. Или нпр, други пример представљања цихада који, говорећи о ситуацији у бившој СФРЈ, вели: “То се јасно показало у случају босанских муслимана. Непрекидна српска пропаганда, која је сликала муслимане као фундаменталисте обузете цихадом против Срба, комбинована затим са масовном употребом војне силе да би се супротставила наводној муслиманској претњи, створила је реалност која је све више и више личила пропаганди. Фундаменталистичке тенденције у широком смислу су, наравно, избиле у Босни после почетка рата”²⁸⁾. Како видимо овде се без остатка и оклевања оптужују Срби да су измислили идеје цихада, који ваљда није постојао. Што ћемо касније, кад будемо говорили о Југославији показати. Углавном види се да је на све могуће начине цихад у САД и уопште на Западу приказиван у сасвим другачијем светлу него што је овај институт ислама захтевао.

Због горе реченог на Западу се о исламу свесно почело писати потпуно погрешно. Те димензије су добиле незамисливе размере. Тако нпр. највећа војна сила на свету – САД пристаје да због јефтине нафте, на незамислива понижења. Трупe САД стациониране у Саудијској Арабији имају војне свештенике. Они мада високи официри нпр. са чином пуковника не смеју на реверу носити знак крста да не би увредили домаћине. Тамо нема ниједне цркве и ни сам амбасадор не сме да се прекрсти на улици. О томе су отворено говорили неки познати аналитичари, али њихов глас је остајао као глас вапијућег у пустињи. Тако је нпр. после објаве цихада Израелу од стране ОИК–Организације исламске конференције реаговао познати француски интелектуалац Жак Елил: “Немогуће је не реговати на завршне одлуке исламског самита у Таифу. Тамо су се напрезали да умање значај употребљеног термина цихад против Израела, који хоће да преведу речју борба или отпор. У ствари то је управо свети рат. Ја познајем У муслиманском спиритуалитету комплексност смисла те речи. У историји управо су у име цихада, Арапи силом снаге освојили Северну Африку, Шпанију, Блиски Исток, и део Балкана...”²⁹⁾. Познати француски новинар Жан–Пјер

28) Ger. Duijzings, Religion and the Politics of Identity in Kosovo, Columbia University Press, Њујорк, 200, стр.33. Није случајно да је књига штампана у Малезији, једној од земаља које су се највише ангажовале у притисцима на СРЈ у вези са БИХ итд.

29) Ellul Jacques Selon que vous serez puissant ou miserable, u Le Monde, Париз, 12.2.1981.

Перонсел–Игоз је о томе писао: “Слика сихада која данас преовлађује код већине арабо–муслиманске омладине, чак и кад није окренута екстремизму, па чак и кад није нимало наклоњена рату за ширење дал ал ислама, ипак је слика која се односи на оружано сукобљавање”³⁰⁾.

Поменути анализе су скриване под тепих. Била је то забрана одређених врста информација на један суптилан начин. Поменути Игоз, чија се компетенција види из чињенице да је као специјалиста за ислам био дописник из Каира и Алжира и то за један од најугледнијих француских дневника “Le Monde», о томе вели: «Скоро тридесет година новинарства, највише у служби најугледнијег франкофонског дневног листа, научило ме бар једној ствари: без много буке, током овог временског периода, слобода изражавања се непрестано сужавала... Истраживач, Александар дел Вал, се као и новинари, суочио са тим сваким даном све дужим списком тема о којима се не може слободно говорити... Међу њима Ислам, исламизам, муслимани... међу њима, такође, Сједињене Америчке Државе, Американци, њихови обичаји и њихови производи. Још постоји неколико мањих пукотина, неколико малих издавачких или новинарских изузетака, неколико малих простора одважности, али се они све више смањују и данас је све теже у Европи, Француској посебно, слободно изнети једно виђење стварности... чим се ради о муслиманима или Американцима. Одважни момци који су се усудили, одмах су били означени као непријатељи универзалног братства, а ако би инсистирали били су оптужени за расизам, фашизам или чак нацизам»³¹⁾.

Са друге стране они који су говорили неистину су стимулисани свим средствима. Са једне стране подржавала их је владајућа културна и информативна политика па и политика у ужем смислу, са друге стране чинили су то богати донатори из исламског света. Они су својим новцем плаћали и плаћају највећи број такозваних исламолога, који сире неистине о исламу на начин који превазилази очекивања самих муслимана. О њима поменути Игоз вели: «На почетку XIX века, марсејски трговци који су на свој ризик и упркос опасности боравили у намесништву Алжир називали су Турцима по професији Европљане који су, да би се заштитили од

30) Peroncel–Hugoz Jean–Pierre, Le radeau de Mohamet. Lieu Commun, Париз, 1983... стр. 33.

31) Игоз у предговору књизи Александар дел Вал, Исламизам и Сједињене Државе, алијанса против Европе, Службени лист, Београд, 1998, стр.309–310.

злостављања којима су као ђаури с времена на време били излагани, прелазили на ислам. Данас би се могли назвати муслиманима по професији припадници оне чете на Западу која је сваким даном све дужа, састављена од оријенталиста, професора универзитета, политичара, свештеника, новинара који од када већина арапских земаља има буџетска средства за пропаганду пливају на трошак тога буџета... За узврат већина њих се сматра обавезним да у својим натписима или наступима, који се тичу муслимана исламизма... заузму став који је претерано улагивачки, да намерно заборављају неке чињенице или још горе: да маскирају чињенице или да буду превише услужни, а све то наноси велику штету истини, науци, и да завршимо што је још горе – међусобном упознавању муслимана и немуслимана³²⁾.

Дакле на Западу је владала клима у којој се о цихаду мање критички говорило него у неким деловима исламског света. Све то је родило атмосферу у којој се о цихаду није могло говорити на начин на који о њему говоре сами муслимани. А као резултат имали смо 11. септембар. Тај догађај је шокирао светску политичку и интелектуалну сцену. Као резултат настало је отржењење које је за тренутак дозволило и људима који су, с правом, указивали шта се дешава и где ће све то завршити да добију простор у медијима и да изнесу своје виђење проблема. И то такво да у односу на раније добија чак и јеретички призив. Као посебно важно у том смислу наводимо иступање француског политиколога Александра дел Вала. Дел Вал је био један од многих аналитичара коме су врата великих француских медија била затворена јер је он “огољено приказивао савез Америке и исламизма”.³³⁾ А од 11. септембра ушао је у магичан круг експерата.³⁴⁾ Све ово не би било ништа необично да се није појавило у најчитанијем француском дневнику “Фигаро”. Те тезе које су некада биле као нешто најнеприхватљивије могуће ушле су на највећа врата на француску јавну сцену. “Фигаро” о томе пише: “Његове иконокластичне тезе које су огољено приказивале везу између Америке и исламизма одбијале су некада медије. У моменту рата на Косову, али тада се медијски ђаво није звао Бин Ладен, већ Слободан Милошевић. А онда су две куле Светског трговинског центра експлодирале. Ветар је окренуо смер. Помоћ коју

32) Перонсел – Хугоз... исто, стр. 11–12

33) Le Figaro, 3. 10. 2001, Париз, у тексту тј, интервјуу са Дел Валом насловљеним са “Islamiquement incorrect”

34) Исто

су Американци давали Бин Ладену постало је опште место у свим новинама. Дел Вал је изабрао страну: Када сам осуђивао понашање Американаца, нису ме позивали (мисли се на медије, прим. М.Ј) сада би било непристојно нападати Американце. Треба их подржати. Оптужити их то би значило давање подршке исламистима. Надам се, само, да ће из тога зла изаћи добро и да ће Американци престати са њиховим ратом против православља и Европе”.³⁵⁾ Просто невероватне речи за најчитанију француску новину!

Те су информације добили сви који су знали француски. Пре само неколико месеци изречени став, да САД ратују против православља, био би приписан само некоме ко говори као Солжењичин и ко је православни фанатик. Али не, њих је објавио најчитанији француски дневник! И то је оно што је важно, а не Дел Вал који их је изговорио. Он је овде најмање битан. Важно је да су такви ставови нашли простора у најчитанијој француској новини. И то је био само увод.

Али 11.9 је дао шансу да се чује и стварна истина о томе феномену као нпр. изјаве дате у великом тексту чији су аутори Ибн Варак и Гиј Енбел “Истина је да између ислама и исламизма не постоји суштинска разлика, већ само у степену”³⁶⁾. Али све то је потрајало само извесно време. Да би се опет кренуло са старом причом и покушајем да се пронађу кооперативни муслимани по мери “новог светског поретка”. Резултат је стигао ових дана из Авганистана од владе коју су успоставили Американци “Шеријат и даље на снази”³⁷⁾, каже она. Значи и даље дискриминација жена и немуслимана, непоштовање људских права зацртаних Општом декларацијом ОУН и као посебно важно теорија о цихаду који је божје право.

Бивша СФРЈ није била изузетак. Цихад се у њој није ско уопште проучавао³⁸⁾, па се о њему није много ни говорило. Спомињало се то под другим називом, али се сам цихад као појам није превише користио. Исламска верска заједница, која је по дефиницији мора-

35) Исто.

36) Ibn Waraq, Guy Hennebel, Pour un Vatican II de l'islam, Le Figaro, 1.10. 2001.

37) “Северна алијанса се повукла из Кабула”, Данас, Београд, 12–13. 1. 2002, стр. 9.

38) Овде, нормално, мислимо на немуслиманску средину. Најсигурнији доказ за то јесте податак да су Срби у сусрету са цихадом од 1344. године и битке код Стефанијане, а да је прво, и за сада једино, систематско дело о цихаду на свим језицима од Варне до Сежане објављено 1989. године од стране аутора овога текста. Тако да и данас 2007. када неко у Загребу, Љубљани или Скопљу жели да прочита студију о цихаду не налази ни једну другу књигу на локалним језицима.

ла била цихадом инстурисана организација, морала је у условима Брозовог резима то да прикрива. Па се служила такијахом. Она је своју делатност настојала да завије у форму деловања обичне верске организације каква је нпр. била СПЦ. А о цихаду је избегавала да пише. Али све то је имало своје границе које је наметала сама исламска религија, јер она без цихада не може.

Исламски прозелитизам који је почео да изазива позор јавности почео је да указује на његову цихадску суштину. После првих реакција које су на овај или онај начин наступиле ИЗ (Исламска заједница) је реаговала одбранашки. У њеним текстовима појављивали су се ставови који су настојали да на све могуће начине сакрију стварну суштину цихада³⁹⁾. Посебно карактеристичан у томе смислу јесте став некада, једног од најистакнутијих, теолога ИЗ Хусеина Ђозе. Он је рекао: “Цихад у ужем смислу значи оружану борбу, одбрану земље, слободе увјерења и других вриједности путем употребе силе уколико се непријатељ не може одбити на други начин... Ислам га прихвата и препоручује само у ненормалним и ванредним приликама и под строго одређеним увјетима”⁴⁰⁾. Како видимо овај текст који је објављен 1973. године у време “дебелог комунизма” морао је строго да води рачуна о последицама које ће један такав став изазвати. Из њега се да утврдити да је Ђозо цихад, на све могуће начине покушао представити, кад га представља као рат, као одбрану тј. као средство које користи онај ко је угрожен. Значи ни случајно се из овога не може видети оно што је препоручио Бин Ладен и та се дефиниција јако поклапа са оном из “Енциклопедије живих религија”. Али ако се сетимо тога текста видећемо да се тамо говори и о цихаду као светом рату, онда можемо утврдити да се у том делу дефиниције Ђозо и “Енциклопедија” разликују. Јер Ђозо даље вели: “Неки злонамјерни и тенденциозни кругови... упорно настоје да цихаду дају смисао светог рата... Прије свега исламу је потпуно стран атрибут свети. Он не оперише тим атрибутом нити га приписује било чему на земљи. У исламу нема светих људи, а поготову не може бити светих ратова”⁴¹⁾. Са

39) Погледати нпр. Драган Новаковић, Однос исламске заједнице у социјалистичкој Југославији према издавачкој делатности као модерном начину информисања верника, *Политикологија религије*, Година II, бр. 1/2008. Или http://www.politicsandreligionjournal.com/PDF/broj%203/07_dragan_novakovic.pdf (доступно 29.1-2009)

40) Хусеин Ђозо, Цихад, у Гласник врховног исламског старјешинства у СФРЈ бр.7–8(1973) у даљем тексту ГВИС.

41) Исто, стр.296.

тачке гледишта Ђозе, чак је и ова америчка дефиниција, злонамерна јер даје цихаду карактер светог рата.

Чак су и чланови највиших органа власти, муслиманског порекла, и њихови сарадници у научним институцијама деловали у истом смеру у коме и ИЗ. Хасан Сушић, покојни професор ФПН у Сарајеву. Он је у једном тексту слично Ђози писао: “Цихад није свети рат и ислам не признаје нити познаје појам светог рата. Тај атрибут му је дат према аналогiji са хришћански схваћеним светим ратом”⁴²⁾. Како видимо један члан СК и један високи функционер ИЗ се слажу у оцени цихада. Значи обојица одбацују атрибут свети, тврдећи да он не постоји у исламу, а камоли да има светих ратова. Али пажљив читалац ГВИС и осталих публикација ИЗ у чије име је говорио Ђозо могу се уверити да то што каже он, негирају његове колеге. Тако нпр. у једном броју Гласника који се појавио само нешто пре Ђозиног текста стоји “Коју год од жена сретнеш и видиш реци јој да је послушност мужу равна борби у светом рату—цихаду”⁴³⁾. Или ако се отвори поменути превод Курана, којим се легитимише старешинство ИЗ БИХ која стоји иза њега, видеће се да се појам свети употребљава више пута. Тако нпр. “Када прођу свети месјец, онда убијајте многобошце гдје год их нађете, заробљавајте их, опседајте и на сваком пролазу дочекујте!”⁴⁴⁾ Из овога куранског ајета тј. целовите мисли и ГВИС—а види се да тврдња, да ислам не познаје појам светог, није тачна. Затим да није тачно да сами муслимани не придају смисао светог рата цихаду, већ управо супротно да то чине.

Знали су Ђозо и Сушић савршено добро о чему се ради, али су се служили такијахом да би отклонили опасност која би могла да их задеси од комунистичких власти и да тако, омогуће делатност и успехе ИЗ и цихада, припремајући их за оно што долази.

Ми смо на време упозоравали на то. Суштина наших намера била је да покажемо да цихад, пре свега, јесте свети рат и да муслимани у Југославији, у мери у којој се идентификују са исламом, морају одговорити томе позиву њихове вере јер би иначе рискирали да буду вероодступници, што обавезно повлачи смртну казну на земљи и паклене муке после смрти. У Курану о томе јасно пише да сваки муслиман који напусти ислам мора бити ликвидира⁴⁵⁾.

42) Сушић Хасан, Димензије цихада, у Преглед бр.4/1984, Сарајево, стр.411.

43) ГВИС бр.3/4, 1973. стр.128.

44) Куран 9, 5.

45) Исто, стр.617, напомена 33, став 1.

Наше радове су публиковали сви. Јер им је појам цихад био егзотичан и деловао је као магнет за широку читалачку публику која је тих година имала новца и куповала разну штампу⁴⁶⁾.

Интерес је изазвала наша монографија “Савремени цихад као рат”. Интерес за ту књигу није показан у Београду нити код оних који су се бавили српским питањем у Босни. За разлику од тога међу муслиманима је изазвала велико интересовање. На научном скупу “Исламски фундаментализам – шта је то” који је ИЗ организовала у Сарајеву 14. јануара 1990. године садашњи врховни поглавар ИЗ БИХ, а тада имам загребачке џамије Мустафа Церих “Дијагностицирао је разлоге организирања овога скупа, да је то цихад др Мирољуба Јевтића, што ће оспорити један од водитеља скупа”⁴⁷⁾.

Тај број новина које су пренеле извештај са скупа, на последњој страници, у веома истакнутој рубрици “Стисак” је пренео: “Наравно рачунајући М. Јевтића као идејног стратега”⁴⁸⁾. Нормално да та тврдња није била тачна. Јер упозорења изношена у поменутиим интервјуима нико није озбиљно узимао у обзир. Ни политичари нити стручне институције. Касније с показало да је за то постојао озбиљан разлог, јер су политичари на основу информација са терена имали бољу слику него што је могао да је има кабинетски истраживач. Док стручне институције нису имале снаге да се суоче са проблемом.

Када је жеђ за првом информацијом у Београду била утољена, јавност је почела да се другачије односи према употреби термина цихад. Новине које су радо објављивале текстове које смо им раније нудили, сада су почеле да праве блокаду и да не дозвољавају да те информације допру до њихових читалаца. Политичари такође.

Пошто нису имали аргумената да изнете ставове оспоре настали су да их игноришу. Основно питање јесте: шта је била главна порука студије о цихаду и објављиваних интервјуа? Одговор на њега садржан је у закључној реченици последњег поглавља које гласи “Из свега реченог, може се закључити да идеје цихада нису нимало безазлене и да представљају најозбиљнију претњу Југосла-

46) Први текст у том смислу био је интервју у “Дуги” 3. маја 1986. на стр.38–40 под насловом “У име Алаха – ислам свети рат”. Уредник “Дуге” је тада био садашњи уредник “Данаса”, Грујица Спасовић, затим интервју НИН–у “Ислам: цихад или само рат” 10.1. 1988. на стр.20–22. Тада је велики број садашње редакције недељника “Време” радио у НИН–у”.

47) Препород, исто, 1.2. 1990, стр.7.

48) Исто.

вији, било да долазе преко албанског сепаратизма... било преко деловања декларисаних фундаменталистичких група”⁴⁹⁾

За разлику од потискивања у Србији, новине и струка из БИХ су се обрушили на “цихад”, у томе су им се придружиле неке колеге из Хрватске и Словеније. Просто је немогуће набројати све натписе и полемике које су поводом тога пуниле странице штампе⁵⁰⁾. Једина озбиљна, и тада немерљива по значају, подршка истраживању цихада, дошла је од др Дарка Танасковића⁵¹⁾. Он је у рецензији за “Савремени цихад као рат” написао: “Мирољуб Јевтић је својим истраживањем овог феномена, дао пре свега у политиколошкој и социолошкој сфери, до данас код нас, најцеловитији и најконзистентнији научни допринос марксистички утемељеном проучавању... радикално политизованог ислама”⁵²⁾. Међутим кад су после тога уследиле критике из редова ИЗ и то посебно на скупу “Исламски фундаментализам – шта је то” и то баш од

Мустафе Церића,⁵³⁾ он је почео да мења своје ставове. Док је ИЗ ојачана процесом дезинтеграције Југославије почела отворено да наступа и да одбацује такијах, Танасковић је објављивао текстове који су сасвим противуречили ставовима ИЗ. ИЗ је отворено најављивала рат, а он је говорио да је огромна већина људи у њој за мир нпр.

Таквом политиком ИЗ је показала да су упозорења из “Савременог цихад била сасвим научно прихватљива и добронамерна. Посебно значајну анализу ИЗ дао је др Драган Новаковић који је у својој докторској дисертацији “Политичке последице деловања

49) Јевтић Мирољуб, Савремени цихад као рат, исто, 3. издање, стр. 335.

50) Погледати нпр. Тарик Хаверић, Прокрстова постеља домаћег марксизма, у “Културни радник”, Загреб, бр.3/1989; затим Реаговање поводом тога текста у истом часопису бр.5/1989; затим “Вјесник”, Загреб, текст Сенада Авдића, “Диктатура лажи”, објављен 23.9.1989; затим Тарик Хаверић, “Књига о Мирољубу”, у “Ослобођење”–недељни додаток, 19.11.1989. стр.17. Као посебно важан податак наводимо да је један од наших текстова, “Глобални интереси исламског фундаментализма према Балкану”, који је објавио у југословенској јавности, скоро непознати нишки часопис “Humanitas” бр.3–4/1991, десет година касније у сасвим позитивном контексту штампао словеначки часопис “2000 Dve tisoč” бр.135 и 136 за 2001, Љубљана. Тај се текст 1991. у Љубљани узимао као хушкачки.

51) За научни скуп “Културолошке основе несврстаности” урадили смо рад. Он је наишао на осуду људи из СМИП–а. Танасковић је тај рад штампао у онда познатом часопису “Марксистичка мисао” у бр.2/1986. и тиме му дао научни значај, самим тим ућуткао критичаре из СМИП–а.

52) Извод из рецензије штампан на корицама књиге.

53) Церић је “Понесен емоцијама којима излагање темперирао... на крају захвалио др Танасковићу на врло фино изложеном вазу (то значи проповед, пр. М.Ј.) о дијалогу, и позвао га да ово исто каже у Београду и Јевтићу”, цитирано према “Препород”, исто.

Исламске заједнице у Југославији у раздобљу од 1945–1991”, одбрањеној на ФПН у лето 2001. године. Најважнији податак који та књига даје јесте информација да је 2.11.1990. године, значи две године пре избијања рата у БИХ, Ферхат Шета бивши председник старешинства ИЗ за БИХ посетио ондашњег председника Комисије за вере Извршног већа Скупштине Србије Драгана Драгојловића. Шета је Драгојловићу пренео да је у Скопљу на једном скупу, чуо “да ће ако треба погинути милион Албанаца у циљу стварања републике Косово. Том приликом је такође истакнуто да Албанци поседују целокупно копнено наоружање, осим тенкова. Те сулуде идеје мирно је саслушао Ј. Селимоски (тада врховни поглавар ИЗ СФРЈ са титулом реис ул улеме. прим. М. Ј) уз оцену да треба што пре остварити конфедерацију између Косова и Албаније. Из свега тога се види да постоји велика подударност између планова албанске алтернативе и руководства ИЗ... Крајњи циљ Селимоског је да постане први реис велике исламске земље на Балкану истакао је Ф. Шета”⁵⁴). Та држава би требало да се преко Рашке области повеже са Босном⁵⁵) Овај податак смо имали у виду када смо рекли да наше анализе нису биле потребне властима СФРЈ и Србије, јер су их они добијали, како видимо из прве руке, од самих шефова ИЗ.

Ту изјаву коју је Шета, из само себи знаних разлога, дао високом државном функционеру је ИЗ без икаквог зазора почела да штампа у својим службеним документима и на тај начин издалека превазилази оно што смо ми говорили у “Џихаду...” и то са пуно обзира да не увредимо велику већину муслимана.

Тако се у уводнику “Препорода”, непотписано као став редакције, пише следеће: “Муслимански свијет све више постаје свјестан да му је будућност у поновном оживљавању власти утемељене у Алаховој Ријечи, а не у секуларизираним друштвено–политичким системима. Њихови противници такође су свјесни овог муслиманског зријења и отуда тако жестока конфронтација са свијетом ислама. Али ход навијешћен у нашем хадису, нико не може зауставити”⁵⁶). За разумевање претходног ваља рећи да је ха-

54) Драган Новаковић, исто, стр. 535. Погледати и Драган Новаковић, Исламска заједница у функцији остваривања албанских националних интереса, *Политикологија религије*, Година 1, бр. 1-2007. Доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/PDF/broj1/Islamska_zajednica_u_funkciji_ostvarivanja_albanskih_nacionalnih_interesa.pdf (Доступно 29.1.09.)

55) Исто.

56) Навјешћење хилафета, у “Препород” 1.3. 1991, стр. 1. Хилафет је други назив за халифат, јединствену исламску државу. Значи она се наговештава и долази.

дис изрека Мухамедова. А ова овде поменута гласи: “Валаххи ова вјера ће наткрилити све што наткриљује ноћ и открива дан. Нема ниједне куће у коју Аллах неће унијети ислам”⁵⁷⁾. Јасна је то била порука старешнства ИЗ, годину дана пре избијања рата. Не само да муслимани морају срушити секуларни поредак у БИХ, већ морају чинити све да ислам уђе у сваку кућу свуда у свету, дакле цихадом уништити сваки други облик политичке организације. У складу са тим, оно што је претходно рекао Ферхат Шета, само је једна карика у исламском ланцу који мора да обухвати читав свет.

Ода тада па надаље у сваком, броју “Препорода”, “ГВИСА” и других публикација роје се текстови сличног карактера. У једном од њих се објављује интервју на две централне странице, са Абдулахом Омером Насифом, генералним секретаром “Рабите” или “Светске исламске лиге” најзначајније исламске међународне организације која парама помаже сваки исламски покрет у свету у циљу освајања света. Тај интервју је насловљен великим црвеним словима “ИСЛАМ КАО ЈЕДИНСТВО ВЈЕРЕ И ДРЖАВЕ”. А у тексту стоји: “Ислам у бити представља јединство вјере и државе. То је прво и најважније. Сви досадашњи друштвено–повијесни системи које је ислам развијао у своме крилу су попадали кад је пао хилафет кад је пала јединствена исламска државе. Прва дужност и задатак данашње уleme јесте да поврати и обнови ове исламске друштвене институције и системе међу самим муслиманима. А ти системи, та искуства и спознаје су корисни и за немуслимане. Садашњи друштвени системи који владају у свијету нису успостављени по Божијем закону”⁵⁸⁾. Може ли се јаснијим речима изразити оно што смо ми наговештавали у својим текстовима? Значи први задатак уleme тј. свештенства није да шири веру у Бога, већ да се боре за јединствену исламску државу која мора обухватити и немуслимане, значи и Србију и Хрватску и читав свет.

Чак и површно читање исламске штампе показивало је и показује да се све акције ИЗ крећу у томе правцу тј. у правцу рата за остваривање исламског политичког система. Зато је Драган Новаковић сасвим у праву кад каже да је ИЗ постала само секција Рабите⁵⁹⁾. На иницијативу Саудијске Арабије, која је главни финансијер Рабите, у Сарајеву је формирана “Конференција муслимана источне Европе”. А шта је њен циљ јасно се види из става госта из Ара-

57) Исто.

58) Препород, 15 август 1991. стр.12–13.

59) Новаковић... исто, стр.531.

бије који каже: “Ислам у Источној Европи и даље има чврсто коријење, због чега има све предиспозиције да уз Аллахову помоћ буде средиште политичке моћи и истовремено дифузни центар ислама преосталом дијелу Европе и Совјетског Савеза”⁶⁰⁾ Значи ислам на Балкану не треба да буде верски центар већ центар политичке моћи, и да се као политичка моћ тј. исламска држава, прелије по читавој Европи.

У исто време ИЗ је почела да проповеда цихад као средство за остваривање тога циља. У једном од текстова који директно третирају овај феномен се каже: “Терминолошки у ханефијском (нашем) мезбеху (верско–правној школи прим. М.Ј) цихад је позив у истинску вјеру и борба на том путу иметком и животом. За овакав став, подлога су ајети који гласе: Крећите у бој, били слаби или снажни, и борите се на Аллаховом путу залажући иметке своје и животе своје. То вам је да знате боље”⁶¹⁾. Молимо читаоце да обрате пажњу на овакво објашњење појма цихад и да га упореде са оним које је претходно, пре 18 година, дао Ђозо. Он тамо спомиње борбу али као средство одбране, а овде видимо нико не спомиње одбрану већ борбу, чији је циљ увођење у истинску веру. Затим се каже: “Цихад је у исламу врхунац његове узвишености. То је начин очувања исламских земаља и муслимана. Цихад је пут достојанства, племенитости и суверености и зато је прописан кроз сву прошлост до судњег дана”⁶²⁾. Значи, цихад увек и до краја трајања света. Никада не може да се одбаци овај вид борбе до коначне победе. У једном другом тексту се каже: “За хенефије цихад је борба против невјерника. Прво их треба позвати у истинску вјеру и ако не прихвате позив треба се борити против њих.”⁶³⁾

Посебно је значајно да сама ИЗ, овога пута, изричито каже оно што помаже да се схвати природа сваког рата који је ислам икада водио и води, па и онога који се водио у БиХ од 1992–1995. То изгледа овако: “У исламу рата, у европском поимању овог термина, уопште нема. У исламу постоји само цихад, борба и ангажман на Аллаховом путу... Цихад садржи у себи и елементе одбрамбеног рата... Међутим, цихад је и више од тога. Он је свјетска револуција која стално траје. Цихад, може се слободно константирати је највећа револуција коју је човјечанство запамтило... Цихадом се

60) Препород, 15.9.1991, стр. 13.

61) Изет Терзић, “Цихад”, у Препород, 1.10.1991, стр. 22., Сарајево

62) Исто.

63) Ефендира Азем, “Смисао и значај цихада”, “Препород”, 15.10.1991, стр. 15

остварује принцип робовања Аллаху–Универзалном господару, а отклања могућност робовања човјеку. Његова (је) превасходна задаћа успостава реда и мира на Земљи, ослобађање човјека, без обзира на вјеру, нацију или расу, од било какве тираније и насиља од стране другог човјека... и сваки онај ко се не ангажира да Аллахова ријеч доминира... тај већ заслужује Аллахову казну, сходно хадису Аллаховог посланика... Ниједан народ неће оставити цихад, а да му Аллах не пошаље казну⁶⁴⁾. Шта се све може закључити из овога реченог? Најпре да је тврдити да је у Босни вођен икакав други рат осим цихада, с исламске тачке, сулудо. Јер муслимани не би никада учествовали у рату који није цихад, зато што им је сваки други рат забрањен. Друго да није вођен никакав одбрамбени рат од стране СДА јер ислам никад не може да се ограничи на одбрану, јер је његов циљ да уништи и Њујорк, а камоли да остави на миру Београд. Јер ако остави тј. напусти цихад чекају га паклене муке.

У исто време фаворизовани су на страницама исламских новина најфанатичнији представници исламских покрета који су позивали на крв и убијање исто као и на терористичке акте. Тако нпр. лидера Хезболаха чији је интервју насловљен са “Муслиман који иде у рат жуди за мученичком смрћу”⁶⁵⁾.

Да би све то добило круну текстом у Органу Председништва удружења Илмије у БиХ, а то је скупштина свих исламских свештеника. Тамо је без икакве заграде у њиховом годишњаку, где се текстови пажљиво бирају годину дана и у садржај уврштају само капиталне и вечите ствари, уврштен и текст који је написан још 1939. године. Значи ИЗ је чекала више од 50 година да објави тај чланак. Како је то датирано са 1992. годином ваља рећи да како се ради о календару да је објављен већ крајем 1991. године, што је веома важно. Јер је то пре почетка рата у БиХ и показује ко је од почетка био опредељен за агресивни рат. У том тексту стоји: “Ислам тежи да уништи све државе и владе било гдје на лицу земље који су супротстављене идеологији и програму ислама, без обзира на државу или нацију која је на власти. Ислам тражи Земљу – не само њен дио, него цијелу планету”⁶⁶⁾. Према томе, ислам као религија, ислам уопште, а не нека мала фанатизована и лудилом обузета група жели да уништи све државе на свету. Није то рекао неки Ахмед Ахмедовић, већ један од врховних исламских ауторитета на најчи-

64) Шефик Курдић, “Цихад у хадисима Аллаховог посланика”, “Препород”, 15.10.1991.

65) Препород, 1. 11. 1991, стр. 18

66) Таквим 1992, стр. 68, Сарајево

стијем “босанском језику” који Срби савршено разумеју, па зашто им не бисмо веровали, кад они то сами извикују у време мира кад их нико не дира? Чини нам се да ово довољно јасно показује колико смо били у праву када смо раније рекли да смо били без разлога обазриви када смо упозоравали на цихад.

То што су у теоретској делатности изразили без двојбе чланови ИЗ су реализовали у пракси. Они су са Изетбеговићем иницирали стварање СДА. Они су учествовали у формирању ове странке. Они су благословили њен ратнохушкачки програм и припремали и изазвали цихад. Јер је то, како смо видели, неодвојиви део ислама и “врхунац његове узвишености”. О томе сведочи сам Адил Зулфикарпашић, бивши потпредседник те странке. Он каже: “Кад смо дошли у Нови Пазар, дочекала нас је огромна маса свијета, власти су се држале коректно, милиција такође... У самом граду су се, кад смо дошли, полицајци повукли са улица – свугдје су били само стражари СДА, са знаковима, показивали куда се скреће... Збор је рађен на један профашистички начин”⁶⁷). То говори потпредседник СДА. Он вели да је власт све учинила да се формирање странке, тачније митинг у Новом Пазару, пре избијања рата одржи мирно, а муслимани–чланови СДА су га организовали на профашистички начин. Затим Зулфикарпашић вели: “...кад сам ишао у Рожаје... Ту ми приђе Угљанин и замоли да се одвојимо: испричао ми је како је он организирао набавку оружја из Загреба, да ће доћи два–три камиона... те да има стотину авијатичара Санцаклија у Турској који чекају прилику да бомбардују Србију”⁶⁸). Све то је пре избијања рата и најсигурнији доказ ко се за њега припремао. А како би и друкчије, кад је цихад како смо видели обавеза која не може престати све док и једна немуслиманска држава постоји.

На међународном плану ИЗ је све преузела да се преко исламског света, најпре преко поменуте Рабите и Организације исламске конференције – ОИК, делује на разбијању СФРЈ. На састанку Међународног савета за џамије одржаног у Меки и Саудијској Арабији од 1–5 фебруара 1992, опет пре избијања рата у БИХ, реис ул улема поменути Јакуп Селимоски затражио је а Међ. савет за џамије прихватио да се преко Рабите и ОИК, која је владина организација и чије чланице су и чланице ОУН, делује на Ист Риверу да се остваре следећи циљеви: 1. Да се призна самосталност БИХ.

67) Милован Ђилас и Надежда Гаће, Бошњак Адил Зулфикарпашић, издање Бошњачки институт Цирих и Накладни завод Глобус, Загреб 1994, стр. 162

68) Исто, стр. 166.

2. Да Албанци на Косову добију своју самосталну политичку заједницу. 3. Признање аутономије Санцака. 4. Заједнички суверенитет Албанаца и осталих муслимана са Македонцима у Македонији⁶⁹). Три од ова четири циља су остварени, а четврти треба да се у будућности реализује⁷⁰). Када је коначно избио рат ИЗ га је својом фетвом (верско–правном одлуком) прогласила цихадом. У тој фетви стоји: “Хисторија по ко зна који пут упозорава муслимане на куранску истину давно изречену: или ћете слиједити Божји пут па живјети на начин достојан ваше мисије и под директном Аллаховом заштитом, или ћете кренути другим путевима... па ћете се сучити са белајима и понижењима сваке врсте... у борбу крените с чистом намјером и с пуним поуздањем у Аллаха–ако преживите бићете газије (хероји цихада, прим. М. Ј.), ако погинете бићете шехиди (мученици пали за ислам, прим. М. Ј.)... приликом вашег напада на непријатеља, или сукоба са њим, изговарајте текбире (Алаху екбер), по могућности уза се носите Куран. Након свега овога, муслиман мора знати да се бори на страни правде и на Божијем путу. Таквима је помоћ Божија загарантирана. Онога на чијој је страни Аллах нико не може побиједити. Њему припада и овај и онај свијет”⁷¹).

Чини нам се да су све ово докази да је свака особа, која је познавала ову доктрину, била дужна да је гласно саопштава свим заинтересованим лицима. Али, како смо раније рекли, неки су се понашали другачије. Поменути др Танасковић је у периоду пред рат, када су објављивани сви ови подаци од стране самих муслимана, давао нетачне информације. Нпр. 1990. године када су представници ИЗ донели већ неколико резолуција у којима су борбу шиптарских сецесиониста прогласили за своју, Танасковић је рекао: “Дају ли нам чињенице, ако их свестрано и објективно одмеримо, право да југословенство наших муслимана прогласимо за неку врсту кетмана, из којег они сада, проценивши да је куцнуо час, излазе отворено и ступају у Борбу на Алаховом путу, и то опет на Косову? потписник ових редова убеђен је да не и такво своје убеђење

69) Препород, 15.2. 1992, стр. 10

70) Тако се у резолуцијама ОИК Санцак проглашава независном државом. Како већина тих земаља са Србијом одржава дипломатске односе то представља директан удар на територијални интегритет због кога би требало протестовати код амбасадора. погледати нпр. IRCICA, Bulletin d’information, Истанбул бр. 49/1999, стр.4 где стоји извештај са 26 конференције министара ин. послова ОИК. “ Као гости позване су следеће земље: Република Хрватска... и Санцак».

71) Препород, 15.4.1992, стр.8

је сваком погодном приликом истицао”...⁷²⁾. Или више од годину и по дана касније, када је рат у Хрватској беснео свом снагом. Када хеликоптери носе мртве и рањене са Вуковара. Када Алија Изетбеговић јесте већ дуго на власти. Када има оружану силу од више десетина хиљада људи. Само три месеца пре убијања српског свата на Башчаршији и гажења српске заставе и после меморандума на коме су муслимани и Хрвати јасно рекли да желе суверену БиХ⁷³⁾. Танасковић говорећи о томе, после питања из кога се види да новинар ништа друго не може да закључи него да Изетбеговић жели да од из Југославије вели: “Из Изетбеговићевог понашања и ставова политике за коју се залаже, не би требало праволинијски закључивати да је он против Југославије. Он је, заправо, извесно за Југославију.”⁷⁴⁾ Новинарка га даље пита: “Назире ли се у позадини Меморандума и идеја о исламској републици на тлу Југославије, односно БиХ”. Он одговара: “Идеја о Исламској републици на тлу Југославије може бити негде у дубокој позадини политичког настојања круга људи у СДА и у Исламској заједници. Међутим, ту идеју не би требало исувише експлоатисати у објашњавању тренутне ситуације... То може бити корак ка исламској републици, али мислим да је на Балкану тај пут толико дуг да у овом тренутку поглед и не треба упирати у те магловите и по свему судећи утопијске даљине”⁷⁵⁾. Ако Танасковић овде изричито тврди да је Изетбеговић за Југославију и то “извесно”, онда значи да он није за исламско-фундаменталистичке идеје, јер идеја исламског фундаментализма обавезно подразумева укидање свих посебних држава у име јединствене исламске. Уосталом, то смо више пута до сада цитирали. У

72) Наша тема: ислам и Косово–Радикали против Југославије, НИН 8.4.1990, стр.10–14, у питању је ауторски текст Дарка Танасковића.

73) Препород 15.10. 1991, стр.1 објављује се текст Меморандума СДА и ХДЗ у ставу 6 стоји: “Полазећи од права скупштинске већине да одлучује о судбини републике као целине, ова Скупштина истовремено признаје право скупштинској мањини да захтијева и остварује сваки легитимни интерес – етнички, културни, економски и социјални – уз увјет да се исти остварује без примјене силе и на легалан и демократски начин “. Тако се Срби претварају у мањину и даје им се могућност да као пси лају у каравану који их затворене у кавезу води у правцу који не желе. О томе колико је тиме прекршен Устав СР БиХ говори један од твораца СДА Халид Чаушевић, син реис ул улеме Џемалудина, последњег реиса који је овлашћење да ту функцију врши добио од халифа и османског султана из Цариграда. Он вели: “Немојте заборавити шта је узрок овог рата: проглашење независне БиХ од стране два народа, Хрвата и Муслимана. Стоји чињеница да члан 2 ондашњег устава изричито каже: БиХ је заједница три народа – Муслимана, Срба и Хрвата. Заједница се не може растурити на тај начин што ће само Хрвати и Муслимани изаћи из ње”. Цитирано према ДАНИ, независни БиХ магазин, 24. 11. 1997, стр.9, Сарајево.

74) Далеко је цамахирија – Интервју Дарка Танасковића НИН 25. 10. 1991, стр. 18

75) Исто

својој “Исламској декларацији” Изетбеговић вели: “Нема мира ни коегзистенције између исламске вјере и неисламских друштвених и политичких институција”⁷⁶). А ако Изетбеговић није фундаменталиста и није за исламску републику већ за Југославију, можемо се питати ко је онда уопште у том кругу из СДА и ИЗ које Танасковић помиње, и да ли они уопште ишта представљају у СДА и треба ли их онда и помињати? Уосталом, Танасковић то показује кад спомиње утопијске даљине.

Као последица ове два става следи и трећи. Новинарка га пита: “Имајући у виду не само Меморандум (о независности БиХ, прим. М.Ј) него и политику која се у БиХ води као и медијске кампање, могло би се поставити и питање – како то да Срби и Муслимани већ нису заратили”, а Танасковић одговара: “И поред свих настргаја на интегритет Муслимана и њихов однос према свету, као позитивна константа траје жеља да се живи мирно и чињеница да већина не види свој интерес у било каквом драстичном сукобљавању с комшијама”⁷⁷).

Ради се о октобру 1991, значи пре рата, а Танасковић вели да се на Муслимане насрће. Они желе да живе мирно, а комшије – Срби их нападају. Зар то није довољан доказ да се он, на основу ових чињеница, позове од стране Хашког трибунала да детаљније објасни како су то Срби још пре избијања рата насртали на муслимане и њихов однос према свету и да се тако да допринос ставу да су Срби давно пре рата организовали оно што ће резултирати “етничким чишћењем и покољима у име Велике Србије”.

Али за разлику од овога текста објављеног у НИН који већ тада има озбиљан и висок рејтинг у САД и Западној Европи, др Танасковић, три године касније објављује нови интервју где говори о цихаду и при томе не треба заборавити да се то дешава у време најкрвавијих борби у БиХ. Новинар га пита: “Ви сте један од оних који тврде да босански муслимани воде свети рат–цихад у Босни и Херцеговини. Које вам чињенице дају за право?” Он одговара: “То јавно тврде они који званично говоре у име босанскохерцеговачких муслимана. Зашто им не бисмо веровали? Они своје борце називају муџахединима (moudjahid), а погинуле шехидима (shahid) мученицима на Алаховом путу. Зашто би то чинили, ако рат који

76) Овде цитирамо према Мирољуб Јевтић, Од Исламске декларације до верског рата у БиХ, Прљавор, 1995, Графомотајница, стр. 216. Интегрални текст Исламске декларације је штампан као додаток уз нашу монографију

77) Далеко је цамахирија... исто

воде не сматрају цихадом (dijihad) против неверника. Извештаји из многих независних извора тврде да муслимански ратници у Босни и Херцеговини јуришају уз познати поклич Аллаху акбар... Министар културе у Влади Федерације Босне и Херцеговине, извршни исламски теолог др Енес Карић, фебруара 1993. године такође у листу "Љилан" објавио је текст недвосмисленог наслова "Цихад је име наше борбе". Реис-ул улема (rais-ul-ulama) врховни поглавар босанскохерцеговачких муслимана изјавио је крајем марта 1994. године да после малог цихада који се води оружјем предстоји велики цихад самосавладавања и самоизграђивања. Читав исламски свет подржава борбу муслимана у Босни и Херцеговини као цихад. Чак је и умерени марокански краљ Хасан II изјавио да се дивио Бошњацима, синовима великог цихада"⁷⁸⁾ Основно питање које се може поставити јесте: Ако он сада верује БИХ муслиманима да воде цихад, јер сами свој рат тако зову, зашто им др Танасковић није веровао 1991. године када су то исто говорили у својој, овде цитираној штампи?

Иако је циљ цихада, како смо рекли, јединствена исламска држава без нације где влада наднационално муслиманско братство и самим тим сваки захтев муслимана за националним самоодређењем јесте антиисламски,⁷⁹⁾ муслимани из Рашке области траже да им се призна статус бошњачке националне мањине. А у још израженијој варијанти они настоје да, некада статус Муслимана као конститутивног југословенског народа, сада задрже само да се преименују у Бошњаке, са циљем да би на основу конститутивности тражили право на отцепљење и уједињење са БИХ. То је азбука ислама и свако ко о исламу ишта зна схвата да је захтев муслимана из Рашке области, подржан ИЗ-ом тога региона само у функцији исламских циљева, који са нацијом немају никакве везе. Према томе нико, ко то зна, не може се сложити са захтевом за додељивањем статуса бошњачке нације муслиманима у Рашкој. Упркос томе др Танасковић се о томе изјашњава на следећи начин «Др Дарко Танасковић сматра да су Муслимани, прихвативши ново национално име, за-

78) Дарко Танасковић, Панисламизам је неоспорно жив, у Хришћанска мисао бр. 7-9/1994, Београд, стр.27

79) О томе у "Препород" 1.2 1992, стр.10 стоји "да је спас нашег народа само у бошњаштву, а не у муслиманству (као нацији прим.М.Ј.) које су нам диндушмани (непријатељи вере, прим. М.Ј.) измислили и подметнули као кукавичије јаје у нади, ако не и увјерењу, да ћемо се кроз њега компромитирати и сами себи затворити врата Европе". Како видимо било би невероватно да се ИЗ залаже за концепт који је антиисламски, али она зна да је то само тактички корак. Тако да га у овом тренутку препоручује као најефикаснији пут цихада.

право довршили процесе конституисања једне југословенске нације. Он не види ништа необично у томе, само мисли да је код њих тај процес дуже трајао»⁸⁰⁾. Ако се подсетимо заседања Светског савета за џамије у Меки где је предвиђено давање политичке аутономије Рашкој и објашњења Ферхата Шете јасно нам је, ваљда, куда то води. Или на питање да ли због свега, што се десило после рата 1999. године и Кумановског споразума, прети опасност од успостављања преткумановске Србије, значи од опасности да изгубимо Космет и Рашку област, он одговара: «Мислим да не... много тога зависи од спремности да се прихвати одређена нужна мера релативизирања класичне концепције државног и националног суверенитета...»⁸¹⁾. Све то чини нам се, опет упоређено са одлукама скупа у Меки, јасно показује о чему се ради. Поготову ако подсетимо још једном да је истакнути муслимански интелектуалац Неркез Смаилагић дефинишући џихад рекао «... свети рат. Ширење ислама путем оружја вјерска је дужност муслимана у опћем смислу»⁸²⁾. Значи муслиман Смаилагић редукује џихад искључиво на свети рат и каже да је то обавеза да се ислам шири путем оружја, значи и у Нови Сад и Суботицу и Беч, а др Танасковић који је рецензент те књиге, вели да акције давања Космета под суверенитет Албанцима не представља свођење Србије на преткумановске границе и то како нас Смаилагић обавештава само у првој фази док ће следећа бити Београд. О томе како треба исламизовати читаву Србију веома детаљно је говорио смењени муфтија ИЗ за Београд Хамдија Јусфспахић⁸³⁾. Али свеједно када је 1992. године избио рат ИЗ будући свесна да има подршку САД наставља са двоструком причом. Са једне стране организује исламску идеолошку државу у БИХ, легитимише рат који се води као џихад, а са друге стране прича о агресији и угрожености од вечитих претњи Србије која је и 1389. године “напапа” Османлије. То наилази на потпуну подршку дела медија у СРЈ. Тако недељник «Време» објављује: «Караџић није кренуо у рат из осећаја угрожености и страха од унитарне исламске државе, него зато што је добио оружје ЈНА да би спровео београдски пројект Велике Србије»⁸⁴⁾. Када их четири године касније оповргава, човек

80) Глас јавности, 11. 2. 2001, стр.11.

81) Исто, 8. 7. 2001, стр. 7.

82) Смаилагић Неркез, Лексикон ислама, Свјетлост, Сарајево, 1990, стр. 160.

83) “Ми у Београду градиме медресу, са именом Гази Хусрефбега, који је 1521. године са војском ушао у Београд и тамо донио ислам. Ислам напредује и у Београду и у Србији”, цитирано према “Препороду”, 1.8. 2000, стр.24. План о исламизацији Србије он је објавио још давно, Хамдија Јусуфспахић, “Источна дијаспора”, ГВИС бр. 3/1979.

84) Стојан Церовић, “Нови светски неред”, у Време 9.11.1992, стр.12.

који је био креатор те тезе амерички амбасадор у Београду Ворен Зимерман, они о томе ћуте. Новинар пита Зимермана: «Испада да су у праву на Палама кад тврде – имајући у виду и све остало – да Изетбеговић покушава да створи исламску државу у срцу Европе?... Тачно»⁸⁵⁾, одговара Зимерман. Осим тога ова новина и многе друге су стално онемогућавале да истина о цихаду продре. Између осталог нападали су и аутора овога текста – Објавили су на две пуне стране напад насловљен са «Цихад Мирољуба Јевтића» и јасно у наслову ставили да је у питању полемика⁸⁶⁾. Значи изазвали су нас на писмен двобој. Када смо им ми послали одговор, они су једноставно одбили да га објаве.

За разлику од тога грађански оријентисане новине из муслиманског Сарајева, значи идеолошки истомишљеници «Времена» су објављивали море текстова у којима су десет пута оштрије, од било кога из Београда или са Пала жигосали цихад који се у Босни водио, баш тако жигосали, то је једини прави израз! О цихадском карактеру рата су како смо говорили писали и државни медији под контролом СДА и ИЗ, али нормално они са другачијим порукама.

Као пример за ове друге навешћемо велики извештај о борбама 3. корпуса армије БИХ где у антрфилеу новинар вели: «Просто је немогуће обићи и описати просторе које ослобађају муџахиди Седме муслиманске славне бригаде којој и овом приликом упућујем најсрдачније честитке и желим нове и веће успехе» рекао им је командант 3. корпуса бригадир Сакиб Махмуљин⁸⁷⁾. Значи командант највише оружане формације у структури армије БИХ, своје војнике назива муџахидима, значи нису то Чечени, Арапи, Турци већ његови босански муслимани. Седма бригада није бригада БИХ већ «славна муслиманска бригада» итд.

Такве акције су довеле до потпуне исламизације БИХ после рата и Дејтона. Осим формално секуларне структуре читаво друштво се претворило у исламску заједницу где је дискриминација немуслимана и жена, али и секуларизованих «Бошњака» постала правило. Изненађена оним што се у БИХ дешава једна муслиманка која је отишла у избеглиштво пише: «Као Босанка и Бошњакиња... читам све што се из БИХ штампе може набавити... И читајући сазнајем о својим Бошњацима и о својој Босни... много што живе-

85) Слободан Павловић, «СРЈ неће просперирати са Милошевићем», у «Наша борба» 2..X 1996, стр.6.

86) «Цихад Мирољуба Јевтића», у Време 21.12. 1992, стр.38–39

87) Љиљан, Сарајево, 16.11.1994, стр.11.

ћи тамо нисам знала... је ли могуће да сам била слијепа до очију или је можда господин Латић покупио сву нашу бошњачку памет па је свих ових ратних и поратних година просипа у име нас... Поред толико паметних и толерантних Бошњака ко њему даде толико власти да изиграва идеолога цијелог једног народа кад осим самохвалисања да је истински муслиман и Бошњак, не виђесмо у њему ништа што такве тврдње доказује. Напротив, никада толико крутости, нетолерантности, ограничености и ускогрудости не видјех ни код једног Бошњака са којим проживјех свој вијек»⁸⁸⁾. Да појаснимо, радило се о реакцији на полемику коју је Џемалудин Латић водио са новинаром Берићем. Али да би ствари биле јасне, ваља рећи да је Латић човек који је са Изетбеговићем 1983. године осуђен у процесу исламским екстремистима, и да је у моменту те полемике био: члан Извршног одбора СДА, тада владајуће партије, човек који на тајним гласањима за тај одбор добија највише гласова⁸⁹⁾. Али он је што веома важно и један од уредника «Препорода» значи исламских информативних новина и органа ИЗ и асистент за предмет «тефсир», а то је наука о тумачењу Курана на Исламском теолошком факултету у Сарајеву. Према томе то што он вели јесте ислам, и негирати му то право било исто као рећи патријарху Павлу: «ћути шта ти знаш о православљу, ја сам већи православца од тебе». Према томе то што та госпођа није знала шта је суштина ислама, то је њен проблем, али је Латић постао проблем свих. А шта је он говорио види се из једне друге полемике која се водила између њега и Србина, Марка Вешовића, где му Латић вели: «Наравно ја сам пјесник своје културе, не разумијем какав бих могао другачији бити, и Вешовић о тој поезији нема што рећи. Онај ко базди ракијом, крметином и бијелим луком нема способности читати поезију насталу из хумуса исламске културе»⁹⁰⁾ И то је доминантна политика која се води у БИХ после победе чији је резултат Дејтон.

Покушавајући да нађу излаз из те ситуације, за време социјализма секуларизовани муслимани, настоје да пронађу неку модернизовану верзију ислама. У то име новинар је разговарао са арапским добровољцима тзв. муцахединима и питао их: «Може ли се бити муслиман на босански начин где већина жена није покривена, а мушкарци не одлазе редовно на намазе», одговор је био следе-

88) Сарајевски Свијет, 19. 11. 1997, стр. 59.

89) Дани, исто, стр.39.

90) Исто, стр. 41.

ћи: «Куран је један. Прописи су јасни. Ко жели да припада исламу мора да прихвата начела ислама. Зна се шта је дозвољено и зна се шта је забрањено. Ја не могу судити да ли је неко вјерник или не-вјерник. Не могу нити имам право, јер Алах зна шта је у срцима. Али ко жели да припада исламу мора се држати Курана. Значи ако је Алах ц. ш наредио женама да се покрију оне се морају покрити... Ислам је једна вјера нема десет вјера. Куран је једна књига нема десет књига»⁹¹). Ту је суштина нико, нико осим бога не зна ко искрено верује, али се зато може проверити да ли неко припада заједници или не. Онај ко жели да припада мора извршавати обавезе. А цихад је једна од најважнијих. Зато веровати да неко може бити муслиман и прихватити суверенитет и лојалност било којој држави која није исламска, значи не познавати ништа од онога што је суштина исламског учења и то нам потврђује цитирани «Таквим» орган удружења илмије. Тамо стоји: «Ниједна партија која вјерује у вредност и исправност своје идеологије не може досљедно живјети... под владавином система који се разликује од њеног система... Исто тако немогуће је за муслимана да успије у спровођењу исламског система живота под владавином неисламског система власти... Стога, особа или група је потакнута унутарњим захтјевима њихове вјере да се боре да збаце супротстављене идеологије и да успоставе владавину која ће слиједити програм и политику њихове вјере»⁹²).

Вашингтон је све то занемаривао. Чак је подржавао људе који су помагали Ал Каеди. Многи функционери америчке администрације су били у тој причи. Између осталих Норман Цигар. Војно–политички аналитичар у Пентагону, професор на Студијама за националну безбедност на морнаричкој ратној школи у Квантику. Анализе му је плаћала вахабитска Саудијска Арабија. Ислам је представљао онако како се свиђа «Рабити», а то је мржња према Вашингтону⁹³). Бројни су били и други, чији рад је описао Жан–Пјер Перонсел–Игоз. На универзитетима САД радили су слично Цигару. Између осталих. Паул Мојзес са «Роузмонт» колеџа у Пенсилванији⁹⁴), или Мајкл Селс са Хејверфорд колеџа такође у Пенсилванији, професор упоредних религија.

91) Исто, 16.2. 1998, стр. 19–20.

92) Таквим, исто, стр. 75.

93) Видети нпр. Norman Cigar, Serbia's Orientalists and Islam, u Islamic Quarterly, Лондон вол.28 бр.3/1994.

94) Мојзес је од нас наручио текст The Role of the Islamic Religious Community in the War in Former Yugoslavia. Мада је рекао да је све у тексту тачно, одбио је да га објави. Текст

Наведени аналитичари су у колективу са већином америчких стручњака за ислам стварали погрешну слику о цихаду и цихадском покрету ⁹⁵⁾. Такав покрет је и Ал Каеда. Базирајући се на раду поменутих аналитичара Обавештајна заједница САД је стравично омашила. Оне које је требало да шаље у затвор је помагала и упућивала да се боре против Срба у Босни и на Космету, Руса у Авганистану итд. Патрик Барио, француски припадник УНПРО-ФОР у Босни, на суђењу Слободану Милошевићу је обелоданио невероватан пропуст ЦИА. Барио је казао да је лично Мухамед Ата⁹⁶⁾, претпостављени шеф 11.9.2001., био у Босни. Барио цитира и назив насеља Бакотићи где је Атино присуство забележено. Стављање Ате у затвор у том тренутку би можда спречило 11.9 ⁹⁷⁾. Те информације Барио је добио од босанске обавештајне службе, а њу је ваљда контролисала ЦИА. Завршни извештај конгресне комисије САД, која је истраживала 11.9, говори о тројници агента-тора од 11.9 који су проузроковали погибију више хиљада људи. Извештај говори о њима као о борцима у Босни против Срба од 1992-1995. Зову се: Ал Хазми, Ал Мидхар и Халид шеик Мохамед⁹⁸⁾.

Косметска ситуација је иста. Истицање да се невини Албанци само бране од „српског фашизма“, а то су поменути професори ширили а ЦИА прихватала, или им је обрнуто ЦИА и налагала да тако говоре, суштински је подржавала покрет који је за САД опаснији од Хитлера. Захваљујући томе исламски екстремисти су уз америчку и британску помоћ дошли на КИМ. Обучили су се ратним вештинама. Инструктори су им били амерички и британски специјалци. Данас опремљени тим способностима ликвидариу оне који су их учили у Ираку и Авганистану. Међу, од Американац обученим терористима је и човек, који кађе да је на Јућној српској покрајини дошао јер се то уклапало у политику Светске организације. Данс је у у америчком затвору у Гвантанаму. Американицима је пао у у руке као Талибан. Повезаност са ОУН му служи да се брани од америчких оптужби. У питању је Аустралијанац

је штампан у Serbian Literary Magazine br.1-2 за 1998, Београд. Осим тога објављен је и на сајту www.serbianna.com, под називом : The Roots of Al Qaeda in Bosnia

95) Погледати погрешкама америчких аналитичара „Jevtic Miroljub, The West Must Learn Islam, www.serbianna.com, архива Мирољуба Јевтића

96) О Мухамеду Ати погледати: The Network of Terrorism, исто, стр.14

97) Цитирано према „Политика, Београд“, 13.1.2005; Видети исто: Demetz Jean Michel, Islamistes: La chasse aux terrorists, u L'Express, Pariz, 01.11.2001

98) Jürgen Elzser, немачки новинар у НИН, Београд, у тексту: „Свет. босански ђаци“, 4.11.2004

Дејвид Хикс, преобраћеник на ислам и сада се зове име Мохамед Давуд, а према неким подацима и Мохамед ал Аустралија⁹⁹). Немачка обавештајна служба БНД је означила као организатора прогона Срба 17.3.2004 Самедина Џезаирија, званог хоца, свога сарадника. Према самој БНД Џезаири је повезан са Ал Каедом. Даљне анализе доказују да га је опкољеног Македонцима спасила америчка војска. Џезаири је најкарактеристичнији представник „Беле Ал Каеде“¹⁰⁰). Деловање Ал Каеде у Албанији познато ЦИА још пре напада на Србију 1999 године. У Албанији је боравио Бин Ладенов муџахедин француски држављанин Шеик Клод Бен Абдел Кадер. У присуству ЦИА Кадер је организовао Албанце за цихад против Срба на Космету. НАТО није имао бољу пешадију 1999. од њих. Кадер убио албанског преводиоца и морао је бити ухапшен. У току суђења Тирани 1998. признао је, да је ту, да створи организацију Ал Каеде и да то ни за кога није тајна¹⁰¹). Поред свих тих чињеница САД су муџахедине Осаме Бин Ладена на КИМ стално помагале. Истакнутији међу њима је Џезаири бивши председник владе КИМ Рамуш Харадинај. Харадинај је био претпостављени Џезаирију, који му је служио као веза са Бин Ладеном.

Све то је организовано под директном контролом Енглеске и Америке. То је потврдио бивши министар Тонија Блера, садашњи народни посланик у британском парламенту, Мајкл Мичер. По његовим изјавама лично је Клинтонова влада и британска обавештајна служба одашилијала енглеске исламске екстремисте припаднике организације “Ал Мухацирун“ да воде цихад на КИМ против Срба¹⁰²)

ЦИА је у току тих акција показала невероватну неспособност. За време рата на Рогу Африке у Сомалији против генерала Аидида, , послали су као свог маринца Аидидовог сина. А уопште нису знали да је он Аидидов син . Тај их је војник, нормално издао, и

99) Погледати о томе интервју оца Дејвид Хикса www.fairgofordavid.org/htmlfiles/documents.htm, погледати исто и: www.quibla.net

100) Погледати о томе нпр. Die prese, Беч, 20.11.2004, затим погледати НИН. 25.11.2004, Београд где стоји”Био је борац у Чеченији, обучавао се у Авганистану и деловао као команданат муџахединске 112 бригаде која је у лето 2001. оперисала на подручју Тетова. У августу те године 80 припадника 3/502 батаљона америчких падобранаца су га евакуисали из Арачинова-заједно са албанским екстремистима и 17 инструктора америчке приватне војне фирме МПРИ која је обучавала албанске паравојне формације“. О „Белој Ал Каеди“ погледати архиву Миролуба Јевтића на www.serbianna.com

101) Цитирано према Alain Chevalerias, **La guerre infernale, la montage Ben Laden et ses consequences**, edition du Rocher, Paris, 2001, стр. 159

102) Michael Meacher, Britan now faces its own blowback, The Guardian, September 10 2005, Лондон

прешао на страну оца, а онда са осталим Сомалијцима убијао и улицама Могадиша теглио своје бивше саборце – америчке маринце. Војничко искуство стечено у САД искористио је, када је постао наследник оца, да припрема терористе за акције против војске чији је војник био¹⁰³. Све то није променило став Вашингтона према Ал Каеди и у БИХ и на КИМ. Американци мисле та ће моћи да их искористе за себе. Резултат је да су Албанци почели да постају главна узданица Бин Ладена у Европи. Али су поред тога постали фактор и на централним исламским просторима. У Сирији је притворен Илир Халили, због сумње да је члан терористичке исламске организације “Тевхид вал Џихад” “што значи “Боже је јединство и џихад”. Оптужен је да је био преносилац новца за базе Бина Ладена у арапском свету. Он је светле пути и тако као представник „Беле Ал Каеде“ може лакше да прође полицијске контроле¹⁰⁴.

Американцима изгледа није јасно да они не могу да нађу довољно људи који су спремни да жртвују живот за идеју. Насупрот томе Ал Каеда такве броји на стотине хиљада. Маса их је већ етаблирана у САД. И већ на територији САД регрутују добровољце за џихад на КИМ¹⁰⁵.

Коришћење тероризма за остваривање политичких циљева без стварне анализе и дефинисања проблема довео је до страшних последица. Такав је и 11.9. Пре свега САД а затим и њихови савезници су терористима проглашавали невине а терористе скривали. Случај распада преходне Југославије је посебно пластичан доказ у томе смислу. Како су медији коришћени у ту сврху веома детаљно показује Зоран Јевтовић. Он вели “Публикујући терористичке акције медији постају важна полуга у пропаганди њихових политичко-религијских идеја, па се може констатовати све већа рањивост глобалне заједнице. Тероризам увек има свој циљ, било да је реч о идеолошким конфронтацијама, етничким или верским разликама, до конкретне деловања у дестабилизацији неке државе. Треба јасно истаћи да он нема идеолошку подлогу, али у себи садржи елементе идеолошког и верског опредељивања! Отуда потреба

103) Цитирано преам “The New York Times-ALMANAC 2004, edited by John W Wright, стр.663

104) Цитирано према, Pranga ne Damask shqiptarit te dyshuar te Al Kaedes, <http://www.peshkupauje.com/archive/002390.html> ; <http://www.balkansecurity.com/news/index.php?l=fr&idt=140543&q=politika&enddate=2006-03-15&login=&passwd=15.3.2006>

105) ASSOCIATED PRESS 17.9.2004 је објавио у 1.23 после подне(скинуто са интернета) да је Федерални суд у Мајамију подигао оптужницу против Адхана Амина Хасуна зато што је регрутовао људе на територији САД за џихад у *Авганистану*, Сомалији, Чеченији и на Космету

убеђивања обичних људи да се баш они боре за правду, једнакост и поштење, поистовећујући своје циљеве са потребама народа или религије. То је најбољи и најбржи начин придобијања армије нових симпатизера, чиме се дугорочно обезбеђује регрутовање нових припадника. На пример, након објављивања спорних и увредљивих карикатура пророка Мохамеда у данским, али и неким другим европским листовима, дошло је до свеколиког и оштрог гнева муслиманских верника широм планете, који су у новинарском чину видели жестоку увреду која се не сме отрпети! С друге стране, противници ислама су овакво реаговање доживели као још једну потврду верског фундаментализма који је опасан, неприродан и фаталистички. Свеопшта политизација религије само је погодвала даљем ескалирању конфликтне парадигме, па уместо додира култура добијамо обресе судара који религије тумаче као циљ живота! Тероризам се зато све више представља платформом сиромашних и обесправљених, чиме се поред симпатија освајају и новчаници богатих спонзора, који немају храбрости да лично учествују у борби, али обезбеђивањем логистичке подршке постају важни шрафови у функционисању смртоносне машинерије. Комбинација религије, економије и људских права чини тријаду новог организовања, које потпомогнуто медијски синхронизованом подршком свет воде глобалном сукобу цивилизација!"¹⁰⁶⁾

Нити САД нити остали западани савезници нису обрађали пањну на ова упозорења. Запад је упорно форсирао и форсира причу о о свим религијама као идентичним. Па чак иде толико далеко да подучава муслимане исламу. Види се то из овог текста када цитирамо Стејт департамент који брани ислам од Осаме Бин Ладена. Колико је то логично није тешко закључити.

А резултате видимо.

106) Зоран Јевтовић, Масмедијски преображај тероризма и религије у глобалном поретку, у *Политикологија религије*, Година I, бр-1-2007. Доступан и на http://www.politicsandreligionjournal.com/PDF/broj1/Masmedijski_preobrazaj_terorizma_i_religije_u_globalnom_poretku.pdf (Доступно 29.01.09)

Miroljub Jevtic

Faculty of Political Sciences, Belgrade

**IDEA OF THE ISLAMIC TRANSFORMATION OF THE
WORLD**

Summary

International relations after September 11 received new form. Religion as factor of Politics came in everyday event. Past became present. The most important fact in this context is orientation of the World Politics to fight terrorism based on Islamic concept of holy war against non-Muslims. Secularized American and European public have to use old research methods and to examine ruling paradigm. In order to understand religious war in the name of Islam. That helped to Politology of Religion to become first sciences necessary for understanding Politics. Without Politology of Religion it is not possible to understand all what happened in the territory of Former Yugoslavia in last decades of XX century.

Key words: *Religion, Politics, World, Religious War, Religious terrorism, Politology of Religion*

МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ

1465

Драган Р. Симић

ЈОШ ЈЕДАНПУТ О “ЧЕТИРИ ВЕЛИКЕ ДЕБАТЕ”

УДК:
327(091)
Примљено:
10. новембра 2008.
Прихваћено:
15. децембра 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1465-1484.

Драган Р. Симић
Факултет политичких наука, Београд

**ЈОШ ЈЕ ДАНПУТ О
„ЧЕТИРИ ВЕЛИКЕ ДЕБАТЕ“
(Цртице из историје науке о међународним
односима)**

САЖЕТАК

Иако већина истраживача сматра да постоји висок степен сагласности кад је реч о историји дисциплине и њеним развојним фазама, парадоксално управо у тој чињеници лежи проблем. Све је видљивији, наиме, јаз између онога што је вишедеценијским понављањем постало готово мит с једне, и стварне историје са свим њеним отвореним питањима и противречностима, с друге стране. Упркос веровању како су ствари поводом настанка и развоја „области међународних односа“ општепознате, број оних који изнова пишу историју дисциплине непрестано расте; подједнако са нивоа укупних међународних односа и из углава појединих држава. Није у сваком од ових случајева само трагање за истином покретач истраживачких напора: неретко се у таквим покушајима лако распознаје и интерес да одређеним тумачењима процеса и ставова истакнутих теоретичара и практичара међународне политике буду потврђена или оповргнута становишта у актуелним расправама. Важно је овде рећи и то да је пречесто и некритичко довођење у везу ставова корифеја политичке теорије и филозофије често ишло на штету доприноса који су пружали управо теоретичари самих међународних односа. Тешко је, разуме се, порицати било какву везу и утемељеност савремене теорије међународних односа у ставовима једног Тукидида, Платона, Аристотела или нововековних величина у области политичке теорије као што су Хобс, Макијавели, Боден,... ипак, без узимања

у обзир околности у којима су деловали бројни историчари, филозофи или теолози, несумњива вредност њихових мисаоних домета неће данас имати велику сазнајну тежину. Да и не говоримо о олаком посезању у далеку историју, чак и искривљавању појединих ставова како би што боље послужили сврси текућих надгорњавања.

Кључне речи: међународни, односи, поредак, историја, теорија, наука, дебата, митологизација, контекстуализам, презентизам, систем, реализам, идеализам, конструктивизам, бихејвиоризам,...

У односу на миленијумски старе односе између цивилизација, империја, царстава, народа и држава, наука о међународним односима је по времену настанка као засебне академске дисциплине и даље млада друштвена наука. Питања рата и мира, сарадње и сукоба, правног уређивања односа између субјеката међународног система, изучавана су, наиме, само спорадично, несистематски, нецеловито, из угла филозофије и појединих других наука: историје, дипломатске историје, међународног права, економије, ратоводства, војних наука, географије, геополитике, стратегије, антропологије, демографије, психологије, теологије,... Термин „међународни” (International) први пут је употребљен 1789. године у делу Џереми Бентама „Introduction to the Principles of Morals and Legislation”.¹⁾ Највећи број истраживача међународних односа, почев од првих корака у институционализацији дисциплине двадесетих година прошлога столећа па све до данас, на почетку трећег миленијума, слаже се у оцени да су сазнања и искуства прошлости незаобилазни у изградњи ставова, законитости и закона у савременој науци о међународним односима. Броделовским језиком казано, „без урањања у хладне и зелене дубине историје, не може се ваљано разумети садашњост, а још мање предвиђати будућност”. Другим речима то исто: данашње партије биле су игране, добијане или губљене у временима прошлим... Међуигра („Interplay”) историје и теорије,²⁾ субјективног и објективног, као и историје и социологије³⁾ нема само практично-политичку употребну вредност, него даје и драгоцену почетну грађу за синтетичко промишљање

1) Jeremy Bentham, *Principles of Morals and Legislation*, Basil, Blackwell, London, 1789, 1960. Navedeno prema: Isto, p. 19.

2) Џозеф С. Нај, Јр., *Како разумевати међународне сукобе – увод у теорију и историју*, Стубови културе, Београд, 2006, превод: Драган Р. Симић

3) Рејмон Арон, *Мир и рат међу државама*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сренски Карловци, Нови Сад, 2001

међународних односа. Ипак, упркос богатој и разноврсној заоставштини искустава, идеја и замисли о односима држава и народа, сама наука о међународним односима је чедо XX века: многобројни и разноврсни ставови и размишљања који дотичу њено истраживачко поље не пружају довољно основа да се говори о систематском проучавању ове области у прошлости. Премда су њихови духовни домети надживели векове и миленијуме, Сун Цу, Платон, Тукидид, Аристотел, Полибије, Каутиља, Цезар, Тацит, Августин, Константин VII Порфирогенит, Тома Аквински, Томас Хобс, Жан Боден, Николо Макијавели, Хуго Гроцијус, Франциско де Виторија, Монтескје, Русо, Кант, Хамилтон, Џеј, Медисон, Хегел и други мислиоци све до краја XIX stoleћа, не могу се сматрати и теоретичарима или истраживачима међународних односа.

Отуда је основаније назвати целокупно временско раздобље пре оснивања првих катедри и института за изучавање међународних односа *предисторијом дисциплине*. Та предисторија у трајању од најмање два миленијума, у делима истакнутих стваралаца представља темељ без кога би поједини изузетни домети науке о међународним односима тешко били могући. Свеједно да ли савремени аутори признају везе између њихових данашњих ставова и замисли и ове колосалне духовне заоставштине. Као и код неких других друштвених наука и за науку о међународним односима су, примера ради, суштински важни увиди у поједина тзв. „крuciјална раздобља“⁴⁾ у токовима историје када су се догађаји згушњавали попут енергије неба на шилку громовода, као и када су у свега неколико месеци или година одређивана главна кретања у наредним деценијама, понекад и вековима унапред... Није, стога, чудно што се у већини савремених уџбеника међународних односа и светске политике у тзв. добу зараћених држава у Кини (480 – 221 г.п.н.е.), Пелопонеском рату између Атине и Спарте (432 – 404 г.п.н.е.), Макијавелијевој шестнаестовековној ренесансној Италији, Тридесетогодишњем рату и Вестфалском миру из наредног седамнаестог stoleћа или Бечком конгресу из 1815. године, траже и налазе примери сталности и промена у токовима историје међународних односа. Јер, нема заправо ничег суштински новог што већ није било... и скоро да је био у праву Марко Аурелије, римски цар и филозоф стоик, устврдивши да онај ко је видео само један дан, видео је сву историју света...

4) Хенри Кисинџер, *Обновљени свијет – Метерних, Кастлерау и проблеми мира 1812 – 1822*, Накладни завод Матице Хрватске, Загреб, 1976.

Узроци настанка науке о међународним односима могу се грубо поделити на друштвене и научне (проф. Андреја Милетић). Тешко је и нецелисходно процењивати претежност утицаја једне или друге групе узрока. Расправа о томе колико су пресудно поједини велики међународни догађаји или практично-политичке потребе неких од великих сила допринели настанку и развоју науке о међународним односима у одређеном смеру, води се и данас. Присталице тзв. контекстуалистичког приступа, као што је познато, углавном сматрају да је ова научна дисциплина настала као одговор на „захтеве“ стварне стварности, те да истраживања међународних односа имају смисла само ако су окренута практичним потребама (policy oriented). Најчешће навођени друштвени узроци настанка науке о међународним односима, уз нагло повећање међузависности и разноврсних додира држава, народа и појединаца током XIX века услед техничко-технолошке револуције, били су све разорнији и смртоноснији ратни и унутрашњи сукоби који су врхунили у катаклизмичном Великом рату (1914-1918). Амерички, али и аутори из других земаља, као важан узрок и повод рађања научне дисциплине међународних односа виде у потреби САД да у новонасталим знатно сложенијим и променљивијим околностима, на прелому два столећа, осмисли свој спољнополитички наступ у предстојећем веку. Нацији која је у већини тадашњих кључних параметара моћи држава сустигла и престигла посусталог хегемона у светским пословима, Велику Британију, била су неодложно потребна продубљена истраживања међународне збиље, *објашњења* узрока и *предвиђања* кретања, трендова и процеса, а не само описи онога што је било или онога што се сада догађа. Управо је такво једно истраживање узрока британске вишевековне превласти које је извео адмирал Алфред Махан, утицало на председника Теодора Рузвелта да започне изградњу ратне и трговачке морнарице (sea power), што је недуго затим омогућило да САД одлуче исход Првог светског рата и на тај начин тријумфално уплове у немирне воде XX столећа као „америчког века“.⁵⁾

Свест о опасностима којима ратни сукоби прете међународном миру и опстанку укупног људског друштва, довела је још почетком XIX века, 1815. године, до стварања Њујоршког мировног друштва, да би се већ 1816, односно 1821. слична друштва основала у Лондону и Паризу. Тако је у том духу, 1843. године у Лондону одржан

5) Кованицу „амерички век“ употребио је 1941. године познати амерички новинар и издавач Хенри Лус у тексту који је објавио магазин *Лајф*.

и први Међународни конгрес за мир. Заговорници мирне сарадње држава и народа нису имали много поверења у систем равнотеже снага који је обележио историју међународних односа у „веку романтизма“; то што током тих стотину година није дошло до избијања светског рата, није могло да успокоји све оне који су у њему били сведоци стотина крвавих међудржавних и регионалних сукоба, страних интервенција у унутрашње ствари независних и суверених држава, побуна, грађанских ратова,... почев од две Хашке конференције на преласку из века у век, Карнегијеве задужбине за међународни мир (Carnegie Endowment for International Peace) из 1910. године, десетине установа, фондација и задужбина је основано с циљем предупређивања насилних сукоба, правног уређивања односа држава у миру и рату, као и с намером подизања свести о потреби и значају сарадње у међународним односима. Никада до тада, као у годинама непосредно пред Први светски рат, нису односи друштвености, па чак и заједништва, прожели односе у међународном систему држава. Чинило се некима да је дотадашња институционализација међународног организовања уз „научно“ доказану неисплативост рата⁶⁾, учинила „најоштрији друштвени сукоб“⁷⁾ (проф. Андреја Милетић) превазиђеним.

Можда најважнији друштвени разлог да се на један нов начин, организовано и систематски, приступи изучавању узрока рата и услова за мир, лежи у страху који је изазвао Велики рат са свим његовим последицама. Не треба заборавити да су на рушевинама ондашње Европе, у историју отишла и три царства, Руско, Отоманско и Хабсбуршко... још се тај шок није стишао, а на Истоку је извршен „большевички јуриш на небо“, створена је прва тзв. пролетерска држава уз најаву „нових“ међународних односа, спољне политике и дипломатије. Свет је нагло постао одвише сложен, а догађаји и процеси скоро неухватљиви за предвиђање: подједнако гледано са нивоа целине или укупних међународних односа којима су се до тада бавиле успут и делимично филозофија и друге научне дисциплине; с друге стране, из угла појединих држава се јавила практично-политичка потреба сналажења у ковитлацима „догађајне прашине“ нових односа. Незаобилазна чињенична грађа коју су

6) Norman Angell, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power in Nations to Their Economic and Social Advantage*, Heinemann, London, 1910, или одредницу која се односи на допринос Нормана Енцела науци о међународним односима у: Martin Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, Routledge, London, 2005, pp. 53- 57.

7) Видети: Андреја Милетић, „Рат“, у: Милан Матић, Милан Подунавац, (Прир.), *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 953-964.

обезбеђивале остале дисциплине попут међународног права, историје дипломатије, спољне политике или ратоводства показале су се као недовољне да се употпуни мозаик настајућих измењених међународних односа.

На основу свега реченог, основано се може закључити да је Први светски рат највише утицао на оснивање међународних односа као самосталне академске дисциплине. Наука о међународним односима започиње свој живот у зачуђености како је тако нешто као што је био Велики рат, уопште могло да се догоди, сматра Крис Браун⁸⁾

У институционалном развоју, први корак учињен је оснивањем Одељења међународне политике при Универзитету Абериствит, у Велсу, 1919. године. Катедра је носила име 28. америчког председника Вудро Вилсона, а први професор предмета под називом International World Politics био је Алфред Зиммерн (sir Alfred Zimmern)⁹⁾. Већ у начину настанка овог најстаријег Одељења међународне политике види се заједничко учешће, синергија, политичког интереса и потребе стварања нове науке, *политичара, истраживача и финансијских моћника...* Треба рећи да је овај институционални заметак, такође, својом потпором омогућио Дејвид Дејвис, члан британског парламента и локални филантроп.¹⁰⁾ Убрзо затим, 1920. године, у Лондону је основан и Краљевски институт за међународне послове (The Royal Institute of International Affairs), познатији као Чатам Хаус (Chatham House)¹¹⁾; утицајни Савет за спољне односе (Council on Foreign Relations) установљен је у Њујорку годину дана касније.¹²⁾ Међународни односи се у Сједи-

8) Chris Brown, Kirsten Ainley, *Understanding International Relations*, p. 9.

9) Видети шире о њему у: Martin Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, Routledge, London, 2005, pp. 100- 105.

10) Видети шире о историјату настанка ове дисциплине податке доступне на сајту Универзитета Абериствит. Full History of The Department of International Politics Internet 06/08/04 <http://www.aber.ac.uk/interpol/history-1.html>

11) Чатам Хаус је други назив за овај институт. Име је добило према називу здања у којем се Институт налази од 1923. године. Наиме, у тој кући некада су живела три британска премијера, укључујући Вилијама Пита старијег који је носио титулу Грофа од Чатама (друга два су били Едвард Стенли и Вилијем Гледстон). Од 2004. године овај Институт носи име Чатам Хаус, премда се у пословима који су везани за правни субјективитет и финансије још увек зове Краљевски Институт за међународне послове (The Royal Institute of International Affairs). Институт издаје бројне публикације, између осталог и часописе као што су: *The World Today* и *International Affairs*. Видети: [www. http://www.chathamhouse.org.uk/about/](http://www.chathamhouse.org.uk/about/)

12) Сам Савет за спољне односе издаје од 1922. године вероватно најпознатији часопис на свету из области међународних односа, Спољни послови (Foreign Affairs). Видети шире о историји ове установе: <http://www.cfr.org/about/history/>

њеним америчким државама, као академска дисциплина развијају све до наших дана углавном као део, подпоље, политичке науке; на другој страни Атлантског океана, пре свега у Британији, почев од поменутог велшког универзитета, припадници тзв. Енглеске школе изучавају међународне односе као самосталну, посебну науку. Током двадесетих и тридесетих година XX века основани су институти и катедре који су за предмет изучавања имали стварност међународних односа.¹³⁾

Иако већина истраживача сматра да постоји висок степен сагласности кад је реч о историји дисциплине и њеним развојним фазама, парадоксално управо у тој чињеници лежи проблем. Све је видљивији, наиме, јаз између онога што је вишедеценијским понављањем постало готово мит с једне, и стварне историје са свим њеним отвореним питањима, с друге стране. Упркос веровању како су ствари поводом настанка и развоја „области међународних односа” општепознате, број оних који изнова пишу историју дисциплине непрестано расте; подједнако са нивоа укупних међународних односа и из углова појединих држава. Није у сваком од ових случајева само трагање за истином покретач истраживачких напора: неретко се у таквим покушајима лако распознаје и интерес да одређеним тумачењима процеса и ставова истакнутих теоретичара и практичара међународне политике буду потврђена или оповргнута становишта у актуелним расправама. Важно је овде рећи и то да је пречесто и некритичко довођење у везу ставова корифеја политичке теорије и филозофије често ишло на штету доприноса који су пружали управо теоретичари самих међународних односа. Тешко је, разуме се, порицати било какву везу и утемељеност савремене теорије међународних односа у ставовима једног Тукидида, Платона, Аристотела или нововековних величина у области политичке теорије као што су Хобс, Макијавели, Боден,... ипак, без узимања у обзир околности у којима су деловали бројни историчари, филозофи или теолози, несумњива вредност њихових мисаоних домета неће данас имати велику сазнајну тежину. Да и не говоримо о олаквом посезању у далеку историју, чак и искривљавању појединих

13) Тако је 1927. године у Женеви, тада седишту Лиге народа, основана прва Универзитетска институција која је у потпуности била посвећена изучавању међународних односа. Реч је о Универзитетском Институту за високе међународне студије (*Institut universitaire de hautes etudes Internationales*). Наредне године у САД је основан је Комитет за међународне односе (Committee on International Relations) што је била прва високообразовна установа на којој су се проучавали међународни односи. Два славна имена овог Комитета били су професори Квинси Рајт и Ханс Ј. Моргентау.

ставова како би што боље послужили сврси текућих надгорњавања.

Уз описивање и тумачење историје за потребе данашњих спорења које се, иначе, назива *презентизам*, грубо делећи, другу групу историчара дисциплине који развој науке о међународним односима повезују са неким важним, прекретним догађајима у реланости међународне политике, називамо *контекстуалистима*. За неке од припадника ове друге скупине, на дисциплину директно и њен развој су пресудно утицали чак и велики заокрети у спољној политици САД. У оваквом начину размишљања је приметно свођење једне друштвене науке на пуки објект утицаја фактора спољне средине. Не занемарујући деловање егзогених чинилаца, за науку о међународним односима је по нашем мишљењу важније разматрати како је сама дисциплина одговарала на изазове који су долазили извана.

У највећем броју примера писања историје дисциплине, наводе се следеће фазе кроз које је наука о међународним односима наводно прошла, почев од двадесетих година XX столећа: идеализам (утопијски пацифизам и легализам), реализам, бихејвиоризам, постбихејвиоризам, неореализам, рационализам, постпозитивизам и конструктивизам. Нарочито је слика прве три фазе толико распрострањена и прихваћена, да је данас мало ко доводи у питање. Хедли Бул, тако, говори о три таласа успешне теоријске активности: идеалистичком или прогресивистичком који је преовлађивао у двадесетим и раним тридесетим годинама; реалистичке или конзервативне теорије су се развијале почев од касних тридесетих до раних педесетих када су доживеле свој врхунац заступљености у тумачењу међународне политике; у касним педесетим и током шездесетих година одвијала се жустра расправа између традиционалног приступа изучавању међународних односа и новина које су, пре свега, у методолошком погледу доносили бихејвиоризам и системска теорија¹⁴⁾

Приступајући на овакав начин историји дисциплине, идеалистички и уз претерана поједностављивања, превиђају се нека крупнија питања: почев од тога да ли су се чувене „Велике деба-

14) Hedley Bull, "The Theory of International Politics, 1919-1969", in: Brian Porter, Ed., *The Aberystwyth Papers: International Politics 1919-1969*, Oxford University Press, London, 1972, p. 33. наведено према: Brian C. Schmidt, "On the History and Historiography of International Relations", in: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simons, Eds., *Handbook of International Relations*, pp. 3-4.

те” уопште одиграле; потом, у улепшаним тумачењима поменутих расправа испушта се из вида читав низ суштинских спорова и њихових учесника... тако се данас и срећемо са појавом да поједини теоретичари међународних односа расправљају већ расправљано све тврдећи како оригинално мисле, а у ствари, „проналазе” то-чак...

Критичким и продубљеним истраживањем историје дисциплине, између осталог, одаје се признање и многим неоправдано заборављеним теоретичарима; најпосле, један такав напор је неизбежан уколико желимо да утврдимо и право порекло, институционални оквир, дисциплинарне и географске границе науке о међународним односима. За почетак, неопходно је разбити предрасуду о њеном *правoliniјском, узлазном* развоју; у том циљу нам користи, додуше посредно, и Кунова филозофија науке која убедљиво побија веровање у прогресистичка тумачења развоја природних наука, уводећи у анализу замисли *парадигме и дисконтинуитета*.¹⁵⁾

Класична објашњења историје науке о међународним односима, подлежући изазову наводно сталног, непрекинутог напретка у фазном развоју дисциплине, усредсредила су се на четири тзв. Велике дебате.

Прва таква Велика дебата коју многи називају и темељним митом ове дисциплине, одиграла се између међуратних идеалиста и послератних реалиста; временски захвата раздобље од раних двадесетих, све до краја педесетих година XX века. Превагу у том вишедеценијском сучељавању аргумената и ставова однели су заговорници реалистичког приступа усмеравајући младу науку у правцу истраживања „стварне” стварности, тј., усмерили је на бављење праксом међународне политике и одговарање на њене потребе. „Супериорност” овог приступа међународним односима потврђена је избијањем Другог светског рата и неуспехом међуратних напора и главне установе међународне безбедности, Друштва народа, да сачува мир, учинила је скоро излишним пажљивије истраживање мишљења и дилема теоретичара који су поједностављено означавани као група утопијских пацифиста и легалиста. Њима је замерано то што су се, наводно, бавили покушајима промене међународне политике путем изградње стабилног међународног правног поретка, међународних организација и учвршћивања

15) Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolution*, Chicago University Press, Chicago, 1970, Second Edition

система колективне безбедности отеловљеног у Друштву народа, неосновано при томе занемарујући реалност односа између држава и народа. Победа реалиста тумачи се и данас, у оваквом појединостављеном приступу, као корак напред у развоју дисциплине када су, по таквим тумачењима, тешке последице и горке подуче ИИ светског рата допринеле да она напусти своју прву идеалистичку, „младалачку“ фазу, и усмери се на тврде односе моћи, проблеме безбедности и националног интереса, тј., језиком Макијавелија казано, наука о међународним односима је напредовала од бављења оним како би требало да буде, ка истраживању међународне ствари каква заиста јесте.¹⁶⁾

У тзв. другој Великој дебати сукобили су своје ставове заправо заговорници два методолошка приступа: традиционалног и „научног“.¹⁷⁾ Ову дебату је обележила оштра полемика између двојице познатих теоретичара – Хедли Була и Мортона Каплана.¹⁸⁾ Као и у случају политичких наука, у тежњи да се достигне статус „праве“ науке, уз узимање за узор управо природних наука, заговорници тзв. научног приступа су сматрали да је могуће и пожељно у изучавању међународне политике користити достигнућа логичког позитивизма, хипотетичко-дедуктивне методе и бихејвиоризма, с циљем да резултати до којих се долази истраживањем појава међународног живота буду егзактно мерљиви, имају највишу могућу општост важења и буду интерсубјективно проверљиви... У борби за признање статуса посебне науке, теоретичари међународних односа су наводили и познати Вајтхедов став из 1925. године у коме он тврди да „савремена наука почиње... померањем (њеног) тежишта са Аристотеловске методе класификације на Платонистичко-Питагорејски метод мерења, премда је класификација неопходна за уређење, логичко мишљење.“¹⁹⁾

Расправа о сврсисходности примене позитивистичких и емпиричких метода природних наука у истраживању међународних односа је, у најмању руку, допринела изоштравању научног иден-

16) Brian C. Schmidt, "On the History and Historiography of International Relations", in: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simons, Eds., *Handbook of International Relations*, pp. 10-11.

17) Исто, p. 11.

18) Hedley Bull, "International Theory: The Case for a Classical Approach", *World Politics*, Vol. 18, No. 3, pp. 361-377; Morton Kaplan, "The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations", *World Politics*, Vol. 19, No. 1, pp. 1-20.

19) Alfred North Whitehead, *Science and the Modern World*, Macmillan, New York, 1925, pp. 41-44. navedeno prema: James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations – A Comprehensive Survey*, p. 19.

титета дисциплине. Тешко је спорити велики значај који су том погледу имали примена системске теорије у изучавању међународне политике (Каплан, 1957²⁰), теорија комуникација и кибернетике (Дојч, Deutsch, 1953, 1964.)²¹, рана теорија игара (Шелинг, Schelling, 1960.)²², као и допринос теорије одлучивања (Снајдер, Snyder; Брук, Bruck; Сапин, 1954, 1962.)²³,...

Неопходно је истаћи да су, разуме се, и заговорницима тзв. научног приступа биле сасвим јасне предности, али и ограничења једног оваквог методолошког поступка. Они се нису либили да у том смислу истакну парадигматске одлике класичног реализма као и потребу да се његова сазнајна и практична вредност очува. Годинама после тзв. Херојске деценије методолошких расправа у процесу конституисања науке о међународним односима, Џозеф Нај је језгровито исказао поменуте противречности рекавши како „међународна политика није наука која подразумева рад у лабораторијама. Могућност извођења контролисаних експеримената не постоји јер је немогуће да неке ствари одржавате у непромењеном стању – посматрајући при томе друге који се мењају. Аристотел је рекао како се може бити прецизан (тачан, прим. писца) у било којој науци онолико колико то њен предмет допушта. Не покушавајте да будете превише прецизни уколико ће та прецизност бити лажна. У међународној политици постоји толико много варијабли, тако се много промена дешава у исто време, да су догађаји превише детерминисани – тј., имају превише узрока.”²⁴

Историчари дисциплине су најмање сагласни у погледу тзв. треће Велике дебате која се одиграла почетком осамдесетих година прошлога столећа.²⁵ Ова расправа се најчешће описује као сучељавање представника три парадигме: реалистичке, плурали-

20) Morton Kaplan, *System and Process in International Politics*, John Wiley, New York, 1957.

21) Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication*, MIT Press, Vambridge, MA, 1953; Karl W. Deutsch, *The Nerves of Government*, The Free Press, New York, 1964.

22) Thomas C. Schelling, *The Strategy of Conflict*, Oxford Univesrity Press, New York, 1960.

23) Richard C. Snyder, H. W. Bruck, Burton Sapin, *Decision –Making as am Approach to the Study of International Politics*, Princeton University Press, Princeton, 1954; Richard C. Snyder, H. W. Bruck, Burton Sapin, Eds., *Foreign Policy Decision-Making*, The Free Press, New York, 1962.

24) Џозеф С. Нај, Јр., Како разумевати међународне сукобе – увод у теорију историју, оп. цит. стр. 82.

25) Brian C. Schmidt, “On the History and Historiography of International Relations”, in: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simons, Eds., *Handbook of International Relations*, pp. 11-12.

стичке и структуралистичке. Ипак, истраживачи услова и узрока настанка и развојног пута науке о међународним односима сложили су се поводом једног важног става: после треће Велике дебате која је окончана без победника, постало је скоро белодано свим учесницима спорења да је упоредо постојање све три парадигме, као и неких других и друкчијих образаца тумачења теорије и праксе међународних односа и глобализоване светске политике легитимно и, што је најзначајније, неопходно за њихово целовито и продубљено разумевање. Распрострањено је уверење да је реализам нарочито током седамдесетих година прошлога века показао и неке темељне, „системске”, недостатке: подједнако у погледу предвиђања најкрупнијих догађаја, као и у објашњавању коренитих и брзих промена које су се одигравале тих година у међународној стварности. Ово се посебно односи на својеврсни структурални мањак реалистичке парадигме да уопште расположивим аналитичким средствима региструје, а камоли уверљиво протумачи кретања и промене у међународним економским односима као и последицама које су оне остављале на распоред моћи и облик међународног система и његово прерастање у светски систем. Захуктавање глобализације кроз разгранављење и убрзавање тзв. сложене међузависности, ширење замисли безбедности на нове нивое и димензије једноставно је „исклизнуло” из реалистичке концептуалне и категоријално-појмовне мреже. Новим обрасцима разумевања и тумачења међународне збиље у доприносима теорија комплексне међузависности (Nye, Keohane, 1979.), светског система (Wallerstein, 1974, 1980.), теорије зависности (Cardoso and Faletto, 1979, Еванс, 1979.), као и другим приступима, доведене су у питање основне поставке реалистичке теорије какву смо познавали деценијама пре тога. Почев од усредсређености реалиста на државу, наглашавања независности суверене државе у односу на растућу међузависност; критичари реалистичке теорије су се нарочито усмерили на поделу на тзв. високу и ниску политику (војна и безбедносна питања с једне, и економска, еколошка и проблеми људских права, с друге стране). Као још једна од последица треће Велике дебате, међународна политика је, уз међународну безбедност, пре свих учинком Роузкренса, Штајна и Каценштајна, постала у најмању руку једнако значајно подпоље науке о међународним односима.

Негде у ово време, крајем седамдесетих година XX столећа, појавила се и бравурозна теоријска конструкција Кенета Волца

под насловом „Теорија међународне политике”²⁶⁾. Теорија структуралног реализма или неореализма је унела „свежу крв” у већ тада анемичну реалистичку парадигму која је све мање била у стању да даје уверљиве одговоре на измењену међународну стварност. Волцова теорија је у великој мери помогла реалистичкој теорији међународних односа да задржи потребне везе са реалношћу, на коју се, иначе, позивала горљивије од других теорија.

Током осамдесетих година прошлога века, јавили су се и други послепозитивистички приступи (постмодернизам, феминизам, послемарксизам, студије мира, критичка теорија, постструктурализам,...), који су се развијали у оштром противставу у односу на до тада главне школе у теорији међународних односа: реализам, либерализам и марксизам. Постструктуралисти, припадници критичке теорије и заговорнице феминизма заправо су затворили трећу Велику дебату и отворили нове расправе које трају и данас. Наспрам овог шароликог скупа приступа, групишу се у тзв. нео-нео синтези, заговорници неореализма и неолиберализма.²⁷⁾

Писање историје дисциплине у интересу и за потребе данашњих расправа, уз неосновано поједностављивање наглашавањем често непостојећих „оштрих” дисконтинуитета и дубиозних дихотонија, знатно је отежало конституисање науке о међународним односима. Улепшане, понекад и само претпостављене расправе зарад доказивања „напретка” у „узлазном”, фазном, развоју дисциплине учиниле су штету управо младој науци о међународним односима. Поред већ помињаних недоумица поводом питања да ли су се (посебно прва Велика дебата) уопште одиграле, оваквим приступом су превиђене многе нијансе, дилеме и противречности код теоретичара који су олако и једнострано означавани као нпр., легалисти, идеалисти, утопијски пацифисти,... Када данас истражујемо укупан допринос појединих теоретичара који су сврставани у унапред припремљене групе, сусрећемо се у већини случајева, у ствари, са научницима који су најчешће само обазриво давали предност неким узроцима или чиниоцима, не испуштајући при томе из вида и уважавајући сву сложеност међународне збиље, правог силества од варијабли које опредељују процесе... И када су неки од њих,

26) Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, McGraw Hill, New York, 1979; Видети за српско изадање ове књиге: Кенет Н. Волц, *Теорија међународне политике*, Alexandria Press, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008.

27) Brian C. Schmidt, “On the History and Historiography of International Relations”, in: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simons, Eds., *Handbook of International Relations*, p. 12.

примера ради, видели у међународним организацијама и међународном јавном праву установе и средства за очување мира и стабилности и јачање сарадње између народа и држава, мало ко је од њих при томе заборављао на значај држава, њихову независност, територијалност и сувереност... скоро да нема разлике, даље, између предратних „идеалиста“ и послератних „реалиста“ у уважавању две кључне замисли око којих се као око стожера креће свака продубљена анализа међународне политике: концепата анархије и суверености... Тако је управо због нијансираног и у понечему противречног приступа готово заборављен Питман Бенџамин Поттер²⁸⁾ који је дао драгоцен допринос у истраживању међународних организација,..., једнако као што ни тако „тврди“ реалисти попут Кара, Моргентауа, Кенана или Шварцебергера у својим замислима међународне политике и међународне безбедности не одбацују међународне организације и међународно право као важне субјекте и чиниоце у односима држава и народа.²⁹⁾

Победа заговорника тзв. научног приступа над „традиционалистима“ у другој Великој дебати, примера ради, обогатила је изучавање међународних односа готово искључиво у методолошком погледу. Даље, Истон (David Easton)³⁰⁾ у политичким наукама и Каплан³¹⁾ и Роузкренс³²⁾ у науци о међународним односима нису увођењем и применом системске теорије нимало порицали значај изучавања државе или правну, филозофску, историјско-социолошку страну и индуктивну методу у анализи и објашњавању појава међународног живота.

Кад је реч о језичким изразима и/или кованицама којима се настоји да се „захвати“ и изрази међународна стварност, њени субјекти, чиниоци и процеси, до највећег садржинског преклапања долази између појмова међународних односа и међународне политике.

28) Pitman B. Potter, „Political Science in the International Field“, *American Political Science Review*, Vol. 27, No. 3, pp. 381-391.

29) E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis: An Introduction to the Study of International Relations*, Harper & Row, New York, 1939, 1964; Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 1948; George F. Kennan, *American Diplomacy 1900-1950*, University of Chicago Press, Chicago, 1951; Georg Schwarzenberger, *Power Politics: An Introduction to the Study of International Relations and Post-War Planning*, McGraw-Hill, New York, 1941.

30) David Easton, *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*, Alfred A. Knopf, New York, 1953

31) Morton Kaplan, *System and Process in International Politics*, John Wiley, New York, 1957.

32) Richard N. Rosecrance, *Action and Reaction in World Politics: International Systems in Perspective*, Little Brown, Boston, 1963.

Поједини аутори их употребљавају и као синонине. Међународна политика, по нашем мишљењу, само језички изоштрава суштину и форму, али не излази из оквира садржаја дисциплине међународних односа. Овде је важно истаћи и да се међународна политика бави изучавањем односа недржавних актера и деловањем чинилаца и одвијањем процеса који нису превасходно политички (нпр., еколошки изазови и претње, демографска кретања, глобализацијски таласи,...). Џозеф Нај, примера ради, у једном таквом духу одређује међународну политику као „политику у одсуству заједничког суверена, политику међу ентитетима без владара над њима”³³⁾ Поред указивања на односе суверених и независних држава у условима анархије, не и хаоса, што је иначе „неуралгично језгро” предмета међународне политике у њеном класичном одређењу, Нај и многи други остављају довољно простора и за истраживање других и нових субјеката, чиниоца, односа и процеса који су, иначе, већ деценијама уназад допринели да појам међународни/а постане претесан да обухвати све промене на позорници међународног живота.

Отуда, данас у насловима највећег броја уџбеника из ове области преовлађује кованица *светска политика* која најтачније одражава наведене промене. У „глобализованој светској политици”, поред држава своје улоге испуњавају и појединци, недржавни субјекти, поднационални, наднационални, мултинационални, транснационални, појављују се, такође, као актери и терористичке мреже³⁴⁾,... Глобална структура се рачва у најмање два преклапајућа „света у свету”: наиме, упоредо постоје систем суверених држава од близу двеста јединица на једној, и многосредишни свет сачињен од неколико десетина хиљада недржавних субјеката, на другој страни³⁵⁾ Овакву слику још усложњавају последице глобализације и информатичке револуције што повремено чини да придев глобални више одговара од придева светски.

33) Џозеф С. Нај, Јр., Како разумевати међународне сукобе – увод теорију и историју, оп. цит. стр. 18.

34) Steve Smith, John Baylis, Patricia Owens, „Introduction“, in: John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, Eds., *The Globalization of World Politics – An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, New York, 2008, Fourth Edition, p. 3.

35) James N. Rosenau, *Turbulence in World Politics- A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, Princeton, 1990, p. 22.; James N. Rosenau, „Illusions of Power and Empire”, *History and Theory*, Theme 44, December 2005, pp. 73-87; Драган Р. Симић, *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 15-19.

ЛИТЕРАТУРА:

- Angell, Norman, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power in Nations to Their Economic and Social Advantage*, Heinemann, London, 1910.
- Арон, Рејмон, Мир и рат међу нацијама, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сренски Карловци, Нови Сад, 2001.
- Baylis, John, Smith, Steve, Owens, Patricia, Eds., *The Globalization of World Politics – An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, New York, 2008, Fourth Edition
- Brown, Chris, Ainley, Kirsten, *Understanding International Relations*, Palgrave Macmillan, London, 2005, Third Edition
- Bull, Hedley, “International Theory: The Case for a Classical Approach”, *World Politics*, Vol. 18, No. 3, pp. 361-377;
- Bull, Hedley, “The Theory of International Politics, 1919-1969”, in: Brian Porter, Ed., *The Aberystwyth Papers: International Politics 1919-1969*, Oxford University Press, London, 1972, pp. 30-55.
- Burton, John, *International Relations: A General Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1967.
- Carr, E. H., *The Twenty Years' Crisis: An Introduction to the Study of International Relations*, Harper & Row, New York, 1939, 1964.
- Chatham House, *About Us*, Internet, <http://www.chathamhouse.org.uk/about/>
- *Conversation with History – Conversation with John J. Mearsheimer*, Internet 01/28/04, <http://globetrotter.berkeley.edu/people2/Mearsheimer/mearsheimer-con7.html>
- Council on Foreign Relations, *History*, Internet, <http://www.cfr.org/about/history/>
- Димитријевић, Војин, Стојановић, Радослав, Међународни односи, Центар за публикације Правног факултета, Београд, 1988, Треће издање
- Димитријевић, Војин, Стојановић, Радослав, Међународни односи, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, Четврто издање
- Dougherty, James E., Pfaltzgraff, Robert L., Jr., *Contending Theories of International Relations – A Comprehensive Survey*, Longman, New York, 2001, Fifth Edition
- Easton, David, *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*, Alfred A. Knopf, New York, 1953.
- Evans, Graham, Newnham, Jeffrey, *The Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1999, p. 274.
- Full History of The Department of International Politics Internet 06/08/04 <http://www.aber.ac.uk/interpol/history-1.html>
- Гавранов, Велибор, Стојковић, Момир, Међународни односи и спољна политика Југославије, Савремена администрација, Београд, 1972.

- Goldstein, Joshua S., Pevenhouse, Jon C., *International Relations*, 2006-2007 Edition, Pearson Longman, New York, 2007.
- **Griffiths, Martin**, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, **Routledge, London, 2005.**
- Hermann, Margaret G., “One Field, Many Perspectives: Building The Foundation for Dialogue – 1998 ISA Presidential Address”, *International Studies Quarterly*, No 42, 1998, pp. 605 – 624.
- Hoffmann, Stanley, „An American Social Science: International Relations”, *Daedalus* CVI, Summer 1977, pp. 41 – 60
- Hoffmann, Stanley, Ed., *Contemporary Theory in International Relations*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1960.
- Kaplan, Morton, “The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations”, *World Politics*, Vol. 19, No. 1, pp. 1-20.
- Kaplan, Morton, *System and Process in International Politics*, John Wiley, New York, 1957.
- Kennan, George F., *American Diplomacy 1900-1950*, University of Chicago Press, Chicago, 1951
- Кисинџер, Хенри, Обновљени свијет – Метерних, Кастверау и проблеми мира 1812 – 1822, Накладни завод Матице Хрватске, Загреб, 1976.
- Kuhn, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolution*, Chicago University Press, Chicago, 1970, Second Edition
- Милетић, Андреја, „Пат“, у: Милан Матић, Милан Подунавац, (Прир.), Енциклопедија политичке културе, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 953-964.
- Morgenthau, Hans J., *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 1948.
- Platting, Raymond E., “International Relations as a Field of Inquiry”, in: James N. Rosenau, Ed., *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory*, The Free Press, New York, pp. 6-19.
- Potter, Pitman B., „Political Science in the International Field“, *American Political Science Review*, Vol. 27, No. 3, pp. 381-391.
- Rosecrance, Richard N., *Action and Reaction in World Politics: International Systems in Perspective*, Little Brown, Boston, 1963.
- Rosenau, James N., *Turbulence in World Politics - A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, Princeton, 1990.
- Rosenau, James N., “Illusions of Power and Empire”, *History and Theory*, Theme 44, December 2005, pp. 73-87.
- Schelling, Thomas C., *The Strategy of Conflict*, Oxford University Press, New York, 1960.
- Schmidt, Brian C., “On the History and Historiography of International Relations”, in: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simons, Eds., *Handbook of International Relations*, pp. 3- 22.

- Schuman, Frederick L., *International Politics*, McGraw-Hill, New York, 1953.
- Schwarzenberger, Georg, *Power Politics: An Introduction to the Study of International Relations and Post-War Planning*, McGraw-Hill, New York, 1941.
- Симић, Драган Р., *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- Симић, Драган Р., *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002.
- Snyder, Richard C., Bruck, H. W., Sapin, Burton, Eds., *Foreign Policy Decision-Making*, The Free Press, New York, 1962.
- Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics*, McGraw Hill, New York, 1979.
- Wright, Quincy, *The Study of International Relations*, New York, Appleton Century Croffits, 1955.
- Zimmern, Alfred, “Introductory Report to the Discussions in 1935”, in: Alfred Zimmern, Ed., *University Teaching of International Relations*, Report of the Eleventh Session of the International Studies Conference, International Institute of Intellectual Cooperation, League of Nations, Paris, 1939, pp. 7- 9. Navedeno prema: James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations – A Comprehensive Survey*, p. 19.

Dragan R. Simic

Faculty of Political Sciences, Belgrade

ONE MORE WORD ON „FOUR GREAT DEBATES“

– Excerptions from history of science on international relations –

Summary

Although majority of researchers think that there is a high level of consensus among scientists regarding history of this scientific discipline and its developmental phases, paradoxically enough, there is one problem with that fact itself. It is increasingly becoming evident that on one side there is a gap between a myth created by repeating one and the same thesis for decades, and real history on the other side, with its open issues and contradictions. Despite the belief that some thesis regarding creation and development of „the field of international relations“ have become generally accepted, a number of the scientists re-writing history of this scientific discipline has been constantly increasing, equally in terms of the broad background of international relations and the stances of certain states. In

this case not only the search for the truth is the propellant for the researching efforts, but very often it is easy to recognize within these attempts also motivation to confirm or disaffirm the stances in current ongoing debates, through various elucidations of the processes or the stances of some well-known theoreticians and active participants in international politics. It is also important to underline that frequent and uncritical connecting of the stances of various coryphaeus of political theory and philosophy has often inflicted harm to positive contributions of theoreticians of international relations. Certainly it is difficult to deny any connection or foundations of modern theory of international relations whatsoever in the stances of one Tukidides, Plato, Aristotle or medieval and early modern political theoreticians such as Thomas Hobbes, Macchiavelli, Bodin... However, unquestionable value of their contemplative sphere would not be significantly acknowledged without taking into account the background of the activities of numerous historians, philosophers or theologians. Not to mention some light research of ancient history, even some distortion of certain stances for purpose of winning the points in current ongoing debates.

Key Words: international relations, order, history, theory, science, debate, mythologization, contextualism, presentism, system, realism, idealism, constructivism, behaviorism

МЕТОДОЛОШКЕ СТУДИЈЕ

1487

Драган Суботић

ТЕОРИЈСКИ ОКВИРИ МЕТОДОЛОШКИХ
ИСТРАЖИВАЊА

1523

Урош Шуваковић

МОГУЋНОСТИ КОРИШЋЕЊА ИНТЕРНЕТА У СПРО-
ВОЂЕЊУ НАУЧНОГ ИСПИТИВАЊА ЈАВНОГ МЊЕ-
ЊА

УДК:
303.01+316.2
Примљено:
11. децембра 2009.
Прихваћено:
27. децембра 2009.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1487-1522.

Драган Суботић
Институт за политичке студије, Београд

ТЕОРИЈСКИ ОКВИРИ МЕТОДОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА

Сажетак:

Аутор пише о теоријским димензијама методологије, научног метода и примењених истраживања. Утемељује основну теоријску матрицу на методолошким идејама Огиста Конта, Емила Диркема и Макса Вебера и других концепирајући могући методолошки оквир истраживања друштва, друштвених појава, процеса и творевина.

Кључне речи: *Метод, методологија, Огист Конт, Макс Вебер, Емил Диркем...*

1. ОГИСТ КОНТ И ПОЗИТИВИЗАМ У НАУЦИ

Методологија је део логике и као методологија једне посебне науке она је специјална логичка дисциплина чији је задатак да проучава и развија логичке оквире научног сазнања, али и истраживачка средства и поступке које одређена наука примењује у својим истраживањима и помоћу којих настоји да дође до нових сазнања.

Метод је начин истраживања који се примењује у некој науци¹⁾. Он је неразводни саставни део њене истраживачке делатности. Само би једна наука, у којој су се престала постављати нова питања, која више не настоји да усаврши своја знања, могла да буде без метода. А методологија, као логичка дисциплина која проучава метод, развија његова логичка начела, настоји да систематизује и оцени истраживачко искуство једне науке, много је самосталнија у односу према истраживачкој делатности одређене науке.

1) Глигорије Зајечарановић; Основи методологије науке, Београд, 1974, стр. 17.

Заправо, методологија је логичко-епистемолошка критичка анализа разних²⁾ методских поступака и читавог стања једне науке, она израђује критерије на основу којих се утврђују истинитост и научна употребљивост одређених сазнања.

О природи социологије и о особеностима њеног метода искристализовала су се три основна становништва:

1. Марксово становиште;
2. позитивистички погледи Конта, Мила и Диркема као и
3. становиште чија је основна идеја да између природних и друштвених наука постоје корените епистемолошке разлике. У социологији је понајвише дошло до изражаја у делу Макса Вебера.

Методологија је посебна наука која проучава и развија логичке оквире научног сазнања као и истраживачка средства и поступке који се примењују у истраживањима. Метод је начин истраживања који се примењује у некој науци. Методологија је логичка дисциплина која проучава метод и развија његова логичка начела и систематизује и оцењује истраживачко искуство једне науке. Методологија је најпотребнија када метод није довољно јасан и подесан за успешно решавање научних проблема и када у научној пракси искрсну неке потешкоће. Методологија је логичко критичка анализа методских поступака и читавог стања једне науке.

Огист Конт се заједно са Леонардом Хобхаусом означава као утемељивач органско – рационалистичке теорије, по којој се друштво захваљујући људском разуму развија као посебан део стварности која делује по посебним законима, посебној структури и односима.³⁾ Конт је сматрао да је људско друштво резултат општег консензуса који постоји између структуре и функције у друштву које се поима као особен биолошки организам, али и из осећања друштвености сваког појединца с једне, и скупа идеја, веровања и моралних и осталих колективних вредности с друге стране. Упређујући друштво са биолошким организмом Конт је за основну ћелију друштва означио породицу, градови су били нека врста органа, док је систем градова чинио народ. Друштвене класе су биле идентичне са ткивом у биолошком организму, који се за разлику од друштвеног, није мењао а нити развијао. Ипак, из породице и особених породичних односа развија се град, а из овога једна ши-

2) Љубиша Р. Митровић; Социологија, Београд, 1997, стр. 61.

3) А.Г.Костадиновић; Општа социологија, Београд, 2004, стр. 75.

ра целина – држава. Конт је, сматрао да на ток друштвеног развоја утичу и фактори биолошке, демографске и географске природе. Значај климе, расе и густине становништва и у вези с њом поделе рада спадају, у другоразредну групу чинилаца друштвеног кретања. Конт истиче да је у интелектуалном стању друштва, у карактеру идеја и развоју људског разума садржан битан чинилац социјалних промена. Тачније, друштвени прогрес се састоји у све већој власти човека над светом који га окружује: жеље и емоције су покретачке снаге тог прогреса, док интелектуални фактори имају одлучујућу улогу у руковођењу и управљању прогресом. Конт је разликовао три класе у друштву: спекулативну, практичну и произвођачку.⁴⁾ Спекулативну класу чинили би филозофи и научници а њихов је био да задатак научно усмеравају развој друштва. Практичну класу чинили би банкари, трговци, индустријалци, управљачи и предузетници, а њихов задатак је био да управљају, организују и усмеравају производну функцију у друштву. Радничка класа, занатлије и сељаци су припадали у произвођачку класу, и они су стварали нову вредност. Односи између класа требали су да буду засновани на принципу сарадње да би се остварио класни мир и избегли конфликти у друштву. Према степену интелектуалног развојка друштво је, по Конту, прошло следеће етапе: војно теолошки период, критичко-метафизички и индустријско научни или позитивистички.

Теолошком добу одговара религиозна свест, која има своја три ступња развоја. Ти ступњеви су: фетишизам (када су људи живели у хордама), политеизам (доба удруживања племена, стварања народа и држава источњачких и грчких) и монотеизам (коме одговара формирање римске империје и феудални прелазни период).⁵⁾

Метафизички период (13-18. века) је време владавине апстрактних филозофских појмова и проблема, доба када су етичке, правне и метафизичке норме, врлине и појмови окупирали људску свест. Као последица таквог стања свести јавља се систем познатог феудалног друштва и државе и почетак западне револуције.

Позитивистички период (од 18. века) је доба када људска свест претежно постаје позитивно знање о стварима и појавама, насупрот религиозним заблудама и метафизичким спекулацијама. То је

4) Д. Суботић; Социологија, Београд, 2005, стр. 53.

5) С. Димитријевић; Социологија, Свети, Ниш, 2005, стр. 42.

време настајања грађанског друштва и владавине инжењера, научника, произвођача, индустријалаца и слично.⁶⁾

Наиме, позитивизам подразумева да научно сазнање треба да буде стално корисно и примењено – све у функцији модернизације друштва уз истовремено незадирање у темељне постулате друштва. Ова сазнања имају мелиористички значај, пошто су усмерена на одржање и унапређење капиталистичког друштва. Полазећи од тога да социологија треба да проучава друштвену статистику и друштвену динамику, Конт истиче да социологија има два закона – статички и динамички. Социјална статика је подређена закону консензуса, дословно сагласности, солидарности, али не у моралном, него у физичком или, тачније, биолошком значењу. Као што су у организму поједини делови прилагођени једни другима, тако су и људском друштву умне, моралне, политичке и економске појаве тесно повезане једне с другим. Социјална динамика је подређена закону напретка. Закон динамике довео је у склад са законом статике тако што код хармоније свих страна општег живота једна од њих и то она интелектуална страна или стање науке, има опредељујуће значење. Пошто ово стање није непомично него се мења, и то по прогресивном закону од три ступња, према закону консензуса природно се мењају и све друге стране друштвеног живота и то у прогресивном смислу. Овим трима стањима интелекта одговарају три стране друштвености и за свако од њих је карактеристично преовладавање посебне групе духовних вођа: у теолошком стању преовладава свештенство, у метафизичком правници, а у позитивистичком научници, они су заједно са банкарима позвани да стану на чело нове друштвене хијерархије.

Поједини аутори различито одмеравају допринос О. Конта развоју социологије као науке. За наше водеће социологе Владимира Милића и Мирослава Печујлића, он се огледа у тројаком доприносу:

а) Прво, у тежњи да социологију учини што егзактнијом, да је ослободи спекулативног духа Конт је изградио позитивистички метод, тежећи да га што више приближи старијим сестрама социологије, природним наукама које су га тако плодносно већ развиле.

б) Друго, Конт је утемељивао оно схватање друштва које се руководи образцем природних наука, које не придаје важност чи-

6) П.Козић, Д. Станимировић; Социологија, GIP Bona fides, Ниш, стр. 60.

њеници, да је за разлику од природе, друштво састављено од индивидуа које поседују свест и вољу, да оне стварају свет у коме живе.

в) Треће, Конт је поставио темеље идеје линеарног прогреса, непрекидног напретка у развоју друштва.⁷⁾

Огист Конт предлаже две категорије метода у социологији: а) опште методе које имају карактер принципа и б) конкретне методе истраживања социјалних феномена.⁸⁾

Позитивна метода, коју Конт сматра општом методом, има одређене методолошке принципе на којима треба да се заснивају конкретне методе истраживања социјалних феномена. Њени најважнији принципи су: а) доминација посматрања над имагинацијом, б) посматрање појединих појава са аспекта целине науке, в) схватање социјалних феномена као неизбежно потчињених природним законима, г) уважавање принципа рационалног предвиђања, д) уважавање закона о три стања, односно закона статике и динамике, који по Конту, представља и основни закон социологије, ђ) давање релативног карактера појмовима, за разлику од апсолутних која је била присутна у теолошкој и метафизичкој фази, итд.

Социологија мора да користи истраживачке поступке других наука кад испитају однос друштва према разним недруштвеним појавама. Те поступке које социологија преузима од других наука Конт сматра посредним. Непосредни поступци које социологија употребљава у својим истраживањима су: (1) посматрање, (2) експеримент, (3) упоредна истраживања и (4) историјски метод. Значење методе посматрања произилази из самог духа позитивизма. Социјалне феномене треба сматрати као конкретне позитивне чињенице слично природним феноменима. На основу њихове међусобне повезаности и узастопности, социологија методом посматрања открива константне односе који постоје између појединих феномена. Иако метода експеримента не може наћи своје место у истраживању феномена као метода посматрања, Конт сматра да социологија треба да је задржи у својим истраживањима. Врло високо место у истраживању законитости социјалних појава Конт придаје методи компарације. Њено значење произилази из неколико примеса: а) употреба социолошког поступка је еминентно рационална; б) она омогућава превладавање социофизичких декларација присталица систематског емпиризма или слепих неогра-

7) Мирослав Печујлић, Владимир Милић: Социологија, Београд, 1994, стр.9.

8) П.Козић, Д. Станимировић: Социологија, GIP Bona fides, Ниш, стр. 59

ничених социјалних спекулација.⁹⁾ Конт посебно истиче вредност историјске методе. Вредност те методе заснива се, по њему, у томе што осигурава пуноћу рационалности и настоји да повећа целину главних средстава спекулације. Због такве посебне вредности историјске методе Конт је назива генералним обликом експлоатације који треба да чини четврти темељни облик посматрања.

Заправо, позитивизам инсистира на следећим карактеристикама:

а) У погледу метода и модела излагања научног сазнања (објашњење насупрот разумевању), друштвене науке, а посебно социологије, треба да се заснивају на природним наукама и њиховим достигнућима (натурализам). Полази се од тога да нема битних разлика између природе и друштва. Чак, ако такве разлике и постоје, захтева се да се оне занемаре.

б) Научни закони који се односе на везе међу друштвеним појавама морају да обухвате све појединачне случајеве, јер ако постоји чак само један случај који не може потпасти под њега, научни закон не може опстати. Конт није познавао категорију узрочности као научно легитимну, везивао ју је за претходни, метафизички ступањ у развоју људске мисли. Уместо тога, истицао је значај општих закона у предвиђању појава.

в) Наглашена је индуктивистичка оријентација.

г) Одбацује се могућност утврђивања судова вредности од стране друштвених наука, полазећи од тврдње да се они не могу доказати, односно интерсубјективно проверавати.

д) Приметна је склоност да се створи научно сазнање које би било практично, корисно и применљиво у побољшању друштва.

ђ) Одржавање основа капиталистичког друштвеног покрета којег теже незнатно изменити уношењем научно заснованих промена које ће допринети његовом складнијем функционисању.

Огист Конт је номинални оснивач позитивизма. Када је анализирао оно чиме се човек треба бавити, односно, чињенице рекао је да је битан метод-приступ тим чињеницама. Контову методу посматрања чињеница пратићемо кроз појаве којима се бавио као оснивач социологије, а то су друштвене појаве. Он је био са јед-

9) С.Димитријевић: Социологија, Свен Ниш, 2005, стр. 42.

не стране емпирист – позитивист објашњавајући све научно, позитивистички, и тиме се окретао капитализму, а са друге стране се зауставља на томе и враћа се у средњевековну религијско – мистичну схоластику стварајући нову религију са социолошки схваћеним божанством. Многи су га сматрали номиналним оснивачем позитивизма, али је ипак већина оних који му одају признање као оснивачу социологије. Он сам је себе сматрао филозофом и изградио је систем филозофије који је утемељио на новом филозофском правцу позитивизму. У принципу, његова филозофија била је синтеза науке, научна филозофија.

Као позитивна наука социологија треба да примењује позитивне методе, на чему Конт заснива свој научно-филозофски правац – позитивизам. Позитивни метод узима у обзир само позитивно утврђене чињенице, односно оне које су дате у искуству. Да би се тачно сазнале чињенице, најважније је посматрање као саставни и главни део позитивног метода. Конт одбацује чисто умовање без чињеница, којим се служио раније, под утицајем схоластике и теологије. Наглашавањем посматрања друштвених појава као реалних појава, доступних релативно објективном посматрању, он је заиста знатно допринео учвршћавању и победи позитивног метода у социологији као основног научног метода, што је велика заслуга кад се зна да је у дотадашњем проучавању друштва владао ирационални, спекулативни, метафизички метод уз релативно мале изузетке.

Конт је истакао да су друштвене појаве, најсложеније и најпроменљивије, најкасније настале у развоју природе, управо зато и најтеже научно тачно могу сазнати. Друштво, најсложенија појава у природи, одређено је свим простијим појавама насталим пре њега, али се не може свести на њих, па зато социологија мора да се служи резултатима свих претходних јој наука, које проучавају појаве настале пре настанка друштва.

Друштвена статика по Огисту Конту испитује узајамне акције и реакције које непрекидно врше једне на друге сви делови друштвеног система. Овим Конт изражава свој чувени основни став по коме су сви саставни чиниоци друштва у непрекидној узајамној вези и складу и дубоко утичу једни на друге. Ово је једна од најважнијих његових мисли и основних поставки социологије уопште. Чињеница је да су све друштвене појаве међусобно повезане и да се истовремено разликују од друштва до друштва чиме је и одређен општи тип датог друштва, различитог од осталих. У два разли-

чита типа друштва, поред постојања различитих врста појава, јер се друштва развијају и јављају се нове појаве, као што и нестају старе, ово Контово начело утврђује чињеницу да су и појаве у суштини исте врсте различите у разним типовима друштва, јер тип друштва прожима све појаве и уједначава их у цртама особеним за себе. Друштвена динамика је тесно везана с појмом друштвеног напретка. Конт је социјални оптимист – он верује у непрекидан бољитак човечанства, његов стални напредак.

Друштво се по њему развија и тако „чини да се све више испољавају обиљежја човјечности у поређењу с обиљежјима животињства“¹⁰⁾ у чему главну улогу игра разум. „Дио друштвени развој почива на мишљењу“, људске идеје покрећу развој. С развојем разума развија се и друштво, које пролази кроз три развојна степена. Први је теолошки степен у коме су људи, располажући само маштом као сазнањем моћи, замишљали да светом управљају натприродна бића. Њих су представљали на три различита начина, чему одговарају фетишизам, политизам и монотеизам. Монотеизам представља прелаз ка другом, метафизичком стадијуму у коме људи, располажући апстрактним мишљењем, схватају свет као природу и сматрају да могу сазнати последње основе природе. И на крају позитивни стадијум у духовном развоју човечанства; ово је стадијум у којем људи стварају науке који чини позитивно знање о емпиријским чињеницама, без претензија на апсолутно сазнање суштина света. Зато се метафизике морамо заувек одрећи и задовољити се ограниченим, али позитивним научним сазнањем.

Конта првенствено занима развој људског друштва и узроци таквог развоја. Као идеалиста, може се рећи да је он у том погледу био најближи Хегелу који је развој друштва објашњавао светским духом и његовим лукавством, одређујући степене развоја друштва развојем слободе и разликујући при томе познату шему – стари, средњи и нови век. Код Конта има довољно идеализма јер он сматра да се људски дух развија од нижег степена сазнања, одређеног Богом и мистиком, до позитивног степена, где схвата стварност и свет објашњава реалним чиниоцима. Људски дух се тако развија, да се способност мишљења усавршава сазревањем човечанства.

У својој расправи о категорији слободног духа Конт је дао дефиницију значења позитивизма, а та дефиниција се између осталог односи и на сам његов метод: „Узета најпре у свом најстаријем и

10) www.znanje.org/i/21/01iv0318m/refleksija.htm

најопштијем значењу, реч позитиван значи реалан, насупротив химеричном. У том погледу она потпуно одговара новом филозофском духу који је овако дефинисан, због тога што се потпуно посветио истраживањима која су истински приступачна нашој интелигенцији, непрестано одбацујући недокучиве мистерије којима се он лично бавио у свом детињству. У другом смислу блиском, али ипак различитом од претходног, основни термин указује на контраст корисног и јаловог.

Дакле, према Конту, и његовој конкретној дисциплини, позитивизам је оно што је реално, корисно, извесно, прецизно, афирмативно, релативно, и оно што је колективно, социјално. Из овог одређења позитивизма, он је изградио конкретан социолошки метод који можемо дефинисати као метод коегзистенције и метод сукцесије. Ова методологија произилази из његовог концепта еволуцијског органицизма. Када је реч о методу коегзистенције онда то подразумева да једна појава постоји поред друге. Да те појаве представљају једну хармонију, органско јединство, да се избегавају социјално класни антагонизми, а ово јединство појава је утемељено на социјалном консензусу, односно, да све индивидуе, колективитета путем консензуса прихватају друштво као свој властити завичај. Код Конта појам коегзистенције значи негацију дијалектичке методе и класних антагонизама који одређују историјски ток.

Дакле, овај појам коегзистенције је везан за постојећи ред ствари, њихов мир за еволуцију, а метод сукцесије подразумева процес али који је утемељен на социјалној еволуцији, где једна појава уступа место другој. Дакле, овде не постоје унутрашња противречност да самој појави, где квантитативни развој појаве доводи до новог квалитета, до властите негације, него сукцесија подразумева да једна појава нестаје те уступа место другој, јер све је у узајамној хармонији и утемељено је на социјалном консензусу, те нема противречности класног антагонизма. Присутна је сарадња индивидуа, ако овај консензус подразумева шта се прихвата одређени правни, политички, морално-етички, научни поредак који осигурава прогрес-напредак, а он је могућ само кроз постојећи ред ствари, кроз хармонију. Било која врста класног антагонизма социјално-политичке револуције према Конту је погубна за прогрес и то представља патологију друштва која се кроз консензус надиллази, јер друштво иде у свој позитивни стадиј који према Конту представља и завршетак историје.

Конттов метод морамо сагледавати и извести из његове шире теоријске концепције, социолошку теорију друштва која води прогресу кроз очување постојећег реда ствари.

Када је реч о социолошким методама Конт је разрадио још четири методолошка процеса који се идеално уклапају у његову теорију позитивизма. То је методски поступак посматрања, експериментална и компаративна метода. Он ће ову компаративну методу у свом концепту филозофије историје развити у четврти методолошки поступак као компаративно-историјски метод.

Једна од основних теза Конттове методологије јесте да начин истраживања мора бити што више прилагођен природи предмета који се испитује, и да се због тога на апстрактно-логичком плану тешко могу стећи нека дубља сазнања о научном методу. Логика, као специјална дисциплина о правилном и егзактном мишљењу, нема места у Конттовом систему. Он не признаје корисност сразмерно самосталног епистемолошко-методолошког проучавања научне мисли. Метод треба учити у непосредној научној делатности и на искуствима разних наука, јер свака основна наука развија неку од основних методолошких поступака и приступа. Конт заступа потребу координације разних наука, која треба да помогне оним наукама које проучавају сложеније појаве, како би их страније објасниле.

Пошто је на овај начин одредио своје основно методолошко становиште, Конт излаже поједине истраживачке поступке који треба да се примењују у социологији. Његова методологија није довољно свестрана и своди се претежно на приказ поступака за прикупљање података, док су запостављени логички проблеми научне обраде изворних података. Социологија мора да користи истраживачке поступке других наука кад испитује однос друштва према разним недруштвеним појавама. Те поступке које социологија преузима од других наука Конт сматра посредним. Непосредни поступци које социологија употребљава у својим истраживањима су: посматрање, експеримент, упоредна истраживања и историјски метод. Позитивисти су увек нарочито истицали да сваки изворни научни податак мора да буде интерсубјективно проверљив, што значи да могу независно проверавати научно компетентни посматрачи.

Експеримент као изразито аналитички облик истраживања нема већу улогу у Конттовој методологији. Он је сматрао да су у со-

циологији неизводљиви непосредни експерименти, организовани у научне сврхе, и ово образлагао пре свега великом сложености друштвених појава. Због тога треба користити посредне експерименте. Њима је сматрао појаве које одступају од нормалних друштвених стања односно, постепеног прогресивног развоја. Све такве појаве спадају у друштвену патологију и могу се искористити као посредни експерименти.

2. ЦОН СТУАРТ МИЛ

Мил се ослања на Контове идеје и настоји да неке његове врло уопштене ставове о методу социологије даље логички разради и употпуни. Али Мил се у низу ствари не слаже са Контом. Мил сматра да је Контово схватање методологије једнострано. По Милу, методологија мора подједнако да посвети пажњу истраживачким поступцима за прикупљање искуствених података и испитивање логичке структуре и искуствених услова доказивања. Конт није изнео никаква одређена правила индукције, већ индуктивизам заступа само као општи став у научном истраживању. Мил сматра да је та слабост последица Контовог општег потцењивања логичких проблема научног метода. Мил мисли да методологија није само практично сабирање истраживачког искуства, него се заснива на његовој темељитој и систематској логичкој обради.

Мил је прихватио Контово тумачење да се основни смисао историјског развоја састоји у постепеном очовечавању људске природе, људског друштва и да је у том развоју напредовање човекових умних способности одлучујући покретачки чинилац. Конт је у свом социолошком систему стално наглашавао пресудни утицај друштва као тоталитета сматрајући да је појединац тим тоталитетом потпуно одређен, а да је изван њега само чиста апстракција. Мил је, међутим, схватао друштво на индивидуалистички начин. Сматрао је да је друштво производ међусобних утицаја појединаца који га сачињавају, и да се основне покретачке снаге историје налазе у појединцима. Појединци су жаришта друштвене енергије, они се руководе својим разним индивидуалним циљевима, у стању су да се ради постизања тих циљева удружују, повезују, и из тог повезивања настају разни друштвени облици. Ништа се у друштву не може дубље разумети, нити објаснити, ако се довољно не познају основне психичке особине појединаца из којих друштвена делатност црпи своју енергију. Из овога следи основна Милова те-

за, да су психолошки закони основа свих друштвених закона. Мил је придавао велики значај инверзном дедуктивном поступку. У таквом закључивању не полази се од утврђених најопштијих премиса него од познатих искуствених чињеница. Инверзном дедукцијом се покушава открити теоријска веза између утврђених искуствених правилности и проверених општих теоријских ставова. Придавао је велики значај и статистици као средству за откривање емпиријских закона, било да њихово откривање треба да служи за проверавање већ дедуктивно изведених теоријских ставова, било да буде полазна искуствена основа на коју ће се примати поступак инверзне дедукције. У својој методологији Мил се ограничио управо на разматрање логичких проблема. У нешто мањој мери он је посветио пажњу и доказивању тачности научних објашњења. Са правом је критиковао Конта што је методологију ограничио претежно на поступке за прикупљање података.

3. ЕМИЛ ДИРКЕМ О СОЦИОЛОШКОМ МЕТОДУ

Диркемова методологија престава најцеловитији покушај разраде социолошког метода са позитивистичког становишта. Диркем својим социологизмом ствара једну варијанту органске теорије која би се могла назвати етичко-идејном. Он сматра да су идеје и етичке вредности срж друштва као посебног дела стварности. У друштву спонтано настају колективне представе, идеје и моралне норме и ти идејни и етички садржаји су предуслов нормалног друштвеног живота. На њима се заснива могућност међусобног споразумевања људи и сарадња у разним облицима колективне друштвене делатности. На тај начин се у колективној свести и њеним представама кристализује колективни облик деловања, мишљења и осећања. Појединци усвајају основне елементе колективне или друштвене свести путем васпитања. Диркем га схвата као процес социјализације, којом старије поколење настоји да уведе свој нараштај у постојеће оквире друштвеног живота. Он је настојао да докаже да колективну свест не треба проучавати у њеним индивидуалним облицима, већ у њеним колективним друштвеним манифестацијама.

Друго средство за издвајање друштвених појава из појединачних облика њиховог испољавања Диркем је видео у статистици. А пошто статистика приликом прикупљања података о масовним појавама настоји да елиминише све оно што је у појединачној појави

индивидуално да би дошла до неких колективних показатеља, то је овај поступак учинило још употребљивијим и готово неопходним средством за проучавање бити друштвених појава. Међутим, општост није ни једина ни најважнија особина друштвених појава. Њихова најважнија карактеристика јесте принудни карактер, што значи да постоје разноврсни облици друштвених санкција помоћу којих се кажњава одступање од опште усвојеног начина деловања, мишљења и осећања. Језгро колективне свести, и друштва уопште, састоји се из основних моралних идеја и моралних идеала.

Иако се као теоретичар много бавио проблемима социолошког објашњавања друштвених појава, Диркем није исцрпно анализирао логичку структуру научног објашњавања, него је сва његова пажња била усредсређена на испитивање теоријског приступа у коме се друштвене појаве могу научно објаснити. Основно начело објашњења узрока друштвених појава треба применити и у проучавању њихових функција. Диркем сматра да социолошко проучавање неке друштвене појаве није завршено ако је откривен само узрок, услед кога је она настала и који је одржава. Да би нека друштвена појава била социолошки објашњена треба открити њену улогу у одређеном друштву, или оно што се обично назива њеном друштвеном функцијом. Друштвена функција неке појаве се састоји у објективном односу који постоји између ње и друштва као целине.

У развијању метода узрочне анализе његов допринос је веома значајан и још увек врло савремен. С обзиром да је откривање узрочних односа основа објашњења друштвених појава, Диркем је настојао да испита да ли се и на који начин може доћи до релативно поузданих сазнања о друштвеној узрочности. Он се слагао са Милом у томе да експеримент није шире употребљив у ову сврху. Најважнију замену за експеримент Диркем је видео у упоредним истраживањима. Ако се проучавањем неких појава, само у једном друштву, не могу поуздано раздвојити узроци који заједнички на њих утичу и одвојено испитивати деловање свакога од њих, то се може постићи испитивањем тих појава у различитим друштвима у којима се чиниоци што на њих делују налазе у различитим међусобним односима. Диркем је био убеђен да се на упоредном плану решавају сви основни теоријски задаци социологије, јер се само упоређујући појаве у разним друштвима може открити оно што је у њима заједничко, као и оно што утиче да оне у разним друштва-

ма добију врло разнолике облике. Диркемов закључак јесте да што је нека појава сложенија, то је ради њеног објашњења потребније испитивати њене облике и њен развој у већем броју различитих типова људског друштва. И због тога је, по његовом схватању, социологија нужно упоредна наука, која се не може ограничити на проучавање једног друштва или једног друштвеног типа. Социологија проучава људско друштво у свим његовим развојним фазама, и само узимајући у обзир читав развој она може да реши нека своја основна питања.

Диркемова методологија значи значајан напредак у разматрању особености социолошког метода. Ипак, у њој постоји низ слабости. Чини се да су главни корени тих слабости: (1) у Диркемовом прилично некритичном прихватању индуктивизма као основног методолошког приступа у проучавању искуствених појава. (2) Други извор слабих решења у Диркемовој методологији су једностраност теоријског становишта. Ово схватање је наметало да се у друштву види идеални морални тоталитет, а да се недовољно увиђају бројне опште друштвене супротности и сукоби, услед којих оно што је Диркем сматрао колективном свести није ни издалека толико јединствено.

Природа и структура научног објашњења могу се разматрати са два различита становишта од којих је прво логичко-епистемолошко, а друго теоријско-садржинско. У првом случају се испитују пре свега, логичка структура разних типова научног објашњења, њихов однос према другим научним исказима. Ако се пак научном објашњењу приђе првенствено са теоријско-садржинске стране, редовно се у средишту пажње нађу нека питања која спадају у класификацију и систематику наука и у којима долазе до изражаја различита схватања о особеној природи појединих наука. Диркем опште особине људске природе и индивидуалне особине људи сматра неодређеном материјом, неспособном за било какав стваралачки узрочни утицај на друштво. Те особине друштвени услови апсолутно одређују и преображавају.¹¹⁾ Идејом о различитим типовима друштва Диркем тражи средње решење између историјског дескриптивизма и универзалистичких схватања да је људско друштво у току читаве своје историје у основи истоветно, јер представља развој у бити непроменљиве људске природе. У тежњи да истакне дисконтинуитет и историјском развоју, Диркем на извесним

11) Е. Диркем; Правила социолошког метода, стр. 99.

местима у Правилима иде тако далеко да готово пориче било какав утицај историјских чинилаца на актуелно стање друштва. Социолошко објашњење друштвених појава се, међутим, не исцрпљује откривањем њихових узрока. Пошто је утврђено услед чега су неке друштвене појаве настале, треба испитати и њихову актуелну друштвену улогу или функцију. Он не сматра да све што у друштву постоји има неку функцију; има друштвених појава које ничему не служе а неке од њих чак нису никада ни биле друштвено корисне. У Диркемовом схватању социолошког објашњења има низ плодних идеја, готово неопходних за научно конституисање социологије. То је, пре свега, став да је стање глобалног друштва полазни и најосновнији искуствени оквир социолошког објашњавања сваке друштвене појаве.

Диркем се није задовољио изношењем само најопштијих теоријских оквира и методолошких начела социолошког објашњавања, него је развио један цео свестран методолошки програм узрочне социолошке анализе.

Пошто је откривање узрочних односа основа научног објашњавања, сви поступци у научном истраживању треба да буду подређени том задатку. Откривање узрочних веза на неком подручју некад омогућује теоријско сједињавање привидно различитих појава, а некад је услед тога могуће разликовати искуствене садржаје који на појавној равни изгледају сасвим истоветни. Њима се наине, могу сматрати само оне појаве које су последице истих узрока. Полазна Диркемова одредба узрочног односа произилази из већ познатог актуалистичког схватања узрочности. Једна појава може бити узрок друге само ако се с њом јавља једновремено.¹²⁾ Ово изразито механичко схватање узрочности не увиђа да између деловања неког узрока и испољавања последица може да постоји краћи или дужи временски интервал, који се у неким биолошким наукама назива периодом инкубације. Откривање дубљих узрока разних облика људског понашања још је сложеније, јер разни узроци стварају одређене трајне и чврсте склоности које касније разни непосредни узроци само активирају. Ти непосредни узроци су пре повод него стварни узроци понашања. Узрок и последица се, с тога, у људском понашању не морају јављати истовремено. Основним поступком у откривању узрочних односа Диркем је сматрао проучавање тзв. заједничких промена. Приликом проучавања

12) Правила социолошке методе, стр. 113

узрока самоубиства Диркем је примио читав низ оригиналних аналитичких поступака да би што потпуније спровео у дело основна начела узрочне анализе. Међутим, у завршној фази свога рада Диркем је почео да придаје изузетну важност проучавању разних друштвених појава и у најмање развијеним друштвима, сматрајући да се оне у тим друштвима налазе у својим најчистијим ембрионалним облицима, који, поред тога, садрже њихова најбитнија и најтрајнија својства.¹³⁾

Сви се проблеми постављају и решавају искључиво из теоријске перспективе, а веза науке с практичним друштвеним потребама посматра се углавном с негативне стране. Стално се наглашава да наука треба да настоји да се у својим истраживањима што је могуће више ослободи свакодневног начина мишљења и да буде критична према свим постојећим практично-политичким гледиштима о разним друштвеним проблемима и тешкоћама, јер су то предуслови за узимања непристрасног и објективног теоријског становишта. Кад се проуче сва места на којима Диркем расправља о проблему, може се закључити да се његово становиште, изнето у тези о Монтескјеу, није у основи мењало. У првом поглављу те тезе, у ком расправља о условима конституисања науке о друштву, Диркем почиње са објашњавањем разлика у начину како друштву прилазе наука и практична друштвена мисао, коју он назива вештином (арт).¹⁴⁾

Правила социолошког метода су једно од најпознатијих Диркемових дела, које је највише издавано и превођења, и једно је од класичних дела социолошке методологије уопште. У готово свим Диркемовим делима могу се наћи бројна разматрања разних методолошких питања. Диркем проблеме метода увек разматра полазећи од врло одређеног схватања по природи искуственог садржаја којим треба да се бави социологија, па су методолошка питања увек тесно повезана с теоријским. Правила приказују целовитије него ма које друго његово дело не само његову замисао социолошког метода него и његово схватање социологије као науке.

Диркем је сматрао да је најважнији задатак даљег развоја позитивизма да се у проучавање друштвеног живота уведу они методи који су довели до настанка модерних, егзактних природних наука. Као и Конт, и он је сматрао да се ово не може постићи меха-

13) E. Durkheim, *Les Formes elementaires de la vie religieuse*, F.Alcan, Paris, 1912, p. 4-12.

14) E. Durkheim, *Montesquieu et Rousseau*, p. 29-35.

ничким преношењем методолошких начела и истраживачких поступака природних наука у социологији, јер се у том случају не води рачуна о особеној природи друштва. Диркемов социолошки систем спада у групу универзалистичких и реалистичких теорија о друштву, оних теорија што у друштву гледају једно особено подручје стварности, с оригиналним властитим законима, који се не могу извести из закона било ког другог подручја стварности, а још мање се могу објаснити као резултат различитих облика понашања појединаца. Појединац је, по Диркему, производ друштва у ком се формирао и од кога је добио и своје опште и посебне друштвене особине, и своје страсти, хтења, идеје и идеале.

У језгру друштва налазе се два основна елемента, од којих је један идејни а други морфолшки. Идејно језгро друштва чини колективна свест састављена од колективних представа. Према свом садржају, колективне представе се деле на идеје и на норме. Колективна свест се састоји од колективних начина деловања, мишљења и осећања, обавезни да за све појединце, нешто што се њиховим индивидуалним свестима намеће као спољна, по њих независна, принуда. Колективна свест чини основу индивидуалних свести и њен принудни карактер често се не осећа. Материјалну основу и друштвену природу друштвене организације Диркем је схватао врло једнострано. Њени облици, као и особине колективне свести у којима се она идејно изражава зависе, по Диркемовом мишљењу, од врло особено схваћене морфолошке структуре друштва. Ова структура се изражава у степену тзв. динамичке или моралне густине друштва. Динамичка густина је сложенија од обичне материјалне густине, пошто се не састоји само у повећавању броја становника на одређеној територији, развоју саобраћаја, умножавању разних друштвених односа него и у јачању моралних веза међу људима на ширим подручјима. Морална густина се заснива на материјалној и главна морфолошка последица њеног повећања огледа се у опадању самосталности локалних друштвених сегмената који се све чвршће интегрирају у шире друштвене целине. Диркемов покушај да изради једну општу типологију друштва који је остао у облику почетне скице, полази од ове основне морфолошке идеје.¹⁵⁾

Као и већина великих позитивиста прошлог века, и Диркем је изразити индуктивист. По Диркемовом мишљењу дедукција у науци „мора нужно заузимати другостепено место, бар уколико је у

15) Види правила социолошке методе, стр. 104-106, и четврту главу у целини.

питању стварност, а не апстрактни појмови као у математици¹⁶⁾ По Диркему дедукција пружа идеје којима се руководе истраживања и корисна је у објашњавању утврђених односа.¹⁷⁾ Само индуктивним путем може се доћи до поузданих искуствених података помоћу којих се могу открити реални односи у стварности и проверавати сви теоријски научни ставови.

Диркем полази од три јасно формулисана методолшка начела: 1) тежње за што већом објективношћу изворних података и начина њиховог прикупљања, 2) захтева да се појмовни оквир прикупљања података ствара на основу изразито теоријских критерија и 3) што веће систематичности у прикупљању изворних обавештења. Прво, и најчешће навођено Диркемово правило за прикупљање података „да друштвене чињенице траба посматрати као ствари“ има за циљ да обезбеди што објективнија изворна искуствена обавештења.

У објашњавању друштва Диркем се стално супротставља покушајима да се било које друштвене појаве објашњавају помоћу психичких особина појединаца. Колективна свест је, међутим, замишљао на изразито психички начин, али као психичке садржаје који постоје изван психичког живота појединаца, чак сасвим независно од ње. По Диркемовом мишљењу, дедукција у науци мора нужно заузимати другостепено место, бар уколико је у питању стварност а не апстрактни појмови као у математици. Диркем у својој методологији нигде шире не разматра и задовољава се с врло општом тврдњом да дедукција пружа идеје којима се руководе истраживања и да је корисна у објашњавању утврђених односа. Само индуктивним путем може се доћи до поузданих искуствених података помоћу којих се могу открити реални односи у стварности и проверавати сви теоријски научни ставови.

Да би поставио што методичнији однос према стварном друштвеном животу, Диркем плази од три јасно формулисана методолшка начела:

1. Тежња за што већом објективношћу изворних података и начина њиховог прикупљања;
2. Захтева да се појмовни оквир прикупљања података ствара на основу изразито теоријских критерија;

16) Ibidem, p.95

17) E.Durkheim, Montesquieu et Rousseau, p. 95.

3. Што веће систематичности у прикупљању изворних обавештења.

Поједини ужи методолошки проблем и истраживачки поступци разматрају се увек само као средства да се у процесу стварања искуствене научне евиденције што потпуније и лакше остваре наведена основна методолошка начела. Прво, и најчешће навођено Диркемово правило за прикупљање података „да друштвене чињенице траба посматрати као ствари“ има за циљ да обезбеди што објективнија изворна искуствена обавештења. Друштвени тип у Диркемовој теорији најважнији искуствени оквир социолошког проучавања. Идејом о различитим типовима друштва Диркем тражи средње решење између историјског дескриптивизма и универзалистичких схватања да је људско друштво у току читаве своје историје у основи истоветно, јер представља развој у бити непромењиве људске природе. Диркемов теоријски систем представља једну врло оригиналну варијанту функционализма. Захваљујући најтеснијој повезаности с одређеним основним узрочним предпоставкама, тежиште функционалне анализе је на објашњавању узрока функционалних односа.

У делу Емила Диркема правила посматрања друштвених чињеница, овде на то да се друштвене чињенице посматрају као ствари. Диркем сматра да размишљање предходи науци која се само њима служи са више методе. Уместо да посматрамо ствари, да их описујемо, да их упоређујемо, ми се тада задовољавамо да у обзир узмемо наше идеје, да их анализирамо, да их комбинујемо. Уместо науке о чињеницама, ми само вршимо идеолошку анализу. Ова анализа полази од идеја ка стварима, а не од ствари ка идејама. Представе или појмови, као производи лаичког искуства, пре свега, имају за задатак да ускладе наше делатности са светом који је око нас; створени су у пракси и за њу. Обрађујући их, било којим начином се то покушало, никада се неће успети да открију закони стварности. Оне су, напротив, као неки вео који се ставља између ствари и нас и који их утолико боље крије од нас уколико се сматра да је он прозначнији.¹⁸⁾

Друштвене појаве су ствари и са њима треба поступати као са стварима. Да би се доказала ова поставка, по Диркему, довољно је да се утврди да су оне једино дато које се показује социологу. Ствар је све оно што је дато, све оно што се показује или намеће

18) Е.Диркем; Ппраила социолошке методе“, стр. 145.

посматрачу. Поступати са појавама као са стварима значи поступати са њима као са подацима који чине полазну тачку науке. Друштвене појаве треба да посматрамо у самим њима, независно од свесних субјеката који их замишљају; треба их проучавати споља као спољне ствари, јер нам се у том својству показују. Ако је ова спољашност само привидна, заблуда ће се разбити уколико наука буде напредовала, и видеће се како се спољашност враћа у унутрашњост. Ствар се углавном познаје по томе што она не може да се измами простом одлуком воље. Да би се у њој изазвала промена, није довољно хтети је, потребан је више или мање тежак напор због отпора који нам она даје и који се, уосталом, не може увек савладати. Друштвене чињенице имају ово својство. Посматрајући друштвене појаве као ствари, ми се само прилагођавамо њиховој природи. По Гиденсу, узети друштвене чињенице за ствари значи извести чин одвајања неопходан да се увиди како друштво постоји објективно, независно од свакога од нас појединачно. Тек потом се оно може проучавати методима објективног посматрања. Најважнија особина једне „ствари“ јесте то што она није уобличљива по вољи; једна столица се креће кад је гурну, али њен отпор показује да она постоји изван ма којег гурања. Исто важи за друштвене чињенице, чак и ако нису видљиве на исти начин као физички предмет попут столице.

Да би се обезбедило практично остварење истине, Диркем сматра да дух треба да се подвргне дисциплини, чија су главна правила следећа:

1. Треба систематски отклонити све предходне појаве. За пример наводи Декарта и његову методску сумњу говорећи да она у суштини није ништа друго до њена примена. По Диркему је потребно да социолог било у тренутку кад одређује предмет својих истраживања, било у току својих доказивања, себи одлучно забрани употребу појмова који су образовани ван науке и за потребе које немају ничег научног. Он треба да се ослободи тих лаичких очигледности које владају духом лаика, да једном за свагда значи јарам тих емпиријских категорија које друга навика често чини тиранским. Ако га потреба понекад нагна да им прибене, бар нека то чини свестан њихове мале вредности, како од њих не би захтевао да у теорији играју улогу које оне нису достојне.

2. За предмет истраживања увек узети само једну групу појава претходно дефинисаних помоћу извесних спољних обележја

која су им заједничка и истим истраживањем обухвати све појаве које одговарају овој дефиницији. Ту наводи следећи пример: утврђујемо постојање извесног броја радњи које све показују спољно обележје да, једном извршени, детерминишу од стране друштва посебну реакцију која се назива казном. Од њих чинимо групу *sui generis*, којој стављамо заједнички натпис. Називамо преступном сваку кажњену радњу од тако дефинисаног преступа чинимо предмет једне посебне науке, криминологије. Предмет сваког проблема, био он општи или посебан, треба да буде утврђен по истом начелу.

Потребно је да се у целини створе нови појмови, прилагођени потребама науке и изражени посебном терминологијом, што значи да је лаички појам некористан научнику, да он служи за упућивање. А пошто је лаички појам грубо образован, он се не подудара потпуно са научним појмом који је уведен поводом њега. Полазна тачка науке или теоријског знања може бити само полазна тачка лаичког или практичног знања. О синтези *sui generis* Диркем, у предговору за друго издање где каже: синтеза *sui generis* коју чини свако друштво показује нове појаве, различите од оних које се дешавају у издвојеним свестима, треба свакако признати да се ове специфичне чињенице налазе у самом друштву које их ствара а не у његовим деловима, у његовим члановима. Оне су дакле у том смислу спољне за појединачне свести, узете као такве, као што су јасна обележја живота спољна за минералне супстанце од којих се састоји живо биће.

Гиденс на то додаје: социологија је наука *sui generis*.

3. Кад социолог почиње да истражује било коју врсту друштвених чињеница, он треба да настоји да их посматра са оне стране, где се оне јављају издвојене од њихове манифестације. Јер, из осета се извлаче све опште идеје, тачне или погрешне, научне или нетачне. Али осет лако може бити субјективан. С тога је у природним наукама правило да се уклоне чулни подаци код којих постоји опасност да буду сувише лични посматрачеви, да би се задржали искључиво они који имају довољан степен објективности.

Поред појединачних радњи које изазивају, колективне навике се изражавају у одређеним облицима, у правним и моралним правилима, у народним пословицама, у чињеницама друштвене структуре, итд. Али, како каже у предговору, стања колективне свести су друге природе но што су стања појединачне свести. То су предста-

ве друге врсте. Начин мишљења група није исти као у појединца, он има сопствене законе.

Оно што колективне представе изражавају јесте начин на који група мисли о себи у својим односима са предметима који делују на њу. Дакле, група је састављена другачије но појединац и ствари које делују на њу друге су природе.

Нормалне, оне које су потпуно онакве какве треба да буду, и патолошке појаве, оне које би требало да буду другачије него што су, у извесним погледима исте природе, али ипак чине две различите подврсте које треба разликовати. Ако се нађе објективно мерило, својствено самим чињеницама, које би нам омогућило да у разним врстама друштвених појава научно разликујемо здравље од болести, наука ће бити у стању да поучи праксу остајући верна својој сопственој методи. Како она засад не успева да допре до јединке, може нам пружити само опште који се могу како вања мењати једино ако се преко осета непосредно дође у додир са посебним. Стање здравља, како га она може дефинисати, не може тачно одговарати појединачном субјекту, јер оно се може установити једино у односу на најопштије околности, од којих се више или мање удаљава цео свет. Диркем разликује две подврсте појава. Нормалним назива чињенице које имају најопштије облике, а осталим даје име болесних или патолошких. Просечним типом назива схемастично биће које би изградио скупљајући у једну целину, у неку врсту аспстрактне личности, најчешће обелећаја у врсти са њиховим најчешћим облицима, и каже да се нормалан тип меша са просечним типом, и да је свако одступање од ове основне мере здравља болесна појава.

Ентони Гиденс¹⁹⁾, на тему разликовања нормалних појава од патолошких, лаже да баш наука може да разабере и проучи услове нормалног функционисања органских и друштвених система, препознајући патологије и указујући на прикладне мере за успостављање здравља.

Диркем даље тврди да се чињеница може означити патолошком само у односу са датом врстом. Свака врста има своје здравље, јер има свој просечан тип који јој је својствен. Диркем наводи следеће методе за разликовање нормалних од патолошких појава:

1. За једну друштвену чињеницу може се казати да је нормална за једну одређену врсту само у односу на једну, такође

19) Из књиге „Диркем“ Е. Гидинса, стр. 49.

одређену фазу њеног развоја. Према томе, да би се знало да ли она има право на овај назив, није довољно да се испита у коме се облику јавља у највећем броју друштва који припадају овој врсти, већ треба још узети у обзир да се друштва испитују у одговарајућој фази њиховог развоја.

2. Нормалност појаве биће објашњена само оним што ће бити доведено у везу са условима постојања посматране врсте, било као механички нужна последица ових услова, било као средство које омогућује организмима да им се прилагоде.
3. Постоје околности кад је проверавање неопходно јер би прва метода, ако се употребљава сама могла навести на грешку. То је оно што се дешава у прелазним периодима када се читава врста налази у развоју и још се није уставила у новом облику. Ово поверавање је нужно кад се она чињеница односи на друштвену врсту која још није завршила свој потпун развој.

У идеји врсте налазе се уствари спојени у јединство које свако истински научно истраживање изискује и разноврсност која је дата у чињеницама, пошто се врста поново налази иста у свих јединки које су њени делови и што се, с друге стране, врсте међу собом разликују. Остаје тачно да су моралне, правне, економске, и друге установе бескрајно променљиве, али ове промене нису такве природе да су неприступачне за научну мисао.

Правила за образовање ових врста су следећа:²⁰⁾

1. Потребно је да за систематску класификацију одаберемо особито битна обележја. Истински експериментална метода тежи да обичне чињенице које су убедљиве само под условом да буду врло бројне и које дозвољавају једино вечито сумљиве закључке, замени пресудним или основним чињеницама које само собом и независно од њиховог броја имају научну вредност и значај. Особито је нужно тако поступити кад је у питању да се образују родови и врсте.

2. Друштвени развој почиње једноставним малим скуповима, напредује уједињавањем неколико ових скупова у веће скупове и пошто се учврсте ове групе уједињују се са другим њима сличним да би образовале веће групе. Наша класификација треба да почне са најједноставнијим друштвима.

20) www.wikipedia.com

Начело класификације је следеће: почеће се са класирањем друштва према степену сједињења које показују, узимајући за основу потпуно једноставно друштво, или друштво са јединственим сегментом. У оквиру ових врста разликоваће се разне подврсте према томе да ли се ствара или не потпуно срашћивање почетних сегмената.

3. Друштва су, у ствари, само разне комбинације једног јединог и истог првобитног друштва. Један исти елемент може да се спаја са самим собом и сложена тела која из тога произилазе могу да се међусобно спајају само на ограничен број начина. Скала могућих комбинација је ограничена, и треба да се понавља бар већина њих.

Правило је да нова настала друштва буду друге врсте но матична друштва, јер ова последња, сједињујући се, рађају потпуно нова уређења. Једино би се колонизација могла упоредити са постојањем поколења које је поникло из семена. Ова друштва се под дејством поклоности мењају и чине поступне прелазе до у бесконачност.

Образовање врста је пре свега средство да се чињенице групишу да би се олакшало њихово тумачење. Друштвена морфологија је пут ка оном делу науке која даје права објашњења.

Правила су следећа:

1. Кад се приступа објашњењу друштвене појаве, треба одвојено истраживати стварни узрок који је изазива и функцију која она врши. Реч „функција“ Диркем употребљава зато што друштвене појаве уопште не постоје с обзиром на корисне резултате које дају. По Диркему, оно што треба одредити јесте да ли постоји веза између разматране чињенице и општих потреба друштвеног организма и у чему се ова веза састоји, не трудећи се да се сазна да ли је она намерна или не. Веза солидарности која спаја узрок и последицу има својство узајамности која није била довољно призната. Последица не може постојати без свог узрока, али овом је опет потребна његова последица. Од њега она извлачи своју снагу, али му је враћа ако се укаже прилика и не може исчезнути а да он то не осети.
2. Одлучујући узрок друштвене чињенице треба тражити међу предходним друштвеним чињеницама а не међу стањима појединачне свести. Функција друштвене чињенице може

- бити само друштвена, она се састоји у стварању друштвено корисних одржава са неким друштвеним циљем.
3. Први почетак сваког иоле значајнијег друштвеног процеса треба тражити у саставу унутрашње друштвене средине. Елементи од којих се састоји ова средина уствари су две врсте: ствари и лица. Под стварима треба схватити, поред материјалних предмета који су присаједињени друштву, творевини ранијих друштвених делатности, установљено право, утврђени обичаји, књижевни и уметнички споменици. Они немају ничег што је потребно да се покрене друштвени чинилац. Остаје као активан чинилац чисто људска средина. Схватање друштвене средине као одлучујућег чиниоца колективног развоја од највећег је значаја. Без њега, социологија је у немогућности да успостави било какав однос узрочности.
 4. Од принуде, Диркем чини обележја сваке друштвене чињенице. Она је настала тако што се јединка налази пред једном силом која њом влада и пред којом се она покорава, али ова сила је природна. Она не потиче из неког уговорног уређења које је људска воља у целини надовезала на стварност. Она излази из саме утробе стварности. Она је нужни производ датих узрока.

Ми имамо само један начин да докажемо да је једна појава узрок неке друге, односно да упоредимо случајеве где се оне једновремено јављају или не, и да испитамо да ли промене које оне показују у свим разним комбинацијама околности доказују да зависе једна од друге.

Социолошко објашњење се искључиво састоји у утврђивању односа узрочности, било да је реч да се појава повеже са њеним узроком, било узрок са његовим корисним последицама. Да би се упоредна метода употребила на научни начин, у сагласности са начелом узрочности онаквим какво се извучи из саме науке, биће потребно да се за основу упоређења која се предузимају узме следећа поставка: истој последици увек одговара исти узрок. Тако да, ако самоубиство не зависи само од једног узрока, онда је то зато што у стварности има више врста самоубиства.²¹⁾

Иако се сви начини упоредне методе могу приметити у социологији, ипак сви они немају подједнаку доказну снагу у њој. Метода остатака,²²⁾ ма колико била облик закључивања на основу иску-

21) В. Милић; Диркемов социолошки метод – предговор за Правила социолошке методе, од Е. Диркема, стр. 34.

22) Исто, стр. 35.

ства, нема тако рећи, никакву примену у проучавању друштвених појава. Не само што се може користити у само доста одмаклим наукама, пошто претпоставља знатан број већ познатих закона, друштвене појаве су сувише сложене да би се у датом случају могло да искључи дејство свих узрока сем једног.

Метода корелативних промена, да би дала доказе, није нужно да све промене различите од оних које се упоређују буду строго укључене. Једноставан паралелизам квантитативних промена кроз које пролазе две појаве само ако је он утвршен у довољном броју довољно различитих случајева, јесте доказ да између њих постоји однос. Да би метода корелативних промена дала резултате довољно је неколико чињеница. Чим се докаже да се у извесном броју случајева две појаве мењају једна као друга, може се бити сигуран да пред собом имамо један закон. Немајући потребу да буду бројни, докази могу да буду одабрани и, шта више, изближе проучени од социолога који се њима служе. Примерима објаснити мисао не значи и доказати је. Потребно је упоредити неусамљене промене већ низова правилно утврђених промена, чији се чланови једни за друге повезују што је могуће неприкладнијом поступношћу и које су, поред тога, довољно распрострањени. Начин на који треба да се образују ови низови разликује се према случају. Они могу да обухвате чињеницу позамљене или од једног друштва или од више друштава исте врсте или од више разних друштвених врста. Да би се разумела једна друштвена установа која припада одређеној врсти, упоредиће се разни облици које она има не само у народа ове врсте већ у свих претходних врста. Иоле сложенија друштвена чињеница може да се објасни само под условом да се прати њен целокупан развој кроз све друштвене врсте. Упоредна социологија није посебна грана социологије, већ је то сама социологија, уколико она престаје да буде чисто описна и тежи да схвати чињенице. Упоређење може да буде убедљиво само ако се искључи чинилац доба старости који га ремети. Да би се то постигло, довољно је да се друштва која се упоређују посматрају у истом периоду њиховог развоја.

4. МАКС ВЕБЕР О ИДЕАЛНОМ ТИПУ

Важан елемент Веберовог социолошког становишта била је идеја о идеалном типу. Идеални типови су концептуални или аналитички модели који се могу користити да би се разумео свет око

нас. У стварном свету идеални типови су ретки – често су присутни само неки од њихових атрибута. Међутим, ове хипотетички конструкције могу бити од велике користи јер се свака ситуација у стварном свету може разумети ако се упореди с неким идеалним типом. На тај начин, идеални типови служе као јасно утврђено мерило. Важно је истаћи да за Вебера идеални тип није представљао један савршен или пожељан циљ. Уместо тога, он је мислио да је то „чисти“ облик извесног феномена. Вебер је користио идеалне типове у својим деловима о облицима бирократије и тржишта.²³⁾

У Веберовој методологији највећи значај имају идеални типови општег карактера, који се односе на друштвене појаве у разним друштвима и културама. Идеални тип показује како би изгледало неко понашање или неки друштвени облик када би њихов основни смисао дошао потпуно до изражаја. Идеални тип служи као стандард помоћу кога се може утврдити колико и у којим правцима од њега одступају поједини случајеви понашања. Вебер спада међу социологе који су као истраживачи на највишем плану користили упоредна истраживања и већина његових идеалних типова је настала као резултат или као средство тих упоредних истраживања.

По Веберовом мишљењу, настанак савременог друштва пратиле су важне промене у обрасцима друштвеног деловања. Он је веровао да се људи окрећу од традиционалних веровања заснованих на празновјерју, религији, обичајима и укорењеним навикама. Уместо тога, појединац се све више укључује у рационалне, инструменталне прорачуне који узимају у обзир ефикасност и последице. Индустијско друштво остављало је мало места за осећања и за то да се ствари решавају на одређени начин само зато што су се оне већ вековима тако решавале. Развој науке, савремене технологије и бирократије Вебер је укупно описао као рационализацију, односно, организацију друштвеног и економског живота према принципима ефикасности, а на основу техничког знања. Ако су у традиционалним друштвима, религија и укорењени обичаји у великој мери одређивали ставове људи и оно што је за њих представљало неку вредност, онда је савремено друштво обележено рационализацијом све већег броја области живота, од политике, преко религије, до економских делатности.

По Веберовом мишљењу, индустријска револуција и развој капитализма били су потврда ширих друштвених кретања према ра-

23) Entoni Gidens, Социологија, Београд, 2003, стр. 14-16.

ционализацији. У капитализму не преовладава класна борба, већ развој науке и бирократије, односно, великих организација. Вебер је научни карактер Запада сматрао једном од његових најистакнутијих особина. Бирократија, као једини начин да се велики број људи успешно организује, шири се упоредо са економским и политичким растом. Вебер је користио израз отрежњење, или ослобађање од илузија, како би описао начин на који научно мишљење у модерном свету све више потискује и брише облике сентименталног односа према стварности који су важили у прошлости. Међутим, Вебер није био до краја оптимиста у вези с крајњим исходом рационализације. Бојао се да је модерно друштво систем који може сломити човеков дух тиме што покушава да регулише све области друштвеног живота. Вебер је поготово био узнемирен могућим утицајима бирократије која би гушила и дехуманизовала човека као и индиректним последицама које би могла да има на судбину демократије.

Вебер је учествовао у емпиријском истраживању које је организовало Удружење, било што је вршио анализу већ прикупљених података, било што је и сам створио замисао сличних истраживања. Макс Вебер је био позван да изврши анализу једног дела резултата који су били добијени у истраживању животних услова пољопривредних радника (1891-1892). Он је једини вршио поређење ових података са подацима истраживања из 1848. и 1874-75. године. При том је стварао употребне табеле са надницама, величини земљопоседа и посебно оног дела земље који се обрађује, величини сточног фонда који породице поседују и о низу других економских страна њиховог живота. Овај рад објављује под насловом „Услови пољопривредних радника у немачкој источно од Елбе“ (1892), када заправо и почиње његово интересовање за емпиријска истраживања. Један од главних проблема ових истраживања видео је у тешкоћама које су везане за саму анализу резултата. Тако је поводом истраживања које је спровео А. Левенстин, о ставовима радника у четири индустријске гране, написао и чланак „О методологији социјално-психолошких истраживања у њиховој анализи“. Ово истраживање се иначе сматра једним од највећих у том периоду, али Макс Вебер указује да је анализа била изведена крајње „несистематски и интуитивно“. Да би се то избегло он наглашава потребу типолошке анализе на основу квантитативних података. Поводом једног Левенстеиновог рада, он пише „Тек пошто је ма-

теријал квантитативно дат и његови различити делови стављени у међусобни однос, тек се тада може покушати са конструкцијом типова пролетерског менталитета и свести, формулисаних као садржинских... У сваком случају, решавање овог проблема мора се наставити на бази бројева, истраживати извесне разлике у учесталости извесних стилова израза и мисаоне оријентације према старости, приходу и месту рођења испитаника; сумњиви случајеви се морају искључити, док јасни, ако то изгледа могуће, пажљиво повезати у типове. Све ово мора се учинити врло пажљиво и уз непрекидно преиспитивање изворних података²⁴⁾.

Уколико би могло да се каже да је Вебер формулисао уопштени теоријски систем, онда је то најпотпуније остварено на почетку дела „Привреда и друштво“²⁵⁾. На нивоу експликације то је једна класификација идеалних типова делатности и односа у друштву. Вебер је отпочео тиме што је разликовао четири основна типа активности. Прве две карактеришу извесни модуси рационалности. У делу „Сврховита рационалност“ (Zweckrationalität) акција је схваћена као рационално усмерена у правцу највећег достигнућа једног мноштва циљева који су процењени један према другом, при чему се у избору средстава не разматра само техничка ефикасност већ и цена. У другом случају, у делу „Вредносна рационалност“ (Wertrationalität), дата је јасно формулисана вредност најнефективнијим расположивим средствима, без обзира на цену и однос према другим вредностима. Друга два типа активности представљају преостале категорије које делују у разним правцима. Када је реч о традиционалној активности, удаљавање од рационалности састоји се у одсуству рачунања, у смислу ефикасности, и у безрезервном прихватању установљених шаблона. Четврти тип је успешна акција било које оријентације која није ни рационална ни традиционална, већ је мотивисана осећањима, емоцијама, осећајима итд. Нема потребе да спецификујемо значај ових мотива, јер је за самог Вебера ова категорија неважна и њен садржај није посебно разјашњавао.

Пошто је обична логичка могућност кобминовања недовољна да се утврди смер његове систематизације, морамо да трагамо за другим принципима селекције. Они би се могли тражити у два

24) A. Obershall, cit. Knj. Str. 99-100.

25) Ускоро ће се појавити на енглеском језику под насловом: The Theory of Social and Economic Organization, превод А.М. Hendersona i Talcott Parsonsa, у издању Hodge & Co., Ltd., London and Oxford University Press, New York.

главна смера, који су, мада не потпуно, у неку руку ипак интегрисани. Чини се да је Вебер на једном апстрактнијем нивоу развио углавном имплицитно, шему уопштене структуре система друштвеног делања.²⁶⁾ Основне категорије ове шеме нису типови делања, већ структурални елементи на којима почива свака класификација типова.

Полазна тачка ове шеме свакако је рационална анализа односа средства-циљеви. Кад се у овом поступку доспе до извесног степена, настаје потреба за разликовање крајњих циљева од оних елемената система средства-циљеви који су од првенственог значаја као средства за друге циљеве. Улога крајњих вредности, као непосредних циљева у ланчаном низу акција, сасвим је јасна у Веберовом делу. У комплексним системима међуфактора ланчани нивои средства-циљеви нису недиференцирани, већ садрже читав низ аналитичких дистинкција које се јасно виде у његовом делу. Најважнија је дистинкција између технолошких и економских аспеката, с једне, и економске алокације и коришћења власти и принуде с друге стране.

Ова непосредна анализа система средства-циљеви ни издалека не исцрпљује овај аспект Веберовог систематског размишљања. Делање није усмерено само ка одређеним циљевима, већ је у друштвеним системима оријентисано и према једном поретку који у извесним границама утврђује услове под којима се циљеви могу остваривати. Вебер је установио да системе поретка који су од највећег значаја у друштвеном животу, карактерише једна изванредно важна црта: они се сматрају „леgitимним“. Мада се придржавање ових система, опште узев, изнуђује разним облицима механизма награђивања и кажњавања, њих подржавају и општа морална осећања, тако да се придржавање система поретка сматра моралном обавезом чије извршавање као морално озакоњено право, захтевају они који су на власти. Елемент легитимности на којем се заснивају облици поретка, Вебер тесно повезује са основним вредностима које улазе у системе средства-циљеви. Оба потичу од основне етичке оријентације припадника друштвених група.

Ове етичке оријентације нису изоловане појаве. Оне су увек у уској вези с оним видовима сазнајне и емотивне оријентације које уопштено називамо „религиозно“. Типичан став поштовања према моралном ауторитету и моралној обавези, што је обележје

26) У ауторовом Structure of Social Action (New York: McGraw-Hill Book Co., 1937) chap. XVII.

легитимности, уско је повезано с поштовањем оног што је „свето“ или да употребимо Веберов израз, „харизматско“, било да је реч о лицима или стварима. Да би неки поредак био законит, а крајње вредности оправдане, они већ по природи емпиријског уопштавања, морају да буду присно интегрисани с човековом оријентацијом ка проблемима значења и са светом сакралних ентитета и симбола. Као што је код Диркема морални ауторитет у световној сфери интегрисан са светошћу и религијској сфери, тако је код Вебера легитимност повезана с образцима „харизматског“ престижа и ауторитета. У појмовима као што су: средства-циљеви, крајње вредности, легитимност, харизма и системи религијских идеја, садржани су систематски обрасци уопштене структуре система деловања. Из ових појмова изведени су структурални односи Веберових конкретнијих идеалних типова, тако да конституишу пре један структурално интегрисани систем, него излагање логичких могућности.

У области институционализације власти Веберова анализа је скоро иста. Он разликује три основна типа: рационално-правни, традиционални и харизматски. Код рационално-правног типа власти, власт се врши на основу званичне дужности и по правним правилима. Извор легитимности није у личном престижу појединца, већ у ауторитету правила на основу којих он обавља своју дужност. У случају традиционалног типа власти, власт се врши на основу положаја чији је статус утврђен традицијом. Овај статус је дефинисан у облику традиционалног поретка који озакоњује преузимање власти, а у извесном смислу дефинише и њен делокруг. Трећу категорију представља харизматска власт. Вебер је не дефинише као постојану рутинску организацију, већ као образац узет из кретања промена као таквих. Харизматски вођа тражи законитост захтева које поставља другим људима, на основу свог личног ауторитета који је у специфичном сукобу са успостављеним поретком. За разлику од других, харизматска власт није везана за одређени тип економског уређења, јер Вебер сматра економско уређење појавом утврђене рутине. Последица харизматског покрета је обарање устаљених економских услова, без обзира којих. Али, као и сваки други друштвени покрет, тако је и харизматски везан за економске услове и то је, уједно, један од основних разлога због којих је харизматска фаза, већ по својој природи, привремена. Постоје два типа облика харизматског добијања средстава: поклони и плен, односно средства добијена принудним путем, силом или без ње.

Његова дела обухватају неколико подручја: економију, право, филозофију, упоредну историју, као и социологију. Велики део његовог рада односио се на развој савременог капитализма и начина на које је савремено друштво различито од ранијих облика друштвене организације. Вебер је кроз велики број емпиријских студија приказао неке од основних карактеристика модерних индустријских друштава и јасно идентификовао кључне социолошке дебате које су и данас од централног значаја за социологе. Вебер је желео да објасни природу и узроке друштвених промена. Иако је био под утицајем Маркса, снажно је критиковао нека од његових главних становишта. Одбацио је материјалистичко схватање историје, а класни сукоб за њега није имао толики значај. По Веберовом мишљењу, економски чиниоци јесу важни, али идеје и вредности исто тако имају велики утицај на друштвене промене.

Вебер је веровао да би социологија требало да се усредсреди на друштвено деловање, а не на структуре. Према Веберу, појединци су у стању да слободно делују и да обликују будућност. Међутим, за разлику од Диркема и Маркса, он није веровао да постоје структуре које су изван или независне од појединца. Пре је веровао да се структуре у друштву образују сложеним узајамним деловањем делања. Управо је задатак социологије да схвати значења која стоје иза тих делања. Вебера је непрекидно мучило питање односа науке према друштвеној пракси. Настојао је да епистемолошки докаже како друштвене науке могу решавати једино техничке задатке.

Вебер је зачетник и најутицајнији представник социологије разумевања, која особено схваћеним поступком разумевања жели да замени или бар допуни детерминистичко објашњење испитиваних појава. Разумевање и објашњење су врло различите епистемолошке категорије. Научно објашњење се заснива на извођењу појединачних појава из неких општих теоријских ставова и конкретних почетних услова тих појава. Присталице разумевања сматрају да општи теоријски ставови немају већу вредност у објашњавању друштвених или културних појава, него да наука може расветлити те појаве откривајући смисао и значење који су у њима садржани и који их повезују с неким ширим културно-историјским целинама.

Вебер не сматра да разумевање искључује откривање узрочних односа, него тражи средње решење овог кључног епистемолошког проблема. Ово ипак не значи да разумевање не остаје средишна

методска категорија Веберове социологије. Вебер друштво схвата на изразито номиналистичан начин, као резултат деловања појединца који га сачињавају. У методологији се ово номиналистичко теоријско становиште претвара у методолошки индивидуализам. Вебер наглашава да се разумети могу само разни облици смисаоног индивидуалног понашања. У проучавању друштва основно је схватити смисао којим се у разним облицима свога деловања руководе појединци. По његовом мишљењу, велика предност друштвених наука састоји се управо у могућности да се разбере понашање појединца у друштву.

Његови методолшки радови настали су из потребе да у општем сукобу два сасвим супротна гледишта о друштвеним наукама – крајњег историзма и схватања да су и у друштвеним наукама не само могућни, већ и неопходни теоријски системи – изгради властито становиште. Покушава да заузме врло особен средњи став и да измири или бар приближи ова супротна гледишта.

Вебера је непрекидно занимало питање односа науке према друштвеној пракси. Настојао је да епистемолошки докаже како друштвене науке могу решавати једино техничке задатке. По Веберу, наука из два основна разлога не може утицати на основне вредносне ставове: 1) изграђена је на одређеном вредносном становишту и стога није у стању да га суштински критикује; 2) ирационалност основних вредносних опредељења.

Наука може (1) појмовно разрадити изабрано вредносно становиште и на тај начин објаснити његов прави смисао, као и (2) да на подручју вредности испита објективне могућности и друштвене планове остваривања усвојеног вредносног становишта. (3) Она може пронаћи рационална средства за остварење изабраног вредносног становишта. Наука је у основи само инструментално, а не суштински рационално средство човекове делатности. Њена се улога своди на разјашњавање стварног смисла донетих вредносних одлука и проналажења што рационалнијих средстава помоћу којих се усвојена практична становишта могу што ефикасније остварити.

Вебер је зачетник и најутицајнији представник социологије разумевања, која особено схваћеним посотупком разумевања жели да замени или бар допуни детерминистичко објашњење испитиваних појава. Разумевање и објашњење су врло различите епистемолошке категорије. Научно објашњење се заснива на извођењу поје-

диначних појава из неких општинских ставова и конкретних почетних услова тих појава. Присталице разумевања сматрају да општи теоријски ставови немају већу вредност у објашњавању друштвених или културних појава, него да наука може расветлити те појаве откривајући смисао и значење који су у њима садржани и који их повезују с неким ширим културно-историјским целинама.

Вебер не сматра да разумевање искључује откривање узрочних односа, него тражи средње решење овог кључног епистемолошког проблема. Ово ипак не значи да разумевање не остаје средишна методска категорија Веберове социологије. Вебер друштво схвата на изразито номиналистичан начин, као резултат деловања појединца који га сачињавају. У методологији се ово номиналистичко теоријско становиште претвара у тзв. методолошки индивидуализам. Вебер наглашава да се разумети могу само разни облици смисаоног индивидуалног понашања. У проучавању друштва основно је схватити смисао којим се у разним облицима свога деловања руководе појединци. По његовом мишљењу, велика предност друштвених наука састоји се управо у могућности да се разуме понашање појединца као елемената друштвених целина, док се природне науке морају задовољити откривањем функционалних веза и узрочних правилности у комплексним појавама, али не могу разумети њихове елементе. Вебер разликује неколико врста разумевања, заправо, дели га у две основне групе. У прву спада разумевање замишљеног смисла неког делања и откривање субјективно схваћене везе између усвојених циљева и средства која се употребљавају ради њиховог постизања. Друго, разумевање емотивно-афективног понашања захтева у далеко већој мери способност уживљавања. Поред ова два помиње и естетско-уметничко разумевање. Свако научно сазнање путем разумевања треба да задовољи два услова: (1) да буде смисаоно адекватно и (2) узрочно адекватно. Смисаоно адекватним се сматра разумевање или тумачење неког понашања чији се саставни делови налазе у међусобној смисаоној вези која је типична за неку уобичајени начин мишљења и осећања у датој култури.

Разумевање неког редоследа догађаја је узрочно адекватно само ако се на основу искуствених уопштавања може закључити да постоји одређена вероватноћа да се они доиста дешавају на тај начин. Међутим, само спајањем обе ове адекватности настаје социолошко разумевање неког облика понашања.

И у својим схватањима идеалног типа, као особеног средства за објашњавање друштвених појава, Вебер је тражио средње ре-

шење између описног историзма и апстрактне опште теорије. Ни историјски идеални тип није пасиван одраз сталног историјског стања. Настаје истицањем и смисаоним повезивањем неких особина одређених историјских појава. На тај начин и историјски идеални тип може да служи као општи критериј за поређење стварног стања с неким његовим наглашеним специфичним особинама.

У Веберовој методологији највећи значај имају идеални типови општег карактера, који се односе на друштвене појаве које нису ограничене на један историјски период или на једно друштво, него се јављају у разним друштвима и културама. Идеални тип показује како би изгледало неко понашање или неки друштвени облик када би њихов основни смисао дошао потпуно до изражаја. Идеални тип служи као стандард помоћу кога се може утврдити колико и у којим правцима од њега одступају поједини конкретни случајеви понашања. Вебер спада међу социологе који су као истраживачи на највишем плану користили упоредна истраживања и већина његових идеалних типова је настала као резултат или као средство тих упоредних истраживања.

Литература

- 1. Марија Богдановић, Методолошке студије, Београд, 1999.
- 2. Глигорије Зајечарановић, Основи методологије науке, Београд, 1974.
- 3. Др Радомир Лукић, Општа социологија, Београд, 1972.
- 4. Владимир Милић, Методологија друштвених наука, Београд, 1991.
- 5. В.Милић, Диркемов социолошки метод – предговор за „Правила социолошке методе“ од Е. Диркема, Наклада Јесенски и Турк Хрватско социолошко друштво, Загреб, 1999.
- 6. Војин Милић, Социолошки метод, Београд, 1978.
- 7. Љубиша Р. Митровић, Социологија, Београд, 1997.
- 9. Ентони Гиденс: Социологија, Београд, 2004.
- 10. Е. Диркем, Правила социолошке методе, Наклада Јесенски и Турк Хрватско социолошко друштво, Загреб, 1999.

Dragan Subotic
Institute for Political Studies, Belgrade
THEORETICAL FRAMES OF METHODOLOGICAL
RESEARCH THEORETICAL FRAMES OF
METHODOLOGICAL RESEARCH

Summary

In this text author wrote on theoretical dimension of methodology, scientific method and applied research. The author established a basic theoretical matrix based on methodological ideas of August Comte, Emil Durkheim, Max Weber and other authors, making draft for a possible methodological frame for research of society, social phenomena, processes and achievements.

Key Words: method, methodology, August Comte, Max Weber, Emil Durkheim

УДК:
303.43:316.653]:004.738.5
Примљено:
9. септембар 2008.
Прихваћено:
23. новембар 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1523-1546.

*Урош Шуваковић,
Филозофски факултет Косовска Митровица*

МОГУЋНОСТИ КОРИШЋЕЊА ИНТЕРНЕТА У СПРОВОЂЕЊУ НАУЧНОГ ИСПИТИВАЊА ЈАВНОГ МЊЕЊА

Сажетак

У спровођењу Интернет јавномњејских испитивања кључни проблем са којим се истраживачи суочавају јесте прављење исправног узорка који одговара реалној популацији која се испитује и стандардима које наука захтева приликом стварања узорка. У неким врстама Интернет испитивања прављење таквог узорка није могуће, док друге врсте то дозвољавају. Постоји и значајно неподударање у броју и особинама корисника Интернета у односу на број и особине реалне популације која се испитује, толико да је у неким земљама, укључујући и Србију, могуће говорити о два јавна мњења: виртуелном и реалном. Развој и степен примене информационо-комуникационих технологија у највећем броју земља данас практично онемогућује спровођење развијенијих научних Интернет испитивања, што код најразвијенијих земаља није случај. Техничко-технолошки развој омогућио је, већ данас, у најразвијенијим земљама света, попут САД, Јапана, Канаде и др. употребу Интернета у спровођењу научних јавномњејских испитивања, што се чини најчешће применом панел-узорка и коришћењем e-mail или применом виртуелног фокус-интервјуа. Када је о Србији реч, употреба интерактивних Интернет анкета на WEB презентацијама представља злоупотребу у сврху утицаја на обликовање јавног мњења, а никако не може представљати поступак научног испитивања јавног мњења.

I

О НАУЧНОМ МЕТОДУ, ВРСТАМА И ТЕХНИКАМА ИСПИТИВАЊА УОПШТЕ.

ПОЈАМ ИНТЕРНЕТА

Сврха овог рада је да истражи могућност коришћења Интернета у поступку прикупљања релевантних искуствених података у оквиру научно заснованих испитивања јавног мњења, посебно када је реч о спровођењу таквих испитивања у Републици Србији.

Јавно мњење представља „облик колективног расуђивања политичке јавности о актуелним друштвеним ситуацијама које попримају вид проблема битног за живот и праксу социјалних заједница“¹⁾. Дакле ради се о расуђивању политичке јавности о таквој врсти друштвених питања која заправо представљају одређену врсту друштвеног проблема и у вези са којима припадници неке друштвене заједнице, уже или шире,²⁾ заузимају политички став.

Политички став јесте социјални став чији је садржај предмета, објекта, везан за сферу политичког, при чему политику посматрамо као „процес доношења одлука од значаја за читаво друштво, или за његове веће целине, којима се решавају одређени друштвени конфликти и усмерава у одговарајућем правцу друштвено кретање“³⁾. Сваки политички став има свог носиоца, појединца или колективитет. О политичким ставовима сазнајемо најчешће на основу вербалних исказа (усмених или писмених)⁴⁾, при чему не искључујемо ни невербалне форме исказа (гест, гримаса и сл.).

1) Т. Ђорђевић, „Политичко јавно мњење“, РУ „Радивој Ђирпанов“, Нови Сад, 1975, стр. 60. О појму види и код Ј. Хабермас, „Јавно мњење“, „Култура“, Београд, 1969.

2) Тешко је одредити „обим“ јавног мњења. Мишљења смо да под њим треба подразумевати мњење становника једне територијално-политичке заједнице која броји од неколико хиљада бирача (грађана са правом гласа, с обзиром да они који то право немају због непунолетства или пословне неспособности не могу бити обухваћени појмом политичке јавности) до више десетина милиона становника (какав је случај са већим европским државама, попут Русије, Француске, Италије, итд.). Питање је, међутим, да ли је могуће говорити о светском, у смислу планетарном, јавном мњењу. Скептични смо још увек у вези са употребом овог појма у таквом значењу, али сматрамо, као и у случају процеса креације глобалних друштвених циљева, да је могуће већ данас говорити о јавном мњењу које надилази државне границе појединачних земаља, на пример о јавном мњењу Европске Уније. Види У. Шуваковић, „Политичке партије и глобални друштвени циљеви“, „Трећи миленијум“, Београд, 2004, нарочито стр. 54-60.

3) У. Шуваковић, „Испитивање политичких ставова“, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000, стр. 6

4) „Језик је инструмент објективног друштвеног изражавања наших субјективних мисли, осећања, жеља итд. Из тога следи да је један од најважнијих објективних искуствених извора за проучавање менталних процеса у једном субјекту - његово вербално понаша-

Пошто многи наши аутори не прави довољно јасну разлику између научног истраживања и научног испитивања, то сматрамо нужним да нагласимо да је научно истраживање „организовани систематски сложен процес новог научног сазнања или новог нивоа научног сазнања, структуриран унутар себе од усаглашених система постојећег научног и другог искуственог сазнања, мисаоних процеса, рутинских и техничких радњи и поступака повезаних у смислену целину, усмерену ка једном циљу - научном сазнању”⁷⁵⁾, док научно испитивање представља само један од научноистраживачких метода прикупљања података. Код оба ова појма важно је уочити придев „научно“, који је заправо *differentia specifica* и који јасно указује да је научно испитивање, односно истраживање оно које је „вођено и усмеравано научном логиком”⁶⁾. Постоје, наиме, и друге врсте истраживања и испитивања, али њихова сврха није постизање научног, већ неког другог сазнања (судског, новинарског, лаичког, итд.). Научно испитивање је такав метод претежно посредног прикупљања података о појавама “код кога се до искуствених обавештења о стварности долази путем вербалног комуницирања (усменог или писменог) између истраживача и лица за која се претпоставља да та обавештења могу да пруже. Сам поступак се одвија преко вербалних провокација (питања) од стране истраживача поводом одређених садржаја стварности (на основу предмета истраживања) и вербалних реакција испитаника (одговора) у којима он преко вербалних исказа саопштава своје искуство о тим садржајима”⁷⁾. Дакле, примењујући научни метод испитивања, ми заправо одређене политичке субјекте доводимо у ситуацију да нам саопште свој политички став, и то у облику исказа - одговора на постављено питање.

Испитивање примењено заједно са статистичком методом узорка омогућује у великој мери смањење појединачних извора обавештења, а да се при томе не изгуби могућност проучавања разних варијација одређене врсте појава и вредност научне генерализаци-

ње... Далеко најсигурнији индикатор мисли је језик”. Види Мих. Марковић, “Дијалектичка теорија значења”, Изабрана дела, књига 2, БИГЗ, “Генес-С штампа”, “Просвета”, СКЗ, Београд, 1994. године, стране 419 - 458, “Језичко значење”

- 5) С. Милосављевић, “Истраживање политичких појава”, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Центар за омладину и пионире, Београд, 1980. године, стр. 9
- 6) М. Печулић и Вл. Милић: „Методологија друштвених наука“, „Службени лист СФРЈ“, Београд, 1991, стр. 116
- 7) . С. Милосављевић и И. Радосављевић, “Репетиторијум из методологије друштвених истраживања”, Институт за политичке студије, Београд, 1988, стр.123

је. Оно нам омогућава да на одређеном, репрезентативном узорку, вршимо научна закључивања о ономе што је предмет испитивања. Та научна закључивања не могу бити у формално-логичком смислу апсолутно истинита за читаву масу појаве, будући да испитујемо узорак, а не читаву појаве⁸⁾, што значи да закључак доносимо у односу на узорак и да је он истинит само у односу на тај узорак. Међутим, уколико је узорак изабран у складу са научним критеријумима, онда се и на основу њега, коришћењем непотпуне индукције, може донети научни закључак који вреди за читаву масу појаве и који има висок степен вероватноће да је истинит⁹⁾. Када је у питању стварање узорка за вршење испитивања, могуће је применити више његових врста, међу којима су најчешће примењени у јавномњењским испитивањима случајни, квотни и панел узорак¹⁰⁾. Не улазећи у карактеристике сваког од побројаних, указујемо да код панел-узорка, који је како ћемо видети нарочито значајан када се ради о Интернет испитивањима, постоји проблем са одржавањем узорка. Јер када једном изаберемо скуп јединки у узорак, што дуже траје испитивање, то је већи проблем са одржавањем панела, због смртности, других обавеза, појављује се условљавање, мења се свест његових учесника због чињенице да им је присутна спознаја да су учесници у панелу, те се почињу понашати другачије него што би се иначе понашали, итд. Успешно решавање овог проблема, значајно доприноси квалитету панел-узорка.

Може се дати већи број класификација испитивања, у зависности од критеријума. За наш рад је значајно разликовање сходно критеријуму односа испитивача и испитаника и рада испитивача, на *објективно, научно испитивање и инструментализовано (манулативно) испитивање*. С обзиром на начин испитивања могуће је разликовати *благо, неутрално и оштро испитивање*¹¹⁾. Благо испитивање се заснива на тежњи испитивача да задобије повере-

8) У случају пописа, испитује се укупна статистичка маса предметне појаве, те тада имамо посла са потпуном индукцијом. Међутим, вршење пописа у истраживању друштвених појава је реткост. У нашој земљи устаљени десетогодишњи попис становништва велики значај за проучавање друштвених појава

9) „Наша наука није знање (епистеме): она не може никад да полаже право на то да је достигла истину, па чак ни неку замену за истину, као што је вероватноћа“ (нагласио У.Ш.) –К. Попер, „Логика научног открића“, НОЛИТ, Београд, 1973, стр. 306

10) У. Шуваковић: „Испитивање политичких ставова“, стр. 130-140

11) В. Милић, „Социолошки метод“, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996. године, стране 510 - 517. Неки аутори, као на пример Р.Лукић, не праве разлику по овом критеријуму. Други аутори, рецимо С. Милосављевић, И. Радосављевић, М. Печујлић, В. Милић и др. наводе и ову класификацију.

ње испитаника и његову наклоност, неутрално представља однос испитивач - испитаник на нивоу формалне, пословне уљудности док је оштро, строго испитивање, по свом поступку, слично судско - истражном, с тим да се спроводи на основу претходно добијене сагласности испитаника коме не следе никакве санкције. Питања се постављају брзо, постављају се одређене замке, указује се на противречности исказа итд. Разликују се и *директно и индиректно испитивање*¹²⁾, с тим да се под директним подразумева да је испитаник унапред обавештен и да је сагласан са испитивањем. Као битна одлика директног испитивања може се сматрати и то да се питања и одговори односе директно на предмет испитивања. Код индиректног испитивања испитаник није унапред обавештен о испитивању, већ се доводи у ситуацију да путем вербалних исказа износи своје ставове или мишљење о предмету истраживања. Такође, под индиректним испитивањем се могу подразумевати и питања и одговори који се индиректно односе на предмет истраживања. Могуће је разликовати и *анонимно испитивање од испитивања са дефинисаним адресатима*. Код првог испитаници су, наравно, познати али се они не саопштавају нити се посебно третирају и саопштавају индивидуални одговори. Предмет анализе је само маса и групе одговора, дакле без разликовања о чијим индивидуалним одговорима је реч, а испитаницима се гарантује анонимност. У неким случајевима ово је неопходно како би се добили истинити ставови и одговори, с обзиром на то да питања задиру у интиму, испитаникова политичка, конфесионална или национална опредељања, политичке ставове, итд. По правилу, сва испитивања која се врше са циљем да се утврде политички ставови бирачког тела, на пример непосредно пред изборе, јесу анонимна испитивања. Али и у таквој ситуацији, увек постоји један број оних који нису спремни да искрено одговоре, плашећи се да се не сазна за њихово политичко опредељење. При том, што је карактер владајућег режима репресивнији или што је социјална контрола већа, број неспремних ни анонимно да се изјасне је већи. Испитивање са дефинисаним адресатима могуће је вршити у случајевима када природа питања није таква да би одговор на њих могао да изазове било какве негативне последице по испитаника или су пак испитаници јавне личности (у најширем смислу те речи) које се не боје или су спремне на суочавање са евентуалним последицама изјашњавања. Према критеријуму бројности

12) С. Милосављевић, „Политичка акција – методолошки проблеми емпиријског истраживања политичке активности – акције у самоуправном друштву“, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Београд, 1977

испитивача и испитаника, разликују се *индивидуално испитивање*, при коме испитивач комуницира само са једним испитаником, *групно испитивање*, које подразумева комуницирање једног испитивача са више испитаника на једном месту или више испитивача са више испитаника на истом месту, при чему су одговори испитаника индивидуални и *колективно испитивање*, које је комуникација испитивача и једне заједнице - колектива која на постављено питање даје јединствен, заједнички одговор. Овде постоје две подваријанте: прва, када испитивач комуницира са портпаролом групе, који у име колектива износи одговор на постављено питање и друга, у којој учествују најмање два испитивача од којих први поставља питања и учествује заједно са групом у формулисању одговора на питање током дискусије колектива, а други за то време бележи и разврстава све одговоре који би могли бити од интереса за истраживање. Као колективни одговор прихвата се онај око кога постоји сагласност већине, без активног противљења мањине. Дакле, код индивидуалног и групног испитивања имамо захтев за исказивањем већ формираног става, док код колективног испитивања имамо захтев најпре за формирањем, па потом и исказивањем става.

У оквиру метода испитивања могуће је разликовати три технике испитивања, и то: *анкету*, *тест* и *интервју*.

О *анкети* постоје два, суштински непротивречна, схватања. Веома је распрострањено и прихваћено оно које под анкетом подразумева свако испитивање на основу узорка. По другом схватању, испитивање које се врши коришћењем различитих техничких средстава, при чему је директна комуникација анкетар-испитаник сведена на сервисну, јесте анкета. Било које од ових схватања да прихватимо, јасно је да код анкете постоји одређени узорак који се истражује.

Необично је важно нагласити значај правилно одабраног узорка за вршење анкете. Узорак, дакле, треба да буде тако одабран да одражава стварно стање и све нијансе појаве које постоје у читавом њеном корпусу, што се углавном успешно постиже применом статистичке методе. Мозер истиче два основна принципа на којима се заснивају планови узорака. «Први је жеља да се избегне пристрасност у процесу селекције, а други углавном да се постигне максимална прецизност уз одређени утрошак средстава.¹³⁾ Треба имати на уму његово упозорење да до пристрасности код селекције

13) Види: Ц.А. Мозер, "Методи анкетирања у истраживању друштвених појава", "Култура", Београд, 1962. године, стране 96 - 150.

узорка долази “ако се узорковање не врши по методу случајног избора, што уопште значи да на селекцију свесно или несвесно утиче људски избор; ако оквир узорковања (листа, индекс или други списак) који служи као основ за селекцију не обухвата масу адекватно или тачно; ако се неке групе становништва не могу пронаћи или одбијају сарадњу”¹⁴⁾.

Посебан вид анкете јесте попис. Реч је о техници испитивања која се ретко примењује из разлога рационалности, као и због тога што комбинација анкете и статистичке методе на довољно великом узорку, уз задовољење других критеријума, даје резултате који по тачности имају карактер оних добијених пописом.

Тест јесте систем задатака за који се од испитаника захтева да га реши у одређеном времену и простору, по унапред утврђеним начину и условима. Не могу се, дакле, све врсте тестова сврстати у технику испитивања, али се сасвим сигурно тестови којима се истражују знања, идејна опредељења, политички ставови итд, могу сматрати техником испитивања. Разлика између теста са једне и анкете и интервјуа са друге стране јесте у сврси и поступку конструисања. С. Милосављевић указује на то да је „тест техника утврђивања и мерења почетног стања и ситуације настале после деловања одређених чинилаца, при чему полази од строго утврђених модела”¹⁵⁾. Оно што је *differentia specifica* теста у односу на остале технике испитивања, а на шта он експлицитно не указује, јесте постојање упитног исказа (вербалне провокације) у форми задатка који испитаник треба да реши или савлада.

Интервју представља испитивање које се врши кроз непосредно усмено и лично општење испитивача и испитаника. В. Милић дефинише појам научног разговора или интервјуа као “свако прикупљање података путем говорног општења, с циљем да се добијена обавештења употребе у научне сврхе”¹⁶⁾. Дакле, реч је о непосредном, по правилу усменом¹⁷⁾, контакту испитивача (интервјуера) и испитаника у коме, уз извештајни степен слободе, испитивач поставља питања на која испитаник одговара. Методолошки инструменти за спровођење научног интервјуа јесу упутство за интервјуера и основа за разговор. Упутством се прецизира какав приступ интервјуер

14) Исто

15) С. Милосављевић, “Истраживање политичких појава”, стр. 179

16) В. Милић, Исто, стр. 478.

17) Види Р. Лукић, Исто, стр. 75 - 78

мора да има, његова овлашћења у погледу постављања потпитања, утицај на редослед питања и сл, а све у складу са типом интервјуа који се примењује. И основа за разговор се јавља у мање или више разрађеној форми у зависности од типа интервјуа – најопштија је код слободног интервјуа, а најпрецизније разрађена, чак са модалитетима могућих одговора, код ригорозног интервјуа. Слобода рада испитивача је критеријум разликовања типова интервјуа: највећа је у тзв. неусмереном, слободном интервјуу, мања у усмереном, а најмања у тзв. диригованом интервјуу.

Када је реч о неусмереном, односно слободном, интервјуу одмах се поставља питање да ли је он уопште могућ имајући у виду чињеницу да је предмет сваког научног разговора (интервјуа) строго дефинисан и да су утврђени индикатори? Одговор на ово питање је позитиван. Неусмерени, слободни интервју јесте могућ, уколико се појмови «неусмерен» и «слободан» не схвате у апсолутном смислу, већ се појме са ограничењима која се односе на утврђени предмет научног интервјуа. Његове специфични подтипови су *писмени (неусмерени) интервју* и *интервју-дискусија*. Код првог подтипа, испитанику се поставља питање више у форми теме, на које он даје нестандардизован одговор, док код другог подтипа испитивач је заправо медијатор који има задатак да одржи дискусију у оквиру теме, при чему подстиче међусобну дискусију учесника. Уколико се обавља серија оваквих интервјуа-дискусија, у оквиру ма група учесника сличних по неким карактеристикама или искуствима, онда је реч о фокус-групном интервјуу.¹⁸⁾

Усмерени интервју има унапред разрађен поступак и инструмент. Питања су формулисана, предвиђени могући одговори, остављена могућност за евентуална додатна и помоћна питања, као и за уношење одговора чији садржај није предвиђен. Испитивач има битну улогу у интервјуисању - у избору начина опхођења са испитаником и стварању ситуације у којој се врши интервју, избору редоследа постављања питања, тумачењу њиховог садржаја и избору подпитања када је то потребно ради јаснијег и прецизнијег одговора, класификовању и формулисању одговора који се не може подвести под понуђене алтернативне одговоре. Код ове врсте интервјуа уобичајен је усмени облик, али не искључујемо могућност писменог. Од велике је важности обученост испитивача. Једна од

18) С. Ђурић: „Фокус-групни интервју“, „Службени гласник“, Београд, 2007.

предности усмереног интервјуа, у односу на неусмерени, јесте лакша обрада података.

Дириговани интервју подразумева прецизно развијен поступак и инструмент, али знатно ограничену самосталност истраживача. Самосталност се тиче успостављања комуникације и ситуације у којој се интервју одвија. Мора се стриктно придржавати формулација питања и њиховог редоследа, строго се држећи упутства. Може се сагласно психолошкој и логичкој стратегији, поставити одређено потпитање, не одступајући битно од већ формулисаног питања. Испитивач не нуди одговоре већ добијене одговоре класификује или, када то није могуће, уноси их на за то предвиђено место у основи за разговор. Подврста овог интервјуа јесте *ригорозни интервју* код кога су инструмент и поступак још прецизније и детаљније разрађени него што је то случај код диригованог интервјуа, тако да испитивач никако не сме да поставља допунска питања нити да одступа од редоследа и формулације питања. Испитивач испитанику ставља на увид предвиђене модалитете одговора и овлашћен је да, када је неопходно, објасни значење питања и модалитета одговора, при чему не сме уносити нове појмове нити да користи логичке конструкције. Битна разлика овакве врсте интервјуа у односу на анкету јесте у овлашћености интервјуера да успостави ситуацију, у његовој обавези да лично унесе одговоре испитаника у образац и да, као и код других врста научног разговора, унесе своја запажања о испитанику.

Анкете могу бити усмене и писмене. Прве подразумевају могућност општења испитивача и испитаника лично или посредством неког техничког средства (телефон, ТВ), друге значе писмену комуникацију између анкетара и испитаника (писмом, Интернетом, sms-ом). Методолошки инструменти за спровођење научне анкете су упутство за анкетара, којим се ближе одређују његови задаци и анкетни упитник, који садржи питања и простор за одговоре на њих. Упитник попуњава испитаник (писмена анкета) или анкетар (усмена анкета). Анкета је по правилу индивидуална, не предвиђа слободу рада испитивача (анкетара) и испитаника. Питања су једноставна, углавном са унапред понуђеним одговорима, постављају се утврђеним редоследом. Од свих техника испитивања њена продорност је најмања. Питања у анкети имају улогу вербалне стимулације испитаника. Она могу бити целовита, са датим могућностима (модалитетима) одговора којих, може бити један, три или

пет, а највише девет, и тада је реч о стандардизованом анкетном упитнику. У нестандардизованим анкетама поставља се мали број битних питања, док су потке (алтернативе, модалитети одговора) у потпуности изостављене или само оквирно дате, што у условима добро одабраног узорка, компетентних и писмених испитаника, да је много већу продорност него стандардизована анкета. По критеријуму сврхе питања у оквиру анкете могуће је разликовати основна и контролна питања. Иначе, тешко је рећи који је то број питања која садржи анкета, али је сасвим извесно да то треба да буде онај број који не доводи до замора испитаника приликом давања одговора и евентуалног његовог одустајања због пада концентрације и замора. Редослед питања може се кретати од општих ка посебним и појединачним и обратно.

Када је о Интернету реч, ради се о најновијем електронском медију масовног комуницирања, који се од свих осталих масовних медија разликује и по томе што поседује *feed-back* везу, односно могућност реципијента да у реалном времену или са занемаривим закашњењем реагује на поруку коју је примио, без обзира где се у том тренутку у свету налазио. Интернет представља „скуп рачунара (нодова), сервера и веза којима се омогућава пренос података без ограничења даљине у реалном времену у виртуелним условима“¹⁹⁾. За разлику од уобичајеног мишљења о разлозима настанка Интернета који се везују за академску заједницу и научне потребе, пренос података и сл, настанак светске рачунарске мреже је био мотивсан пре свега безбедносним разлозима²⁰⁾. Значајно је, дакле, имати на уму приликом разматрања могућности његовог коришћења у сврхе научног испитивања да сам његов настанак није имао првенствено тај смисао.

II

ИНТЕРНЕТ – МОГУЋНОСТИ ПРИМЕНЕ У НАУЧНОМ ИСПИТИВАЊУ ЈАВНОГ МЊЕЊА

1. ИНТЕРНЕТ ИНТЕРАКТИВНА АНКЕТА КОРИШЋЕЊЕМ WEB ПРЕЗЕНТАЦИЈА

Веома често се у Србији срећемо, нарочито у дневној штампи, са резултатима тзв. Интернет-анкета. Ти се резултати грађанима

19) В. Штамбук: „Информатика и Интернет“, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 2005, стр. 360

20) Исто, 361-377

представљају као израз научно испитаног јавног мњења у Србији. Размотримо начин и околности под којима се то анкетирање врши.

На Интернет-презентацији неких новина (може бити и часопис, нека установа, свака организација или појединац који има одговарајућу WEB презентацију) поставља се неко питање, са понуђеним затвореним одговорима: да, не, не знам²¹⁾. Наравно, могуће је понудити и више одговора (ако се, нпр. тражи од испитаника да означи најпожељнијег кандидата за премијера, па је понуђено више личности), али су они увек затворени. То значи да испитаник увек реагује само на понуђене опције, а није у могућности да сам понуди неку опцију, што класичне научне анкете омогућавају кроз коришћење тзв. отворених питања, а што је важно када је потребно имати изнијансиран одговор. Обично се поставља једно директно питање, дакле једно такво питање које се директно односи на предмет испитивања. Изостају сва друга питања: она која нам дају основне податке о испитанику²²⁾, контролна питања²³⁾, као и логичка стратегија испитивања²⁴⁾, док се за психолошку стратегију може утврдити да постоји у најелементарнијем виду, уколико узмемо у обзир да онај ко врши овакво анкетирање има могућност графичког обликовања садржаја на WEB презентацији на којој је анкета постављена, као и могућност графичког обликовања самог WEB-анкетног упитника. Када је о садржини питања реч, њу по правилу дефинишу лаици – новинари, уредници, они који постављају пре-

21) Реч је о тзв. интерактивним WEB анкетама. Могуће је ове анкете организовати употребом различитих технологија (HTML, CAVI, pop up и др.), али подаци говоре да прва – HTML апсолутно држи примат. Скоро 80% од свих прикупљених података путем on-line истраживања је добијено њеном употребом. Види: www.clickz.com Анкете у Србији о којима овде пишемо управо су засноване на овој технологији.

22) Уобичајена су она питања из којих сазнајемо пол испитаника, његову животну доб и образовање, а може се питати и за, на пример, место живљења (село-град), итд.

23) На основу којих можемо да утврдимо логичност одговора, консеквентност испитаника, да ли он заиста истинито настоји да одговори на постављена питања или одговара насумице, уписује и шта мисли и шта не мисли, да ли уопште разуме шта је питан, итд.

24) Логичка стратегија испитивања се односи на организацију садржаја испитивања. На основу ње уређују се логичко-садржајне целине и садржај питања, као и међусобни односи значаја и значења логичко-садржајних целина и питања, па је у том смислу могуће разликовати три типа организације садржаја испитивања: тип левка, тип батерије и полидетерминистички тип. Види Д. Михаиловић: „Методологија научних истраживања“, ФОН, Београд, 1999, стр. 174-185 и С. Милосављевић, И. Радосављевић: „Основи методологије политичких наука“, „Службени гласник“, Београд, 2000, стр. 511. С обзиром да се поставља само једно једино питање, јасно је да нема логичко-садржајних целина, а тиме ни потребе за организацијом садржаја испитивања. Све је поједностављено и сведено на једно једино питање.

зентацију²⁵⁾, а не методолози. Ту се суочавамо са проблемом да због лоше постављеног питања, чак и када добијемо велики број одговора, не знамо ништа више о расположењу јавног мњења него пре но што су одговори приспели. Једноставно, питање и понуђени одговори („потке“ како их назива С. Милосављевић), то не омогућавају. Други је проблем, а повезан са претходним, сугестивност питања. Често се питања тако постављају као да се заправо не жели добити неко ново сазнање о мњењу испитаника, већ се жели добити предвидив одговор у великом проценту, да би се онда то користило као аргумент шта преферира јавно мњење у расправи о некој друштвено-политички релевантној теми. Тако, нпр. анкетно питање на сајту ТАНЈУГ-а гласи²⁶⁾: „Да ли сматрате да заседања Скупштине Србије треба да зависе од директних ТВ преноса“, и понуђене потке: Да, Не, Не знам. Тренутни резултат²⁷⁾ показује да је 28% испитаника одговорило „Да“, 70% „Не“, а 2% „Не знам“. Шта значи оваква дистрибуција одговора? Она извесно значи да 28% испитаника сматра да уколико нема директног ТВ преноса Скупштина Србије не треба да заседа. Међутим, оних 70% који су одговорили са „Не“, под својим су одговором могли да подразумевају: а) да Скупштина Србије треба да заседа без обзира да ли има директног ТВ преноса, б) да се ТВ преноси подразумевају и морају обезбедити и да се та претпоставка уопште не може доводити у питање као разлог за незаседање Скупштине. У светлости друштвене дебате која се у вези са овом темом данас води у Србији, можемо претпоставити да је највећи број испитаника одговарајући са „Не“ мислио на варијанту а), само што понуђена формулација питања не искључује ни разумевање одговора као варијанте б), што би се могло догодити нпр. неком неупућеном странцу. Сем тога, начин формулисања питања је сугестиван, и то из више разлога. Најпре, законодавна и надзорна институција у Србији²⁸⁾, не зове се „Скупштина Србије“,

25) Тако на пример на званичном сајту ТАНЈУГ-а стоји позив „Уколико имате предлог питања за анкету, кликните овде“, чиме се ствара могућност да сваки посетилац сајта предлаже могућа анкетна питања. Јасно је да у таквој ситуацији не постоји могућност задовољења научно-методолошких захтева који се постављају за формулисање питања у научним анкетама. Види:

www.tanjug.co.yu на дан 5. фебруара 2009. године

26) www.tanjug.co.yu на дан 5. фебруара 2009. године

27) 5. фебруар 2009. године у 20.50 сати

28) У члану 99. став 2 тачка 1) Устава Републике Србије из 2006. године („Службени гласник Републике Србије“, бр. 98 од 10. новембра 2006.) којим се прописују изборне надлежности Народне скупштине изеком стоји да она, осим што бира Владу, и „надзире њен рад“ (нагласио У.Ш.), што се у свакодневном политичком животу често „заборавља“.

већ – Народна скупштина Републике Србије. Сугестивност се огледа у томе што би се коришћењем уставног назива – Народна, већ на први поглед обесмислило питање које се тиче директног народног увида у рад својих представника – народних посланика, путем директних ТВ преноса. Друго, питање је сугестивно зато што се заснива на претпоставци да одржавање скупштинских заседања зависи од директних ТВ преноса, односно на претпоставци да се ова установа налази у блокади када они изостану. При том, одлуку о ТВ преносима доноси РТС као „јавни сервис“, а Народна скупштина свој пленарни рад према постојећем Пословнику може увек да започне када обезбеди почетни кворум од 126 присутних народних посланика. Дакле, то је једини услов од кога „зависе“ заседања. Било би зато исправније поставити питање нпр. „Да ли РТС треба да редовно директно преноси заседања Народне скупштине“, пошто од њега зависе директни преноси. Основано би се могло претпоставити да би један број оних који су одговорили са „Не“ по питању зависности скупштинских заседања од директних ТВ преноса²⁹⁾, одговорили са „Да“ на овако преформулисано питање. И тада бисмо заиста видели расположење испитаника у погледу директних ТВ преноса скупштинских заседања.

Констатовали смо да код оваквих анкета постоји само једно питање, односно да нема питања која би нам пружила одговор на то ко одговара: старац или дете, мушкарац или жена, сељак или грађанин, Србин или Американац. Додуше, чак и када би такво питање постојало, како би смо знали да нпр. да се неко дете од 10 године није представило као студент који има 22 године? Никако, ми апсолутно немамо никакав начин да утврдимо ко је испитаник у оваквој анкети³⁰⁾. „Испитаник“ може просто да буде компјутер програмиран да самостално одговара на постављено питање огроман

29) А такав је одговор и логичан и природан и правно исправан, пошто преноси нису пословничка претпоставка за одвијање заседања, нити одсуство директног преноса сме да блокира рад једне државне институције, поготову ако се узму могућности да она мора да ради у свим условима, укључујући и ратне, ванредне и сл. када би можда одвијање таквих преноса било немогуће.

30) Технички, могуће је знати са ког је компјутера дошао одговор, па истражити коме тај компјутер припада, али чак да се све то уради (а то је поступак који би подразумевао више криминалистичко-полицијску истрагу налик оној која се спроводи у трагању за корисницима сајтова са садржајима дечије порнографије него научно испитивање), опет са сигурношћу не можемо утврдити ко је укуцао одговор у компјутер: отац или малолетан син. А компјутер са кога је укуцао одговор може припадати и неком Интернет кафеу, тако да нас одговор на питање о власништву компјутера не води ка одговору о томе ко је испитаник.

број пута, с обзиром да у највећем броју случајева код оваквих анкета не постоји ограничење у броју одговора са истог компјутера.

Анкета се обично спроводи за одређено подручје, ређе за читав свет. Када је, међутим, реч о изјашњавању у оквиру Интернет-анкета на WEB презентацијама, испитаник може бити свако ко посети одређени сајт и одлучи се да се изјасни у понуђеној анкети. Тај може живети и у Аустралији, Новом Зеланду, Јапану, Тогоу или Србији, сасвим свеједно, уласком на сајт нпр. ТАНЈУГ-а он има могућност да учествује у анкети. Услов је да зна српски језик, да би разумео питање, иако наравно он може кликнути на понуђени одговор и без да ишта разуме, чисто из досаде или забаве, а ми услед изостанка контролних питања не можемо да схватимо да је у питању таква особа, већ одговор који је дао збрајамо као да је реч о учеснику који је све разумео. А може и странац који разуме српски да учествује у анкети, али његов нам одговор пружа сазнање шта мисли један странац о одређеном питању, а не грађани Србије којима је питање, какво смо навели за пример на сајту ТАНЈУГ-а, упућено. А чак и када се спроводи глобална научна анкета, и за њу је нужно да се спроводи на одређеном узорку и да њени организатори буду стопостотно уверени да испитаници, бар на семантичком нивоу, разумеју постављена питања. Стога се углавном такве анкете спровode на матерњем језику већинског народа у земљама у којима се спровode или на неком од светских језика. Код оваквих анкета се јавља и проблем како је испитаник стигао до упитника који попуњава на WEB презентацији. Да ли простим четовањем или му је неко рекао да „иде“ на тај сајт и попуни анкету. Ово је значајно са становишта мотива онога који је у анкети испитаник. Сасвим је замисливо да се створи организација која усмерава своје припаднике да учествују у некој анкети и да тако они свесно и намерно утичу на њен резултат, а што би им опет било корисно како би таквим резултатом могли да манипулишу у њима потребне сврхе. Такву заинтересованост би могле да испоље политичке партије, разне лоби групе и сл.

Главни проблем у оваквој врсти Интернет анкетирања на WEB презентацијама, који најозбиљније доводи у питање њихову сазнајну вредност, јесте непостојање узорка. Није, дакле, организатор и анкетар тај који прави узорак, већ посетиоци сајта у једном тренутку одлуче: „Да, ја хоћу да гласам“ и оптирају за неки од понуђених одговора. Једноставно, не постоји начин да испитивач конструише

узорак. Код прикупљања података методом испитивања, без обзира да ли је реч о научном интервјуу или о научној анкети, увек је унапред познат узорак. Овде то није случај. Немогуће је утврдити унапред ни величину ни састав узорка, ни принцип како се до узорка долази. Немогуће је извршити ни стратификацију по територији, с обзиром да је Интернет светска мрежа, а закључци на основу добијених одговора могу се применити само на оне који су анкети учествовали, при чему испитивач ни пре ни за време ни после анкете не зна ко су они. Међутим, примедбама на сазнајну вредност оваквог анкетирања овде није крај. Чак и када би се некако израдио узорак, а то понављамо у случају Интернет анкете на WEB презентацијама није могуће, поставља се питање у односу на шта би то био узорак? У односу на бирачко тело Србије? Погрешно. У Србији је, у 2008. години, свега 40,8% домаћинства поседовало РС (кућни рачунар), а 5,8% лаптоп, при чему је Интернет везу код своје куће поседовало свега 33,2% домаћинства³¹⁾. Дакле, уколико изузмемо могућност да они који су запослени могу да на послу попуњавају анкете по сајтовима, мало мање од 1/3 домаћинства у Србији је уопште у техничкој могућности да њихови чланови учествују у оваквој врсти анкета. Томе треба додати и податке о старости и полу корисника рачунара у Србији. У анкети РЗСС је на питање о коришћењу рачунара уопште у последња три месеца позитивно одговорило 84,2% жена и 86,1% мушкараца старости од 16-24 године, 47,2 % жена и 53,6% мушкараца старости 25-54 године и свега 9,9% жена и 11% мушкараца старости 55-74 године. Очигледно је, дакле, да компјутере користи доминантно млађа популација, док старији још увек према томе имају значајан отпор. Ако се има у виду да је становништво Србије према свим истраживањима међу просечно најстаријим у свету, јасно је да нема никаквог подударња између укупне популације становништва Србије и популације оних који користе рачунар, а тиме и Интернет³²⁾. Осим неподударња по старости, подаци из наведене анкете показују већу употребу компјутера и Интернета у граду него на селу, већу код образованијих него код мање образованих, већу код оних са вишим месечним приходима, него код сиромашнијих. Јасно је дакле да, насупротив реалној популацији грађана или бирача у Србији који би били стати-

31) Подаци добијени редовном годишњом анкетом „Информационо-комуникационе технологије у Републици Србији, 2008.“ коју спроводи Републички завод за статистику Србије. <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/index.php>

32) Иста анекта показује да 95,2% оних који приступају Интернету у ту сврху користе РС.

стичка маса за узимање узорка за научно анкетирање, када је реч о Интернет анкетирању имамо једну другачију, назовимо је „виртуелну популацију“, која је малобројнија и са другим особинама него што је то случај са реалном популацијом Србије. Чак и под претпоставком за коју смо утврдили да је неостварива, да можемо конструисати узорак који би био научно репрезентативан, он био то могао да буде само у односу на ту „виртуелну“, а не у односу на реалну популацију Србије, па би се на основу њега могло испитивати само неко „виртуелно“, а не реално јавно мњење Србије³³). Другачије речено, са становишта испитивања јавног мњења Србије коришћењем Интернет анкета на WEB презентација, критеријум *друштвене репрезентативности* који је веома важан код прављена узорка³⁴) је, из наведених разлога, незадовољив. Техничко-технолошки и друштвени развој допринеће већем коришћењу компјутера и Интернета и код оних социјалних група и слојева које данас у том смислу заостају, укључујући и такве групе и слојеве у Србији, што ће допринети смањивању оваквих драстичних разлика и приближавању онога што се данас слободно може назвати „виртуелним“ и „реалним“ јавним мњењем.

2. ON-LINE ИНТЕРНЕТ ИСПИТИВАЊА

У најразвијенијим земљама савременог света, крајем XX века развијен је систем on-line испитивања употребом Интернета. Поједини научници предвиђају убрзан развој оваквог начина вршења испитивања и технологија које то омогућавају³⁵), а већ данас се може утврдити да су остварене технолошке претпоставке које то омогућују. Иако и оваква испитивања користе као медиј Интернет, она то не чине на претходно описан начин, како се то још увек ради у Србији.

Најпре, могуће је спровести научно испитивање коришћењем електронске поште (e-mail). Применом e-mail могуће је спровести обе технике научног испитивања, и анкету и интервју, при чему су

33) Слична је аргументација и у погледу сазнајне вредности добијених података путем анкетирања применог тзв. vote system и sms premium rate поступка. О томе види код У. Шуваковић: „Vote system и sms premium rate, њихове карактеристике и могућности примене у научном испитивању јавног мњења“, у: Зборник радова Филозофског факултета, XXXVII/2007, стр. 487-505, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са прив. седишт. у К. Митровици, Косовска Митровица, 2008

34) Види У. Шуваковић: „Испитивање политичких ставова“, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000, стр. 130-131

35) Шарков, Ф.И, Родионов, А.А, „Социология массовой коммуникации“, Москва, 2002

недостаци које смо изнели у одељку II, а везани су за интерактивне WEB анкете, знатно мањи. У овом случају се, наиме, e-mail користи искључиво за транспорт упитника од испитивача до испитаника, што се врши веома брзо, за свега неколико секунди, за разлику од обичне поште где би, у случају примене писане анкете путем поште, пренос упитника трајао неколико дана. Узорковање је могуће извести на стандардне начине (нпр. из телефонског именика, применом систематског узорка, формирањем панела), при чему као и код класичног испитивања испитивач је тај који прави узорак. Услов за слање e-mail је, међутим, поседовање компјутера и Интернет прикључка. То је веома ограничавајући фактор практично за читав свет са изузетком Америке и најразвијенијих земаља. Податке за Србију смо већ навели, а када је о САД реч, подаци говоре да је већ у 2005. години тамо било 808 компјутера на 1000 становника, а према пројекцији у 2010. години биће их 950-1001 на 1000 становника. У остатку света је у 2005. години било свега 145 компјутера на 1000 становника, а према пројекцији за 2010. годину биће их 196-203 на 1000 становника³⁶⁾. Када је реч о корисницима Интернета, подаци за 2008. годину говоре да 71,4% становника САД користи Интернет, 59,9% становника ЕУ, 73,8% становника Јапана, 84,3% становника Канаде, а рекордер је Холандија са 90,3% становника. С друге стране 0,3% становника Бангладеша је 2008. користило Интернет, 0,7% становника Камеруна, 0,8% становника Танзаније, 1% становника Замбије, 1,3% становника Гане, итд³⁷⁾. Из ових података јасно се види да слање e-mail испитанику у Америци и најразвијенијим земљама света није неки проблем, али да просечно у свету то јесте такав проблем који практично онемогућује вршења научних јавномњењских испитивања на овај начин. То је и разлог зашто су ова испитивања и најразвијенија у САД. У погледу упитника за њихово извођење, могуће је користити или електронски интерактивни упитник или упитник који је истог облика као онај папирни. Ови први су једноставни за попуњавање, сведе се на затворена питања на која се одговара кликом компјутерског миша, а могу да обухвате мултимедијалне садржаје, хиперлинкове и остале предности које нуди Интернет, док се други тип упитника користи код спровођења тзв. панел-испитивања, када су испитаници већ навикнути на формат анкетног листића³⁸⁾. Осим питања ре-

36) http://www.etforecasts.com/products/ES_cinusev2.htm#1.0

37) http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_number_of_Internet_users

38) М.М.Радојчић: „Истраживање виртуелних заједница и јавног мњења на Интернету“, „Службени гласник“, Београд, 2008, стр. 179-180

презентативности узорка које се овде не представља тако наглашен проблем какав је случај са Интернет анкетама на WEB презентацијама, а поготово када је реч о најразвијенијим земљама у којима је овакав облик испитивања и најразвијенији, у оваквом испитивању се јавља као проблем незаинтересованост испитаника, због чега се често прибегава панелима, а њихови учесници се на различите начине стимулишу, од плаћања, преко разних поклона, бесплатних авио-карата и сл. до тога да им се чак обезбеђује и компјутерска опрема и Интернет прикључак бесплатно како би у испитивањима учествовали. Тако је од 1998. године у Америци основана InterSurvey компанија која се бави on-line испитивањима. Она поседује панел потенцијалних испитаника који је формиран методом случајног узорка из телефонског именика, а „принципијелна иновација ове технологије је у томе да она обухвата не само породице које већ користе Интернет, него и оне породице које немају компјутер и приступ Интернету, пружајући им све то бесплатно³⁹⁾, чиме је она обезбедила веома високу репрезентативност покривајући својим узорком 96% становника САД. Када се наручи испитивање, из тог панела се бира једноставним случајним узорком 1000 испитаника који репрезентују становништво САД. Сваки такав on-line испитаник просечно се анкетира једанпут недељно, примајући путем e-mail анкетни упитник. Подаци добијени на овај начин компјутерски се архивирају и обрађују, што све доприноси промптном добијању прецизних резултата испитивања.

Интернет омогућује и спровођење испитивања путем формирања виртуелних фокус-група. Тада се спроводи тзв. виртуелни фокус интервју⁴⁰⁾, који се од класичног разликује највише по изостанку непосредног, лицем у лице контакта, већ се комуникација обавља електронски. Ова врста испитивања представља, заправо, примену тзв. on-line конференција. Испитаници се позивају да посете одређен сајт на коме је постављена тема за дискусију. Они су у могућности да одговарају на питања, али им се може пружити и прилика да погледају одговоре других, у сврху подстицања дијалога. „Као и код класичних фокус група, овај метод комбинује елементе квантитативних и квалитативних техника истраживања и обезбеђује веома велики број података. Истраживања указују на то

39) З. Т. Голенкова, у: Д. Ж. Марковић, З.Т.Голенкова, У.Шуваковић: „Социологија“, Филозофски факултет у Косовској Митровици, МБ Графика, Кос.Митровица-Ниш, 2009, стр. 102-103

40) О класичном фокус-интервјуу види код С. Ђурић: „Фокус-групни интервју“, „Службени гласник“, Београд, 2007.

да испитаници у виртуелним фокус групама лакше и слободније одговарају на отворена питања, него што то чине у традиционалним методама истраживања⁴¹⁾. Као и у претходном случају, Интернет овде служи искључиво за трансмисију података, а узорак прави испитивач. Претпоставка је да сви учесници фокус-групе поседују компјутер и Интернет везу, а као недостаци у односу на класични облик оваквог интервјуа могу се уочити отежана могућност или немогућност праћења невербалних исказа (у зависности да ли постоји видео веза или не, али у уколико постоји, то ипак није сита ситуација када се сви учесници класичног фокус-интервјуа налазе у истој просторији, лицем у лице и када чак могу невербално полемисати), те нередак губитак интересовања испитаника који одустају усред сесије.

III ЗАКЉУЧАК

Научно испитивање јавног мњења не представља неко просто задовољавање анкетоманских тежњи, већ скуп систематичних и научно проверених поступака чијом применом се, уз коришћење вербалних провокација и њима изазивањем вербалних и невербалних реакција, долази до исказа, на основу којих испитивач закључује о јавномњењским ставовима.

Током нешто краће од двовековне праксе јавномњењских испитивања, за сврху научног испитивања јавног мњења коришћени су различити медији, најчешће они интерперсоналне комуникације (нпр. анкетни упитник који се дистрибуира испитанику путем класичне поште) али и медији масовне комуникације (новине, радио, телевизија). Стога и не чуди то да се са стварањем и великим ширењем употребе Интернета крајем XX века дошло на идеју да се овај масовни медиј, иако приликом настанка није првенствено томе био намењен, употреби и у сврху научног испитивања јавног мњења.

Имајући, међутим, на уму карактеристике Интернета као медија масовне комуникације, одмах се поставило питање да ли је његовим коришћењем могуће извршити научно засновано испитивање јавног мњења. Основни, кључни, проблем са којим се истраживачи суочавају јесте прављење исправног узорка који одговара реалној популацији која се испитује и стандардима које наука захтева приликом стварања узорка. У неким врстама Интернет испитивања пра-

41) М. М. Радојичић: Исто, стр. 186

вљење таквог узорка није могуће, док друге врсте то дозвољавају. Употреба Интернета за испитивање јавног мњења коришћењем online сервиса, применом технике e-mail испитивања или виртуелног фокус-интервјуа, омогућује формирање узорка и чак отклања неке од недостатака традиционалних техника јавномњењских научних испитивања (уштеда на времену, компјутеризован унос података, уштеда на путовањима анкетара итд.). У погледу недостатака ових техника, ваља уочити да је испитивач ускраћен за невербалну реакцију испитаника (чак и када постоји видео-веза, потпуно је другачија ситуација у којој се испитивање врши док се седи за столом испред рачунара и док се води face to face разговор). За примену ових техника иначе се најчешће користи панел-узорак, а ту се онда испитивач суочава са другим проблемом: како у дужем временском периоду одржати панел, имајући у виду смртност, одустајање од даљег учествовања, незаинтересованост, итд. Као решење се намеће плаћање за учешће у испитивањима и друге врсте материјалних стимулација. С друге стране, употреба интерактивних Интернет анкета на WEB презентацијама представља суштински злоупотребу у сврху утицаја на обликовање јавног мњења, а никако не може представљати поступак научног испитивања јавног мњења. На жалост, на сајтовима из Србије је данас права поплава таквих анкета. Таква техника испитивања нема никакву сазнајну вредност у научном смислу, будући да је узорак немогуће конструисати, да је обично реч о анкетним упитницима са једним јединим питањем које се директно тиче предмета испитивања, да су питања формулисана у таквим анкетама непрецизно и од стране за то нестручних лица, а у складу са углавном ненаучним захтевима оних који такве анкете постављају на своје сајтове.

Општи проблем у вршењу интернет испитивања јавног мњења, без обзира на технику која се примењује, јесте неподударање у броју и особинама корисника Интернета у односу на број и особине реалне популације која се испитује, толико да је у неким земљама, укључујући и Србију, могуће говорити о два јавна мњења: виртуелном и реалном. Развој и степен примене информационо-комуникационих технологија у највећем броју земља данас практично онемогућује спровођење развијенијих научних Интернет испитивања, изузев када се ради о најразвијенијим земљама света. Техничко-технолошки развој омогућио је, већ данас, у најразвијенијим земљама, попут САД, Јапана, Канаде, Холандије и др. употребу Интернета у спровођењу научних јавномњењских испитива-

ња, што се чини најчешће применом панел-узорка и коришћењем e-mail или применом виртуелног фокус-интервјуа.

ИЗБОР ИЗ ЛИТЕРАТУРЕ

- Computers-in-use Forecast by Country, http://www.etforecasts.com/products/ES_cinusev2.htm#1.0
- Група аутора: „Информационо-комуникационе технологије у Републици Србији, 2008.“, годишња анкета Републичког завода за статистику Србије. <http://webzrzs.stat.gov.rs/axd/index.php>
- Ђорђевић, Т: „Политичко јавно мњење“, РУ „Радивој Ћирпанов“, Нови Сад, 1975
- Ђурић, М: „Проблеми социолошког метода“, „Савремена школа“, Београд, 1962
- Ђурић, С: „Фокус-групни интервју“, „Службени гласник“, Београд, 2007
- List of countries by number of Internet users, http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_number_of_Internet_users
- Лукић, Р: “Основи социологије”, Сабрана дела, књ. 6, Завод за уџбенике и наставна средства, БИГЗ, Београд, 1995
- Марковић, Ж. Д, Голенкова, Т. З, Шуваковић, У: „Социологија“, Филозофски факултет у Косовској Митровици, МБ Графика, Кос.Митровица-Ниш, 2009.
- Марковић, Мих: “Дијалектичка теорија значења”, Изабрана дела, књига 2, БИГЗ, “Генес-С штампа”, “Просвета”, СКЗ, Београд, 1994
- Милић, В: “Социолошки метод”, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.
- Милосављевић, С: „Политичка акција – методолошки проблеми емпиријског истраживања политичке активности – акције у самоуправном друштву“, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Београд, 1977
- Милосављевић, С: “Истраживање политичких појава”, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Центар за омладину и пионире, Београд, 1980.
- Милосављевић, С и Радосављевић, И: “Репетиторијум из методологије друштвених истраживања”, Институт за политичке студије, Београд, 1988
- Милосављевић, С и Радосављевић, И: „Методологија политичких наука“, „Службени гласник“, Београд, 2000.
- Михаиловић, Д: „Методологија научних истраживања“, ФОН, Београд, 1999
- Мозер, Ц.А: “Методи анкетања у истраживању друштвених појава”, “Култура”, Београд, 1962.

- Печујлић, М и Милић, Вл: „Методологија друштвених наука“, НИУ „Службени лист СФРЈ“, Београд, 1991
- Пешић, М: „Социологија I – предмет, метод и теорије“, Институт за политичке студије, Београд, 1998
- Попер, К: “Логика научног открића“, НОЛИТ, Београд, 1973.
- Радојчић, М.М: „Истраживање виртуелних заједница и јавног мњења на Интернету“, „Службени гласник“, Београд, 2008
- Радојковић, М и Милетић, М: „Комуницирање, медији и друштво“, Stylos, Нови Сад, 2006.
- Славујевић, З: „Политички маркетинг“, Чигоја-штампа, Факултет политичких наука, Београд, 2007.
- Хабермас, Ј: „Јавно мњење“, „Култура“, Београд, 1969
- Шарков, Ф.И, Родионов, А.А, „Социология массовой коммуникации“, Москва, 2002
- Штамбук: „Информатика и Интернет“, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 2005,
- Шуваковић, У: „Испитивање политичких ставова“, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000
- Шуваковић, У: „Политичке партије и глобални друштвени циљеви“, „Трећи миленијум“, Београд, 2004
- Шуваковић, У: „Vote system и sms premium rate, њихове карактеристике и могућности примене у научном испитивању јавног мњења“, Зборник радова Филозофског факултета, XXXVII/2007, стр. 487-505, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са прив. седишт. у К. Митровици, Косовска Митровица, 2008

Uros Suvakovic

**POSSIBILITIES OF USING INTERNET IN
IMPLEMENTATION OF SCIENTIFIC INVESTIGATION
OF PUBLIC OPINION**

Summary

The key problem that investigators face in implementation of Internet investigation is making a correct sample that corresponds to the real population that is investigated and standards that science requires for making a sample. Making of such a sample is not possible in some kinds of internet investigations, while other kinds allow that. There is a considerable disparity in number and character of Internet users regarding the number and character of the real population that is investigated, disparity so great that in some countries, including Serbia, it is possible to consider two public opinions: virtual and real. Development and implementation of information-communication technologies

in the greatest number of countries nowadays practically make impossible implementation of advanced scientific Internet investigations, which is not the case with the most developed countries. Technical-technological development has made possible even nowadays in the most developed countries of the World, like USA, Japan, Canada, etc., the use of Internet in implementation of scientific investigations of public opinion, which is mostly performed by using panel-sample and using of e-mail or by implementation of virtual focus-interview. When Serbia is considered, using of inter-active Internet inquiries at WEB presentations represent a misuse with the aim of influencing formation of public opinion, and there is no way of representing a procedure of scientific investigation of public opinion.

Key words: public opinion, Internet, interactive Internet WEB inquiry, e-mail investigation, virtual focus-interview, Serbia.

ПРИКАЗИ И ОСВРТИ

1549

Владан Станковић

Винко Ђурић: ПУТИНИЗАМ

1555

Зоран Милошевић

САКРАЛНА ГЕОПОЛИТИКА ЕВРОАЗИЈЕ

УДК:
323(470+571)“2000/2008”(049.3)
Примљено:
7. септембра 2008.
Прихваћено:
11. октобра 2008.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1549-1554.

Владан Станковић
Институт за политичке студије у Београду

**Винко Ђурић: ПУТИНИЗАМ
– историја, теорија, пракса – , Институт за
полилитичке студије, Београд 2008.**

Недавно је у издању Института за политичке студије из Београда изашла књига нашег познатог истраживача и публицисте г-дина Винка Ђурића: *Путинизам: историја, теорија, пракса*. Књига је штампана у проширеном џепном формату (А-5), са меким корицама на чијој предњој страни доминира фотографија у покрету донедавног председника, и актуелног премијера, Руске федерације г-дина Владимира Владимировича Путина. Штампана на 192 странице текста (од тога 185 страница радног простора), монографија је и садржински оивичена трима великим целинама. Прва целина насловљена је са: *Историја*, и она садржи укупно девет подцелина (“Председников лични утицај на формирање новог система владајућих идеја”, “Путинови узор”, “Економски колапс за време Јељцина”, “Пад Берлинског зида”, “Антиамериканизам и антиглобализам”, “Економске претпоставке путинизма”, «Нужности толеранције свих према свима», «Сукоб цивилизација», и: «Одбрана сибирског богатства»). Друге две целине имају нешто сложенију радну структуру. *Теорија путинизма*, или друга целина, садржи следеће делове: «Путинизам идеологија или политички процес», «Који су предуслови потребни да би појединац подржао одређено политичко уверење», «Путинизам и саборност», «Заштита суверенитета» (а у оквиру те главе, следеће подцелине: Тероризам универзални проблем, Војни сукоби као претња суверенитету, Економија брани суверенитет, Суштина шарених демократија, Стратегија умањења утицаја Запада на прилике у Русији, Заштита

националних интереса у функцији одбране суверенитета, Нови систем безбедности, Пет принципа нове руске међународне политике), «Суверена демократија», и, коначно, «Две бриљантне анализе усмерене на погрешну страну.» На крају, последња целина носи наслов: *Пракса путинизма*, и садржи дванаест подцелина: «Како је Путин дошао на власт», «Путиново окружење», «Организација власти или нова улога државе», «Православље или нови систем владајућих идеја», «Постсоцијалистички друштвени процеси и настајање нове политичке елите», «Издаја интелектуалаца», «Образовањем до прогреса», «Атлантизам и Евроазија», «Грузијски рат као крај униполарности», «Банка кадрова», «Путинизам и Србија», и, коначно, «Шта путинизам нуди свету».

У основи ове студије лежи појмљење једног политичког феномена не као идеологије или политичког система, што би се могло за очекивати, већ схватање да се ради о *политичком процесу*. Овај је политички процес ништа друго до постмодерни образац преузимања најбољих искустава политичке праксе. Та су искуства базирана на неколико принципа, који су осмишљени као одговор на агресивни амерички хегемонизам. Наиме, руски су стратеги пошли од претпоставке да је концепт неолибералне демократије Запада базиран на «агресивном интернационализму», «извозу демократије», и тржишном фундаментализму минималне државе у посве дерегулисаног привреди. Овом концепту морало се доскочити, јер његов интернационални карактер је базиран са слабљењу страних суверенитета. Западне демократије или системи плутократске олигархије успостављају своје медијске, финансијске, чак политичке и обавештајне центре моћи у страним државама, и подривају моћ тих држава, све док оне не задобију потпуно завистан, колонијални, однос спрема САД-а и њених политичких сателита (оличених у евроатлантизму). За «жилаве режиме» и оне непослушне предвиђене су унилатералне акције, тзв. «војни удари», Северноатлантске алијансе (НАТО), која је, према планерима новог поретка, требала да задобије легитимитет светске војне организације, за очување «мира у свету» и дисциплиновање непослушних земаља. Коначан циљ ове хегемоније требало би да буде успостављање планетарне контроле над кључним светским ресурсима као што су: вода, храна, рудна богатства и енергенти од стране једине преостале светске суперсиле САД. Уз то атлантске силе намеравају да овладају војном и политичком моћи Русије, и да омогуће трансфер њених

земних богатстава, тако што ће им бити омогућена суверена права на експлоатацију сибирског блага.

Овај сценарио руска елита је одбацила створивши основна начела-одговоре, или превентивне мере на радикални глобализујући атлантизам оличен у тржишном фундаментализму, концепту слабе државе, и америчком имперјалном хегемонизму. Руска привредна, економска, финансијска и бирократска елита у америчком хегемонизму препознала је опасност за сопствену моћ и моћ своје државе, па је понуђен одговор кроз концепт суверене демократије. Руски челници не одбацују основне вредности Модерне, као што су: приватна својина, људска права, слобода предузетништва, које је у руску државу почео да уводи још Петар Велики. Међутим, ове темељне вредности допуњене су неким новим, у циљу заштите националног суверенитета. Суверена демократија је облик политичког интеграционог поља базираног на консензусу националних елита, које прописују правила игре у циљу заштите и напретка руског друштва, државе и поретка. Суверену демократију, по Суркову, угрожавају следећи фактори: међународни тероризам, могућност војног сукоба са јаким војно-политичким блоковима, смањени имунитет на технологију «увезених плишаних револуција», али и неконкурентна економија, научно-технолошко заостајање, демографски пад, дерегулација и слабљење државне власти. Отуда, да би се обезбедила суверена демократија неопходно је ојачати њене угаоне носиоце.

Најпре, путинизам настоји да ојача државну управу повећаном централизацијом кроз максимум *ред и дисциплина* (неоандроповизам) и увођењем система *банке кадрова*, где је улога чин-службеника баштина православне цивилизацијске свести. Наиме, баштине тековине Другог и Трећег Рима (Византије и Московије), бирократа у једној посве трибутарној геоекономији великих простора заузима централно место. Он је носилац развоја удаљених простора непрегледног руског копна. На њему је одговорност за раст и развој удаљених региона. Ти се повереници шаљу далеко из метрополе на специјалне, развојне, мисије, коју им поверава моћни државни империјум. Уколико се чиновници докажу предстоји им напредак у служби и приближавање метрополи. Тако се обнавља традиција стара вековима.

Опасност од међународног тероризма укључује *појачане мере војно-безбедносног надзора*, али и *ширење мреже сарадње и добросуседских односа* (пре свега са исламским светом). Руска федерација је на том плану учинила много: она је редовни посматрач и сарадник у Арапској лиги, одржава добросуседске односе са Ираном, и води политику пуне верске афирмације бројне исламске мањине унутар својих граница.

Када је реч о јачању војних снага, путинизам је до сада *доста уложио у јачање одбрамбене моћи земље*: осавремењивање ракетних система, улагање у официрску инфраструктуру, обнова војнотехничке сарадње са пријатељским земљама у окружењу и свету. Војнотехничка сарадња и комерцијални послови са Ираном, Венецуелом, Кубом наговештавају намеру руске политичке елите да обнови утицај из времена СССР-а. Нарочито је значајно залагање Русије за успостављање мултиполарног света, и све интензивнија сарадња и развој земаља изван клуба најразвијенијих тј. Г 7 (Бразил, Русија, Индија, Кина и у новије време и Мексико, тзв. *БРИКМ*). У ту сврху Руска Федерација *вишеструко је интензивирала спољнотрговинску размену*.

Конкурентна економија и технолошки развој (у коме Руска држава не крије да заостаје за развијеним Западом), те остваривање економије одрживог и равномерног привредног развоја императиви су за наредни период. Путинизам се одлучио за *тржишну економију*. Ипак та економија није неспутана економија западног типа којом доминира тржишно-комерцијални фундаментализам минималне државе. Баштинећи искуства православне цивилизације, Русија настоји да своју тржишну економију ограничи на оне сегменте друштва, у којима се тржиште показује најопортуним. Раст страних инвестиција у областима које не угрожавају суверену демократију, раст животног стандарда становништва, и боља заштита најширих слојева становништва (кроз политику социјалне државе) темељна су начела ове политике. Она је већ постигла завидне резултате, јер је вишеструко повећан прилив девизних резерви, неколико пута се увећао друштвени бруто производ, и ојачана је одбрамбених снага земље која је била значајно пољуљана у ери владавине Јељцина. Тамо где су кључни сектори привреде: војна индустрија, енергетика, развојне гране привреде, образовни, здравствени и научни систем, *тамо тржишта не сме бити*. То су

гране друштва од пресудног интереса по суверену демократију, којима се чува национални суверенитет и државна сила. Ту нема ни говора о тржишту, конкуренцији и *laissez faire*-у. На овај је начин спречено слабљење суверенитета, јер је страним мултинационалним компанијама онемогућено да износили руско сировинско богатство, и сливају га у трезоре западних олигарха.

Систем образовања, науке и здравствени систем такође су проглашени вредностима од јавног значаја, над којима *није могуће давати концесију* западним, плутократским центрима моћи. Неолиберални, подривачки плутократски интернационализам тако је заустављен у свом агресивном походу на Исток. Русија је одбила да буде сировинска база «развијених земаља», она је одбила да нека будућа светска влада финансијских плутократа овлада њеним богатствима. На то је стављена тачка.

Међутим, ту није крај. Нерешених проблема има и имаће, јер је путинизам процес. Досадашња економска политика, која је заснована на *расту домаће потрошње*, и вишеструком галопу (*увечањању*) *страних инвестиција*, мора бити, према планерима развоја, заснована много више на *извозу*. Русија је још увек на ниском ступњу производње финалних производа и углавном извози сировине. Путинизам има намеру да и на том плану поради много. *Извоз и развој производње високе технологије* посао је који стоји у наредном мандату владе премијера Путина, и председника Медведева. Петербуршка школа, која настоји *да споји државотворни национализам и економски експанзионизам*, очигледно да даје резултате. Да ли је можемо насловити као нову политичку доктрину, процес или праксу није толико ни битно. Реч је ионако о мерама који дају добре резултате у пракси, у складу са оном источњачком да није важно да ли је мачка црна или бела – важно је да лови мишеве.

Књига г-дина Винка Ђурића успешно је изведена анализа једног веома сложеног политичког феномена, са којим се аутор успешно носио. Писана једноставним и популарним стилем, она је успешно овладала циљем који је пред њу стављен: да ширу читалачку публику упозна са актуалним кретањима савременог руског друштва. Уз искрену жељу да књига доживи још које допуњено издање, надамо се да ће следећа издања садржати још више аутентичних извора на руском језику, те да неће бити непотребних, опште-политиколошких, уводних разматрања у свакој новој гла-

ви текста, који у овако добро сроченој књизи помало испадају из основног контекста књиге, па их за неки наредни пут ваља изоставити. У сваком случају монографија г-дина Винка Ђурића још један је од успешних, проицљивих подухвата издавача, Института за политичке студије у Београду, који се, у свом раду, определио за студиозну политиколошку, социолошку и комуниколошку анализу, па је по томе јединствен на овим нашим просторима.

УДК:
930.85(470+571) (049.3)
Примљено:
7. септембра 2008.
Прихваћено:
11. октобра 2008.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1555-1560.

Зоран Милошевић
Институт за политичке студије, Београд

САКРАЛНА ГЕОПОЛИТИКА ЕВРОАЗИЈЕ **Александар Дугин, *Мистерије евроазије*, Логос,** **Београд, 2008.**

Књига познатог руског геополитичара, А. Дугина, «Мистерије евроазије», објављена је на руском 1999. године, а ове, 2008. издат је њен српски превод. Иначе, књига садржи два поглавља (Сакрална географија и Раса, руне и култови).

Књига није лака за читање, што је и сам аутор истакао у предговору: «Ова књига, дакле, не може рачунати на широк круг читалаца. Па ипак, увек постоји извештан број људи суштински незадовољних интелектуалним сурогатима профане науке и културе. Људи који траже дубља и истинита објашњења, теже да се ослободе отрцаних клишеа и баналних мишљења која ништа не објашњавају о суштини проблема». И заиста књига «Мистерије евроазије» иде неколико корака даље од свих познатих мишљења у тумачењу сакралне географије, раса, руна и култова, а тиме и историје и наше стварности. Писац ових редова мора рећи да је садржај књиге, иако делује ирационално, митски, заправо има своју философију и убедљиву логику, тако да кад се књига прочита човек добије један (нови) целовит увид у прошлост Евроазије која има своје трајање и у садашњости. Другим речима, ово је књига која читаоца неће оставити равнодушним према прочитаном. Други важан елеменат ове књиге је што Дугин у неким сегментима тумачења «светости Русије» и «православне иницијације» даје класична, али убедљива социолошка објашњења, која су бар нама потпуно нова. Но, пођимо редом.

САКРАЛНОСТ РУСИЈЕ

Када се ради о сакралности Русије Дугин је мишљења да она проистиче «непосредно из њене оданости православљу, руском христоцентризму». Међутим овакво мишљење о светости државе, није се догодило у Византијском царству, оно није било «свето». Такође много римокатоличких земаља имало је неупитну оданост хришћанској традицији па тамо није заживела «светост» тих држава. Дугин сматра да је то што ти народи нису попут Руса имали такву идеју у претхришћанском периоду. Другим речима, «слика руског народа као носиоца православља несумњиво је утицала на стварање идеје о ‘Светој Русији’, али је није предодредила. У овом конкретном случају, као и у многим другим, хришћанска традиција је потиснула једну другу, много древнију традицију, из које не само да је настао стари руски литургијски календар (о чему данас нема ни најмање сумње), већ је истовремено била и основа целовите сакралне националне слике света – од сакралне географије до етике и формирања политичких структура. Управо је та древна традиција, делујући на најдубљем нивоу несвесног, предодредила суштинску логику сакралне историје Русије» (11).

Света Русија је одувек имала свој сакрални центар. Како географски (Кијев је био прва престоница, потом Москва), тако и живи, персонифицирани пол националне светости: Цара, Божјег Помазника. (Ово су прихватили и неки суседни несловенски народи, али и нехришћанске религије).

Овим правцем, правцем објашњења (анализе) мистерије северног пола, хиперборејаца, итд. Дугин покушава да открије логику једне конкретне архетипске традиције, њен симболички или духовни садржај. Народи који су се у датом тренутку преобратили у носиоце те Традиције, били прожети њом, преобраћали су се у теофорне (богоносне) народе, односно у народе носиоца Идеја – у земаљско тело неке небеске суштине, овалпоћене живе идеје, Арханђела.

Дугин верује да постоји «евроазијско несвесно», коју, осим «Свете Русије» одређује туранска (турска) компонента која заједно са руском твори знак Х («крст светог Андреја») који сажима у себи еволутивну динамику Сакралне историје.

Туранизам, сматра Дугин, омогућава да се у стварности открије источњачка компонента руске геополитичке особености; управо

преко *туранизма*, преко Истока, преко *Сибира* (који не без разлога «крије» свој стварни садржај и значај који ће се једном открити), води пут којим треба да иду Руси како би се суочили са собом и открили свој древни Сакрални Центар, своје национално *Ја*. То значи да Руси, тачније Руска православна Црква кроз дијалог са источњачким традицијама, треба да се врати метафизичким изворима вере, да се удуби у проучавање догми и религиозних начела. И, следствено томе, да васкрсне и обнови оно иницијацијско и интелектуално језгро Традиције која је срачунато било омаловажавано од стране антитрадицијских снага унутар саме Цркве: модерниста, протестантски укалупљених моралиста, естетата и, надам се, сумњивих 'конзервативаца' који, испод привида 'традиције' и правоверности, штите нуспродукте инерције и недостатка духовних врлина претходних генерација, чувајући шупљу форму уместо пламена истинске вере» (39).

Сакрална географија Русије, према Дугину, одређује њено место у укупном комплексу евроазијских митолошких образаца:

1. «поларни» комплекс руских земаља може објаснити неке психолошке особине нације, које у одређеној мери формирају руску самосвест. Често се може чути тачна примедба да у Руса без икаквог посредујућег елемента истовремено постоје «демонско» и «анђеоско» начело. Али исто тако истовремено злокобно и духотворно изгледају у Традицији «стражари прага» који чувају приступ свештеном полу, Оси Света.
2. Русија традиционално врши геополитичку мисију хиперборејског, обједињавајућег правца.
3. Специфика симболичке позиције Русије приморава нас да преосмислимо значење руског Православља као јединствене «поларне» Традиције која се сачувала у чистоти и неприкосновености темеље изворног хришћанства које је у својој првој етапи било у потпуности «поларно», али је затим делимично изгубило то својство (није случајно што се Црква раширила готово строго од Југа према Северу, као да је привлачи невидљиви магнет Арктика).
4. Русија може (и мора) изабрати свој властити пут геополитичког и културног развоја, одбацивши истовремено и оријентацију према Западу, јер је она у супротности с њеном

«поларном» функцијом, и изолационизма који води у слепу улицу.

ПРАВОСЛАВЉЕ И ИНИЦИЈАЦИЈА

Пошто Дугин, очигледно је, даје централно место Православљу, сматрамо да је важно погледати неке његове (социолошке) опсервације по питању иницијације, које нам се чини новим и на-дасве занимљивим, посебно после појаве многих окултних секти и култова које манипулишу овим питањем.

Езотеризам представља уређујући психосоцијални слој Традиције (коју дефинише као свеукупност сакралних знања чије је праисконско порекло божанско а не људско), односно облик Традиције окренут искључиво ка спољашњем, приступачан без изузетка свим члановима традиционалне заједнице. *Езотеризам*, пак, представља чисто духовну сферу. На том нивоу, Традиција се обраћа *елити, изабранима*, позванима да зароне у *унутрашњост* доктрина и сакралних догмата. Езотеризам је дакле унутрашњи слој Традиције, а егзотеризам њен спољашњи слој.

У нормалним случајевима, религиозно друштво поседује две врсте обреда кроз које неофит мора проћи како би крочио у простор Сакралног: једном врстом обреда приступа се егзотеријској организацији (*конверзија*), док се друга врста обреда усредсређује око *иницијације*, којом се приступа езотеријској организацији. Иницијација је основа езотеризма.

За разлику од римокатолицизма, у историји Источне Цркве немогуће је открити постојање посебних езотеријских организација: херметичких редова, другова градитеља, гностичких братстава.

Езотеријска особеност православља сачувана је у самом црквеном обреду, нарочито у постојању иконостаса који раздваја Олтар Тајне од верника. Римокатолички обред подразумева отвореност олтара, приступачног очима верника како током црквене службе, тако и ван ње. Тако Тајна Олтара постаје егзотеријска, «спуштена» у раван спољашњег. У православљу, насупротив томе, Врата Иконостаса, Царске Двери – отварају се само на кратко, у кључним тренутцима литургије. То симболизује јединство разоткривања самог непознатог Апофатичког Царства, надилазећи катафатичку визију сакралног света, представљеног симболима – иконама Иконостаса који на неки начин замењује Олтар. За ову особеност православ-

ног обреда везано је и непостојање рационалне теолошке традиције у Русији, «схоластике». Јер, литургија у Православној Цркви је на иницијацијском и надрационалном нивоу, док «откривеност» олтара у Римокатоличкој Цркви спушта Тајну на ниво рационалног и догматског. Зато је римокатолик, у потрази за иницијацијом, принуђен да се обрати ванцрквеним организацијама: езотеријским заједницама, братствима, друштвима, итд., док православац осве може наћи у самој литургији, продирући у њене најдубље оностране димензије без помоћи других, њему страних сакралних институција.

На крају овог кратког приказа можемо рећи да се у реченом не исцрпљује све ново у књизи Дугина «Мистерије евроазије». Ми смо само (по нашем избору) указали на најинтересантније детаље, док «другачије читање» може у први план «избацити» неке друге садржаје. У сваком случају, са пуном одговорношћу можемо рећи, да је превод и објављивање ове књиге Дугина пун издавачки и интелектуални погодак.

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију
/ главни и одговорни уредник Драган Суботић. - Год. 1, бр. 1 (2002) - . -
Београд (Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд :
Чигоја штампа). - 23 см.

Двапут годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске
(Београд) = ISSN 0554-5226 = Политичка ревија
COBSIS.SR-ID 105060364

* Излажење часописа финансира Министарство науке Републике Србије

04
2008

ИНСТИТУТ
ЗА ПОЛИТИЧКЕ
СТУДИЈЕ

POLITICAL REVIEW
REVISTA DE POLITICĂ ȘI ȘTIINȚE
COMUNICĂȚIONALE ȘI POLITICĂ

ПОЛИТИЧКА Ревизија

ЧАСОПИС ЗА
ПОЛИТИКОЛОГИЈУ, КОМУНИКОЛОГИЈУ
И ПРИМЕНЈЕНУ ПОЛИТИКУ

40 година институтиа

Бојан Шево

ИЗБОРИ И ИЗБОРНИ СИСТЕМ

Драган Гостовић

ИЗБОРНИ СИСТЕМ

Милена Пешић

ЈАВНОСТ: ДИСТИНКТИВНА ОБЕЛЕЖЈА ПОЈМА

Драган Суботић

УПРАВЉАЊЕ ЗНАЊЕМ У ПОЛИТИЦИ

Ненад Перић

ПРОБЛЕМАТИКА И МЕТОДЕ ЕВАЛУАЦИЈЕ
МЕДИЈСКОГ И ПР ДЕЛОВАЊА

Дубравка Стајић

СОЦИЈАЛНО ПРАВИЧНА ЗАРАДА КАО ТЕМЕЉНИ
УСЛОВ ИНТЕГРАЦИЈЕ СВЕТА РАДА У ЕВРОПСКУ УНИЈУ

Јелена Миљковић-Матић

СИМБОЛИЗОВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ СТЕРЕОТИПА

Александра Мирковић

ЕТНИЧКИ И/ИЛИ ГРАЂАНСКИ ИДЕНТИТЕТ,
ТРАДИЦИЈА И/ИЛИ МОДЕРНОСТ

Мирољуб Јевтић

ИДЕЈА ИСЛАМСКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ СВЕТА

Драган Р. Симић

ЈОШ ЈЕДАНПУТ О “ЧЕТИРИ ВЕЛИКЕ ДЕБАТЕ”

Драган Суботић

ТЕОРИЈСКИ ОКВИРИ МЕТОДОЛОШКИХ
ИСТРАЖИВАЊА

Урош Шуваковић

МОГУЋНОСТ КОРИШЋЕЊА ИНТЕРНЕТА У
СПРОВОЂЕЊУ НАУЧНОГ ИСПИТИВАЊА ЈАВНОГ
МЊЕЊА

Владан Станковић

ПУТИНИЗАМ - историја, теорија, пракса

Зоран Милошевић

САКРАЛНА ГЕОПОЛИТИКА ЕВРОАЗИЈЕ

ISSN 1451-4281

9 771451 428002 >

